

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

2(54)
2024

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО

(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 2(54)

ВЕСТНИК

УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2024. №2(54)

HERALD

OF THE LANGUAGES UNIVERSITY

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2024. № 2(54)

Душанбе – Dushanbe, 2024

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Камолзода Илҳом Икром

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Каримов Амонулло Файзуллоевич	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар сомонаи
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2024. – № 2 (54). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МҚ-97 аз 26.02.2024.

Нишони маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2024

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского международного университета
иностраннх языков имени Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Камолзода Илхом Икром

*доктор юридических наук, доцент, проректор по
науке и инновации Таджикского международного
университета иностраннх языков имени
Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Саломийн Мухаммадовуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>
Каримов Амонулло Файзуллоевич	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>

*Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.*

*Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).*

*Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:*

В области филологических наук:
10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08,
10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосаидзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

*Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.*

*Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)*

Вестник университета языков.

**Серия филологических, педагогических и
исторических наук. – 2024. – № 2 (54).
ISSN 2226-9355.**

**Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.**

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2024

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Kamolzoda Ilhom Ikrom

Doctor of jurisprudence, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Karimov Amonullo Fayzuloevich	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

Herald of the Languages University.
The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2024. – № 2 (54).
ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiyev str.,
Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.
Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2024

ТДУ: 801.52/56

ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ТАРЗИ АМАЛ ВА ТОБИШҶОИ МАӢНОИ ИЛОВАӢИИ ОН ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Абдурахмонова М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумлаи пайрави тарзи амал ба туфайли фарогирии барҷастатарин хусусияти муносибатҳои ҳолӣ дорои тобишҳои хеле зиёд мебошад. Муҳаққиқи рус С.И. Дружинина муносибатҳои синкретии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, махсусан, ҷумлаҳои пайрави ҳолро дар настри нависандагони муосири рус таҳқиқ намуда, факти ҳолиберо мушоҳида мекунад: “Бояд зикр намуд, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеи настри В. Токарева синкретӣ ҳастанд, дар онҳо маъноҳои тарзи амал ва натиҷа омехта мешаванд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал дар шакли ҳолис ва пурра тарзи амалро ифодакунанда мушоҳида намешаванд. Ба назар мерасад, ки майдони ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал сохтори диффузӣ дорад: маънои тарзи амал марказӣ нест ва он ҳамеша хусусияти гузарандагӣ бо маънои натиҷаро дорад” [6, с. 80].

Дар мавриди тобишҳои маъноии ҷумлаҳои пайрави тарзи амал назари муҳаққиқон гуногун бошад ҳам, ҳамаи онҳо дар мавриди умумияти маъноӣ доштанишон бо баъзе ҷумлаҳои пайрави дигари ҳол мувофиқанд. Чунончи, дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” гуфта мешавад, ки “ҷумлаҳои пайрави тарз, микдору дараҷа ва монандӣ ба калимаҳои ҳамнисбати муштарак алоқаманд мешаванд. Ин ба умумияти маъноӣ ва грамматикӣ онҳо шаҳодат медиҳад” [5, с. 119].

Таҳлил ва муқоисаи ҷумлаҳои пайрави тарзи амал дар асарҳои бадеӣ нишон медиҳанд, ки онҳо наъми аз ҳама мураккабтарин дар ифодаи муносибатҳои маъноӣ буда, тобишҳои маъноии хеле зиёд доранд:

1. Тобиши натиҷа дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал хеле маъмул аст. Ин гуна ҷумлаҳои пайрав бештар бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбати сарҷумла омада, хабари ҷумлаи пайрав ба воситаи шаклҳои сифаи хабарӣ ифода мешавад. Таҳлили адабиёти бадеӣ нишон медиҳад, ки бештарини ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, ки бар эзоҳи калимаи ҳамнисбати **ҷунон** меоянд, тобиши натиҷа доранд: *Ғуломҳайдар ҷунон дар ғазаб омада буд, ки беихтиёр дод гуфта сар дод (С.А. Ғуломон, ҷ.1., с.190).*

Чунонки мебинем, ҷумлаи пайрави ин гуна ҷумлаҳо чун натиҷаи амали сарҷумла зоҳир мешаванд, аммо дар асл тарзу тариқи амали сарҷумларо эзоҳ медиҳанд.

Дар пайдо кардани маънои натиҷа танҳо шакли хабари ҷумлаи пайрав не, инчунин, семантикаи умумии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав низ нақши муҳим дорад, зеро дар сарҷумла фикре баён карда мешавад, ки ҷумлаи пайрав аз ягон ҷиҳат онро эзоҳ медиҳад ва ҳамон ҷиҳати эзоҳёфта маънои асосӣ ва иловагии ҷумлаи пайрав ба шумор меравад.

2. Тобиши мақсад низ дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал зиёд ба мушоҳида мерасад. Муҳаққиқон Д.Тоҷиев [17, с.77] ва Ф.Зикриёев [8, с.56] низ ба ин масъала таваҷҷуҳ карда, мавҷудияти чандин тобишро дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал таъкид намудаанд. Ба андешаи ҳар ду муҳаққиқ нишонаи асосии ин гуна ҷумлаҳо ба воситаи шаклҳои феълии сифаи шартӣ-ҳошишмандӣ ифода ёфтани хабари ҷумлаҳои пайрав аст.

Дар ин гуна ҷумлаҳо ҷумлаи пайрав, асосан, бар эзоҳи таркибҳои ҳамнисбати **ба тавре, ба тарзе** омада, бо ёрии пайвандаки *ки* ба сарҷумла тобеъ мешавад. Хабарҳои ҷумлаи пайрав ба воситаи шаклҳои феълии сифаи шартӣ-ҳошишмандӣ, бештар бо аорист ифода мегардад: *Сабр кун, туро ҳам мекушем, аммо ба тарзе азоб дода мекушем, ки дар он дунё ҳам аз хотир набарорӣ (С.А. Ғуломон, 510); Сипас гирдаи нони нимхушкро пора-пора кард ва ҷо-ҷо тарзе батартиб рӯйи хон ниҳод, ки барои ҳар ду дастрас бошанд (А.С. Гардиши девбод, с.193).*

Аз мисолҳои боло низ мушоҳида мекунем, ки ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрав ҳамеша пас аз сарҷумла ё дар байни сарҷумла меоянд. Онҳоро бо аломати асосии ҷумлаи пайрави тарзи амал аз ҷумлаҳои пайрави мақсад фарқ кардан мумкин аст, ки аз калимаҳои ҳамнисбати ифодакунандаи тарзи амал ва саволи сарҷумла иборатанд.

3. Тобиши монандӣ дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал аз муносибатҳои хеле маъмули ин хели ҷумлаи пайрав аст. Дар китобу дастурҳои давраи аввал (солҳои 40-50-уми садаи XX) ҷумлаи пайрави монандӣ чун яке аз навъҳои ҷумлаи пайрави тарз шуморида мешуд, бинобар ин, онро дар дохили ҷумлаи пайрави тарзи амал зикр намуда, ин гуна ҷумлаҳоро чун тарзи иҷрои амал бо тариқи муқоиса ва монандӣ шарҳ медоданд. Ф. Зикриёев онро тобиши монандӣ-муқоисавӣ, Д. Тоҷиев бошад, тобиши монандӣ гуфтаанд.

Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, ки тобиши маъноӣ монандӣ доранд, дорои аломатҳои фарқкунанда мебошанд, яъне хабарӣ ҷумлаи пайрав, бо шаклҳои сифаи хабарӣ ва шартӣ хоҳишмандӣ ифода мешавад. Як гурӯҳи онҳо тобиши монандии хоса зоҳир мекунанд: *Аз бойҳо ҷуфти говашонро ба киро гирифта, он заминҳоятро, ба тарзе ки ханҷол мекарда бошӣ, ронда мекорӣ* (С.А. Ғуломон, с.531); *Онҳоро, ба тарзе ки зиндони амири Бухоро ба ёд меовард, панҷтағӣ, даҳтағӣ ба як ишкел баста хобониданд* (С.А. Ғуломон, с.38).

Дар ҷумлаҳои боло ба ҷумлаи пайрави тарзи амал мансуб будани ҷумлаи пайрав, аммо тобиши монандӣ доштани онҳо равшан аст. Дар гурӯҳи дигарӣ ин гуна ҷумлаҳо маъноӣ тарзи амал ва монандӣ ба ҳам баробаранд. Ин ҳолат мансуб гардонидани ҷумлаи пайравро ба яке аз ин ду навъи ҷумлаҳо мушкул мегардонад, зеро дар онҳо ба назар чунин мерасад, ки саволи ҳар ду ҷумлаи пайрав – ҳам тарзи амал ва ҳам монандиро баробар гузоштан мумкин аст: *Дар ин пахтаро, чунон ки дар қанор андозанд, ҷой кардаед-ку?* (С.А. Ғуломон, с.561); аммо дар ин гуна маврид ҳудӣ вазъияти нутқ ва мантиқи сухан талаб мекунад, ки савол чӣ гуна гузошта шавад ва агар ин ҷумла берун аз матн бошад, мо ҳатман чӣ тарз ҷой кардед? – меғӯем, на ба монанди чӣ ҷой кардед? Агар дар нутқ сухан аз қиёс ва монандӣ мерафта бошад, имкон дорад, ки саволи “ба монанди чӣ?” гузошта шавад. Бинобар ин, ҷумлаи мазкур, бешак, ҷумлаи пайрави тарзи амал бо тобиши монандӣ аст.

Дар баъзе ҷумлаҳои пайрави тарзи амал тобиши иловагӣ оҳанги қиёсӣ мегирад, на бевосита монандӣ, чунонки дар ҷумлаи зерин: *Зеро трактор як қисми заминҳоямонро, ба тарзе ки дар яккахочагиҳо ҳеҷ гуна муяссар намешавад, чуқур ва хуб ронда дод* (С.А. Ғуломон, с.562), маъноӣ қиёс барҷаста аст.

Ҳамин хусусият ҳангоми чудо кардани ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва ҷумлаи пайрави монандӣ мушкулӣ ба вучуд меорад.

Маъноӣ иловагии монандӣ-муқоисавӣ гирифтани ҷумлаи пайрави тарзи амал бештар ба мавқеи калимаҳои ҳамнисбат, пайвандаки муштарақвазифаи «ки» ва ифодаи хабарӣ ҷумлаи пайрав вобаста аст. Дар ин маврид хабарӣ ҷумлаҳои пайрав, асосан, бо шаклҳои феълии сифаи хабарӣ ва шартӣ-хоҳишмандӣ ифода меёбад: *Дар зоҳир худро чунон намуд, ки аз ин кирдори арбоб хеле миннатдор ва хурсанд шудааст* (С.А. Одина, с.21).

4. Тобиши муайянкунандагӣ дар як гурӯҳ ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ба мушоҳида мерасад. Ин гурӯҳи ҷумлаҳо бештар бо пайвандаки *дар ҳолате ки* ба сарҷумла тобеъ шуда, хабарӣ ҷумлаи пайрав дар шакли замони гузаштаи сифаи хабарӣ меояд. Дар мавриди ин тобиши маъноӣ ҷумлаи пайрави тарзи амал бори нахуст Ф.Зикриёев ибрази андеша намуда, онро тобиши маъноӣ иловагии тавсифӣ-муайянкунандагӣ меномад [8, с.57]. Профессор Д. Тоҷиев ва К. Қаландаров дар бораи тобиши муайянкунандагӣ доштани ҷумлаи пайрави тарзи амал чизе нагуфтаанд.

Таҳлили мисолҳои фаровон аз адабиёти бадеӣ нишон доданд, ки ба ҷумлаҳои пайрави тарзи амал аз ҳама бештар пайвандаки *дар ҳолате ки* тобиши муайянкунандагӣ бахшида метавонад ва албатта, дар ин маврид нақши шаклҳои феълий – хабархоро, низ сарфи назар кардан лозим нест. Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки аксари ҷумлаҳои пайраве, ки бо ин пайвандак ба сарҷумла тобеъ шудаанд, чунин хусусият доранд: *Даллол дубора дасти Абдурахимбойро гирифт ва, дар ҳолате ки ўро саҳт мефишурд, гуфт: Дар ҳолате ки қазоқ пешонеш мерафт, ҳамаашон ба даруни чуқурӣ даромаданд* (С.А. Ғуломон, с.87).

Муҳаққиқ Д.Тоҷиев дар бораи пайвандаки *дар ҳолате ки* мулоҳиза ронда қайд мекунад: “Пайвандаки *дар ҳолате ки* хусусияти ачибе дорад. Ҷумлаи пайрави тарзи амал ҳамеша ҳолати мубтадои сарҷумларо ҳангоми амал шарҳ медиҳад. Ҷолиби диққат аст, ки дар ин гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мубтадои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бештар як аст” [15, с.22].

Дар баробари пайвандаки *дар ҳолате ки* пайвандаки *ба тарзе ки* низ гоҳо ба ҷумлаи пайрави тарзи амал тобиши муайянкунандагӣ мебахшад, аммо ҷунонки дар болотар мушоҳида кардем, ҷумлаҳои пайрави тарзи амал бо ин пайвандакҳо тобишҳои дигари маъноӣ низ дошта метавонанд.

Тобиши муайянкунандагӣ дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал бо пайвандаки *ба тарзе ки* ба мутобиқати шаклҳои феълӣ - хабарҳо, низ вобастагӣ дорад: *Ҷумон-Полвон, ба тарзе ки хушаи намеомада бошад, ба ҷояи хеста нишаст* (С.А. Ҷумон, с.160).

Дар ҷунин ҷумлаҳои пайрави тарзи амал имкон дорад, ки тобишҳои дигари маъноӣ низ вучуд дошта бошанд. Ҷунончи, дар ҷумлаи зер дар баробари тобиши муайянкунандагӣ тобиши маъноӣ монандӣ низ мавҷуд аст: *Шамшери ҳудро, ба тарзе ки гӯё Ҳасанро мезада бошад, як бозӣ дошта монд* (С.А. Ҷумон, с.20).

Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ба маъноӣ иловагии тавсифӣ-муайянкунандагӣ низ меоянд. Дар ин ҳолат хабари ҷумлаҳои мазкур бо шаклҳои феълӣ сифаи хабарӣ, хусусан, замони гузашта ифода меёбанд: *Бой, монанди майзадагони бадмаст, дар ҳолате ки сар то пояш бо ришӯ рӯй ва ҷашму абрӯаш лойолуд шуда буд, аз ҷояи хест* (С.А. Ятим, саҳ. 36). *Ҳамдам - зани калони бой, аз пеши шавҳараиш, дар ҳолате ки дар дасташ як хӯша набот буд, баргашта омад* (С.А. Ятим, с.50).

Дар ҷумлаҳои мазкур пайвандаки «дар ҳолате ки» ҷумлаҳои пайрави тарзи амалро ба сарҷумла алоқаманд кардааст. Аммо пайвандаки «дар ҳолате ки» сермаъно буда, фақат ба ҷумлаи пайрави тарзи амал вобаста нест. Як омили маъноӣ иловагӣ гирифтани ҷумлаҳои дар боло зикршуда пайвандак буда, омили дигар муносибати маъноӣ грамматикӣ ҷумлаи пайрав ба сарҷумла, ҷойи ҷумлаҳо мебошад.

5. Тобиши маъноӣ сабаб дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ба мушоҳида мерасад. Ин тобишро дар таҳқиқоти худ Ф. Зикриёев қайд намуда, иброн медорад, ки дар онҳо хабари ҷумлаи пайрав дар шаклҳои сифаи хабарӣ ва шартӣ-хоҳишмандӣ меояд [8, с.57]. Муаллиф бо овардани мисоли зерин иктифо мекунад, ки онҳо ҷунинанд: *Мардум, дар ҳолате ки гурусна ва бараҳна монда буданд, на ин ки якта-якта, балки садта-садта ва деҳа-деҳа мурдан гирифтанд* (С.А. Кулӣёт, ҷ.3.саҳ.144).

Тобиши маъноӣ сабаб дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал аз муносибати маъноӣ ҷумлаи пайраву сарҷумла ва инҷунин, ба ифодаи хабари ҷумлаи пайрав, ки ба шакли замони гузаштаи ҳикоягии сифаи хабари ё ба шакли замони гузаштаи феълӣ “будан” ифода мешавад, вобаста аст.

Таҳлили ҷумлаҳо аз насли муосири адабиёти тоҷик нишон доданд, ки тобиши сабаб воқеан, дар ҷумлаҳои тарзи амал дар забони тоҷикӣ вучуд доранд, аммо хеле кам ба мушоҳида мерасанд: *Ҷумон дар оғили Абдурахимбой, дар ҳолате ки дасту поҳишон бастагӣ буд, чанд рӯз боз маҳбус буданд* (С.А. Ҷумон, с. 112) – *Ҷумон дар оғили Абдурахимбой чанд рӯз боз маҳбус буданд, зеро ки дасту поҳишон бастагӣ буд*.

Дар ҷумлаи боло, маъноӣ сабаб дар он сурат мушоҳида мешавад, ки дасту пойи бастаи ҷумон сабаби маҳбусии онҳо бошад, яъне, агар дасту поҳишон бастагӣ намебуд, шояд дар ин ҷо намеистоданд, фирор мекарданд: ба кадом сабаб маҳбус буданд? – ба сабабе ки дасту поҳишон бастагӣ буд.

Дар ҷумлаҳои зерин бошад, тобиши сабаб боз равшантар аст: *Сафар бар болои хар, дар ҳолате ки ҳудро идора карда наметавонист, ба як тараф овезон аст* (С.А. Дохунда, с.33). – *Сафар дар болои хар ба як тараф овезон буд, чунки ҳудро идора карда наметавонист*.

Муҳаққиқ Ф.Зикриёев дар таҳлили ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ба тобиши маъноӣ сабаб таъкид мекунад, ки хабари ҷумлаҳои пайрав дар ин гуна ҷумлаҳо дар шаклҳои сифаи хабарӣ ва шартӣ-хоҳишмандӣ меоянд. Ҷумлаҳо, ки мо аз насли бадеӣ пайдо намудем, ду хусусият доранд. Аввалан, ҳамаи мисолҳо, ки мо пайдо намудем, дар онҳо ҷумлаи пайрав

бо пайвандаки дар ҳолате ки ба сарҷумла тобеъ мешавад, дуҷум, хабарӣ ин ҷумлаҳои пайрав дар шаклҳои сиғаи хабарӣ меояд. Муҳаққиқ Ф.Зикриёев дар сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ низ омадани ин гуна ҷумлаҳоро қайд намуда, як мисол аз осори С. Айни низ овардааст, ки мо дар адабиёти бадеӣ чунин хусусиятро мушоҳида накардем.

6. Тобиши замон дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал зиёд ба мушоҳида мерасад. Дар таҳқиқоти Ф. Зикриёев ва Д. Тоҷиев ин маъсала қайд шудааст. Онҳо шарҳи зиёде наоварда бошанд ҳам, мавҷудияти чунин тобишро дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал таъкид намудаанд.

Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, ки тобиши замонӣ доранд, бо пайвандаки дар ҳолате ки ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Бояд гуфт, ки пайвандаки мазкур дар осори устод С.Айни дар шакли **ба ҳолате ки** низ дучор мешавад. Аз ҷониби дигар, инро низ бояд таъкид кунем, ки пайвандаи **дар ҳолате ки** дар осори нависандагони насли аввали адабиёти муосир, аз ҷумла, устод Айни хеле серситеъмол аст, аммо дар нависандагони насли миёна мо онро хеле кам ба мушоҳида гирифтём, гӯё ба охиштагӣ аз истеъмол баромада истодааст.

Ин пайвандакро дар қатори пайвандаҳои тобеъкунандаи ҷумлаи пайрави тарзи амал зикр намуда, Д. Тоҷиев таъкид мекунад, ки “ба воситаи пайвандаки *ки* сохта шудани якчанд пайвандаки таркибиро ба мисли дар *ҳолате ки*, *ба тавре ки*, *ба тарзе ки*, *бе он ки*, *бе ин ки* мушоҳида мекунем, ки онҳо дар ифодаи тобишҳои гуногуни маъно ва хусусиятҳои услубӣ роли муҳим мебозанд” [18, с.82].

Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки дар мавриди тобишҳои маъноӣ гирифтани ҷумлаҳои пайрави тарзи амал саҳми пайвандаки *дар ҳолате ки* хеле муҳим аст, зеро маҳз бо ин пайвандак ҷумлаи пайрави тарзи амал якчанд тобиши маъноӣ мегирад.

7. Тобиши хилоф дар як қатор ҷумлаҳои пайрави тарзи амал мушоҳида мешавад. Муҳаққиқ Ф.Зикриёев қайд мекунад, ки дар ин маврид хабарӣ ҷумлаи пайрав дар шаклҳои сиғаи хабарӣ ва ё аористи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ меояд [8, с.58].

Таҳлили мисолҳо аз адабиёти бадеӣ нишон медиҳанд, ки тобиши хилоф дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, асосан, бо пайвандаҳои **бе ин ки**, **бе он ки** сурат гирифта, нақши мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабарҳо, низ зиёд аст: *Ҳасан бо ин гуна фикру мулоҳиза, бе он ки ба занон фаҳмонад, аз бог баромад* (С.А. Ғуломон, с.19); *Нисбат ба халифа хотирҷамъист, – гуфт зани куҳансол, бе он ки пешониашро аз сари дасташ бардорад* (С.А. Ғуломон, с.33).

Дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, ки тобиши хилофӣ доранд, бештар аз ҳама, пайвандаки **бе он ки** серситеъмол аст, пайвандаҳои дигар хеле кам ба мушоҳида мерасанд.

Ҳангоми таҳлили мисолҳо ба назари мо ҷумлаи пайрави тарзи амале расид, ки бо пайвандаки **дар ҳолате ки** ба сарҷумла тобеъ шуда, аммо ба туфайли маъноӣ ба ҳам зид доштани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, тобиши хилофӣ гирифтааст: *Ба ҳамин тариқа, дар ҳолате ки ҳуди Ғуломҳайдар ба як дона ҷав соҳиб нашуда буд, 8 галбер ҷав аз миён рафт* (С.А. Ғуломон, 188).

Тобиши хилоф дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал бо хусусияти барҷастагии ифодабӣ фарқ мекунад, агар тобишҳои дигари маъноӣ дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал на ҳамеша равшан зоҳир шаванд, баръакс, ҳангоми мавҷуд будан тобиши хилоф хеле барҷаста намоён мешавад.

Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал маҳз ба туфайли ифодаи муносибатҳои гуногун дар тарзи иҷрои амал тобишҳои маъноӣ зиёд пайдо мекунанд. Гоҳе дар як ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал якчанд тобиши маъноӣ низ зоҳир мегардд, ки ин далели ифодаи ҳолату вазъиятҳои гуногуни тарзи амал дар ин гурӯҳи ҷумлаҳо аст.

Муқарриз: Мирзоёров Ф.Н., н.и.фил.

Адабиёт

1. Белинитский, А.М. Наҳви забони тоҷикӣ Қисми 2. Барои синфҳои 6-7 / А.М. Белинитский, Б. Ҳочизода. - Душанбе, 1936 (баргардон ва бознашри соли 2010).
2. Бозидов, Н. Пайвандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 98 с.

3. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хоандагони омӯзишгоҳи педагогии ғоибона / Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1942. – 387 с.
4. Буслаев, Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. – М.: Академия наук СССР, 1959. – 622 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1989. - 423 с.
6. Дружинина С.И. Синктеризм в системе сложноподчиненных предложений русского языка. - дисс.доктора филол. Наук / С.И. Дружинина. - Орел, 2009. – 379 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Барои студентони факултетҳои филологии мактабҳои олий. - Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
8. Зикриев, Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ф. Зикриёев. - Душанбе, 1976. - 189с.
9. Камолиддинов, Б. Баъзе масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Деваштич, 2003. - 231с.
10. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2010. – 231 с.
11. Қаландаров К. Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик (асрҳои X-XIX) / К. Қаландаров. - Душанбе, 2004. – 464 с.
12. Маъсумӣ, Н. Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 2011. – 385 с.
13. Мирзоев, А. Грамматикаи забони тоҷикӣ / А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М. Ғафуров. - Сталинобод, 1950. - 198 с.
14. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис / М. Норматов.- Душанбе: Матбуот, 2011. – 378 с.
15. Тоҷиев, Д. Воситаҳои алоқии ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1971. – 52 с.
16. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи пайрави тарзи амал // Мактаби советӣ. - 1966. - №3. -С.18-34.
17. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе: Ирфон, 1981. – 218 с.
18. Шафаи, А.М. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: автореф. дис. док. фил. наук / А.М. Шафаи. - Баку, 1967. – 205 с.

ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ТАРЗИ АМАЛ ВА ТОБИШҲОИ МАЪНОИ ИЛОВАГИИ ОН ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Мақола ба масъалаи мубрами ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷик – сермаъноии ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф ҷумлаи пайрави тарзи амал аз шумори он ҷумлаҳои пайрав аст, ки муносибатҳои ҳолиро хеле барҷаста нишон медиҳад, тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунад ва дар навъҳои зиёди ҷумлаҳои пайрав ба сифати тобиши иловагии маъноӣ зоҳир мешавад.

Таъкид мегардад, ки бори нахуст дар бораи гурӯҳбандии маъноии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар аввалин китобҳои дарсии забони тоҷикӣ, дар таҳқиқоти солҳои 30-юми садаи XX мушоҳида мешавад. Муаллифони китобҳои дарсии он солҳо, агарчи дар бораи мавҷудияти ҷумлаи пайрави тарзи амал чизе наметавонанд, аммо нӯҳ хели ҷумлаи пайравро нишон медиҳанд. Дар баробари ин, баъзе хелҳои ҷумлаҳои пайрав дар шакли омехта оварда мешавад. Аз ҷониби муаллифон дар шакли омехта овардани ҷумлаҳои пайрав, фарқ нагузоштани маъноӣ асосӣ ва иловагии онҳо мебошад. Маҳз аз ҷониби муаллифони аввалин китобҳои дарсӣ дарк гардидани тобишҳои маъноӣ гуногун дар як ҷумлаи пайрав баъзе мушкилотро ҳангоми таснифи ҷумлаҳои пайрав ва маъноӣ онҳо ба миён овардааст. Ҳамин сабаб аст, ки дар аввалин таҳқиқоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷик низ гурӯҳи ҷумлаҳои пайрави ҳолро ҷумлаҳои пайрави тарзи амал номида буданд. Таҳқиқоти давра ба давраи ҷумлаҳои пайрави тарзи амал, боиси ташаккул дар омӯзиш ва ҷудо намудани тобишҳои маъноӣ он гардидаанд.

Калидвожаҳо: Ҷумлаи мураккаби тобеъ, сарҷумла, ҷумлаи пайрав, ҷумлаи пайрави тарзи амал, ҷумлаҳои пайрави дузвва, воситаҳои алоқии тобеъ, пайвандакҳои тобеъкунанда, тобишҳои маъноӣ, сермаъноӣ.

ПРИДАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ И ЕЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТТЕНКИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена важнейшему вопросу сложноподчиненных предложений в таджикском языкознании – многозначности придаточных предложений образа действия. По мнению автора,

придаточное предложение образа действия является одним из тех придаточных предложений, которые ярко отображают обстоятельственные отношения, выражают различные оттенки значения и выступает дополнительным смысловым оттенком во многих типах придаточных предложений.

Подчеркивается, что впервые о классификации предложений образа действия упомянуты в первых учебниках таджикского языка в исследованиях 30-х годов XX века. Авторы учебников тех лет хотя и не говорят ничего о существовании придаточного предложения образа действия, но указывают девять типов придаточных предложений. Наряду с этим представлены некоторые виды придаточных предложений в смешанной гамме. Причину представления придаточных предложений в смешанной форме автор видит в неразличении основного значения и их смысловых оттенков. Именно авторы первых учебников осознали нюансы разных значений в придаточном предложении, что вызвало некоторые проблемы в классификации придаточных предложений и их значения. Именно по этой причине при первом исследовании сложноподчинённых предложений в таджикском языкознании группа обстоятельственных придаточных предложений была названа придаточными образа действия. Периодическое изучение придаточных предложений образа действия привело к формированию в изучении и выделению его смысловых оттенков.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, главное предложение, придаточное предложение, придаточное предложение образа действия, двучленное придаточное предложение, подчинительные средства связи, подчинительные союзы, смысловые оттенки, многозначность.*

SUBORDINATE CLAUSE OF MANNER AND ITS SEMANTICS SHADES IN THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

Annotation. The article is devoted to the most important issue of complex sentences in Tajik linguistics - the ambiguity of subordinate clauses of the manner of action. According to the author, the subordinate clause of the manner of action is one of those subordinate clauses that clearly display adverbial relations, express various shades of meaning and act as an additional semantic shade in many types of subordinate clauses.

It is emphasized that the classification of sentences of manner of action was first mentioned in the first textbooks of the Tajik language in studies of the 30s of the 20th century. The authors of textbooks of those years, although they do not say anything about the existence of a subordinate clause of the manner of action, but indicate nine types of subordinate clauses. Along with this, some types of subordinate clauses are presented in a mixed range. According to the author, bringing these groups of sentences into a mixed form does not clearly reflect their main and additional meanings. It was the authors of the first textbooks who realized the nuances of different meanings in a subordinate clause, which caused some problems in the classification of subordinate clauses and their meaning. It is for this reason that during the first study of complex subordinate clauses in Tajik linguistics, the group of subordinate clauses was called subordinate clauses. The study of periodic sentences of a mode of action led to the formation and identification of its semantic shades in the study.

Keywords: *complex sentence, main clause, subordinate clause, subordinate clause of the manner of action, undivided subordinate clause, grammatical means of communication, subordinating conjunctions, semantic nuances, ambiguity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдурахмонова Мастура Амиралиевна – Донишгохи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 988 34 29 59. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru*

Сведения об авторе: *Абдурахмонова Мастура Амиралиевна - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Тел.: (+992) 988 34 29 59. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru*

Information about the author: *Abdurakhmonova Mastura Amiralievna - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Phone: (+992) 988 34 29 59. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОНЦЕПТОМ «СТРАХ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ*Ахмаджонова Н.И., Алламуродова Р. А.***Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова,
Национальная академия наук Таджикистана**

«Страх» является одной из доминантных эмоций человека и носит универсальный характер. Однако, проанализировав работы отечественных и зарубежных лингвокультурологов, можно сделать вывод о высокой роли этноспецифического фактора в эмоции страха. В психических переживаниях отражаются как социальные, так и культурные аспекты жизнедеятельности людей. В ходе многолетней работы исследователями было выявлено наличие специфической концептуальной эмотивной базы, которая находит свое отражение через вербальный и авербальный контексты. Эти выводы легли в основу новой области лингвистического анализа, которая получила название «концептология эмоций». Предметом данной дисциплины послужило выявление особенностей овладения и материализации эмоций в языковом сознании. Следует отметить стойкий интерес исследователей к понятию концепт, а также тот факт, что на сегодняшний день не существует однозначного толкования этого понятия. Именно разнообразие во взглядах касательно основных характеристик концепта дает толчок к развитию огромного количества лингвистических исследований, базирующихся на соотнесении и анализе различных концептов и выявлении природы их закономерностей. По мнению большинства исследователей одним из определяющих требований к культурному явлению «концепт» является выделение в его структуре неких этимологических и исторических признаков (диахронический слой), и актуальных или же новых характеристик (синхронический слой).

«Страх», несомненно, является концептом, так как в его структуре мы можем выделить все три слоя. Процесс концептуализации эмоций представляет собой чрезвычайно сложный процесс. При анализе концепта «Страх» в русской и таджикской языковых картинах мира важную роль приобретает семантический или лингвокогнитивный анализ, который позволяет рассмотреть языковые проекции, эмоциональную оценку ситуации и ее компонентов [8, с. 56]. Несмотря на относительную сложность семантики, фразеологические единицы все-таки являются речевыми штампами и дают довольно общее описание эмоций. Поэтому для описания разнообразных эмоциональных состояний и отношений, часто сложных, неоднозначных (к таким относятся удивление, страх, восторг и другие), в тексте вместе с эмотивными фразеологическими единицами (ЭФЕ) используются и другие языковые средства, в основном лексические, которые раскрывают, конкретизируют, дополняют содержание фразеологического оборота. Обращая внимание на ЭФЕ, репрезентирующие состояние страха в русском языке, важно отметить, что нередко используются усилительные частицы (аж, буквально, всё, даже, просто, прямо и др.) и местоимения (весь, самый, такой), которые выполняют экспрессивную функцию: «буквально похолодел от ужаса; весь ужас заключался в...; аж сердце ушло в пятки; прям мороз по коже; просто жуть» [9, с. 36]. Так же при использовании ЭФЕ часто встречаются наречия степени действия. Это явление характерно как для таджикского, так и для русского языков (здорово, очень, совсем, слишком). Использование фразеологизма в художественном тексте часто сочетается с указанием причины эмоции. Подавляющее большинство примеров такой конкретизации значения относится к фразеологизмам, номинирующим неопределенные эмоции. При анализе и разборе русских фразеологизмов, репрезентирующих состояние страха, важно отметить, что ядерным компонентом практически любой ФЕ является корневое слово «страх». Так как страх является физиологической эмоцией окультуриванной в языке, фразеологические обороты русского языка часто носят конкретизированный характер: в них используются слова и выражения,

относящиеся к физиологической стороне жизнедеятельности человека («сердце упало»- дил тах кашидан дил аз хонааш баромадан; тарсидан; «ноги подкосились», «мороз по коже»).

Приведем примеры некоторых фразеологических единиц, репрезентирующих состояние страха в русском языке:

Страх обуяет, и растеряешься.

Со страху, со страстей, ноги подкосились.

Страх на тараканьих ножках бродит, олицетворенье робкого, пугливого, труса.

Под страхом ноги хрупки.

Слепой страх напал на всех, панический.

У страха глаза велики (да ничего не видят).

На всяку беду страха не напасешься.

Держать кого-л. в страхе, под страхом, в полной покорности.

Принять что-л. на свой страх, на свой ответ, на свою голову.

Отдать что-л. на страх, на чью-л. ответственность или ручательство.

Как осиновый лист дрожать — дрожать от страха.

Мороз по коже — возникает неприятное ощущение от страха

Мурашки забегали по спине — ощущение озноба от сильного страха, волнения.

Небо с овчинку кажется — стало тяжело, не по себе от страха, ужаса.

Ни жив, ни мертв — сильно испуган, замер от страха, ужаса.

Сердце упало (оборвалось) — неожиданно охватил испуг, страх, тревога.

Язык отнялся (прилип) — внезапно потерял способность говорить от удивления, страха. Стоит отметить сходство в корневом (ядерном) элементе фразеологизмов, репрезентирующих страх в русском и в таджикском языке. В обоих языках ядром ФЕ становится глагол (держать, отдать, выпрыгнуть, и др. - в русском языке) [3, с. 123]. Приведем примеры фразеологических единиц, репрезентирующих состояние страха в таджикском языке:

Аз гург тарсӣ ба ҷангал надаро - Волка бояться - в лес не ходить. Данная пословица в таджикском языке имеет так же следующее воплощение: человек должен не бояться ничего. А если боишься, то не следует этого делать. Ҳамин тавр, ислоҳи имону вичдон ва хулку атвори ҷомеа коре нест, ки бо як фоҷиа ва ё тарс аз руҳдоди он ҳал бишавад, ин кор бояд мудавом бошад, ба қавли Арасту аз муҳит, таълим ва худро тарбият додан вобастагӣ дораду ҳалос; Бисёре аз духтарон беҳуш шуданд, дигарон аз тарс қайъ карданд, касе дод мезад, вале онҳо барои худ касеро, ки мехостанд, мегирифтанд; Лабонаш аз тарс пир-пир парида “Иброҳимро куштаанд” гуфту ба кӯча тохт.

Фразеологические единицы таджикского языка такие как, «дилкафон шудан», «дил афтидан», «талхакаф шудан» - очень испугаться, русскими эквивалентными единицами могут служить «сердце упало», а так же синонимические выражения «сильно (жутко) испугаться»: Аз тарс на шаб хоб дораму на рӯз орому қарор, Худо накарда, падару бародаронам он аксҳоро бубинанд..... Малик, ки ин сурудро дӯст медошт, андаке ба худ омада, ҳаросон гӯш чирғ кард, аммо ҳамоно ҷойи шодиро дар дилаш тарс фаро гирифт; Дар ҳамин ҳол, бино ба иттилои дарёфтӣ, судичрочии калони ноҳияи Восеъ дар лаби дарё танҳо набудааст: “Ҳамроҳи ӯ як хонум ҳам қарор доштааст, ки баъди ғарқ шудани вай аз тарс фирор мекунад; Бевазанони онҳо пеши назари ман аз реги дарё зиёдтаранд; бар онҳо, бар модари ҷавонон, торочгареро хоҳам овард, ки дар нимирузӣ тороч мекунад; онҳоро ногаҳон дар тарс ва даҳшат хоҳам андохт; Ҳолати сарбозон инчунин буд: тарс доштанду ваҳшат ва агар амри шоҳ Искандар набуд, касе набард накарда буд; Ин баъд буд, ки Холдори Чилдурӯғ дар ин амр зиёдаравӣ мекард: «мӯйҳои сарашон аз тарс сих шуда буду тунбони ронашон рих!»; Рӯбоҳи бечора қариб буд, ки аз тарс дилкаф шавад; Ҳарчанд Яҳё бо азми қавӣ ба сафар баромада буд, пас аз суханҳои падар ва гуфтаҳои ҳамсинфаш ноаён тарс дар дилаш сар мехалонд, бо торҳои асабаш нохун мезад; Гадовеа мегӯяд, ин тасмимро ҳам барои он гирифт, ки баъд аз марги шавҳараш аъзои дигари оила бемор шуда, зери назорати пизишкон қарор доштанд ва "аз тарс касе барои таъзия наомад"; Он ҷанговароне, ки аз тарс дар ҳар гуна

вазъият менишастанд, аз чояшон чунбиданӣ бошанд ҳам, ваҳм онҳоро ба замин зер карда, аз ҷо чунбиданӣ наместонд; Пасон, вақте ки шув-шувв аз пеши чашму бари ғушаш гузаштани мурғонро дид ва дилашро ваҳму тарс фаро гирифт, дигар тоқат карда натавонист; Дар асл ман аз тарс даст бар он ҷо медоштам, ки лаҳзае пас маро низ ба ахтагоҳ баранд ва қассобон ҳалтаи маро ҷок карда, тухмҳо кананд, ё мурам ё нимодам монам; Тракторон, ки алав аз трактори ӯ афтада будааст, аз тарс дар суроби девонаҳо буд [НКТЯ].

В связи с вышесказанным необходимо сказать, что метафоры и фразеологические единицы со значением ‘страх’, составляющие ядро концепта обоих языков, основываются преимущественно на номинациях частей тела человека, подвергающихся воздействию чувства страха. В пословицах и поговорках, ядерными компонентами которых являются репрезентанты исследуемого концепта, в большинстве своем упор делается на эмоционально-коннотативном значении слов, так как основной задачей данных образований служит привлечение внимания слушателя.

Разнообразие разновидностей страха подтверждает суждение об универсальности и доминантности этой эмоции. Однако с другой стороны, опираясь на выводы различных зарубежных и отечественных исследователей можно сделать вывод о существовании этноспецифических сторон эмоции страха, т.е. черт присущих только данному народу. Это объясняется наличием у конкретного социума присущей только ему национальной картины мира. Страх в русском языковом сознании представлен как нечто враждебное человеку, не зависящее от его воли и желания. Стоит особо обратить внимание на религиозную сторону семантики концепта, которая в русском языке преобладает особую роль, благодаря православной религии и ее постулатам [8, с. 95].

Говоря о главных репрезентантах данного концепта в русском и таджикском языках, следует отметить широкий спектр компонентов, которые служат синонимами ядерному компоненту «страх»: испуг, волнение, боязнь, трепет, ужас и производные от них глаголы - бояться, страшиться, опасаться и т.д. Синонимичный ряд ядерных репрезентантов концепта «Тарс» в таджикской лексикографии может быть представлен как глаголом, так и существительным. К основным языковым единицам-номинантам можно отнести: тарс, ваҳм, воҳима, изтироб, ваҳшат, ҳайрат, даҳшат, ваҳшат, бим и т.д.

Ядерными глагольными единицами выступают: тарсидан, аз тарс, ваҳм, ғамгин шудан, изҳори изтироб, бемор шудан, ларзидан, дар ҳайрат истодан; причем доминантами данного ряда являются глаголы тарсидан, ваҳм кашидан так как данные единицы образуют наибольшее количество словосочетаний и семантически представляются более глубокими. Например: Кӯҳнавардон Олег Персикови 38-сола, сокини вилояти Москва (бо қабурғаҳои шикаста ва сармоҳӯрии ангуштон) ба теппаи Москвин бурда, бонги изтироб заданд. Август як чархболи ширкати «Сомон Эйр» ҷудо гардид, ки ба ноҳияи Лахш парвоз намуд ва соате аз истоҳи пойгоҳ дар марғзори Москвин (баландии метр) осебдидагон ба шаҳри Душанбе интиқол дода шуданд; Аз беҳобӣ ва изтироб ва ҳолати ҳозирбош онҳо он қадар хаставу беҳол гашта буданд, ки ногаҳон хобашон мебурд, аммо худро пучидаву газида бедор медоштанд; Шумо бигӯед, чаро вақте расонаҳо аз вучуди куруно бонги изтироб мезаданд, онҳо хоину иғвоангез номида шуданд, ғиғон бароварданд, ки ин расонаҳо сӯзонда шаванд, кормандонашон боздошт, ҳатто ба дор кашида ё аз кишвар ронда шаванд?; Аъзои фаъоли гурӯҳи “Самарқандро эҳё мекунем”, ки роҳбараш журналист Анастасия Павленко аст, бо ҳамдилонаш тавассути расонаҳои ахбор ва шабакаҳои иҷтимоӣ бонги изтироб зада, табиатро аз олудашавӣ эмин медоранд.[НКТЯ]

Сравнивая данные ряды с русскими синонимическим и рядами репрезентантов, нельзя не отметить тот факт, что русские языковые единицы в большинстве своем представлены именными частями речи, в таджикской же лексикографии ядерным компонентом в преобладающем количестве случаев употребления отдельно взятых лексических единиц, словосочетаний или фразеологизмов служит глагол, а так же его производные. Синонимические отношения между языковыми единицами определяются интегральной семьей «бояться» в русском языке и «тарсидан» в таджикском языке.

Таким образом, страх может быть охарактеризован многообразием форм своего существования и проявления. Принимая во внимание социальную и личностную значимость, а так же доминантность исследуемой эмоции, стоит отметить, что спектр средств вербализации феномена страха в составе фразеологических единиц чрезвычайно разнообразен и отличается специфической лексикой и синтаксисом.

Наблюдаются сочетания прилагательного *пугливый-тарсончак* с соматизмами: "Подошел и мой поезд, из него вышли обыкновенные люди, видимо, возвращающиеся с работы, оказывается, еще кто-то работал, и обыкновенные люди вошли, и *лица* у них были обыкновенные, может быть, более напряженные, *пугливые*, и мы как-то растворились в этой толпе, будто и не было никакого «живого кольца», автоматчиков, танков, восторгов и страхов" (Ю. Головин, Я стоял неподалеку оттого танка...) [6, с. 69].

Прилагательное *пугливый-тарсончак* встречается также в сочетании с абстрактными существительными: Ва гурӯхи чангҷӯ гурӯхи сулҳпарварро **тарсончак** гуфтанд; аро Неъматӣ **тарсончак** ва *буздил*, Неъматӣ *сустирода* боз натарсида, ба хонаи Ғулом омадааст? [НКТЯ]. Мовчун стоял и слушал эти: «Ишь ты!», «Брось ты!», «А сама ты - что?» и злился, вызывая к своему умению мгновенно успокоиться, казалось бы, смириться, но это не было смирение -лишь отупение, *пугливое бесчувствие*, способное на время погасить любое воспаление нервов. Некоторые из проанализированных прилагательных характеризуют не только человека, но и животных (например, *трусливый, боязливый, пугливый- буздил, тарсончак, тарсу, тарсангез, ваҳмакӣ, ҳаросон, раманда, ҳӯсанда, буздил-(она);*), но не наблюдается такого рода использование прилагательных *малодушный* и *опасливый- бечуръат(она), буздил(она),эхтиёткор*. Приведем примеры из Национального Корпуса таджикского и русского языков: Рядом с юной дамой у ног властительниц судеб находятся срезанная белая лилия (означающая гибель Целомудрия) и боязливый кролик, прижавший ушки, — культовый зверек Афродиты (символизирующий победу над Любовью). Держался он хорошо, естественно, у меня возникло ощущение, что человек он природно очень умный, честолубивый, в известной мере задавленный обстоятельствами, но, по крайней мере, это-то уж ясно, не боязливый; Также в сферу интересов мотологов входят злые зопухи, гнездящиеся в прудах и пугающие обывателей ночным стуком в окно, дурацкие гобули, большие и малые рапитосы и боязливый Ехан Палыч, с опаской вззирающий на все это безобразие.[НКРЯ]. Дарди ваҳмаки Амир хурӯҷ карда буд – аз ваҳм хоби бароҳате надошт ва барои андармонӣ ва гурез аз ҳарос, дар ҳазинаҳона мегашт ва ҳамроҳи ҳазинадор аз хона ба хона мегузафт – дарун андарун, ва ҳар хона як анбор ва ҳар анбор махсус бо чизе – анбори чома, ки чомаҳои рангоранг, муносиби киматаш, таҳ ба таҳ раҳ задаанд; анбори шохӣ, анбори адрас, анбори латтавори фарангӣ, анбори саллаву миёнбанд, анбори калӯшу маҳсӣ, анбори шираворӣ ва дар пешгаҳ анбори нақдина, ки тангаҳои тилло ва нукраро ба саночҳо пур карда, даҳонашро дӯхта, рӯйи тахтаҳои ғафс, болои ҳам, то ба шифт, хишт барин чиндаанд; ва калиди ин анборро Амир дар нифаи эзораш баста мегардад. Масалан, дар байни шартҳои вақфгузор чунин таъкид ёфтааст «...(ин молу мулки вақфро) ба касе ба орият додан нашоёд, ки аз он хавфи ғасби ин (молу мулки) ориятӣ ба миён меояд, минҷумла: ба ситамкорон, касони хусуматпарвар ва тарсангез, султонҳо...»; «...ин молу мулки вақф ба ҳеч вачҳ ба ичораи амалдорон ва одамоне, ки аз онҳо рӯёнидани ҳаққи орият душвор ва ё номумкин аст, дода нашавад». [НКТЯ].

Кроме того, рассмотренные прилагательные имеют широкую сочетаемость: могут сочетаться с разного рода существительными: с неодушевленными, с абстрактными (в том числе, с названиями эмоций), с соматизмами и т.д.

Рецензент: Хаснова Ш.Р., к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде
Использованная литература:

1. Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоции // Вопросы языкознания. – 1993, № 3. - С. 27-35.
2. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Культурные концепты. - М.: Наука, 1991. – С. 3-4.
3. Бабенко, Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. - Свердловск: Уральский университет, 1989. - 187 с.91

4. Вежбицкая, А. Семантические универсалии в описании языков. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. - 610 с.
5. Виноградов, В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Изв ОЛЯ АН СССР, т. XII, вып. 3, 1953-Б. С. 185-210.
6. Горошко Е.И. «Эмоция ассоциация» и их связь со спецификой русского языкового сознания (Особенности мужских и женских ассоциаций на слова-названия эмоций в русском языке) // Филологические науки. – 1998, №2. – С. 51-66.
7. Добровольский, Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. – 1998, № 6. – С. 48-57.
8. Карасик, В.И. Культурные доминанты в языке: сб. науч. трудов // Языковая личность: Культурные концепты / ВГПУ, ПМПУ. - Волгоград, Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
9. Карасик, В.И. Язык социального статуса. - М.: ин-т РАН; Волгоградский гос. пед. институт, 1992. - 330 с.
10. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции: Тексты. - Психология эмоций. - Под ред. Виллюна В.К. М.: Издательство МГУ, 1984. - 162 с.
11. Мягкова, Е.Ю. «Язык и эмоции» в когнитивных исследованиях // Семантика слова и текста. Психолингвистические исследования. - Тверь, 1998. – С. 38-44.
12. Попова, З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. - Воронеж, 1999. - 32 с.
13. Семененко, Н.Н. Лингвокультурологическое описание структуры и семантики паремий: автореф. дис. канд. филол. наук. / Н.Н. Семененко. - Белгород, 2002. - 24 с.
14. Солодуб, Ю.П. Фразеологическая образность и способы ее параметризации // Фразеология в Машинном фонде русского языка. - М.: Наука, 1990. - 139-146 с.
15. Шаховский, В.И. Эмоции и их концептуализация в различных лингвокультурных контекстах //- Вып. 1. Русистика. – Киев, 2001. – С. 13-19.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОНЦЕПТОМ «СТРАХ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Исследование различных аспектов эмоциональной языковой картины мира представляется необходимым, поскольку помогает понять универсальность и специфичность языка. Вербализация концепта страх в русском языке отражает все физиологические и психологические процессы, происходящие с человеком, испытывающим данную эмоцию. В результате анализа мы можем говорить о значимости следующих признаков: движение - отсутствие движения, сильная - слабая интенсивность, краткое - длительное проживание страха, жизнь (частичный контроль человека страхом) - смерть (полный контроль человека страхом), способность преодолеть - породить, показать - скрыть, понять страх и избежать его. Страх является одной из доминантных эмоций человека, наряду с радостью и разочарованием. Уходя корнями в прошлое, страх был присущ еще первобытному человеку: страх перед необъяснимыми явлениями природы, страх нападения, страх преодоления трудностей, страх за свою жизнь и жизнь окружающих людей, страх будущего. В статье рассматриваются фразеологические единицы с концептом страх в сопоставительном аспекте. Приводятся примеры фразеологизмов в русском и таджикском языках.

Ключевые слова: страх, фразеологизмы, русский язык, таджикский язык, значение, человек, эмоция, жизнь.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ БО КОНСЕПТИ "ТАРС" **ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ**

Таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни тасвири эҳсосоти забони ҷаҳонро лозим мебошад шумурд, зеро он барои дарк намудани ҳосияти забон кумак хоҳад расонд. Баёни концепти тарс дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ҳамаи равандҳои физиологӣ ва психологиро, ки шахс ин эҳсосотро аз сар мегузаронад, инъикос мекунад. Дар натиҷаи таҳлил мо метавонем дар бораи

аҳамияти аломатҳои зерин сухан ронем: ҳаракат кардан, ҳаракат накардан, шиддати қавӣ-заиф, дурудароз доштани тарс, ҳаёт (аз тарс қисман назорат кардан) марг (назорати пурраи инсон аз тарс), қобилияти бартараф кардани тарс, бедор кардан, нишон додан пинҳон кардан, эҳсос кардани тарс ва пешгирӣ аз он. Дар баробарӣ шодӣ ва ноумедӣ тарс яке аз эҳсосоти бартаридоштаи инсон мебошад. Дар гузашта тарс ба одами ибтидоӣ хос буд: тарс аз ходисаҳои нофаҳмо, тарс аз ҳамла, тарс аз бартараф кардани мушкilot, тарс аз ҳаёти худ ва ҳаёти одамони атроф, тарс аз оянда. Дар мақола воҳидҳои фразеологӣ бо лексемаи “тарс” дар ҷанбаи муқоисавӣ баррасӣ карда шудаанд. Намунаҳои фразеологизмҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ оварда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: тарс, фразеологизмҳо, забони русӣ, забони тоҷикӣ, маъно, инсон, эҳсосот, ҳаёт.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE LEXEME "FEAR" IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The study of various aspects of the emotional linguistic picture of the world seems necessary, since it helps to understand the universality and specificity of language. The verbalization of the concept of fear in Russian reflects all the physiological and psychological processes that occur with a person experiencing this emotion. As a result of the analysis, we can talk about the significance of the following signs: movement - lack of movement, strong - weak intensity, short - long residence of fear, life (partial control of a person by fear) - death (full control of a person by fear), the ability to overcome - generate, show - hide, understand fear and avoid it. Fear is one of the dominant human emotions, along with joy and disappointment. Rooted in the past, fear was inherent in primitive man: fear of unexplained natural phenomena, fear of attack, fear of overcoming difficulties, fear for his life and the lives of people around him, fear of the future - all these examples are proof that emotion. The article examines phraseological units with the lexeme fear in a comparative aspect. Examples of phraseological units in the Russian and Tajik languages are given.

Keywords: fear, phraseological units, Russian language, Tajik language, meaning, person, emotion, life.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадҷонова Наргис Инъомҷонова, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +992924442782

Алламурадова Робия Аланазоровна - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторант (PhD). Нишонӣ: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.: (+992) 900004828

Сведения об авторах: Ахмадҷонова Наргис Инъомдҷонова, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: +992924442782

Алламурадова Робия Аланазоровна – Национальная академия наук Таджикистана, докторант (PhD), Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел.: (+992) 900004828

Information about the authors: Akhmadjonova Nargis Inomchonovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, the applicant for the Department of General Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: +992924442782

Allamuradova Robiya Alanazorovna – National Academy of Sciences of Tajikistan, PhD student, Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, Tel.: (+992) 900004828

НАЗАРЕ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НИДО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Ғоибова Г.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мусаллам аст, ки мардуми тоҷик ва олмонӣ яке аз қавмҳои деринаи ориёинажод маҳсуб меёбанд. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки ин забонҳо яке аз маъмултарин забонҳои дунё маҳсуб ёфта, таърихи бениҳоят қадим ва тулонӣ доранд.

Ба мисли забони тоҷикӣ забони олмонӣ низ ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ маҳсуб аст. Гарчанде баъзе хусусиятҳои забони тоҷикӣ бо гузашти солҳо аз байн рафта бошанд ҳам, аммо баъзеи онҳо то айни замон маҳфуз мондаанд. Забони тоҷикӣ низ ба мисли забони олмонӣ аз рӯйи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои флективӣ дохил мешавад, аз ин лиҳоз грамматикаи забони олмонӣ ба забони тоҷикӣ хеле шабоҳат дорад.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, миллати тоҷик низ ба мисли миллати олмонӣ яке аз қавмҳои қадимаи ориёинажод ба ҳисоб меравад, ки андешаи мо тавқияти хешро аз китоби «Забони миллат-ҳастии миллат» пайдо карда метавонад: “Миллати тоҷик аз нуктаи назари таборӣ ва ирсияти забонӣ марбут ба шоҳи қавмҳои (ҳиндугерман) ва ё ба истилоҳи дигар марбути шоҳи ҳиндуаврупоӣ аст” [15, с.26]. Аз онҳо хусусиятҳои хоси худро доро мебошанд. Дар истифодабарии ҳиссаҳои нутқ ҳам тасвири забонии намоёндагони забон ба назар мерасанд. Ин мисолро дар мисоли истифодабарии нидоҳо низ мушоҳида карда метавонем. Масалан, агар дар забони тоҷикӣ ҳангоми тааҷҷуб нидои «вой»-ро истифода намоем, дар забони русӣ «ой», дар забони узбекӣ «вой» ва дар забони олмонӣ истифодабарии нидои «oh» ба назар мерасад. [10, с.5].

Маълум аст, ки яке аз роҳҳои ташаккули забони тоҷикӣ ин истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ ба ҳисоб меравад. Оид ба ин масъала устод Садриддин Айний чунин андешаи хешро баён намудааст: «Дар ин ҳо ҳарчанд аз мавзуи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиро ҳам қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст» [1, с.38].

Чӣ тавре, ки маълум аст, дар ҳамаи забонҳо калимаҳо ба ҳиссаҳои мустақил маъно ва ёридиҳанда тасниф қада шудаанд. Ин таснифот дар заминаи хусусиятҳои грамматикӣ луғавӣ онҳо ба роҳ монда шудааст. Гарчанде нидоҳоро дар аксарияти забонҳо ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ шомил намоёнд ҳам, аммо оид ба ин гурӯҳи калимаҳо диду нигоҳи муҳаққиқон гуногун аст. Дар забони олмонӣ низ нидо ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ маҳсуб ёфта, дар шакли «Interjektionen» маъмул аст. Дар забони олмонӣ шаклҳои маъмултарини нидоҳо Oh(ох), Ah(ах), Aha(аҳа) ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Оид ба таснифи нидоҳо дар илми забоншиносӣ андешаҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, забоншиноси рус С. Маслов оид ба нидоҳо чунин ибрози андеша намудааст: «Миёни вожаҳои маъмули забон нидоҳо-калимаҳои ифодакунандаи эҳсосоти ҳаяҷон мавқеи муайяноро ишғол менамоянд [9, с.157].

Яъне ба андешаи забоншинос С. Маслов нидоҳо ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ набуда, ба ҳиссаҳои мустақили нутқ марбутанд, зеро аксарияти онҳо дар алоҳидагӣ маънои асосиро ифода гарант, аз қабилӣ Mein Gott-Худои ман, Gut, Gut- оли, Doch, Doch- майлаш, майлаш ва ғайра.

Бидуни ин андешаҳо дар илми забоншиносӣ роҷеъ ба нидоҳо андешаи дигаре низ вучуд дорад, яъне бархе аз забоншиносон нидоҳоро на ба ҳиссаҳои мустақили нутқ ва на ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи шомил медонанд. Дар энциклопедияи «Русский язык» чунин оварда шудааст: «Нидо калимаҳои тағйир наёбандае, ки на ба ҳиссаҳои мустақили нутқ ва на ҳиссаҳои ёвари нутқ марбутанд, онҳо ҳам барои ифодаи ҳиссёт хизмат менамоянд ва ҳам барои номбар намудани он хизмат мекунанд [17, с.392].

Албатта, дар ин маврид, мураттабкунандагони энциклопедияи «Русский язык» то андозае дуруст андешаи хешро зикр намудаанд, зеро дар ин гурӯҳи калимаҳо ҳам

хусусиятҳои ёвари нутқ ва ҳам хусусиятҳои мустақили нутқ ба назар мерасанд. Дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» нидоҳоро ҳиссиҳои ёридиҳандаи нутқ марбут доништа, чунин зикр намудаанд: «Нидоҳо гурӯҳи калимаҳои мебошанд, маънои луғавӣ надоранд, ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва иродаи ғўяндаро бо нутқи ҳамсухбат ва предмету ҳодисаҳои олами воқеӣ ифода менамоянд [4, с.336].

Нидоҳо, гарчанде маънои луғавӣ надошта бошанд ҳам, аммо маънои грамматикиро соҳиб мебошанд. Маъноҳои грамматикӣ калимаҳо ифодаи хосиятҳои умумият додашудаи шайъҳо, аломатҳо амалу равишҳо ва муносибатҳои мухталифи байни шайъу ҳодисаҳои дар калимаҳо ҷамъбастшуда мебошад [11, с.29].

Хелҳои нидо аз рӯи маъно. Нидоҳо аз рӯи маъно дар забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1. Нидоҳои ифодакунандаи ҳиссиёту ҳаяҷон (эмотсионалӣ)

2. Нидоҳои ифодакунандаи ирода (амрӣё ин ки императивӣ) гуногун мешаванд.

а) нидоҳое, ки ҳиссиёт ва ҳаяҷонро ифода мекунанд: *Теъдоди* ин гуна нидоҳо дар забонҳои муқоисашаванда хеле зиёд буда, дар навбати худ боз ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1) таъҷуб ҳайрат;

2) нидоҳои андӯх.

Ҳангоми гурӯбандӣ намудани нидоҳо дар забони тоҷикӣ ба забоншиносон каме монетро пеш овардааст, зеро танҳо нидои «э» - ро гирем, дар забони тоҷикӣ маъноҳои хурсандӣ, шодӣ, ваҳд, таъҷуб, ҳайрат, сарзаниш, таъна, таҳмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, ҳавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андух, афсус, ҳафагӣ, истехзо, тамасхур, ришханд, ҳаҷв, таҳдид, дуғу пуписа хатар, шодӣ, ҳасрат ҷуръат бебоқро ифода карда метавонанд, ки мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳоианд: Э Дохунда! Ҳанӯз ту сода будай [2 с.130].

Баъзе нидоҳое, ки хурсандиро ифода менамоянд, аз забони тоҷикӣ ба забони олмонӣ айнан дар ҳамон шакл тарҷума мешаванд. Масалан, дар ҷумлаҳои зерин ин падида бештар ба мушоҳида мерасад: Ура, мо ғалаба кардем-Нурга, wir haben gesiegt! Илова бар ин, ҳаминро зикр намуданием, ки гарчанде нидои иқтибосии «ура» дар забони тоҷикӣ аз забони русӣ дар ҳамин шакл қабул шуда бошад ҳам, аммо дар забони олмонӣ низ ба ҳамин шаклу маъно мавриди истифода қарор дорад. Аз ин мебарояд, ки ин нидо решаи аврупоӣ дорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ нидоҳо тавассути тақрори калимаҳо низ ба зухур меоянд, ин ҳодисаи забони дар дигар забонҳо ба мушоҳида мерасанд. Забоншиноси рус Л.М.Шатилова ҳам ҷонибдорӣ ин андешаҳо буда, чунин овардааст: «Дар аксарияти ҳолатҳо воситаи асосии ташаккули нидоҳо тақрор ба ҳисоб меравад» [14, с.408].

Дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ низ ин падида ба назар мерасад: Ҳа-Ҳа, имрӯз меоям- doch? doch Ich werde heubte kommen.

Ҳангоми муқоиса исбот намудем, ки аксарияти маънову муҳтавои аксарияти нидоҳо ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони олмонӣ бетағйир мекунанд: *Оҳ*, ман ҳеҳ гоҳ фикр намекадам, ки чунин чизе имконпазир аст- *Oh*, ei, so etwas habe ich nie fuer moeglich gehalten! Дар ин маврид нидои «оҳ» хурсандиро дар ҳар ду ҷумла ифода менамояд.

Инчунин, ҳангоми таҳлил исбот намудем, ки нидои «*oh*» ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ дарду андухро низ ифода намуда метавонад: *Оҳ*, дандонам дард мекунад-*Oh*, der Zahn tut mir weh!

Ҳатто, таъҷубовараш он аст, ки ин нидоҳо на танҳо маъноҳои яқин, инчунин, шаклҳои яқин низ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ яқин мебошад: *Аҳа*, *Фаҳмо-Аҳа* so.

Бояд ҳаминро иброз намоем, ки баъзе аз нидоҳо, гарчанде тарҷума шаванд ҳам, аммо шаклашон дар забони олмонӣ дигар мешавад:

Эй кош, ҳамеша ҳамин тавр мебуд-*Ach*, wenn es doch immer so bliebe!

Дар ин ҷумлаҳо нидои ифодакунандаи орзуву омол «эй кош» шакли «*ach*»-ро гирифт.

Инчунин, дар забони олмонӣ баъзе нидоҳое вучуд доранд, ки танҳо як маънои муайянро ифода менамоянд. Масалан, мавриди истифодаи нидои ифодакунандаи таҳсину

офарин «*bravo*», ки маънои аслиаш дар аксарияти ҳолатҳо дар забони олмонӣ «офарин» мебошад, инчунин метавонад, дар баъзе мавридҳо ба вазифаи сифат омада, мафҳуми «аълосифат»-ро ифода кунад: *Deine Arbeit ist bravo* - Кори ту аълосифат аст.

Дар забони тоҷикӣ нидое, ки нафратро ифода мекунад айнан маънояшро ба забони олмонӣ дода метавонад, масалан: *Pfui, deine schlechte Taten vergesse ich niemals*- Тфу, корҳои бади туро ман ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунам.

Илова бар ин, ҳаминро дарҷ сохтанием, ки нидои «эй» дар забони тоҷикӣ ҳам дард, ҳам ранҷ, хурсандӣ ва эҳсосотро, агар ифода карда тавонад ҳам, аммо дар забони олмонӣ дар аксарияти ҳолатҳо ҳаросро ифода менамояд. Масалан, *Hu, mir ist angst und bange!* - Эй, ман тарсу ҳарос дорам.

Дар баробари нидоҳое, ки бо калимаҳои махсус ҳолатҳои эмотсионалиро ифода мекунад, инчунин, дар забони олмонӣ нидоҳое, ҳастанд, ки тақлидкунандаи овоз мебошанд. Мисол: *Tick - tack! Bums! Miau! Piff! Paff* ва ғайра [12, с.186].

Калимаҳои зиёде дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аз ҳиссаҳои дигари нутқ ба нидо гузаштаанд ва ба вазифаи нидо истифода мешаванд. Масалан, нидоҳои *ку-па, мана-, ана-, не-неin* ва ғайра аз ҳиссаи ташаккул ёфтаанд. Дар ин маврид нидоҳои *ни* ва *на*-ро тарҷума карда натавонистем, зеро онҳо ҳоси забони тоҷикӣ мебошанд.

Нидоҳои *офарин-Ausgezeichnet, аҳсан- gut, ҳайф-leid, салом-Hallo, раҳмат-Danke, ҳайрият-Endlich, афсус- Schade* аз исм ташаккул ёфтаанд. Нидоҳои *аҷаб* ва *лаббай, ҳайҳот* муодили худро дар забони олмонӣ надоранд.

Нидоҳои *марҳамат кунед-мебахшед-Bitte Entschuldigen Sie, саломат бошед-Seien Sie Gesund, маъзарат меҳоҳам-Entscheidung, ҳайр набошад-Bis Bald, муборак шавад-Glückwunsch, хуш омадед-Willkommen Sie* аз феъл ташаккул ёфтаанд.

Инчунин, дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ як гурӯҳи калони нидоҳои эмотсионалӣ ба таркибҳои устувор ва воҳидҳои фразеологӣ нисбат доранд. Онҳо дар бобати маъно ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд:

А) Фразеологизмҳое, ки маънои тасдиқ, инкор ҳаяҷоннок (гоҳо бо тобиши маънои таҳдид, дуғу пуписа), инчунин қаноатмандӣ, хурсандӣ, хушнудӣ миннатдорӣ доранд: *Ба чашиш*, ҳар коратон бошад, мувофиқи дилатон мекунам-. Сабил монад, имрӯз ҳам дар хонаи мо об нест- Дар ин маврид нидои қандатона занед-ро тарҷума карда натавонистем.

Б) Фразеологизмҳое, ки маънои норозигӣ, тааҷҷуб, хурсандӣ ва ҳайратро ифода менамоянд: *Ана халос*, намаки гап парид - *alleszu Ende ,die Bedeutung der Rede vernichtet. Ана гап*, тамоми кори кардагиамон барбод рафт-*Hier ist so Alles was wir machten vernichtet ist* Ана гап дар кучо, ман якум бор инро эҳсос намудам-*Hier ist, die Rede, ich fühle es jetzt.*

В) Фразеологизмҳое, ки маънои хоҳишу орзу, надомат, пушаймонӣ ноумедию маюсӣ доранд: *Ё бахт, бригадиратон одами хуб баромад!*- *oh Glück Unser Leiter wird gutter mensch.* Рӯям сиёҳ, ин шармандагиро чӣ хел мебардорам- *Вой бар ҳоли ман, корам ба суд афтидааст. Unglück, wie kann ich diese Schande ertragen-leider landete mein Fall vor Gericht.*

б) нидоҳои амрӣ: Маъноу муҳтавои нидоҳои амрӣ низ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ назаррас буда, аз нидоҳои эмотсионалӣ аз ҷиҳати маъно, аз рӯйи вазифаи худ вагоҳо аз ҷиҳати сохт фарқ мекунанд. Нидоҳои амрӣ воситаи изҳори ирода мебошанд ва аз ин рӯ онҳо аз рӯйи маъно ба сиғаи амрии феъл наздиканд.

Нидоҳои амрӣ аз рӯйи маъно ва вазифа ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

А). Нидоҳои даъват намудан ва фарёд намуданро ифодагаранд: *эй, ҳой, ҳон, ҳо, ўй, у, аё, ой, канӣ, ё, о, ало, аллае, лабай, доде* ва ғайра;

Б) Нидоҳое, ки талаби риояи ҳомӯшӣ, итоат карданро ифода менамоянд: *хомӯш, дам, ҳап, ором шин, ҳим шин, қарор шин, дам шин* ва ғайра;

В). Нидоҳое, ки ба соҳаисирк ва варзиш мансубанд: *ҳа, оппа, ҳоппа* ва ғайра;

Г). Нидоҳое, ки гурӯҳи алоҳидаро ташкил мекунанд: *канӣ, ма* ва ғайра. Дар ин маврид исбот намудем, ки нидоҳои доде, чавре ин вазифаи водор карданро дар забони олмонӣ иҷро намекунанд.

Гоҳо дар шароиту муҳити муайян аз камоли хурсандӣ ва ё дигар ҳиссиёт фақат як нидо, ки як ҳумлаи пурраро иваз менамояд, гуфта мешавад: «А-а-а!» гӯён як қад парида оташин шуда рафт бой. Дар мавриди муайян нидоҳо ба вазифаи аъзоҳои гуногуни ҳумла меоянд. Инчунин, ҳангоми таҳлили мавод исбот кардем, ки дар забони тоҷикӣ як гурӯҳи калима, таркиб ибора ва ифодаҳои динӣ бо мурури замон маънои аслии худро гум карда, ба гурӯҳи нидоҳо гузаштаанд, аз қабилҳои омин, илоҳо, оллоҳу акбар, алҳазар, тавба, валлоҳ, ба ҳурмати нон, ба арвоҳи падарат, биллоҳӣ, биллои азим, иншоолоҳ ва ба монанди инҳо. Аз сабаби гуногунии дину оин ин гурӯҳи нидоҳо танҳо ҳоси забони тоҷикиианд ва маънову муҳтавои онҳо барои намоёндагони забони олмонӣ бегона мебошанд.

3.Калимаҳои тақлидӣ - маънои муайян, аломатҳои махсуси морфологӣ, синтаксисӣ ва услубӣ доранд. Дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» оварда шудааст, ки ин чунин калимаҳое, ки маънои луғавии худро нигоҳ дошта тавониста бошанд хеле каманд[4, с.346].

Калимаҳои тақлидӣ на фақат тақлиди овози одамон, ҳайвонот, паррандагон, ҳашарот, инчунин тақлиди садои бо ҳам расидани ду предмет, тақлиди, овоз ва ҳаракати ҳодисаҳои табиат, тақлиди ҳодисаҳои овоздори организми инсон ва ғайра мебошанд. Онҳо на фақат овоз, балки ҳаракат, равшанӣ, эмотсия ва ҳолати руҳиро низ инъикос менамоянд.

Аз ҳамаи морфологӣ калимаҳои тақлидии забони тоҷикӣ бештар ба категорияи исмҳо таъсир доранд. Онҳо ба вазифаи ҳамаи аъзоҳои ҳумла омада метавонанд.

Калимаҳои тақлидӣ низ сермаъноанд. Ҳамаи калимаҳои тақлидӣ аз рӯи маъно ба чунин гурӯҳҳо ҳудо мешаванд: ҳолату вазъияти муҳталифи физикӣ, садоҳои гуногуни ҳама навъҳои асбобу олот, инъикоси овозу садои ҳайвонот, парранда ва ҳашарот, ҳаракату протсессҳои ашёҳо, овозу садои предметҳои моеъ, садои овозҳои гуногуни ҳодисаҳои табиат ва ҳодисаҳои гуногуни равшанӣ. Забоншиноси варзидаи олмонӣ Е. Schendels дар китоби «Deutsche Grammatik» қайд мекунад, ки нидоҳои тақлиди садо дар забони олмонӣ як гурӯҳи махсусро ифода мекунад: ha-ha-ha, klipp - klapp, husch, piff - paff, tick - tack, miau, wau - wau. Ба ин гурӯҳ нидоҳое дохил мешаванд, ки ҳайвонотро ром мекунад, меронанд ё роҳнамоӣ мекунад. Hu, hot, putt-putt.

Аз сабаби бойи ғанӣ будани забони тоҷикӣ ва олмонӣ боз ин гурӯҳи нидоҳоро мо метавонем ба таври зайл гурӯҳбандӣ намоем:

1.Калимаҳое, ки дар алоқамандӣ бо нигоҳубинӣ саг ба зухур омадаанд:тур-тур- go go, go go, баҳ- баҳ- Alohahe, маҳ- маҳ- juuuuuuu, куч-куч- Lotto, ва ғайра.

2.Калимаҳое, ки дар алоқамандӣ бо нигоҳубинӣ гурба ба зухур омадаанд: пиш- пиш- mierz mierz, миш- миш-mierz mierz, мав- мав-miäh miäh, мяв - мяв-mau mau ва ғайра.

3. Нидоҳое, ки дар иртибот бо парвариши ҳайвонҳои хонагӣ пайдо шудаанд: чух-чух o-hau, бош-бош-häu, киш- киш-askack ask, ту- ту- putt-putt. ва ғайра.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки ба мисли забони тоҷикӣ дар забони олмонӣ низ нидо ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дохил мешавад. Оид ба нидоҳо забоншиносон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Бархе аз забоншиносон дар он ақидаанд, ки аз сабаби маънои луғавӣ доштани қисми зиёди нидоҳо онҳоро метавонем ба ҳиссаҳои мустақили нутқ шомил намоем.

Аз сабаби гуногунии тасвири забони ҷаҳони мардумони олмонизабон аксарияти нидоҳое, ки дар забони тоҷикӣ вучуд доранд муодилҳояшон дар забони олмонӣ вучуд надоранд аз қабилҳои омин, илоҳо, оллоҳу акбар, алҳазар, тавба, валлоҳ, ба ҳурмати нон, ба арвоҳи падарат, биллоҳӣ, биллои азим, иншоолоҳ ва ба монанди инҳо ва ғайра. Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки аксарияти хусусиятҳои нидоҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ монанд бошанд ҳам, аммо аз сабаби гуногунии забонҳо фарқият низ ба назар мерасад.

Муқаррир: Ҳалимова М.С., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Айни С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис/ С. Айни//Шарқи Сурх, №11. -Сталинобод, 1948, с.- 37-40 с.

2. Айнӣ С. Дохунда/ С. Айнӣ.-Сталинобод, 1948, -404 с.
3. Айнӣ С. Забонитохикӣ.- Ахгари иқилоб.- Душанбе: Ирфон, 1974, -263с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҳик, Ҷ 1.-Душанбе: Дониш, 1985. -335 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҳик, Ҷ. 2.-Душанбе: Дониш, 1956. -372 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҳик, Ҷ. 3. -Душанбе: Дониш,- 224 с.
7. Der grosse Brockhaus in einem Band. F.A. Brockhaus. - Leipzig, Mannheim, 2005. - 1175 s.
8. Duden. Grammatik. Band 4.- Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1990. - 597s.
9. Маслов Ю.С. Введение в языковедение/ Ю.С. Маслов. Москва: Высшая школа, 1998.-272 с.
10. Матрбобов С. Этнолингвистика (мачмуаи таълими методӣ)\ С. Матрбобов.-Душанбе: Нашриёти ДДЗТ, 2011. - 52 с.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ)/ Ҳ. Мачидов.- Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2007. - 242 с.
12. Нарустранг Е.В. Практическая грамматика немецкого языка-Praktische grammatikder deutschen Sprache, Anthology/ Е.В. Нарустанг.-Санкт_Петербург, 2009.-304 с.
13. Хоҷаев, Д. Гуфтори нақу қуҳанна гардардад/ ХоҷаевД.- Душанбе: Шуҷоён, 2017.-230 с.
14. Л.М. Шатилова. Сравнительная характеристика междометий в немецком и русском языках/ Л.М. Шатилова// Филологические науки. Вопросы теории и практики- Тамбов: Грамота, 2018. - №8(86)- С.407-410.
15. Раҳмон, Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1 / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2016. - 516 с.
16. Раҳмон, Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 2 / Э. Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. - 432 с.
17. Энциклопедия Русский язык- Москва: Русский язык, 2020. - 904 с.

НАЗАРЕ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НИДО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Муаллиф овардааст, ки ба мисли забони тоҷикӣ забони олмонӣ низ ба оилаи забонҳои хиндуаврупоӣ маҳсуб аст. Гарчанде баъзе хусусиятҳои забони тоҷикӣ бо гузашти солҳо аз байн рафта бошанд ҳам, аммо баъзеи онҳо то айнӣ замон маҳфуз мондаанд. Забони тоҷикӣ низ ба мисли забони олмонӣ аз рӯйи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои флективӣ дохил мешавад, аз ин лиҳоз грамматикаи забони олмонӣ ба забони тоҷикӣ хеле шабоҳат дорад, махсусан зада ба мисли забони тоҷикӣ дар забони олмонӣ дар охири калимаҳо меояд.

Шабоҳат дар истифодабарии нидоҳои забони тоҷикӣ ва олмонӣ ба назар мерасад. Нидоҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дохил шуда, дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд.

Муаллиф қайд намудааст, ки оид ба нидоҳо забоншиносон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Бархе аз забоншиносон дар он ақидаанд, ки аз сабаби маъноӣ луғавӣ доштани қисми зиёди нидоҳо онҳоро метавонем ба ҳиссаҳои мустақили нутқ шомил намоем. Бидуни ин андешаҳо хусусиятҳои хоси ин гурӯҳи калимаҳоро ба инобат гирифта онҳоро ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ ворид намудаанд.

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки аз сабаби гуногунии тасвири забонии ҷаҳони мардумони олмонизабон аксарияти нидоҳое, ки дар забони тоҷикӣ вучуд доранд муодилҳояшон дар забони олмонӣ вучуд надоранд аз қабилӣ омин, илоҳо, оллоҳу акбар, алҳазар, тавба, валлоҳ, ба ҳурмати нон, ба арвоҳи падарат, биллоҳӣ, биллои азим, иншоолоҳ ва ба монанди инҳо ва ғайра. Муаллиф қайд намудааст, ки аксарияти хусусиятҳои нидоҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ монанд бошанд ҳам, аммо аз сабаби гуногунии забонҳо фарқият низ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, забонҳои муқоисашаванда, нидо, ҳиссаҳои нутқ, ҳиссаҳои мустақили нутқ, ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, фарқият, умумият, грамматика.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МЕЖДОМЕТИЙ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Автор констатировал, что немецкий язык, как и таджикский язык, принадлежит к семье индоевропейских языков. Хотя некоторые особенности таджикского языка с годами исчезли, некоторые из них сохранились до сих пор. Таджикский язык, как и немецкий язык, по своему морфологическому строению относится к группе флективных языков, в этом отношении грамматика немецкого языка очень схожа с таджикским языком, особенно ударение, как и в таджикском языке, стоит в конце слов немецкого языка.

Сходство можно увидеть в использовании таджикских и немецких междометий. Междометия в таджикском и немецком языках входят в состав вспомогательных частей речи и имеют свои особенности.

Автор отметил, что лингвисты высказали интересные мнения по поводу междометий. Некоторые лингвисты придерживаются мнения, что благодаря лексическому значению большинства междометий мы можем включать их в самостоятельные части речи. Не обращая внимания на эти представления, они учли особенности этой группы слов и включили их во вспомогательные части речи.

В статье указывается, что из-за разнообразия языковой картины мира немецкоязычных народов большинство междометий, существующих в таджикском языке, не имеют своих эквивалентов в немецком языке, таких как аминь, илохо, аллаху акбар, альхазар, тавба, валла, ба хурмати нон, ба арвохи падарат, биллохй, биллои азим, иншоолох и так далее. Автор отметил, что хотя большинство особенностей междометий в таджикском и немецком языках схожи, имеются и различия, обусловленные разнообразием языков.

Ключевые слова: таджикский язык, немецкий язык, сопоставимые языки, междометие, части речи, самостоятельные части речи, вспомогательные части речи, различие, общность, грамматика.

A LOOK AT SOME FEATURES OF EXCLAMATION IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The author stated that, like the Tajik language, the German language belongs to the family of Indo-European languages. Although some features of the Tajik language have disappeared over the years, some of them have been preserved until now. The Tajik language, like the German language, belongs to the group of inflectional languages due to its morphological structure, in this respect, the grammar of the German language is very similar to the Tajik language, especially *zada*, like the Tajik language, comes at the end of the German language. Similarity can be seen in the use of Tajik and German exclamations. Exclamations in the Tajik and German languages are included in the auxiliary parts of speech and have their own characteristics.

The author noted that linguists have expressed interesting opinions about exclamations. Some linguists are of the opinion that due to the lexical meaning of most of the exclamations, we can include them in independent parts of speech. Without these ideas, they took into account the special features of this group of words and included them in the auxiliary parts of speech. The article states that due to the diversity of the linguistic representation of the world of German-speaking people, most of the exclamations that exist in the Tajik language do not have their equivalents in the German language, such as *Amen*, *Iloho*, *Allahu Akbar*, *Alhazar*, *Taub*, *Vallah*, in honor of the bread, in honor of the spirits. *padarat*, *billahi*, *big billah*, *inshallah* and the like and so on. The author noted that although most of the features of exclamations are similar in Tajik and German languages, there are also differences due to the diversity of languages.

Keywords: Tajik language, German language, comparable languages, interjection, parts of speech, independent parts of speech, auxiliary parts of speech, difference, community, grammar.

Маълумот оид ба муаллиф: *Гоибова Гулсифат Ҳикматовна*, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, асиссенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 933-90-10-50, e-mail: gulsifatgoibova@gmail.com

Сведения об авторе: *Гоибова Гулсифат Ҳикматовна*, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улуғзода, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 933-90-10-50, E-mail: gulsifatgoibova@gmail.com

Information about the author: *Goibova Gulsifat Hikmatovna*, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the department of Romanic-Germanic languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 933-90-10-50. E-mail: gulsifatgoibova@gmail.com

НАҚШИ ПАСВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ДАР ТАШАККУЛИ СЕМАНТИКАИ ВОЖАҲОНИ ОРОИШӢ, ЧАВОҲИРОТ ВА САНГҲОИ ҚИМАТБАҲО ДАР БАЪЗЕ АЗ ОСОРИ АДАБИИ АСРҲОИ X-XII

Каримов С.Р.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Усули морфологии калимасозӣ яке аз роҳҳои сермаҳсули калимасозӣ дар тамоми инкишофи давраи сеюми забони форсии тоҷикӣ ба шумор меояд. Агар яке аз роҳҳои бой шудани таркиби луғавии забон иқтибоси калимаҳо бошад, равиши дигари он, ки таърихи тулонӣ дорад, маҳз калимасозӣ мебошад. Унсурҳои калимасоз бо ин роҳ ба решаи калима васл шуда, вожаҳои навро бо маъноҳои бикр ба вучуд меоранд, ки ин яке аз падидаҳои забонӣ доништа шудааст. Дар “Гарамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ” (минбаъд ГЗАҲТ) ин нави калимасозиро ба се гурӯҳ тақсим кардаанд: 1) калимасозӣ ба воситаи суффикс (кор + гар), 2) калимасозӣ ба воситаи префикс (бо + адаб) ва 3) калимасозӣ ба воситаи интерфикс (дав + о + дав, **рафт** + у+омад) [5, с.219].

Нақши пасвандҳо дар калимасозӣ ва маъниофаринӣ назаррас аст. Маҳз ба туфайли он дар забони тоҷикӣ калимаҳои сермаъно ва омонимӣ реша давондаанд. Қисми зиёди вожаҳо пасванд ва пешванди муносиби худро табиатан ё ба таври худкор интиҳоб мекунанд. Дар ГЗАҲТ ба ҳамин мазмун ишора шудааст: “Ба қадом маъно омадани ин гуна калимаҳо маҳз дар асосҳои сохта барҷаста намоён мегардад, чунки дар калимаҳои сохта мутобикати маъноии асосу аффикс мушоҳида мешавад. Аффикс бо ҳама гуна маъноӣ ҳамон як калима омада наметавонад, танҳо бо онҳо меояд, ки ба вай аз ҷиҳати маъно мувофиқ аст” [5, с. 165].

Маълум аст, ки дар калимасозии забони тоҷикӣ пасвандҳо нақши калидиро бозида, ин морфемаҳои ёрирасон ба решаи асосҳо ҳамроҳ шуда, маъно ва шакли калимаро тағйир медиҳанд.

Масъалаи вожасозии калимаҳо бо пешванду пасвандҳо яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносии муосири тоҷикӣ мебошад. Илова бар маълумоти фарҳангҳои пешин ва баъзе аз рисолаҳои дастурии забони тоҷикӣ, дар нимаи дуоми асри XX дар забоншиносии тоҷик ишораҳои зиёд ва ҳатто, диссертатсияву монографияҳо дар ин самт таълиф шудаанд. Бо вучуди ин, паҳлуҳои норавшани ин масъала дар таҳқиқоти забоншиносии муосир ҳанӯз ҳам зиёд муаррифӣ мешавад ва ин аз фароҳии ҳалли масъалаи мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Бояд қайд кард, ки аз рӯи ифода ва васлшавии вандҳо онҳоро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: а) пасвандҳои *номӣ* ва б) пасвандҳои *феълӣ*. Ба гурӯҳи якум вандгунаҳое дохил мешаванд, ки тариқи пайваст шудан ҳиссаҳои номии нутқро ба вучуд меоранд ва дар доираи як ҳиссаи нутқ ташкил меёбанд. Ба гурӯҳи дуюм пасвандҳое дохил мешаванд, ки амалу ҳолатро аз ягон ҷиҳат равшан мекунанд. Дар сохтани вожаҳои ҷавоҳирот, ороишӣ ва сангҳои қиматбаҳо пасвандҳои номӣ фаъоланд.

Пасванди -тарӣ/-тарин. Пасванди **-тарӣ** маҳдудистеъмол буда, бо вожаи **ангушт** пайваста, вожаи **ангуштари**ро ифода намудааст, ки он маҳсулоти оройишӣ ба ҳисоб меравад. Худи решаи калима аз ҷиҳати баромад форсии тоҷикӣ, дар забонҳои суғдӣ ва авастӣ низ бо гунаи *angušta* дар доираи истеъмол қарор доштааст [24, с.34].

Сарчашмаи пасванди **-тарӣ** (-тар, -тарин)-ро аз маъхазҳо пайдо накардем. Дар забони тоҷикӣ танҳо пасванди дараҷаи қиёсӣ – **тар** ва дараҷаи олии сифат **-тарин** ба ин пасванд монанданд. Бо вучуди монандӣ аз ҷиҳати маънӣ, вазифа ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ, пасванди **-тарӣ** дар **ангуштарӣ** ва пасвандҳои ифодакунандаи дараҷаи сифат (**бехтарин**) дар ҳеҷ гуна мувофиқат ва мутобикат буда наметавонанд. Дигар пасванд ё калимае, ки аз рӯи шакл ба ин пасванд наздик ва аз ҷиҳати маънӣ мувофиқ бошад, дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад. Вале дар мавриди вожаи **ангуштарин** ва пасванди он **-тарин** гумон меравад, ки бо мурури вақт дар натиҷаи коҳишҳои овозҳо ба вучуд омада, яке аз овозҳои “т” аз калима соқит шудааст. Дар натиҷа пасванди **-ар+ӣ** боқӣ мондааст.

Пасванди -пона/вона. Ин пасванд дар китоби “Основы иранского языкознания” дар шакли **-bān *-rāna** пасванди исмии кору амал маънидод шудааст [10, с.141]. Забоншинос Д. Саймиддинов бар он назар аст, ки пасванди **rāna** дар форсии бостон барои сохтани исмҳои фоил ба маънои “поянда, ниғаҳбон” хизмат мекардааст [10, с.124]. Ин пасванд, мувофиқи маълумоти пажӯҳишгарон, дар форсии миёна дар шакли **-rān** истифода шудааст ва дар ду калима – **дастпона** ва **ангуштпона** истифода шудани пасванди “-пона”-ро метавон дақиқан ёдовар шуд [8, с.50]. Пасванди мазкур номи ашё месозад ва аз рӯйи қолаби калимасозиаш ба пасвандҳои бемаҳсули забони тоҷикӣ мансуб аст.

Пасванди -ин. Пасванди **-ин** мансуб ба пасвандҳои бемаҳсул буда, бо исму сифат омада метавонад: пӯстин – исм, заррин – сифат. Дар адабиёти мавриди назар ва баъдӣ низ ин пасванд маҳдудистеъмол аст. Дар муҳаққиқон қайд менамоянд, ки дар “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ бо ин пасванд ҳамагӣ ду вожа сохта шудааст [21, С. 283-308].

Вожаи **заррин** сохта буда, аз решаи вожаи **зар** тавассути пайваст шудани пасванди **-ин** (-рин) сохта шудааст. Пасванди **-ин** дар вожаи мазкур аз исм сифати нисбӣ сохтааст. Дар “Луғатнома”-и Деҳхудо зерин ин вожа шарҳи муфасссал оварда, сифати нисбӣ будани он қайд шудааст: “Сифати нисбӣ. Мансуб ба **зар**. Он чи аз зар сохта шуда бошад...” [7, с. 435]. Дар байти зерин ба ҳамин маъноҳо омадааст:

Ҳамон ҷомаву гавҳари шоҳвор,

Ҳамон аспӣ тозӣ ба **заррин** узор [1: 1, с. 126].

Вожаи дар боло овардашуда дар забони тоҷикӣ асрҳои X-XII зиёд воমেҳӯрад. Дар байти зерин вожаи **заррин** ҳар чизи аз тилло ва ё нуқра сохташуда (масалан, сипар)-ро ифода намудааст:

Зи бас гуна-гуна синону дурафш,

Сипарҳои **заррину заррина** кафш [1: 2, с.268].

Дар ГЗАХТ пасванди мазкур пасванди маҳсули калимасозии сифат қайд шудааст [5, с. 200]. Ба қатори вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳое, ки дар калимасозии онҳо пасванди **-ин** иштирок мекунад, вожаҳои **ақиқин**, **зумуррадин**, **булури** ва монанди инҳоро ҳам шомил намудан мумкин аст. Дар байти зерин дар мисоли вожаи **зумуррадин** пасванди **-ин** сифати нисбӣ сохтааст:

Ҳамчу лавҳи **зумуррадин** гаштаст,

Дашт ҳамчун саҳифае зи **руҳом** [Ошибка! Источник ссылки не найден. Дар мисраи дуҷуми байти зерин муаллиф омадани абрро мисли ҷомаи сафед дар осмон, ки дар мисраи якум омадааст, ба ҷалипо (ду ҷӯби аз болои ҳамдигар ба таври салибӣ гузаронидашуда)-и марҷонмонанд вобаста медонад. Шоир дар ин байт раъду баркро дар осмон тасвир намудааст, ки ба рангҳои марҷонмонанд (буссад) аз пасванди сифатсозии **-ин** сохта шудааст.

Абр омад аз биёбон, чун тайласони руҳбон,

Барқ аз миён-ш тобон чун **буссадин** ҷалипо [Ошибка! Источник ссылки не найден.

Вожаи мазкур бо гунаи боло дар байти зерини Фарруҳии Систонӣ низ омадааст:

Байрами сабз барфиканда баланд,

Шохи ӯ карда **буссадин** машҷаб [6, с. 27].

Бояд гуфт, ки пасванди **-ин** дар забони муосири тоҷикӣ сермаҳсул буда, пасванди калимасозии сифат ва ҳам пасванди калимасозии исм ба шумор меравад. Дар навбати дувум вазифаи ҷамъбандиро ҳам иҷро мекунад, ба монанди **ҳозирин**, **тобеин**, **собири** ва ғ.

Пасванди -ина. Забоншинос О. Қосимов пасванди “-ин”-ро бо якҷоягии пасванди -а “-ина” таркиббанд (суффикс-блок) номида, барои шохид вожаҳои **заррина**, **симинаро** овардааст [8, с. 98-99]. Ин пасванди бемаҳсул сифатсоз буда, исм низ месозад: обгина – (-гина) исм (шиша, булур; зарф), симина – мансуб ба сим, ранги сим; дорои ранги равшан:

Зи дасташ бияфтод **заррина** гурз,

Ту гуфти бирафташ ҳама фарру бурз [3, с.277].

Вожаи **симина** дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба маънои асбобу анҷоми аз нуқра (ва тилло) сохташуда истифода шудааст [16, с. 332]:

Шумо теғҳо дар ниём оваред,
Майи сурху **сими**на чом оваред [1: 5, с. 448].
Зи **заррина**ву тоҷҳои ба зар,
Зи **сими**наву гӯшвору камар [1: 7, с. 37].

Вожаи дигари сохтаи марбути ҷавохирот **ганчина** мебошад ва бо пасванди *-ина* бо илова бар решаи **“ганч”** сохта шудааст. Ин вожа дар ФТЗТ ба маънои “ҷойи ганчдихӣ, ҷойи ниғаҳдошти нукраву тилло ва ҷавохироти дигар, маҳзан, хазина, дафина. 2. маҷ. кони чизҳои қиматбаҳо; бойигарӣ, сарват” ва монанди инҳо маънидод шудааст [17, с.311]. Вожаи **ганч** дар “Луғатнома”-и Деххудо шарҳи васеъ дорад. Дар ин фарҳанг “зар ва гавҳаре бошад, ки дар зери замин дафн кунанд...” омадааст [7, с. 1270].

Дар байти зерин вожаи **ганчина** маънои маҷозии “маҳзан”-ро ифода мекунад:

Дузах шараре зи оташи синаи мост,
Ҷаннат асаре з-ин дили **ганчина**и мост [3, с.244].

Дар байти зерин вожаи музкур ба маънои хазина ва ба маънои маҷозии қалб омадааст:

Ганҷам чу гуҳар дар дили **ганчина** шикаст,
Розам ҳама дар синаи бекина шикаст [3, с.249].

Дар байти зерини устод Рӯдакӣ вожаи “парвор” бо вожаи “ганчина” маънои муродиғӣ пайдо кардааст:

Гуфт диниро, ки ин динор буд,
К-ин ғажокин мушро **парвор** буд [13, 332].

Бо таркиббанди *-ина* вожаи **булурина** ва **сими**на сохта шудааст, ки ин вожаҳо дараҷаи ғайриқиеъии сифатро ифода намудаанд:

Эй зи **сими**на фиканда дар **булурина** мудом,
Ҳам ба соид чу булурӣ, ҳам ба тан чун сими хом [6, с. 106].
Ҳамранги рухсори хеш гардон
Ҷоми **булурина** аз майи хом [6, с. 100].

Пасванди -тар. Забоншинос А. Амлоев бо таъя ба ГЗАХТ пасванди “-пона”-ро бо пасванди “-тар” аз рӯи хусусияти калимасозияшон як мешуморад [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 100]. Ба назари мо, пасванди **-тар** ба сифат наздиктар аст: беҳ, беҳтар, беҳтарин.

Вожаи **лаъл** бинобар сабаби зиёд корбаст шуданаш ба маънои сурх, дар байти зерин ҳатто пасванди дараҷаи қиеъии сифат “-тар”-ро қабул карда, маънои нисбатан сурхро ифода намудааст. Дар ин ҷо ба воситаи пасванди **-тар** вожаи **лаъл** аз исм ба сифат гузаштааст.

Май акнун **лаълтар** гардад, ки гул рухсор бинмояд,
Ту гӯйи гул ҳаме ҳар рӯз дар май ранг бифзояд [6, с. 182].

Пасванди -гарӣ. Пасванди касбу пешасозии исмии *-гар/-гарӣ* аз вожаи **зар** (тилло) заргарӣ сохтааст. Дар ФТЗТ зери вожаи **заргарӣ** “касби заргар; хунари истеҳсоли маснуоти бадеӣ аз филиззоту ҷавохирот ва ғ. 2. мансуб ба заргар. 3. дуқон ва растаи заргарон дар бозор.” [17, с. 531]. шарҳ дарёфтани мумкин аст. Дар забони адабии асрҳои X-XII низ ба маънои пеша, касб истифода шудааст:

Магар фироқи туро пеша **заргарӣ** будааст,
Ки қард ду руҳи ман **зардфому зарандуд** [6, с.193].

Алиакбари Деххудо ҳангоми овардани шарҳ барои вожаи **заргарӣ** пасванди “-гарӣ”-ро ҳамчун “пешванди санъат ва шуғл” ном бурдааст [7, с.428]. Ба таври дигар гӯем, вожаи мазкур дар пояи се ҷузъ: зар+гар+ӣ сохта шудааст. Пасванди **-гар** дар забони адабии муосири тоҷикӣ низ сермаҳсул аст. Масалан, пасванди мазкур дар насри Ҷазлиддин Муҳаммадиев 32 калима сохтааст [2, с. 32]. Муҳаққиқ Б. Тилавов қорбурди пасванди “**-гар**”-ро дар забони тоҷикӣ васеъ дониста, муродиғҳои ин пасвандро *-гор*, *-қор*, *-қорӣ*, *-гарӣ*, *-қорӣ* хондааст ва ба андешаи ӯ тақрибан 0,3 %-и калимаҳои забони тоҷикӣ маҳз бо пасванди **-гар** сохта мешаванд [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Бояд қайд кард, ки дар қатори пасвандҳое, ки калимаҳои ифодакунандаи касбу пешаварӣ месозанд, пасвандҳои *-бон, -гор, -ор, -вар, -во* низ шомиланд [8, с. 49]. Вале ҳар яке аз ин пасвандҳои шуғлу касбсоз ҷой ва мавриди истеъмоли худро доранд.

Вожаи **заргарӣ**, ки касбу ҳунар ва истилоҳи кор бо ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳоро ифода мекунад, табиист, ки бо касбу ҳунари дигар, ба монанди рехтагарӣ, саррофӣ, сикказанӣ ва ғайраҳо, ки дар онҳо низ аз ҷавохирот ва сангҳои гаронарзиш ба таври васеъ истифода мешаванд, робита дорад. Дар вожаи **заргарӣ** = зар – номи дигари тилло, -гар – пасванди шахссоз ва -ӣ – пасванди исмсоз буда, дар маҷмӯи номи касб сохтааст.

Пасванди -ар. Ин пасванд аз форсии бостон дар шакли **antara** (ба маънои дуҷамин, дигар) буда, дар форсии классикӣ **-андар** ва шакли дигари он **-ар** мебошад. Пасванди -андар (модарандар) ва -ар (падар, писар) аз як решаанд ва дар шаклгирии мафҳумҳои хешутаборӣ истифода мегарданд [**Ошибки! Источник ссылки не найден.** с. 206].

Дар забони тоҷикӣ асрҳои X-XII вожаи **дуррар** дучор мешавад, ки аз вожаи **дур** ва пасванди **-ар** таркиб ёфтааст. Ин вожа дар осори баъдӣ хеле кам ба назар мерасад. Дар ФТЗТ шарҳи вожаи **дурарро** пайдо накардем. Вале дар “Луғатнома”-и Деҳхудо” ба чанд маъно шарҳ ёфтааст: “дуррат-ут-тариқ, миёнаи роҳ, қисмати мустақими роҳ; марворидҳои бузург (дурар)” [7, с.964]. Вожаи зикршуда маънои маҷозӣ касб карда, бо гирифтани пасванди -ар ба маънои фарзанд омадааст. Ин ҷо шоир аз садаф (ҷонвари баҳрӣ) пайдо шудани навъи дур (марҷон)-ро дар назар дорад:

Ё магар з-ин нам пайваста замин гавҳар зод,

Ҳамчу зояд садаф аз борон покиза **дурар** [6, с. 76].

Пасванди -ӣ. Пасванди мазкур яке аз сермахсултарин пасванди исмсоzu сифатсоз дар забони тоҷикӣ форсӣ мебошад. Донишманди эронӣ Х. Фаршедвард доир ба аҳамияти пасванди -ӣ дар забони рӯзгори Фирдавсӣ баҳс ба миён оварда, чунин менависад: “Фаъолтарин пасвандҳои луғатсоз дар замони Фирдавсӣ низ монанди замони мо ҳамоно “ӣю”-и масдарӣ ва “ӣю”-и нисбат аст, ки аввали тақрибан ҳар сифатеро бадал ба исми маънӣ месозад, монанди сиёҳӣ, тезӣ, тундӣ ва дигари акси ин корро мекунад ва ҳар исми ҷомро бадал ба сифат менамояд, монанди ҷангӣ, дирангӣ ва сипоҳӣ” [0].

Дар ГЗАХТ сермахсул будани пасванди мазкур қайд шуда, аз исм, аз исм ва зарфи замон сифат (бештар сифати нисбӣ) сохта шудани қайд шудааст [5, с. 213], ки ба ин шакку шубҳае нест. Илова бар ин, дар ин китоби дастурӣ гунаҳои дигари ин пасванд –гӣ, -вӣ оварда шудааст, ки қонуниятҳои навишти ин пасвандро равшан месозад [ҳамоно ҷо].

Дар байти зерин вожаи **динор** ба маънои ифодаи ранг омада, ҳамчун сифат истифода шудааст. Пасванди -ӣ дар вожаи **динорӣ** пасванди сифатсоз аст:

В-он турунҷ-андар чун дебаи **динорӣ**,

Гаҳ бимоливу бимоланду набигзорӣ [6, с. 316].

Пасванди -ӣ дар вожаи **ақикӣ** аз ҷӣ сохта шудани маҳсулотро ифода намудааст:

Чу ман ба гунаи ёкут шуд даво, бистад,

Пиёлаҳои **ақикӣ** зи дасти лоласитон [6, с. 119].

Пасванди -а. Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои серистеъмол дар забони тоҷикӣ мебошад. Ин пасванд аз форсии қадим дар шакли **-a-ka** // **-aka** маншаъ мегирад, ки баъдан дар форсии миёна шакли **-ak, -ag**-ро гирифтааст [10, с. 204] ва ин пасванд дар сохтани ҳиссаҳои гуногуни нутқ низ хизмат мекунад. Мисол: вайрон – вайрона; дид – дида (чашм) ва ғ. Аз ҷумла дар сохтани вожаҳои ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо низ нақши пасванди мазкур мушоҳида мешавад: **гӯшвор+а**.

Гунаи дигари вожаи **гӯшвор** – гӯшвора мебошад. Дар ФТЗТ дар зерини шарҳи вожаи **гӯшвор** ба вожаи **гӯшвора** ҳавола шуда, “асбоби зинат, ки ба гӯш меовезанд, ҳалқа, овеза” [17, с.373] маънидод гардидааст. Вожаи мазкур дар баъзе шеваҳо дар шакли “гӯшбор” ва “гушвор” (дар яғнобӣ) вомерхӯрад, ки агар ба қисми дуҷамини вожа диққат диҳем, калимаи мустақил мебошад. Вале ба назари мо, ин вожа ба ҳодисаи ҷойивазкунии ҳамсадоҳо дучор шудааст. Дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ бошад, он дар шакли **гӯшвор** бо ихтисорёбии овози “а” маъмулан ба маънои асбоби зинатӣ, ороишот барои гӯшҳои истифода

шудааст. Дар ФМШ ба маъноҳои мухталиф омадани ин вожа ишора мешавад: “Ҳалқа ба гӯш, зархарид, мутеъ [16, с. 53]. Байтҳои зерин шарҳҳои дар боло овардашударо тақвият мебахшанд:

Ба як гардиш ба шаҳоншоҳӣ орад
Дихад дайҳиму тоҷу **гӯшворро** [13, с.53].
Агар шуд Фаридун чунин шаҳрёр,
На мо бандагонем бо **гӯшвор** [1: 1, с. 134].

Дар байти зерин вожаи **гӯшвор** ба маънои ашёи оройишӣ истифода шудааст:

Або тоҷу бо тавқу бо **гӯшвор**,
Чунон чун бувад дархури шаҳрёр [1: 1, с. 183].

Ба андешаи мо, дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, бинобар сабаби хушонанг будани вожаи **гӯшвор** ва ҳамқофия буданаш бо калимаҳои зиёди забони адабии асрҳои X-XII бештар дар охири мисраъҳо истифода шуда, оҳангнокии байтҳоро таъмин намудааст. Тибқи мушоҳидаҳои мо, аз 76 маротибае, ки дар байтҳо омадааст, дар 69 маврид қофиянокиро таъмин намудааст, ки яке аз калимаҳои серқофия дар “Шоҳнома” маҳсуб меёбад:

Ду ёра баҳо гиру ду **гӯшвор**,
Яке тавқи пургавҳари шоҳвор [1: 9, с. 166].

Гарчанде дар забони адабии тоҷикӣ ва пажӯҳишҳои шевашиносии забони тоҷикӣ исми шахс сохтани ин пасванд қайд нашуда бошад ҳам, забоншинос С. Раҳматуллозода исбот менамояд, ки бо ин пасванд дар шеваҳои забони тоҷикӣ 10 вожа сохта шудааст [12, с. 50]. Пасванди **-а** дар адабиёти садаи мавриди назар исми ашё месозад ва дар сохтани вожаи **ёра** мушоҳида мешавад. Вай дар ин маврид исми монандӣ сохтааст. Дар забони адабии асрҳои X-XII ин вожа нисбатан камистеъмол аст, вале дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ вожаи мазкур дар 25 маврид корбаст гардида, дар бештари маврид бо вожаи **дастпона** ҳаммаъно шудааст ва маҳсулоти оройиширо ифода менамояд:

Ду **ёра** баҳо гиру ду **гӯшвор**,
Яке тавқи пургавҳари шоҳвор [1: 9, с.166].
Ба бозуву **ёра** зи ёкуту зар,
Зи хушшобу зарру забарчад камар [1: 3, с. 324].

Вожаи **ҳалқа/гӯшвора** аз решаи вожаи **ҳалқ** аст, ки шакли давраро дорад. Дар адабиёти мавриди назар вожаи мазкур як навъи оройишотро ифода намудааст:

Баногӯш тобанда хуршедвор,
Фурӯҳишт з-ӯ ҳалқаи **гӯшвор** [1: 2, с. 216].

Пасванди -вор. Шарқшинос ва забоншиноси шинохтаи рус В. С. Расторгуева бар ин назар аст, ки пасванди **-вор** дар форсии миёна дар шакли **-вар** мавҷуд буда, сифату исм месохтааст [11, с. 35]. Забоншинос С. Раҳматуллозода пасванди мазкурро дар адабиёти классик каммаҳсул медонад [**Ошибки! Источник ссылки не найден.**, с.83-84].

Забоншинос О. Қосимов қайд мекунад, ки пасванди **-вор** бо иловаи овози **-а** дар калимаи **гӯшвор/гӯшвора** танҳо шакли калимаро тағйир дода, ба маънои он даҳлат нақардааст ва ин равандро ҳамчун “артикулятсия” шарҳ додааст [8, с. 60].

Пасванди -фом. Дар забони тоҷикӣ баъзе пасвандҳое ҳастанд, ки маънои нисбатан мустақил доранд. Ба ин далел пасванди каммаҳсули сифатсози “-фом”-ро метавон ном бурд. Муҳаммади Ҳасандӯст баромади “фом”-ро аз форсии қадим дар шакли “*ba*” (**bama*->) ба маънои дурахшидан ва суғдии *b'm* – бомдод, сапедадам; дурахшидан мешуморад [9: 3, с.1993]. Ин пасванд дар бархе аз ЛҶСҚ-и осори хаттии асрҳои X-XII вомерхӯрад. Пасванди мазкур аз исм сифат месозад [23, с. 298], вале дар ФТЗТ, на ҳамчун пасванд балки вожаи дорои доштани маъноҳои мустақили “ранг, намо” шарҳ ёфтааст [18, с. 421] ва касро дар мавриди пасванди калимасоз будани “фом” зери шубҳа мебарад. Вале бояд гуфт, “фом” дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар шакли алоҳида кор фармуда намешавад, бинобар ин, сохибистиклол нест. Дар осори хаттии давраи мавриди назар ҳамчун пасванд истифода шудааст:

Нодида ҳеҷ мушқу ҳамасола мушқбӯй,

Нокарда ҳеч лаълу ҳамасола **лаълфом** [3, с. 71].

Ба маънои лаби маъшуқа нисбат ба лаби маъшуқ истифода шудааст:

Бад-ин чора то он лаби **лаълфом**

Кунем ошно бо лаби пури Сом [1: 1, с. 269].

Дар ЛФАТ ҳангоми шарҳи вожаи “шилк” пасванди **-фом**-ро ба маънои “доштани ранг” истифода кардааст: “Гиле бошад **сияхфومي** гиранда чун пой бар ӯ ниҳӣ, ба ҷаҳд барояд” [15, с. 255].

Калимасозӣ, бавижа калимасозии исм дар “Шоҳнома” яке аз мавзӯҳои мубрам ва то андозае ҳалшуда дар забони адабии муосири тоҷикӣ доништа шудааст. Ҳатто, дар ин самт дар дохил ва хориҷи кишвар диссертатсия ва мақолаҳои алоҳидаи зиёд таълиф шудаанд. Илова бар ин, андешаҳо, дар китоби “Забони миллат-ҳастии миллат” калимаи **лаълфом** дар калимасозии исм бо пасванди **-фом** махсус таъкид гардидааст, ки дар калимасозӣ ва маъниофаринӣ ҷойгоҳи намоён доштани ин пасвандро возеҳ мекунад [23, с.298].

Пасванди -гун. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ каммаҳсул буда, аз исм ва сифат сифатҳое месозад, ки аз ягон ҷиҳат ба маънои дар решаи калима баёншуда монанд будани ранги ашёро ифода мекунад. Ба ин далел вожаи **алмосгун** бо ин пасванд сохта шудааст. Яъне, дар ин ҷо вожаи **алмос** бо пасванди **-гун** аз исм сифат сохтааст. Забоншинос Қосимов О. пасванди “-гун”-ро дар қатори пасвандҳои **-гоҳ**, **-фом**, **-када** нисбат ба калима-пасванд (словоморфема) ба нимванд (полуаффикс) наздик мешуморад, ки ба андешаи мо аз рӯйи меъёри калимасозӣ мувофиқат мекунад [5, с. 33]. Бо пасванди **-гун** сохта шудани чанд калимаи ифодакунандаи номи ҷавохирот ва сангҳои гаронарзишро дар осори давраи мавриди таҳқиқ вохӯрдан мумкин аст:

Бад-он гуна рафташ зи Гулзарриён,

Ки шуд **лаългун** оби Ҷайхун зи хун [1: с.9, 47].

Аз баногӯши **лаългун** гӯй,

Барниҳодаст олгуна ба сим [3, с. 55].

Дурахшидани теги **алмосгун**,

Синонҳои оҳордода ба хун [1: 1, с. 420].

Дар байти зерин пасванди **-гун** бо калимаи омонимии решаи юнонидоштаи **кир** – модаи нафтмонанд омада, маънои сиёҳрангро ифода намудааст:

Сапедаш мижа дидагон **қиргун**,

Чу **буссад** лабу рух ба кирдори хун [1: 1, с. 241].

Аз рӯйи мушоҳидаҳо аён гашт, ки пасванди **-гун** дар забони тоҷикии асрҳои X-XII дар байни ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо бештар бо вожаҳои **лаъл** ва **алмос** дар калимасозӣ ғаёлтар мебошад. Вале бо ин калимаҳо истеъмоли пасванди **-гун** маҳдуд намешавад. Он бо вожаи **пирӯза** низ омада, маънои ранги кабудро ифода намудааст:

Ту гуфтӣ гарди зангор аст бар ойинаи чинӣ,

Ту гуфтӣ мӯйи санҷоб аст ба **пирӯзагун** дарё [6, с. 21].

Пасаванди -тарин. Ин пасванди исмсоз беаҳсул буда, дар ГЗАҲТ танҳо дар калимаи **ангуштарин** омадани он ишора шудааст [5, с. 171]. Вале дар забони ҳаттии асрҳои X-XII вожаи ғавқуззикр дар шакли ангуштарӣ омадааст, ки ин ҷо пасванд **-тарӣ** мебошад:

Басо даҳони ҷу **ангуштарӣ**, ки ду лаби ман,

Ниҳода буд бар ӯ солу маҳ ба ҷои нигин [4, с. 401].

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ пасванди **-тарин** дар дараҷаи қиёсии сифат низ истифода мешавад.

Ҳамин тавр, ба инҳо монанд чандин калимаҳои сохтаи бо пасвандҳоро дар мисоли вожаҳои ифодакунандаи номи ҷавохирот, ороишӣ ва сангҳои гаронбаҳо овардан мумкин аст.

Муқарриз: Расулов С., д.и.ф., ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Рӯйхати адабиёт

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1-10 [Матн] / Фирдавсӣ Абулқосим. – Душанбе: Адиб, 2007-2010.
2. Амлоев А. Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев [Матн] / А. Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. -151 с.

3. Ашъори ҳакимон ва орифон [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2010. - 480 с.
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. Ҷ. I. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2019. - 552 с.
6. Дар партави Хуршед [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2011. - 480 с.
7. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбар Д. Ҷилдҳои 1-54 (гунаи электронӣ). – Техрон, 1377.
8. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абдулькасима Фирдоуси [Текст] / О.Х. Касимова. – Душанбе: Дониш, 2016. - 348с.
9. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ [Матн] / Ҳасандӯст М. Ҷилдҳои 1-5. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. – 1393.
10. Основы Иранского языкознания. Новоиранские языки [Текст]. – М.: Наука, 1982. -572с.
11. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык [Текст] / В.С. Расторгуева – М.: Наука, 1966. -160 с. , 35].
12. Раҳматуллозода С. Р. Калимасозии исм [Матн] / С.Р. Раҳматуллозода. – Душанбе, 2019. -232 с., 50].
13. Рӯдакӣ. Ашъор [Матн]. – Душанбе: Адиб. 2011. - 416 с.
14. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. - 310 с.
15. Тӯсӣ Асадӣ. Луғати фурс [Матн] / А. Тӯсӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. - 492 с.
16. Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” (Тартибдиҳанда Иброҳим Ализода) [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1992. - 496 с. , 332].
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. -950 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. -945 с.
19. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 144 с.
20. Хусрави Фаршедвард. Шеваи вожагузинӣ ва вожасозии Фирдавсӣ / Фаршедвард Х. // Фарҳанг, 1991.-№9.-С.27-30.
21. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони “Тулистон”-и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ.1. – Душанбе, 1975 С. 283-308.
22. Тилавов Б. Мақоми суффикси “-гар” ва “-гарӣ” // Маориф ва маданият. 1979. 16 январ.
23. Эмомалӣ Р. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Эр-Граф, 2016. - 516 с.
24. Gharib B. Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English. – Tehran. - 1374 (1995). 517 p.

НАҚШИ ПАСВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ДАР ТАШАККУЛИ СЕМАНТИКАИ ВОЖАГОНИ ОРОИШӢ, ҶАВОҲИРОТ ВА САНГҲОИ ҚИМАТБАҲО ДАР БАЪЗЕ АЗ ОСОРИ АДАБИИ АСРҲОИ X-XII

Вожагони ороишӣ, ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо қабати махсуси лексикаи забони адабии тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки ғолибан дар инъикоси фарҳанг, урфу одат ва оинҳои миллии нақши муассир доранд. Бинобар ин, таҳқиқи калимасозии гурӯҳи вожаҳои мазкур аз аҳамият ҳолӣ набуда, дорои вижагиҳои ба худ хос мебошад.

Мақсади таҳқиқот муайян кардани нақши пасвандҳои калимасоз дар маъниофаринии вожагони ороишӣ, ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо дар баъзе аз осори адабии асрҳои X-XII мебошад.

Дар мақола пасвандҳои исмии калимасози *-тарӣ, -тарин, -пона, -ин, -ина, -тар, -гарӣ, -ар, -ӣ, -а, -вор, -фом, -гун* дар асоси осори хаттии давраи мазкур таҳлил гардида, пахлуҳои гуногуни маъниофаринии онҳо матраҳ гардидаанд. Нишон дода шудааст, ки пасвандҳои исмсоз дар осори бадеӣ қорбурди мухталиф дошта, обу ранги бадеиро таъмин мекунанд ва дар ташаккули маъноӣ калима нақши муҳим мебозанд.

Навоварии илмӣ мақолаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал дар як мақола пасвандҳои хоси калимасози вожагони ороишӣ, ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо бо диди нав баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *вожа, ороишот, ҷавоҳирот, сангҳои қиматбаҳо, калимасозӣ, осори бадеӣ, маънӣ, тоҷикӣ.*

РОЛЬ СЛОВООБРАЗУЮЩИХ СУФФИКСОВ В ФОРМИРОВАНИИ СЕМАНТИКИ ДЕКОРАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ, ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ И ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ В НЕКОТОРЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ X-XII ВЕКА

Декоративные слова, украшения и драгоценные камни составляют особый пласт лексики таджикского литературного языка, играющий эффективную роль в отражении национальной культуры, обычаев и обрядов. Поэтому изучение словообразования этой группы слов не лишено значения и имеет свои особенности.

Цель исследования - определить роль словообразовательных суффиксов в образовании декоративных слов, украшений и драгоценных камней в некоторых литературных произведениях X-XII веков.

В статье анализируются словообразовательные суффиксы существительных *-тарӣ*, *-тарин*, *-пона*, *-ин*, *-ина*, *-тар*, *-гарӣ*, *-ар*, *-ӣ*, *-а*, *-вор*, *-фом*, *-гун* на основе письменных произведений этого периода затронуты различные аспекты их смыслообразования. Показано, что суффиксы, образующие существительные имеют различное применение в произведениях искусства, придают художественный колорит и играют важную роль в формировании значения слова.

Научная новизна данной статьи проявляется в том, что впервые в одной статье с новой стороны рассматриваются характерные суффиксы декоративных слов, ювелирные изделия и драгоценных камней.

Ключевые слова: слово, украшения, ювелирные изделия, драгоценные камни, словообразование, художественное наследие, смысл, таджикский язык.

THE ROLE OF WORD-FORMING SUFFIXES IN THE FORMATION OF SEMANTIC WORDS JEWELRY AND PRECIOUS STONES IN SOME LITERARY WORKS OF THE X-XII CENTURIES

Words of, jewelry and precious stones constitute a special layer of the vocabulary of the Tajik literary language, which plays an effective role in reflecting the national culture, customs and rituals. Therefore, the study of word formation of this group of words is necessary and has its own characteristics. The purpose of the study is to determine the role of word-forming suffixes in the meaning words of, jewelry and precious stones in some literary works of the X-XII centuries. The article analyzes the suffixes endings of nouns *-tari*, *-tarin*, *-pona*, *-in*, *-ina*, *-tar*, *-gari*, *-ar*, *-i*, *-a*, *-vor*, *-fom*, *-gun* based on written works of this period moreover various aspects of their meaning formation are touched upon. It is shown that name-forming suffixes have diverse use in works of art, add artistic flavor and play an important role in shaping the meaning of a word. The scientific novelty of this article is manifested in the fact that for the first time in one article, specific endings of decorative words, jewelry and precious stones are examined from a new perspectives.

Keywords: word, jewelry, precious stones, word formation, works of art, meaning, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Самариiddин Раҳматуллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забониносии ва рӯзманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 918291159. E-mail: rahmatulloevich.1991@mail.ru

Сведения об авторе: Каримов Самариiddин Раҳматуллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры языкознание и журналистика факультета таджикской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 918291159. E-mail: rahmatulloevich.1991@mail.ru

Information about the author: Karimov Samariddin Rahmatulloevich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Department of Linguistics and Journalism, Faculty of Tajik Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: 918291159. E-mail: rahmatulloevich.1991@mail.ru

ТАСНИФОТИ СЕМАНТИКИИ ВОЖАҲОИ ТАҚЛИДИ ОВОЗ ДАР ЗАБОНИ ЧОПОНӢ

Каримова Маҳина Рустамовна

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Зухуроти таваҷҷуҳ ба саволи он, ки оё садо маъно дорад ё не, дар давраи қадим тасдиқ карда шуда, дар осори қадимаи ҳиндӣ – Ведаҳо инъикос ёфтааст. "Ҳиндуҳои қадим бо эътиқод ба мавҷудияти робитаи аслии байни ҳуди ашӯ ва номи он хос буданд" [5, с. 7].

Омӯзиши ономатописии ҷопонӣ дар доираи таҳқиқоти густурдаи соҳаи рамзшиносии садо, ки бевосита бо мушкилоти пайдоиши забон ва ангезаи аломати забонӣ алоқаманд аст, таваҷҷуҳи зиёдро ба худ ҷалб кардааст. Таҳқиқоти муҳим дар соҳаи лексикаи ономатописии забони ҷопонӣ аз ҷониби забоншиносон Н.И.Конрад, О.В.Плетнер, Е.Д.Поливанов, В.М.Алпатов, С.В.Неверов ва дигарон роҳандозӣ карда шудаанд.

Дар рушди тадқиқоти соҳаи ономатописии забони ҷопонӣ, ки ба асри XXI марбут аст, саҳми А.А.Подшибякина ва Н.Г.Румак назаррас аст. Муваффақияти онҳо дар таҳияи китобҳои дарсӣ ва луғатномаҳои дузабона барои омӯзиши ономатописии забонҳои ҷопонӣ ва русӣ мунъакис мегардад.

Дар Ҷопон ономатописӣ як объекти амиқи омӯхташудаи забоншиносӣ мебошад. Забоншиносони Ҷопон дар пажӯҳишҳои худ, пеш аз ҳама, ба дастовардҳои забоншиносии Аврупо, аз ҷумла, ба назарияи Фердинанд де Соссюр таъҷиб мекунад, ки зоҳиран ба тарҷумаи асари ӯ «Курси забоншиносии умумӣ» ба забони ҷопонӣ алоқаи ногустастанӣ дорад, зеро дар ин самт таҳқиқоти ҷолибу пурсамар аз ҷониби М.Танно, С.Ҷамано ва Х.Кочима сурат гирифтааст. М.Танно васеътарин таснифоти шаклҳои ономатописиро пешниҳод кардааст. С.Ҷамано дар асарҳои худ шакл ва сохтори ономатописӣҳои ҷопониро тавсиф намуда, инчунин, ономатописиро аз ҷанбаи тарҷума мавриди баррасӣ қарор дода, мушкилоти интиқоли ин гуна вожаҳоро ба забони хориҷӣ таъкид кардааст. Х. Кочима оид ба истифодабарии калимаҳои тақлидӣ тадқиқоти доманадор анҷом додааст.

Нуқтаи ибтидоии омӯзиши ономатописӣ назарияи навиштани садои А.Сузукӣ буд, ки дар ҷанбаи этимологӣ таносуби садо ва маъноро дар назар дошт. Ин назария дар байни тарафдорони ақидаи маънодор будани онотописӣ ва саҳм доштани он дар забоншиносӣ паҳн шуда, мавқеи устувори ҳудро пайдо намуд, ки минбаъд забоншиносон дар асоси он таҳқиқоти илмӣ менамуданд.

Илова бар ин, Ҳ. Кобаяши дар инкишофи таълимоти муосири ономатописии ҷопонӣ саҳми қобили мушоҳида гузоштааст. Вай моҳияти ономатописӣҳоро тавассути падидаи рамзҳои садои шарҳ медиҳад, ки он на ҳамчун як принциби универсалие, ки дар заминаи пайдоиши забон қарор дорад, балки танҳо ҳамчун як падидаи маҳаллӣ дар дохили забон мебошад. Ҳ.Кобаяши падидаҳои забонро дар маҷмӯъ, аз нуқтаи назари Фердинанд де Соссюр дар бораи аломати забонӣ баррасӣ намуда, рисолаи Фердинанд де Соссюрро дар бораи паҳншавии андаки ономатописӣҳо мавриди омӯзиш қарор дод, мавҷуд будани онотописӣҳо дар аксари забонҳоро қайд намуда, илова бар забони ҷопонӣ, аз забони куриёӣ низ мисолҳо меорад. Ҳамчун объекти таҳқиқ мувофиқи ақидаҳои Фердинанд де Соссюр дар бораи забон як қатор ономатописӣҳоеро, ки маъмулан синхронӣ истифода мешаванд, ҷудо мекунад. Ономатописӣҳои мавриди омӯзиши Фердинанд де Соссюр бештар ба тобиши маъноии онҳо алоқаманд буда, одатан, ба аломатҳои забоншиносӣ ишора мекунад, ки дар баробари аломатҳои дигари забон вазифаи муайянро иҷро мекунад [15, с. 53-57].

Дар асоси назарияҳои Фердинанд де Соссюр ва Ҳ.Кобаяши ономатописӣҳо дар байни аломатҳои комилан асоснок ва худсарона ҷойгиршуда, хосиятҳои ҳар ду «қутб»-ро ба ҳам мепайванданд, зеро аз сабаби ангезиши аломат садои муайян инъикос гашта, ҳисси муайян, дар ҳоле ки табиати худсарии аломат дар номутаносибии маҷмӯи робитаҳои «садои-ҳиссӣ» дар забонҳо ва ғӯишҳои гуногуни як забон зоҳир мешавад.

Дар ин замина, назарияи С.Ҳамано қобили таваҷҷуҳ аст, зеро ӯ ҳар як ҳамсадо ва садоноки забони чопониро ҳамчун фоносистема таъсис дода, ономатопеяро мунтазам таҳлил кардааст. Вай далел меорад, ки ҳар як ҳамсадо ва садонок маъноӣ мушаххас дорад. С.Ҳамано дар асарҳои худ барои тасдиқи назарияи худ як миқдор мисолҳои зиёде овардааст ва ба омӯзиши масъалаҳои раамзшиносии садои забони чопонӣ ва ономатопея саҳми назаррас дошта, аксари олимоне, ки ономатопеяи забони чопониро меомӯзанд, ба таҳқиқоти ӯ таъя мекунанд.

Натиҷаи омӯзиши масъалаҳои марбут ба таснифоти маъноии ономатопеяи забони чопонӣ нишон дод, ки дар забони чопонӣ калимаҳои тақлидӣ ба таври равшан тасниф шудаанд ва аз рӯйи табиати падидаҳои тасвируда онҳо ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд:

Ба гурӯҳи якум калимаҳои 擬音語 /giongo/ дохил мешаванд, ки тақлид ба садоҳои табиати бечон тақлид мекунанд;

Ба гурӯҳи дуум 擬声語 /giseigo/ – калимаҳои тақлиди садои одамон ва ҳайвонот дохил мешаванд, ки ба садои онҳо тақлид мекунанд;

Ба гурӯҳи сеюм 擬態語 gitaigo/ - калимаҳои тақлиди садои ҳодисаҳои табиат, ашё ва дигар ҷисмҳои бечон дохил мешаванд.

Ин гурӯҳбандӣ бештар дар забоншиносии рус ва ғарб ба назар расида, синфҳои ономатопеяи гионго ва гисейго як гурӯҳи вожаҳои калимаҳои тақлидиро ташкил медиҳанд ва вожаҳои гитайго, дар навбати худ, ба калимаҳои тасвирӣ (калимаҳои миметикӣ (mimetic words)) дохил мешаванд.

Хусусияти гурӯҳи гитайго дар он аст, ки таносуби садо ва маъноӣ ономатопеяҳо бо падидаи синестезия, аниқтараш бо маъноӣ акустикии ҳодисаҳои ғайриакустикӣ алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, садоҳои мушаххас метавонанд таъм, ламс ва дигар намудҳои эҳсосотро ба вучуд оранд. Чунин ономатопеяҳо ҳолати физикӣ, падидаҳо ва атрибутҳои ашёро ифода мекунанд, ки онро дар ҷадвали зер шарҳу тавзеҳ медиҳем.

Ҷадвали №1. Се синфи ономатопоҳо дар забони чопонӣ

オノマトペ—Ономатопея		
Гионго	Гисейго	Гитайго
ガンガン /ган-ган/ Овози давомнок, зарбаҳои саҳт, хусусан, металл ё ашёи вазнин Масалан: 台の車が ガ ンガンと体当たりしながら疾走するシーン。 (ni dai no kuruma ga gangan to taiatari shinagara shissou suru shi-n). Дар саҳнаи мусобиқа ду мошин бо канори ҳамдигар тақар-тақар бармехӯранд.	ワンワン / ван-ван Аккоси сағ Масалан: 毎日、この犬が窓の前でワンワン鳴いていたから、今週、私は眠れなかった。 (Mainichi, kono inu gam ado no mae de wanwan naiteitakara, konshuu, watashi ha nerenakatta). Ин ҳафта ман хоби кофӣ рафта натавонистам, зеро ин сағ тамоми рӯз дар паси тирезаам аккос зад.	ぷりぷり /пури-пури/ Изҳори ҳашм ва ифодаи ҷеҳраи ҳашмгин ё амал. Масалан: ぷりぷり怒ってないで! Қаҳру ғазабро бас кун!

Аз нигоҳи маъноӣ ономатопеяҳои забони чопонӣ сохтори хеле қавӣ ва тартиби муайян доранд, ки ҳангоми истифода мушкilotро пеш намеорад.

Илова бар ҷадвали овардашуда калимаҳои садоии ҷопониро метавон ба се синф тақсим намуд, ки аз таснифоти мазкур каме тафовут дорад:

Синфи якумро *phonotime* меноманд, ки *гионго* ва *гисейгоро* дар бар гирифта, ба садои табиати зинда ва бечон тақлид мекунад;

Синфи дуюм *rhenotime* буда, *гитайгоро* дар бар мегирад, ки намуди зоҳирӣ, ҳолат ва шароити олами беруниро тасвир мекунад;

Синфи сеюми калимаҳоро *psychotime* меноманд, ки *гичёуго* буда, барои интиқоли эҳсосоти дохилӣ ё ҳолати равонӣ истифода мешаванд [20, с. 153].

Баъзе калимаҳои ономотопей бисёрмаъно мебошанд ва аз ин рӯ, дар як вақт ба якчанд гурӯҳ метавонанд дохил шаванд. Масалан, калимаи тақлидии аз синфи *гисейго* (овози мавҷудоти зинда) метавонад ба *гионго* (садои ашё) тақдир ёбад. Масалан, *ごろごろ*—*gogogogo*, ки маъноаш «хур-хур, хур-хур кардан» ё «гулдур-гулдур, гулдуррос» задани раъду барқ аст, агар ин калима дар контекст бо гурба истифода шуда бошад, пас ин маънои мяу-мяу карданро дорад ва агар дар контекст, ки мо дар бораи раъду барқ сухан ронем, садои гулдурроси раъду барқро ифода мекунад. Илова бар ин, баъзе калимаҳои тақлидӣ метавонанд ба синфи калимаҳои тасвирӣ интиқол дода шаванд. Ҳамин тавр, *ごろごろ*—*gogogogo*, инчунин, метавонад ба маънои «кур-қури шикам, *гичёуго*», «бекорӣ, озодӣ» *гичёуго*, «бекор» бошад.

Бояд қайд кард, ки табиати полисемантикии калимаҳои тақлидӣ на танҳо дар мавридҳои, ки онҳо аз як синф ба синфи дигар мегузаранд ба назар мерасад, инчунин, онҳо ҳангоми дар як категория будан метавонанд маъноҳои гуногун дошта бошанд. Масалан, *ざく*—*zaku-zaku* метавонад чунин маъноҳоро ифода кунад: аз қабилӣ «шумораи зиёди тангаҳои филизӣ ё сангҳои қиматбаҳое, ки ба ҳам бармехӯранд»; «садои буридани сабзавот»; «садои шағал»; «садои сайру гашт дар болои сангҳо ё қирав» [18, 76].

Инчунин, бояд гуфт, ки забоншиносони ҷопонӣ дар таснифоти маъноии ономотопея ва ба кадом синфҳо дохил шудани онҳо душворӣ мекашанд, зеро муайян кардан душвор аст, ки кадом калимаҳо дар ибтидо тасвири садои як падидаи мушаххас буданд ва кадомеашон не.

Масалан, *うき—うき*—*uki-uki* «садои оби равон» ё *ひや—ひや* «сард шудан» ономотопеяҳои аслий ё танҳо ҳосилаҳои феълҳои ҷопонӣ «ҷой кардан» ва «сард шудан»: аз калимаҳои тақлидии аслий ва феълҳои «шоридан, ҷорӣ шудан» ва «хунук кардан» ё баръакс феъли «тааччуб кардан» пештар садои рамзӣ *ドロ—ドロ* *doro-doro* буд, вале ин робита дигар дар забон ҳис карда намешавад.

Дар ин маврид бояд тазаққур дод, ки тибқи ибрази забоншиносон бисёре аз вожаҳое, ки ба лугати якзабонаи ҷопонӣ дохил мешаванд, ангезаи аслии худро гум кардаанд ва дигар ҳамчун ономотопея қабул намешаванд. Масалан, зарфи *しっかり* *shikkari* «бо ҷидду ҷаҳд» дар ибтидо як ономотопея буд, ки маъноаш «сахт» аст, аммо ҳоло ҳамчун зарф баррасӣ мешавад.

Ба қавли Тамори И. дар забонҳои ҳиндуавропей воҳидҳои ономотопея низ ба миқдори зиёд мавҷуд буда, садои ашё, одамон, ҳайвонот, паррандагон ва табиатро тасвир мекунад, вале дар забони ҷопонӣ миқдори зиёди ономотопеяро во хӯрдан мумкин аст, ки дар ҳамаи самтҳои забон қорбурди фаровон доранд [16, с. 103].

Дар ин радиф набояд фаромӯш кард, ки забони ҷопонӣ аз ҷиҳати миқдори воҳидҳои ономотопея яке аз забонҳои бойтарин ба шумор меравад ва бисёре аз калимаҳои тақлидӣ, ки дар забони ҷопонӣ мавҷуданд, дар забонҳои дигар муродифи худро надоранд.

Калимаҳои тақлидии ҷопонӣ аз решаҳо иборатанд, яъне асосҳои калима ва ҷузъҳои ёридиҳандае, ки ба ин реша пайвастанд ва баъзе тафовуту тобишҳоро дар маънои калимаҳои тақлидӣ ифода мекунад. Асос (реша) аз ду ҳичо иборат буда, дар навбати худ маънои асосии калимаро ифода мекунад. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки ҳичо дар забони ҷопонӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ махсуб меёбад, яъне алифбояш ҳичогӣ мебошад.

Ҳичоҳо дар забони чопонӣ *мора* номида мешаванд (фосилаи вақт, ки дар давоми он воҳиди ҳадди ақали тақсимнашавандаи калима талаффуз мешавад). Мора дар забони чопонӣ метавонад ё бо як ҳичои кӯтоҳ ё бо ним ҳичои дароз ифода карда шавад [13, с. 62].

Масалан, калимаи Nihon «Чопон» ni-ho-n талаффуз мешавад ва се мора дорад, зеро як сонант, ба мисли садонок метавонад оҳанги дигарро тағйир диҳад.

Таснифоти маъноии ономапопеяҳои чопонӣ аз ҷониби олимони Чопон низ сурат гирифтааст, чунончи Канеда Ичи калимаҳои тақлиди овозро ба чунин гурӯҳҳо тақсим намудааст:

擬音語 —外界の音を写した言葉— калимаҳое, ки садоҳои ҷаҳони берунаро тавсиф мекунад;

擬音語—無生物の音を表す物—калимаҳое, ки садои ашёи бечонро ифода мекунад;

ザーザー、こつこつ 擬声語—人や動物の声— калимаҳое, ки овози одамон ва ҳайвонотро ифода мекунад;

ぼそぼそ、ワンワン

擬態語 —音をたてないものを、音によって象徴的に表すもの— чизҳое, ки садо намебароранд ва вобаста ба садо ҳиссиёту таассуротро ифода мекунад;

擬態語—無生物の状態を表すもの—калимаҳое, ки ҳолати ашёи бечонро ифода мекунад;

きらきら、ごたごた

擬容語—生物の状態（動作の様態）を表すもの—калимаҳое, ки ҳолати (тарзи ҳаракат) мавҷудоти зиндари ифода мекунад;

うろうろ、きよろきよろ

擬情語—人間の心の状態を表すようなもの—калимаҳое, ки ҳолати рӯҳии шахсро ифода мекунад;

いらいら、くよくよ [22, с. 38]

То ҷое маълумот пайдо намудем, баъзе калимаҳои тақлидии забони чопонӣ метавонанд дар чанд ҳолат истифода шаванд. Хусусиятҳои дигари калимаҳои тақлиди овоз дар ин забон дар он аст, ки онҳо ҳамчун қонуни қабулшуда боз дар се қисмати дигар тақсим шуда, мавриди истифода қарор мегиранд:

1. つの型のルール—Қоидаҳои ифодаи ономапопея:

- АВAB – шакли такрорӣ, дар ин шакл амал якчанд маротиба такрор меёбад:

ゴロゴロ

-ABつ(と)— дар ин шакл тасвири дар як лаҳза тамошудани амал ё ин ки суръати тези амалро мефаҳмонад: ゴロツと

-ABん (と) —амал чизи сабук аст, зуд ба анҷом мерасад ва натиҷаи амал дар пеши назар аст: コロン (と)

-ABり (と) —амал дар ин гурӯҳ оҳиста иҷро мешавад: ゴロリ (と)

-овозҳои садонок қашида мешавад ва амал давом меёбад:

Ҳамин тавр, суръати амал, устуворӣ ва вобаста ба тасвири ҳаракат панҷ қоидаи дар боло овардари истифода мекунад.

2. 清音と濁音のルール— қоидаи бо аломат ва бе аломат истифодаи шудани калимаҳо (° — " ин ду аломати фонетикӣ, масалан かゝ—がゝ、はゎ—はゎ истифода мешаванд.)

きらきら— あの星はほせきみたいにきらきら輝いている。(Ситора мисли кайроқсанг медурахшад. Дар ин мисол аз дурахшидани ситора ягон ҳисси норозигӣ мушоҳида намешавад.)

ぎらぎら— 太陽がぎらぎらとてりつけて汗が止まらない。(Офтоб нурпошӣ мекунад ва рехтани арақи ман бас намешавад. Дар ин ҷо бошад, аз нури зиёди офтоб дилгир шуда, норозигии ҳудро баён месозад.)

きらきらー プレゼントを持つと子供はきらきらしていた。(Вақте ки кӯдак тухфаро дар даст гирифт, дурахшон шуд.)

ぎらぎらー 彼は目光りでぎらぎらしていた。(Чашмони вай аз қаҳру ғазаб медурахшиданд.)

Аз қоидаҳои дар боло зикршуда, чунин бармеояд, ки агар калимаи тақлидӣ аломарот ба худ қабул накунад, ифодагари чизи хурд, зебо, сабук, равшан аст ва баръакс, агар қабул намояд, чизи калон, ифлос, вазнин ва торикро ифода мекунад.

3. 音のルールー қоидае аст, ки калимаҳои тақлидӣ бо ҳамаи ҳарфҳои алифбо омада, маъноҳои гуногунро мефаҳмонанд, масалан:

「ふ」 軽い—сабук

「げ」 汚い—ифлос

「ぜ」 苦しい—пуразият, мушкил

「ふ」 かわいい —зебо

雲がふわふわ浮かんでいる。(Абри фаххаку мулоим)

ふとんがふかふかで気持ちいい。(Аз кӯрпаи нарму мулоим ҳисси роҳат мекуни)

パンがふっくら焼けた。(Нони ғафсу мулоим пухтам.)

ふっと意気をはいてろうそくの火を消した。(Нафасамро чамъ намуда, оташи шамъро хомӯш намудам.)

Ҳамин тариқ, ономотопеяҳои чопонӣ аз нигоҳи маъноӣ сохтори возеҳ ва пайдарпай доранд. М. Танно дар таҳқиқоти худ 55 шакли ономотопеяҳоро муайян мекунад, вале тибқи таҳқиқоти муосири олимони чопонӣ шумораи шаклҳои ономотопеяҳо, ки чопониҳо дар ҳаёти ҳаррӯза ба таври васеъ истифода мебаранд, ба 5 шакли маъмултарин чудо карда шудааст, ки дар ҷадвали 2 дида мебароем.

Ҷадвали 2. Шакли ономотопеяҳои чопонӣ

Шакл	Тақлиди овоз	Тасвири садоӣ
CVCVCVCV	カチカチ (kachikachi)	どきどき (dokidoki)
CVCVQ	カチッ (kachi)	どきっ (doki)
CVCVri	カチリ (kachiri)	どきり (dokiri)
CVCVN	カチン (kachin)	どきん (dokin)
CVQCVri	カッチリ (kacchiri)	—

Пеш аз тавсиф додани ин ҷадвал, ба он тавачҷуҳ кардан зарур аст, ки забони чопонӣ забони ҳичой буда, ин маъноӣ онро дорад, ки воҳиди ҳадди ақали маъноӣ дар забони чопонӣ фонема нест, балки ҳичо (ё мора – ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ) мебошад. Ба гуфтаи Е.Д. Поливанов, маҳз мора ҳадди ақали воҳиди фонетикӣ-фонологӣ дар забони чопонӣ мебошад. Ҳамин тариқ, «С» овозҳои ҳамсадо ва «V» овозҳои садонокро ифода мекунад. Ғайр аз он, 3 мора ба мисли / N /, / R / ва / Q / ҳастанд, ки бо садонок тамом намешаванд, аммо ҳама вақт ҳамчун як қисми лексикаи тақлиди овоз ва тасвири садоӣ истифода мешаванд. / N / (ん) як садоӣ аз бинӣ бароянда аст, ки аксар вақт нақши гемотамикиро иҷро мекунад, / R / (ー) барои дароз кардани садоӣ қаблӣ истифода шуда, / Q / (っ) барои ҳамсадоӣ навбатӣ ҳамчун дукарата баромад мекунад. Сарфи назар аз он, ки / Q / лифоаи овозӣ надорад, он ҳанӯз ҳам ҳамчун як мора аст. (ниг. ҷадвали 2). Дар ҷадвали 2 ин унсурҳои фонетикӣ бо ҳарфҳои / N /, / R / ва / Q / ишора карда шудаанд [21, 97].

Дар чадвали 2 шаклҳои маъмултарини ономотопеяҳо оварда шудааст. Инчунин, бояд қайд кард, ки ономотопея бо истифодаи алифбои фонетикӣ ҳирагана ва катакана навишта мешаванд. Ҳирагана барои навиштани калимаҳои ҷопонӣ, ки онҳоро 和語—wago меғӯянд, истифода шуда, ба ғайр аз ин калимаҳои ономотопеи 擬態語—gitaigo бошад, бо ҳамин алифбо ифода меёбад. Катакана дар навбати худ барои навиштани калимаҳои иқтибосӣ 外来語—gairaigo қорбурд шуда, инчунин, калимаҳои ономотопеи 擬音語—giongo ва 擬声語—giseigo барои овози табиат ва садоҳои одамон, ҳайвоноту парандагон истифода мешаванд. Ин тарзи гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки дар матн мувофиқи чадвал ономотопеяро интихоб кунед ва мансубияти гурӯҳҳои онҳоро муайян созед.

Дар чадвали 2 мисоли як ономотопея カチカチ—kachikachi—ро овардааст, ки садои аз ашёи металлҳои саҳт сохташуда ва ба ҳамдигар расонидани онҳоро нишон медиҳад. カチ—kachi асоси ономотопея аст, ки аз рӯи формулаи CVCVCVCV маънои такрори тулонии ашёи металиро дорад.

カチカチ—kachikachi одатан, барои чик-чики соат, тик-тик (так-так) қардан, қарс-қарс қардан ва ғайра истифода мешавад. Формулаи CVCVQ нишон медиҳад, ки садо як маротиба рух медиҳад. Бо ин роҳ, カチッ(kachi) садои расидани ба ягон ашёи оҳаниро мефаҳмонад.

CVCVгi дорои ҳамон хосиятҳои мебошад, ки CVCVQ дорад, вале шакли «гi» маънои онро дорад, ки садои тавлидшуда назар ба ҳолати қаблӣ каме дарозтар тавсиф мешавад. Шакли CVCVN ғуввоси пурқуввати ашёи оҳанӣ нисбат ба ҳамдигарро ишора мекунад. CVQCVгi нисбатан садои тулониро вобаста ба вазъи ифода мекунад.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Фехрасти адабиёт**

1. Алиева С. А. Системный и когнитивный подход к изучению звукоподражательной лексики // Фундаментальные исследования. 2015. №. 2–5. С. 1103–1106.
2. Бекташ Локман. Структура и семантика редупликации в турецком и таджикском языках: Дисс. канд. филол. наук. Душанбе, 2015. – 198с.
3. Воронин С. В. Звукосимволизм // Лингвист. энциклопед. словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энцикл., 1990. С. 166.
4. Докторович В. А. Три теории порождения звукосимволизма [Электронный ресурс]. URL: <http://studydoc.ru/doc/2061801/v.a.-doktorevich-tri-teorii-porozhdeniya-zvukosimvolizma>
5. Ещеркин А.С., группа ЛМ.21. Выпускная квалификационная работа магистра «Сравнительный анализ английской и японской ономотопозитической лексики (на материале американских комиксов и японских манга)». Самара 2017. - 80 с.
6. Комарницкая Л.А. Субъективный и объективный звукосимволизм в английском языке: дис. канд. наук: 12.00.06. Черновцы, 1985. -288 с.
7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: Че РО, 2003. -171 с.
8. Курашкина Н. А. Звукообозначения как репрезентация звукофферы в языке: на материале английских, французских и русских антропо- и орнитофонов: дис.... канд. филол. наук. Уфа, 2007. 152 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. [Электронный ресурс]. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/165d.html>
10. Макарова А.С. Функции японской звукоизобразительной лексики на примере манга жанра Сёнэн: бак. раб. Красноярск 2017. - 82с.
11. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. М.: Высш. шк., 1998. С. 272 Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. [Электронный ресурс]. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/165d.html>.
12. Подшибякина А.А. Ономотопозитическая лексика в японском языке.: Учеб. пособие / МГУ им. М.В. Ломоносова. М.: Муравей, 2003. - 63 с.

13. Поливанов Е. Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. Л., 1928. – 281 с.
14. Румак Н.Г. Теоретические и практические проблемы межъязыковых соответствий (на примере перевода оноματοпоэтической лексики в японском языке): дис. ...канд. филол. наук: 10.02.22. М., 2007. – 155 с.
15. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию. М.: прогресс, 1977. – 696 с.
16. Тамори И. Исследование японской оноματοпеи. Кобэ: университет Кобэ Сёка Дайгаку, 1991. - 197с
17. Чиронов С.В. Оноματοпоэтические слова в современном японском языке (Проблемы функционирования): дис. канд. филол. наук: 10.02.22. М., 2004. -221 с.
18. Hasada R. The semantic aspects of onomatopoeia: focusing on Japanese psychomimes. Australia. 1994. - 163p.
19. Pantchaeva E.L. Nihongo-no giseigo gitaigo ni okeru keitai to imi-no so:kan ni tsuite-no kenkyu: [Электронный ресурс]. // Chiba University, 2006: 17 (297p). URL: <http://ci.nii.ac.jp/naid/500000355016>
20. Shibatani Masayoshi. The Languages of Japan. Cambridge University, 1990, - 400 p.
21. Tanno M. Onomatope (giongo, gitaigo) wo kangaeru. Kyoto: Shoraisha, 2005. 206 p.
22. 金田一春彦「擬音語・擬態語概説」、『擬音語・擬態語辞典』浅野鶴子編、角川書店、東京 1978. – 198.

ТАСНИФОТИ СЕМАНТИКИИ ВОЖАҲОИ ТАҚЛИДИ ОВОЗ ДАР ЗАБОНИ ЧОПОНӢ

Пайдоиши истилоҳи «оноματοпея» бо фикру мулоҳизаҳои тулони одамон алоқаманд буда, проблемаҳои садоҳои рамзӣ ва ангезаи аломати забониро дарбар мегирад. Дикқати махсусу таваҷҷуҳ ба маълумоти таърихӣ, анъанаҳои забоншиносии аврупоӣ ва осиёӣ, инчунин, таҳқиқоти илмиро ба назар гирифта, ба хулосае омадан мумкин аст, ки омӯзиши оноματοпея дар ҷаҳон нақши муҳим дорад ва ин имкон медиҳад, ки ба масъалаи пайдоиши забон наздиктар шавем.

Дар омӯзиши забони муосири ҷопонӣ, масъалаҳои пайдоиш ва инкишофи оноματοпеяро М. Танно, С. Ҳамано, Х. Кочима барин забоншиносон ҳамачиҳата мавриди омӯзиш қарор додаанд. С. Ҳамано дар асарҳои худ муфасссал ба таснифоти оноματοпеяҳои ҷопонӣ таваққуф намуда, сохти онҳоро низ таҳқиқ мекунад. М.Танно низ бо таснифи оноματοпея қор қарда, номгӯии мукамалтарини шаклҳои онҳоро бо назардошти нозуқиҳои хусусиятҳои оноματοпеяи ҷопонӣ шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Дар мақола муаллиф масъалаҳои марбут ба таснифоти семантикии вожаҳои тақлиди овоз дар забони ҷопониро бо истифода аз маводди илмӣ муҳаққиқону пажуҳишгарон ва забоншиносони ҷопониву хориҷӣ мавриди баррасии илмӣ қарор додааст, зеро вобаста ба масъалаи мазкур ягон маводди илмӣ ба забони тоҷикӣ мавҷуд нест, ки ин қори таҳқиқро душвор менамояд.

Муаллиф қӯшидааст, ки бо истифода аз методҳои таърихӣ, муқоисаи маъноӣ ва амсоли ин, ки дар илми забоншиносӣ мавриди қорбурди фаровон қарор дорад, вожаҳои тақлиди овоз ё худ оноματοпеяро дар забони ҷопонӣ таҳқиқ намуда, онҳоро аз нигоҳи семантикӣ гурӯҳбандӣ созад, ки дар ин пажуҳиш муваффақ ҳам шудааст, зеро ин аввалин таҳқиқот дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба таснифоти оноματοпеяи забони ҷопонӣ мебошад.

Калидвожаҳо: оноματοпея, таснифот, семантика, вожаҳои тақлиди овоз, забони ҷопонӣ, сохтор, тақлили маъноӣ.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЗВУКОПОДРАЖАЮЩИХ СЛОВ В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Происхождение термина «звукоподражание» связано с длительным мышлением людей и включает проблемы символических звуков и мотивации языковых знаков. Принимая во внимание исторические данные, европейские и азиатские лингвистические

традиции, а также научные исследования, можно сделать вывод, что изучение ономотопеи играет важную роль в мире, и это позволяет приблизиться к вопросу происхождения языков.

При изучении современного японского языка вопросами происхождения и развития ономотопеи занимались такие лингвисты, как М. Танно, С. Хамано, Х. Кодзима. В своих работах С. Хамано подробно останавливается на классификации японских звукоподражаний, а также исследует их структуру. М. Танно также работает с классификацией звукоподражаний и поясняет наиболее полный перечень их форм с учетом нюансов особенностей японских звукоподражаний.

В статье автор рассматривает вопросы, связанные с семантической классификацией звукоподражательных слов в японском языке, используя научные материалы японских и зарубежных исследователей и лингвистов, поскольку на таджикском языке нет научного материала по данному вопросу, что затрудняет исследование.

Автор попытался исследовать звукоподражания или ономотопеи в японском языке, используя исторические методы, семантическое сравнение и тому подобное, которые широко используются в лингвистике. Также автор классифицировал данные единицы с семантической точки зрения, что имело успех в данном исследовании, поскольку это первое исследование в таджикском языкознании по классификации звукоподражаний японского языка.

Ключевые слова: звукоподражание, классификация, семантика, звукоподражания, японский язык, структура, семантический анализ.

SEMANTIC CLASSIFICATION OF ONOMATOPOEIC WORDS IN JAPANESE LANGUAGE

The origin of the term "onomatopoeia" is related to the long-term thoughts of people and includes the problems of symbolic sounds and the motivation of linguistic signs. Taking into account historical data, European and Asian linguistic traditions, as well as scientific research, it is possible to conclude that the study of onomatopoeia plays an important role in the world, and this allows us to get closer to the issue of the origin of language.

In the study of the modern Japanese language, the issues of origin and development of onomatopoeia have been studied by linguists such as M. Tanno, S. Hamano, H. Kojima. S. In his works, Hamano dwells in detail on the classification of Japanese onomatopoeias and also investigates their structure. M. Tanno also works with the classification of onomatopoeia and explains the most complete list of their forms, taking into account the nuances of the characteristics of Japanese onomatopoeia.

In the article, the author discusses the issues related to the semantic classification of voice imitation words in the Japanese language using the scientific materials of Japanese and foreign researchers and linguists, because there is little scientific material related to this issue in the Tajik language, which makes this research difficult.

The author tries to use historical methods, semantic comparison, and the like, which are widely used in linguistics, to study the words of voice imitation or self-onomatopoeia in the Japanese language and to group them from a semantic point of view, which was successful in this research. because this is the first study in Tajik linguistics related to the classification of onomatopoeia of the Japanese language.

Keywords: onomatopoeia, classification, semantics, words imitating voice, Japanese language, grouping, structure, semantic analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Маҳина Рустамовна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи тарҷумонӣ забонҳои Шарқ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 918-51-48-60.*

Сведения об авторе: *Каримова Махина Рустамовна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель*

кафедры перевода восточных языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадева, 17/6, тел: (+992) 918-51-48-60.

Information about the author: Karimova Mahina Rustamovna, Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the department of translation of Eastern languages. Address: 734019, city of. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918-51-48-60.

ВИЖАГИҲОИ “ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ”-И ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ НИСБАТ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Маҳмудзода М.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар назарияи тарҷума масъалаи “тарҷуманопазирӣ” мавқеи асосиро ишғол менамояд. Сарфи назар аз раванди ҷаҳонишавӣ ва робитаи зичи мардумони гуногунзабон масъалаи мазкур то ба имрӯз мубрам боқӣ мемонад.

Бо рушди амалияи тарҷума миёни тарҷумонҳо ақидаи “тарҷуманопазирӣ” ба вучуд омада, инкишоф меёбад, чун дар раванди тарҷума, бахусус, ҷангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ, тарҷумонон бо мушкилоти “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои луғавию грамматикӣ рӯ ба рӯ шуда, кӯшиши бартараф намудани онро менамоянд.

Тарҷуманопазирӣ ин имконнопазирии тарҷума бидуни талаф дар шароити муоширати байнизабонӣ мебошад. Тарҷуманопазирӣ ба ҳама намуди матнҳо, ҳама ҷанбаҳои матни асл ва тамоми сатҳҳои забон – аз фонетикӣ то синтаксисӣ хос аст [1, с. 179]. Дар мақолаи мазкур мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” дар сатҳи фразеология баррасӣ хоҳад гашт.

Воҳидҳои фразеологӣ инъикоскунандаи хусусиятҳои миллии халқҳои гуногун буда, аз насл ба насл интиқол меёбанд. “Таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон, таъ ва урфу одати онҳо тавассути шаклҳои ниҳоят мухтасари фразеологӣ инъикос меёбанд, аз ин рӯ онҳоро ҷангоми офаридани образҳои бадеӣ, лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ ва баҳодиҳӣ ба ҳодисаву воқеиятҳои гуногуни ҳаёт ҳамчун воситаҳои тайёри забон ба кор мебаранд” [7, с.4].

Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ раванди эҷодӣ буда, дар назарияи тарҷума усулҳои гуногуни тарҷумаи онҳо мавҷуд мебошад. Забоншиноси рус А.В. Кунин шаш усули асосии тарҷумаи воҳидҳои фразеологиро пешниҳод намудааст: ёфтани муодили пурраи воҳиди фразеологӣ, ёфтани муодили қисмани воҳиди фразеологӣ, ёфтани муродифи воҳиди фразеологӣ, калкакунӣ, тарҷумаи тавсифӣ, тарҷумаи омехта ва лексемавӣ [5]. Интиҳоби варианти тарҷума бештар аз контекст вобаста аст ва он, инчунин аз рӯи параметрҳои умумии матн муайян карда мешавад. Ҷангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ маънои воқеӣ, сохтори синтаксисӣ луғавӣ ва шакли дохилии онҳо бояд ба забони тарҷума интиқол дода шавад. Ҷангоми мавҷуд будани муодили пурра, муодили қисман ва ё муродифи воҳиди фразеологӣ забони асл дар забони тарҷума барои тарҷумон интиҳоби усули тарҷума ягон монеа ва мушкилиро ба бор намеорад. Тарҷумон дар ин ҳолат аз усулҳои ёфтани муодили пурра, қисман ва ё муродифи воҳиди фразеологӣ ё ин ки тарҷумаи тавсифӣ истифода менамояд. Дар бештари мавридҳо ҷангоми мавҷуд будани муодил ва ё муродифи воҳиди фразеологӣ тарҷумон аз муодил ва ё муродифи он ҷангоми тарҷума истифода менамояд. Масалан, дар ҷумлаи зер воҳиди фразеологӣ **to have eyes open for smth. or someone / to keep eyes open smth. or someone for** – тахтул. чашмхоро барои чизе ё касе кушода нигоҳ доштан, яъне *ба касе ё чизе бодикҳат нигоҳ кардан, аксар вақт ҷангоми анҷом додани кори дигар* [11], ки муродифи он дар забони тоҷикӣ **ба касе ё чизе ҷорчаиша назар кардан** мебошад, истифода гардидааст. Дар таркиби воҳиди фразеологӣ забони тоҷикӣ вожаи **ҷорчаиша** ифодакунандаи *хеле бодикҳат* [4] мушоҳида мегардад. Тарҷумон низ ҷангоми тарҷума аз воҳиди фразеологӣ мавҷуда истифода намудааст, ки ба пуррагӣ маънои воҳиди фразеологӣ забони англисиро ба забони тоҷикӣ интиқол медиҳад:

I had always my eyes open for seafaring men, with one leg or two, and I remember this one puzzled me (13, 14). – Ман ҳамеша ба ҳар як дарёнавард, хоҳ вай як пой дошта бошад, хоҳ ду пой, ҷорчаиша назар мекардам ва дар ёдам ҳаст, ки ин одам маро ҳайрон кард (8, 13).

Дар ҷумлаи зер низ истифода гардидани усули ёфтани муродиф аз тарафи тарҷумон ба назар мерасад. Дар ҷумлаи забони англисӣ воҳиди фразеологӣ **to jump in one's skin for terror** – тахтул. аз тарс дар пӯст ҷаҳидан, яъне *хеле сахт тарсидан* [11] ба назар мерасад, ки дар низомии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ якчанд муродифҳои онро ёфтан мумкин аст. Аз қабилӣ, **талхакаф шудан** – 1. сахт тарсидан, 2. аз шиддати тарс мурдан. [10, 157],

*хуши касе аз сар паридан – сахт тарсидан. [10, 625], хуши касе кандан – сахт тарсидан. [10, 626], ваҳм зер кардан – тарсидан, ҳаросидан, ба воҳима афтодан [9, 56], ба воҳима афтодан – тарсидан, ҳаросидан; ба ҳаяҷон омадан [9, 159] ва амсоли инҳо. Тарҷумон хангоми интиқоли ин воҳиди фразеологӣ аз муродифи он дар забони тоҷикӣ **мӯйҳои сари касе сӯх шудан** истифода кардааст, ки он дар забони тоҷикӣ ба маънии *сахт ҳаросидан* кам маъмул аст:*

the thought of that detestable blind beggar hovering near at hand and ready to return, there were moments when, as the saying goes, I jumped in my skin for terror (13, 29). – дар ҳамин қарибиҳо пӯда гаштани гадои кӯри бадвоҳимаро фикр мекардем, мӯйҳои сари мо сӯх мешуд (8, 28).

Истифодаи усули ёфтани муодили қисмани воҳиди фразеологӣ аз тарафи тарҷумон дар ҷумлаи зер низ мушоҳида мешавад. Дар ҷумлаи забони англисӣ воҳиди фразеологӣ **as like you as two blocks** – **таҳтул.** ранги шумо ба мисли ду кунда ё тахтасанг, монанд будан истифода гардидааст, ки муодили қисмани он дар забони тоҷикӣ дар воҳиди фразеологӣ **як себи ду тақсим**, яъне яъне хеле ба якдигар монанд, айнан, якхел, шабоҳат доштани ду чиз ё ду кас [10, 493] ифода ёфтааст:

'I have a son of my own,' said he, 'as like you as two blocks, and he's all the pride of my 'art (13, 15). – Ман ҳам писарча дорам, – гуфт вай, – ту ба ӯ чунон монанд, ки гӯё як себи ду тақсим. Ӯ ифтихори дили падар аст (8, 14-15).

Барои интиқоли воҳиди фразеологӣ дар ҷумлаи *I made a hearty supper, for I was as hungry as a hawk (13, 46). – Ман гурӯҳ барин гурусна будам ва хӯрокро бо иштиҳо хӯрдм (8, 45)* тарҷумон аз усули ёфтани муодил истифода намудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ воҳиди фразеологӣ **as hungry as a hawk** – **таҳтул.** монанди боз гурусна, яъне хеле сахт гурусна будан истифода гардидааст. Тарҷумон кӯшиш кардааст, ки онро ба забони тоҷикӣ бо воҳиди фразеологӣ интиқол диҳад, аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ ӯ воҳиди фразеологӣ **гурӯҳ барин гурусна будан** истифода намудааст:

Бояд тазакурр дод, ки вожаи **a hawk** дар забони тоҷикӣ маҷозан ифодагари *даррандаи ваҳшӣ* мебошад, аз ин рӯ, тарҷумон низ *гуруснагии сахт*-ро дар забони тоҷикӣ ба *гуруснагии гурӯҳ* таҷассум додааст.

Барои интиқоли воҳиди фразеологӣ **as silent as the grave** – **таҳтул.** гӯр барин хомӯш, яъне *сухан нагуфтан, ором будан* тарҷумон аз усули ёфтани муодили қисман истифода намуда, онро ҳамчун **мурда барин хомӯш** тарҷума намудааст. Чун дар воҳиди фразеологӣ забони англисӣ вожаи **a grave** – *қабр, гур, мазор, марқад, оромгоҳ* [6, 376] ва дар воҳиди фразеологӣ забони тоҷикӣ калимаи **мурда** – *dead* истифода гардидааст, онҳо муодили қисмани якдигар ба ҳисоб мераванд:

"Livesey", returned the squire, "you are always in the right of it. I'll be as silent as the grave." (13, 39). – - Ливси, - гуфт арбоб дар ҷавоб, - ҳамеша гапи шумо ҳақ аст. Ман мурда барин хомӯш хоҳам буд (8, 51).

Мавриди зикр аст, ки на ҳамеша интиқоли воҳиди фразеологӣ забони асл бо воҳиди фразеологӣ дар забони тарҷума имконпазир мебошад. Дар раванди тарҷума ҳолатҳое ба назар мерасад, ки воҳиди фразеологӣ забони аслии дар забони тарҷума муодили пурра, қисман ва ё ҳатто, муродиф надоранд. Ин навъи воҳидҳои фразеологиро дар назари тарҷума воҳидҳои фразеологӣ бемуодил ном мебаранд, ки онҳо дараҷаи баланди “тарҷуманопазирӣ” доранд. Новобаста аз “тарҷуманопазир” будани онҳо тарҷумашиносон усулҳои маъмули интиқоли онҳоро пешниҳод намудаанд.

Калка кардани воҳидҳои фразеологӣ дар он сурате амалӣ мегардад, ки дар забони тарҷума муодил ва ё муродифи воҳиди фразеологӣ вучуд надошта, тавассути калкакунӣ метавон муҳтавои воҳиди фразеологиро ба забони тоҷикӣ интиқол дод. Барои мисол мегирем, ибораи фразеологӣ **like a fish out of water** – **таҳтул.** ба мисли моҳии аз об берун, яъне *шахсе, ки худро нороҳат, беқарор ё нохуш ҳис мекунад, зеро дар вазъияте қарор дорад, ки ношинос аст ё аз одамони гирду атроф фарқ мекунад* аз тарафи тарҷумон бо истифода аз усули калкакунӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст. Чун вазъи моҳии аз об берун дар шуури

англисзабонон ва тоҷикзабонон ҳолати умумиро инъкос менамояд, тарҷумаи он ҳамчун *монанди “моҳиӣ аз об берун партофташуда”* муҳтавои ибораи англисии *like a fish out of water* ба пуррагӣ ба забони тоҷикӣ интиқол медиҳад. Ибораи фразеологӣ *монанди “моҳиӣ аз об берун партофташуда”* вазъи беқарор ва нохуши қаҳрамони асар Ҷаноби Дансро ба кулӣ тавсиф мекунад ва хонандаи асари тарҷумашуда аз ҳолати ӯ ба мисли хонандаи асари асли бархурдор мегардад:

Mr. Dance stood there, as he said, ‘like a fish out of water’ (13, 42). – Мистер Денс, ба гуфти худаш, монанди “моҳиӣ аз об берун партофташуда” дар соҳил меистод (8, 42).

Дар сурати имконнопазир будани истифодаи усули калкакунӣ тарҷумон барои интиқол додани воҳидҳои фразеологӣ бемуодил аз усули тасвирӣ истифода менамояд. Ҳангоми истифодаи ин усул маънои воҳиди фразеологӣ асли ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад. Масалан, дар ҷумлаи зер воҳиди фразеологӣ *to bring the whole hornet’s nest about one’s ears* – **тахтул.** тамоми хонаи занбӯрро ба гӯшҳои касе овардан, яъне *бар зидди нафаре душманонро овардан* истифода гардидааст, ки дар забони тоҷикӣ он муодил надорад, аз ин рӯ, тарҷумон бо истифода аз усули тасвирӣ онро ҳамчун *одамҳои худро ба ҷойе бурдан* тарҷума намудааст:

I was sure the bolted door must have seemed suspicious and would bring the whole hornet’s nest about our ears (13, 34). – Ман боварӣ доштам, ки дари бо тамба басташуда ба кӯр шубҳанок намудааст ва ӯ тарсида рафтааст, ки одамҳои худро ба ин ҷо биёрад (8, 35).

Дар ҷумлаи зер низ истифода гардидаи усули тасвирӣ ба назар мерасад. Дар матни асл воҳиди фразеологӣ *to be drunk as owls* – **тахтул.** ба мисли буфҳо маст шудан, яъне *хеле маст шудан* [12] истифода гардидааст, ки он дар забони тоҷикӣ на муодил ва на муродиф дорад. Аз ин рӯ, тарҷумон маънои онро дар забони тоҷикӣ ҳамчун *то бехӯш шуданишон нӯшидаанд* шарҳ додааст.

"Clumsy fellows," said I; "they must still be drunk as owls." (13, 124). – "Аҷаб хирсҳоеанд! - гуфтам ман ба худ. - То бехӯш шуданишон нӯшидаанд магар" (8, 174).

Бештари воҳидҳои фразеологӣ, ки дар забони тарҷума муодил надоранд, воҳидҳои фразеологӣ таҷассумкунандаи вижагиҳои миллию фарҳангии соҳибзабонон мебошанд. Масалан, ибораи фразеологӣ *quaker(s) meeting* – **тахтул.** маҷлиси квакерҳо, яъне *маҷлисе, ки дар он хомӯшӣ ё кам сухангӯӣ ҳукмфармо аст*, вожаи *quaker* ба назар мерасад, ки он ифодагари фарҳанги англисзабонон мебошад. *A quaker* – *узви ҷамоаи динии насронии квакерҳо, ки дар миёнаҳои асри 17 дар Англия таъсис ёфта, муассисаи қўнион ва муқаддасоти қалисоро рад мекунад* [3, 514]. Ин аст, ки ибораи фразеологӣ мазкур дар забони тоҷикӣ тарҷума надошта, он бо усули тасвирӣ интиқол меёбад.

Бояд таъкид дод, ки на ҳама воҳидҳои фразеологӣ англисии тарҷуманопазир нисбат ба забони тоҷикӣ, таҷассумкунандаи вижагиҳои миллию фарҳангӣ мебошанд. Дар раванди таҳқиқот маълум гашт, ки дар низоми воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ як қатор воҳидҳое ба назар мерасанд, ки инъикоскунандаи хусусиятҳои миллию фарҳангӣ набуда, бо вучуди ин, дар забони тоҷикӣ муодили худро надоранд. Аз ҷумла, воҳиди фразеологӣ *to make head or tail of something* – **тахтул.** *сар ва думи чизро сохтан*, яъне *чизро фаҳмидан, сарфарои қореро рафтан* [11] дар забони тоҷикӣ муодил надорад. Аз ин рӯ, воҳиди фразеологӣ мазкурро тарҷумон бо истифода аз усули тавсирӣ интиқол дода, онро ҳамчун *ҳеҷ чиз фаҳмида натавонистан* тарҷума намудааст:

‘I can’t make head or tail of this,’ said Dr. Livesey. (13, 48). – Ман ҳеҷ чиз фаҳмида наметавонам, – гуфт духтур Ливси (8, 47).

Мавриди зикр аст, ки на ҳамеша усули тасвирӣ аз тарафи тарҷумон дуруст ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми нодурусти истифода намудани он муҳтавои воҳиди фразеологӣ асл гум шуда, хонандаи асари тарҷума матнро дуруст дарк наменамояд. Масалан, дар ҷумлаи зер ибораҳои фразеологӣ *a ‘true sea-dog’* ва *a ‘real old salt’* истифода гардидаанд, ки онҳо ифодагари *баҳрнаварди қўҳансол, ки дар баҳр таҷрибаи чандинсола дорад* [11] ва *одаме, ки ба сифати баҳрнавард хизмат мекунад* [12] мебошанд. Тарҷумон онро бо истифода аз усули тасвири ҳамчун *“Ин ҳақиқатан гурғи баҳриест, ки сар то пояш аз оби баҳр намакин*

шудааст” тарҷума намудааст, ки тарҷума дар ин сурат хатто буда, хонандаи асари тарҷума бо он вожаҳои гуфтугӯие, ки барои номгузории бахрनावардон истифода мешаванд, ошноӣ пайдо намекунад:

and there was even a party of the younger men who pretended to admire him, calling him a ‘true sea-dog’ and a ‘real old salt’ and such like names, and saying there was the sort of man that made England terrible at sea (13, 9). – Дар байни ҷавонон, ҳатто, мухлисҳои капитан ёфт шуда, мегуфтанд, ки аз корҳои ӯ дар ҳайратанд. **“Ин ҳақиқатан гурғи баҳриест, ки сар то пояш аз оби баҳр намакин шудааст!”** – мегуфтанд онҳо (8, 8).

Агар тарҷумон дар ин маврид аз усули калкакунӣ истифода намуда, дар поварақ маъноӣ ин вожаҳоро шарҳ меод, пас тарҷуманӣ ӯ мукамал гардида, хонанда аз ин вожаҳо бохабар мешуд ва муҳтавои матн коста намегардид.

Барои дуруст интиқол додани воҳиди фразеологӣ бемуодил бо истифода аз усули тасвирӣ тарҷумонро зарур аст, ки онро дуруст дарк намуда, баъдан онро дар забони тарҷума шарҳ диҳад. Усули тасвири аз тарафи тарҷумон барои интиқоли воҳиди фразеологӣ **to set one’s eyes on someone/something** – тахтул. ба касе / чизе ҷашм андохтан, яъне *касе/чизеро бори якум дидан* [11] истифода шудааст. Онро тарҷумон ҳамчун **аз ин неш надидан** интиқол додааст:

the parlour door opened and a man stepped in on whom I had never set my eyes before (13, 13-14). – Баногоҳ дар кушода шуд ва ба хона як одаме, ки ман ёро **аз ин неш ҳеҷ вақт надидам, даромад** (8, 13).

Мушкилоти тарҷуманӣ воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳои бадеӣ дар он аст, ки баъзе аз воҳидҳои фразеологӣ ба забони тоҷикӣ бо тахвили луғавӣ илованамоӣ интиқол дода мешаванд. Бидуни ин навъи тахвил тарҷума мукамал намегардад ва дар ин ҳолат тарҷумонро зарур аст, ки дар асоси контекст маъноӣ онро фаҳмида, вожаи заруриро илова намояд. Масалан, дар ҷумлаи зер дар матни асл воҳиди фразеологӣ **to break off short** – тахтул. кӯтоҳан қатъ кардан, яъне *кореро ногаҳон ва дарҳол бас кардан* истифода гардидааст, ки онро тарҷумон ҳамчун **шаробнӯширо партофтан** тарҷума намудааст. Чун дар матн дар бораи шароб нӯшидани қаҳрамони асар сухан меравад ва духтур таъкид мекунад, ки агар ӯ нӯшиданро бас накунад, пас ин одати бад ёро ба марг оварда мерасонад, аз ин рӯ, тарҷумон калимаи **шаробнӯшӣ**-ро дар матни тарҷума истифода намудааст. Дар ҷумлаи аслии калимаи “шароб” ба назар намерасад, аммо тарҷумон онро дар асоси контекст муайян карда, илова намудааст:

I stake my wig if you don’t break off short, you’ll die— do you understand that? (13, 20). – Ба парикам қасам, ки агар шумо **шаробнӯширо напартоед**, дар вақтҳои хеле наздик мемуред (8, 19).

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми тарҷуманӣ воҳидҳои фразеологӣ ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки бо вучуди мавҷуд будани муодил ва ё муродифи воҳиди фразеологӣ дар забони тарҷума тарҷумон аз усули тасвирӣ истифода менамояд. Масалан, дар ҷумлаи англисӣ воҳиди фразеологӣ **to fly up in a passion of anger** – тахтул. дар эҳсосоти шадиди ҳашм парвоз кардан, яъне *якбора ҳашмгин шудан* ба назар мерасад, ки он дар забони тоҷикӣ дорои чунин муродифҳо мебошад: **тез шудан** – ба ғазаб омадан, ҳашмгин гаштан; барошuftан [10, 188], **фигони касеро баровардан** – қаҳру ғазаби касеро овардан; *касеро ба доду фарёд овардан* [10, 239], **ба ҳашм омадан** – оташин, ғазабнок шудан [10, 267], **хуни касеро ба ҷуш овардан** – боиси ғазаб ва оташин шудани касе гардидан [10, 337]. Бо вучуди мавҷуд будани муродифҳои номбурда тарҷумон воҳиди фразеологӣ забони аслиро бо усули тасвирӣ ҳамчун **сахт ба ғазаб омадан** тарҷума намудааст:

he would fly up in a passion of anger at a question, or sometimes because none was put, and so he judged the company was not following his story (13, 8). – ...гоҳ агар касе савол дода, ғани ёро мебурид, ӯ **сахт ба ғазаб меомад**, зеро гумон мекард, ки ба ҳикояҳои ӯ бо диққат гӯш надодаанд (8, 7).

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон доданд, ки новобаста аз “тарҷуманопазир” будани воҳидҳои фразеологӣ, роҳҳои интиқоли онҳо аз забони асл ба забони тарҷума вучуд дорад.

Ҳангоми интиқоли чунин воҳидҳои фразеологӣ тарҷумонро зарур аст, ки маънои онҳоро дуруст дарк карда, баъдан ба забони дигар тарҷума намояд.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт**

1. Алексеева М. Л. Дискуссия о непереводаемости сквозь призму истории перевода. – Екатеринбург: УрГПУ, 2015. – 160 с.
2. Алексеева М. Л. Проблема лексической безэквивалентности в науке о переводе: исторический, теоретический и лексикографический аспекты: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20. – Екатеринбург, 2016. – 415 с.
3. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1997. 1456 с.
4. Вожаҷӯ – Фарҳанги бархатти тафсирии форсии тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://vazhaju.com>
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. пособие. 3-е изд. – Дубна: Феникс, 2005. – 479 с.
6. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016с.
7. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик (дастури таълимӣ) / Х. Мачидов // – Душанбе. 1982, — 103с.
8. Стивенсон, Р.Л. Ҷазираи ҷавохирот / Р.Л. Стивенсон. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1952. – 257 с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. I. – 802 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М.Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. II. – 803 с.
11. Cambridge Dictionary [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://dictionary.cambridge.org>
12. Idioms and phrases - The Free Dictionary [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://idioms.thefreedictionary.com>
13. Stevenson, R.L. Treasure Island / R.L. Stevenson. – GB.: BPC Paperbacks Ltd, 1993. – 183p.

ВИЖАГИҲОИ “ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ”-И ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ НИСБАТ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур вижагиҳои “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои фразеологии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар муқаддима роҷеъ мафҳуми “тарҷуманопазирӣ” сухан гуфта, қайд менамояд, ки “тарҷуманопазирӣ” ин имконнопазирии тарҷума бидуни талаф дар шароити муоширати байнизабонӣ мебошад. Инчунин, муаллиф қайд менамояд, ки воҳидҳои фразеологӣ инъикоскунандаи хусусиятҳои миллии халқҳои гуногун буда, аз насл ба насл интиқол меёбанд.

Баъдан муаллиф мақсади мақоларо баён менамояд. Мақсади мақолаи мазкур аз нишон додани вижагиҳои “тарҷуманопазирӣ” дар сатҳи фразеология иборат мебошад. Баррасӣ намудани вижагиҳои “тарҷуманопазирӣ” дар сатҳи фразеология имкони бартараф намудани мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои фразеологии бемуодилро фароҳам меорад.

Муаллиф дар мақола усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологиро дар асоси ақидаҳои тарҷумашиносон нишон дода, ҳолатҳои истифода гардидани усулҳои мавҷударо нишон додааст. Инчунин, роҳҳои бартараф кардани мушкилоти истифодаи усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ дар мақола нишон дода шудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки барои интиқоли воҳидҳои фразеологии бемуодил усулҳои калкакунӣ ва тарҷумаи тасвирӣ маъмул мебошад. Ҳангоми истифодаи онҳо бояд тарҷумон эҳтиёткор бошад, зеро истифода нодурусти онҳо боиси кошта гаштани муҳтавои воҳиди фразеологӣ ва дар охир худӣ матн мегардад.

Калидвожаҳо: тарҷуманопазирӣ, тарҷума, воҳиди фразеологӣ, воҳиди фразеологии бемуодил, усули тарҷума, ёфтани муодил, ёфтани муродиф, калкакунӣ, тарҷумаи тасвирӣ, мушкилоти тарҷума

ОСОБЕННОСТИ «НЕПЕРЕВОДИМОСТИ» ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРАВНЕНИИ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ

В данной статье исследуются особенности «непереводимости» фразеологизмов английского языка по сравнению с таджикским языком. Во введении автор говорит о понятии «непереводимость» и отмечает, что «непереводимость» – это невозможность перевода без потерь в условиях межкультурного общения. Также автор отмечает, что фразеологизмы отражают национальные особенности разных народов и передаются из поколения в поколение.

Далее автор поясняет цель статьи. Цель данной статьи – показать особенности «непереводимости» на уровне фразеологии. Исследование особенности «непереводимости» на уровне фразеологии дает возможность преодолеть проблему перевода неравных фразеологизмов.

В статье автор показывает способы перевода фразеологизмов, исходя из мнения переводчиков. Показаны случаи использования существующих методов. Также в статье показаны пути преодоления проблем использования способов перевода фразеологизмов.

Автор отмечает, что для передачи неодинаковых фразеологизмов популярны методы калькирования и описательного перевода. При их использовании переводчику следует быть осторожным, поскольку неправильное их использование приводит к уменьшению содержания фразеологизма и, в конечном итоге, текста.

Ключевые слова: *непереводимость, перевод, фразеологическая единица, безэквивалентная фразеологическая единица, метод перевода, подборка эквивалента, калькирование, описательный перевод, проблемы перевода.*

FEATURES OF “UNTRANSLABILITY” OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE COMPARED WITH THE TAJIK LANGUAGE

This article examines the features of “untranslatability” of phraseological units in the English language in comparison with the Tajik language. In the introduction, the author talks about the concept of “untranslatability” and notes that “untranslatability” is the impossibility of translation without loss in the conditions of interlingual communication. The author also notes that phraseological units reflect the national characteristics of different peoples and are passed on from generation to generation.

Next, the author explains the purpose of the article. The purpose of this article is to show the features of “untranslatability” at the level of phraseology. Studying the features of “untranslatability” at the level of phraseology makes it possible to overcome the problem of translating unequal phraseological units.

In the article, the author shows ways of translating phraseological units, based on the opinions of translators. Cases of using existing methods are shown. The article also shows ways to overcome the problems of using methods of translating phraseological units.

The author notes that to convey different phraseological units, methods of copying and visual translation are popular. When using them, the translator should be careful, since their incorrect use leads to a decrease in the content of the phraseological unit and, ultimately, the text.

Keywords: *untranslatability, translation, phraseological unit, non-equivalent phraseological unit, translation method, finding an equivalent, finding an equivalent, copying, figurative translation, translation problems*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудзода Миҷгонаи Абдулваҳоб – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

Сведения об авторе: *Махмудзода Миджгонаи Абдулвахоб – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

Information about the author: *Mahmudzoda Mijgona Abdolvakhob - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics and Translation Theory. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: 908556501. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru*

**БОЗТОБИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ЛУҒАТ ВА ЛУҒАТНИГОРӢ ДАР НОМАҲОИ
УСТОД АЙНӢ**

Мавлонзода Ш.М., Мирзоёров Ф.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Садриддин Айнӣ дар роҳи рушд ва инкишофи забони адабии тоҷикӣ ҳамчун сарбози ҷонфидо ва фарзанди содиқи миллат асару мақолаҳое таълиф кардааст, ки то ҳол арзиши илмию адабии худро гум накардаанд. Дастур, мақола, мактуб ва қайдҳои роҷеъ ба забоншиносии Қаҳрамони Тоҷикистон, адиб ва олими забардаст устод Садриддин Айнӣ аҳаммияти амалию назариявӣ доранд. Хизматҳои устод Айнӣ дар илми забоншиносии мо хеле калон буда, касе дар ин хусус мисли ӯ ғайрияти илмӣ ва амалӣ нишон намодааст. Бе асарҳои илмӣ, бадеӣ, мақола, мактуб ва гуфтаҳои устод Айнӣ рушд ва инкишофи забоншиносии тоҷикро тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Ҷунони Раҳим Ҳошим гуфтааст: «Хушбахтии мо дар ин ҷост, ки дар ин давраи аввал, дар давраи ташаккули забони адабии нави тоҷик ва нашри аввали китобҳо дар сари қори таҳрири нашриёт устои донишманд, пурандеша, кордида, аз аҳволу гуфтори халқ хабардоре чун устод Айнӣ истода буд ва ӯ суккони (чанбараки-М.Ш.) киштии забони адабии моро ба даст гирифта, онро дар дарёи пурталотуми фикрҳо, тақлифҳо ва ҷараёнҳои гуногун ба соҳили матлуб нигаронида тавонист» [6].

Дар ин росто, пажӯиши андешаҳои луғат ва луғатнигории устод Айнӣ дар номаҳои қори арзишманде мебошад. Ин таҳқиқот барои муайян кардани афкори фарҳангнигории устод Айнӣ муҳим аст.

Дар номаҳои қайду андешаҳои устод доир ба Айнӣ соҳаҳои бахшҳои гуногуни забоншиносиро дар бар мегиранд. Мо дар ин мақола роҷеъ ба қайдҳои луғат ва фарҳангнигории устод Айнӣ дар номаҳои андешаронӣ хоҳем кард.

Устод Айнӣ ба адибони ҷавон ҷиҳати омӯхтани забони адабӣ ва дуруст истифода кардани воҳидҳои забон дар осорашон аз таҷрибаи хеш маслиҳат меод. Яъне андешаҳои пурмухтаҳои устод Айнӣ дар хусуси забони адабӣ аз он далодат мекунад, ки ӯ аз дастури забони классикию муосир ба таври кофӣ оғаҳӣ доштааст.

Забоншинос С. Ҳалимов роҷеъ ба нақши устод Айнӣ дар рушд ва инкишофи забони адабии тоҷикӣ чунин гуфтааст: “Устод Айнӣ аз рӯзҳои аввал кӯшиш мекард, ки забон манфиатҳои адабӣ ва маданияти халқи моро ҳар чӣ бештар қонеъ гардонад ва дар ин солҳо бо ду роҳ – яке бо навиштани мақолаҳо дар бораи забони адабии тоҷик ва дигар бо офаридани асарҳои бадеӣ ин масъаларо ҳал кардани мешавад” [10, с.25].

Мо ба андешаҳои забоншинос комилан, розӣ шуда, роҳи дигарро низ барои инкишофи забон ва адабиёти тоҷик пешниҳод менамоем, ки ин мактубҳои устод Айнӣ мебошанд. Бо боварӣ гуфта метавонем, ки мактубҳои навиштаи устод Айнӣ барои рушд ва инкишофи илми суханшиносӣ баробар ба мақолаҳои илмии устоданд.

Мусаллам аст, ки илми луғатнигорӣ ҳастии маънавӣ ва иҷтимоии ҳар як миллатро муайян мекунад ва дар забоншиносии муосир яке аз соҳаҳои ташаккулёфта ба шумор меравад. Сабаби ташаккул ва рушди илми луғатнигорӣ дар он аст, ки ин бахши забоншиносӣ дар таърихи забонамон низ нисбат ба дигар қисматҳои забоншиносӣ пештару бештар рушд карда буд. Ҷунони профессор Ҳомид Мачидов қайд мекунад: «Луғатнигории тоҷик решаҳои ниҳоят чуқур дорад ва он ба даврони моқабли ислом мерасад. Ин соҳаи илми филологии мо дар ҳамаи давраҳои ташаккул ва инкишофи забон вучуд доштааст ва ба он пайравӣ кардааст» [3, с. 201].

Дар замони муосир дар соҳаҳои гуногун луғатҳои соҳавӣ таҳия ва ҷоп шуда истодаанд, ки ин аз рушди соҳаи луғатнигорӣ дар давраи нав дарак медиҳад. Яке аз сабабҳои рушд ёфтани соҳаи луғатнигорӣ дар он аст, ки луғат пайвандагари таърих ва фарҳанги миллат ба шумор рафта, таваҷҷуҳ ба он ҳамеша равона мегардад.

Ба арсаи илму фарҳанг ва рӯзгори мардум ворид шудани луғатҳо имконият медиҳад, ки аввалан, савияи дониши одамон боло равад, сониян, калимаҳои таркиби луғавӣ ба система дароянд ва калимаву воҳидҳои луғавии забони адабӣ нисбат ба калимаҳои лаҳҷавӣ мавқеи хосса пайдо кунанд [13, с. 21].

Роҷеъ ба фаъолияти луғатнигории устод Айни асару мақолаҳои зиёд таълиф шудаанд, аммо бевосита дар асоси номаҳои ӯ таҳқиқот бурда нашудааст.

Устоди зиндаёд Саид Ҳалимов соли 1964 таҳти унвони «С. Айни ҳамчун забоншинос» рисолаи номзадӣ дифоъ кардааст, ки он дар забоншиносии тоҷик ягона рисолае мебошад, ки доир ба фаъолияти забоншиносии устод Айни маълумот медиҳад. Яке аз бобҳои рисолаи мазкур ба фаъолияти луғатнигории устод бахшида шудааст. Ҳамчунин, дар ҳамин сол, яъне соли 1964 устод бо номи «С. Айни–лексикограф» китобе chop кардааст. Аммо ҳам дар рисола ва ҳам дар китоби зикршуда андешаҳо аз номаҳои устод Айни кам ба назар расиданд.

Забоншинос Ҳ. Рауфов низ дар китобаш бо номи «С. Айни ва инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик» роҷеъ ба масъалаҳои забоншиносӣ дар номаҳои устод Айни маълумот мухтасар додааст. Ба назари мо, дар китоби зикршуда муҳтавои масъалаи забоншиносӣ дар номаҳо пурра инъикос наёфтааст [8, с.38-46], чунки ҳам дар таҳқиқоти С. Ҳалимов ва ҳам дар таҳқиқоти Ҳ. Рауфов ва дигарон объекти таҳқиқ номаҳо набуда, осори илмию бадеии устод Айни мебошад.

Роҷеъ ба луғатнигории устод Айни забоншинос С. Ҳалимов чунин меорад: «Айни ҳамчун донишманди соҳаи филологияи тоҷик, аз он ҷумла, лексикография, ки инкишоф ёфта истода буд, бепарво намонда, балки ба тамоми ҳастӣ ва дониши бепоён ва таҷрибаи бойи худ ба пешрафти он мадад расонда, дар инкишофи он шахсан кӯшидааст. Ин соҳаи фаъолияти ӯ дар он солҳо аҳаммияти бузург дошт, зеро дар он вақт чун Айни донишманди соҳаи забон ва адабиёт хеле кам буд. Вай дар ҳангоми тартиб додани луғатҳои дузабонаи русӣ тоҷикӣ ва тоҷикӣ русӣ бо маслиҳат ва қайдҳои худ ба луғатнависон ва тарҷимонҳо ёрии амалии зиёде дод. Қайду эзоҳ ва маслиҳатҳои устод барои коркунони ин соҳаи филологияи тоҷик як мактаби калоне буд, ки аз он таълими луғатомӯзӣ ва луғатшарҳдиҳӣ мегирифтанд» [11, с.5].

Чун сухан дар боби фаъолияти луғатнигории устод Айни меравад, гуфтаҳои муҳаққиқ С. Ҳалимов аини муддаост: «Агар ҳамаи калима ва ибораҳое, ки устод дар мақола, асарҳои гуногун шарҳ дода, тафсир ва маънидод кардааст, гирд оварда ба тартиби ҳарфҳои алфавит ҷой дода шаванд, як луғати тафсирии калони забони тоҷикӣ ба миён меояд, ки он дар омӯхтани осори нависанда ва шоирони гузашта ҳам кумак мерасонад» [12, с. 320].

Дар ҳақиқат, мо гуфтаҳои С. Ҳалимов тасдиқ менамоем. Дар номаҳое, ки устод Айни ба адибон навиштааст, калимаю ибораҳои зиёде шарҳу тафсир ёфтаанд. Масалан, номае, ки ба дар таърихи 24.07.1940 ба Абдусалом Деҳотӣ навиштааст, 12 калимаро шарҳу тавзеҳ додааст. Чунончи: «Тӯз – чанд маънӣ дорад. Дар ин ҷо ба маънои пӯсти як хел дарахт аст, ки вайро барои ширадорӣ ба ҷойи пай дар камол ва зингарӣ кор мефармоянд. «Муқл» шилми дарахт аст, муқла – як дона шилм, ҳам тамоми косаи чашм бо сиёҳӣ, сафедӣ ва обҳояш. Дар ин ҷо шоир канда гирифта шудани чашмро ба ҳарошида шудани тӯз (пӯсти паймонанд) ташбеҳ кардааст ва гуфтааст, ки «ҳарчанд сафедии тӯз ҳарошида шуда буд, пих (равғане, ки дар биной ва қувваи чашм руи калонро бозӣ мекунад) дар муқла – дар косаи чашм ё ин ки дар шилми тӯз (ин ҳам бо киноя ҳамон чашм мешавад) боқӣ буд» (ин ҳам ташбеҳ ва истиораи низомӣна аст) [1, с. 253].

Чунонки мебинем, устод Айни барои шарҳи як вожа якчанд далел меорад.

Фаъолияти луғатнигории устод Айни ба ғайр аз мақола, баромад ва номаҳояш, аз тарафи шогирдон ва дӯстонаш бештар инъикос ёфтааст. Чунончи, дар масъалаи маъно ва шарҳи вожаҳо шогирдаш – Раҳим Ҳошим, чунин гуфтааст: «Боре устод дар бораи калимаи «тарҷимон» гап зада, дар асл тоҷикӣ - тарзубон, бо маънии донандаи ду забон ва баёнкунандаи матлабе аз як забон ба забони дигар будан ва ба арабӣ гузашта ба шакли тарҷумон даромадани онро ба муносибате гуфта буд. Баъд аз чанд моҳ ман барои санҷидани ин, ки устод ин калимаро чӣ навъ шарҳ медиҳад, маъно ва баромади онро пурсидам. Он чиро ки чанд моҳ пеш гуфта буд, айнан нақл кард, вале баъд аз тамом шудани гуфтугӯ боз луғати

«Ғиёс»-ро, ки ҳамавақт дар болои столаш буд, гирифта, ҳамон калимаро ёфта хонд ва ба дурустии ҳофизаи худ бовари ҳосил карда, аз болои айнак ба тарафи ман нигоҳе кард, магар пай бурда буд, ки ман ин соводро қасдан додаам» [7, с. 70].

Аз таҳқиқоти илмӣ, мақола, китоб, нома ва хотираю ёддоштҳои шогирдон маълум мегардад, ки устод Айни хотираи қавӣ доштааст, аммо дар баробари чунин афзалият то луғату фарҳангҳои муътамадро намедид, дар хусуси маъно ва шарҳи калима хулосаи дақиқ намебаровардааст. Баъзан ду-се рӯз баъд боз ба сари калимае бармегаштааст, ки дар бораи он дар мавридаш баҳсу мунозира шуда будааст. Инчунин, вожаҳоро, ки бори аввал мешунид ё меҳонд, маънои онҳоро аз луғат дида, баъд аз он ҷавоб меод.

Дар мактубе, ки ба Деҳотӣ навиштааст, чунин меорад: «Барои мисол воқеаи «забонӣ»-ро ба шумо ҳикоя мекунам. Ман ин суҳанро дар хурдсолиам дар маъракаи маддоҳӣ шундаам. Маदдоҳ забониҳои дӯзахро тасвир карда, мардумро бо вай метарсонид. Ростӣ, дар ҳамон вақт «шакли забониҳои дӯзах», ба назари ман, ба шакли мирғазабони амир чилва карда буд (тамоман ба ҳақиқат мувофиқ аст, ки Низомӣ мирғазабии подшоҳро «забонии зишт» номидааст). Дигар ба ин суҳан, то вақте ки саволи шумо омад, вонахӯрдаам. Вақте ки шакли калимаро дидам, ҳуди шундаи 50 сол пеш аз инам ба ёд омад ва шарҳ додам. Баъд аз эзоҳ ба хотирам гузашт, ки луғатро бинам, на ин ки «Ғиёс» ҳамин калимаи хурофотиро аз даст дода бошад. Кушодам, ки на як бор, балки ду бор гуфтааст: Як бор ба шакли «забония», дувум, ба шакли «забонӣ». Сабаб ҳамин аст, ки баъд аз эзоҳ дар даруни қавс (...дар «Ғиёс» ҳам ҳаст) гуфтам:» [1, с. 257].

Раҳим Ҳошим дар хусуси фаъолияти кории устод чунин гуфтааст: «Дар аснои кор дар болои луғат (луғати русӣ-тоҷикӣ Ш.М.) ба вуқуфи Айни ба сарвати хеле бузурги забони адабӣ ва халқии тоҷик, ба дониши вай дар ҷустуҷӯ ва истеъмоли калимаҳои ҷудогона, на фақат ба луғатдонӣ, балки ба луғатшиносии вай, ба хурдагариҳои вай дар ҷумлабандиҳо, ба эҳтиёткориҳои вай дар истеъмоли калимаҳои ҳанӯз нави номаълум, ба ғамхорӣ ва дилсӯзии вай ба забони адабии мо, ба масъулият ҳис кардани вай дар аснои навиштани ин ё он калима, ба саҳтгирӣ ва интизомдӯстии вай боварии тазалзулнопазире (устувор- М.Ш) ҳосил кардам» [7, с. 68-69].

Бештари мактубҳое, ки устод Айни ба адибон навиштааст, доир ба шарҳу тафсири вожаҳо мебошанд.

Устод Айни дар мактубе, ки санаи 07.10.1937 ба Абулқосим Лоҳутӣ навиштааст, дар хусуси таҳияи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» маълумот дода, сабаби таҳияи луғатро ноогоҳии ҷавонон аз луғатҳои классикӣ арзёбӣ намудааст. Яъне ҷавонон ва ҳатто, шахсони забони арабидон ҳам аз луғатҳои «Ғиёс-ул-луғот» ва «Бурҳони қотеъ» дуруст истифода бурда наметавонанд. Ҳамчунин, дар луғатҳои мазкур калимаҳои зиёде ҳастанд, ки дар забони муосир истифода намешаванд.

Устод дар хусуси луғат ва усули тартиби он чунин ибрози андеша кардааст: «Медонед, ки дар дасти тоҷикони Осиёи Миёна ду-се луғат ҳаст, машҳуртарини онҳо «Ғиёс» ва «Бурҳони қотеъ» аст. Аммо ҷавонон, ҳатто, адабидонҳои онҳо ҳам аз ин луғат ғоида бурда наметавонанд. Зеро тартиб бисёр қуҳна ва луғатҳо ба чизҳое, ки ҳаргиз даркор намешаванд, пурранд..... Бинобар ин, ман хостам, ки ба асоси ҳамон луғатҳои қуҳна як луғати тоҷикӣ ба тоҷикӣ бо усули замонӣ тартиб диҳам. Корро ба ин тартиб пеш гирифтам: аз луғатҳои қуҳна ҳар чизеро, ки мурда буд ва ба замони мо даркор намешавад, партофтам, чизҳои даркориро гирифтам. Чизҳои даркорӣ ҳам ду қисманд: як қисми онҳо барои таҳрир ва мутолиаи адабиёти имрӯза ба кор мераванд ва қисми дигарашон барои мутолиа ва ғоида бурдан аз адабиёти қосик даркор мешаванд.

Медонед, ки ба ин сабаб хеле луғатҳои арабӣ ва форсии қадим, ки дар адабиёти қосик ҳастанд, гирифта мешаванд ва манбаи дигари ман халқ аст. Ҳар қадом бобро бо забони халқ, ки то ҳол дар ягон луғат дида нашудааст, аммо дар миёнаи мардум зинда ва дар гуфтушунуд аст, пур мекунам» [1, с. 99-100].

Чӣ тавре ки аз мазмуни мактуб маълум гардид, устод Айни барои таҳияи луғати «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» заҳмати зиёд кашида, калимаҳои

маъмули арабиро пурра ба он ҷой кардааст. Манбаи луғатро забони халқ ташкил медиҳад. Устод дар мактуб таъкид менамояд, ки то анҷом додани кори мазкур ба дигар кор даст наметанам. Коре, ки устод ба он даст задааст, ин ғайриодии шӯбаи луғат мебошад. Аммо устод луғатеро таҳия кард, ки то ҳол барои рушд ва инкишофи забони адабии тоҷикӣ хизмат карда истодааст. Доир ба луғати «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» таҳқиқоти илмӣ низ шудааст. Масалан, соли 2002 Аҳадов М. дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикографии луғати тафсирии устод Айни» рисолаи номзадӣ дифоъ дифоъ кардааст.

Маълум аст, ки забони адабии имрӯза дар қатори захираи луғавии оммафаҳм, инчунин, як қисми лексикаи забони адабиёти классикиро низ дар бар мегирад, ки дар забони имрӯза чандон серистеъмол нест. Лекин ин қисм, ба қавли С. Айни, ҳукуқи ба луғатҳо дохил шуданро доранд. Вазифаи луғатҳо ҳамчун воситаҳои муҳими такмил ва оммавикунондаи забони адабӣ дар шакли солим ва маъноӣ муайяни марбут дуруст инъикос кунандани ҳамаи калимаҳои забон мебошад.

Устод Айни дар мавриди таҳлили шеърҳои адибони ҷавон қайд менамуд, ки «Шоир бояд дар иншо кардани шеъре натавонад робитаи сартоии шеърро, на танҳо дар банд ё байт ва ё мисраъро мулоҳиза наметанам ва дар болашақ кор кунад, дар айнаи замон бояд ҳар калимаи ҷудоғонаро ҷудо-ҷудо аз назар гузаронад ва робитаи маънавӣ ва оҳанги лафзии онро ба мулоҳиза гирад, натавонад як бор, балки борҳо инро тақрор кунад» [1, с. 29].

Санаи 02.07.1938 устод Айни ба Тоҳир Пулодов мактуб навишта, доир ба итмом расидани луғат хабар медиҳад. Дар мактуб, ҳамчунин, дар хусуси миқдори луғат ва аз дигар фарҳангҳо истифода кардан маълумот дода шудааст. Ҷунони «... аз ин луғатҳо тахминан 50 ғоизаш луғатҳост, ки дар китобҳои луғати кӯҳна ҳаст ва 50 ғоизи дигараш халқӣ буда, баъзеаш дар адабиёт даромада бошад ҳам, то имрӯз дар ягон китоби луғат ҷамъ нагардидааст» [1, с. 130].

Аз таҳлилу баррасии мактубҳо маълум аст, ки устод Айни ва устод Лоҳутӣ ба ҳамдигар эҳтироми баланд доштанд ва роҷеъ ба забон ва адабиёти ғарсии тоҷикӣ фикри ҳамдигарро пурсон мешуданд. Масалан, устод Лоҳутӣ аз устод Айни доир ба маъноӣ таркиби «сар бидеҳ» сухан карда, пурсидааст: «Устодҷон, дар Эрон, агар ҷизеро ба ҷизи дигар иваз кунанд, масалан, китобро бо дафтаре – соҳиби китоб метавонад бигӯяд: китоби ман аз дафтари ту пурқиматтар аст, як қалам «сар бидеҳ!» маълум аст, ки яъне як қалам ба сари дафтар гузошта бидеҳ! Ман дар Тоҷикистон ба ин истилоҳ тасодуф накардам. Аммо ҳаёл мекунам, ки инро хонандагони тоҷик медонанд. Намедонам ҳаёли ман дуруст аст ё на?» [1, с. 153].

Устод Айни дар ҷавоби устод Лоҳутӣ доир ба истилоҳи «Сар бидеҳ» дар мактубе, ки дар таърихи 12.03.1939 навиштааст, ҷунин посух медиҳад: «Истилоҳи «сар бидеҳ»-ро дар миёнаи тоҷикон то ҳол ман ҳам намунидаам. Аммо дар ёд дорам, ки дар Бухоро ин гуна муомила буд ва ҷизи иловашаванда як ном ҳам дошт, ки ғайр аз «сар бидеҳ» буд. Лекин ҳарчанд фикр мекунам, он ном ба хотирам намерасад. Дар ҳар ҳол, дар вақти ҷоп эзоҳ додан даркор аст» [1, с. 156].

Дар мактуб устод Айни оид ба вазъи саломатӣ ва ба истироҳатгоҳи фиристодани ҳамсараш сухан мекунад, аммо, якбора мавзӯи мактуб дигар шуда, ба истифодаи дурусти калима ва шарҳи вожаҳо мегузарад. Ҷунони «Дар як ҷои мактубатон «...қуфл (ё қулф)» навиштаед. Ба ин муносибат ҷизе ба хотирам омад, ки ҳарчанд вақт танг ҳам бошад, менависам: «Достони Вахш»-и маро ба Миршакар барои таҳрири сиёсӣ додаанд. Вай дар қатори эътирозҳои сиёсии беасосаш эътирози забонӣ ҳам кардааст ва ба ин далел овардааст, ки овтур дар 72 саҳифа 124 эзоҳ додааст. Ва ҳол он ки он эзоҳҳои ман бештарин дар бораи «нешбанд», «навбур», «поёноб», «варғбанд» барин калимаҳо буд, ки инҳоро деҳқонони бесавод медонанд, аммо ҷавонони «саводи сиёсинок» намедонанд (таҳрири забонӣ карда, ҷанд мисраъро вайрон ҳам кардааст) [1, с. 169-170].

Аз муҳтавои мактуб бармеояд, ки устод Айни медонистааст, ки маъноӣ кадом вожа ба халқ маълум буда, кадом вожа маълум нест. Бинобар ин, дар «Достони Вахш» калимаҳои «нешбанд», «навбур», «поёноб» ва ғайраро шарҳ додааст.

Дар ҷойи дигари мактуби зикршуда устод Айнӣ роҷеъ ба калимаи «Даҳанмард» сухан карда, таъкид менамояд, ки «...яке аз роҳбари шуъбаҳои маъноӣ калимаи «даҳанмард»-ро мепурсад. Ва ҳол он ки ин калима ҳам мисли калимаҳои боло дар ҳеҷ луғат набуда, танҳо дар даҳони мардум ҳаст, яъне тамоман халқист, пеш аз навиштаҳои ман дар адабиёт нагузаштааст ва маъниаш: даҳанмард – одамест, ки касони дар атрофаш буда ба гапи вай медароянд ва дар вақти лузум ӯ аз тарафи онҳо монанди як вакили расмӣ гап задан мегирад. Даҳанмард аз даҳанкалон фарқнок аст, даҳанкалон ҳамеша сифати салбии одамро ифода мекунад, аммо даҳанмард гоҳо дар маънии салбӣ (мусбат– М.Ш.) ва гоҳо дар маънии эҷобӣ (манфӣ– М.Ш.) меояд [1, с. 170].

Устод Айнӣ баъд аз баррасии шарҳи калимаҳо чунин гуфтааст: «Акнун намедонам, ки ман бо ин «раҳбарон»-и забони тоҷикӣ чӣ кор кунам, инҳо забони адабии классикиро надонанд ва забони зиндаи халқро надонанд ва маҷбур кунанд, ки «чизе навис, ки ман фаҳмам». Дар ин сурат, вой ба ҳоли ману монанди ман» [1, с. 170].

Муҳаммадҷон Шакурӣ роҷеъ ба мактуби баррасишуда чунин гуфтааст: «Аз ин гуфтаҳои устод Айнӣ ду ҳақиқат равшан мешавад. Яке ин ки кордорони дастгоҳи забон ва сарварони онҳо дар охири даҳаи сиюм на забони классикиро медонистанд, на забони халқиро, аз ин ҷо монда ва аз он ҷо ронда, вале инони ихтиёри забонро ба даст гирифта буданд ва инкишофи забонро ба ҷараёни дилхоҳи сиёсии худ равона кардан мехостанд, ки, бешак, ҷараёни бесаводӣ буд. Дигар ҳақиқат, ки аз ин гуфтаҳои устод маълум мегардад, он аст, ки он ҳама «раҳанмоиҳо» дар мавриди забон заминаи сиёсӣ дошт, кори сиёсатгузoron ва дастнишондаҳои онҳо– «муҳаррирони сиёсӣ» буд. Ҳоли табоҳе, ки забони тоҷикӣ дар охири садаи сӣ дошт, натиҷаи сиёсати миллии шуравиён буд» [1, с. 31-32].

Устои Садриддин Айнӣ дар таҳия ва таҳрири луғат, ба истилоҳ, девкор буд. Ӯ дар мактубе, ки ба Деҳотӣ санаи 07.02.1940 навиштааст, доир ба таҳия ва таҳрири Луғати русӣ-тоҷикӣ чунин гуфтааст: «Ҳозир худам, асосан, дар болои луғат кор мекунам. Мо бо Калпокуф дар ин кор устухонфаҷӣ шудем. Аввалҳо нормаи мо рӯзе 140-150 луғат буд, дар охирҳо ба сесад расонидем. Дар рӯзҳои ҷудогона 350, ҳатто як рӯз 400 ҳам кардем. Мо ба ин муваффақият бо он роҳ расидем, ки рӯзе ба ҷои 4 соати академикӣ (се соати нучумӣ) 6-ҳафт соати нучумӣ кор мекунем. Дар вақти кор роҳ намедихем, ки пашша пар занад. Аз 16 январ то 2 феврал фақат як рӯз дам гирифтем» [1, с. 200].

Устод Айнӣ бо Абдусалом Деҳотӣ вобаста ба меъёри забони адабӣ, луғатшиносӣ, роҳҳои омӯхтани таркиби луғавии забон ва таҳлилу баррасиҳои шеър мукотибаи зиёд дорад. Мактубе, ки санаи 24.07.1940 ба Деҳотӣ навиштааст, яке аз мактубҳои мебошад, ки барои рушд ва ташаккули забони адабии тоҷикӣ таъсири мусбат мерасонад. Дар мактуб ба ғайр аз шарҳи калимаҳо ва доништану омӯхтани ашъори адибони классики муосир, таҷрибаи устод доир ба омӯхтан ва истифода кардани калимаҳо аз забони халқ ва чӣ гуна омӯхтану аз бар кардани вожаҳо оварда шудааст. Мактуб дар асоси номаи Деҳотӣ, ки санаи 17.07.1940 навишта шудааст, таҳия шудааст. Устод Айнӣ пеш аз он ки дар бораи маъноӣ вожаҳои ибораҳои пурсидаи Деҳотӣ ҷавоб диҳад, маъноҳои зиёди калимаҳои ибораҳои пешниҳодшударо шарҳ дода, баъдан ба сари мақсад омадааст. Чунончи дар мавриди вожаи «пушта» чунин навиштааст:

«Ҳар ду дар дӯш **пуштаҳо** баста,

Мешаванд аз гаронӣ оҳиста.

«Пушта» ғайр аз маъноҳои маълумаш ба маъноӣ як тӯб чизе, ки ба пушт гирифта кашонанд ҳам меояд. Ин калимаро тоҷикони кӯҳӣ ба шакли «пуштора» ба кор мебаранд. Ман дар «Оби ҳаёт» дар вақти аз водӣ ба сари кӯҳ хоку тухм кашондани Сангин ҳамин шаклро кор фармудаам (пуштора – пушт-ора, яъне ба пушт гирифта оварда шуданӣ гуфта аст). Дар Бухоро ва саҳроҳои вай ба шакли «пушта» кор мефармоянд. Масалан, меғунд «фалонӣ ҳар рӯз аз саҳро як пушта ҳезум оварда ба шаҳр фурухта, бо ҳамин зиндагонӣ мекунад», «ман аз ёбон имрӯз 50 пушта хор задам». Ба ҷои «ду-се банд алаф даравида биёр» меғунд: «як пушта алаф даравида биёр». Ба гумонам, бо ҳамин маъноӣ байт равшан шуд» [1, с. 250-251].

Баъд аз шарҳи вожаҳо устод дар охири маткуб дар хусуси вожаи «пуштора» ва «пушта» илова навишта, чунин овардааст: «Барои ин ки байни «пуштора» ва «пушта» иштибоҳ нашавад, ин эзоҳи поёниро лозим медонам: «Пуштора»-ро тоҷикони кӯҳӣ ба ҳар чизе, ки ба пушт кашонда шавад, кор мефармоянд, он чиз хоҳ ҳезум бошад, хоҳ алаф, хоҳ санг бошад, хоҳ хок. Аммо «пушта» назар ба корфармоии мардуми Бухоро ва атрофи он маъниҳои зеринро дорад: 1) теппаи пастаки рӯйҳамвор (пушта ба ин маънӣ аз пушти одамии гирифта шудааст); 2) ғӯристон (азбаски ғӯристон, одатан бар рӯи теппаҳои пастаки рӯйҳамвор ҷой мегирад, ба вай ин номро додаанд). Дар Бухоро чанд ғӯристон аст, ки номашро бо таркиби «пушта» сохтаанд – Пуштаи бихиштиён, Пуштаи туркчиндӣ (дар Дохунда ҳаст), Пуштаи Хоҷа Исҳоқи калободӣ ва дигарҳо. Инчунин як гузар ҳаст, ки бинобар дар пеши ғӯристон воқеъ шуданаш «такпушта» меноманд; 3) (чунонки дар боло гуфта шуд) тӯдае аз алаф, ҳезум (майда, на тароша), хас, хошок, хор барин чизҳо, ки ба як бор бардоштан ба пушт кашонда шавад (дар Бухоро одатан тароша, санг ва хок барин чизҳоеро ҳарчанд ба пушт кашонанд ҳам, «пушта» намеғӯянд) пуштам меғӯянд» [1, с. 254-255].

Агар мактуби Деҳотӣ вобаста ба мавзуи таҳлилшуда се саҳифа бошад, ҷавоби устод Айнӣ 9 саҳифаро дар бар мегирад.

Дар мактуби мазкур устод Айнӣ барои шарҳу тафсири осори адабони классикӣ муосир андеша ронда, таъкид менамояд, ки «барои омӯхтани забон ва тадқиқи клосикҳо танҳо луғатҳо (китобҳои луғат) кифоя намекунанд, балки барои ин кор (ба замири китобҳои луғат) аввал забони оммаи халқро (на як шаҳр, ё район, балки бештарини ҷоҳонеро, ки дар он ҷоҳ мардумоне, ки забони онҳоро меомӯзед, менишинанд), дувум, ҳамаи клосикро (ҳеҷ набошад бештаринашонро) омӯхтан ва аз худ кардан даркор аст. Агар кор танҳо ба китобҳои луғат нигоҳ карда монад, хароб мешавад» [1, с. 255].

Устод Айнӣ барои истифодаи дурусти вожаҳо аз забони зиндаи халқ таҷрибаи бой дошт. Ӯ барои дурустии калима натавона ба забони донишмандон диққат меод, инчунин, ба гуфтаҳои ҳунармандону касибон низ таваҷҷуҳ намудааст. Чунончи, ҳуди устод нақл мекунад: «вақте ки ман ба омӯхтани забони омма ва муқоисаи он бо забони клосик даромадам, аз кор фармудани баъзе луғатҳои, ки дар забони оммаи ҳуди онҳо ё ягон шакл ва ё решаи онҳо нестанд, ба қадри имкон худдорӣ кардам (албатта, гоҳо маҷбур шудам, ки кор фармоям).

Масалан, ман «офарин»-ро ба маънои таҳсин аз халқ шунидам ва дар клосик дидам ва кор фармудам, аммо «офарин»-ро ба маънои «халққунанда» кор нафармудам. Лекин рӯзе дар хонаи қозӣ Шарифҷон-махдум будам (40 сол пеш аз ин), ошпаз ош мепухт, якбора меҳмонони бисёре даромада омаданд. Ошпаз ҳамаи ошро, ки се табақ буд, кашида дод ва ҳатто барои ҳудаш тақдиги ҳам намонд. Ошпаз кукнорӣ буд, ин ҳодиса ба ӯ саҳт алам кард ва пушт ба девор дода, бо вазъияти димоғсӯзӣ нишаст.

Дар ҳамин вақт маҳраи қозӣ давон омада ба ошпаз:

– Боз як табақ ош кашида диҳед! – гуфт.

– Ҳарчи буд, кашида додам, акнун ошофаринам-мӣ? – гуфт ошпаз дар ғазаб шуда.

Гӯши ман ин калимаро маҳкам ба худ гирифт. Ӯ (ошпаз) ин суҳанро тамоман дар ҷои ҳудаш – дар ҷои аз нестӣ ба ҳастӣ овардан, кор фармуда буд. Аҷаб ин ки, ошпаз аз Ғичдувон – аз райони мо буд. Бо вучуди ин, ман ин суҳанро то он вақт нашунида будам. Ӯ тамоман бесавод буд, бинобар ин, гумон намерафт, ки ӯ ин суҳанро аз клосик гирифта бошад. Пас, маълум шуд, ки «офарин» ба маънои халққунанда (аз масдари офариниш) дар забон зинда будааст. Баъд аз он ман ҳам нотарсона ин суҳанро ба ҳамин маънӣ кор фармудан гирифтам (дар ин воқеа тахминан 40 сол шуд)» [1, с. 257-258].

Яке аз ҳислатҳои хоси устод Айнӣ дар он буд, ки аз шахсоне, ки бо онҳо бори аввал суҳбат мекард, ҳатман аз кучо будани шахсро мепурсид. Ба андешаи мо, шояд барои фаҳмидани шеваи ҳамон маҳал аз кучо будани ӯро мепурсидааст. Чунки устод ба воситаи забони зиндаи халқ, таркиби луғавиашро бой мекард. Устод ба ҳар як калима ва ифодаҳои баёнкардаи муҳтаби худ диққат меодааст. Дар мусоҳибае, ки дар Панҷакент бо колхозчиён кардааст, чунин меорад: «Ман дар сари кори канал бо бисёр колхозчиён мусоҳаба кардам.

Номи кишлокҳои онҳо диққати маро ҷалб кард: Шумо аз кучо? – Аз Ҳуснобод, шумо чӣ? Аз Нигинобод, шумо аз кучо? – Аз Майкада, шумо чӣ? – Аз Зебон (Зебоён) ва ҳоказо. Ҳақиқатан районе, ки ба деҳаҳои худ ин гуна номҳои шоиронаро қабул кардааст, ҳақ дорад, ки монанди Рӯдакӣ як устоди номурдани шеърӣ музикаро расонад» [1, с. 287].

Дар мактубе, ки ба мудирӣ шӯбаи адабиёти бадеии Нашриёти давлатии Тоҷикистон Худойбердиев навишта шудааст, ҷоп намудани «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и устод Айнӣ тавсил мешавад. Аз муҳтавои мактуб маълум мешавад, ки «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» барои таҳрир ба профессор Бертелс фиристода шудааст. Бертелс баъд аз дида баромадани луғат ба устод Айнӣ мактуб навишта, гуфтааст: «Шумо, ки забони тоҷикиро аз ман хуб медонед, ман ҳақ надорам, ки гуфтаҳои шуморо таҳрир кунам. Фақат ман метавонам таҳрири техникӣ кунам».

Бертелс дар луғат як камбудӣ ёфтааст, ки он набудани калимаҳои русӣ интернотсионалӣ мебошад. Ё пешниҳод кардааст, ки бо иҷозати шумо, ман ба мутахассисон мефармоям, ки калимаҳоро ҷамъ намоянд ва монанди Улуғзода як нафар калимаҳоро тарҷума кунад, баъд аз дидани шумо ба луғат ворид мекунем.

Устод Айнӣ ба ин пешниҳод розӣ мешавад, мутаассифона намешавад. Дар мактуби зикршуда низ дар бораи луғат устод Айнӣ маълумот дода, таъкид кардааст, ки дар луғат калимаҳои русӣ- интернотсионалӣ ворид нашудаанд. «Дар он луғат суҳанҳои арабӣ ва тоҷикиро, ки дар адабиёти классики тоҷик ва ҳам дар адабиёти имрӯза даромадаанд, инчунин суҳанҳои халқиро, ки ҳақ доранд ва муносиб аст, ки дар забони адабии имрӯза дароянд, ғун кардаам. Аммо луғатҳои интернотсиёӣ ва советиро, ки дар забони адабии имрӯза бо ҳуқуқи грӯждонӣ даромадаанд, ман ғун карда ва дароварда натавониста будам. Чунки дар ин хусус тахассус надоштам» [1, с. 288].

Сабаби ҷоп нашудани луғатро устод дар мактуби зикршуда чунин меорад: «....сабаби ин қадар дуру дароз дар Ленинград монда, дар охир бенатиҷа омадани ин луғат дар ин аст: қасоне, ки дар он ҷо луғати тоҷикӣ-русӣ тартиб дода истодаанд, аз рӯйи қавли худхӯшон мисли як ҳазинаи қамбӯ аз ин китоб хуб ғоида бурданд. Дар охир ҳуди китобро бенатиҷа гардонданд, ки ҷопаш дер монд. Чунки, агар ин китоби пешҷопшудаи луғати онҳо аз ҷоп барояд, ҳама мефаҳманд, ки онҳо аз меҳнати қӣ ғоида бурдаанд. Бино бар ин, дар ин қор ин ҳама сакта пеш оварданд» [1, с. 289].

Устод Айнӣ дар мактубҳои доир ба баромади номҳои маҳал низ маълумоти муфид додааст. Дар як мактуб ба устод чунин савол доданд: Қубодиён ба подшоҳи Қубод дахл дорад, ё не? Устод чунин ҷавоб доданд: «Дар ин ҷо ҳамин қадар гуфтан лозим аст, ки шакли калимаи «Қубодиён» ба шахси подшоҳи Қубод дахлдор набудани ин районро исбот мекунад. Чунки агар ин шахр аз бинои подшоҳи Қубод мебуд, номи ин шахр танҳо «Қубод» ё ин ки «Қубодгирд» (мисли Доробгирд) ё ин ки ба нисбат ба он подшоҳ «Қубодӣ» мешуд. Аммо шакли «Қубодиён» инро нишон медиҳад, ки эҳтимол дар ин район халқе мансуб ба Қубод бошад, ки нишаста бошанд ва ба ин муносибат номи «Қубодиён»-ро (монанди «Суғдиён», «Ҷағониён», «Мулиён» (мулиён) ва дигарҳо) гирифта бошад» [1, с. 339].

Дар мактубҳои, ки бевосита ба масъалаи адабиёт бахшида шудааст, устод Айнӣ ҳатман баъзе аз истилоҳҳоро шарҳ додааст. Масалан, калимаи «Шахрошӯб»-ро дар мактуб чунин шарҳ додааст: «маънии луғавии калимаи «шахрошӯб» ошӯбонандаи шахр – ошӯфтақунада ва шӯронандаи шахр аст. Ҳофиз дар мисраи «Фигон, қ-ин лӯлиёни шӯхи ширинқори шахрошӯб» ба ҳамин маънӣ қор фармудааст. Аммо дар адабиёти тоҷик қай ва дар қадом қамон баромадани жанри «шахрошӯб»-ро ба тарзи қатъӣ гуфтан ҳанӯз номумкин аст» [1, с. 369].

Устод Айнӣ ба фарзандаш Қамол низ номаҳои зиёд навиштааст. Бештари номаҳои, ки ба Қамол навиштааст, қанбаи илмӣ доранд.

Боқӣ қайд намоем, ки истилоҳи «форс-тоҷик»-ро бори аввал устод Айнӣ истифода кардааст. Дар мактубе, ки санаи 19.03.1949 ба Қамол навиштааст, бештар дар бораи истифодаи истилоҳи «форс-тоҷик» суҳан меравад. Номаи зикршуда яке аз номаҳои мебошад, ки барои ҳифз ва эҳёи қабон ва адабиёти қурғановати қорсии тоҷикӣ нақши муҳим дорад.

Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ роҷеъ ба номаи мазкур чунин гуфтааст: “.... Аммо дар ин мақола, ки ҳоло дар даст доред, ин таъҷоварӣ бештар шуд ва шояд бештар натиҷа дода бошад. Бахусус як номаи устод Айнӣ, ки 19 март соли 1949 навиштааст, хеле муҳим ва, дар ҳақиқат, як санади таърихист ва барои равшан шудани масъалаҳо хеле ёрмандӣ кард. Ин нома соли 1993 чоп шуда буд, вале аз назари пажӯҳишгарон дур монда ва банди низ онро кам истифода карда будам. Меҳостам дар бораи аҳаммияти бузургии ин нома чизе ҷудогона бинависам, шояд дар мақолаи ҳозира ба ин мақсад як каме даст ёфта бошам [4, с. 7].

То истилоҳи форс-тоҷик як вақти муайян агар танҳо истилоҳи «форсӣ»-ро истифода мебарданд, дар тарҷумаи русӣ «персидский» мешуд, ки ин танҳо ба Эрони имрӯза нисбат дода мешуд. Агар забони дарӣ мегуфтанд, ба Афғонистон нисбат дода мешуд. Ба гуфтаи Камол, «Дар ин маврид муҳим он аст, ки ҳаққу ҳуқуқи халқи тоҷикро дар шароити ниҳоят душвори сиёсии 70-соли гузаштаи мо ин истилоҳ (форс-тоҷик- М.Ш.) муҳофизат ва дифоъ кардааст».

Устод дар бораи таърихи ин истилоҳ маълумот дода, қайд менамояд, ки «...маҳз ба хотири оммаи шарқшиносон ман шоироне, ки дар Эрон ва Хуросон рӯидаанд, «шоири форс-тоҷик» гуфта унвон додам» [1, с. 245].

Истилоҳи пешниҳодкардаи устод Айниро Брагинский эътироф карда, дар шакли «тоҷик-форс» пешниҳод мекунад. Сабаби аввал калимаи «тоҷик»-ро пешниҳод кардани Брагинский дар он аст, ки устод Айнӣ бо далелҳои радношаванда исбот кардааст, ки забони адабии форсии ҷадид дар Осиёи Миёна ташаккул ёфта, ба воя расида, баъд аз он ба Эрон паҳн шудааст.

Брагинский чунин гуфтааст: «Модом ҳақиқати таърихӣ ҳамин аст, мо дар термин калимаи «тоҷик»-ро дар аввал гузошта, баъд аз он номи «форс»-ро менависем» [1, с. 246].

Муҳаммадҷон Шакурӣ ба саволи “Миллат чӣ гуна метавонад ба асли худ бирасад ва ба забони бузурги оламшумули худ соҳиб бишавад ва аз ин роҳ ояндаи худро ба унвони як миллати бафарҳанг таъмин бинамояд” аз нигоштаҳои устод Айнӣ, махсусан, аз номаҳои ӯ посух ҷуста, гуфтааст: “Аз ҷумла дар номае, ки 19 март соли 1949 ба фарзандаш Камол Айнӣ фиристода буд, навиштааст: “Ҳамаи асарҳои Ҳофизу Саъидро ҳамаи тоҷикон мефаҳманд (бесаводҳо ҳам) ва луғатҳое, ки онҳо кор фармудаанд, дар забони зиндаи тоҷик дар гуфтугӯ мебошанд”. Устод Айнӣ дар исботи чунин ҳақиқатҳо чунон ҷаҳду ҷадал кардааст, ки ҳатто ҳамон рӯз, ки ба фарзандаш он номаи таърихиро менавишт, иттифоқан девони Камоли Хучандиро ба даст гирифтааст, аз содагиву санъати баланди як ғазали Камол ба вачд омада, ду байти он ғазалро дар бадеҳа муҳаммас бастааст ва он ду банди муҳаммасро ба нома илова намудааст....” [муф.ниг. 4, с. 58].

Маълум аст, ки устод Айнӣ бо чунин андешаҳои илмӣ худ бузургӣ ва ҷовидона мондани забони форсии тоҷикиро барои онҳое, ки забони тоҷикиро эътироф намекарданд, нишон дод. Дар асоси гуфтаҳои устод Айнӣ мо бояд ба ӯ пайравӣ карда, ба забони модарии худ меҳр баста, ин забонро чун муҳаққиқони асил ва адибони классики муосир ба ояндагон бегазанг ба мерос гузорем.

**Муқарриз: Муслимзода Ҳ., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ**

1. Айнӣ, С. Мактубҳо/С. Айнӣ. – Душанбе: Меҳроҷ Граф, 2023. – 664 с.
2. Мавлонзода, Ш.М. Баррасии баъзе масъалаҳои забоншиносӣ дар номаҳои устод Айнӣ дар асоси “Мактуби кушода ба рафиқ Толис”/ Ш. Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №7. – Душанбе, 2021. – С.27-32.
3. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ/ Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
4. Муҳаммадҷон, Шакурии Бухорӣ. Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист / М. Шакурӣ.–Душанбе: Адиб, 2003.–104 с.
5. Отахонова, Ҳ. Чанд масъалаи забон дар мактубҳои устод Айнӣ/ Ҳ. Отахонова // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷилди IX. – Душанбе: Дониш, 2002. – С. 150-161.
6. Раҳим Ҳошим. Нахустин маркази илм/ Р.Ҳошим // Маориф ва маданият. – 12-уми июни соли 1975.

7. Раҳим Ҳошим. Сухан аз устодон ва дӯстон/ Р. Ҳошим.– Душанбе: Ирфон, 1971.– 222 с.
8. Рауфов Ҳ. С.Айни ва инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик/ Ҳ. Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1978.– 46 с.
9. Ҳочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI. Монография / Д. Ҳочаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
10. Ҳалимов С. Осор. Ҷилди 1 / С. Ҳалимов.– Душанбе, 2022.– 232 с.
11. Ҳалимов С. С. Айни–лексикограф / С. Ҳалимов.– Душанбе, 1964 .– 59 с.
12. Ҳалимов С. С. Айни ҳамчун забоншинос. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ/ С.Ҳалимов. – Душанбе, 1964. – 384 с.
13. Ҳошимов С. Луғатнигорӣ / С. Ҳошимов.– Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004.– 79 с.

БОЗТОБИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ЛУҒАТ ВА ЛУҒАТНИГОРӢ ДАР МАКТУБҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Илми луғатнигорӣ дар дунёи илму фарҳанг ҷойгоҳи махсус дошта, ҳастии маънавӣ ва иҷтимоии ҳар як миллатро муайян мекунад ва дар забоншиносии муосир яке аз соҳаҳои ташаккулёфта ба шумор меравад.

Пажӯҳиши андешаҳои луғат ва луғатнигории устод Айни дар номаҳо кори арзишманде мебошад. Ин таҳқиқот барои муайян кардани афкори фарҳангнигории устод Айни муҳим аст

Хизматҳои устод Айни дар илми забоншиносии тоҷик хеле калон буда, ҳеҷ кас дар ин бора мисли ӯ ғаъолияти илмӣ ва амалӣ нишон намодааст. Устод Айни дар номаҳо роҷеъ ба қисматҳои забоншиносӣ қайдҳои андешаҳои муҳимми илмӣ баён кардааст.

Муаллифони дар мақолаи мазкур дар асоси адабиёти мавҷуда ва мактубҳо доир ба ғаъолияти луғатнигории устод Айни маълумот додааст. Дар номаҳои устод Айни дар бораи таҳияи луғатҳои тафсирий ва дузабона маълумоти ҷолиб оварда шудааст.

Мактубе, ки санаи 24.07.1940 ба Дехотӣ навиштааст, яке аз мактубҳои мебошад, ки барои рушд ва ташаккули забони адабии тоҷикӣ таъсири мусбат мерасонад. Дар мактуб ба ғайр аз шарҳи калимаҳо ва доништану омӯхтани ашъори адибони классикӣ муосир, таҷрибаи устод доир ба омӯхтан ва истифода кардани калимаҳо аз забони халқ ва ҷӣ гуна омӯхтану аз бар кардани вожаҳо оварда шудааст. Устод Айни пеш аз он ки дар бораи маъноии вожаҳои ибораҳои пурсидаи Дехотӣ ҷавоб диҳанд, маъноҳои зиёди калимаҳои ибораҳои пешниҳодшударо шарҳ дода, пасон ба сари мақсад омадааст.

Калидвожа: *калима, луғат, фарҳангнигорӣ, нома, маъно, шарҳ, забон, осор, адиб.*

ОБЗОР НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМ ЛЕКСИКИ И ЛЕКСИКОГРАФИИ В ПИСЬМАХ САДРИДДИНА АЙНИ

Лексикография, как самостоятельная наука, занимает особое место в мире науки и культуры, определяет духовное и социальное существование каждого народа, нации и считается одним из развитых направлений современного языкознания.

Исследование идей лексики и лексикографии Садриддина Айни в его письмах является ценной научной работой. Это исследование важно для определения лексикографического мнения С. Айни.

Заслуги Устада Айни в области таджикского языкознания очень велики, и никто так не проявил в этом отношении научную и практическую активность, как он. В своих письмах С. Айни выражал важные научные идеи и замечания по лингвистическим аспектам.

В данной статье авторы на основе имеющейся литературы и писем предоставил информацию о лексикографической деятельности С. Айни. В письмах С. Айни есть интересные сведения о развитии толковых и двуязычных словарей.

Письмо, которое он написал А. Дехоти 24 июля 1940 года, является одним из писем, оказавших положительное влияние на развитие и формирование таджикского литературного языка. Помимо объяснения слов и знания и изучения стихов классических и современных писателей, в письме дается опыт Айни в изучении и использовании слов из языка народа, а также в том, как изучать и использовать слова. Прежде чем ответить о значении слов и фраз, заданных Дехоти, С. Айни объясняет многие значения предложенных слов и фраз, и только после это приходит к цели.

Ключевые слова: *слово, словарь, лексикография, письмо, значение, объяснение, язык, произведения, литература.*

REVIEW ON SOME PROBLEMS OF LEXICON AND LEXICOGRAPHY IN THE LETTERS OF SADRIDDIN AYNI

Lexicography, as an independent science, occupies a special place in the world of science and culture, determines the spiritual and social existence of every people, nation, and is considered one of the developed areas of modern linguistics.

The study of the ideas of vocabulary and lexicography of Sadriddin Ayni in his letters is a valuable scientific work. This study is important for determining the lexicographical opinion of S. Ayni.

In the field of Tajik linguistics the merits of Ustad Ayni are very great, and no one has shown scientific and practical activity in this regard as much as he has. In his letters, S. Ayni expressed important scientific ideas and comments on linguistic aspects.

In this article, the authors, based on the available literature and letters, provided information about the lexicographic activity of S. Ayni. S. Ayni's letters contain interesting information about the development of explanatory and bilingual dictionaries.

The letter he wrote to A. Dekhoti on July 24, 1940 is one of the letters that had a positive impact on the development and formation of the Tajik literary language. In addition to explaining the words and knowing and studying the poems of classical and modern writers, S. Ayni's experience in learning and using words from the people's tongue and how to learn and use words is given in the letter. Before replying to the meaning of the words and phrases asked by Dehoti, S. Ayni explained many meanings of the proposed words and phrases, and then he reached the goal.

Keywords: word, dictionary, lexicography, writing, meaning, explanation, language, works, literature.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Мавлонзода Шухрат Мавлон** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, докторанти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 935885147. E – mail: shuhrat_b@mail.ru

Мирзоёров Фирдавс Ниёзович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-526-62-95. E-mail: firdavs_79@mail.ru

Сведения об авторах: **Мавлонзода Шухрат Мавлон**- Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант кафедры современного таджикского литературного языка. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935885147. E –mail: shuhrat_b@mail.ru

Мирзоёров Фирдавс Ниёзович - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедра современного таджикского литературного языка. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-526-62-95. E-mail. firdavs_79@mail.ru

Information about the authors: **Mavlonzoda Shuhrat Mavlon** - Tajik National University, Candidate of Philology, the doctorant in the department of modern Tajik literary language. Address: 734025, Rudaki Avenue, 17. Dushanbe, Phone: (+992) 935885147. E –mail: shuhrat_b@mail.ru

Mirzoyorov Firdavs Niyozovich - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Modern Tajik Literary Language. Address: 734025. Address: 734025, Rudaki Avenue, 17. Dushanbe, (+992) 93-526-62-95. Phone:. E-mail. firdavs_79@mail.ru

Тоҷикистон сарзаминест бостонӣ ва иқоматгоҳи қавмест аз ақвоми эронизабон, ки ин қавм бо номи тоҷик аз замони қадим то ба имрӯз ин ҷо сукунат меварзад. Агар таърихи Тоҷикистонро варақ гардонем, метавонем бубинем, ки дар ин марзи таърихӣ дар ҳамоиш бо тоҷикон аз даврони бостон то кунун қавмҳои дорои забон, урфу одат, равону фарҳанги гуногун бо ҳам зиндагӣ кардаанд. Ин ҳамоишу ҳамзистӣ, ки ҳамзистии забонҳо ва таъсири мутақобилаи онҳоро таъмин месозад, табиист, ки ба фарҳангу осори онҳо беасар наместонад. Нишони ин ҳодисаро наслҳои баъдӣ, пеш аз ҳама, аз замин, ки замин осорхонаи таърих аст, метавонанд ҷӯё шаванд ва натиҷаи онро аз ниҳоди номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки маҷмуи номҳои ҷуғрофӣ дар илм бо истилоҳи топонимия ёд мегардад, ба даст оранд. Агар аз ҳамин дариҷаи таҳқиқ ба фарози топонимияи Тоҷикистон назаре жарф андозем, мебинем, ки дар қатори топонимҳои эронӣ топонимҳое низ ҷо-ҷо пареш хӯрдаанд, ки бунёд аз унсурҳои марбут ба забонҳои ғайриэронӣ - туркӣ доранд. Аз зумраи Қуштеппа, Қарамиршикор (Душанбе), Айлоқ, Қурук, Охтош, Юрт (Ваҳдат), Олий совет, Куктош, Қизилҷулдуз (ноҳияи Рӯдакӣ), Бесимас, Ойбош, Учқул (Ҳисор), Қарабулоқ, Сумбулоқ, Гумбулоқ (Файзобод), Ширинбулоқ, Чаманбулоқ (Ёвон), Самсолиқ, Тегермӣ (Нуробод), Янғолик, Белғӣ, Қазноқ (Рашт), Куклик, Алмалиқ (Тоҷикобод), Шилбилӣ, Ёирғайлӣ (Ҳоит) ва амсоли инҳо.

Топонимҳои туркӣ дар Тоҷикистон аз қари асрҳо ба мерос намондаанд. Онҳо ҳодисаи навад ва пас аз асри XIII дар ин сарзамин ба зухур омадаанд, ки ин рӯйдод ба ҳодисаи кӯчишу резиши босуръати ақвоми туркнажод ба ин манзили бунсола ва густариши забони онҳо дар ин ҷо иртибот мегардад. Аз ин хотир, таҳқиқи топонимҳои туркӣ аз нигоҳи маънӣ ва сохтори грамматикӣ муносибати забонӣ кори чандон душвор нест.

Доираи интишори топонимҳои туркиасос дар Тоҷикистон миёни топонимҳои эронӣ ба таври нимҷазира ва ҷазирача сурат мегардад. Яъне, агар дар як ҳавзаи ҷуғрофӣ онҳо ба анбӯх дучор оянд, дар дигар ҳавза шумораи онҳо чандон зиёд нест. Албатта, ин падида ба омилҳои мухталифи таърихӣ марбут мегардад, ки онҳоро метавонем дар будубоши бардавом ё сукунати кӯтоҳфосилаи ин ақвом дар ҳавзаҳои алоҳидаи мавриди назар ба таҳқиқ кашем.

Ба андешаи мо, яке аз чунин ҳавзаҳо Қаротегин аст, ки имрӯз бо номи водии Рашт ва ё Раштонзамин ёд мешавад. Маълум аст, ки як давраи муайяни таърихӣ дар ин минтақа Раштонзамин қавму қабилаҳои қирғиз зиндагӣ мекардаанд. Дар ин бобат муҳаққиқон овардаанд, ки «Қисми боло ва миёнаи Қаротегин 200-300 сол пеш аз ин саросар қирғизнишин буд, аммо рафта-рафта тоҷикон онҳоро танг карда, то сарғаҳи водӣ бурда расонидаанд»[9, с. 52]. Ҳақиқати ин ақидаро ҳоло дар он метавон дид, ки аксарияти топонимҳои туркии Қаротегин ба қисмати боло ва миёнаи он дахл доранд.

Кисляков Н. А. дар асоси маводди таърихӣ тахмин мекунад, ки қирғизҳо бори нахуст дар Қаротегин аввалҳои асри XVI пайдо шудаанд [4, с. 35]. Албатта, муайян намудани масъалаи дар кадом аср ба Қаротегин омадану чанд муддат он ҷо мондани мардумони туркзабон муҳим аст, вале дар баробари ин аниқ кардани роҳҳо ва аз кадом ҷониб ба Қаротегин ворид гардидани онҳо низ аз аҳаммият ҳалӣ нест.

В.В.Бартолд аз муаррихи асри XVII Маҳмуд ибни Валии Бухорой-муаллифи китоби «Баҳраласрор фирманокібалаҳйёр» чунин ривоят меорад: «Дар моҳи раҷаби соли 1045 (11 декабри 1635-9 январи 1636), яъне дар фасле, ки аз водии Қаротегин убур кардан қариб номумкин аст, тавассути Қаротегин 12000 оилаи қирғиз/қарақирғиз/, ки исломро напзируфта буданд, зери сарвари 12 саркарда, ки онҳо аввали моҳ аз тарафи хони ўзбек дар Балх қабул шуда буданд, ба Ҳисор омаданд»[1, с. 107]. Дар ин маълумотнома чанд далели муҳимми таърихӣ таҷассум ёфтааст, ки онҳо дар ҳаллу фасли масоили таъриху фарҳанги аҳолии ин сарзамин кӯмак мерасонанд, вале масъалаи аз кадом минтақа ба Қаротегин ва пас ба Ҳисор омадани қирғизҳо норавшан боқӣ мемонад. Мо гумон мекунем,

ки қирғизҳо аз доманаи кӯҳҳои Тёншон ва водии Олой ба Ҳисор оварда шудаанд. Барои исботи ин андеша ба ду далел метавон тақия кард:

а) агар қирғизҳо аз дигар ҷо ба Ҳисор меомаданд, ҳолати аз Қаротегин гузаштани онҳо набуд;

б) роҳи асосие, ки водии Ҳисорро бо Олой ва дигар мавозеи атрофи он мепайвандад, танҳо аз Қаротегин мегузарад. Ин далелҳо ба ҳулосае меоранд, ки қирғизҳо аввал дар кӯҳдоманҳои Тёншону Олой, баъд аз он дар саргах ва қисми миёнаву поёни Қаротегин паҳн гардидаанд. Муҳаққиқи таърихи Қаротегин Кисляков Н.А. низ дар ҳамин ақида таъкид кардааст [4, с. 35]. Вале дар китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» (вып 1./с.52.) баръакс, ин тавр нигоштаанд: «Ривояте ҳаст, ки онҳо (қирғизҳо) ба воситаи Қошғар, Ҳисор, Кӯлоб ва Балх ба Қаротегин оварда шудаанд» [9, с. 52]. Ин ҷо ду омил метавонад боиси қабул нашудани ин ақида гардад:

1. Агар қирғизҳо аз Ҳисор ба Қаротегин мерафтанд, олими забардаст Бартолд В.В. ҳеҷ гоҳ дар бораи кӯчиши қирғизҳо аз номи Маҳмуд ибни Валӣ иқтибос намекард, ки «12000 оилаи қирғиз тавассути Қаротегин ба Ҳисор омад».

2. Чунон ки мебинем, муаллифони «Таджики Каратегина и Дарваза» ба ҷуз ривоят дар ин бобат ягон факти таърихӣ ё ҳуҷҷати дақиқ, ки дар ҳалли мавзӯ муттақо бошад, дар даст надоранд. Ба гумони мо, шояд табиати серобу гиёҳ ва сарзамини ҳосилхези Қаротегину Ҳисор, ки барои парвариши чорво мувофиқ аст, қирғизҳоро ба ин ҷо оварда бошад. Зеро маълум аст, ки «Мардуми туркзабон ва минҷумла, қирғизҳо дар гузашта аз ҳама зиёд ба чорводорӣ шугл доштанду зиндагии кӯчӣ аз сар мегузарониданд» [8, с. 104].

Унсурҳои туркӣ дар луғати топонимии Қаротегин қабати калонро ташкил дода наметавонанд, бо вучуди ин, каму беш дар ҳама мавозеи дуру наздики ин водӣ ба мушоҳида мерасанд. Агар суҳан дар хусуси басомади унсурҳои мазкур чун топоасос ба миён ояд, метавон гуфт, ки адади онҳо дар ҳама ҳавзаҳои ҷуғрофии Қаротегину Ҳисор баробар нест. Ин сабаб дорад ва ба назари мо, сабаби онро дар заминаи ҳодисоти таърихӣ вобаста ба сукунат ва будубоши гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, ки дар тӯли қарнҳо дар ин сарзамин сурат гирифтааст, ҷустуҷӯ мебояд кард.

Номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки аз ҳама бештар бо забони мардуми бумӣ, маскун вобастагӣ доранд, дар заминаи қонунмандии маъмулии забони муайян зухур меёбанд. Топонимҳои қирғизӣ низ дар ҳамин доира ба амал омадаанд. Топонимҳои туркии ин водӣ дорои чанд хусусиятанд. Пеш аз ҳама, онҳо муродифи тоҷикӣ ё шарқи эронӣ надоранд. Ин нишон медиҳад, ки то омадани қавмҳои туркзабон ба Қаротегин мавзёҳои мазкур дигар ном надоштаанд, вагарна ҳоло мебоист сари масъалаи муносибати номҳои туркиву эронӣ, давраҳои табaddулоту сабабҳои сар задани ин ҳодиса арзи ақида мекардем.

Топонимҳои туркии Қаротегину Ҳисор аз нигоҳи семантика ва сохту таркиб ба таври аҷиб сурат гирифтаанд: як қисми онҳо дар иртибот ба муҳити ҷуғрофӣ сар зада, дигар дар асоси аломати предмет, гурӯҳи сеюм вобаста ба номи рустаниҳо ё ашёи гуногуни ба зиндагии инсон алоқаманд пайдо шудаанд. Дигар ин ки, иддае аз топонимҳои туркӣ дар шакли сода ба зухур омада бошанд, гурӯҳи дуюм ё тавассути васоити грамматикӣ ташаккул ёфта, ё ба сифати унсури ҷудогона бо ҷузъҳои дигар дар як таркиб қарор гирифтаанд. Аз ин ҷиҳат, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1. Топонимҳое, ки пайдоиши онҳо ба муҳити ҷуғрофӣ/ландшафту релеф вобаста аст. Ин навъи топонимҳо аз ҷиҳати семантика ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) ойконимҳо - Қоирма (сари гардиш, гардишгоҳ), Қъдъқак ҷоҳи об+ак-формант), Қъргано (қурғон-ҳисор. қалъа +о-формант) ва ғ.; б) оронимҳо - Айлоқ (чарогоҳ), Мойноқ (ағба, теппа), Тўпчоқ (тўп-теппа, баландӣ+чоқ-монанд, шабеҳ) ва ғ.

2. Топонимҳое, ки дар асоси калимаҳои гуногун ба вучуд омадаанд: а) ойконимҳо – Тегермӣ/Тегермон (тегермон-осиёб), Қазноқ (мадон, анбор); б) гидронимҳо-Чот (резинишгоҳи дарё), Бъльқак (булуқ-чашма+ак-формант); в) Оронимҳо - Қъръғӣ (қуруқ-посбонӣ+й-формант); г) фитотопонимҳо - Янғолиқ (янғоқ-чормағз, чормағззор); д) антропотопонимҳо (Қанишбек, Қалдариюн); ё) топонимҳое, ки бо роҳи метафора ба вучуд омадаанд-Турпӣ

(теппаи монанд ба гов); е) топонимҳое, ки вобаста ба аломат ва шаклу намуди объект сохта шудаанд - Самсолик, Кўклик, Қаролик ва ғ..

Масъалаи дигаре, ки сазовори таҳқиқ аст, сохт ва шакли грамматикии топонимҳои туркии ин минтақа мебошад. Таҳқиқи қолабҳои калимасозӣ дар асоси маводди топонимӣ имкон медиҳад, ки хусусияти қабливу кунунии калимасозии забонҳои туркӣ, хусусан забонҳои ўзбакию қирғизӣ, аломатҳои хосу фарқкунандаи он аз дигар забонҳои хешу бегона, қонунҳои таърихан ташаккулёфтаи он дар ин бобат муайян карда шаванд. Дигар ин, ки ба ин восита мумкин аст масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, аломат ё нишонаҳои субстрат дар топонимҳо, таъсири субстратҳо ба номвожаҳои чуғрофӣ ва монанди инҳо ҳалли худро ёбанд. Зеро масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, алахусус дар топонимияи Тоҷикистон, алҳол ба таври васеъ ва ҳамаҷониба мавриди арзёбӣ қарор наёфтааст. Барои ҳалли фасли ин мавзӯ ғайр аз барқарор кардани шакли дурусти овозии топонимҳо, нишон додани қаробати ҳамчинсии лексикӣ ва ҷилоҳои маъноӣ-семантикии онҳо, инчунин муайян намудани хусусияти калимасозии номҳо низ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Агар аз ҳамин мавқеъ ба таҳқиқи топонимҳои туркӣ даст занем, маълум мегардад, ки онҳо якҷузъа ё бисёрҷузъа буда, тавассути анҷомаҳои номсоз ё дар қолаби ибора шакл мегиранд:

1. Топонимҳои якҷузъа (сода): Қул, Търмъш, Сои, Қайн ва ғ. Ҳамин навъи номҳоро дар топонимияи дигар манотиқи кишвар низ метавонем пайдо кунем, аз қабили Қутан, Қуруқ, Айлоқ, Булоқ.

2. Топонимҳои сохта (бо анҷомаҳо). Аз анҷомаҳои номсози туркӣ дар топонимияи ин маҳал бештар анҷомаҳои –лик/лик, –ли/лы, –лут, –мас ба қор мераванд: Алмалиқ, Кўклик, Ёирғайлӣ, Шилбилӣ, Бодомлӯғ, Қайламас, Бесимас ва ғ.

3. Топонимҳои бисёрҷузъа (мураккаб): Қарақул, Қъмоқ, Бойчол ва ғ.

4. Топо-ибораҳо: Ағбаи Турпӣ, Ағбаи Қърангайлоқ, Чашмаи Булоқ ва ғ. Топоибораҳо дар дигар манотиқи Тоҷикистон, масалан дар қисмати шимолии водии Ҳисор ҳам тез-тез ба мушоҳида мерасанд. Чунин навъи номвожаҳои чуғрофӣ дар қолаби иборасозии забони тоҷикӣ тарҳрезӣ шуда алоқаи ҷузъҳои онҳо тавассути бандаки изофӣ барқарор мегардад. Аз тарафи дигар, дар ин навъи топонимҳо дар радифи унсури туркӣ ҳатман як ҷузъи тоҷикӣ вуҷуд дорад: Қутани Шулха, Айлоқи Қозӣ, Юрти Қалон, ва ғайра, ки онҳо аз махлутшавии вожаҳои ду забон рӯида, як навъи топонимҳои омехта (гибридӣ)-ро ташкил медиҳанд.

Ба тариқи ҳулоса метавон дар мавриди вожаҳои туркии ин минтақа гуфт, ки онҳо дар ташаккули топонимҳо фаъолият карда, аз ҷиҳати маъно дар ифодаи ландшафт, номи дарахтон, объектҳои амалиёти инсон, муҳити қорводорӣ ба қор мераванд. Аз ҷиҳати сохт дар топонимҳои туркӣ як эътидоли муайян риоят мегардад. Яъне, адади ҷузъҳои таркибии номҳои мураккаб ва топоибораҳо аз ду зиёд нест. Формантҳои номсози туркӣ микдоран панҷто буда, ҳамаи онҳо ба ҷуз –**мас** исми маконе месозанд, ки он ҷо ягон навъи ашё фаровон ва ё ягон намуди рустанӣ ба фаровонӣ мерӯяд.

Дар водии Қаротегин ва Ҳисор топонимҳои омехта, ки аз омезиши унсурҳои тоҷикию туркӣ сар задаанд, низ ба ҷашм меҳӯранд, мисли Чимбулоқ, Тарбулоқ, Чавқудуқ ва ғайра. Ҷузъи туркии як гурӯҳ топонимҳои омехта тавассути забони тоҷикӣ ва компонентҳои тоҷикии онҳо ба воситаи забони қирғизӣ ё ўзбакӣ ба номҳои чуғрофӣ роҳ ёфтаанд.

Бештари аз унсурҳои туркӣ дар таркиби топонимҳои омехта ба дараҷае тоҷикӣ шудаанд, ки забони тоҷикӣ ба онҳо ҳамчун ба маводи худӣ муроҷиат менамояд ва дар заминаи онҳо имкон дорад, ки минбаъд ҳам вобаста ба меъёрҳои сарфу наҳвии забони тоҷикӣ, исмҳои гуногун созад. Ба ин андоза ҳазм шудани унсурҳои туркӣ натиҷаи равобити наздик ва таърихии бародаронаву бардавоми мардуми тоҷик бо қавмҳои гуногуни туркзабон ва таъсири байниҳамдигарии забонҳои эшон мебошад.

**Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Бартольд, В.В. История культурной жизни Туркестана / В.В. Бартольд; АН СССР. Комис. по изуч. естеств. производит. сил СССР. - Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1927. - II, 256 с.
2. Бартольд, В.В. Сочинения. Т. I.- М., 1963

3. Исмоилов, Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1994. – 74 с.
4. Кисляков, Н.А. Очерки по истории Каратегина / Н.А. Кисляков. - Сталинабад, 1954. – 283 с.
5. Маҳмадҷонов, О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2004. – 176 с.
6. Маҳмадҷонов О.О. Иқтибосшавии вожаҳои тоҷикӣ ба забони узбекӣ: мутабоқишавии савтиётӣ / О. Маҳмадҷонов, Б. Исмоилов // Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2017. - №4(28). – С. 17-29.
7. Маҳмадҷонов, О. Таҳқиқоти этнолингвистии номвожаҳои ҷуғрофӣ водии Ҳисор / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2018. – 186 с.
8. Павлова, Т.Г. О структуре и семантике киргизских имен // Ономастика Востока / Т.Г. Павлова. - М.: Наука, 1980. - С. 18-22.
9. Таджики Каратегина и Дарваза. Выпуск 1 Монография. — Душанбе: Дониш, 1966. — 380 с.

ҲАМЗИСТИИ ФАРҲАНГҲО ДАР НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба мушкилоти ҳамзистии осоиштаи ду забон ва мардумони тоҷику турк дар қаламрави Осиёи Миёна дар мисоли номвожаҳои таърихӣ ҷуғрофӣ водии Ҳисор ва Рашт дар қисми ҷанубии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Тавре ки санадҳои таърихӣ нишон медиҳанд, қавму қабилаҳои туркӣ аз асрҳои XIII мелодӣ ба ин қаламрав ворид шуданд ва ин падидаи таърихӣ дар топонимия ва микротопонимияи Осиёи Пеш, аз ҷумла, қисми ҷанубии Тоҷикистон таҷассум ёфтааст.

Муаллифон дар асоси маводҳои топонимикӣ ва микротопонимии қисми марказиву ҷанубии Тоҷикистон, яъне водии Ҳисор ва Рашт хусусиятҳои таърихӣ, забоншиносӣ ва этнолингвистии топонимияи туркиро аз нуқтаи назари ҷойгиршавӣ ва сохтори ҳудудӣ, инчунин таҳлили таърихӣ-забоншиносӣ таҳқиқ кардаанд.

Муаллифон ҳангоми таҳлили мавод ба ҳулосае омаданд, ки аксари микротопонимҳо ва топонимҳои ин гурӯҳ топонимҳо калимаҳои пайдоиши тоҷикӣ-туркӣ мебошанд ва онҳо аз рӯи шакли калимасозии забонҳои эронӣ ба вучуд омадаанд ва илова бар ин, баъзе топонимҳои гибридӣ тарҷумаи луғати тоҷикиро такрор мекунанд. Ин далелҳои таърихӣ исбот мекунанд, ки ин халқҳо дар тӯли таърих якҷоя зиндагӣ мекарданд ва арзишҳои муштаракӣ таърихӣ фарҳангиро ба вучуд меоварданд.

Калидвожаҳо: тоҷикон, туркҳо, забон, ҳамзистӣ, фарҳанг, топонимия, қаламрав, таърих, этнолингвистика.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ТОПОНИМИИ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена проблемам мирного сосуществования двух исторических языков и народов – иранских и тюркских на территории Средней Азии на примере Гиссарской и Раштской долины южной части Таджикистана. Как показывают исторические документы, тюркские племена проникали на эту территорию начиная с XIII века нашей эры и это историческое явление отражено в топонимии и микротопонимии Передней Азии, в том числе южной части Таджикистана.

Авторы на основе топонимических и микротопонимических материалов центральной и южной части Таджикистана, а именно, Гиссарской и Раштской долины исследовали исторические, лингвистические и этнолингвистические особенности тюркской топонимии с точки зрения территориальной расположенности и структуры, а также историко-лингвистического анализа.

Авторы, анализируя материал, пришли к выводу, что большинство микротопонимов и топонимов этой группы составляют топонимы словосочетания таджикско-тюркского происхождения и они возникали по форме словообразования иранских языков и более того, некоторые гибридные топонимы дублируют перевод таджикского лексикона. Эти исторические факты доказывают, что данные народы на протяжении истории жили вместе и создавали совместные историко-культурные ценности.

Ключевые слова: таджики, турки, язык, диалог, культура, топонимия, территория, история, этнолингвистика.

DIALOGUE OF CULTURES IN THE TOPONYMY OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the problems of peaceful coexistence of two historical languages and peoples – Iranian and Turkic on the territory of Central Asia on the example of the Hissar and Rasht valley in the southern part of Tajikistan. As historical documents show, Turkic tribes penetrated into this territory since the XIII centuries AD and this historical phenomenon is reflected in the toponymy and microtoponymy of the Near East, including the southern part of Tajikistan.

On the basis of toponymic and microtoponymic materials of the central and southern part of Tajikistan, namely, the Hissar and Rasht valleys, the authors investigated the historical, linguistic and ethnolinguistic features of the Turkic toponymies from the point of view of territorial location and structure, as well as historical and linguistic analysis.

Analyzing the material, the authors came to the conclusion that most of the microtoponyms and toponyms of this group will make up the toponyms of the word combination of Tajik-Turkic origin and they arose in the form of word formation of the Iranian languages and moreover some hybrid toponyms duplicate the translation of the Tajik lexicon. These historical facts prove that these peoples have lived together throughout history and created joint historical and cultural values.

Keywords: *Tajiks, Turks, language, dialogue, culture, toponymy, territory, history, ethnolinguistics.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Меликнорзода Фарзона – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 907780032; E-mail: farzona@mail.ru*

Кудратова Бунафша – *Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ. тел.: (+992) 938050185; E-mail: bunafsha@mail.ru*

Сведение об авторах: *Меликнорзода Фарзона – Таджикский международный университет иностранных языков имени Соти́ма Улу́гзаде, соискатель кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 907780032, E-mail: farzona@mail.ru*

Кудратова Бунафша – *Таджикский международный университет иностранных языков имени Соти́ма Улу́гзаде, соискатель кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938050185; E-mail: bunafsha@mail.ru*

Information about the authors: *Meliknorzoda Farzona - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, the applicant of the Tajik language Department. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: (+992) 907780032, E-mail: farzona@mail.ru*

Kudratova Bunafsha - *Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant of the Tajik Language Department. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: (+992) 938050185; E-mail: bunafsha@mail.ru*

БАРРАСИИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ АЛФОЗИ ДАШНОМУ ТАҲҚИР ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Насруллоев М.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар таърихи адабиёти тоҷику форс бархе аз адибон бо истифода аз бузургии забони тоҷикӣ-форсӣ барои бозгӯии саргузашту рӯзгори замон аз калимаю ибора ва мафҳумҳои ифодакунандаи дашному таҳқир, алфози қабех фаровон ба кор бурдаанд. Дар забоншиносӣ мафҳумҳои ифодакунандаи алфози қабехро бо истилоҳи **вулгаризм** (вожаи лотинӣ буда, маънояш вожаи дағал, қабех ва ё ифодаи дурушт, ё номатлубест, ки дар забони адабӣ қобили қабул нест) ном мебаранд. Масалан, ба ҷойи вожаи **нобино** – кӯр, ба ҷойи **шахси бераҳм** – гург, шахси фиребгар – **рӯбох** ...

Вожаҳои дурушту қабех нишондиҳандаи ба забони халқ наздик, таъсирбахш, дорои обурани бадеӣ буда, бештар дар нутқи шиғоҳӣ во меҳӯранд ва услуби омиёнаро дороянд.

Дар забоншиносии тоҷик, мутаассифона, корҳои илмӣ доир ба ин самт хеле кам ба назар мерасад. Ҳарчанд ки дар забоншиносии рус ва Аврупо фаровон ба мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, асару мақолаҳои В.А. Хомяков [14], забоншинос (забоншиносии иҷтимоӣ – сотсиолингвист)-и рус, ки дар асоси маводди забонҳои русӣ ва англисӣ алфози дуруштмаъно, ифодаҳои фразеологӣ ва истифодаи услубии онҳоро дар адабиёти бадеӣ нишон додааст. Н.И. Коробкина [6] бошад, дар мақолааш ҷиҳатҳои услубии фарқи вулгаризмҳоро бо жаргон ва сленгҳо дар забони русӣ баррасӣ намудааст. Ҷ.Абдулаҳадов, дар мақолааш [1] таҳқиқи алфози дуруштмаъноро дар осори Убайди Зоконӣ бо ишорае ба дӯши мо во мегузорад. Мавсуф дар перомуни корбурди алфози дашному таҳқир дар “Таърихи Байҳақӣ” мақолае нигоштааст. Дар мақола, ба назари мо, каме омехтагӣҳо мушоҳида мегардад. Ё баъзе вожаҳои адабиро вулгаризм медонад, ки чандон саҳеҳ нестанд: *мудбир, мудбири нохештанишинос, муҳаннас*. Зеро ин гуна ифодаҳо мунтазам “аз калимаҳои муътадилмаъно бо ифодаҳои гӯшхароши худ фарқ карда меистанд. Онҳо на танҳо ба инсон, балки ба ҳамаи предметҳо кор фармуда мешаванд. Гӯянда ба воситаи маъноӣ луғавӣ вулгаризмҳо, асосан, қарохати дар дил нисбат ба объект доштаи худро ифода мекунанд. Як хусусияти обурани махсус доштани онҳо ҳам дар ҳамин аст” [8, с. 91].

“Калимаҳои ифодакунандаи дашному ҳақорат ... ва ҳамаи дуоҳои бади мардонаю занона барои нишон додани характери гӯяндаи онҳо воситаи хуб мебошанд. Ин типӣ калимаҳо, аз як тараф, муносибати ба шунаванда ё предмети муҳокимашаванда доштаи гӯяндаро фаҳмонанд, аз тарафи дигар, обурани нутқро зиёд карда, ба он ва объекти муҳокима характеристикаи манфӣ ҳам медиҳанд” [8, с. 92].

Равшан аст, ки дар таърихи адабиёти тоҷику форс Убайди Зоконӣ бештар бо эҷодиёти ҳаҷвияш номбардор гаштааст. Яке аз вижагӣҳои хоси забон ва услуби Убайди Зоконӣ ин корбурди алфози қабех, дашному таҳқир мебошад. Бештари муҳаққиқоне, ки доир ба таърихи адабиёт доир ба осори Убайди Зоконӣ таваҷҷуҳ кардаанд, ўро “бузургтарин, ҳунармандтарин адиби танзигор” ба қалам додаанд. Устод Забехуллоҳ Сафо менигорад, ки “Убайд тавонотарин нависанда ва шоирест, ки тавонист ба суратҳои гуногун ба таъбу танз ва ба таъризу тасреҳ айбҳои ҷомеаи фосид ва табоҳи аҳди хешро бо ҳамаи табақоти он баён кунад ва аз ҳамаи шоирону нависандагони форсизабон ҳам, ки бад-ин кор даст задаанд, бештар ва бештар аз уҳдаи чунин кори душворе барояд” [10, с. 166].

Дар осори ҳаҷвии Убайди Зоконӣ як наъми махсуси нигориш дар тасвири инъикоси матолиб ва воқеаҳо эҳсос мешавад, ки он ба забони адабӣ мутобиқ ва муносиб нест. Он калимаву ибораҳо хоси мардуми ом (нутқи ашхоси чаласаводу беодоб ва ҳарзагӯ, дашному ҳақоратгӯ, ки хоси ақвоми кӯчаву бозор) ба шумор меравад. Дар нутқи эшон на риояти калом, одоби эҳтиром, балки тухмат, бӯхтон, таҳқир, дашном, тамасхур ва умуман, амалҳои манфии шахс баён мегардад.

Ардашери Баҳманӣ - донишманди эронӣ, дар ҳамин маврид чунин мегӯяд: “Убайд ба

забони худи мардуми аср бо онон сухан мегӯяд, хостаҳои ононро мунъакис месозад, то зимни хандондани онон, тасаллии онон уюбашонро низ гӯшзад кунад. Шояд касоне, ки аҳли тамизанд, дар миёни хандаҳои талх рағҳои ғаму таассуф ва андуҳе биёбанд, саҳт ба ҳоли зори хеш бигирианд ва бо гиря бугсҳои андуҳ ва ҳақорат ва пастӣ бишкананд, уқдахоро берун бирезанд ва сабукбор шаванд, то омодагӣ ва қобилияти илочро биёбанд. Дар хандаҳои Убайд гиряҳо нухуфтааст. Ҳунари танзи Убайд хандонидани муфаҳо (ашхоси бефаҳм – Н.М.) ва гирёндани уқало (хирадмандон – Н.М.) аст” [4, с. 49].

Дар танзпардозҳои Убайди Зоконӣ дуруштгӯйиҳо (вулгаризм) нақши барҷаста доранд. Корбурди алфози дурушту таҳқир яке аз вижагиҳои асосии танзпардозӣ дар осори адиб ба шумор меравад. Бешак, намаки осори Убайди Зокониро алфози дурушт ва дашному таҳқир ташкил медиҳанд. Ҳамин навъи алфоз аст, ки бар каломи танқидиву ҳаҷвии адиб як навъ руҳи хоса ато менамояд, бар он нафаси тоза мебахшад. Дар осори адиб бо танзҳои во хӯрдан мумкин аст, ки онҳоро наметавон дар ҳама ҷо нақл кард. Чунки дар онҳо ҳар гуна алфози қабех мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар бештари куллийёт ва ё мунтахаботе, ки бо хатти кириллӣ (дар Тоҷикистон) ва ё форсӣ (дар Эрон) нашр гардидаанд, ба ҷойи вожагони дашном ва ё умуман алфози қабех аломати китобати сенуқта (...)–ро истифода кардаанд. Ин аз он дарак медиҳад, ки адиб нисбат ба баъзе табақоти ҷомеаи замонаш норозист ва чунин калимотро раво медонад.

Бояд тазакурр дод, ки баҳрабардории моҳирона ва ҳунармандона аз суханони зишту нописанд ва носазогӯйӣ дар навиштаҳои назму наср ин як далели услуби хоси Убайди Зоконист. Ҳаҷв ва танзи адиб ин танзи иҷтимоӣ мебошад, ки бо мақсади накуҳиш аз ҳокимони замону масъалаҳои душвориҳо, гирифториҳои иҷтимоӣ ва сиёсии замони ҳудаш мебошад, ба назари мо адиб чорае ҷуз баҳрабардорӣ аз он суханон ва он вожагонро надоштааст. Аммо донишманди эронӣ Ҷалолуддини Каззоӣ бар ин назар аст, ки “Убайд паҳлавонест, ки бо теғи тези танз, ки захмаш ҷоншикоф ва ҷоншикор аст, номардумону девхӯёро аз пой меандозад. Ў ҳамдаст ва ҳампушт бо хочаи бузург [манзур Ҳофизӣ Шерозӣ – Н.М.] ба ситезии беамон бо муҳтасиб, ки намоди солусу риёст, бармехезад” [5, с.170].

Хулласи калом, назари Убайди Зоконӣ ба ҷомеа ва авзои он, табақаи болоии ҷамъият, руҳияи мардуми кӯчаву бозор бо истифода аз алфози қабеху ғайриахлоқӣ назари интиқодист.

Вожаҳои дашному таҳқири қабехмаъноӣ осори Убайди Зокониро аз ҷиҳати ифодаи маъно ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мувофиқи мақсад мебошад:

1. Вожаҳои қабехмаъно, ки **нописандии аз ҳад кам ё зиёд нишон** додани шайъро мефаҳмонанд. Маъноӣ онҳо бештар вобаста ба матн равшан мешаванд. Вожагони дуруштмаъно аз лиҳози баромад тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ-муғулиянд:

Гӯйӣ, натавонам, ки бибинам бозаш,

То кӯр шавад, ҳар он ки натовонад дид [I, с. 276].

Қазвиние бо сипари бузург ба ҷанги мулоҳида рафта буд. Аз қалъа санге бар сараш заданду бишкостанд. Биранҷиду гуфт: “эй мардак кӯрӣ?” [I, с. 435]. Дар мисолҳои овардашуда ба маъноӣ нобинову очиз омадааст.

Ва низ мегӯяд: “нест кӯре, ки ба кӯрӣ набвад арзонӣ” [I, с. 341]. Дар ин мисол вожаи кӯр ду маротиба ба ду маъно: нобинову очизӣ ва шахси дур аз огоҳӣ ва шинохт [3, 1296] кор фармуда шудааст.

Вожаи **бахткӯр** дар луғатномаҳо ба маъноӣ бахтбаста, бадбахт, номуроду ноком, он ки пеши кораш баста бошад, шӯрбахт, кӯрбахт [3, 1297; 12, 154] маънидод шудааст.

Тавбакор машавед, то мафлуку мандбур ва бахткӯру гаронҷон машавед [II, с. 275].

Яке аз вижагиҳои рисолаи “Таърифот”-и Убайди Зоконӣ ин ба услуби шифоҳӣ ба забони халқи одӣ наздик будани он мебошад. Муқобилгузорӣ як воситаи муассири тафсир дар рисолаи мазкур мебошад. Адиб дар ин рисола алфози қабехмаъноӣ нисбат ба табақоти гуногуни ҷомеа фаровон истифода бурдааст:

Ал-шайх – иблис [III, с. 317].

Адиб руҳониёни замонашро ба иблис ташбеҳ дода, эшонро маншай шар ва бадихо медонад.

Ал-даллол – ҳаромии бозор [III, с. 317].

Адиб даллолони замонашро дузду роҳзан ва ҳаромкор ба қалам додааст, зеро молу колоро аз арзиши аслияш чанд маротиба зиёд карда мефурӯшанд.

Ал-ҷўмоқ – лоиқи эшон [I, с. 371].

Ҷўмоқ вожаи туркӣ буда, дар осори Убайди Зоконӣ ду маротиба истифода шуда ба ду маъно омадааст: яке ҷўбдаст ва дигаре олати таносул. Дар мисоли овардашуда ба маънои дуҷумӣ буда, адиб онро барои ақвоми турк раво донистааст.

Ал-дайюс – тире, ки зани ҷавон дорад [III, с. 319].

Адиб дар фасли нухуми рисолаи “Таърифот” (“Дар қадҳудой ва мулҳақоти он”), ки ба арбобону роҳбарони маҳаллу деҳа рабт дорад, эшонро **дайюс** ба қалам додааст. **Дайюс** дар луғатҳо ба маънии шахси беғайрату беҳаммият, касе, ки зани худро ба дигарон диҳад, шарҳ гардидааст. Адиб ашхоси беору номус ва разилро хушбаҳти замон медонад ва мегӯяд, ки агар хушбаҳтиро меҳақед, пас беномусӣ ва разилиро пешаи худ гардонед. Бо вожаи мазкур дар осори адиб бақасрат метавон вохӯрд. Танҳо дар рисолаи “Таърифот” даҳ маротиба истеъмол гардидааст.

Аз даюсӣ ор мадоред, то рӯз беғаму шаб бефикр тавонед зист [II, с. 275].

Ба қавли Убайди Зоконӣ шахсе, ки ду зан дорад, душоҳа аст.

Зулқарнайн – он кӣ ду зан дорад [I, с. 374].

Як хусусияти обуранги махсус доштани алфози дуруштмаъно сухани дар дил нисбат ба муҳотаб доштаи худро ифода мекунад. Гумони ғолиб он аст, ки адиб хостаҳои мардуми одии замонашро ба ин шеваи забон (вулгаризмҳо) мунъакис месозад.

2. Дар осори Убайди Зоконӣ бо як қатор вожаҳои дуруштмаъно метавон во хӯрд, ки **дар нутқи қаҳрамони асар** ба назар мерасанд. Одатан, алфози дурушт барои нишон додани хислату характери қаҳрамони асари бадеӣ кор фармуда мешаванд:

Гуфт: “эй чони Худовандгор, ҳез зӣ – дер зӣ” [I, с. 324]. Адиб бо тасвири бадеии лафзи дурушт ба ивази маънии мақоли халқии “номард бошу зинда бош” истифода кардааст.

Гуфт: “нону ях”. *Гуфт: “биррав, бимир, ки на дардат ба дарди одамӣ монанду на хӯрокат”* [I, с. 484].

Дар мисоли овардашуда феъли “**бимир**”, ки сиғаи амр аст, ба маънои аз назар дур шудан (қатъияти иҷрои амал) далолат мекунад.

Фақеҳ гуфт: “Худо аз ту бигзарад, ки ба иҷмои соири мазоҳиб ристӣ” [I, с. 411].

Маънои феъли **ристан/ридан** тахлияи шикам кардан [7, с. 588] (шикамо роҳи кардан – Н.М.) аст, аммо дар ин ҷо ба маънои харобкорӣ кардан, паст задан омадааст.

Қазвиние нон меҳӯрду гӯз меод. *Гуфтанд: “чӣ меҳӯрӣ?”* *Гуфт: “нону гӯз меҳӯрам”* [I, с. 467].

Адиб барои муассир ва нишонрас баромадани осораи мардуми қазвиниёро содаву зудбӯвар дониста, ҳар амали наҷоро бештар ба эшон рабт медиҳад. Вожаи “гӯз” маънои “бодӣ садодоре, ки аз маҳраҷи инсон хориҷ мешавад” [7, с. 948] ва амалест, ки онро дар ҳалочо бояд анҷом дод. Муриди вожаи мазкур “тез” мебошад, ки ба ҳамин маъно истифода мегардад. Вожаи “тез” дар осори мансури адиб ҳашт маротиба ба назар расид:

Бар пойи минбари воизони беғузӯ тез мадиҳед, ки уламои салаф ҷойиз надонистаанд [I, с. 385].

Чунонки дар боло қайд намудем, дар осори адиб бо танзҳое во хӯрдан мумкин аст, ки онҳоро наметавон дар ҳама ҷо нақл кард. Чунки дар онҳо ҳар гуна алфози қабех мавриди истифода қарор гирифтаанд. Куллиёт ва ё мунтахаботе, ки бо хатти кириллӣ ва ё арабиасос нашр гардидаанд, ба ҷойи алфози қабех аломати китобатии сенукта (...)–ро истифода кардаанд. Танзҳои бакоргирифтаи адиб дар бештари маврид ба танзи басо тезу тунд ифода ёфтаанд, ки баъзе аз онҳоро ҳатто наметавон ба сифати мисол истифода намуд. Ин аз он дарак медиҳад, ки адиб нисбат ба баъзе табақоти ҷомеаи замонаш норозист ва чунин калимотро раво медонад. Ин гуна алвози қабехро ба қавли Меҳин Санеъ “ҳашин” ва “дур аз мавозини қарордоӣ” [9, с. 183] гуфтан ҷоиш аст.

Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо алфози қабех, ки ба воситаи аломати китобати сенукта (...) дар “Куллиёти Убайди Зоконӣ” (Техрон, Заввор, 1384, 548 с.) дар рисолаи “Сад панд” 49 маротиба, дар ҳикояҳои арабии рисолаи “Дилкушо” 38, дар ҳикоеҳои форсӣ 130, дар рисолаи “Ахлоқ-ул-ашроф” 24 ва дар рисолаи “Таърифот” 27 маротиба ишора гардидааст. Мо дар ин ҷо барои исботи фикр бо овардани ду мисол иктифо мекунем:

Писар ба дари масҷид рафт ва гуфт: Бобо харро ... ё ба сахро барам [I, 433].

Зане хубсурат ўро дид. Гуфт, ки як моҳӣ ба ман бидеҳ то туро ... бидиҳам. Ҷуҳӣ моҳӣ бидод ва ... биситод, хушаи омад. Моҳии дигар бидод ва ... дигар бикард [I, 433].

Ғуломҳусайни Юсуфӣ, оид ба забони осори Убайди Зоконӣ менигорад, ки “Убайд тавонистааст, то алфози роиҷ дар муҳовараи мардумро дар канори вожаҳои марсуму баргузидаи адабӣ гузошта, онҳоро бо устодии тамом ба кор гирад” [15, с. 280].

Ин тавр вожаҳои дурушту дағал бештар барои ифодаи номатлубу таҳқир кардани шахс кор фармуда мешаванд. Алфози қабехро ҳангоми нохуб гардидани муносибат, мочаро ва иртиботи ду ва зиёда шахс истеъмол мегардад. Чунончи маълум гардид, ғўянда онро ба шунаванда ошкоро ва рӯйирост мегўяд. Аз ҷумла, вожаи “**хонасўз**” маънои “он ки касонро дарбадару хонавайрон мекунад” [13, с. 448]-ро дорад, адиб ба маъшук ишора карда, ўро хонасўзу хонахаробгар медонад.

Гуфт: “Он чи зи чашму зулфи ман бар ту гузаист,

Эй хонасияҳ, чаро нагуфти бар ман?!” [I, с. 277].

Ифодаи фразеологӣи “**гўҳ хўрдан**” ба маънои “муртакиби хатову иштибоҳи фоҳиш шудан” [3, с. 1393] омадааст:

Гурба гуфто, ки: «Шоҳ гўҳ хўрда,

Ман наёям бурун зи Кирмоно» [I, с. 362].

Дар ҷойи дигар ба маънои **ёвагўйӣ** низ мешоҳида гардид:

Саййид Разиддин шабе пеши бузурге хуфта буд, ҳар бор бо саййид мегуфт: чизе бигў, то ман бихуспам. Чун чанд бор мукаррар кард, саййидро хоб ғалаба намуда, гуфт: ту гўҳ махўр, чизе магў, то ман бихуспам [I, с. 432].

Ба маънои аслӣ – “ахлот” низ ба назар расид:

Гуфт: “Магар гўҳ хўрда боиш, ки хоҳӣ бо пиёзаш хушбўй сози” [I, с. 424].

Ба қавли Ҳ.Талбакова “дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ воҳидҳои фразеологӣе ҳастанд, ки дар таркибашон ягон калимаи дурушт, ягон калимаи дурушт, дағал, қабех надоранд, вале маънои яклухта, ки онҳо ифода мекунанд, характери вулгарӣ доранд: *хок бар сари касе – лаънат ба касе*” [11, с. 44].

Ифодаи фразеологӣи “хок бар сар” дашном буда, ба маънои лаънат ба касе, марг бар касе мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ки «чӣ биништаед, эй мушон?

Хокатон бар сар, эй ҷавононо! [I, с. 361].

Дуруштнависию таҳқиргўйӣ дар осори Убайди Зоконӣ гоҳе аз ҳадди эътидол мегузарад ва аз зиёдати он хонанда дар тааҷҷуб меафтад. Бояд тазаккур дод, ки ин гуна фаҳшгўйӣ дар осори адиб инъикоскунандаи ҳақиқати воқеӣ мебошад, ки муаллифи он шоҳиди он рӯзгор буд ва шояд мунтазам ин алфозро мешунид.

3. Дар осори Убайди Зоконӣ бо як қатор вожаҳои во хўрдан мумкин аст, ки онҳо **вожаҳои номатлуб сифати шахсанд**. Аз қабилӣ *рўсиёҳ, қалтабон, лаънаткардашуда (алайҳилаъна), аҳмақ, аблаҳ...*

Вожаи **қалтабон** (муродифи дайюс ва беғайрат) дар осори адиб серистеъмол асту ба маъноҳои сифати шахси зандор ва дашноми зан нисбат ба шавҳар ба назар мерасад:

Зан бо шўй мегуфт: – Эй қалтабон, эй бенаво! [I, с. 412].

Зан махоҳед, то ногоҳ қалтабон нашавед [I, с. 382].

Вожаи “**лаънат**”-ро ҳангоме гуфта мешавад, ки “беарзиш будани чизеро бихоҳанд нишон диҳанд”; “ба дарди ҳеч коре нахўрдан” [3, с. 1415] ва дар мисолҳои зер ба маънои чизеро ки беарзиш аст, аз дидори касе хушнуд нагардидан омадааст:

Ўро гуфтанд: – Туро чӣ саҳм бошад? Гуфт: “лаънат”. Аз гуфтаи ӯ бихандиданд ва

саҳмаширо бахшиданд [I, с. 419].

Бояд тазаккур дод, ки шаклҳои дигари калимаи иқтибосии арабии **лаънат** ба монанди **лаънатӣ**, **алаҳилаъна**, **алайҳилаъна** вал **азоб** дар осори адиб ба назар мерасад:

Ал-алайҳилаъна – ҳочӣ [I, с. 323].

Ал-алайҳилаъната вал азоб – он ки ду бор ҳаҷ карда бошад [I, с. 323].

Ҳоҷиулҳарамайн – *алайҳилаъната вал азоб* [I, с. 371].

... бар шастсола **лаънати** мардумону *фариштагон* [I, с. 420].

Адиб шахси “нодону гӯл ва аҳмақ”-ро ба воситаи муродифи дурушт **аҳмақ** овардааст:

Гуфт: “шаҳодат медиҳам, ки ту пайғамбари **аҳмақ** ҳастӣ” [I, с. 420].

Убайди Зоконӣ шахси “бадзот, ҳиллгару ҳуққабоз” [2, с. 440]-ро **ҳаромзода** ба қалам додааст:

... “он ки ташайюъ ошкор накунад **ҳаромзода** бошад” [I, с. 415].

Ва агар бознагардам ва мучовири хонаи Каъба монам, Худоям намегӯяд: Эй **аблаҳи нодон**, аз чӣ рӯ хонаи худ бифурӯхтӣ ва дар хонаи ман манзил гузидӣ? [I, с. 409].

Адиб аз нутқи қаҳрамони асар шахси нодону сода ва камақдро ба тариқи танз аблаҳ ба қалам додааст.

Модар фароз омаду дар хум нигарист ва гуфт: “оре, **рӯспие** низ ҳамроҳ дорад” [I, с. 415].

Вожаи **рӯспӣ/рӯспиё** ба маънои “шахси гунаҳгор, касеро бадному шарманда доништан” [13, с. 181]-ро ифода мекунад. Чунин ба назар мерасад, ки адиб барои нишонрас баромадани нутқи қаҳрамони асар аз ҳамин гуна дуруштгӯйиҳо истифода барад. Ҳамчунин бармало мегардад, ки адиб агар вожаи дигарро ба ҷойи ҳамин гуна вожа истифода намояд, нутқи қаҳрамони асар мучаллову нишонрас наменамояд.

4. Адиб вожаҳои қабеҳмаъноро, ки ба **ҳайвонот** (**ҳайвоноти дарандаву ҳаромхӯр, ки хислати бадро дороянд**) ба сифати тамсил ва ба маънои маҷозӣ ба қалам додааст. Гӯянда на танҳо мухотабашро бо он ҳайвон баробар мекунад, балки бо хислатҳои манфии он муассирии суханаширо бештар мегардонад. Одатан, ҳар як ҳайвон хусусияти ба худ хосро доро мебошад. Адибон ҳангоми муайян намудани хислати манфии ягон шахс онҳоро ба ҳамон як ҳулки бади ҳайвон баробар мекунад. Ин омилҳо имкон додааст, ки Убайди Зоконӣ симои қаҳрамони манфиашро ҷаззобтар ба қалам диҳад. Дар асарҳои бадеӣ бештар ба забони наср хос мебошанд. Алфози қабеҳмаъно, ки бо як вожа ифода ёфтаанд:

Ал-ғург – сипоҳӣ [III, с. 316].

Гург, ки яке аз ҳайвоноти даррандаву бераҳм аст, адиб сипоҳиёни даврро ба гург, ки дузду ғоратгар будаанд, баробар донистааст.

Ал-рӯбоҳ – мавлоношакле, ки мулозими умарову хавонин бошад [III, с. 317].

Адиб рӯбоҳро, ки ҷонвари гӯштхори ба ҳиллагарӣ машхур аст, ба хидматгорону навкарони амирон баробар донистааст.

Ал-ҳук – раисашон [III, с. 318].

Адиб амалу рафтори раисони даврро маҷозан бадзоту палид монанди ҳук ба қалам хондааст.

Ал-хирс – бузургашон [III, с. 318].

Хирс, ки ҳайвони дарандаи гӯштхори пурпашм ва тануманд аст, адиб ашрофону зиммдорони даврро ба хирси ландаҳур нисбат додааст.

Араберо аз ҳоли занаи пурсиданд. Гуфт: “То зинда аст, тозанда аст ва ҳамчунон **море газанда аст!**” [I, с. 411].

Адиб дар тасвири зани бадкора мори газандаро дида, онро “шахси бадчинсу бадкора” [3, с. 1431] ба қалам додааст. Ҳ.Талбакова дуруст қайд мекунад, ки “фразеологизмҳои, ки бо номи ҳайвонот меоянд, маъною мафҳуми манфӣ доранд” [11, с. 45].

Вулгаризмҳои, ки бо вожаи **сағ** дар осори адиб мушоҳида мешавад, серистеъмол буда, аз ҷиҳати маъно дурушту дағал мебошанд. Дар манзумаи “Мушу гурба”, ки манзумаи тамсилӣ, шоҳи мушон бо такаббур барои паст задани шаъну шарафи гурба чунин мегӯяд:

Шоҳ гуфто: «Ба дор овезед,

Ин саги рӯсиёҳи нодано!» [I, с. 362]].

Муш гурбаро барои таҳқир намудан ғуломи ҳалқабаргӯши (мутеъ ва фармонбардори) худ медонанду ўро бадному шарманда ва нодон ба қалам додааст.

Талҳак боз баробар рафту ҳамчунин суол кард. Султон гуфт: “мардаки қалтабони саг!” [I, с. 239].

Убайди Зоконӣ шахси зишту разил, дайюсу беномус, яъне тамоми рафтори номақбули шахсро нисбат ба падари Султон Маҳмуд раво донистааст.

Калбулакбар – ноиби ӯ [I, с. 367].

Адиб дар фасли дуҷуми рисолаи “Даҳ фасл” ҷонишин ва пайравони туркони замонашро ба **саги калон** ташбеҳ медиҳад.

Ал-муҷовир – магаси беҳаё [III, с. 322].

Ҳамсояро ба шахси нофорами безоркунандаи бешарму ҳаё мавриди нафрин ба қалам додааст.

Ал-дунёдор – хари лагадзан [III, с. 323].

Адиб шахси аблаҳу аҳмақи зараррасонро ба хари лагадзан баробар мекунад.

Дар доми занон маяфтед, хосса бевагони куррадор [I, с. 381].

Адиб ба тариқи дуруштгӯӣ зани шавҳармурда ё аз шавҳар ҷудошударо **бева** ва фарзандашро ба **курра** – бачаи хару асп ё шутур, ки ҳанӯз ба саворӣ нарасидааст, **беваи куррадор** меҳонад.

Духтари хатибро дар никоҳ маёваред, то ногоҳ харкурра назояд [I, с. 381].

Адиб меҳонад бигӯяд, ки духтари ходими масҷид (хатиб)-ро ба никоҳ наёред, ки аз эшон фарзандони ба мисли **курраи хар** (бачаи хар), яъне кудакони аблаҳу аҳмақ ба дунё меоянд.

Ҳамин тавр, вожаҳои дуруштмаъно, ки яке аз ҷузъҳои номҳои ҳайвонотро дар бар мегиранд, бештар дар шакли ибораи изофӣ омадаанд. Онҳо одатан хоси нутқи шифоҳиянд.

Ҳадафи адиб аз суҳанони саҳт ва интиқодҳои шадид дар пардаи танзу киноя пардохтааш шахсиятҳои алоҳида нест, обрӯӣ касеро резонидан нест ва барои дарёфти ҷоҳу мақом дар назди ҳокимони замон нест. Балки воқунишҳо ва аксуламалҳо дар баробари авзои кулли ҷомеа, дар баробари рафтори бадахлоқии ҳокимон бар давронаш ба шумор меравад.

Убайди Зоконӣ дар осораи танҳо бо вожагони адабӣ иктифо намекунад, балки аз алфози дурушт фаровон истифода мебарад. Ба назари мо низ адиб ҳақ дорад, ки аз аҳволи зиммдорони замонаш безор гардида буд, аз чунин вожагон истифода намояд.

Дигар вижагии услубии истеъмоли вожагони қабехмаъно (вулгаризмҳо) дар асарҳои бадеӣ ин барои нишон додани авзои ҷомеа дар баробари ҳокимони давр мебошад.

Дар осори адиб бо баъзе аз ин алфози қабех во хӯрдан мумкин аст, ки муроди ӯ худро доранд: *бадбахт, бахткӯр...*

Алфози дуруштмаъно дар нутқи қаҳрамони асар бештар ба назар мерасанд: “ҳез зӣ – дер зӣ”. Бо як қатор вожагоне во хӯрдан мумкин аст, ки онҳо вожаҳои номатлуб сифати шахсанд: *рӯсиёҳ, аблаҳ, қалтабон...*

Адиб вожаҳои қабехмаъноро, ки ба ҳайвоноти дарандаву ҳаромхӯр, ки ҳислати бадро дороянд ба сифати тамсил ва ба маънои маҷозӣ ба қалам додааст: *саг, хар, гург, рӯбоҳ, хук, мор ...*

Далел ва мулоҳизаҳои мо шаҳодат медиҳанд, ки аз адиб меёри забони адабии давраи худ бурун рафта, ба ҳодисаҳои ғайриадабӣ, аз қабилҳои унсурҳои шевагӣ, гуфтугӯӣ, кӯҳнашудаи таърихӣ ва ғ. истифода барад.

Муқарриз: Қосимов О.Ҳ., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Абдулҳадов, Ҷ. Корбурди дашному таҳқир дар “Таърихи Байҳақӣ”-и Абулфазли Байҳақӣ// Ҷ. Абдулҳадов// Паёми ДМТ.– Душанбе, 2022. –№3. –С. 36-42 с.
2. Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги киноёти суҳан. Ба сарпарастии Ҳасани Анварӣ. Ҷилди 1. – Техрон: Суҳан, 1383. –872 с.

3. Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги киноёти суҳан. Ба сарпарастии Ҳасани Анварӣ. Ҷилди 2. – Техрон: Суҳан, 1383. – 1784 с.
4. Баҳманӣ, А. Шоирӣ ҳазл ва танз/А. Баҳманӣ// Латифапардозӣ бузурги Эрон.–Техрон: Ашкон, 1375.–С. 45-57.
5. Каззоӣ, Ҷалолуддин. Дурри дарёи дарӣ. Нигоҳе ба таърихи шеърӣ форсӣ/ Ҷалолуддини Каззоӣ. – Техрон: Нашри марказӣ, 1380. – 338 с.
6. Коробкина, Н.И. Стилистическая дифференциация современной окказиональной лексики русского языка: вулгаризмы, сленгизмы, жаргонизмы/ Н.И. Коробкина // Известия Волгоградского государственного социально-педагогического университета.–Волгоград, 2017. – №4 (117). –С. 108-114.
7. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Якҷилдӣ/ Муҳаммад Муин. – Техрон: Муин, 1381. – 1222 с.
8. Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии тоҷик (Дастури таълимӣ)/ М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. –Душанбе, 1997. –192 с.
9. Санъ, М. Убайд шоирӣ ношинохта/ М. Санъ// Латифапардозӣ бузурги Эрон.–Техрон: Ашкон, 1375. –С. 175-189.
10. Сафо. З. Баррасии осори манзум ва мансури Убайди Зоконӣ/ Забехуллоҳи Сафо// Латифапардозӣ бузурги Эрон. –Техрон: Ашкон, 1375. –С. 157-168.
11. Талбакова, Ҳ. Мавқеи вулгаризмҳо дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ / Ҳ. Талбакова // Паёми Донишгоҳ (забоншиносӣ). – Душанбе, 1990. – № 1. – С. 44-47.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1.-Душанбе, 2008. –950с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2.-Душанбе, 2008. –946с.
14. Хомяков, В.А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия/ В.А. Хомяков. – Вологда, 1971. – 97с.
15. Юсуфӣ. Ғ. Шухтабъе огоҳ/ Ғ. Юсуфӣ// Латифапардозӣ бузурги Эрон.–Техрон: Ашкон, 1375. –С. 264-281.
16. Цирихова, С.А. Термин «вулгаризм» в трактовке Эрика Парtridge/ С.А. Цирихова// Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – Владикавказ, 2008. – №10. –С. 274-278.

Сарчашмаи таҳқиқ:

- I. Убайди Зоконӣ. Куллиёт. –Техрон: Заввор, 1384. – 548 с.
- II. Убайди Зоконӣ. Рисолаи “Дилкушо” ба инзимои рисолаҳои “Таърифот”, “Сад панд” ва “Наводир-ул-амсол”. Тасҳеҳу тарҷума ва тавзеҳи дуктур Алиасғари Ҳалабӣ/ Убайди Зоконӣ. – Техрон: Асотир, 1383. – 376 с.
- III. Убайди Зоконӣ. Куллиёт. Шомили қасоид, ғазалиёт, қитъаот, рубоӣёт, маснавиёт/ Убайди Зоконӣ. – Техрон: Шодобод, 1387. – 367 с.

БАРРАСИИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ АЛҒОЗИ ДАШНОМУ ТАӢҚИР ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Дар забоншиносӣ мафҳумҳои ифодакунандаи алғози қабехро бо истилоҳи **вулгаризм** ном мебаранд. Масалан, ба ҷойи вожаи **нобино** – кӯр, ба ҷойи **шахси бераҳм** – гург, **шахси фиребгар** – рӯбоҳ ...

Дар забоншиносии тоҷик, мутаассифона, доир ба ин самт корҳои илмӣ хеле кам ба назар мерасад. Бояд тазаққур дод, ки калимаҳои ифодакунандаи дашному ҳақорат ва ҳамаи дуоҳои бади мардонаю занона барои нишон додани характери гӯяндаи онҳо воситаи хуб мебошанд.

Яке аз вижагиҳои хосси забон ва услуби Убайди Зоконӣ ин корбурди алғози қабех ва дашному таҳқири мебошад. Бештари муҳаққиқоне, ки доир ба таърихи адабиёт ба осори Убайди Зоконӣ таваҷҷуҳ кардаанд, ўро “бузурғтарин, хунармандтарин адиби танзғигор” ба қалам додаанд. Корбурди алғози дурушту таҳқири яке аз вижагиҳои асосии танзпардозӣҳо дар осори адиб ба шумор меравад.

Дар мақола вожаҳои дашному таҳқири қабехмаъноии осори Убайди Зоконӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуда, таҳлил гардидааст: 1. Вожаҳои қабехмаъно, ки

нописандии аз ҳад кам ё зиёд нишон додани шайро мефаҳмонанд. Онҳо бештар вобаста ба матн равшан мешаванд. Вожагони дуруштмаъно аз лиҳози баромад тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ-муғулиянд: кӯр, иблис, ҳаромӣ, чӯмоқ, дайюс...; 2. Дар нутқи қаҳрамони асар бештар ба назар мерасанд: “ҳез зӣ – дер зӣ”; 3. Як қатор вожагоне во хӯрдан мумкин аст, ки онҳо вожаҳои номатлуб сифати шахсанд: *рӯсиёҳ, аблаҳ, қалтабон...*; 4. Адиб вожаҳои қабеҳмаъноро, ки ба ҳайвонот (ҳайвоноти дарандаву ҳаромхӯр, ки ҳислати бадро дороянд) ба сифати тамсил ва ба маъноӣ маҷозӣ ба қалам додааст: *сағ, ҳар, гург, рӯбоҳ, ҳук, мор ...*

Ҳадафи адиб аз суҳанони саҳт ва интиқодҳои шадид дар пардаи танзу киноя пардохтааш шахсиятҳои алоҳида нест, обрӯи касеро резонидан нест ва барои дарёфти ҷоҳу мақом дар назди ҳокимони замон нест, балки воқунишҳо ва ақсуламалҳо дар баробари авзои ҷомеа, дар баробари рафтори бадахлоқии ҳокимон бар давронаш ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *Убайди Зоконӣ, забон, услуб, алфози дурушту қабеҳ, вулгаризм, тамсил, дуои бад, дашином, ҳаҷв, танз.*

ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ НЕНОРМАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ (ВУЛЬГАРИЗМОВ) В ТВОРЧЕСТВЕ УБАЙДА ЗАКАНИ

В лингвистике понятия, выражающие нецензурную лексику, называются вульгаризмами. Например, слово слепой – **слепец**, жестокий человек – **волк**, лживый человек – **лисица**...

В таджикском языкознании, к сожалению, очень мало научных работ в этом направлении. Следует отметить, что слова, выражающие оскорбления и все плохие молитвы мужчин и женщин, являются хорошим способом показать характер их говорящего.

Одной из особенностей языка и стиля Убайда Закани является использование нецензурной лексики и оскорблений. Большинство исследователей, обращавших внимание на творчество Убайда Закани в истории литературы, называли его «величайшим, искуснейшим литературным критиком». Употребление грубостей и оскорблений – одна из основных особенностей литературных произведений.

В статье рассматриваются вульгаризмы произведений Убайда Закани и они разделены по смыслу на следующие группы: 1. Нецензурные слова, объясняющие нецелесообразность показывать слишком мало или слишком много тела. Они становятся более понятными в зависимости от текста. Слова с сильным значением – таджикские, арабские и тюрко-монгольские: *слепой, черт, гад, чумак, даюс...*; 2. В речи героя произведения чаще встречаются слова «ҳез зӣ – дер зӣ»; 3. Есть ряд слов, которые можно использовать как личные прилагательные: *позорный, идиот, карманник...*; 4. Писатель написал нецензурные слова для животных (хищников и гадов с плохим характером) как в притча, так и в метафорическом смысле: *собака, осел, волк, лиса, свинья, змея...*

Целью жесткой критики писателя под покровом сарказма являются не отдельные личности, не разрушение чьей-либо репутации и не завоевание места и статуса перед правителями времени, а реакция на состояние общества, а также аморальное поведение правителей своей эпохи.

Ключевые слова: *Убайд Закани, язык, стиль, грубая и нецензурная лексика, вульгаризм, сравнение, зловатая молитва, брань, сатира, насмешка.*

THE STUDY OF LEXICO-SEMANTIC PROFANITY (VULGARISMS) IN THE WORKS OF UBAYD ZAKANI

In linguistics, concepts expressing obscene language are called vulgarisms. For example, the word **blind** – blind, a cruel person – **wolf**, a lying person – **fox**...

In Tajik linguistic, unfortunately, there are very few scientific works in this direction. It should be noted that words expressing insults and all the bad prays of men and women are a good way of showing the character of the speaker.

One of the features of Ubaid Zakani's language and style is the use of obscene language and insults. Most researchers who paid attention to the work of Ubaid Zakani in the history of literature

called him “the greatest, most skillful literary critic.” The use of insults is one of the main features of literary works.

The article examines the vulgarisms of Ubaid's works. The laws are divided according to their meaning into the following groups: 1. Obscene words that explain the inappropriateness of showing too little or too much of the body. They become more understandable depending on the text. Words with a strong meaning are Tajik, Arabic and Turkic-Mongolian: *kur*, *iblis*, *haromi*, *chumaq*, *dayus*...; 2. In the speech of the hero of the work, the words “*hez zi - der zi*” are more common; 3. There are a number of words that can be used as personal adjectives: *rusiyoh*, *ablah*, *qaltabon*...; 4. The writer wrote obscene words for animals (predators and reptiles with a bad character) both in a metaphorical and metaphorical sense: *dog*, *donkey*, *wolf*, *fox*, *pig*, *snake*...

The purpose of harsh criticism of a writer under the cover of sarcasm is not individuals, not the destruction of someone's reputation and not the conquest of place and status before the rulers of the time, but a reaction to the state of society, as well as the immoral behavior of the rulers of their era.

Keywords: Ubayd Zakani, language, style, coarse and obscene language, vulgarism, comparison, prayer, swearing, satire, satire.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насруллоев Муҳаммад Нуриллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, докторант. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Сведения об авторе: Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, докторант. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Information about the author: Nasrulloev Muhammad Nurilloevich – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, doctoral student. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone number: (+992)93-405-52-55.

ОБЗОР РАЗЛИЧНЫХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ КОНЦЕПТОВ (НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТА “ГНЕВ”/ “ANGER”)

Сафарова Азиза Сафармахмадовна

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Концепт «гнев» - «қаҳр» - «**anger**» это особый вид объектов, доказательство того, что окружающий нас мир не хаотичен. Существует мнение, что небольшое число эмоций рассматривается как первичное, или основные, или базовые, а все прочие эмоции как вторичные, производные и возникающие в результате смешения первичных эмоций.

Цель данной статьи – изучение и анализ переводов лексических средств выражения концепта “қаҳр” - “**angriness**” в таджикском и английском языках в когнитивном и переводческом аспектах.

На протяжении веков многие философы и психологи предлагали свой список базовых эмоций. В течение последних трёх десятилетий многочисленные исследователи приняли концепцию базовых эмоций. Все указанные теоретики согласны в том, что, лишь небольшое число эмоций годится на роль первичных эмоций [9, с. 34].

Самый маленький список состоит из трех эмоций, большой из одиннадцати.

Представляет интерес тот факт, некоторые эмоции, такие как страх и гнев, появляются во всех списках. Такие эмоции как гнев, страх и грусть являются враждебными и универсальными, многие ученые апеллируют к тому факту, что данные конкретные эмоции якобы обнаруживаются во всех культурах [9, с. 35].

А. Вежбицкая полагает, что есть, по меньшей мере, четыре первичных эмоции, основанные на физиологии: страх, гнев, грусть, удовлетворение. Она доказывает, что их можно наблюдать у многих животных, что их можно обнаружить во всех без исключения культурах, что они что они появляются в ранней стадии развития личности, они возникают в результате взаимодействия возможностей и положения человека и что с каждой из них связана особая самостоятельная схема физиологических изменений. Указанные моменты важны в том отношении, что они в явном виде дают обоснование тому, чтобы рассматривать определенные эмоции в качестве первичных. Другие предложения, высказываемые адептами «базовых эмоций», более правдоподобны, например, та мысль, что страх, гнев и грусть могут соответствовать каким- то сторонам эмоционального опыта, общим для всех людей и заложены генетически [1, с. 20].

Понятийная категория «гнева» - «**anger**» - (**қаҳр**) в высшей степени релевантная для носителей английского языка, а также для носителей других языков, в которых есть слова, соответствующие по смыслу английскому слову **angry**.

Концепт в филологии- это содержательная сторона словестного знака, подразумевается умственная, духовная и материальная сфера существования. Оно имеет исторические корни в общественном корне человечество также соотносимое с другими понятиями, ближайшее с ним связанными или, ему противопоставляемыми.

“**Anger**” являясь эмоциональным концептом, имеет ярко выраженный характер, при этом обладает спецификой [4, с. 125].

Этимология концепта – это один из слоев культуры и строения концепта. Его семантическое развитие основывается на метонимии. На основе этимологического анализа мы выявили, что стремительное развитие структуры концепта развивается, и нужно отметить что оно имеет ряд синонимов которые имеют различных оттенков эмоционального состояния.

В словаре М.Виллера и Бориса Унбегауна было найдено различные синонимы “**anger**” в английском языке.

Anger. spleen, huff, irritation, spite, malice, tizzy, disgust, abomination, protest, object, hiss, bore, keep at sb. with sth., displeasure, worry, trouble, to be done, depressed, daunt,

slowness, sick and tired, frown, gloomy, dissatisfaction, filth, expansive, ill- interesting, gloating, odium, nervousness, molest. loathing. Fury, flap, testily, freak, effusively, unready, riot, resistance, sullen, irascible, malice, agitate, daunt, to knit ones brows, to become inflamed, quick- tempered, enrage, mad, rattle, hassle, crafty, bother, fidgety, chafe, grumbling, dismay, light the touch paper, blue touch paper, animus, quibble, grumbling, begrudge etc [4, с. 17].

Так же для того чтобы утихомирить или смягчить гнев мы пользуем такие слова как: appease, conform, steady, relax sb., calm, still, to ease, to mitigate, hush, alleviate, reassure, extenuation, console, come sb. down, to mollify, soothe, reassure, lull, to palatalize, palatalization, to assuage, pour oil on troubled waters etc.

В словаре Ожегова в русском языке гнев имеет достаточно синонимов например: яркость, подлость, мерзость, отвратительность, злость, раздражение, недовольство, обида, расстройство, бунт, низость, агрессия, вражда, беспорядок, огорчение, смятение, обида, коварство, гадость, несообразительность, ненавистность, неудовольствие, смута, вгорячах, хищный, озорник, на расположение, досада, провокация, заблудший, запальчивость, искус, резкость, искажение, вредитель, бешенство, вспыльчивость, порыв гнева, остервенение, опала, экспансивный, протест, смятение, сопротивление, свирепый, немилость, искажение, несогласие, неприязнь, запальчивость, коварство и т.п [4, с. 18-19].

Синонимы также бывают в фразеологизмов: правда глаза колит- (правда горька, т.е, реальность раздражает), не выносит кого-либо, отправить на четыре стороны, быть на иголках, горбатого могила исправит т.е плохая погода изменится но плохой человек никогда.

Современный таджикский язык представлен следующими лексемами, выражающими концепт «гнев-қаҳр».

Хашм, чаҳл, ашадӣ, шайёд, шаккок, хилоф, итоб, дун, қатолӣ, қотилӣ, хотир, манфур, пастӣ, ранчиш, хафагӣ, эътироз, бахилӣ, хилофкор, беобрӯгӣ, наҳс, озурдагӣ, разилӣ, ранчур, тазвиргарӣ, хубс, сахтӣ, сардӣ, дарандагӣ, номувофиқӣ, озор, манҳус, афсурдагии хотир, ночаспонӣ, удвон, хасис, ошуфта, тундмизочӣ, бедимоғӣ, фурумоя, ваҳшоният, дилмондагӣ, нағмабозӣ, тундхулқӣ, пастфитрат, ғубор, сахтӣ, тазохурот, вожгунсозӣ, муқовимат, хусумат, шайтонсифатӣ, бадӣ, ваҳшоният, фитнаангезӣ, нолюқӣ, эъроз, ғамгинӣ, малол, шиддати хашму ғазаб, хотирпарешонӣ ва ғайра [4, с. 20].

Лексема “қаҳр” в таджикском языке появляется в таких фразеологических единиц. Больше всего они относятся к пословицам и поговоркам. Например:

Соия касеро аз девор кандан, аз афти касе дилбеҳазур шудан, аз хафт пушташ безор шудан, пиёлаи сабру тоқат пур шудан, аз як дидани афташ девона шудан, чор тарафаш қибла гуфтан, чехра хунук тофтан, мисли сагу пишак рафтор кардан ва ғайра [6, с. 140].

«Гнев» - «қаҳр» – «anger» эмоция неудовольствия, неудовлетворенности, несогласия, несправедливости или отрицательные чувства с чем либо, или каким -либо явлением и выражение отрицательного отношения и действие к нему. Проявляется в отношениях между людьми, пантомимике, мимике речи, поступках, действиях или в не искренних улыбках вплоть до сладко речивости т.е. может иметь разные степени проявления чувств даже эффективные вспышки гнева. Регулирование внутренних и внешних проявлений оправданного или неоправданного гнева, раздражения, недовольства и т.п. основывается и приличного поведения очень важная часть общество.

«Гнев» - «қаҳр» - «anger» проявляется в результате различных несправедливых или справедливых действий со стороны другого человека который провоцирует раздражение, недоумение и недовольство: Злость у некоторых бывает и врожденное т.е. такие люди по натуре такие. По медицинскому термину таких людей называют неврастениками, но это скорее всего диагноз тех больных [10, с. 87].

Отрицательных эмоций может спровоцировать безответные чувства: безответная любовь к противоположному полу. Безответное чувство может также быть между родственниками, друзьями, соседями, коллегами, и т.п.

Например, человек даёт всё ради друзей, но если вместо этого он получает неблагодарность и предательство, то естественно первое его реакция – это гнев и возмущение, выяснять умершие отношения он не станнит.

После того как чувства остывают, остаются всего лишь недоверие и настороженность. Несправедливость может охладить не только чужих людей, но и родных. В некоторых случаях справедливость может утихомирить гнев, но если это необоснованный и неуместный гнев тогда тут потребуются психологическое воздействие опытного психолога. В основном гнев это явление отрицательное и некультурно-пронзительное явление видимо поэтому часто оно скрывается под маской улыбки, удовлетворённости и красноречия [11, с. 46].

Но с другой стороны моему мнению оно может иметь и противоположное значение т.е. гнев может быть положительным реакциям точнее она ответная реакция на грубость, злоба дерзость некультурных и аморальных людей. Это вид концепта я думаю, знакома всем, потому что все ощущали гнев и знают это за чувство. В повестях и романах им владеют герои и антигерои, богачи бедняки, добрые и злые, справедливые и не справедливые т.е. все слои общества не зависимо от их национальностях. Хотя “гнев”- это противоположность слову “любовь”, но оно не всегда обозначает плохое значение, например: ревность детей к своим родителям.

Итак ревность к любимому человеку это результат очень сильной любви и это тут понимается и проявляется как положительное чувство человека которое сопровождается с гневом и ревностью. Эмоция это один из видов коммуникации, с помощью которой мы можем сообщать другим что мы чувствуем к определённым ситуациям, людям и окружающим вещам. В целом для эмоции гнева характерна репрезентация с помощью сочетания лексических и синтаксических средств в диалоге, в повседневной речи или монологе. Эмоции имеют отчётливо выраженный ситуативный характер, т.е. выражают оценочное отношение субъекта к складывающимся или возможным ситуациям [2, с. 34-36].

Эмоциональные лингвокультурные концепты по сходству очень идентичные с концептом «anger», и они связаны с определёнными когнитивными разграничениями и сюжетами.

Никишина И.Ю. отмечает, что в целом эти концепты представляют собой следующее:

А. Отсутствующее в сравниваемых культурах осмысления объектов, иллогизмы которые не вызваны потребностями людей, но могут быть придуманы или созданы. В историческом словаре галлицизмов «гегеолианизм» - а относят к «иллогизм»-у, а не «понлогизм»-у.

Б. Отсутствующие в одной из культур осмысления реалий, свойственных другой культуре [8, с. 45].

В. Качества или собрание качеств, названные в той культуре, для которой они актуальны. Каждая лингвокультурная система уникальна по своему, для нее характерны специфические концепты, многие из которых тесно связаны так называемыми «базовыми человеческими эмоциями» [20].

К.К.Плутчик считает, что гнев вызывается несправедливостью, конфликтами, унижением, или предательством. Если гнев активен, человек нападает на цель, устно и физически. Если гнев пассивен, человек тихо дуется и чувствует напряжённость и враждебность.

Если цель источника боли известна, величину гнева можно изменить. Эмоции, субъективны, основаны на восприятии и уникальны для каждого человека. Чем больше эмоций, который каждый испытывает, тем более красочная жизнь.

Ю.В. Юсева рассматривает механизм эмоционального состояния и относит эмоцию в особый класс психических процессов и состояний, связанных с инстинктами, потребностями

и мотивами отражающих в форме непосредственного переживания (гнев, радость, страх, и т.д.) значимость действующих на индивида различных явлений и ситуаций [2, с. 79].

В.А. Лабунской был разработан метод «вербальной фиксации признаков экспрессии эмоциональных состояний».

Этот метод представляет модифицированный вариант метода словесного портрета, широко применяемого психологами в области социальной перцепции. Как отмечает Лобунская, анализ экспрессивного поведения не всегда осуществляется целенаправленного, а обнаружение признаков – осознанно. Поэтому для уточнения особенностей опознания экспрессивного поведения представляет интерес изучение эталонов с помощью таких методов, как моторная, кинестетическая имитация экспрессивного поведения или графическое изображение экспрессии [11, с. 7].

По моему мнению гнев имеет несколько обликов: во первых его можно узнать при помощи мимики. Оно также выявляется в интонациях, в жестах иди поведении. Все эмоции имеют свою специфику и важность.

Гнев также имеет положительную черту, например положительность гнева в том что оно имеет ответную реакцию на окружающие несправедливости. Следовательно мы именно при помощи гнева показываем свои возмущения при этом стараемся прекратить или утихомирить раздражителя.

Иногда бывают такие ситуации когда мы обеспокоены и недовольны чем либо но в рамках приличия и этикета стараемся скрыть чувство и в это время наши рефлекс сразу показывают нашу улыбку или безразличия показывая другим что мы спокойны в таких моментах у нас также срабатывается психологическая защита.

В большом психологическом энциклопедии указано, что психологическая защита – регулятивная система психической стабилизации личности, направленная на устранение (уменьшение) негативного эффекта, вызванного каким либо психотравмирующим воздействием. Отражает личностьот психотравмирующих переживании [3, с. 21].

Гнев имеет два вида: **открытый и закрытый гнев.**

Обладатели **открытого и прямого гнева** разделяются на 3 категории.

А. Им могут владеть люди, у которых чаша терпения лопнула, и они уже не могут держать всё в себе и срываются.

Б. Или же им владеет человек, который всегда открыта говорит что думает, несмотря на то что человек рассердится или нет его не волнует. Они скорее всего как открытые книги. В таких людей полно искренности, но многие считают их грубыми и дерзкими.

В. К третьему типу обладателей открытого гнева – это человек который может двуличья когда им что-то надо, после того как получают желаемого и больше не могут пользоваться вами сразу меняются до неузнаваемости. Такие люди в основном корыстны. Они никогда не признают свою вину при этом обвиняя окружающих. Таких людей легко узнать в толпе. Они надменны, самоуверенны и вечно чем-то недовольны и скорее всего похожи на жену рыбака из сказки – “Золотая рыбка.”

Обладатели **закрытого гнева** также делятся на 3 группы.

А. Есть такие виды людей, которые никогда не показывают свой гнев. Они сердятся, грустят, но при этом никогда не возражают и не сопротивляются. Людей с такими характерами в психологии называют меланхоликами.

Б. Но когда речь идёт о каких-то особенных чувствах как например внутренняя боль, тогда все типы характера соединяются в одно целое и показывают одни и те же результаты, т.е. начинают скрывать внутреннюю боль и начинают показывать противоположные чувства. Просто иногда человек не может показать или рассказать что у неё в душе. Такой реакцией обладают люди у которых нет никаких отклонений. Такую реакцию и поведения можно назвать нормой [6, с. 201].

В. К третьему типу закрытого гнева можно отнести тех людей которые незаметно двуличен и сорят людей, или собираются делать какие либо другие злодеяние. Опасность таких типов людей в том что, мы никогда не догадаемся что они нам желают зла. Таких

разгневанных без причин людей не легко узнать, потому что они закрытые и к ним в душу залезть невозможно. Некоторые психологи называют таких людей неадекватными и неуравновешенными.

Концепт гнева мы встречали и посей день встречается в произведениях, романах, статьях, мудрых мыслях всех народов, фразеологизмах, стихах и в повседневной жизни. Даже у животных наблюдаются гнев. В медицине это термин называется бешенством животных (**hydrophobia, rabies**) (**хорӣ девонағӣ**) и каждый год 28 сентября отмечается “день бешенство животных” [7, с. 54].

Можно сделать вывод о том, что гнев имеет обширное значение, имея много различных синонимов, которые совпадают в прямом и даже иногда переносном смысле, лексикализация этой эмоции зависит от особенностей той лингвокультуры, к которой принадлежит данный концепт.

Нами рассмотрены «гнев» как концепт в русской, таджикской, и англоязычной лингвокультуры. Рассматривая сквозь призму культур всех трех языках я, нашла много сходство и различий.

В каждом языке могут быть разные особенности. Например, когда человека бесит кто-то или что-то, у него к этому объекту может появляться ярость, головокружение, тошнота.

Таким образом, концепт гнева приобретет несколько других значений которые могут отражать разные состояния гнева у разных людей и ситуаций. Эти лексемы словно разные ветки одного корня. Все эти негативные состояние людей можно отнести к концепту гнева. Во всех трёх лингвокультурах эти качества тесно связаны между собой. Также состояние аффекта по моему мнению можно отнести в этой группе. Мы также рассматриваем связь базового концепта «гнев» с характерным для этих лингвокультур. Нами рассмотрены семантические аспекты лексикализации концепта “**anger,**” “**гнев,**” “**каҳр**” в английском, русском и таджикском языках.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзаде

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вежбицкая, А. Из книги «Семантические примитивы». Введение // Семиотика / Под. ред Ю.С.Степанова. - М., 1983. - 234 с.
2. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. – 228 с.
3. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997.
4. Карасик, В.В. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. - Воронеж, 2001. -182с.
5. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 8000 слов и фразеологических выражений // Российская академия наук. Институт русского языка им. – Виноградов, 1999. - 380 с.
6. Прокопьева, С.М. Проблемы фразеологической образности. - М., 1995. 95 с.
7. Мачидов, Х.М. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1982. 300 с.
8. Юсева, Ю.В. Эмоции и чувства. – Санкт Петербург. - 58 с.
9. Лихачев, Д.С. Культура как целостная динамическая система// Вестник Рос. Акад.Наук, Т.64 1994 . - №8. - С. 721-725
10. Лихачев, Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология. - М.: Высшая школа, 1997. - 287с.
11. Дризде, Т.М.Язык и социальная психология. - М., 1978. – 345 с.
12. Никишина, И.Ю. Понятие концепта «гнев» в современном английском языке. – М., 2003. – 175 с.

ОБЗОР РАЗЛИЧНЫХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ КОНЦЕПТОВ (НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТА “ГНЕВ”/ “ANGER”)

В данной статье проводится изучение и анализ переводов лексических средств выражения концепта “**каҳр**”-“**angriness**” в таджикском и английском языках в когнитивном и переводческом аспектах.

На протяжении многих веков многие философы и психологи предлагали свой список базовых эмоций. В течение последних трёх десятилетий многочисленные исследователи приняли концепцию базовых эмоций.

Представляет интерес тот факт, некоторые эмоции, такие как страх и гнев появляются во всех списках. Такие эмоции как гнев, страх и грусть являются враждебными и универсальными, многие учёные апеллируют к тому факту, что данные конкретные эмоции якобы обнаруживаются во всех культурах.

Мною приведён анализ примеров вводных словосочетаний М.Виллера и Бориса Унбегауна на английском языке, а также работы Мачидова Х.М “Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик” на таджикский язык.

Мною рассмотрены “**гнев**” как концепт в русской, таджикской и англоязычной лингвокультуре. Рассматривая сквозь призму культур всех трёх языках я, нашла много сходство и различий.

Таким образом концепт “**гнева**” приобретет несколько других значений, которые могут отражать разные состояния гнева у разных людей и ситуаций. Все эти негативные состояния людей можно отнести к концепту гнева. Во всех трех лингвокультурах эти качества тесно связаны между собой. Мною также рассмотрена связь базового концепта “**гнев**” с характерным для этих лингвокультур.

***Ключевые слова:** недовольство, расстройство, отвращение, низость, ярость, раздражение, подлость, злость, грусть, вражда, гнев, несогласие.*

БАРАССИИ РАВИШҲОИ МУХТАЛИФИ ОМУЗИШИ КОНСЕПТҲО (БО ИСТИФОДА АЗ МИСОЛИ КОНСЕПТИ “КАҲР / “ANGER”)

Дар ин мақола тарҷумаи воситаҳои луғавии ифодаи мафҳуми “**каҳр**”-“**angriness**” ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ҷанбаҳои маърифатӣ ва тарҷумаи мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтааст.

Дар гули садсолаҳо, бисёр файласуфон ва равшанҷӯгон рӯйхати эҳсосоти асосии ҳудро пешниҳод карданд. Дар давоми се даҳсолаи охир, тадқиқотчиёни сершумор консепсияи эҳсосоти асосиро қабул карданд.

Қолиб он аст, ки баъзе эҳсосот ба монанди тарс ва ҳашм дар ҳама рӯйхатҳо пайдо мешаванд. Эҳсосот ба монанди ҳашм, тарс ва ғамгинӣ душманона ва универсалӣ мебошанд, бисёре аз олимони ба он муроҷиат мекунанд, ки ин эҳсосоти мушаххас гӯё дар ҳама фарҳангҳо мавҷуданд.

Таълили мисолҳои ибораҳои муқаддимаии М.Виллер ва Борис Унбегаунро ба забони англисӣ, инчунин, эҷодиёти Х.М.Мачидов таҳлил намудаам “Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик” ба забони тоҷикӣ.

Дар мақола “**каҳр**” ҳамчун мафҳуми фарҳангии забоншиносии русӣ, тоҷикӣ ва англисзабон баррасӣ шуда, ба он аз призмаи фарҳангҳои ҳар се забон назар гардида, шабоҳат ва фарқи он муайян карда шудааст.

Ҳамин тариқ, мафҳуми “**ҳашм**” якҷанд маъноҳои гуногунро мегирад, ки метавонад ҳолати гуногуни ҳашмро дар одамон ва ҳолатҳои гуногун инъикос кунанд. Ҳамаи ин ҳолатҳои манфии одамонро метавон ба мафҳуми ҳашм нисбат дод. Дар ҷар се фарҳанги забонӣ ин сифатҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Инчунин, дар мақола робитаи байни мафҳуми асосии “**ҳашм**” ва он чизеро, ки ҳосил ин фарҳангҳои забонӣ аст, таҳқиқ шудааст.

***Калидвжаҳо:** норозигӣ, ноумедӣ, нафрат, пастӣ, ғазаб, ғазаб, пастӣ, ҳашм, разилӣ, адоват, ҳашм, ихтилоф.*

REVIEW OF VARIOUS APPROACHES TO THE STUDY OF CONCEPTS (USING THE EXAMPLE OF THE CONCEPT OF “ҲАҶР”/ “ANGER”)

This article deals with the study and analysis of translations of lexical means of expressing the concept of “**ҳаҷр**”-“**angriness**” in tajik and english in cognitive and translation aspects.

Over the centuries, many philosophers and psychologist have proposed their list of basic emotions. Over the past ten years ago, numerous researchers have adopted the concept of basic emotions.

It is interesting that some emotions such as fear and anger appear in all the list. Emotions such as anger, fear and sadness are hostile and universal, many scientists appeal to the fact that these specific emotions are supposedly found in all cultures.

I have provided an analysis of examples of introductory phrases by M.Willer and Boris Unbegaun in English, as well as the work of Kh. M. Machidov “The phraseology of the modern tajik language” in tajik language.

I examined “**anger**” as a concept in Russian, tajik and English linguistic culture. Looking through the prism of the cultures of all three languages, I found many similarities and differences.

In this way, the concept of “**anger**” will take on several different meanings that may reflect different states of anger in different people and situations. All these negative states of people can be attributed to the concept of anger. In all three linguistic cultures, these qualities are closely related. I also examined the connection between the basic concept of “**anger**” and with characteristic of these linguistic cultures.

Keywords: dissatisfaction, frustration, disgust, baseness, rage, irritation, meanness, anger, sadness, enmity, disagreement.

Сведения об авторе: Сафарова Азиза Сафармахмадовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзаде, доктор (PhD), кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева, 17/6. Тел. 888555574. [E-mail azizasafarova@mail.ru](mailto:azizasafarova@mail.ru)

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Азиза Сафармахмадовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои ҳориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктор (PhD), кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нисбонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел: 888555574. E-mail azizasafarova@mail.ru

Information about the author Safarova Aziza Safarmahmadovna – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda. PhD of the department of comparative linguistics and the translation theory. Address 734019. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev st. Phone 888555574. E- mail azizasafarova@mail.ru

**АНАЛИЗ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ОТРИЦАТЕЛЬНУЮ
ПРАВСТВЕННУЮ ОЦЕНКУ ЧЕЛОВЕКА, В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ****Султонова Р.Р.****Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улугзаде**

Одной из важнейших проблем лингвистики XXI века является исследование взаимосвязи языка и человека: язык, с одной стороны, проявляется в практической жизнедеятельности, а с другой — воздействует на мировоззрение. Язык многоаспектно отражает стороны материального и духовного мира личности — мораль, систему ценностей, менталитет, национальный характер.

Изучение характера - это ключ к познанию личности. В психологии характер понимается как система наиболее устойчивых индивидуально-психологических особенностей, проявляющихся в поведении человека, и рассматривается как один из компонентов личности, наряду с темпераментом, способностями, самосознанием [13, с. 442]. Отдельная черта характера представляет собой некоторый стереотип поведения, реализующийся в определенных ситуациях с высокой степенью вероятности. В философии характер определяется как индивидуальный склад человека, проявляющийся в его психологической и эмоциональной жизни, манерах, привычках, поведении [12, с. 723]. Основным общеграмматическим значением прилагательных является значение качества, но семантика состояния по природе своей носит предметный характер. Состояние всегда приписывается кому-то или чему-то. В именах состояния происходит подведение признака под категорию субстанции, поэтому, прилагательные играют важную роль при выполнении номинативной функции.

М.А. Дрога и Н.В. Юрченко считают, что имена прилагательные в языке не только характеризуют признак предмета или объекта, но и украшают его, придавая ясность и колоритность. Чтобы образно и точно выразить описываемое явление, необходимо выбрать точное слово, которое является «правильным» в данном контексте. Одно и то же прилагательное в разных языках имеет небольшие отличия в своей семантике и сочетаемости с другими словами. Имена прилагательные обладают сложной, неоднозначной семантикой, а в контекстах актуализируют разную комбинацию смыслов. Будучи репрезентантами категории прекрасного, указанные лексемы относятся к классу активно употребляющихся номинаций [8, с. 50].

По мнению Жирмунского В.М. по своему категориально семантическому значению имена состояния относятся к разряду абстрактных имен, обладающих только сигнификативным значением, сигнификатом является понятие «состояние». Категориальное значение слова выражается его морфемным составом. Для имен состояния в языке существуют характерные словообразовательные модели [5, 49-58]. Грамматический признак объединяет морфологическую и функционально-синтаксическую характеристику.

Прилагательные характеризующие человеческие качества, обозначают умственные способности, волевые качества личности, поведение, внутреннее, духовное свойство человека.

В.В. Виноградов пишет: «Слово представляет собой внутреннее конструктивное единство лексических и грамматических значений. Определение лексических значений слова уже включает в себя указание на грамматическую характеристику слова» [3, 46].

Следует отметить, что мы отбирали прилагательные, характеризующие общее соответствие (или несоответствие) базовым этическим нормам.

Семантико-грамматический подкласс имен прилагательных со значением общее соответствие (или несоответствие) базовым этическим нормам не является однородным. Эти имена различаются по характеру и способу выражения субъекта-носителя состояния. По этому признаку выделяются следующие слова в таджикском языке: бадахлок(она), беадаб(она), берун аз ахлоқ; аморальный поступок кирдори бадахлоқона

(берун аз ахлоқ); аморальный человек одами бадахлоқ. Субъект рассматривает и интерпретирует поступки человека по признакам «хорошего» и «плохого», сравнивая их в процессе формирования аксиологического суждения. В этом случае учитывается сходство каких-либо поступков, совершаемых человеком, с образцами нравственного поведения, устанавливается их соответствие или несоответствие нормативной деятельности, делается вывод о позитивно или отрицательно оцениваемом поступке, выражается субъективное отношение. противопоставляя нравственные качества человека, оценивает их с точки зрения соответствия норме-прототипу. В связи с этим целью нашей статьи является оценочная категоризация нравственных поступков на основе оценочных предикатов «плохо», также в ней рассматривается и интерпретируется когнитивная процедура оценивания в нравственно-познавательной деятельности субъекта, который, во-первых, выбирает объект оценочной категоризации, а именно - поступки хорошего или плохого человека; во-вторых, осуществляет выбор признака - определяет признаки «хорошего» или «плохого». **Например:** Двуличный - дурӯя, дутарафа // перен. дурӯя, риекор, мунофиқ: Какие это дела у него? "И на миг в душе его мелькнула тревога: "Двуличный он, как это Белову за аморальное поведение выговаривал, а стоило мне про Тамару вспомнить, как лед сделался ". Не требуется какой-то кропотливой работы с архивами, чтобы вдруг вывести автора на чистую воду и заявить: смотрите-ка, а на пруду жил вовсе не аскет, а двуличный мерзавец! [НКРЯ]. Ва ӯ – донишманди бузурги таърихи халқи тамаддунофар, бонангу номусаи, ки бо хатои ҷудоифкани чанде аз фарзандони хоин, дурӯя, аҷнабипарастаи сарзаминашро аз даст дода буд, хост таърих, манзалат ва то ҳанӯз мубориз будани ин миллатро тараннум намояд. Равианфиқро, миллатдӯстҳо, маорифпарварони танбал, тарсу, дурӯя, беҳавсала, ҳукуматдорони ғайриҳирфаии балеғи бидуни иродаи амал дар ақаллият монданд. [НКТЯ]

Оценка «плохой человек» выражает этическую оценку человека, не обладающего положительными, моральными качествами такими как **низкий, коварный, злой, бессердечный, неблагородный** и др.: Но Санька коварный — да я бы не пошёл, это меня Санька затащил, говорит, какие-то указания надо получить: — «Ну, чего целыми ватагами вваливаются, надоели все» — ну, смысл такой, или вроде такого... но гармония у них вся нарушена — у Кольки с Матко гармония вся рухнула... Коварный американец говорит про конечное душевое потребление, а Хрущев тонко отвечает ему про государственное производство [НКРЯ]. Однако если при таком наполнении в роли носителя предикативного признака выступит неличный субъект, то структура приобретает значение качественной характеристики. [НКТЯ]. Вай як лаҳза качпаҳлӯ кард ва ба сараи як чиз буд: ҳар ранг гуфтаҳои одамро тасаввур кард – бо гунаҳгорон чӣ муносибат кардани одамони органро пеши назар овард; гунаҳгороне, ки гуноҳашро иқрор намекунанд чӣ ранҷ мебинанд; пасон пеши назар овард, ки Боҳочӣ зери шиканча чӣ зайл ўро мефурушад: ҳама гуноҳи ӯ, мардумро фиреб дода молашро арзон гирифта, дуболову себоло фоида мекунад; бисёр маккори ҳилагар, ҳар чӣ шудам, аз дасти ӯ шудам.... [НКТЯ]

Семантическое различие между именами качества не имеет абсолютного характера, и это проявляется в их синтаксическом поведении: одно и то же имя в зависимости от характера соотношения структурно - семантических компонентов модели, в которой оно функционирует, может обозначать то качество, то состояние: Он хотира, фаёлияти майна, самаранокии онро беҳтар мекунад ва стрессро коҳиш медиҳад. Пеш аз ҳама, нисбати хоби рӯзона дар ҳеҷ сурат набояд аз ҷониби онҳое, ки муддати тулонӣ мошин рондаанд, **безътиной** зоҳир шавад, зеро он метавонад барои шумо ва атрофиёнатон хатарнок бошад. Нурали, ки аз шасту ҳарорати суханаш, ба масал, зағора мепухт, пас аз пош хӯрдани давлати Шуравӣ дамдӯзд шуд, чанде хомӯшу **хаёли** гашт.

Характерными представителями этой группы мы считаем прилагательные, имеющие в основе определенные словообразовательные модели в таджикском языке: Ба саломатии худ бодикқат бошед, аз ҳолатҳое, ки боиси **фишори руҳӣ** ва хавотириятон мегардад, худдорӣ намоед; Стресс ё бошиддатии руҳӣ ҳолати психикиест, ки дар шароитҳои маҳдуду ҳисси

нобоварӣ дар ичрои амали дар айни замон хавфнок ифода меёбад.[НКТЯ].

Имена процессуального состояния необходимо отличать от отвлеченных существительных со значением собственно процесса или активного действия: они различаются по характеру субъекта, носителя предикативного признака. Это различие влияет на функционально - синтаксическую характеристику тех или других имен.

Охарактеризуем кратко лексико-грамматические особенности отрицательной характеристики в соотношении с характером субъекта, а именно субъекта лица.

Среди имен, характеризующих отрицательные качества, выделяются имена, относящиеся к различным сферам человеческой деятельности: психической, физической, социальной. Например: **Злой** - бадқаҳр, хашмгин, газабнок, хашмолуд, пурхашм; злые глаза чашмони ғазабнок; злое лицо рӯи пурхашм; злая улыбка табассуми машъум // в знач. сказ, чаще кр. ф. қаҳрӣ будан; он зол на неё аз ӯ қахраш омадагӣ // пурхашм, пуркина, пурғазаб, бад; злая мысль андешаи бад; злое чувство ҳиссиёти бад; злой умысел қасди (нияти) бад: Бигзор хонадор шавад...Падар хашмгин шуда чизе гуфтани буд, ки Назокат гапашро бурид:- Агар розӣ нашавед, ман аз хона баромада меравам ва ба Малоҳат маслиҳат медиҳам, ки бе ризоияти шумо бо дӯстдоштааш хонадор шавад! Дар як вақт, чома аз ҳодисаи "Коля аз Уренгой" хеле хашмгин буд, зеро чараёни табдил додани писари хуби рус ба милисаи оянда дар ин ҷо хеле возеҳ намоён буд [НКТЯ].

Укажем некоторые функционально-синтаксические особенности имен состояния в соотношении с характером и способом выражения субъекта: модель **имя + нравственность** служит для выражения характера субъекта: по ней строятся предложения со значением состояния лица и не лица: **Лживый** - **дуруғгӯй** -ая, -ое; лжив. 1. Склонный ко лжи, обману. 2. Содержащий ложь, обман; выражающий ложь, неискренний.: Сиёҳшавии рӯй ҷамчунин, ба он ишора мекунад, ки ин шахс **дуруғгӯ** аст ё ба дин навовариҳоеро илова мекунад, ки хилофи суннатҳои пайғомбар аст. Мувофиқи он эзиди Меҳр дуруғгӯ ва аҳдшиканро ба доғи фарзандонаш менишонад, хонаашро вайрон мекунад, хайру баракат аз хонумонаш мебардорад, аз хушиҳои зиндагӣ маҳрум менамояд. [НКРЯ]. Когда Огонь, зло шипя, забрался обратно в печь, Ежик накрыл свой домик крышей, заложил дровишками разбитое окно, сел к печке и пригорюнился: в доме было холодно, мокро и пахло гарью. — Какой рыжий, **лживый** старикашка! — сказал Ежик. Антония Цицерон «отделал» страшно. Трус, неспособный, лживый. — Ты гнусная и продажная паскуда! Ты — лживый оборотень! Такие, как ты, хуже и опасней, чем Диего Наварро, ныне покойный. [НКРЯ]

По отношению к некоторым именам функционально-синтаксический признак является определяющим в плане их семантической специфики: в зависимости от способа выражения структурно-смысловых компонентов и характера их соотношения в модели имя приобретает значение качества: **Лукавый, хитрый. маккор, ҳилагар, айёр**. Онҳо ручӯ намоянд ҳам, на ба сӯйи Худои Таолост; онҳо мисли камони ҳилагар мебошанд; сарваронашон аз боиси забони густохонаи худ ба дами шамшер хоҳанд афтод; ба ин сабаб онҳо дар замини Миср хандахариш хоҳанд шуд [НКТЯ]. Игривый, исполненный добродушной хитрости.: Он подумает, что перед ним лукавый, двоедушный человек, который из какой-то корысти стремился произвести на Ивана Васильевича хорошее впечатление. Даже Ахматовой, когда она с мужем приходила в его дом, на «Башню», он потихоньку от Гумилева втолковывал, что тот ей не пара. **Лукавый** был человек! И мнения его тогда не были безобидны — могли уничтожить любого. [НКРЯ].

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что самая емкая группа, обозначающая отрицательную нравственную характеристику человека это прилагательное **льстивый** – **хушомадгуй**, включает 17 слов в русском языке, а в таджикском 12 слов.: Дар чор иқлим муридон дар хизматаш камар бастаанд, ки онҳоро нотавабонинон **косалес, силамушток, лаганбардор, тамаллуқнеша, чоплус, хушомадхоҷа ҳаромтамаъ, чорчашиш, чарбзабон, качназар, чорзабон, лаббайгӯяк** ва ғайра меноманд.

Следует отметить, что некоторые прилагательные находятся на стыке групп: одна и та же лексема может обозначать несколько свойств характера, например: Большой хитрец, ловкач и проныра», мазурик - «прост. Хитрый, ловкий, обманщик», плут - «хитрый, ловкий мошенник» -

Хушомад задан, дум-думи касе гаштан: Ин неъматӣ бебаҳо – озолии андешаву эҷод ормони чанд насли шоиру нависандагони пешин ҳам буд ва барои ба каф овардани он бархе солҳои сол ҷонбозӣ карда, дар ин ҷабҳа пешсафон чун фарди хавфнок, қачназар... гирифтори ғуштоб, шиканча ва таъқибҳои ошқору ниҳон шуда буданд; Онҳо баръакс – Ғам меҳӯрданд; ғам меҳӯрданд, ки молу мулкашон ба бод меравад, акнун на онҳо, балки дируза қашшоқони қосалес давр меронанд.

Лексемы, обозначающие отрицательные нравственные черты человека, используются в характеризующей функции с целью внесения оценочного компонента в номинацию, поэтому большинство из них относятся к разговорному или просторечному стилю и имеют неодобрительную презрительную интонацию. Например: Будешь тогда как блудник осужден, и поруган, и на плот тебя посадят и пустят по реке Волхову». Так пустословил лукавый. Святой перекрестил его, и исчез бес. Подумать только, если б не Лецкий, **лукавый** сосед, бес-соблазнитель, которого он недооценивал и даже находил легковесным, если бы не его вторжение в жолудевские опустевшие дни, он, Жолудев, так бы и жил, не догадываясь, какое сокровище в нем таится [НКРЯ]. Бо хасрат гуфт, ки худихои буздилу **қосалес**, бандаҳои нафс ба хоҷаи ҷоҳу ҷалоли худ ватан, мардум, шаҳрҳои ободро муфт ба аҷнабӣ фурухтанд. Дар асар рафторҳои **хушомадгӯӣ**, мунофиқӣ ва таъмағирӣ барин баъди инсонӣ мазаммат карда шудаанд. [НКТЯ]

Данные слова в большей степени выражают отрицательную оценку моральных качеств человека, т.е. все то, что несовершенно, ошибочно, приносит вред человеку и коллективу, находится в противоречии с эстетическими и морально-этическими нормами. Именно с помощью субстантивных лексем, обозначающих человека — носителя определенных свойств, «высвечиваются» негативные черты характера, которые вызывают неодобрение окружающих, требуют осуждения или порицания.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде

Литература:

1. Абдурахимов, С. (Именные словосочетания современного литературного таджикского языка) Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тодӣ / С. Абдурахимов.- Душанбе: Дониш, 1973.- 166 с.
2. Акрамов, М. (Именные словосочетания современного литературного таджикского языка) Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тодӣ / М. Акрамов.- Душанбе: Дониш, 1977.- 156 с.
3. Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник: Ок. 11 000 синоним. рядов / 6-е изд., перераб. и доп., - М.: Рус. яз., 1989. - 495 с.
4. Бобомуродов Ш. Муминов, А. (Краткий словообразовательный словарь таджикского литературного языка) Лугати мухтасари калимасозии забони адабии дозираи тодӣ // Учебное пособие / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. - Душанбе: Маориф, 1983, - 120 с.
5. Бондаренко, А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондаренко. -Л., 1976.-248 с.
6. Виноградов, В.В. Русского язык / В.В. Виноградов.- М., 1972.-318 с.
7. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография // избранные труды.Т.3 / В.В. Виноградов.- М., Наука,1977.-310 с.
8. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь: Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е.А., Земская, М.В., Китайгородская, Е.Н. Ширяев.- М.: Наука, 1981. - 554 с.
9. Мамадназаров, А. Сравнительный анализ основных типов словарей в таджикской лексикографии / А. Мамадназаров, -Душанбе: Эр-граф, 2013. -260 с.
10. Норматов, М. (Введение в языкознание). Муқаддимаи забоншиносӣ [Текст] / М. Норматов, -Душанбе: Матбуот, 2007. -182 с.
11. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи [Текст] / С.И. Ожегов, -М.: Высшая школа, 1974. -434 с.201. Таджикско- русский словарь / Под редакцией Д. Саймиддинова , С.Д. Холматовой, С.А. Каримова. -Душанбе, 2006, -813 с.
12. Пузырей А.А. Характер / А.А. Пузырей // Философский энциклопедический словарь / под ред. Аверинцева С.С., Араб-Оглы Э.А. [и др.] — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — 815 с.
13. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. В 2-х т. Т.2 / А. Ребер. — М.: АСТ, 2000. — 591 с.
14. Хусейнов, Х., Шукурова К. (Словарь терминов языкознания) Лугати терминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. -Душанбе, 1983, - 255 с.
15. Эдельман, Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Том 4 / Д. И. Эдельман.-М.: Восточная литература, 2011, -415 с.
16. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева М.: Сов. Энциклопедия, 1990. -686 с.

АНАЛИЗ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ОТРИЦАТЕЛЬНУЮ НРАВСТВЕННУЮ ОЦЕНКУ ЧЕЛОВЕКА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Под «нравственностью» мы понимаем состояние человеческого самосознания, которое находит свое выражение в мыслях, словах и действиях. Он определяет степень освоения людьми разных типов культуры: философии, искусства, религии и др. Лексика относящиеся к нравственным поведением человека образуют единую, но не замкнутую систему (лексико-семантические группы). Нравственность также тесно связана с национальным процветанием и защиты современного Таджикистана, без нее невозможно добиться серьезного результата ни в политике, ни в экономике, ни в системе образования.

Данная статья посвящена выявлению особенностей имен прилагательных, обозначающих отрицательную нравственную оценку человека в русском и таджикском языках. Несмотря на имеющиеся работы, в которых освещаются имена прилагательные, в таджикском языкознании отсутствуют исследования, посвященные описанию прилагательных, характеризующих отрицательные нравственные черты характера.

Ключевые слова: семантический, грамматический, анализ, нравственность, состояние человека, эмоции, сознание, особенность, способы словообразования, отрицательные.

ТАҲЛИЛИ СИФАТҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ АХЛОҚИ МАНФИИ БОТИНИИ ИНСОН ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Мо зери мафҳуми вожаи «ахлоқ» ҳолати худшиносии инсонро дар назар дорем, ки дар андеша, гуфтор ва амал ифода меёбад. Луғати марбут ба рафтори ахлоқии инсон як системаи ягона, вале напӯшидаро (гурӯҳҳои лексика-семантикӣ) ташкил медиҳад. Дараҷаи азхуд намудани навъҳои гуногуни фаръанг: фалсафа, санъат, дин ва ғайраро муайян мекунад. Одобу ахлоқ низ бо ободии миллӣ ва ғайри Тоҷикистони муосир алоқаи зич дорад, бе он ӯам дар сиёсат, ба натиҷаҳои ҷиддӣ ноил шудан мумкин нест. Иқтисодиёт, ӯ системаи маориф.

Мақолаи мазкур ба муайян намудани хусусиятҳои сифатҳои ифодакунандаи ахлоқи манфии инсон дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Бо вучуди таҳқиқоти мавҷудае, ки сифатҳоро васф менамоянд, дар забоншиносии тоҷик ба тавсифи сифатҳои хоси ҳислатҳои ахлоқӣ то ҳол таҳқиқоти бахшида нашудааст.

Калидвожаҳо: маъноӣ, грамматикӣ, таҳлил, ахлоқ, ҳолати инсон, эҳсосот, шуур, хусусият, манфӣ, усулҳои калмасозӣ.

ANALYSIS OF ADJECTIVES DENOTING A NEGATIVE MORAL ASSESSMENT OF A PERSON IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

By "morality" we mean the state of human self-awareness, which finds expression in thoughts, words and actions. It determines the degree to which people master different types of culture: philosophy, art, religion, etc. The vocabulary related to the moral behavior of a person forms a single, but not a closed system (lexical and semantic groups). Morality is also closely linked to the national prosperity and protection of modern Tajikistan, without it it is impossible to achieve serious results either in politics, economics, or the education system. This article is devoted to identifying the features of adjectives denoting a negative moral assessment of a person in the Russian and Tajik languages. Despite the available works that highlight adjectives, there are no studies in Tajik linguistics devoted to the description of adjectives characterizing negative moral character traits.

Keywords: semantic, grammatical, analysis, morality, human condition, emotions, consciousness, peculiarity, ways of word formation, negative.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонова Раъно Розиковна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯии кафедраи забоншиносии умумӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 901-99-79-17

Сведения об авторе: Султонова Раъно Розиковна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 901-99-79-17. E-mail: nora6877@mail.ru

Information about the author: Sultonova Ra'no Rozikovna, The Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of General Linguistics, Address: 17/6 Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992)901-99-79-17. E-mail: nora6877@mail.ru

ВИЖАГИҲОИ ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ ДАР ОСОРИ ТАРҶУМАВИИ ЗАБОНИ ФОРСИИ ДАРИИ ДАВРАИ ОҒОЗИН

Саъдуллозода У.Қ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои куҳанбунёди гурӯҳи забонҳои эронӣ маҳсуб ёфта, дорои таркиби луғавии устувор, ғанӣ ва фарогири қишрҳои гуногун мебошад.

Дар ин замина, мавқеи забони тоҷикиро ба ҳайси яке аз забонҳои куҳани эронӣ ёдовар шудан мумкин аст. Ин забон чун яке аз забонҳои қадимтарини ориёӣ дар масири таърих ташаккулу таҳаввул ёфта, дар тури ҳазорсолаи пешин тавонистааст, ки неруи худро чун забони куҳану мондагор муаррифӣ намояд. Тамоми осори эҷодшудаи илмию таърихӣ ва адабию бадеии мансуб ба минтақаҳои гуногуни Машриқзамин далели онанд, ки забони тоҷикӣ дар раванди тамоми ҳодисаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ иқтисодӣ бо тамаддунҳои гуногуни арабӣ, муғулӣ, туркӣ ва монанди инҳо бархӯрд намудааст, вале дар баробари ҳамаи ин ҳаводис забони тоҷикӣ боз ҳам нерумандтар гардида, барои халқҳои гуногун чун забони расмӣ давлатӣ, коргузори, муошират ва илму адабиёт хизмат намудааст.

Чунонки академик Б. Ғафуров зикр мекунад: «Ба забони тоҷикӣ дар асрҳои IX – X адабиёти бой ба вучуд оварда шуд. Ба забони адабии тоҷик лаҳҷаҳои Хуросону осӣёимиёнагӣ асос гардидаанд. Забони адабии тоҷик низ ташаккул ёфта, бо он забон шохасарҳои оламшумули адабиёти тоҷику форс навишта шудаанд» [2, с. 500].

Забон маҳсули ҷамъият аст, он дар нутқи одамон хусусияти фардӣ мегирад, соҳибони забон дар тақомулу тағйироти таркиби луғавӣ ҳисса мегузоранд. Ҳодисаи бевоситаи мушоҳидашавандаи забон нутқ аст. Забон ҳамчун воситаи муошират дар нутқ ба таври воқеӣ зухур мекунад. Воҳидҳои забон ва қонуниятҳои алоқамандии онҳо маҳз дар нутқ ифода мешаванд. Қоида ва меъёрҳои ҷорӣ забон аз шартҳои асосии фаҳмоии нутқ мебошанд. Шаклҳои даҳониву хаттии нутқҳои адабӣ, гуфтугӯӣ, шевагӣ, расмӣ, касбӣ, публисистӣ, сахнавӣ ва амсоли инҳо навъҳои муоширатро нишон медиҳанд. Нутқ барои тақомул ва инкишофи забон ёрии амалӣ мерасонад, алоқаи узви забону нутқ дар ин ҷо барҷаста зоҳир мешаванд.

Дар забоншиносии тоҷик омӯзиши ҳиссаҳои нутқи забон аз ҷониби муҳаққиқон чун китобҳои «Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исми»-и Ш. Рустамов, «Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ»-и Б. Сиёев, «Ҷонишинҳо дар забони муосири тоҷик»-и М. Наҳангова ва ҷанде дигарон таҳқиқ гардидааст. Ин муҳаққиқон ҷонишинро чун ҳиссаи мустақили нутқ ба таври амиқу густарда омӯхтаю тадқиқ намуда, хусусиятҳои хоси ин ҳиссаи нутқро нишон додаанд. Аз ҷумла, дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба ин ҳиссаи нутқ чунин маълумот дода шудааст: «Ҷонишин одатан, ба ҷои ягон ҳиссаи номии нутқ ва зарф кор фармуда мешавад. Аммо ҳамин ҷонишинҳо қобилияти ивазкунӣ надоранд. Ҳатто, ҷонишинҳои аслии шахсӣ шахсҳоро иваз карда наметавонанд. Аз ҳамин ҷиҳат ҷонишинро чунин таъриф кардан мумкин аст: ҷонишин ҳиссаи номии нутқ буда, предмет ва аломатҳои онро нишон медиҳад, вале онҳоро бевосита ифода намекунад. Ҷонишин ба ҷои исми, сифат ва шумора меояд. Ҷонишинҳо ду хусусияти муҳим доранд: аввалан, онҳо аз рӯи баъзе аломаташон калимаи мустақилмаъно буда, дар матн нисбат ба калимаҳои ёридиҳанда мустақилтар воқеъ мешаванд ва аъзои ҷумла шуда, калимаҳои дигарро тобеъ мекунанд [13, с. 156].

Аз таҳлили таҳқиқот метавон чунин натиҷа гирифт, ки ҷонишинҳои шахсӣ ба ҷойи шахсҳо ба кор бурда шуда, аз ҷиҳати ифодаи шахс се хел мешаванд:

1. Шахси якум: ман, мо (моён, моҳо).
2. Шахси дуюм: ту, шумо (шумоён, шумоҳо).
3. Шахси сеюм: вай, ӯ, вайҳо.

Ҷонишинҳои шахсӣ шахсро далолат мекунанд, вале исмро иваз карда наметавонанд.

Шакли танҳо ва ҷамъи ҷонишинҳои шахсии I ва II бо калимаҳои алоҳида ифода мешавад, вале шахси III аз шакли танҳо бо ёрии пасванди -ҳо сохта мешавад [5, с. 208].

Шакли танҳо ва ҷамъи ҷонишинҳои шахсиро аз ҷадвали зерин ба ҳубӣ дидан мумкин аст:

Шахсҳо	Танҳо	Ҷамъ
шахси I	ман	мо (моён, моҳо)
шахси II	ту	шумо (шумоён, шумоҳо)
шахси III	ӯ, вай	онҳо, онон, вайҳо, эшон

Ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати миқдор аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ камтар бошанд ҳам, азбаски аз рӯи маъно ва вазифа дигар ҳиссаҳои нутқро иваз мекунад, дар нутқ хеле серистеъмоланд.

Ҷонишинҳо аз рӯи истифодаашон дар матн хусусиятҳои хос доранд. Чунончи, ҷонишини шахси якум танҳо мефаҳмонад, ки ғоянда ва субъекти фикр як аст. Ҷонишини шахси дуум ягонагии муҳотаби амалу предмети фикрро мефаҳмонад. Шахси сеюм нишон медиҳад, ки предмети муҳокима бидуни шахси якуму муҳотаби амал аст. Бо ёрии ҷонишинҳои ишоратӣ замони вуқуи амалҳо пайваст мешавад. Ягонагии объекти фикри ғоянда ба воситаи ҷонишини нафсӣ қайд мегардад. Ҷонишинҳои таъинӣ хосияти таъинотӣ доранд. Ҷонишинҳои саволӣ мефаҳмонанд, ки муҳотаби ғоянда дар байни предметҳо ягон муносибатро ҷӯён аст [1, с. 239-240].

Ҷонишинҳои шахсӣ дар байни ҷонишинҳо мавқеи махсусро ишғол мекунад. Истилоҳи “ҷонишинҳои шахсӣ” мафҳуми танг ва васеъ дорад. Дар мафҳуми танг он ҷонишинҳои хоси шахсиро ифода мекунад. Ин гурӯҳи ҷонишинҳоро ҷонишинҳои шахсии I ва II ташкил медиҳад. Ба маънои васеъ ба гурӯҳи ҷонишинҳои шахсӣ ҷонишинҳои мансуб мешавад, ки қобилияти мафҳуми шахсро иваз кардан доранд, қисми ин гуна ҷонишинҳо бо мурури замон аз ҳисоби ҷонишинҳои дигар, аз ҷумла аз ҷонишинҳои ишоратӣ ва аз ҳиссаҳои ҷудоғонаи нутқ ба вучуд омадаанд... [1, с. 239-240].

Ҷонишинҳои шахсӣ аз рӯи ифодаи шахсу ғайришахс гурӯҳи мутақобилро ташкил медиҳанд. Ин маънӣ асосан, дар доираи ҷонишинҳои шахси сеюми танҳо дида мешавад ва ба воситаи ҷонишинҳои **ӯ** ва **вай** ифода мегардад [1, с. 242].

Ҷонишинҳои шахсӣ аз рӯи категорияи шумора ҳам гурӯҳи мутақобилро ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо ду масъала қобили таваҷҷуҳ аст: 1) системаи шаклҳои категорияи шумора ва 2) тарзи ифодаи категорияи шумора дар ҷонишинҳо [1, с. 242].

Категорияи шумораи ҷонишинҳо асосан, ба воситаи ду гурӯҳи шаклҳо ифода мешавад: а) ба воситаи ҷонишинҳои **ман**, **ту**, **ӯ**, **вай** (шумораи танҳо) ва б) ба воситаи ҷонишинҳои **мо**, **шумо**, **онҳо**, **инҳо** (шумораи ҷамъ). Шаклҳои **моён**, **моҳо**, **шумоён** низ мавҷуданд, ки шумораи ҷамъро ифода мекунад [1, 242].

Категорияи шумора дар исмҳо асосан дар натиҷаи муқобил гузоштани шакли аслии калимаҳо бо шаклҳои морфемадор таъйин карда мешавад. Масалан: хона-хонаҳо, мард-мардон. Ба ин маънӣ, дар доираи исмҳо ду навъи воҳидҳо гурӯҳи ба ҳамдигар мутақобилро ташкил медиҳанд, ки решаи онҳо як аст. Вале дар ҷонишинҳо масъала ба андозаи дигар аст. Дар ин ҷо ду навъи калимаҳои гуногунреша бо ҳам муқобил меистанд: **ман**, **ту**, **ӯ**, **вай** ва **мо**, **шумо**, **моён**, **онҳо**, **онон**. Дар ин гурӯҳ мисли исмҳо воҳидҳо ҳамасос нестанд. Чунончи, **ман** шакли танҳои **мо** ва **мо** шакли ҷамъи **ман** нест, **ту** шакли танҳои **шумову инҳо** ва **онҳо** шакли ҷамъи **ӯ**, **вай** нестанд.

Ҷонишинҳои шахсӣ мисли феълҳои тасрифӣ категорияи шахс доранд. Масалан, ҷонишини **ман** шахси I, ва **ту** шахси II ва **ӯ**, **вай** шахси сеюмро ифода мекунад. Аммо категорияи шахси ҷонишинҳо назар ба феълҳо бо роҳи дигар ифода мешавад. Категорияи шахси феълҳо ба воситаи морфемаҳои релятивӣ бо роҳи грамматикӣ сураат мегардад, вале

чонишинҳо ин гуна категорияи грамматикӣ надоранд. Шахс дар чонишинҳо ба воситаи калимаҳои алоҳида, бо роҳи лексикӣ ифода мешавад [1, с. 243].

Тасмим гирифтем, ки чонишинҳои шахсиرو дар манобеи хаттии давраи оғозин мавриди тадқиқ қарор диҳем. Асари мавриди таҳқиқ тарҷумаи “Қуръони Қудс” аст, ки бинобар нигоштаи баъзе муҳаққиқон, аввалин тарҷумаи Қуръон аст, ки яке аз китобҳои кӯҳани арзишманд дар ин замина маҳсуб меёбад.

«Қуръони Қудс» яке аз нусхаҳои кӯҳани тарҷумаи форсӣ маҳсуб ёфта, дар Китобхонаи Устони Қудси Разаӣ маҳфуз аст ва бо ҳамин ном ёд мешавад. Донишманди забоншинос Али Равоқӣ соли 1360 ш. [1981 м.] дар китобхонаи мазкур бо ин нусха ошно мегардад. Муҳаққиқи зикргардида аз ин таърих барои тасҳеҳу таҳияи ин тарҷумаи нодир бо тамоми тавоноӣ бар талошу кӯшиш уфтода, дар зарфи се сол матнро таҳия месозад. Ҳосили ин кӯшиш, ки тасҳеҳу таҳияи матнро бо муқаддимае муфассал ба бор овард, соли 1364 ш. [1985 м.] аз сӯйи Муассисаи фарҳангии Шаҳиди Равоқӣ бо номи «Қуръони Қудс – кӯҳантарин баргاردони Қуръон ба форсӣ» ба нашр расидааст.

Донишманди урупоӣ Жилберт Лазар дар таълифоти хеш роҷеъ ба ин асари таърихӣ ва динӣ ибрази андеша карда, аз ҷумла ҷунин қайд кардааст: «Гӯиши ҷануб дар матнҳое ба дасти мо расидааст, ки бо бархе аз онҳо аз беш аз як садаи пеш ба хубӣ ошноем, аммо далолати гӯишии ин мутун дер замоне ношинохта мондааст. Мурод матнҳои кӯҳани форсӣ-яхудӣ аст, ки бештари онҳоро тарҷумаҳо ва тафсириҳои китоби муқаддас ташкил медиҳад. Ин санад, ки аз назари забоншиносӣ аҳамияте бемонанд дорад, тарҷумае аз Қуръон аст, ки Али Равоқӣ нусхаи хаттии мунҳасир ба фард ва ноқиси онро дар китобхонаи Устони Қудси Разаӣ кашф карда ва сипас, дар ду ҷилди нафис бо унвони «Қуръони Қудс» ба ҷоп расонидааст. Ин матн, ки вижагиҳои гӯишии фаровоне дорад, ба эҳтимоли қавӣ, дар Сиистон ё дар ноҳияе наздик ба он навишта шудааст ва имкон дорад мутааллиқ ба қарни панҷум ва шашуми ҳ.қ. бошад» [6, с. 222].

Иддае аз муҳаққиқон тарҷумаи мазкурро кӯҳантарин баргاردони форсии Қуръон донистаанд. Аз ҷумла, Муҳаммадхусайни Рӯҳонӣ дар мақолаи «Навтареин ганҷ дар кӯҳантарин ганҷина (Қуръони Қудс)»-и худ аз ин нукта сухан намудааст. Аз баррасии муҳаққиқи номбурда пайдост, ки ӯ таърихи тарҷумаро дар ҳудуди асри дуюму сеюми ҳиҷрӣ донистааст [ниг.: 11, 139-140].

Устод Баҳор ва дуктур Киё асрҳои се ва чоруми ҳиҷриро бар он тахмин задаанд. Дар «Донишномаи Қуръон» фосилаи байни 250-350 ҳ. [846-961 м.] таърихи китобати он ёд шудааст [3, с. 558].

Зумраи муҳаққиқони дигар низ бар ин назар буда, ки дар маҷмӯъ, ҳама тарҷумаи мазкурро кӯҳантарин тарҷумаи форсии Қуръон ҳисобидаанд.

Мусахҳеҳ низ бо тардид ва эҳтимол дар яке аз гузоришоти хеш онро «кӯҳантарин баргاردони Қуръон ба форсӣ» номидааст [4, с. 23].

Мавриди зикр аст, ки дар баҳши дуюм матн бо забони форсии миёна муқоиса гардидааст. Дар ин баҳш масъалаи мазкур дар самтҳои ҳамсонии вожаӣ, ҳамгуниҳои овӣ ва ҳаммонандии сохторӣ баррасӣ ёфтааст. Дар маҷмӯъ, мусахҳеҳ кӯшида, то дар ин маҳас забони тарҷумаро бо забони форсии миёна пайванд бидиҳад. Аз баррасиҳои мусахҳеҳ, агарчи бо эҳтиёт матолибро арза медорад, пайдост, ки ӯ бар муаррифии нусха ҷун кӯҳантарин матни мутарҷам тамоюл намудааст [12, с.112].

Гузоришҳои дигари ӯ низ инро таъйид менамояд, ки забони тарҷумаро «яке аз наздиктарин гунаҳои забони форсии нав ба забони паҳлавии сосонӣ» ва ҳамчун «ҳалқае миёни забони паҳлавии сосонӣ ва забони форсии нав» хондааст [12, 112-113].

Дар ин тарҷумаи кӯҳан чонишинҳои шахсии ман, ту (дар шакли туво), вай, ӯ (ӯй), мо (дар шакли эймо), шумо ва эшон қорбурди васеъ доранд.

Ман – **man** (ҷонишини шахси якуми танҳо). Ҷонишини шахсии мазкур таърихи тулонӣ дорад. Дар форсии қадим **manā**, форсии миёна **man**, аз **ma-**, дар санскрит **mā-** (ҳолати изофӣ **māma** < **manā**, ҳолати мафъӯлӣ **mām**, авестой **mam**, форсии бостон **mām**), **ma-** муштақ аст аз ҳиндуаврупоии ***me-**, аз ҳамин калима аст русии **menyá**, литвонӣ **mānas**,

низ дар авестой **mana**, форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ **mn (man)** “ба ман”, “маро”, суғдӣ **mn** “моли ман”, “аз они ман”, сакоӣ **ma** “ба ман”, “маро”, осӣ **maen** “ба ман”, “маро”, “моли ман”, “аз они ман”, форсӣ **маро** < **манро** [10, 2641-2642] собиқа дорад ва дар забони тоҷикӣ **маро** < **манро** мавриди васеи истеъмол қарор дорад. Ин ҷонишин баргирифта аз шакли мустақими форсии бостон набуда, балки бозтоби таърихии он аз шакли ҳолати Genitiv дар забони форсии миёна мебошад, ки баъдан дар забони форсии дарӣ идома пайдо кардааст. Дар асари мавриди таҳқиқ бе тағйири шакл корбурд дорад: “Мерос гирад аз **ман** ва мерос гирад аз гураҳи (гурӯҳ) Яъқуб ва кун ӯйро Худованди ман писандида” (Марям, 6).

Ту - **tu, tū, tō** (ҷонишини шахси дуҷуми танҳо). Эронии бостон ***tava** (дар шумори муфрад) аз ***tva-** “ту”, форсии миёна **tō**. Муқоиса шавад дар санскрит **tvām**. Муштақанд аз ҳиндуаврупоӣ ***tuo-** (***tue-, *te-, *tū**) “ту”, аз ҳамин калима аст юнонии **οὐ** “ту”, латинӣ **tū** “ту”, латвонӣ **tū**, литвонӣ **tu**, албанӣ **tī**, олмонӣ **kūhan dū, t(h)ū** (олмонӣ нав **du**). Низ муқоиса шавад бо авестой **tū, ōwa-**, форсии бостон **tuvam**. Дар забонҳои эронии миёна: форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ **tw (tō, tū)**, суғдӣ **tw, tyw**, сакоӣ **thu** [ниг. 8, 909-910]. Ба эҳтимоли қавӣ, дар авоили ташаккули забони форсии дарӣ он дар забон ба сурати **tuv** дар истеъмол қарор дошта бошад. Дар матн шакли таърихии ҷонишин корбаст гардидааст: “Худованди **туво**, Ӯй аст Азизи Раҳматқунор” (Шуаро, 9).

Вай – **vay** (ҷонишини шахси танҳо ӯ). Дар форсии бостон **avahya** аз **ava-** “ӯ”, “он”, форсии миёна **awē** [10, 2867]. Қобили зикр аст, ки ин ҷонишин дар ибтидо маънои ишоратӣ дошта, тадричан ба гурӯҳи ҷонишинҳои шахсӣ гузаштааст. Дар матн чунин омадааст: Бипарҳезед аз **Вай**, ки биявзуд шуморо бад-он медонед (Шуаро, 132).

Ӯ (**Ӯй**) – **ō(y)** (ҷонишини шахси сеҷуми танҳо). Форсии бостон **avahya** аз **ava-** “он”, форсии миёна **ōi** “ӯ”. Дар авестой **ava-** “он”, санскрит **ava-**, форсии миёнаи турфонӣ (ҳолати фоилӣ) ***wy (ōy)** “ӯ”, “он”, (ҳолати ғайрифоилӣ) ***wy (awē)**. Суғдӣ ***wy(h)** “ӯ”, “он” [7, 328-329]. Ин ҷонишин таърихан ҳамрешаи ҷонишини **вай** маҳсуб меёбад. Дар матн чунин нигошта шудааст: Гуфт: «Ноишнахта кунед **ӯйро** тахти **ӯй**, то бингарем эй раҳ барад ё бихад аз эшонон, ки раҳ набарад» (Намл, 41).

Мо – **mā** (ҷонишини шахси яҷуми чамъ, дар ибораҳои изофӣ соҳибиятро ифода мекунад; баъзан нависанда ё шахси гӯянда барои ифодаи хоксорӣ чун муродифи «ман» ба кор мебарад). Дар эронии бостон ***ahmākam / *ahmāxam** дар шумори чамъ аз ***ahma**, форсии миёна **amah**, санскрит **asmākam** муштақанд аз ҳиндуаврупоӣ ***ns-(s)mé-** “мо” (муқ. юнонӣ **ᾠμμε**, “моро”), ***ns-(s)mé-** муштақ аст ***nos- / *nes-** “мо”, аз ҳамин калима аст латинӣ **nōs** “мо, моро”, санскрит **nah** “моро, аз они мо, ба мо”, авестой **nō** “моро, ба мо”. Ҳолати фоилии ин ҷонишин дар санскрит **vām** (танҳо), **vayām** (чамъ), авестой **vā** (танҳо), **vaēm** (чамъ) ва дар форсии бостон **vayam** (чамъ) аст, ки аз ҳиндуаврупоӣ ***uē-** (танҳо), ***uei** (чамъ) муштақанд. Муқоиса шавад дар олмонӣ **wir** ва англисӣ **we**. Дар забонҳои эронии миёна: форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ ***mh, *m, *m’h (amah, ammāxam)** “мо, моро, аз они мо, моли мо”, суғдӣ **m’x, m’γ-** “мо” (**ahmāxam**) ва ғайра [10, 2553-2555]. Тахмин меравад, ки дар авоили корбурди забони форсии дарӣ он ба сурати **aumā** мавриди истеъмол қарор доштааст. Дар матн дар шакли эймо корбурд дорад: “Азмон (азамон) хонда шаҳад вар эшон, гуҳанд: «Бигаравистем бад-он. Он ҳақ аст аз Худованди **эймо**. **Эймо** будем аз пеш он нармшудорон»” (Қасас, 53).

Шумо – **šu.mā** (ҷонишини шахсии шахси дуҷуми чамъ буда, барои ифодаи эҳтиром барои шахси дуҷуми танҳо низ истеъмол мешавад). Гунаи дигари ин ҷонишин ашмо, ишмо - **aš.mā, iš.mā**. Дар форсии бостон ***xšmāxam** муштақ аз ***xšmā**, форсии миёна **ašmā / šmāh**. Муқоиса шавад дар санскрит **yuṣmā** (ҳиндуаврупоӣ – **iu-sme**), юнонӣ **ὕμεας**, латинӣ **vōs**, русӣ **vy**, авестой **yūšma**. Дар форсии миёнаи турфонӣ **šm’(h) (ašmā(h))**, портӣ **šm’(h) (ašmā(h))** ва **šm’(h) (išmā(h))**, суғдӣ **šm’γ, šm’x, šm’γw**, сакоӣ **uhu, uho** [9, 1901-1902]. Чунонки аз манобеи хаттии дастрас бармеояд, дар оғози забони форсии дарӣ он дар шакли **šomā** ривоч доштааст. Дар матн чунин ба кор рафтааст: “Наед **шумо** пешиқунорон дар замин ва не (на) дар осмон ва набихад **шуморо** аз беруни Худой ҳеч вай ва не (на) нусратқуноре” (Анкабут, 22).

Эшон – **ē.šān** “**онҳо, онон**” (ҷонишини шахси сеюми чамъ онҳо, баъзан барои эҳтироми шахси сеюми танҳо кор фармуда мешавад). Дар форсии бостон **avaišām** аз **ava-** “он”, дар форсии миёна **ōišān**. **Avaišām** дар форсии миёна ба сурати ***ōiš** (шакли танҳо – У.С.) таҳаввул ёфта ва сипас пасванди **-ān**, ки дар форсии миёна, дар ҳолати ғайрифоилии чамъ ба замири афзуда мешавад, бад-он пайваста аст [7, с. 339]. Ҷонишини мазкур дар асари мавриди таҳқиқ бениҳоят серистеъмол аст: **Эшон**, ки бигаравистанд ва карданд некиҳо, **эшонро** омурзиште бихад ва рӯзе некуво (Ҳаҷ(ҷ), 50).

Ҷонишинҳои асари мавриди таҳқиқиро метавон бо муодили он дар забони имрӯза чунин нишон дод:

Манбаъ	Муодили он дар забони имрӯза	Решашиносӣ
Ман	Ман	manā
Туво	Ту	*tva-, tu, tū, tō, tuvam
Вай	Вай	avahya, ava-, awē.
Ӯй	Ӯ	avahya, ava-, ōi.
Эймо	Мо	*ahmākam / *ahmāxam
Шумо	Шумо	*xšmā, ašmā / šmāh
Эшон	Эшон	avaišām, ōišān

Хулоса, ҷонишинҳои шахсӣ дар матни тарҷумаи “Қуръони Қудс” қорбурди зиёд доранд, ки дар бархе аз мавридҳо аз шаклҳои муравваҷи онҳо дар осори классикии пасин тафовут доранд. Таҳлили омории матн нишон медиҳад, ки мутарҷим ҷонишини шахси сеюми чамъ “эшон”-ро зиёд истифода кардааст, аммо дар тафовут аз манбаъҳои хаттии пасин, дар асари таҳқиқшаванда ҷонишинҳои шахсии **онҳо** ва гунаи он **онон** қорбурд надоранд.

Муқарриз: Муслимзода Ҳ.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2019.-552 с.
2. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ. 1,2. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 485 - 490.24.
3. Донишномаи Қуръон ва қуръон пажухӣ/ Зери назари Б. Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Дӯстон-Ноҳид, 1377, иборат аз ду ҷилд.
4. Имоҷ Сайид Муҳаммад. Қуръони форсии қуҳан. / Имоҷ Сайид Муҳаммад.– Техрон: Нашри мероси мактуб, 1378. – 224 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1.-Душанбе, 1973.- 458 с.
6. Лазар Ж. Шаклгирӣи забони форсӣ. Чопи саввум./Лазар Ж.– Техрон: Ҳирмис, 2005. – 204 с.
7. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. – Техрон, 1393. – 1-585 с.
8. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.2. – Техрон, 1393. – 588-1410 с.
9. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.3. – Техрон, 1393. – 1411-2080 с.
10. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.4. – Техрон, 1393. – 2081-2955 с.
11. Муҳаммадхусайни Рухонӣ. Навтарин ганҷ дар қуҳантарин ганҷина / Муҳаммадхусайни Рухонӣ. Баййинот. –Қум, 1373. – №4. – С. 139-140.
12. Насриддинов Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири қуҳани форсӣ-тоҷикӣ./Насриддинов Ф.– Хуҷанд: Ношир, 2012. – 576 с.
13. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2003.-380 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: СЭ. 1969.-951 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ. 1969.-949 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.

17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 945 с.

Манбаъ:

18. Куръони Кудс. Бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 (Дар ду ҷилд).

ВИЖАГИҲОИ ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ ДАР ОСОРИ ТАРҶУМАВИИ ЗАБОНИ ФОРСИИ ДАРИИ ДАВРАИ ОҒОЗИН

Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар тури таҳаввули ташаккули худ ҳамеша ҳамқадаму ҳаммароми инсоният буда, дар тури садсолаҳо раванди инкишоф ва ташаккули инсоният ва таърихи аҳли башарро дар худ таҷассум намудааст.

Ҷонишинҳо аз рӯи истифодашон дар матн хусусиятҳои хос доранд. Чунончи, ҷонишини шахси якуми танҳо мефаҳмонад, ки гӯянда ва объекти фикр як аст. Ҷонишини шахси дуюм ягонагии адресати амалу предмети фикрро мефаҳмонад. Шахси сеюм нишон медиҳад, ки предмети муҳокима бидуни шахси якуму адресати амал аст. Бо ёрии ҷонишинҳои ишоратӣ замони вуқуи амалҳо пайваст мешавад. Ягонагии объекти фикри гӯянда ба воситаи ҷонишини нафсӣ қайд мегардад. Ҷонишинҳои таъинӣ хосияти таъинотӣ доранд. Ҷонишинҳои саволӣ мефаҳмонанд, ки чӯянда дар байни предметҳо ягон муносибатро ҷӯён аст.

Куръони Кудс яке аз қадимтарин тарҷумаҳои Куръон аст. Ба эътиқоди пажӯҳишгарон, забони тарҷумонӣ аз наздиктарин навъҳои забони форсии нав ба паҳлавии сосонӣ буда, пайванде миёни паҳлавии сосонӣ ва забони тоҷикӣ-форсӣ аст. Ҳадаф дар ин мақола ҷонишинҳои шахсӣ аст, ки дар тарҷумаи мазкур қорбурди зиёд доранд. Ҷонишинҳои шахсии забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дорад ва аз оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ сарчашма мегиранд. Ҷонишинҳои шахсии ту ва мо дар шаклҳои таърихии худ туво ва эймо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Ҷонишинҳои шахсии ман, вай, ӯ ва эшон бе тағйири шакл дар асари мавриди таҳқиқ истифода гардидаанд.

Калидвожаҳо: эймо, туво, вай, мо, шумо, эшон, забон, ҷонишин, тоҷикӣ, портӣ, форсӣ, ҳиндуаврупоӣ, санскрит.

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНЕЙ В ПЕРЕВОДНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДАРИ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА РАННЕГО ПЕРИОДА

Язык как социальное явление всегда был спутником человечества на протяжении всего его развития и становления. На протяжении веков он воплощал в себе процесс истории и становления человечества.

Местоимения имеют специфические характеристики при использовании в тексте. Например, местоимение первого лица единственного числа объясняет, что говорящий и объект мысли — одно и то же. Местоимение второго лица объясняет единство адресата действия и предмета мысли. Третье лицо указывает на то, что предмет обсуждения находится без первого лица и адресата действия. С помощью указательных местоимений связывается время действия. Единство предмета мысли говорящего отмечается личным местоимением. Определительные местоимения обладают определенным свойством. Вопросительные местоимения указывают на то, что ищущий ищет некую связь между предметами.

Коран Кудс — один из старейших переводов Корана. По мнению исследователей, переводной язык является одним из наиболее близких типов новоперсидского языка к сасанидскому пехлеви и является связующим звеном между сасанидским пехлеви и таджикско-персидским языком. Целью данной статьи являются личные местоимения, которые часто используются в данном переводе. Таджикские личные местоимения имеют давнюю историю и происходят из индоевропейской языковой семьи. Личные местоимения ты и мы используются в своих исторических формах эймо и туво. Личные местоимения я, она, он и они употребляются в исследуемом произведении без изменения формы.

Ключевые слова: эймо, туво, он, мы, вы, они, язык, местоимение, таджикский, пертийский язык, персидский, индоевропейский, санскрит.

FEATURES OF PERSONAL PRONOUNS IN TRANSLATED WORKS OF THE DARI PERSIAN LANGUAGE OF THE EARLY PERIOD

Language as a social phenomenon has always accompanied humanity throughout its development and formation. And over the centuries it has embodied the history of the process of development of humanity.

Pronouns have specific characteristics when used in text. For example, the first person singular pronoun explains that the speaker and the object of thought are one and the same. The second person pronoun explains the unity of the addressee of the action and the subject of thought. The third person indicates that the subject of discussion is without the first person and the addressee of the action. The time of action is associated with demonstrative pronouns. The unity of the subject of the speaker's thought is marked by a personal pronoun. Determinative pronouns have a certain property. Interrogative pronouns indicate that the seeker is looking for some kind of connection between objects.

Quds is one of the oldest translations of the Quran. According to researchers, the translated language is one of the closest types of the New Persian language to the Sasanian Pahlavi and is a link between the Sasanian Pahlavi and the Tajik-Persian language. The purpose of this article is personal pronouns, which are often used in this translation. Tajik personal pronouns have a long history and come from the Indo-European language family. The personal pronouns you and we are used in their historical forms *eimoi tuvo*. The personal pronouns I, she, he and they are used in the work under study without changing their form.

Keywords: *eimo, Tuvo, he, we, you, they, language, pronoun, Tajik, Porto language, Persian, Indo-European, Sanskrit.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саъдуллозода Умедҷон Қудратулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типология. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru*

Сведения об авторе: *Садуллозода Умеджон Кудратулло – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru*

Information about the author: *Sadullozoda Umejон Kudratullo – Tajik National University, PhD, Associate Professor of the Department of History of Language and Typology. Address: 17 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru*

БАРРАСИИ ТАҲВИЛОТИ ТАРҶУМОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ НОМУВОФИҚАТИИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН ДАР ТАРҶУМАИ БАДЕЙ

Соҳибназарова Ҳ.Т., Давлатова М.О.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Забон нодиру беҳамто мебошад ва новобаста аз хусусиятҳои умумӣ дар онҳо вижагиҳои хос низ ба назар мерасанд, ки ба забонҳои дигар мувофиқ нестанд. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар тарҷумон ба матн тағйироту иловаҳо ворид месозад, ки бо ёрии онҳо гузариши воҳидҳои матни асли ба воҳидҳои матни тарҷума сурат мегирад.

Таҳвили тарҷумонӣ як усули мураккабест, ки барои ҳарчи наздиктар ва дақиқтар расонидани мундариҷаи матни асли ба забони тарҷума ҳангоми тарҷума истифода мешавад. Бинобар ақидаи Наврӯзов А.Ҳ. “таҳвили тарҷумонӣ ҳангоми мавҷуд набудани муодил ва ё имконнопазир будани истифодаи мутобиқатҳои дар фарҳангҳои дузабона нишондодашуда истифода мегардад” [914, с. 8]. Ақидаи А.Ҳ. Наврӯзов аз ҷониби муҳаққиқ тоҷик Зарипов Қ. низ дастгирӣ ёфтааст. Илова бар ин, Зарипов Қ. тазаккур медиҳад, ки таҳвили тарҷумонӣ на танҳо дар мавриди мавҷуд набудани муодилҳо ва мувофиқ набудани мутобиқатҳои дар фарҳангҳои дузабона мавҷуда истифода мегардад, балки он, ҳамчунин, ҳангоми мувофиқ набудани сохтори синтаксисии забонҳои асли ва тарҷума истифода мегардад [6, с. 37].

Таҳвили тарҷумонӣ ҳамчун яке аз омилҳои номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ фаҳмида мешавад ва миёни навъҳои номувофиқатӣ, номувофиқатии таҳвилӣ ҳамчун гурӯҳи алоҳида муайян гардидааст.

Дар назария ва амалияи тарҷума таҳвилоти тарҷума аз тарафи забоншиносону тарҷумашиносон гуногун тасниф шудаанд.

Тарҷумашиноси тоҷик Ҳ. Аҳрорӣ навъҳои таҳвилро ҳамчун “талаф” ва “бадал”-муқаррар намудааст. Тарҷумашиноси тоҷик таснифоти худро бо он асоснок кардааст, ки дар назарияи тарҷумаи бадеӣ “талаф” ва “бадал” гуфтани мафҳумҳо ҳастанд, зеро баъзе унсурҳои ба худ хоси лексикиро айнан тарҷума кардан мумкин нест, барои он ки онҳо талаф ёбанд ва ё ба ҷойи онҳо калима ва ё ибораи дигар кор фармуда мешаванд. Аз ин рӯ, “талаф” ногузир аст, “бадал” ёрӣ мерасонад, ба шарте ки “талаф” ҷойи “бадал”-ро касб кунад ва ба руҳи асар ҳалал нарасонад [1, с. 106]. Бояд тазаккур дод, ки “талаф” ва “бадал” ҳамчун навъҳои таҳвили луғавӣ ва грамматикӣ маҳсубанд.

Муҳаққиқи тоҷик А.Ҳ. Наврӯзов таҳвили тарҷумаро ба се навъ тасниф намудааст: лексикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ-грамматикиро пешниҳод намудааст [9, с. 8] ва он навъҳое, ки тарҷумашинос Ҳ. Аҳрорӣ пешниҳод намудааст, ба қатори таҳвилоти лексикӣ ва грамматикӣ дохил намудааст.

Тарҷумашинос Ретскер Я.И. ду навъи таҳвилоти тарҷумонӣ, таҳвили грамматикӣ ва лексикиро нишон додааст. Таҳвилоти грамматикӣ аз ивазнамоии ҳиссаҳои нутқ ва ё аъзои ҷумла ва таҳвилоти лексикӣ аз конкретизатсия, генерализатсия, дифференциатсияи маъноҳо, тарҷумаи антонимӣ, компенсатсия, ташаққули маъноӣ ва тағйироти кулӣ иборат мебошад [10, с. 72-84].

А.Б. Шевнин ва Н.П. Серов таснифоти Я.И. Ретскерро пайравӣ карда, таҳвилоти тарҷумониро ба лексикӣ ва грамматикӣ ҷудо намудаанд [23, с. 43].

Фитерман А.М. ва Левитская Т.Р. таҳвилоти тарҷумаро ба намудҳои зерин ҷудо намудаанд:

- таҳвилоти грамматикӣ;
- таҳвилоти услубӣ;
- таҳвилоти лексикӣ [8, с. 12-23].

Дар мақолаи мазкур мо ба таснифоти пешниҳоднамудани Я.И. Ретскер, А.Б. Шевнин ва Н.П. Серов таъя карда, дар асоси онҳо навъҳои номутобиқатии таҳвилро таҳлил хоҳем кард.

Ҳамин тавр, ақидаи забоншиносону тарҷумашиносон роҷеъ ба таснифоти таҳвилоти тарҷума гуногун буда, бештари онҳо ду навъи асосии таҳвилот: таҳвили лексикӣ ва грамматикиро ҷудо намудаанд.

Азбаски грамматикаи ҳар як забон дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, тарҷумон барои мутобиқ сохтани матни асли ба хусусиятҳои забони тарҷума ба баъзе усулҳои меоварад, ки ба тағйир ёфтани сохт ва таркиби ҷумла боис мегардад. Ин гуна тағйирёбӣ дар назарияи ва амалияи тарҷума ҳамчун таҳвилоти грамматикӣ тарҷума маъмул мебошад.

Азнавсозии ҷумла (тағйир додани сохтори он) ва ивазнамоиҳо дар сатҳи сарфу наҳв ба қатори таҳвили грамматикӣ шомил мебошанд.

Азнавсозии ҷумла навъи таҳвили тарҷумонист, ки дар он тартиби унсурҳои забони матни асли, аз қабилӣ калима, ибора, ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб ва ҷумлаҳои мустақил дар матни тарҷума иваз меёбанд:

- ... *Adele's little foot was heard to trip across the hall* (J.E., 212). – ...*услышали в холле детские шаги Адели*. – ...*дар тоҷор шарфаи қадаммонии кӯдакони Аделро шунидем*.

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар мисоли боло ҳангоми интиқоли ҷумлаи асли мутарҷимон сохти ҷумларо пурра иваз намудаанд, ки дар натиҷа тартиби унсурҳои забони матни асли ба қуллӣ тағйир ёфтаанд.

Тартиби калима дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногун мебошад, ки ин тафовут ба азнавсозии ҷумла ҳангоми тарҷума оварда мерасонад. Аз рӯи қоида, дар ҷумлаҳои забони англисӣ пуркунанда пас аз хабар мавқеъ мегарад, аммо дар забони тоҷикӣ мавқеи хабар дар охири ҷумла, пас аз дигар аъзои ҷумла мебошад, яъне пуркунандаи ҷумла дар забони тоҷикӣ пеш аз хабар ҷой дорад:

My Spring is gone, however, but it has left me that French floweret on my hands, which, in some moods, I would fain be rid of (J.E., 213). – *Моя весна прошла, но она оставила мне этот французский цветочек, от которого в иные минуты мне очень хотелось бы отделаться*. – *Баҳорам синарӣ гашт, вале ҳамин гулаки фаронсавиро ба ёдгор гузошт, ки аз вай баъзан меҳоям ғузезам* (Ҷ.Э., 137).

Зикр кардан ба маврид аст, ки тартиби калима дар забони англисӣ ба тартиби калима дар забони русӣ монанд мебошад, аз ин рӯ, ҳолати болозикр дар тарҷума аз забони англисӣ ба забони русӣ кам ба назар мерасад.

Ивазнамоии калима дар тарҷума ҳамчун таҳвили луғавӣ-грамматикӣ маъмул аст. Дар раванди тарҷума воҳидҳои грамматикӣ аз қабилӣ шакли калимаҳо, ҳиссаҳои нутқ, аъзои ҷумла, навъҳои алоқии синтаксисӣ ва ғайраҳо тағйир дода мешаванд:

...while *she* played with Pilot and her shuttlecock, *he* asked me to walk up and down a long beech avenue within sight of *her* (J.E., 214). – *пока она играла в волан и забавлялась с Пилотом, он предложил мне погулять по длинной буковой аллее, откуда мы могли наблюдать за девочкой*. – *ҳангоме ки Адел бо тўбчаи худ бозӣ кардаву саргармӣ Пилот буд, хуҷаин пешниҳод намуд, каме дар кўчабоғи олашҳо, ки аз он ҷо ба кўдак назар кардан мумкин буд, қадам занем* (Ҷ.Э., 137).

Дар ҷумлаи мазкур дар забонҳои англисӣ ва русӣ ивазнамоии ҳиссаҳои нутқ танҳо дар як маврид ба назар мерасад. Тарҷумони рус ҷонишини шахси, ки дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда дар шакли *her* омадааст, ба исми ҷинси *девочка* иваз намудааст. Аммо мутарҷими тоҷик ивазнамоиро дар се маврид истифода намудааст. Ӯ ҷонишини шахсии *she*-ро, ки ба забони русӣ ҳамчун *она* тарҷума шудааст, бо исми хоси *Адел* дар асоси контекст иваз кардааст. Ҳамчунин, бо дарназардошти контекст тарҷумон ҷонишини англисии *he*-ро бо исми ҷинси *хуҷаин* иваз намудааст. Новобаста аз забони миёнарав будани забони русӣ ҳангоми тарҷумаи асар ба забони тоҷикӣ таҳвилоти тарҷумонии истифодаи мутарҷимон аз ҳам фарқ мекунад. Аз ҷумла, дар мисоли ҷузъ мутарҷими рус барои интиқоли ҷонишини *her* калимаи *девочка*-ро истифода бурда бошад, пас тарҷумони тоҷик, дар ин маврид, миёни забони англисӣ ва тоҷикӣ дар тарҷуаи *her* аз ивазнамоӣ ва миёни забони русӣ ва тоҷикӣ умумикунониро истифода намуда, вожаи *девочка*-ро ҳамчун *кўдак* тарҷума намудааст.

Тахвили лексикӣ дур шудан аз мутобиқати лексикӣ [717, с. 180] мебошад. Дар назария ва амалия тарҷума навъҳои гуногуни тахвили лексикӣ пешниҳод гардидааст. Новобаста аз мухталифии миқдори тахвилоти лексикӣ тарҷума бештари забоншиносону тарҷумашиносон 8 навъи онро муайян намудаанд.

Мушаххасгардонӣ – навъи тахвили лексикӣест, ки дар он калима ва ибораҳои дорои маънои васеътар дар забони аслии ба калима ва ибораҳои дорои маънои маҳдудтар дар забони тарҷума иваз карда мешаванд, яъне мушаххасгардонӣ тахвили лексикӣест мебошад, ки дар он мафҳуми том ба мафҳуми чузъӣ ва мафҳуми умумӣ ба мафҳуми мушаххас иваз карда мешавад.

Мушаххасгардонӣ дар навбати худ ба мушаххасгардонии забонӣ ва контекстӣ [2, с. 210] чудо мешавад. Дар мушаххасгардонии забонӣ иваз кардани калимаи дорои маънои васеъ ба калимаи дорои маънои маҳдуд дар асоси фарқи сохтори ду забон ва ё дар забони мақсад вучуд надоштани воҳиди лексикӣ, ки ба мисли воҳиди лексикӣ забони мабдаи маънои васеъ дорад, вобаста аст:

- *This room was chill, because it seldom had a fire; it was silent... (J.E., 17).* - В комнате стоял промозлый холод, оттого что ее редко топили, в ней царило безмолвие – Хонаро сардии рутубатнок фаро гирифта буд, чунки онро аҳён-аҳён гарм мекунониданд, дар он хомӯшӣ ҳукмфармоист (Ҷ.Э., 12).

Дар ин ҷо феъли **was** мушаххас шудааст. Он на танҳо “было холодно – сард буд”, балки ба контекст таъя карда, тарҷумон ба ёрии истиора ба ифодаи бештари фазо дар ҳуҷраи кӯдакони муҷозотшуда ноил мегардад, ки ҳеҷ вачҳ барои муддати тулонӣ дар он ҷо зистан омода нагардидааст.

Мушаххасгардонии контекстӣ бошад, бо омилҳои контексти мушаххас, бештари ҳолатҳо, мулоҳизаҳои услубӣ, аз қабилӣ зарурати пурратар намудани ибора, хоҳиши канорагирӣ қардан аз такрор, ноил шудан ба образнокии бештар, аёнӣ ва ғайра вобаста аст.

Умумигардонӣ муқобили мушаххасгардонӣ мебошад. Дар он мафҳуми мушаххас ба мафҳуми умумӣ тахвил дода мешавад. Умумигардонӣ ивазнамоии калимаи дорои маънои мушаххас ба калимаи дорои маънои умумӣ мебошад, ки барои соҳибзабони забони тарҷума фаҳмотар аст [Ҳамон ҷо, с. 129]:

*And though I don't comprehend how it is, I perceive you have acquired a degree of regard for that foolish little **child** Adele, too; and even for simple dame Fairfax» (J.E., 380)?* – И кроме того, не знаю каким образом, но вы привыкли к этому легкомысленному **существо**, к маленькой Адели. И даже к простодушной миссис Фэйрфакс. – Ва, инчунин, намередонам, чӣ гуна, вале шумо ба ин **мавҷуд** хурдакаки сабукфикр Адел ва ҳатто, хонум Фэйрфакси соддадил одат қардед (Ҷ.Э., 245).

Дар ҷумлаи мазкур мутарҷими рус калимаи англисии **child**-ро бо важаи **существо** интиқол додааст, яъне мафҳуми мушаххас ба мафҳуми умумӣ иваз гардидааст. Чунин тахвилро дар назария ва амалия тарҷума умумигардонӣ меноманд. Дар тарҷумаи тоҷикӣ низ умумигардонӣ ба назар мерасад. Мутарҷим низ дар интиқоли мафҳуми мушаххаси **child** мафҳуми умумии **мавҷуд** истифода намудааст.

Бояд қайд кард, ки усули умумигардонӣ ҳангоми интиқоли исмҳои хос аз тарафи тарҷумонон бештар истифода мегардад.

Инчунин, умумигардонӣ дар ҳолатҳои мавҷуд набудани калимаи дорои маънои мушаххаси забони аслии дар забони тарҷума истифода мегардад, яъне калимаи дорои маънои мушаххас ба калимаи дорои маънои умумӣ иваз карда мешавад.

Чӣ тавре ки қайд гардид, тахвилоти гуногуни тарҷумонӣ, аз ҷумла, умумигардонӣ барои канора чустан аз такрор истифода мегардад.

Тафовут дар сохти ҷумла ба илова намудани як қатор воҳидҳои луғавӣ дар забони тарҷума мусоидат менамояд. Азбаски як қатор ҷумлаҳои забони англисӣ мухтасар ифода меёбанд, ин аст, ки муфасссалтар баён намудани онҳо дар забони тоҷикӣ илованамоиро талаб мекунад:

We lived better too (J.E., 117). – Условия нашей жизни тоже стали лучше. – Шароити зиндагиямон ҳам беҳтар гашт (Ҷ.Э., 74).

Дар чумлаи мазкур дар натиҷаи ивазнамоии феъли **to live** – *жить* – зиндагӣ кардан бо исми **жизнь** – *зиндагӣ*, илова намудани калимаи **условие** – *шароит* ба назар мерасад.

Mr. Brocklehurst and his family never came near Lowood now (J.E., 117) – Ни мистер Брокльхерст, ни его семейство не решались даже приблизиться к Ловуду. – На ҷаноби Броклхерс, на аҳли хонадонаи барои ба Ловуд, ҳатто, наздик шудан, ҷуръат намекарданд (Ҷ.Э., 74).

Дар чумлаи фавқ барои образнок баён намудани мақсади муаллиф мутарҷимон аз илованамои истифода намуда, ибораи **не решались даже – ҳатто ҷуръат намекарданд**-ро илова намудаанд.

Иловаҳо дар ҷараёни тарҷума метавонанд бо сабабҳои дигар низ ба амал оянд. Яке аз онҳо ҳангоми тарҷума азнавсозии синтаксисии сохтори чумла мебошад, ки дар он баъзан унсурҳои муайяно ба чумла ворид кардан лозим меояд. Вучуд надоштани калимаи мувофиқ дар забони тарҷума низ ба ворид шудани калимаҳои иловагӣ боис мегардад.

Ҳангоми тарҷума ҳолатҳое низ мушоҳида мешаванд, ки барои мутобиқ намудани чумлаи матни асли бо хусусиятҳои забони тарҷума тарҷумон ба якҷанд таҳвилоти тарҷумонӣ даст мезанад.

Партофташавӣ баръакси илованамои мебошад. Бархурдаров Л.С. қайд менамояд, ки “ҳангоми тарҷума калимаҳое партофта мешаванд, ки аз ҷиҳати маъно зиёдати мебошанд” [3, с. 226], яъне дар сурати аз ҷиҳати маъно зиёдати будани калима тарҷумон дар раванди тарҷума онро метавонад интиқол надиҳад.

‘I believe; I have faith: I am going to God.’ ((J.E., 123). – — Я верю и надеюсь: я иду к богу. – Ман бовар ва умед дорам, ки ба назди худо меравасм (Ҷ.Э., 78).

Дар мисоли фавқ, бино бар сабаби барзиёдии ҷонишини шахсии **I – я – ман** дар забони русӣ як маротиба ва дар забони тоҷикӣ ду маротиба ихтисор шудааст.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳангоми ихтисор шудани калимаҳо мутарҷим бояд эҳтиёткор бошад, то воҳидҳои луғавии аз ҷиҳати маъно муҳимро дар забони тарҷума ҳифз накунад, зеро ихтисор шудани онҳо боиси кошта гаштани муҳтавои матн мегардад.

Бояд қайд кард, ки на ҳамеша барзиёдии лексикӣ боиси ихтисор шудани воҳидҳои лексикӣ дар забони тарҷума мегардад. Инчунин, дар раванди тарҷума ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки хусусиятҳои хоси забони забони асли ва забони тарҷума боиси ихтисор гаштани воҳидҳои лексикӣ мегардад. Хусусан, миёни грамматикаи забони тоҷикӣ ва забони англисӣ тафовутҳо ба назар мерасад, ки боиси ихтисор гаштани баъзе воҳидҳои лексикӣ ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мегардад.

Навӣ дигари таҳвили тарҷумонӣ ин усули инкишофи маъноӣ мебошад. Усули инкишофи маъноӣ аз иваз кардани муодили калимаи матни асли бо калимаи дигаре иборат мебошад, ки ҳам аз ҷиҳати лексикӣ ва ҳам аз ҷиҳати маъноӣ дар забони тарҷума бо он алоқаманд аст.

Агар ба назар гирем, ки тамоми ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ ба се категория тақсим мешаванд: предметҳо, равандҳо ва аломатҳо, пас барои ба воситаи забони дигар интиқол додани як мазмун предметро бо аломати он, равандро бо предмет, аломатро бо предмет ё раванд ва амсоли инҳо иваз кардан мумкин аст. Зери мафҳуми раванд – амал ё ҳолат фаҳмида мешавад.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, ҳангоми тарҷума ҳолатҳое ба назар мерасад, ки новобаста аз мавҷудияти муодилҳо ва мутобиқатҳои воҳиди лексикӣ дар забони тарҷума тарҷумон барои интиқоли калимаи муайяни матни асли бо назардошти контекст дар матни тарҷума калимаеро истифода менамояд, ки он на муодил ва на мутобиқати калимаи асли буда, аз ҷиҳати маъно бо он алоқаманд мебошад.

Дар раванди тарҷума ҳолатҳое низ мушоҳида мегарданд, ки дар онҳо тарҷумон ягон мафҳуми матни аслиро бо муқобили он дар матни тарҷума бо дарназардошти мундариҷаи

матн иваз менамояд. Ин гуна ивазнамоиро дар илми тарҷумашиносӣ тарҷумаи антонимӣ номгузорӣ намудаанд.

Бояд қайд кард, ки тарҷумаи антонимӣ на танҳо барои интиқоли сохторҳои (таркибҳои) грамматикӣ, балки, инчунин, барои тарҷумаи калимаҳои алоҳида низ истифода мегарданд, яъне ҳангоми интиқоли калимаи муайян антоними калимаи аслий дар матни тарҷума истифода мегардад.

Яке аз усулҳои таҳвили луғавии тарҷума — тарҷумаи антонимӣ мебошад, ки дар он калимаи дорой маъноӣ мусбат ба манфӣ иваз карда шудааст:

*“Can I not get so much of my own will? Is not the thing **feasible**? Yes — **yes** — the end is not so difficult...”* (J.E., 131). — *“Неужели я даже этого не смогу добиться? Разве мое желание **невыполнимо**? **Нет, нет**, это в конце концов вовсе не так трудно...”*. — Наход ҳамин ҳам ба ман муяссар нагардад? Оё ин хоҳиши ман **ичронопазир** мебошад? **Не, не**, ахиран ин на он қадар душвор аст... (Ҷ.Э., 83).

Дар интиқоли ҷумлаи болозикр тарҷумаи антонимӣ истифода гардида, вожаи **feasible** — **выполнимо** — **имконпазир**, ҳамчун **невыполнимо** — **имконнопазир** ва калимаи **Yes** — **Да** — **Бале** чун **Нет** — **Не** тарҷума шудаанд.

Бинобар мухталиф будани низоми лексикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар раванди тарҷума, инчунин, ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки дар онҳо ҷумлаи матни аслий ба кулӣ тағйир меёбад, яъне ҳамаи воҳидҳои лексикӣ ҷумлаи аслий ва ё миқдори бештар онҳо тағйир меёбад.

Баъзе хусусиятҳои забони англисиро ба ғайр аз таҳвили ҷуброннамоӣ бо дигар воситаҳо ба забони тоҷикӣ интиқол додан ғайриимкон мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мақсади асосии тарҷумон ноил шудан ба тарҷумаи мукамал мебошад. Дар баробари ин, вазифаи асосӣ бо дарназардошти хусусиятҳои услубӣ бадеӣ ҳар чӣ зиёда интиқол додани воҳидҳои лексикӣ матни аслий мебошад. Чунон ки маълум аст, ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ, тарҷумон кӯшиш намояд, ки пеш аз ҳама, воситаҳои таъсиррасони матнро ҳифз намояд. Чун низоми лексикӣ забонҳо хосанд, бидуни таҳвилоти лексикӣ тарҷумаи матнҳои бадеӣ имконнопазир аст, аммо ҳангоми истифодаи навҳои гуногуни таҳвил тарҷумонро зарур аст, ки эҳиёткор бошад, то ин ки услубӣ бадеиро дар забони тарҷума нигоҳ дорад, инчунин, муҳтавои матнро коста нагардонид, мақсади муаллифро дуруст интиқол диҳад. Бояд қайд кард, ки истифодаи дурусти таҳвилоти лексикӣ барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал имкон фароҳам меорад ва истифодаи таҳвилоти тарҷумонӣ ҳангоми тарҷума, хусусан, тарҷумаи бадеӣ падидаи маъмул аст.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улугзода

Рӯйхати адабиёт

14. Ахрорӣ, Ҳ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон / Ҳ. Ахрорӣ // Маҷмуи ҳикоя ва мақолаҳо. — Душанбе, 1984. — 160 с.
15. Бархударов, Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. — 3-е изд. — М.: ЛКИ, 1975. — 171 с.
16. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. — М.: Междунар. отношения, 2010. — 240 с.
17. Бронте, Ш. Чен Эйр: Роман/ Ш. Бронте. — Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. - 412 с.
18. Бронте, Ш. Джейн Эйр: Роман/ Ш. Бронте. — М, 2022. — 608 с.
19. Зарипов, Қ.А. Мушкилоти лексикӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дисс... номз. илм. филол: 10.02.20 / Қ.А. Зарипов. — Душанбе, 2023. — 173 с.
20. Латышев, Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы ее достижения / Л.К. Латышев. — М.: Междунар. отношения, 1981. — 247 с.
21. Левицкая, Т., Фитерман, А. Почему нужны грамматические трансформации при переводе? // Тетради переводчика / Т. Левицкая, А. Фитерман. — М., 1971. — Вып.8. — С.12-23.
22. Наврузов, А.Х. Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского языка на таджикский (на материале

- перевода романа М. Шолохова “Тихий Дон” на таджикский язык, выполненного Э. Муллокандовым): дисс... канд. филол. наук: 10.01.08 /А.Х. Наврузов. – Душанбе, 2021. – 163 с.
23. Рецкер, Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский / Я.И. Рецкер. – Л.: Просвещение, 1973. – 199 с.
24. Шевнин, А.Б. Теория и практика перевода: пособие для студентов филол. фак. ун-тов и фак. иностр. яз. пед. ин-тов / А.Б. Шевнин, В.С. Серов. – Элиста : КГУ, 1979. – 125 с.
25. Bronte, Sh. Jane Ayre/ Sh. Bronte. -L., 1999. - 496 p.

БАРРАСИИ ТАҲВИЛОТИ ТАРҶУМОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ НОМУВОФИҚАТИИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН ДАР ТАРҶУМАИ БАДЕӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи таҳвилоти тарҷумонӣ ҳамчун омили номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ ва мушкилоти он дар тарҷумаи бадеӣ дар доираи забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, дар он доир ба роҳҳои ифодаи номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ дар забон сухан меравад. Ҳамчунин, муаллифони мақола бо мисолҳо аз асарҳои бадеӣ хусусиятҳои фарқкунанда ва умумии воҳидҳои луғавиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд.

Дар мақола, ҳамзамон, ақидаи забоншиносону тарҷумашиносон роҷеъ ба таснифоти таҳвилоти тарҷума баён шудааст.

Азбаски грамматикаи ҳар як забон дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, тарҷумон барои мутобиқ сохтани матни асли ба хусусиятҳои забони тарҷума ба баъзе усулҳои меоварад, ки ба тағйир ёфтани сохт ва таркиби ҷумла боис мегардад. Ин гуна тағйирёбӣ дар назария ва амалияи тарҷума ҳамчун таҳвилоти грамматикӣ тарҷума маъмул мебошад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки тартиби калима дар забони англисӣ ба тартиби калима дар забони русӣ монанд мебошад, аз ин рӯ, дар тарҷума аз забони англисӣ ба забони русӣ ин гуна номувофиқатиҳо кам ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, дар мақола мақсади асосии тарҷумон ноил шудан ба тарҷумаи мукамал мебошад. Дар баробари ин, вазифаи асосӣ ба назардошти хусусиятҳои услуби бадеӣ ҳар чӣ зиёдаш интиқол додани воҳидҳои лексикӣ матни асли мебошад. Чунон ки маълум аст, ҳангоми тарҷумаи асарҳои бадеӣ, тарҷумон кӯшиш менамояд, ки пеш аз ҳама, воситаҳои таъсирирасони матнро ҳифз намояд. Чун низомии лексикӣ забонҳо хосанд, бидуни таҳвилоти лексикӣ тарҷумаи матнҳои бадеӣ имконнопазир аст, аммо ҳангоми истифодаи навъҳои гуногуни таҳвил тарҷумонро зарур аст, ки эҳтиёткор бошад, то ин ки услуби бадеиро дар забони тарҷума нигоҳ дорад, инчунин, муҳтавои матнро коста нагардонида, мақсади муаллифро дуруст интиқол диҳад.

Калидвожаҳо: таҳвилоти тарҷумонӣ, мутобиқат, таҳвилоти лексикӣ, номутобиқатӣ, воҳиди луғавӣ, илованамоӣ, матни асли, матни тарҷумавӣ, инъикос, роҳҳои ифода.

ОБЗОР ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ КАК ФАКТОРА НЕСОВМЕСТИМОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ЕЕ ПРОБЛЕМ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Данная статья посвящена вопросу перевода как фактору несовместимости лексических единиц и его проблемы при художественном переводе в рамках английского, русского и таджикского языков. Также авторы статьи проанализировали и рассмотрели отличительные и общие черты лексических единиц на примерах из художественных произведений.

В статье одновременно выражается мнение лингвистов и переводчиков относительно классификации переводческих трансформаций.

Поскольку грамматика каждого языка имеет свои особенности, переводчик использует некоторые приемы совместимости исходного текста к особенностям переводимого языка, что меняет структуру и состав предложения. Такого рода изменения распространены в теории и практике перевода как грамматические трансформации перевода.

Стоит отметить, что порядок слов в английском языке аналогичен порядку слов в русском языке, поэтому при переводе с английского на русский такие несоответствия встречаются редко.

Таким образом, в статье основная цель переводчика – добиться адекватного перевода. При этом, основная задача – максимально передать лексические единицы оригинального текста с учетом особенностей художественного стиля. Как известно, при переводе художественных произведений переводчик должен стараться сохранить, прежде всего, средства воздействия текста. Поскольку лексическая система языков уникальна, перевод художественных текстов без лексического перевода невозможен, но при использовании разных видов перевода переводчику необходимо соблюдать

осторожность, чтобы сохранить художественный стиль в переводимом языке, а также не сокращать содержание текста и правильно понимать цель передачи автора.

Ключевые слова: переводческая трансформация, адаптация, лексическое трансформация, несовместимость, лексическая единица, добавление, исходный текст, переводной текст, отражение, способы выражения.

REVIEW OF TRANSLATION PROCEDURE AS A FACTOR OF INCOMPATIBILITY OF LEXICAL UNITS AND ITS PROBLEMS IN ARTISTIC TRANSLATION

This article deals with the issue of translation as a factor of inconsistency of lexical units and its problems in literary translation within the framework of English, Russian and Tajik languages. Also, the authors of the article analyzed and reviewed the distinctive and general features of the lexical units with examples from the works of art.

In the article, at the same time, the opinion of linguists and translators regarding the classification of transformation is expressed.

Since the grammar of each language has its own characteristics, the translator uses some methods to adapt the original text to the characteristics of the translated language, which changes the structure and composition of the sentence. This kind of change is common in the theory and practice of translation as a grammatical transformation of translation.

It is worth mentioning that the word order in English is similar to the word order in Russian, therefore, such inconsistencies are rarely seen in the translation from English to Russian.

Thus, in the article, the main goal of the translator is to achieve an adequate translation. At the same time, the main task is to transfer the lexical units of the original text as much as possible, taking into account the features of the artistic style. As it is known, when translating works of art, the translator should try to preserve, first of all, the means of influence of the text. As the lexical system of languages is unique, it is impossible to translate literary texts without lexical translation, but when using different types of translation, the translator must be careful in order to preserve the artistic style in the translated language, as well as not to reduce the content of the text and correctly transform the purpose of the author.

Keywords: transformation, adaptation, lexical transformation, incompatibility, lexical unit, addition, source language, target language, reflection, ways of expression.

Маълумот дар бораи муаллифон: Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Давлатова Моҳшариф Олимовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD) кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 904086226, E-mail: hakimjonsaidzoda@gmail.com

Сведения об авторах: Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Давлатова Моҳшариф Олимовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)904086226, E-mail: hakimjonsaidzoda@gmail.com

Information about the authors: Sohighbazarova Havasmoh Tilloevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Davlatova Mohsharif Olimovna – Tajik International University of Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctoral Student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel. (+992)904086226, E-mail: hakimjonsaidzoda@gmail.com

ИБОРАҲОИ ИСМИИ АЛОҚАИ ҲАМРОҲӢ ДАР “РИСОЛАИ БЕНОМ” АЗ “РАСОИЛИ ФОРСӢ”-И ҲОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

Тоҷиддинзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур дар бораи ҷойгиршавӣ, дараҷаи истифода, мавқеи маъноии ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳӣ дар “Расоили форсӣ”-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ суҳан меравад. Абуисмоил Абдуллоҳ Ансории Ҳаравӣ, ки лақабаш Шайхулислом аст, соли 396х (1005м) хангоми ғуруби офтоб дар рӯзи ҷумъаи дуюми Шаббон дар деҳаи Қӯҳандаж ё Қӯҳандаж, тобеъи Тус дар замони хилофати Абуқодир Баллоҳ Аббосӣ таваллуд шудааст. Дар соли 481х (1088м) аз олам ҷашм пӯшид ва оромгоҳи ӯ дар Козаргоҳи Ҳирот ҷойгир аст, ки ҳоло бо номи “Бузургоҳ” маъруф аст ва зиёратгоҳи муштоқон ва ихлосмандонӣ ӯст. Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, аввалин асосгузори насри мусаххаъ ҳисобида мешавад, ки дар тасаввуф низ мавқеи шоистае дорад ва номи машҳураш дар пеҷидагии замин ва замонҳо пеҷида аст [3, с. 224].

Аз осори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нусхаҳои бисёре дар китобхонаҳои саросари ҷаҳон маҳфуз мондааст, ки имрӯзҳо қариб ҳамаашон бо забони форсӣ тарҷума шудаанд. “Расоили форсӣ” маҷмуи рисолаҳои Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад, ки зери таҳрири Муҳаммад Сурури Мавлоӣ ба нашр расидааст. Мо дар мақолаи мазкур ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳидоштаро дар асоси маводи “Рисолаи беном” мавриди баҳси ҳеш қарор додаем ва аз рӯйи мавқеи ҷойгиршавии ибораҳо дар рисолаҳои мазкур ҳадафи худро амалӣ гардонидаем. Бояд қайд кард, ки дар рисолаи ибораҳои исмӣ аз рӯйи мавқеи истифодаашон таҳлил гардидаанд ва бо таъя аз “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ин таҳлилҳо дар як қолаби муайян сурат гирифтаанд.

Дар алоқаи ҳамроҳӣ дар байни ҷузъҳои ибора зоҳиран ҳеҷ гуна воситаи грамматикӣ дида нашоавад ҳам, дар байни ҷузъҳои онҳо алоқаи маъноӣ ва тартиби калима, ки ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ибора намоён мешаван, нақши асосӣ мебозанд (С. Абдуллаҳимов 92).

Дар ибораҳои ҳамроҳӣ муайян намудани калимаи асосӣ нисбат ба ибораҳои пешоянду пасояндӣ каме душворӣ пеш меоварад, зеро воситаҳои алоқаи грамматикӣ ба монанди изофӣ, пешоянд ва калимаҳои ёридиҳанда дар алоқаи ҳамроҳӣ дида намешаванд. Аз ин сабаб ақидаи олимону муҳақиқон дар муайян намудани калимаи асосӣ дар ибораҳои ҳамроҳӣ гуногунанд.

Дар ибораҳои номии ҳамроҳие, ки калимаи асосиаш исм аст, ҳамаи ҳиссаҳои номии нутқ омада метавонанд. Исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ ба калимаи асосӣ – исм тобеъ гардида, муносибатҳои гуногунро зоҳир менамоянд:

1. Ибораҳои исмӣ бо исм.

Иборое, ки ҳарду ҷузъашон исм буда, бо алоқаи ҳамроҳӣ ташкил ёфтаанд, аз ҷумлаи ибораҳои серистеъмол ба шумор мераванд. Ҷузъи асосӣ дар ин гуна ибораҳо бо исми шахс ва амал, калимаи тобеи онҳо ба исми ифодакунандаи машғулият, касбу ҳунар, ҳешутаборӣ ва дигар хусусиятҳои исм ифода меёбанд (грамм 42).

...аз ин ҷо бархезед, то субҳ бидамад, ки Фузайл роҳзан ба роҳ аст. (1, 53)

Дар мисоли боло иборайи **Фузайл роҳзан** бо роҳи тобеъ будани калимаи роҳ аз нисбат ба фузайл мебошад, ки ин ҳамон шакли изофии Фузайли роҳзан аст. Дар осори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ намунаи ин гуна ибораҳои бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ суратгирифта зиёд ба мушоҳида мерасанд. Мо имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин навъи алоқаро камтар во меҳурем, ва ҳастанд ҳамон иборое, ки дар осори классикон дар қолаби алоқаи ҳамроҳӣ омадаанд, вале имрӯз мо онҳоро барак дар қолаби изофӣ зиёдтар во меҳурем.

2. Ибораҳои исмӣ бо сифат.

Асосан сифатҳои дараҷаи олӣ бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ ба исм тобеъ шуда, ибора ташкил мекунанд. Пеш аз исм омадани сифат аҳамияти услубӣ дошта, онро таъкид мекунанд:

Чун офтоб равон шуд, ин бечора Абдуллоҳ дар пайи ӯ. Қ637

Дар ин мисол ҳам бармегардем ба фикрҳое, ки дар мисоли рочеъ ба гурӯҳи ибораҳои исму исм гуфта шуд. Ҳамин ҳолатро метавон гуфт сабки алоҳида ва мушаххаси Ансорӣ, ки аксарияти ибораҳои алокаи ҳамроҳидошта шакли баргардони алокаи изофидоштаи имрӯза мебошад. Ва ё инро сабки адибону мутафаккирони классикӣ низ гуфтан ба мақсад мувофиқ аст. **Бечора Абдуллоҳ** ин ҳамин шакли муосири **Абдуллоҳи бечора** аст, ки мо имрӯзҳо истифода мебарем.

3. Ибораҳои исм бо шумора.

Ибораҳои исму шумора дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд, вале на ҳамаи исмҳо бо шумораи микдорӣ дар ин қолиб воқеъ мешаван (грамм. 42). Ибораҳое, ки аз исму шумора ташкил ёфтаанд, вобаста ба маънои луғавии чузъҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисиро мефаҳмонанд. Доираи истифодаи ибораҳои исму шумора бо роҳи алокаи ҳамроҳӣ дар “Рисолаи беном” аз “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ назар ба дигар навъҳои алоқа, зиёдтар дида мешавад. Худи шумора одатан табиати бо роҳи алокаи ҳамроҳӣ тобеъ шудан ва ё тобеъ карданро дорад. Дар осори мазкур низ ҳамин ҷиҳат фаълтар мебошад ва хусусан шумора бо исм ва ё исм бо шумора тобеъ гардидаанд, ки шарҳу мисолҳоро дар ин бобат дар таҳлилҳои зерин нишон додаем:

а) Предмет ва микдори мушахаси онро нишон медиҳанд. Аксари мисолҳои овардаи муаллиф низ дорои ҳамин гуна хусусиятанд, яъне исмҳои моддӣ ё шах бо шумораҳои мушахас:

Ҳазор дарахт, агар нишонӣ аз баҳри муроди хеш яке бинишон. Ч 10. Дар ин мисол калимаи асосӣ дарахт буда шумораи ҳазор ба он тобеъ гардидааст ва айнан ҳамин ҳолатҳо дар мисолҳои зерин низ бараъло мушоҳида мешаванд:

...то кори чунин бало гирифт, ки чаҳор ҳазор Валӣ аз ӯ ва ёрони ӯ даррасиданд. (1, 53)

Яке аз шарми гуноҳӣ хеш, бо арақи хеш, гарқ шуда, то агар сад ӯштӯр биёбоне ташина аз арақ, як тан бихуранд, сероб шуд. (1, 50)

Рӯзе ба таҳаммули такрор ва таамули асрор нишафта будам дар мадраса ва дар сар ҳазор васваса...(2, 636)

Доир ба ҳама мисолҳои овардашуда як хулоса гуфтан мумкин аст, зеро ба исмҳо ҳама он шумораҳое тобеъ гардидаанд, ки сад ва ҳазор аст. Умуман, дар тамоми осори Ансорӣ шумораи микдории сад ва аз ин зиёд бисёр кор фармуда шудааст ва ҳамчунин, шумораи микдории ду, ки аксар бо исмҳои ҳаммаъноӣ ҷаҳон, дунё, гетӣ ва олам алоқаманд гардидаанд зиёд вомеҳӯранд.

Иборҳои навъи ду гетӣ дар осори мазкур нисбатан зиёдтар такрор ёфтаанд, зеро асар пурра муноҷотро дар бар гирифтааст ва табиист, ки ду гетӣ ба маънои **ин дунё ва он дунё**, ки мусулмононро ҳақ аст, истифода шудааст ва дар ҳар маврид ба ҳар тарз:

...аз худу ду гетӣ дар гузаистанд ва ба ҳақ пайвастанд... (1, 51)

Ва ё:

... ва орифон аз азал огаҳ ва гофил аз об ва гил ва ду гетӣ вафоят ва мавло ҳосил бо дӯстӣ, ҳамроҳ ва дӯст. (1,46)

Дар мисоли зерин ибораи ду гетӣ дар шакли ду олам омадааст:

Агар ту худро бишинохтӣ, аз шодӣ ва нишот биндохтӣ, агар суҳбати худро дарёфтӣ, аз ҳар ду олам бипардохтӣ. (1,34)

Абдуллоҳи Ансорӣ, махсусан, дар мавриди ибораҳои бо роҳи алокаи ҳамроҳӣ сохташуда бисёр мисолҳои мушаххасу мураттаб ва оҳанги суфтаву ором доштаро истифода намудааст. Шахс дар вақти мутолиа на танҳо аз мазмуни рисолаҳои ӯ, балки аз истифодаи қоидаҳои дастури забонӣ ҳаловат мебарад.

Аҳли ин корро ба аҳли ду олам чӣ кор? (1, 69).

...агар ба гушаи хотир, ба аҷйоби ду гетӣ ва гирифти каромати аҳли ду гетӣ берун нагиранд... (1, 67). Дар мисоли боло, чуноне ки дида мешавад, дар як матне, ки бутун нест ва ҳамаги ду ҷумлаи кўтоҳро фарогир аст, муаллиф ду ибораи якрангу якмаъноро овардаст.

Истифодаи ду ё се навъи ибора дар як ҷумла ва ё як матн хоси осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Ин мушоҳидаи хосе аст, ки дар мавридаш қариб дар ҳамаи пахлуҳои тадқиқоти осори ӯ ёдовар. Дар бисёре аз мавридҳо ибораҳо дар як ҳикояи хурд ё як ҷумла гуногун вомехӯранд ва дар камтари мавридҳо якранг ба мисли мисоле, ки дар боло оварда шудааст. Масалан, дар мисоли зерин иборҳои сад сол ва ҳазор сол ё сад намоз ва ҳазор маҷлис фақат исмҳо гуногунанд, аммо шумораҳо як тартибанд. Инчунин, дар ҷумлаи зерин шумораи тахминии чанд чандон низ истифода шудааст, ки аллакай чор навъи ибора дар як матн қорбурд гардидааст:

То бидонӣ, ки аз гардиши рӯзгор бувад, агар ҳазор сола бувад, ҳамчунон бар табиати аввал бувад, ки як қадам пештар нарафта бувад ва ўро, ки равандагони ин роҳ ва ояндагони ба ин даргоҳ бувад, дар ҷавонӣ ба андак рӯзӣ чанд чандон биравад, ки он сифати мазмун, ки баъд ба сад сол ва ҳазор сол дар пири рӯзгор хӯрда, ҷавон бувад, дар ин ҷавонӣ роҳ рафта аз он асар набувад. (1,10)

Агар сад намоз ба ҷамоат аз ғавт шуда ва ҳазор маҷлис дар суҳбати олимон ва солиҳон нишаста... (1,58)

Ҷунайд гуяд, ки надидам касеро, ки дар риёзати он муболага кард, ки ҳоли ман сире набуд ва ҳашт сол аз барои роҳати нафси хеш, як бор паҳлу ба замин наниҳод ва дар ин навадӯ ҳашт сол, ки бигузашт, пушт ба девор ниҳода надиданд вайро. (1, 67)

4. Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин.

Микдори ибораҳои исмӣ алоқаи ҳамроҳӣ, ки ҷузъи тобеашон ҷонишинанд, дар забони тоҷикӣ кам нестанд, вале дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ на ҳамаи ҳелҳои ҷонишин ба исм тобеъ шудаанд. Ба вазифаи ҷузъи тобеи ин ибораҳо ҷонишинҳои таъинӣ, манфӣ, саволӣ (ба ғайр аз кӣ), ишоратӣ, номуайянӣ меоянд.

Дар ибораҳои исмӣ бо ҷонишини таъинӣ ҷузъи тобеъ ҳамеша пеш аз калимаи асосӣ меистад ва дар байни ҷузъҳои ибора муносибати муайянқунандагӣ дида мешавад. Ҷузъи асосӣ бештар бо исмҳои шахс, макон ва маънӣ ифода меёбанд:

Шафқат бар ҳама халқ, шунавандаи ин ҳадисро бояд, ки доман гирад, ки ба ҳеҷ кас бар нахурад... (1,10). Дар ин мисол ҳам ҷонишини ҳама ва ҳам ҷонишини ишратии ин бо исмҳои мушахас қорбурд шудаанд.

...агар ҳама олам ба накуҳиши он дирам ва динор бархезанд, боз гуфти эшон, дар нагирад... (1, 58).

...яъне ки чаро бигузоштанд, убилаҳоро, ки ҳама Анбиё бар он буданд? (1,68)

Ҳар ки бигуяд “Аллоҳу акабар” ва дар дили вай дини Ҳақ таоллоҳро бузургӣ монда бувад, дар ҳама авқот... (1, 45)

Оё дӯсти ӯ бениёз аст, аз тоати ҳама мӯтеон ва дӯстдори ин дӯстон аст. (1, 55)

...на кофир писандад ва на мусалмон, дар ҳама миллатҳо накуҳидааст ин суҳанчинӣ ва дурӯягӣ ва фаттонӣ ва фитнаангезӣ. (1, 37)

Ҳама азобҳо афтода дар зери иқдоми дузахиён... (1, 50)

Ибораҳои бо ҷонишини таъинии ҳар низ серистеъмоланд:

...ҳар кас дар вақти мушоҳида дӯст намояд, аммо дар вақти ғайбат падид ояд. (1,37)

Ибораҳои исму ҷонишин бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ дар зерфасли мазкур аксаран исмҳои моддианд, ки қариб бо ҳама навъи ҷонишинҳо вохӯрдаанд ва дар як ҷумла то ду-се ибораро дар як қолаб дидан мумкин аст. Исмҳо иваз шудаанд, аммо ҷонишинҳо ҳамонро яхеланд. Масалан, ҷумлаҳои зерин далел ба гуфтаҳои болоанд:

Китобҳо андохтем ва ба сухани он қаландар пардохтем, то ҳар нақд ва айёре ва аҷу ба ҳар диёре, ки дошт он некӯ, бо мо дар миён ниҳод... (2, 637)

...яъне аз кӯтоҳии орзӯ, ки ҳар рӯзро рӯзи пешини умри ман мешуморад ва ҳар шабро шаби пешини умри ман медонад. (1, 10)

Ҷонишини саволии чанд фақат бо алоқаи ҳамроҳӣ ба исмҳои макон, замон, шахс ва маънӣ тобеъ мегарданд, яъне ин ҷонишин фақат хоси алоқаи ҳамроҳист. Ҷузъи асосӣ исмро номбар намояд, ҷузъи тобеъ микдори тахминии онро ба тариқи номуайянӣ нишон медиҳад.

Чузъи асосии ибораҳои мазкур бо ин ҷонишин ҳам дар шакли чамъ ва ҳам танҳо омада метавонад...

*То рағбат бад-ин ташириф, кӣ кунад ва ятимро **чанд кас** барҳам афзояд... (1, 9)*

Нақши ҷонишинҳои ишоратӣ дар ташкили ибораҳои исмӣ ва умуман, ҳамаи навъҳои ибора ва алокаи онҳо хело барҷаста аст. Дар расоили мазкур метавон гуфт, ки дар баробари дигар ҳиссаҳои номии нутқ, ҷонишин нақши барҷастае дорад ва дар матнҳо ҷолиб ба қор бурда шудааст. Ба хусус, ҷонишинҳои ин ва он, ки ба исмҳои ҳам моддӣ ва ҳам маънӣ тобеъ гардида, ҳам ибораҳои ҷолибе сохтааст ва ҳам забони осори Хочаро як услуби хос бахшидааст:

Дар байни чузъҳои ибораҳои исму ҷонишини ишоратӣ муносибати муайянкунандагӣ дида мешавад. Ҷонишинҳои ишоратии ин, он, ҳамин, ҳамон ба ҳамаи ҳелҳои исм тобеъ мешаванд:

*Рӯзе **ин Маъруф** Сирриро гуфт: (1, 60)*

*Падар ва модари **ин Маъруф** тарсо (мазҳаб) буданд... (1, 60)*

***Ин сагро** аз ташнагӣ ҳамон расидааст, ки маро расида буд. (1, 9)*

*Китобҳо андохтем ва ба суҳбати **он каландар** пардохтем... (2, 637)*

***Он саг** об хурд ва шукр гуфт Худои Азза ва Ҷалла. (1, 9)*

Дар мисоли дигар исмҳо бо ҷонишини ин ва он дар як ҷумла қорбурд шудаанд ва дар мисолҳои дигар бошад ду ибора бо исму ҷонишини ин ва ё ду, се ибора бо исму ҷонишини он дар як ҷумла истифода шудаанд. Масалан:

*...ҳар чи туро аз **ин роҳ** ва аз **ин даргоҳ** ва аз омадан ба ҳазрати Аллоҳ боз медорад, рӯзе ояд, ки **он чиз** душмани худ бар ту намояд... (1, 61)*

***Он шаб** бо қасди худ коми қадам берун ниҳод, аммо ҳамеша аз дили худ гушае бим гузошт, омадани **ин давлатро** ҷунон ки вақти намози ҷошт. (1, 53)*

Исмҳои шахс, амал ва конкрет ҷонишинҳои ишоратии таркибии ин гуна, он гуна, ин таврро тобеъ менамоянд. Дар ин навъи ибораҳо муносибати муайянкунандагӣ ба амал меояд. Чузъи асосӣ предмет ё ҳодисаро фаҳмонад, чузъи тобеъ ҳосияти онро ишора мекунад:

Ҷонишинҳои ишоратии ҷунин, инҷунин, ҳамҷунон, ҳамҷунин ва ғайра ба исмҳои тобеъ гапшта, хусусият ва аломати ашё ва ҳодисаро ишора мекунад ва боиси ба амал омадани муносибати муайянкунандагӣ мегардад, ки дорои тобиши ишоратист (гр 44).

Дар осори мазкур ҷонишини ишоратии ҷунин истифода гардидааст, ки ба шарҳи дар боло оварда мувофиқ мебошад:

*агар бар **ҷунин зиндагонӣ** (аз ҷавонӣ) ба пири шавӣ, дар пири қуратулғайн (нури чаш) осмону замин шавӣ.*

Хулоса, ибораҳои исмӣ бо роҳи алокаи ҳамроҳӣ суратгирифта дар забони адабии тоҷик яке аз воҳидҳои синтаксии сермаҳсул ба ҳисоб рафта, он дар матн бо вазифаҳои гуногуни ифодаи маъно, муносибатҳои грамматикӣ ва бо вижагиҳои муҳабиротиву услубӣ истифода мешавад. Аз ҷиҳати иштироки чузъҳои таркибии ибораҳои исмӣ алоқаашон ҳамроҳӣ бо фарогирии ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта ва мавриди истифода қарор мегирад. Дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи ибораҳои исмӣ бо гурӯҳбандии исму исм, исму сифат, исму шумора, исму ҷонишин, исму сифати феълӣ ва масдар басо диққатҷалбкунанда ва каме аҷиб аст, яъне касро водор менамояд, ки осори ӯро мутолиа намояд. Дар асарҳои ӯ аксари исмҳо ба шахс тааллуқ доранд, соҳибиятро мефаҳмонанд ва дар шакли чамъ истифода мешаванд. Дар баробари он, ки аксари китобҳои ӯ муноҷотро ташкил додааст ва ситоишу сифатҳои Худованд дар он дарҷ гардидааст, муаллиф тавонистааст, гуногунтарин ва ҷолибтарин ибораҳои синтаксисиро дар он истифода намояд, зеро одатан, ва аксаран дар муноҷот ҳадаф ба як кас равона мешавад ва ситоишу эҳтиром, талабу сарпаноҳӣ дар шакли муноҷот зиёдтар дида мешавад ва аксар ибораҳо исми маънианд. Азбаски имдод ба Худованд ва талаби омӯзишу ситоиш мавзуи аввалинндараҷаи осори ӯро ташкил додааст, пас предмет нисбатан кам ба назар мерасад, аксаран нисбат додан ба чизест ва ё шабеҳи чизе будан ё ба маконе тааллуқ доштан аст.

Муқарриз: Мухторов З.М., доктори илмҳои филологӣ

Фехрасти адабиёт

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исм бо шумора / Армуғони олимони ҷавон. – Душанбе, 1966. – С. 181-184.
2. Абдурахимов С. Ибораҳои исми забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / муҳар. Масъул Р. Ҳодизода. – қисми якум. – Душанбе: 1976. – 348с.
4. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания // Вопросы языкознания. – М., 1954, №3. – С. 12 – 24.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ.2. – 368 с.
6. Камолов Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи “Таърихи Табарӣ”-и Балъамӣ. – Душанбе, 2001. – 155с.
7. Қосимова, М.Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ / М.Н. Қосимова // Ганчи сухан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – С. 104 – 125.
8. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ/ М.Н. Қосимова // Ганчи сухан. – Душанбе, 2013. – С. 29 – 52.
9. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.
10. Ниёзмӯҳаммадов, Б., Ниёзӣ Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми дувум. Синтаксис/ Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. 237 с.
11. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис). – Душанбе, 2011. – 324 с.
12. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис). – Душанбе: Маориф, 1984. – 324 с.

Манбаъ:

1. انصاری عبدالله خواجه. لایبی و مرسوم محمد: فهارس و مقدمه و نسخه مقابلة و تصحیح به فارسی رسائل
2. 1377. تهران. مود و لوا جلد های

ИБОРАҲОИ ИСМӢ БО АЛОҚАИ ҲАМРОҲӢ ДАР ДАР “РИСОЛАИ БЕНОМ” АЗ “РАСОИЛИ ФОРСӢ”-И ҲОҶА АБДУЛЛОҲӢ АНСОРӢ

Дар қатори яке аз сермахсултарин алоқаи синтаксисии ибораҳо дар забони тоҷикӣ алоқаи ҳамроҳӣ ба ҳисоб меравад. Дар алоқаи ҳамроҳӣ дар байни ҷузъҳои ибора зоҳиран ҳеҷ гуна воситаи грамматикӣ дида нашоавад ҳам, дар байни ҷузъҳои онҳо алоқаи маъноӣ ва тартиби калима, ки ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ибора намоён мешавад, нақши асосӣ мебошад. Хусусияти грамматикӣ ва маъноии исм имконият медиҳад, ки вай бо алоқаи ҳамроҳӣ ҳиссаҳои номии нутқро тобеъ гардонад. Ибораҳои исми ҳамроҳӣ дар забони адабии тоҷик хеле серистеъмол буда, муносибати муайянкунандагиро ифода менамоянд. Исм дар нақши калимаи асосӣ метавонад бо дигар ҳиссаҳои нутқ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ибораҳои гуногунмазмун созад, ба хусус дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои исми алоқаашон ҳамроҳӣ, аз ҷиҳати мазмуни худ гуногунанд ва маъноҳои гуногунро ифода мекунанд.

Дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи ибораҳои исмӣ бо гурӯҳбандии исму исм, исму ҷонишин, басо диққатҷалбкунанда аст. Дар асарҳои ӯ аксари исмҳо исми хос, ба хусус номи одамонро нишон медиҳад ва албатта ба шахс муносибат доштани аксари ибораҳо мушоҳида мегардад. Дар баробари он, ки аксари китобҳои Абдуллоҳи Ансорӣ муноҷотро ташкил додааст ва ситоишу сифатҳои Худованд дар он дарҷ гардидааст, муаллиф тавонистааст гуногунтарин ва ҷолибтарин ибораҳои синтаксисиро дар он истифода намояд, зеро одатан ва аксаран дар муноҷот ҳадаф ба як кас равона мешавад ва ситоишу эҳтиром, талабу сарпаноҳӣ дар шакли муноҷот зиёдтар дида мешавад. Азбаски имдод ба Худованд ва талаби омӯзишу ситоиш мавзуи аввалинндарачаи муноҷотномаро ташкил додааст, пас ашё нисбатан кам ба назар мерасад, аксаран нисбат додан ба чизест ва ё шабеҳи чизе будан ё ба маконе тааллуқ доштан аст. Бо ҳамин тартибе, ки зикр кардем ибораҳоро бо тарзҳо ва маъноҳои гуногун дар мақолаи мазкур таҳлил намудаем.

Калидвожаҳо: забон, синтаксис, ибора, ибораҳои ҳамроҳӣ, исм, ибораҳои исмӣ, ҳиссаҳои нутқ, маъно, сохтор, адабиёт, Абдуллоҳи Ансорӣ, рисолаи адабӣ, наср, пандҳо.

СЛОВСОЧЕТАНИЯ ИМѢН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С ТИПОМ СВЯЗИ ПРИМЫКАНИЯ В «АНОНИМНОМ ТРАКТАТЕ» ИЗ «ПЕРСИДСКИХ ТРАКТАТОВ» ХОДЖА АБДУЛЛОХА АНСОРӢ

Известно, что примыкание относится к числу наиболее продуктивных синтаксических связей словосочетаний в таджикском языке. Несмотря на то, что между компонентами словосочетания не просматривается никаких грамматических средств, большую роль играют смысловая связь и порядок слов между их компонентами, которые выступают как средства грамматической связи между компонентами словосочетания. Грамматическая и семантическая особенность существительного позволяет ему подчинять именные части речи с помощью паратаксиста. Словосочетания с именами существительными типа связи примыкания очень широко используются в литературном таджикском

языке и выражают и выражают атрибутивную связь. Существительное в роли главного слова может посредством паратаксиста создавать разнозначные словосочетания с другими частями речи, особенно в произведениях Абдуллоха Ансори именные словосочетания, являющиеся паратаксистом, различны по своему содержанию и выражают разные значения.

В произведениях Абдуллахи Ансари очень интересно использование именных словосочетаний с классификацией существительных и имен существительных, имен существительных и местоимений. В его произведениях большая часть существительных — имена собственные, особенно имена людей, и конечно, большая часть словосочетаний связана с человеком. Помимо того, что большая часть книг Абдуллоха Ансори составлена на муноджот и в нее включены восхваления и атрибуты Бога, автору удалось использовать в ней самые разнообразные и интересные синтаксические выражения, ведь обычно и часто в муноджот цель направлена на одного человека, а похвала, уважение, требования и прибежище чаще встречаются в форме общения. Поскольку помощь Богу и требование учения и похвалы являются первичными темами общения, то предмет сравнительно редок, часто связан с чем-либо или подобен чему-либо или принадлежит какому-либо месту. В этой статье мы проанализировали выражения в разных смыслах и значениях так же, как мы уже упоминали.

Ключевые слова: язык, синтаксис, словосочетание, словосочетания с типом связи примыкание, имя существительное, словосочетания имён существительных, части речи, семантика, структура, литература, Абдуллох Ансори, литературный трактат, проза, наставления.

NOUN PHRASES WITH PARATAXIS IN "ANONYMOUS TREATISE" FROM "PERSIAN TREATISES" BY KHAJA ABDULLAHI ANSARI

Parataxis is known to be among the most productive syntactic connections of phrases in Tajik language. Although no grammatical means can be seen in coordinating or subordinating clauses or phrases connective relation between the components of the phrase are performed through the semantic connection and word order between their components, which are visibly play a major role as a means of grammatical coordinators. The grammatical and semantic feature of the noun allows it to subordinate the nominal parts of speech with the parataxis. The parataxis noun phrases are very widely used in Tajik literary language and express an attributive relationship.

The noun in the role of the main word can create phrases with different meanings with other parts of speech through parataxis, especially in the works of Abdullah Ansari, noun phrases that are parataxis are different in terms of their content and express different meanings.

In the works of Abdullahi Ansari, the use of noun phrases with the classification of nouns and nouns, nouns and pronouns is very interesting. In his works, most of the names are proper nouns, especially the names of people, and of course, most of the expressions are related to the person.

Keywords: language, syntax, phrase, noun phrases, parataxis, nouns prepositional phrases, pronouns, pronoun phrases, parts of speech, meaning, structure, literature, Abdullahi Ansari, literary treatise, prose, admonitions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоҷиддинзода Парвина – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант аз рӯи ихтисоси (PhD) кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филология. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 884801919

Сведения об авторе: Таджиддинзода Парвина – Таджикский национальный университет, докторант (PhD) кафедры истории языка и типологии филологического факультета. Адрес: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 884801919

Information about the author: Tajiddinzoda Parvina – Tajik National University, doctoral student (PhD) at the Department of History of Language and Typology, Faculty of Philology. Address: 734025, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 884801919

Аз оғози даврони соҳибистиклолӣ дар кишвар забоншиносии тоҷик аз ҳисоби таҳқиқоти гуногуни забонӣ, алалхусус, таҳқиқоти муқоисавӣ ва тарҷума бо назардошти ҷанбаҳои фарҳангии татбиқи воҳидҳои забон боз ҳам пурғановаттар мегардад ва рушд менамояд. Бо вусъатёбии робитаҳои Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон, алалхусус, бо кишвари ҳамсоя – Ҷумҳурии Мардумии Чин – зарурати таҳқиқи омӯзиши хориҷӣ, аз ҷумла забони чинӣ, пеш меояд. Боиси қаноатмандист, ки теъдоди таҳқиқоти забоншиносӣ дар мисоли забонҳои чиниву тоҷикӣ рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Ин падида саривақтӣ, мубрам ва ногузир ба назар мерасад, зеро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ мутахассисони забони чинӣ омода карда мешаванд, ки раванди забон ва фарҳангомӯзии чинӣ дар онҳо ниёз ба асосҳои илмӣ дорад.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлил ва муайян намудани баъзе вижагиҳои таснифии воҳидҳои фразеологӣ забони чинӣ мебошад. Дар ибтидо ба баъзе вижагиҳои умумии воҳидҳои фразеологӣ ишора мекунем.

Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷумлаи падидаҳо ва унсурҳои муҳимми забонӣ махсуб меёбанд, ки аз ҷанбаҳои гуногун – луғат, сохтору маъно, хусусиятҳои дастурӣ, ҷанбаҳои фарҳангӣ, муқоиса, тарҷума ва ғайра омӯхта мешаванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тури қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои маълум истифода бурда мешаванд. Инчунин, ин унсури забон дар бахши алоҳида, ки фразеология ном дорад, омӯхта шуда, маҷмуи ифодаву ибораҳои рехтаву устувори ҳар як забонро ташкил медиҳад.

Бояд таъкид дод, ки воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) вобаста ба шарту шароит ва қоидаву қонунҳои забонҳои ҷудогона ташаккул меёбанд ва амал мекунанд. Бо вучуди ин, чанд вижагии умумизабонии воҳидҳои фразеологиро ёдовар шудан мумкин аст, ки олимони тоҷик низ ба чанде аз онҳо ишора кардаанд. Тавре ки Ҳ.Маҷидов қайд менамояд, “аз нигоҳи образнокӣ ва таркиби лексикӣ миёни воҳидҳои фразеологӣ як қатор умумиятро мушоҳида кардан мумкин аст” [7, с. 20]. Манзури муҳаққиқ ин аст, ки ВФ аз нигоҳи забоншиносии умумӣ маъноро ба таври маҷоз ва образнок ифода менамоянд.

Хусусияти дигари ВФ дар он зоҳир мегардад, ки калимаҳои таркибии онҳо ҷои ҳудро тағйир намендиҳанд ва дар онҳо ҳодисаҳои инверсия низ мушоҳида намегардад. Дар сурати ҷойивазкунии калимаҳо ВФ ба ифодаҳои бемантик ва дар забон вучуднадошта табдил меёбанд, ё худ ба ибораҳои оддии синтаксисӣ мубаддал мешаванд. Масалан, “рости гап” воҳиди фразеологӣ мебошад, аммо “тапи рост” ибораи оддии синтаксисиро ташкил медиҳад.

Фарқи асосии ВФ-ро аз калима, пеш аз ҳама, дар он дидан дуруст аст, ки фразеологизмҳо хусусияти грамматикӣ доранд, яъне ҳиссаҳои ВФ аз якҷанд калимаҳои мустақилмаъно ташкил меёбанд, ки аз нуқтаи назари грамматика ба ҳамдигар вобастагӣ доранд ва берун аз ҳудуди воҳиди фразеологӣ маънои мустақил доранд. Ҳиссаҳои калима берун аз ҳудуди он ягон мафҳумро ифода карда наметавонанд [4, с. 64].

Доираи истифодаи ВФ хеле васеъ аст, ки аз ин лиҳоз, метавон аз муоширати миёни соҳибзабонон, коргоҳи шоирону нависандагон, рӯзноманигорон, фаъолияти омӯзгорон ва ғайра ёдовар шуд. Масалан, муҳаққиқ Б. Камолиддинов оид ба асарҳои нависанда Ҳ.Карим тадқиқот анҷом дода, ба хулосае омадааст, ки “яке аз роҳҳои маъруф гардидани асарҳои Ҳ.Карим дар он зоҳир меёбад, ки ибораҳои рехтаро фаровон ва устокорона истифода бурда, ба асарҳояш ҳусни тозае зам намудааст» [5, с. 6].

Гузашта аз ин, ҷунон ки ишора рафт, рӯзноманигорон ба мавзӯҳои мухталифи зиндагӣ, ташвишҳои рӯзгор, муносибатҳои оилавӣ ва ғайра таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. Табиӣ аст, ки “нигоранда дар тасвири ҷунин муносибатҳои одамон дар зиндагии

рӯзмарра баробари дигар унсурҳои забони мардумӣ ба воҳидҳои фразеологӣ ҳам рӯй меоварад» [5, с.53].

Яке аз методҳои маъмули таҳқиқоти ВФ ин омӯзиши муқоисавӣ мебошад. Зимнан усулҳои гуногуни таҳқиқоти фразеологизмҳоро метавон ба қайд овард, аз ҷумла “пойгоҳҳои баррасии муқоисавӣ-типологӣ, қиёсӣ-таърихӣ ва ғайра, ки уфукҳои тозаеро дар ин ҷустуҷӯҳо ишорат хоҳад кард” [11, с.49].

Ин вижагиҳои умумизабони ВФ-ро ба воҳидҳои фразеологӣ забони чинӣ низ метавон нисбат дод. Бо вучуди ин, ВФ чинӣ махсусиятҳои худро доранд ва аз ҷанбаҳои мухталиф таҳқиқ ва баррасӣ мегарданд, ҷунончи: аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ ва ҳамчун воситаи ҳифзкунандаи хусусиятҳои миллий [8; 3]; аз нигоҳи хусусиятҳои умумӣ [9; 1; 12]; вобаста ба қорбурди онҳо дар адабиёти бадеӣ [14]; аз лиҳози тадриси забон [16]; муқоиса ва тарҷума [17; 15] ва ғайра. Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба яке аз ҷанбаҳои онҳо – намуҳои гурӯҳбандӣ ё худ таснифи ВФ-и чинӣ таваҷҷуҳ хоҳем кард [13; 10].

Мувофиқи аломатҳои фарқкунандаи луғавӣ-маъноӣ ва дастурӣ ва махсусиятҳои амалкард ё тарзи ҷойгиршавӣ дар занҷираи нутқ ВФ ба навъҳои марбутатаи сохторию семантикӣ ва функционалию услубӣ ҷудо мешаванд. Ин қорро барои он анҷом медиҳанд, ки як низоми муайян қорӣ шавад ва теъдоди зиёди фразеологизмҳои забони чинӣ ба осонӣ азхуд карда шаванд.

Таснифи сохторӣ.

Мақсади таснифи мазкур ин мавзӯбандӣ намудани воҳидҳои фразеологӣ забони чинӣ ба навъ ва зернавъҳои марбута дар асоси аломатҳои сохторию грамматикӣ ва лексикӣ семантикӣ мебошад. Аз рӯйи ин тасниф фразеологизмҳо ба ду навъи сохторӣ ҷудо мешаванд: фразеологизм-ибора ва фразеологизм-ҷумла [2].

1. Воҳидҳои фразеологӣ дар шакли ибора

Ба ин гурӯҳ ВФ дохил мешаванд, ки сохтори ибораро доранд ва баъзан онҳоро фраземаҳо низ ном мегиранд. Фраземаҳо бо ифодаи баъзе мафҳумҳо ва бо ин васила ибораҳои номӣ мебошанд. Азбаски фразеологизмҳои ин навъ аломати умумӣ доранд (сохти ибора), вале аз нигоҳи семантика ва дараҷаи яққояшавии ҷузъҳои таркибии онҳо фарқ мекунанд, онҳоро ба ду зергурӯҳ ҷудо мекунанд: ифодаҳои фразеологӣ ва таркибҳои фразеологӣ.

Ифодаҳои фразеологӣ – фразеологизмҳое мебошанд, ки аз калимаҳои маъноӣ озоддошта иборат мебошанд. Ба онҳо тақсимишавии семантикӣ хос аст. Ҷузъҳо мустақилии семантики худро нигоҳ медоранд ва маъноӣ умумӣ ба маъноӣ ҷузъҳои таркибӣ баробар аст. Хусусияти асосии ин гурӯҳ аз он иборат аст, ки онҳоро гӯянда дар рафти нутқ намесозад ва онҳо ҳамчун воҳиди тайёр бо ҳайати таркибии доимӣ ва маъноӣ доимӣ тақроран истифода мешаванд.

Ҳамчун ифодакунандаи калимагии мафҳум ба монанди калимаҳо ин гуна фразеологизмҳо вазифаи унвонӣ (номинативиро) иҷро мекунанд. Фразеологизмҳои ин навъро аз ибораҳои озод фарқ кардан хеле душвор аст, зеро ба ҳам наздиканд. Чанд мисол: 体力劳动 (tǐlì láodòng) - қори қисмонӣ, 脑力劳动 (nǎolì láodòng) - меҳнати фикрӣ, 劳动纪律 (láodòng jìlǜ) - интизоми меҳнат, 生产任务 (shēngchǎn rènwù) – супориши истеҳсоли, 政治经济学 (zhèngzhìjīngjìxué) – иқтисоди сиёсӣ.

Таркибҳои фразеологӣ фразеологизмҳое мебошанд, ки дар таркиби онҳо ҳадди ақал як ҷузъ калимаеро ташкил медиҳад, ки маъноӣ вобаста ва махсус дорад. Ҷузъҳои махсус ба маъноӣ маҷозӣ ва истиоравӣ истифода мешаванд. Онҳо метавонанд танҳо бо баъзе калимаҳои муайян пайваст шаванд ва мутаносибан маъноӣ аз нигоҳи фразеологӣ алоқамандро дошта бошанд.

Хусусияти хоси ин намуи фразеологизмҳо дар он зоҳир мегардад, ки мафҳуми фразеологизм аз маҷмуи унсурҳои он, на аз калимаҳои ҷудогона таркиб меёбад.

黄金时代 huangjin shidai – асри тиллоӣ, 黑暗势力硬 hei'an shili – қувваҳои бад, 硬性规定 yingxing guiding – қоидаҳои қатъӣ, 暗淡心情 andan xinqing – таъби хира, 盲目崇拜 mangmu chongbai – эҳтироми кӯр-кӯрона.

Дар ибтидо теъдоди муайяни ВФ ин навъ эпитетҳои истиоравӣ доштанд, ки унсури якуми фразеологизмҳоро ташкил меоданд. Вале минбаъд ин ибораҳо бо мурури замон хусусияти метафориӣ худро қариб қомилан аз даст додаанд. Ҳоло ин фразеологизмҳо маъноеро ифода менамоянд, ки бо аъъони забонӣ мустақам карда шудаанд. Маҳз меъри мазкур инҳоро аз таркиби калимасе фарқ мекунонад, ки дорои эпитетҳои инфиродӣ муаллифӣ мебошанд.

Таркибҳои фразеологӣ зерин аз рӯи меъриҳои забони *венян* сохта шудаанд ва аз ду якҷиҳои иборатанд. Эҳтимол дорад, ки ин таркибҳо аллакай луғавӣ ё худ калимагӣ шудаанд, ки аз шакли навишти фонетикӣ онҳо дар луғатҳои забони чинӣ маълум аст. Вале саволҳо оид ба мақоми ин гуна воҳидҳо бечавобанд, зеро мушкилии ҳудуди калимаи чинӣ то ба ҳол ҳалли худро наёфтааст. 虚惊 xujing – хатари бардурӯғ, 虚名 xuming – шӯҳрати сохта, 铁证 tiezheng – далели қотел, 默契 moqi – розигии сукутӣ, 严寒 yanhán – сардии қаҳратун ва ғ..

Бояд таваққуф дод, ки сарчашмаи асосии ВФ забони мардум буда, онҳо дар натиҷаи ҳулосаҳои тулониӣ соҳибзабонон ташаккул меёбанд. Бо вучуди ин, яке аз роҳҳои ғайр афзудани захираи ВФ ҳар як забон ин иқтибос аз забонҳои дигар мебошад. Фразеологизмҳои калка (ҳарфохарф тарҷумашуда) иборасе мебошанд, ки дар натиҷаи тарҷумаи пайиҳаи ҷузъҳои фразеологизм аз забони хориҷӣ ба забони чинӣ ба вучуд омадаанд, яъне калка шудаанд. Дар забони муосири чинӣ чунин фразеологизмҳо чандон зиёд нестанд.

Хусусияти хоси ин гуна воҳидҳо дар он аст, ки онҳоро метавон бо калимаси синонимии маъноӣ вобастадошта иваз кард, яъне ба ҷои ҷузъҳои махсуси таркибҳои фразеологӣ метавон синонимҳоро истифода кард. 铁证 tiezheng – бурҳони қотел, 无法反驳的证据 wufa fanbo de zhengju – далелҳои раднопазир, 暗淡心情 andan xinqing – таъби хира, 阴沉心情 andan xinqing – таъби дилгир.

2. Воҳидҳои фразеологӣ дар шакли ҷумла

Ин гуна фразеологизмҳо сохтори ҷумларо доранд. Онҳо фикрронӣ, ҳулосакунӣ, саволро, на мафҳумро ифода мекунанд. Ин фразеологизмҳо фикру мулоҳиза, ҳулосабарориро ва саволҳоро мефаҳмонад. Ин гурӯҳи фразеологизмҳо воҳидҳои коммуникативиро ташкил медиҳанд, ҳарчанд аз рӯи сохт ба ҷумла баробар ҳастанд, вале хабари мустақилро ташкил намедиҳанд, яъне воҳидҳои унвонӣ (номинативӣ) мебошанд (ва дар ин сурат онҳо вазифаи яке аз аъзои ҷумларо иҷро мекунанд). Фразеологизмҳои ин гурӯҳ дар рафти муошират сохта нашуда, балки аз хотираи инсон дар шакли тайёр ба ёд оварда, истифода мегарданд.

少年老成 shao nian lao cheng - дар синни ҷавонӣ пиршуда. 少见多怪 shao jian duo guai - Шахсе ки кам дидааст, ба бисёр чизҳо дар ҳайрат мемонад – нодида чӣ дидааст). 问心无愧 (wen xin wu kui) - Вичдон - пок, бе азоби вичдон. 五官端正 wu guan duan zheng – Тарҳи дурусти рӯй. 名副其实 (ming fu qi shi) – Ба маънии томи калима (ба маънии аслии калима) ва ғ.

Таснифи функционалиро услубӣ.

Аз рӯи таснифи мазкур фразеологизмҳои забони чинӣ ба навъҳои марбутатаи соҳаҳои функционалии ҷамъиятӣ ҷудо шуда, ба ин ё он намуди услуби забон дохил мешаванд. Ин гуна фразеологизмҳо воҳидҳои тайёри нутқро таҷассум мекунанд. Зери мафҳуми воҳидҳои тайёри нутқ (қолабҳо) бояд воҳиди забоние фаҳмида шавад, ки (маъмулан ибора ва баъзан – ҷумла), дар нутқ ҳамеша дар шакли тайёр истифода мегарданд ва маъноӣ функционалиро услубӣ доранд.

Аз рӯйи ин тасниф фразеологизмҳо ба фразеологизмҳои гуфтугӯӣ, публицистӣ, илмӣ-техникӣ, расмӣ-коргузорӣ ва фразеологизмҳои ғирасон ҷудо мешаванд.

Забони чинӣ дорои шумори зиёди ин гуна фразеологизмҳо мебошад. Инро тавре метавон шарҳ дод, ки фразеологизмҳои дар даврони қадим бавучудода то ба ҳол дар истифода ҳастанд ва забони муосир бо воҳидҳои нав ғанитар мегардад.

Воҳидҳои фразеологии забони чинӣ аз нигоҳи имкониятҳои экспрессивӣ ба гурӯҳҳои ифоданок ва ифоданоки тасвирӣ ҷудо мешаванд.

1. Фразеологизмҳо бо маънои эмотсионалию баҳодихӣ – ин воситаҳои ифодаи муносибатҳои субъективии гӯянда (нависанда) нисбат ба предметҳо мебошад. Маънои эмотсионалию баҳодихӣ мусбат ва манфӣ мешавад ва ин аз муносибати гӯянда ба предмети фикр вобастагӣ дорад:

骇人听闻 (hairen tingwen) – даҳшатангез, бадвоҳима (одамро ба воҳима андохтан);

不可名状 bu ke mingzhuang - тасвирнашаванда, баённашаванда, ғайри қобили таъриф.

2. Воситаҳои тасвирию ифоданоки фразеологии забони чинӣ равшан, ифоданок буда, образҳо меофаранд. Фразеологизмҳои ин гурӯҳ маъниро ба таври истиора ифода менамоянд, ки онҳоро дар зергурӯҳҳо баррасӣ кардан мумкин аст.

а) Дар низоми фразеологии забони чинӣ ибораҳои устувори ба истилоҳ 成语 Chengyu ифодаҳои тайёр (идиомаҳо) мавҷуданд. Яке аз хусусиятҳои асосии онҳо ин доштани хусусияти экспрессивии онҳост. Ин ё он зухуротро номбар карда, мардум ба он ҳатман баҳое медиҳад. Ба туфайли обуранги экспрессивӣ Chengyu ба фаҳмиши инсонҳо дастрас мебошанд. Истифодаи онҳо ба матн обуранги эмотсионалӣ медиҳад, ки ин ба шарофати шакли забони онҳо, яъне шакли муъҷаз ва пур аз хусусияти идиоматикӣ муяссар мегардад. Chengyu-ро воқеан ҳам, метавон синтези воситаҳои гуногуни услубӣ – параллелизм, такрор, муқоиса ва ғайра номид.

Chengyu-и сохтори параллелӣ аз рӯйи принципи таносуби параллелӣ таркиб ёфтааст. Ин гурӯҳи воҳидҳо шаклан аз ҷаҳор морфема иборатанд. Онҳо ҷаҳор ҳичо, ҷаҳор морфема доранд, ки ҳар яки онҳо одатан калимаҳоянд.

Масалан, 水落石出 shui luo shi chu "об кам мешавад, мангҳо намоён мешаванд" – назир: офтобро бо доман пӯшидан намешавад.

Chengyu-и дорои сохтори ғайрипараллелӣ аксаран таркибҳои ҷаҳорҳичогиро мемонанд, вале бо шаклу сохторҳои дигар низ воমেҳӯранд. Дар ин гурӯҳи воҳидҳо калимаҳои ғирасон, пайвандакҳо ва ғайра низ метавонанд истифода гарданд.

Масалан, 不劳而获 bu lao er huo - меҳнат накардан, вале баҳраманд шудан "аз меваи меҳнати шахси дигар истифода бурдан" – назир: ба осонӣ, бе дарди миён.

б) Идиомаҳо, ки диққати махсусро сазовор ҳастанд, зеро онҳо сарчашмаи пурғановати дарки вижагӣҳои забон, таърих ва фарҳанги чинӣ мебошанд. Идиомаҳои чинӣ аз рӯйи қоида аз ҷаҳор ҳичо иборатанд. Ҷаҳор ҳичо – ҷаҳор иероглиф – ин меъёрест, ки ба он на танҳо идиомаҳо ва ибораҳои устувори дигар, балки ибораҳои озода бешумори ҳар лаҳза офаридашавандаи забони адабӣ низ мувофиқат мекунанд. Идиомаҳои забони чинӣ ибораҳои рехтаи ҷудонашавандаро мемонанд. Онҳо дар давоми садсолаҳо дар забон арзи вучуд мекунанд ва шакли нотақрори худ ва обуранги миллии худро нигоҳ медоранд.

Таъсири хусусияти миллиро ба муҳтавои ҷунин ибораҳои рехта баррасӣ мекунем:

Якум, онҳо бо таърихи мардуми чин алоқаи хеле зич доранд. Таърихи Чин, ки пур аз воқеаҳо, имтиҳонҳои вазнин ва шахсони нобиға мебошад, наметвонист дар забон таҷассум наёфта бошад. Аз ин ҷост, ки ибораҳои рехта сирф милли мебошанд, масалан, 破釜沉舟 po fu chen zhou (табарро шикастан, заврақхоро ғарқ кардан) - Таслим нашудан". Ин идиома бори аввал дар "Навиштаҷоти таърихии Сим Саня" зикр шудааст.

Воҳидҳои фразеологии зерин ба забони муосир аз таърих омадаанд ва нотақрориро таҷассум кардаанд: 消归曹随 xiao gui cao shui "ҳама ҳамроҳ мешаванд – сухан дар бораи

муттаҳидшавии кишвар меравад, тахтуллафзӣ, (кишвари Сяо бармегардад, аз паси он кишвари Тсао меояд)".

Дувум, воҳидҳои фразеологӣ бо фарҳанги мардумии чинӣ алоқаи зич доранд. Тарзи ҳаёт, урфу одат ва ахлоқи онҳо ва ҳамчунин, эътиқодҳои динии онҳо – ин ҳама дар идиомаҳои мавриди назар пайи худро гузоштаанд. Дар давраи ибтидоӣ дар Чини қадим барои тайёр намудани хӯрок аз сепояи фелезии махсус истифода мекарданд. (鼎 ding): ин иероглиф ба гурӯҳи чэньюй дохил мешавад. 种鸣鼎食 zhong ming ding shi (таҳт.: аз сепояҳо зерӣ занги зангӯлаҳо хӯрок хӯрдан, маъноӣ «шоҳона зиндагӣ кардан»).

Сеюм ин, ки *чэньюй* бо адабиёти классикии чин алоқаи зич дорад. Бисёри ҳамин гуна фразеологизмҳо ба давраи мо бо воситаи ривоятҳои қадим, афсонаҳо, маталҳо ва пандомезҳо омадаанд. Масалан: 精卫填海 jing wei tian hai (боисроф ба мақсади гузоштаи худ расидан – мисли парандаи афсонавии Дзинвэй), 画龙点睛 hua long dian jing (ба зерӣ калимае чизи муҳим аҳаммияти махсус додан, тарҷумаи маъноӣ: дар вақти кашидан чашмони аждаҳоро серрангтар кардан), 东施效颦 dong shi xiao pin (тақлиди раҳмовар, кори ноухдабароёна, тарҷумаи маъноӣ: Дун Ши-и зишт ба қошпарронии соҳибҷамоли Си Ши тақлид мекунад.

в) Ибороти (фраза) суфташуда – гуфторҳои муъҷаз, суфташуда ва дорои муҳтавои амиқи маъноӣ ва неруи бузурги таъсири бадеӣ мебошанд. Навъи услубии онҳо, аксаран, ба мафҳуми "мақол" рост меояд, ки яке аз воситаҳои нутқи образнок ва ифоданок мебошад. Дар забони чинӣ ду намуди воҳидҳои фразеологӣ ин наъв вучуд доранд:

1. Ифодаҳои ибратомез – *цзинцзюй*-и афористӣ. Афоризмҳо, бар хилофи зарбулмасалу мақолҳо-гуфторҳои мардумӣ, ба забон аз сарчашмаҳои асарҳои бадеӣ омадаанд. Вале ин тасниф шартӣ мебошад, зеро маъмулан дар ташаккули афоризмҳо мардум низ саҳм дорад, бинобар ин, онҳоро аз мақолҳои равшан ҷудо карда наметавонанд. 己所不欲, 物施于人 ji suo bu yu, wu shi yu ren - "Ба каси дигар қореро раво набинед, ки нисбат ба худ раво намебинед.

2. Гуфторҳои аҷиб – *цзинцзюй*-и парадоксалӣ. Парадокс – фикрронии ғайриҷашмдошт, аҷиб, ки ба тасаввури одӣ муҳолиф мебошад. Вале ин номувофиқатӣ низ шартӣ мебошад, зеро дар асл парадокс зиддиятҳои амиқи ҳаёти воқеиро тасвир мекунад. Аз рӯйи моҳияти семантикии услубии худ баъзан ба зарбулмасал наздик мешавад. 不要目的就是一种目的 (bu yao mudi jiushi yi zhong mudi). Таҳт.: Инкори мақсад худ як наъв мақсад мебошад.

Азбаски нутқи гуфтугӯӣ шакли даҳонии услуби гуфтугӯӣ забони чинӣ мебошад, он дорои бисёр шаклҳои қолабӣ ва якнавохти ифодаҳои забонӣ мебошад.

Қолабҳои нутқӣ – воҳидҳои фразеологӣ дорои хусусияти сохторӣ, маъноӣ ва функционалии гуногун мебошанд. Ба баъзе аз онҳо дараҷаи баланди ифоданокӣ хос аст. Бинобар ин, гуфтан ҷоиз аст, ки забони гуфтугӯӣ тамоюл ба фонемаҳои экспрессивӣ, самаранок ва эмотсионалӣ дорад.

Фразеологизмҳои услуби гуфтугӯиро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: формулаҳои лаҳзаҳои нутқ, формулаҳои одоби муошират ва фразаҳои гуфтугӯӣ муқаррарӣ [8].

Формулаҳои лаҳзаҳои нутқ

Дар муоширати рӯзмарра формулаҳои нутқии рӯзмарра ба таври васеъ истифода мекарданд, ки ибораҳои фразеологӣ қолабиро мемонанд: 地说 (yiban de shuo), 一般说来 (yiban shuolai) – умуман гӯем, умуман; 般所谓 (yiban suowei) – чӣ тавре ки мегӯянд; 换句话说 (huan ju hua shuo) –, 换言之 (huan yan zhi) - ба ибораи дигар; 严格地说 (yange de shuo); ошкор баён қунем 坦白地说 (tanbai de shuo) – ростӣ гап.

Формулаи одоби муошират

Ин намуди фразеологизмҳо гуфторҳои ҷавобӣ ва формулаҳои одоби муошират ном доранд. Ин фразеологизмҳо дар муколамаҳо истифода мешаванд. 如果不反对的话 (ruguo bu

fandui de hua) - Агар зид набошед; 并不反对 (bing bu fandui)- албатта, зид нестам; 如果没记错了的话 (ruguo mei jicuole de hua) - агар хато накунам; 点也不错 (yidiar ye bu cuo) – комилан дуруст; 等一会儿 (deng yihuier) – як дақиқа интизор шавед ва ғ. Формулаҳои услуби нутқ, ки мутобики меъёрҳои луғавӣ ва дастурии забони *венян* таркиб ёфтаанд, маъмулан, дар нутқи намоёндагони зиёи истифода мегарданд.

Ибороти (фразҳои) муқаррарии гуфтугӯӣ гурӯҳи махсуси фразеологизмҳои услуби гуфтугӯи забони чиниро ташкил медиҳанд.

Дар муоширати рӯзмарра иборот (фраз) ва ё гуфторҳои кӯтоҳ низ фаровон истифода мегарданд, ки дар забоншиносони чинӣ онҳоро 口语习用语 kouyu ci yong yu (фразҳои муқаррарии гуфтугӯӣ) номидаанд. Онҳо нисбатан устувор буда, сохти яклухт доранд ва як андоза муносибатро ифода намуда, фикри томо мефаҳмонанд. Масалан, ибораи "我说呢" wo shuo ne" маънои «дарки ногаҳони гуфтори қаблан шунида»-ро дорад; "又来了" you laile" ба он ишора мекунад, ки ин ё он фикронӣ ё зухурот, ки бисёр такрор мешавад, дилгир кардааст. Ин гуна ифодаҳо дар амалияи нутқ маъмулӣ мебошанд, дар нутқ мақоми хос доранд, дар вазъиятҳои муайяни нутқ истифода мегарданд, маъно ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифода менамоянд ва бо хусусиятҳои муайяни семантикӣ тавсиф меёбанд.

Ин гуна ифодаҳо дар нутқ ба шакли меъёрии фразҳои тайёр ворид шуда, хусусиятҳои фразеологиро ба худ касб намудаанд, вале бо гурӯҳҳои дигари фразеологияи забони чинӣ омехта нагардидаанд. Чунин воҳидҳо на танҳо дар муоширати рӯзмарра истифода мегарданд, балки дар қорҳои забоншиносони чинӣ ва луғатномаҳо дарҷ гардидаанд.

Барои дарк кардани моҳияти ин гурӯҳи ВФ ва дуруст тарҷума намуда, дар нутқи худ истифода намудан бояд маъно ва тобишҳои он, хусусияти услубии онҳо ва алоқаҳои мутақобилаи онҳо бо гурӯҳҳои дигари ВФ фаҳмида шавад.

Таснифи услубӣ.

Ибороти муқаррарии гуфтугӯӣ, ки маъниро ифода мекунанд, дар ҳама гуна муҳити забонӣ истифода мегарданд ва бо мурури замони тулонӣ ва истифодаи тулонӣ маъмул гаштаанд. Дар вазъияти забонии хусусӣ маъноҳои бо ин гуна воҳидҳо ифодашаванда бо эмотсияҳои муайяни ифодашаванда мепайванданд. Ҳамзамон бо ифодаи маъно таъъ ва баҳои субъективии ғӯянда (аз тариқи оҳанг, ҳиссаҳои модалӣ, калимаҳои туфайлӣ ва нидоҳо) ифода меёбанд ва хусусияти хоси ибороти муқаррари рӯзмарра мегарданд.

1.Тобиши эмотсионалӣ.

Мусбат: 心里有数 (ҳама чизро медонам, ба ман ҳама чиз маълум аст), 一个心眼儿 (хоҳиши аз таҳти дил ягон қорро кардан, ба ягон чиз кӯшиш кардан), 拿得起来放的下 (ба ҳама чиз оромона муносибат мекунам, руҳафтода нашудан), 象那么回事 (ба таври бояду шояд).

Манфӣ: 不是东西 (одами хеле бад), қавитар 一不是人 (хислатҳои одамӣ надоштан), 不知好岁 (некиро аз бадӣ фарқ накардан), 没事找事 (бар сари худ муаммо чустан), 说便宜话 (ҳарфҳои бемаънӣ задан), 认死理 (беҳад яқрав).

Ибороти рӯзмарраи гуфтугӯӣ бо модалияти субъективии ивазнашаванда:

Хитобӣ: 别提了 – дар ин бора кифоя! 我说呢 – фаҳмо; 真是的 – Э, тамоман аҷиб-ку! 这是怎么说的 – магар ин тавр гуфтан мумкин аст?!

Водоркунӣ: 别往心里去 - ба дил гирифтани лозим нест; 去你的 – Э, равед (бо ин гапатон); 放A点儿 - камтар дигаргун бош, масалан, ғамгин ва ғ..

Шубҳа: 是怎么回事 – чӣ воқеа? 也不怎么啦 - барои чӣ нофаҳмо?

Саволи муҳолиф: 不就行了 – магар ҳамин тавр нест? 管他呢 – Барои чӣ ба ӯ аҳаммият додан лозим? Ба ӯ аҳаммият додан лозим нест; 叫什么 – барои чӣ дод мезанӣ, ин тавр дод

задан чӣ лозим?, 可不是 – магар ҳамин тавр нест?, 那还用说吗 – Магар дар бораи ин ҳоло ҳам бояд суҳан ронд?

Ҳикоягӣ, ифодакунандаи ризоият: 就这么着 - бигузор ҳамин тавр бошад, 可也是 – бале, ҳамин тавр аст, 说的是 – бо ту розӣ ҳастам, ҳамин тавр ҳаст, рост мегӯӣ;

Ифодаи норозигӣ: 你看你 – э ту чиҳо мегӯӣ, барои чӣ ту ин тавр мекуни? 没什么容易 - на он қадар ҳам осон.

Ин гуна ВФ, асосан, дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешаванд, сохтори онҳо ба таври кофӣ собит нест ва маъноҳои муҳтавоии онҳо баъзан мукамал нестанд. Гузашта аз ин, миқдори кофии ин гурӯҳи ВФ чандон муҳтавои амиқ маъноӣ надоранд. Аз ин лиҳоз, байни онҳо ва ВФ дигари забони чинӣ ҳудуд гузоштан душвор аст.

Фразеологизмҳои услуби публитсистӣ.

Услуби публитсистӣ захираи фразеологии ҳудро дорад, зеро яке аз услубҳои функционалии забони адабии чинӣ мебошад. Воҳидҳои ин услубро ифодаҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд.

1) 摆脱影响 (baituo yingxiang) – аз нуфуз раҳо ёфтан.

2) 扮演绝色 (banyan juese) – нақш бозидан.

3) 保持警惕 (baochi jingti) – зиракиро ҳафз намудан.

4) 保持中立 (baochi zhongli) – бетарафиро риоя кардан.

Дар матнҳои публитсистӣ ВФ вомахӯранд, ки аз рӯи меъёрҳои забони *вэньянь* ташкил ёфтаанд: 众所周知 (zhong suo zhou zhi) – ба ҳамагон маълум аст, ҳарфе лозим нест; 不言而喻 (bu yan er yu) - ҳудаш ҳамаш фаҳмо; 概而论 yigai er lun – фикрронии умумӣ; 理所当然 (li suo dangran) – ин кори муқаррарист.

Фразеологизмҳои услуби илмӣ-техникӣ

Дақиқӣ, муъҷаз ва тарзи равони баён хоси ин гурӯҳи ВФ махсус меёбанд, дар онҳо воситаҳои истифода мешаванд, ки аз унсурҳои инфиродии муаллифӣ ӯрӣ мебошанд. ВФ ин услуб аксаран шаклҳои намунавии ифодаи нутқӣ – ибораҳои қолабӣ доранд. Чунончи: 举例如下, 下面举例 (ju li guxia),- дар поён мисол меорем; 不乏先例 (bu fa xianli) – мисолҳои монанд кам нестанд; 无须举例 (wu xu ju li) – зарурат ба овардани мисол нест.

Чанд мисоли ибороти оғози фикр: 综上所述 (zong shang suo shu). – бо хулосаи гуфтаҳои боло...; 值得注意的是 (zhide zhuyi de shi) – Қолиби диққат аст, ки... ва ғ.

Фразеологизмҳои услуби расмӣ-корғузорӣ.

Бинобар хусусиятҳои функционалии худ дар услуби расмӣ-корғузорӣ шаклҳои ба қор мераванд, ки дақиқӣ, возеҳият ва якмаъноии мафҳумҳои ифодашавандаро таъмин месозанд. Ба ин услуб ВФ хос мебошанд, ки дар амалияи муоширати расмӣ муддатҳои дароз истифода мегарданд ва аз ин лиҳоз, ба шаклҳои қолабии ифодаҳои нутқӣ табдил ёфтаанд. Чанд мисолро баррасӣ мекунем: 报部批准 (bao bu pizhun) – ба тасдиқи вазорат пешниҳод кардан; 提交首长批示 tijiao shouzhang – барои ҳамоҳангсозии садорат манзур сохтан; 经上级核准 jing shangji hezhun – розигии мақомоти болоиро гирифтани ва ғ.

Таснифи маъноӣ.

а) Воҳидҳои фразеологии якмаъно.

Маъноӣ чунин ВФ дар умум метавонад аз маъноӣ иероглифҳои таркиби он бароварда шавад ва ин одӣ ҳам ҳаст. Масалан, 满不在乎 man bu zai hu (мисли ин ки ҳеҷ чиз нашудааст, пушти ману табари қассоб), 一不留神 yi bu liushen (беинтизомӣ, бедидқатӣ, мисли ҳар вақта ягон қор мешавад).

Маъноии чуниин фразеологизро наметавон аз маъноҳои иероглифҳои таркиби он баровард. Воҳидҳои зеринро ба ин гурӯҳ дохил кардан мумкин аст: 有意思 (youyisi) – шавқовар: 三天两头 (san tian liang tou) - баъзан; 你一句我一句 ni yi ju, wo yi ju – калима паси калима. Ин иборот дар муоширати рӯзмарра ташаккул меёбанд ва маъноии онҳо дар муҳити муайяни забонӣ зоҳир мегардад. Масалан: "那么 回事" name hui shi 这种 考试就 那么 回事, 及格就 成, 何必那么认真. Дар ин матн ин воҳиди фразеологӣ ишора мекунад, ки ягон корро ҳочаки ба дил наздик гирифтани нест. "不是我说 bu shi wo shuo" 不是我说, 你这个人也 真太马虎, 太大意 - на танҳо ман ҳамин тавр меғоям, бисёриҳо меғоянд, ки ту бисёр парешонхотир ва бедикқат ҳастӣ. Дар ин сурат воҳиди мавриди истифодаи ғоянда боварӣ доштани ӯро нисбат ба фикрронии касе оид ба масъалаи муайян таъкид мекунад.

б) Воҳидҳои фразеологӣ сермаъно.

Ин гурӯҳи ВФ метавонанд аз 2 то 5 маъно дошта бошанд, ки аз матн ва вазъи нутқ фаҳмидан мумкин аст. Чуниин сермаъноӣ аз ҳисоби мавҷудияти унсурҳои одӣ (ба мисли воҳидҳои фразеологӣ одӣ) ва муайян (ба мисли воҳидҳои фразеологӣ якмаъно) ба вучуд меояд: 谁让 /谁叫 shui rang, shui jiao" 谁让 /谁叫 你 到这里来 找我的? - ба ту кӣ иҷозат дод, ки ту ба ин ҷо омада маро ҷустуҷӯ кунӣ? 帮助你也是应该的呀! 谁让咱们是老朋友呢? - Дар ҳар сурат ба ту кумак бояд кард! Чорае нест. Ҳарчи ҳам бошад, ману ту дӯстони дерина ҳастем ва ғ.

в). Воҳидҳои фразеологӣ муқобилмаъно (антонимӣ).

Дар нутқи муосири чинӣ як қатор воҳидҳои фразеологӣ дорои маъноии мусбат ва манфӣ мебошанд ва ҷуфтҳои антонимӣ месозанд. Ин феълҳо бо ванд/ҳиссаҷаҳои мусбат ва манфӣ (баъзан бо пуркунадаҳо) метавонанд бошанд. Масалан, 管得/ 不着 - дахл дорад/дахл надорад, тааллуқ дорад/тааллуқ надорад; 犯得/不上 меарзад/намеарзад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи ВФ забони чинӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад ва ВФ метавонанд аз рӯйи ҷанбаҳои гуногун омӯхта шаванд, ки баррасии муҳтасари таснифоти онҳо барои паҷуҳишҳои махсус ва бонизом дар оянда заминаи мусоидат фароҳам меорад.

**Муқарриз: Соҳибназарова Ҳ.Т., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улугзода
Фехрасти адабиёт**

1. Барчукова, К. В. Фразеология в китайском языке / К. В. Барчукова, А. В. Пескова, Е. И. Подкидышева, В. Э. Скрамных. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 18 (98). — С. 514-517. — URL: <https://moluch.ru/archive/98/22035/> (санаи мутулия: 12.04.2024).
2. Войцехович, И.В. Практическая фразеология современного китайского языка/учебник/И.В.Войцехович, - М.: АСТ: Восток – запад, 2007. – 509 с.
3. Казазаева М.А., Чжан Цзин. Фразеологические единицы как хранители национально-культурной информации (на материале сопоставительного анализа русских и китайских фразеологизмов семантической группы «части человеческого тела»)//Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». - №1(28). Январь, 2014: www.grani.vspu.ru.
4. Калонтаров Я.И. Мудрость трёх народов - панду хикмати се халқ - уч халқнинг хизматлари: (Сборник) /Отв.ред.Б.Тилавов. - Душанбе: Адиб, 1989.- 432 с.
5. Камолиддинов Б.Меъри забонӣ адаби ва забонӣ матбуот-Душанбе, 2007.
6. Камолиддинов Б.Сухан аз баҳри дигарон гуянд: Душанбе: Интернијос Таджикистан, 2001.
7. Маджидов Х. Озаимствовании ФЕ из русского языка в тадж. языке. Русс.яз. и литература в тадж. школах 1981 № 2 стр. 20.
8. Ниннин ГО. Лингвокультурные аспекты китайской фразеологии//Вестник ТГУ, выпуск 2 (118), 2013 г. – С.166-168.
9. Петенков А.П. Особенности фразеологических единиц китайского языка//Сб. трудов конф. «Современное образование: опыт прошлого, взгляд в будущее». – Петрозаводск, 2021, 297 стр., С. 70-74.

10. Симонян А. В. Типология китайских фразеологических единиц // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 33. – С. 88–92. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56707.htm>. (санаи мутолиа: 17.04.2024).
11. Тахонов Б.С. «Научные основы интегрированного обучения фразеологизмом тадж. и рус. языков», Душанбе, “Ирфон”, 1990. 51 с.
12. Фразеология китайского языка. Виды фразеологических единиц//<http://linguistics-konspect.org/?content=4863> (санаи мутолиа 12.04.2024).
13. Чжан Мэн. Основные классы фразеологизмов//Путь науки, №2(24). – Волгоград, 2016 г. – С. 87-90.
14. Шоева Д.Х. Китайские фразеологизмы в современной китайской литературе на примере романа Юй Хуа «Жить»//Гуманитарный научный вестник. 2020. №6. С. 258-264. URL: <http://naukavestnik.ru/doc/2020/06/Shoeva.pdf>
15. Hua Sun. Translation of English and Chinese Idioms from the Perspective of Cultural Differences//International Journal of Frontiers in Sociology, Vol. 3, Issue 15: 97-106.
16. Li Liu1 & Jiayi Yao. The Learning of Chinese Idiomatic Expressions as a Foreign Language//Higher Education Studies; Vol. 7, No. 2; 2017. - Published by Canadian Center of Science and Education, pp. 27-34.
17. Shuangshuang Lyu, Zhouyan Li. A Comparative analysis of Chinese and English animal idioms from perspective of//Theory and Practice in Language Studies, Vol. 10, No. 6, pp. 708-712, June 2020.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ ТАСНИФИИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЧИНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологии забони чинӣ аз нигоҳи навъҳои тасниф бахшида шудааст. Дар ибтидо далелҳои таҳқиқи воҳидҳои фразеологии чинӣ дар шароити муосир ва рушди забоншиносии муқоисавӣ ва бо ин васила муосидат намудан ба раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ, алалхусус, забони чинӣ дар кишвар собит карда мешавад. Дар он бо қаноатмандӣ қайд мегардад, ки пажӯҳиши забони чинӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст ва дар ин самт дастовардҳои назаррас низ ҳосил шудаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ яке аз унсурҳои забоние маҳсуб меёбанд, ки бо тарзи зиндагонӣ ва одатҳои анъанаҳои миллӣ ва ҳамчунин, вижагиҳои фарҳангии мардум робитаи ногусастанӣ доранд ва дарки хуби масъалаҳои марбут ба онҳо раванди омӯзиш ва тарҷумаро дар мисоли забонҳои мавриди таҳқиқ осон мегардонад.

Дар мақола, асосан, воҳидҳои фразеологии забони чинӣ аз лиҳози таснифоти гуногун мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф дар мақола бо таъкиди ақидаҳои олимони тоҷик, чин ва дигарон хусусиятҳои таснифии воҳидҳои фразеологии чиниро нишон медиҳад, ки ҷузъи силсилаи пажӯҳишҳои махсуси ӯро ташкил медиҳанд. Дар мақола мисолҳои воҳидҳои фразеологии чинӣ аз рӯи таснифоти сохторӣ, маъноӣ ва услубӣ таҳлил гардидаанд.

Хулоса, дар интиҳои мақола аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқи хусусияти таснифии воҳидҳои фразеологии забони чинӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ барои пажӯҳиши махсуси минбаъдаи воҳидҳои фразеологӣ дар мисоли забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: *вижагиҳои таснифӣ, воҳидҳои фразеологӣ, забони чинӣ, муқоиса, забони тоҷикӣ, хусусияти миллӣ, тарҷумаи таҳтулафзӣ, таснифи сохторӣ, таснифи маъноӣ, таснифи услубӣ.*

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ КЛАССИФИКАЦИИ КИТАЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Данная статья посвящена анализу некоторых особенностей фразеологизмов китайского языка с точки зрения их классификации. Вначале обосновываются исследования китайских фразеологизмов в современных условиях и развитие сравнительного языкознания, а также содействие тем самым к процессу изучения иностранных языков, в частности китайского языка в стране. С удовлетворением отмечается, что изучение китайского языка в сравнении с таджикским языком приобрело особое значение, и в этом направлении достигнуты значительные успехи.

Фразеологизмы считаются одним из элементов языка, неразрывно связанных с бытом и национальными обычаями и традициями, а также культурными особенностями народа, и хорошее понимание связанных с ними вопросов облегчает процесс обучения и перевода на примере исследуемых языков.

В статье фразеологизмы китайского языка анализируются и рассматриваются с точки зрения различных классификаций. В ней, опираясь на мнения таджикских, китайских и других ученых, автор показывает классификационные характеристики китайских фразеологизмов, входящих в специальную исследовательскую серию автора. В статье анализируются примеры китайских фразеологизмов по структурной, семантической и стилистической классификации.

Так, в конце статьи подчеркивается теоретическая и практическая значимость исследования особенностей классификации фразеологизмов китайского языка в сравнении с таджикским языком для дальнейших специальных исследований фразеологизмов на примере китайского и таджикского языков.

Ключевые слова: особенности классификации, фразеологические единицы, китайский язык, сравнение, таджикский язык, национальные особенности, буквальный перевод, структурная классификация, семантическая классификация, стилистическая классификация.

ON SOME CLASSIFICATION FEATURES OF CHINESE IDIOMS

This article is devoted to the analysis of some features of phraseological units of the Chinese language in terms of their classification. First, the study of Chinese phraseological units in modern conditions and the development of comparative linguistics as well as thereby facilitating the process of learning foreign languages, in particular the Chinese language in the country are substantiated. It is noted with satisfaction that the study of the Chinese language in comparison with the Tajiki language has acquired special importance, and significant progress has been achieved in this direction.

Phraseological units are considered one of the elements of language that are closely linked with everyday life and national customs and traditions, as well as the cultural characteristics of the people, and a good understanding of the issues related to them facilitates the process of learning and translation using the example of the languages being studied.

In the article, phraseological units of the Chinese language are analyzed and considered in terms of various classifications. In it, based on the opinions of Tajik, Chinese and other researchers, the author shows the classification characteristics of Chinese phraseological units included in the author's special research series. The article analyzes examples of Chinese phraseological units according to structural, semantic and stylistic classification.

Thus, at the end of the article, the theoretical and practical significance of the study of the peculiarities of the classification of phraseological units in the Chinese language in comparison with the Tajiki language is emphasized for further special studies of phraseological units using the example of the Chinese and Tajiki languages.

Keywords: classification peculiarities, phraseological unit, Chinese language, comparison, Tajiki language, national features, literal translation, structural classification, semantic classification, stylistic classification.

Маълумот дар бораи муаллиф: Турсунова Аниса Фаёзҷоновна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти PhD-и соли дуюм. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93 910 68 02

Сведения об авторе: Турсунова Аниса Фаёзҷоновна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант PhD второго курса. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 910 68 02

Information on the Author: Anisa F. Tursunova – The Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, year-two PhD student. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 93 910 68 02

**ВОМВОЖАҶО ОМИЛИ БА МИЁН ОМАДАНИ ҲАМГУНАҶО (ДАР АСОСИ
МАВОДИ ҲАБИБУЛЛО НАЗАРОВ)**

Усмонова М.Х.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таркиби луғавии ҳар як забон тамоми калимаҳоро, ки дар ин забон истеъмол мешуданд ва мешаванд, дар бар мегирад. Забони тоҷикӣ дар баробари дигар забонҳо таркиби луғавии бою ғанӣ мебошад. Албатта, зикр кардан бамаврид аст, ки ин калимаҳои сершуморро мушаххасан гурӯҳи калимаҳои жаргонӣ, вулгаризму эвфемизм, табуо арг, калимаҳои мансуб ба касбу кор, калимаҳои решагӣ иқтибосӣ, вомвожаву неологизм ва дигарҳо ташкил медиҳанд. Мавзӯе, ки мо мавриди омӯзиш қарор додем, бо вожаҳои иқтибосшуда алоқамандӣ дорад, яъне мо тасмим гирифтём, ки яке аз роҳҳои ба миён омадани ҳамгунаҳоро, ки ин ҳам вом гирифтани воҳидҳои забонӣ аз забонҳои дигар мебошад, дар асоси вожаҳои осори насрии Ҳабибулло Назаров баррасӣ намоем. Вобаста ба вазъи забони асар маълум гардид, ки бисёре аз калимаҳои забонҳои дигар боис гардидаанд, ки бо вожаҳои тоҷикӣ ҳамшакл шуда, ҳамгунаҳоро ташкил диҳанд. Ҳабибулло Назаров ба ин васила тавонистааст, ки вожаҳои шаклан яххелаи мансуб ба забонҳои дигарро дар асараш нишон диҳад.

Маълум мешавад, ки вомвожаҳо барои ба миён омадани вожаҳои омонимӣ нақши бузург доранд ва ба қавли Ҳ. Мачидов: «Мақоми ин ё он халқро дар инкишофи тамаддуни халқи дигар аз рӯи миқдори умумии калимаҳое, ки забони он ба забонҳои дигар додааст, муайян кардан мумкин аст. Дар иқтибосҳои луғавии забонҳои олам осори робитаҳои мухталиф байни онҳо мушоҳида мешаванд» [9, 94].

Ба таркиби луғавии забон ворид шудани вомвожаҳоро М. Муҳаммадиев низ ишора намуда, чунин қайд мекунад: «Баъзан аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ калимаҳое дохил мешаванд, ки сохт ва тарзи талаффузашон ба баъзе калимаҳои тоҷикӣ мувофиқ меояд» [8,37].

Воридшавии калимаҳои забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ бо роҳи усулҳои гуногун сурат гирифтаанд. Аз ҷумла, калимаҳои арабӣ, туркӣ ва русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, таркиби луғавии ин забонро бой намудаанд.

Калимаҳои иқтибосӣ ба ин ё он забон ворид шуда, дар баъзе ҳолатҳо бо калимаҳои решагӣ аз лиҳози шакли талаффуз монанд мешаванд. Дар чунин ҳолатҳо заминаи пайдошавии калимаҳои омонимӣ маҳз вомвожаҳо шуда метавонанд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки таҳқиқи як қабати луғати забони адабии муосири тоҷик, яъне вомвожаҳо дар ин ё он асари бадеӣ, муайян кардани ҷиҳатҳои маъноӣ услубӣ ва ҷою мавриди истифодаи онҳо аҳамияти ҳам илмӣ ва ҳам амалӣ дорад. Вомвожаҳо, албатта, нишоне аз давраҳои қаблӣ инкишофи забони тоҷикӣ мебошанд ва маъноҳои гуногуни луғавӣ, тобишҳои зиёди услубӣ, эмотсионалӣ, экспрессивӣ ва муассирии нутқ тавассути онҳо дар забон маҳфуз мемонанд. Нишон додан ва зарурати дар асарҳои бадеӣ ба кор рафтани онҳоро муайян кардан яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад.

Зимни омӯзиши осори насрии Ҳабибулло Назаров калимаҳои омонимии сершуморро пайдо намудем, аммо диққати моро ҳамон омонимҳое ҷалб намуданд, ки яке аз онҳо аз забони худӣ ва дигаре аз ин ё он забони дигар аст ва ё ҳар дуи вожаҳо аз ҳисоби забони бегонанд. Вожаҳои омонимшудаи осори адиби хушсалиқаро ба тоҷикӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-иқтибосӣ ва иқтибосӣ-иқтибосӣ ҷудо кардан мумкин аст. Мавриди зикр аст, ки дар осори ин адиби хушсалиқа ва сухандӯст вожаҳои мавриди таҳлил бамавридона ба кор рафтаанд. Азбаски масъалаи омонимшавии калимаҳои иқтибоси мавзӯи асосии мақолаи мо маҳсуб меравад, аз ин лиҳоз, омонимҳои осори адибро, ки бо калимаҳои иқтибосӣ рабт доранд, ба гурӯҳи омонимҳои тоҷикию иқтибосӣ ва иқтибосию иқтибосӣ, ки фаровон ба кор рафтаанд, ҷудо намудем:

1. Омонимҳои тоҷикӣ-иқтибосӣ. Ин навъи омонимҳоро метавон боз ба

гурӯҳҳои дигар чудо намуд, зеро дар забони тоҷикӣ калимаҳои ғайр аз забонҳои гуногун ворид шудаанд. Пас, вобаста ба ин паҳлуи масъала омонимҳои тоҷики юиктибосиро метавон ба гурӯҳҳои зерин чудо намуд:

а) тоҷикӣ-юнонӣ:

“Пул” дар забони тоҷикӣ ба маънои “купрук” ба кор рафта, инчунин, вожаи дигар, ки вом гирифта шудааст, “пул” аз забони юнонӣ гирифта шуда, “нақдина”-ро ифода мекунад:

«Пули сирот» шаишадсола роҳи кӯтал, шаишадсола роҳи нишеб ва шаишадсола роҳи ҳамвор буда, аз мӯйи сар борику аз шамиер буррост, — гуфтааст [10,56].

Пулаша додаанд мегӯй? [10, 249]

Боиси зикр аст, ки доир ба ин навъи ҳамгунаҳо ба ҷуз ин вожаҳо дигар мисоле ба даст наомад.

Б) тоҷикӣ-арабӣ.

Калимаи **камол**ро дар осори адиб дар ду маъно мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз мувофиқ омадани талаффузи калимаи решагии тоҷикӣ ва калимаи арабӣ ба миён омадаанд:

Хонаам хаспӯши нимвайрона буд, ки болорҳои он аз ҷӯби камол иборат буданд [11, 165].

Дар ин ҷумла вожаи **камол** ба маънои як навъи гиёҳи дарахтмонанд қорбаст шудааст, ки хусусияти гиёҳдармонӣ дошта, онро дар ҳама минтақаҳо ҷунин ном намебаранд. Пас, ин вожаи лаҳҷавӣ бо калимаи ҳамшакли худ **камол**, ки аз калимаи арабӣ иқтибос шуда ба воя расидан, пуррагӣ тамомиятро ифода мекунад, хусусияти омонимӣ пайдо намудааст:

Акнун духтарони кампир ба камол расидаанд [11, 211].

В) Тоҷикӣ-русӣ. Зимни таҳқиқ дар осори насрии адиб калимаҳои омонимии тоҷикии **суд-фоида** ва иқтибосӣ-русии **суд-мақомоти оӣ** ба мушоҳида расид:

Аз ин нолаю зориш ту чӣ суд аст? [10, 189]. Мумкин қоратро ба суд гузаронам [10,153].

Дар мавриди дигар исми ҷинси тоҷикии **зина**, ки ба маънои нардбон ба кор бурда шудааст, бо исми хоси далолаткунандаи номи занонаи русӣ - Зина ҳамшакл ё ба қавли Ҳ. Маҷидов «ҳамовоз» шудааст [9, 59]:

... оҳиста-оҳиста ба зинаи охирин наздик мешуд [10, 272].

Зина духтаре буд хушғану зебо, шӯху ҷаққон... [11, 89].

Номи дарёи **Дон**, ки дар Русия ҷойгир аст, дар мавриди тасвири сахнаи мудҳиши муборизаи аскарони шуравӣ бар зидди душмани ғаддор қорбаст шудааст, ки он бо калимаи тоҷикии **дон**, яъне донаи зироат омоним шудааст:

... ба соҳили дигари Дон гузашта, супоришҳои муҳими ҳарбиро иҷро кардани сержантӣ калон Ҳақимҷев... [11, 94]

.... панҷакорон донҳои ғалларо аз коҳ ҷудо карда ҷош бастанд [10,221].

Калимаҳои **газ** дар осори адиб ҳам дар забони асар ва ҳам дар эҷодиёти Карим-Девона ба кор рафтаанд, ки яке аз онҳо калимаи **гази** иқтибосӣ мебошад. Аслан, **газ** ҳолати ҳавомонанди модда, ки ҳаҷм ва шакли муайяне надорад ва дар фазо ба мисли бухор паҳн мешавад ва онро ҷун як навъи сӯзишворӣ ба кор мебаранд. Инчунин, аспобе, ки тавассути ин сӯзишворӣ ба кор даромада, метавонад бо гармии худ ҷойро ҷӯшонаду хӯроқро пазонад, газ ном дорад:

... нисбат ба ҷойи дар газ ҷӯшида бамаззатар [11, 27].

Чӣ тавре ки қайд намудем, калимаи **газ** дар забони тоҷикӣ дорои якчанд маъно мебошад, ки бо калимаи иқтибосии **газ** хусусияти омонимӣ пайдо менамояд.

Дар забони асар, инчунин, калимаи **газ**, ки ченакро ифода мекунад, ба кор рафтааст:

*Вай ба ивази кораиш чанд **газ** карбос гирифта, рӯзе онро барои фуруш ба бозори Шӯриён бурд* [10, 96].

Ҳабибулло Назаров дар повести “Дар чустучӯи Карим-Девона” осори шоири халқӣ Карим-Девонаро овардааст, ки дар он вожаи мазкур ду маротиба корбаст шудааст:

Халуке, ки сахт аст зи ҷӯби газӣ,
Биафтию маҳкам лабатро газӣ [11, 184].

Дар байти боло вожаи **газ** дар мисраи аввал ба маънои як навъ растании буттагӣ омадааст. Дар мисраи дуюм бошад, ин калима маънои дигар дошта **газиданро**, ки ба шахси дуюми танҳо мансуб аст, ифода менамояд, пас метавон қайд намуд, ки ин калимаҳо ҳамшакл буда, талаффузи гуногун доранд ва агар аз ин нуқтаи назар ба гурӯҳи омофонҳо дохил шаванд, аз тарафи дигар, агар назар намоем, вожаи аввал ба сифат ва калимаи баъдӣ ба феъл мансуб аст, ки ин хусусияти онҳоро ба инобат гирифта, онҳоро омонимҳои морфологӣ меномем.

Маълум гардид, ки вожаи иқтибосии **газ** бо вожаҳои тоҷикии **газ**, ки ҳар кадоме маънои мустақили худро доранд, омоним шуда метавонад.

2.Омонимҳои иқтибосӣ-иқтибосӣ. Дар осори Ҳабибулло Назаров калимаҳои омонимии иқтибосӣ низ ба қалам дода шудаанд, ки ба як забони ғайр ва ё забонҳои гуногуни ғайр ҳамовоз шудаанд, аз ин сабаб онҳоро ба чунин навъҳо ҷудо намудем:

а) Арабӣ-арабӣ. Калимаҳои арабии иқтибосшуда дар забони тоҷикӣ бешуморанд ва дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки адиб дар асарҳояш калимаҳои иқтибосиеро ба кор бурдааст, ки яке ба дигаре ҳамовозу ҳамшакл мебошад:

Аспро ҳам арақ зер кард... [10, 5]).

Дар ин ҷумла калимаи арабии **арақ** омадааст, ки дар луғату фарҳангҳо «қатраҳои обе, ки аз зери пӯст мебарояд» [17, 80] маънидод шудааст ва адиб ин вожаро дар тасвири ҳастагии асп истифода намудааст.

Дар ҷумлаи дигар бошад, дар заминаи сермаъноӣ ва шабоҳат калимаи **арақ** (нӯшокии маҳмуркунанда), ки ҳарорати инсонро баланд мегардонад, як калимаи мустақил ба миён омадааст ва дар натиҷа ин калимаҳо омоним шудаанд:

Аз нафасиҳои бӯи арақ дамида, ҳавои софи хонаро ғализу ифлос кард [10, 328].

Калимаи дигаре, ки аз забони арабӣ иқтибос шудааст, **хат** мебошад, ки бо маъниҳои гуногун корбаст гардидааст. **Хат** навиштаҷот ва ё он чизе мебошад, ки навишта шудааст:

Рафиқони Мирзо тангаҳоро дар каф гирифта, бо завқ хатҳои дар рӯи аксёфтаро тамошо мекарданд [10, 250].

Хат – нома калимаи дорои маънои ҷудогона, мактуб:

... қариби тамои шудани ҷанг хати сиёҳ омад [11, 9].

Хат - нуқтаи ҷудокунандаи ду сарҳад:

... дар он рӯзҳо касе хатти сарҳадро вайрон накардааст [10, 430].

Калимаи омонимии дигар, ки мансуб ба забони арабист, **расм** мебошад, яъне акс:

...расмҳои ӯ ва рафиқони ҷанговараи меистоданд [11, 16].

Калимаи **расм** ба маънои оин, одат ва таомул низ омадааст:

... расму русуми одамонро ёдоварӣ намуда гуфтам [10, 99].

Б) Туркӣ-туркӣ. Дар баробари калимаҳои омонимии арабию арабӣ, инчунин, мушоҳида намудем, ки дар осори адиб омонимҳои туркию туркӣ ҳам ба кор рафтаанд. Ба мисоли он вожаи **қоқ** дохил мешавад, ки дар заминаи сермаъноӣ ва хусусияти яхела доштан ба миён омада, баъдан чун воҳиди луғавии мустақил зухур намудааст:

...зардолуи лазиз мерӯяд, қоқаш ҳам ширин мешавад [11, 319].

Дар ин ҷумла зери истилоҳи «**қоқ**» «зардолуи хушк» ба назар гирифта шудааст, ки тавассути хушконидаи зардолуи тару тоза ба миён меояд ва дар ҷумлаи дигар калимаи **қоқ** ба маънои «борик ва тунук» мавриди корбарӣ қарор гирифтааст:

... ба ғайр аз ду кўрпаю чор болини кўҳнаи қуроқӣ ва ду нўстаки **қоқу** як шоли дарида чизи дилкаше набуд... [10, 276].

Калимаи сифатии **қоқ** дар ҷумлаи дигар маҷозан хушк будани ашё, яъне муқобили намнокро нишон медиҳад:

Кулӯхи қоқ ба девор намечаспад, бародар... [11, 63].

В) Арабӣ-туркӣ. Омонимҳои иқтибосии боло, агар ба як забон, яъне танҳо арабӣ ва ё танҳо туркӣ мансуб бошанд, гурӯҳи мазкури омониҳо низ иқтибосӣ буда, ба забонҳои гуногун тааллуқдоранд, ки ин ҳам забонҳои арабӣ ва туркӣ мебошанд. Калимаҳои **тул** бо маъноҳои мухталифашон омоним будани худро исбот мекунанд ва агар ба баромади таърихиашон назар афканем, маълум мегардад, ки ин калимаҳо ба забонҳои гуногун мансуб мебошанд. Ҳар дуи ин калимаҳо иқтибосӣ буда, яке аз забони арабӣ иқтибоси шуда, мафҳуми «дарозӣ»-ро ифода мекунад:

Роҳи клуб аз паҳлуи ҳайкали Чутак Урозов тул мекашид... [11, 13].

Ва дигаре аз забони туркӣ иқтибоси шуда, ба истилоҳи чорводорӣ мансуб мебошад, ки дар ҷумла маънои он равшантар баён шудааст, яъне адиб наслдиҳии ғўсфандорро дар назар дошта менигорад:

...ғўсфандҳо бисёр тўл медоданд — мезоиданд [11, 165].

Хулоса, омонимҳои луғавии осори Ҳабибулло Назаров, ки барои таъмини пуробурангӣ ва дилчаспӣ манзараи тасвир қорбаст шудаанд, дар натиҷаи ҳамовозии калимаҳои, тоҷикӣ-иқтибосӣ ва иқтибосӣ-иқтибосӣ (мансуб ба як забон) ва иқтибосӣ-иқтибосӣ (мансуб ба забонҳои гуногун) ба миён омадаанд.

Инак, дар боло гурӯҳи вожаҳои омониҳои иқтибосӣ, ки дар осори адиб ба қор рафтаанд, таҳлил гардиданд ва ҳаминро бояд қайд намоем, ки вожаҳои омониҳои назми Карим-Девона, ки дар повести “Дар ҷустуҷӯи Карим-Девона” ба қор рафтааст, омонимҳои нопурра мебошанд ва омонимҳои мансуб ба осори ҳуди адиб, ки дар боло таҳлил гардиданд, омонимҳои пурраанд, яъне ҳам аз рӯи шакл ва ҳам аз рӯи талаффуз ба гурӯҳи омонимҳои пурра дохил мешаванд. Дар забони асар омонимҳои нопурра низ қорбаст шудаанд, ки ба гурӯҳи омониҳои ноқисӣ иқтибосии тоҷикӣ – русӣ ва тоҷикӣ-арабӣ дохил мешаванд. Агар омонимҳои *пурра* калимаҳои ҳам аз рӯи талаффуз ва ҳам аз рӯи шакл мувофиқро дар бар гиранд, омонимҳои лексикӣ *ноपुरра* дар талаффуз як буда, шаклҳои грамматикӣ гуногундоранд [15, 265] ва дар яке аз аломатҳои омонишавии калимаҳо ноқисӣдоранд. М.Каримова ин қабил калимаҳоро «омонимҳои ноқис» номидааст [7, 114].

Оид ба омофонҳо дар боло ёдовар шудем, яъне ин гуна вожаҳо бо вучуди шакли маънои гуногун доштан як хел талаффуз мешаванд. Ба қавли Ҳ. Маҷидов, «ба ҳам монанд шудан ва ё наздик шудани талаффузи овозҳои ҷудогонаи калимаҳо дар мавқеъҳои муайяни фонетикӣ омофонҳоро ба вучуд меоваранд» [9, 62].

Омофонҳои иқтибосие, ки дар осори Ҳабибулло Назаров мушоҳида намудем, инҳоянд: **ала - Алла(тоҷикӣ-русӣ), сурат - суръат(тоҷикӣ-арабӣ).**

Калимаи шевагии **ала**, ки вазифаи калимаи ёридиҳандаи **охирро** иҷро карда истодааст:

Ала, ба даҳони кӣ гап мезанӣ [11, 79] ?

Вожаи иқтибосии **Алла**, ки номи духтари русро ифода мекунад, бо калимаи боло омофон шуда истодааст:

Зина медонист, ки Алла ва Ҳақимян Аҳмедғалин ба якдигар меҳрдоранд [11, 114].

Калимаҳои **сурат** ва **суръат** шакли гуногун дошта, маънои луғавиашон низ мухталиф аст, аммо дар мавриди талаффуз ин калимаҳо ба ҳам монанд мешаванд:

Ман аз қафои автобус, бо суръат дур мешуд, муддате назар дўхтам [11, 11].

Ин сурати калонаш Саидҷонмай [11, 9].

Таҳлилу тадқиқи забони асарҳои Ҳабибулло Назаров бори дигар собит сохт, ки маҳорати адиб дар ҷустуҷӯ, истифодабарӣ ва ҷобачогузори калимаҳо хеле назаррас аст. Ӯ на танҳо калимаҳои иқтибосии забонҳои гуногунро ба қор мебарад, балки истеъдоде дорад,

ки вожаҳои ҳамовози забони тоҷикиро, ки бо онҳо хусусияти омонимӣ доранд, низ истифода намояд ва ба ин васила забони асарҳояшро бой гардонад.

Муқарриз: Насруллоев М., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А.Абдуқодиров. – Душанбе, 1988. – 125 с.
2. Алламуродова, М. Омонимҳо / М.Аллмууродова // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1991. – С. 45-54.
3. Аминов, С. Баёни фасеҳу равон / С. Аминов // Омӯзгор, 1997. – 23 окт.
4. Аҳмадова М. Н. Масъалаи корбурди омонимҳо дар «Маснавии Маънавӣ»-и Румӣ // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2009. – №4. – С.77-89
5. Аҳмадова, М.Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии омонимҳои забони форсӣ»: Дисс. ... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ / М.Н.Аҳмадова. – Душанбе, 2010. –157 с.
6. Ғаффоров, Р. Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно / Р.Ғаффоров // Мактаби советӣ. –1990. – №8. – С.18-28
7. Каримова, М. Роҳҳои пайдоиши омонимҳои забони тоҷикӣ ва таснифоти семантикии онҳо: дисс. ... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ / М.Каримова. – Душанбе, 2013. –158 с.
8. Муҳаммад Ғиёсудди Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот / М.Ғ. Ромпурӣ – Душанбе, 1987. – 480 с.
9. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Мачидов. Ҷ.1., Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007
10. Назаров, Ҳ. Осори мунтахаб, ҷилди 1. / Ҳ.Назаров. – Душанбе, 1981. – 456 с.
11. Назаров Ҳ. Осори мунтахаб, ҷилди 2. / Ҳ.Назаров. – Душанбе, 1981. – 456 с.
12. Реформатский, А. А. Введение в языкознание / А.А.Реформатский. – М., 1967. – 397 с.
13. Муҳаммадиев, М. Синонимҳои забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1967. –С.17-18
14. Тоҳирова, К. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / К.Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 79 с.
15. Словарь синонимов. Справочное пособие. –Л.: Наука, 1975. – 618 с.
16. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание. Изд. 3-е испр. Учеб. пособие для филолог. Специальностей ун-тов и пед. ин-тов / Ю.С.Маслов. – М., «Высш. школа», 1977. – 311 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М., 1969. – 950 с.

ВОМВОЖАҲО ОМИЛИ БА МИЁН ОМАДАНИ ҲАМГУНАҲО (дар асоси осори насрии Ҳабибулло Назаров)

Дар мақола сухан дар бораи вомвожаҳо ҳамчун омил ба миён омадани вожаҳои ҳамшакл-ҳамгунаҳои мансуб ба ду ё зиёда забон сухан меравад. Муаллиф дар мақолаи мазкур ин масъаларо баррасӣ намуда, мисолҳои ҷолибро аз осори Ҳабибулло Назаров овардааст.

Қайд гардидааст, ки зимни омӯзиши осори насрии Ҳабибулло Назаров калимаҳои омонимии сершуморе мушоҳида шуда, онҳо ба гурӯҳи тоҷикӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-иқтибосӣ ва иқтибосӣ-иқтибосӣ чудо карда шудаанд.

Дар навбати худ омонимҳои тоҷикӣ-иқтибосиро муаллифи мақола ба гурӯҳҳои тоҷикию юнонӣ, тоҷикию арабӣ ва тоҷикию русӣ чудо намудааст. Гурӯҳи дигарро ба иқтибосию иқтибосӣ чудо намудааст, ки ба он ба вомвожаҳои ҳамгунаи арабию арабӣ, туркию туркӣ ва арабию туркӣ дохил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *ҳамгуна, вожаҳо, вомвожаҳо, омонимҳои ноқис, омофонҳо, таркиби луғавии забон, калимаҳои решагӣ ва маъно.*

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА КАК ФАКТОР ПОЯВЛЕНИЯ ОМОНИМОВ (на основе прозы Хабибулло Назарова).

В статье речь идет о заимствованных словах как о факторе возникновения омонимов, принадлежащих к двум или более языкам. Автор рассматривая данную проблему приводит интересные примеры прозаических произведений Хабибулло Назарова.

Следует заметить, что при изучении прозаических произведений Хабибулло Назарова были замечены много слов омонимов, которые были разделены на таджикско-таджикские, таджикско-заимствованные и заимствованно-заимствованные омонимы.

В свою очередь автор разделил таджикско-заимствованные омонимы на таджикско-

греческие, таджикско-арабские и таджикско-русские группы. Другую группу он разделил на заимствованно-заимствованные омонимы, включающие в себя схожие арабо-арабские, турецко-турецкие и арабо-турецкие группы.

Ключевые слова: омонимы, слова, заимствованные слова, неполные омонимы, омофоны, лексический состав языка, корневые слова, семантика.

BORROWED WORDS AS A FACTOR IN THE APPEARANCE OF HOMONYMS (based on the prose of Khabibullo Nazarov)

The article deal with borrowed words as a factor in the emergence of homonyms belonging to two or more languages. The autor, considering this problem, gives interesting examples of prose works by Khabibullo Nazarov.

It should be noted that that whan studying the prose works of Khabibullo Nazarov, many word homonyms Tajik-borrowed fyd borrowed-borrowed homonyms.

In turn, the avtor divided the Tajik-borrowed homonyms of the writer,s prosaic works into Tajik-Greek, Tajik-Arab and Tajik-Russian group

She divided the other group into borrowed homonyms, which included similar Arab-Arab, Turkish-Turkish and Arab-Turkish groups.

Keywords: homonyms, words, borrowed words, incomplete homonyms, homophones, lexical composition of the language and meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Мунаввара Холиқовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улуғзода, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забониносии ва рӯзманигорӣ факултети филология ва рӯзманигорӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)918688385

Сведение об авторе: Усмонова Мунаввара Холиковна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат филологических наук, дотсент кафедры языкознания и журналистики факультета филологии и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Муҳаммадиева 17/6, тел.: (+992)918688385

Information about the author: Usmonova Munavvara Kholiqovna– Tajik international university of foreign language named after Sotim Ulughzoda,candidat of filology, associate Professor of the Department of Linguistics and journalist,faculty of Filology and journalist. Adress:17/6 Muhammadiev str., 734019 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone(+992)918688385

СЛЕНГ ҲАМЧУН ҚУЗЪИ ВОЖАҲОИ ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ ВА УСУЛҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ОНҲО

Ҳасанова Ш.Р.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон ин падидаи иҷтимоӣ буда, аз қисматҳо ва самтҳои гуногун иборат аст. Ҳамчун аслиҳаи муошират, забон хусусият ва арзишҳои миллии соҳиби забонро инъикос менамояд. Танҳо дар забон фарҳанг, таърих ва дигаргуниҳои дар ҷомеаи башарӣ ба зухур омада, таҷассум меёбанд. Забон моли халқ аст, гарчанде забон дар асоси нутқ ташаккул ёбад ҳам, аммо нутқ фардист. Нутқ ин шакли махсуси инъикоси воқеият мебошад. Он аз паси дигаргуниҳо, арзишҳои маънавӣ равона гашта, ба дигаргуниҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавӣ алоқаи мустақкам дорад [1, с.15].

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, сленг, ки бахши ҷудонашавандаи забон ба шумор меравад, яке аз масъалаҳои мубрами илми лексикология маҳсуб меёбад.

Гарчанде масъалаҳои дигар воҳидҳои забонӣ дар як қисмати забоншиносӣ ҳаллу фасл гарданд ҳам, аммо ба масъалаи омӯзиши сленгҳо бахшҳои самтҳои гуногуни илми забоншиносӣ, аз қабилӣ лексикология, психоллингвистика, сотсиоллингвистика шуғл меварзанд. Муҳаққиқон фарқияти сленгҳоро аз дигар зухуроти забонӣ, аз қабилӣ меёроҳо, лексикаи иҷтимоӣ алоҳида таҳқиқ намуда, вазифаҳои сленгро дар нутқ ва калимасозии онро ҳамчун масъалаи асосӣ ҳисоб мекунанд. Дар як вақт ба сохтори семантикии сленг таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд.

Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки ба ақидаи муҳаққиқ Волкова Н.А. сленг ҳамчун лаҳҷаи махсуси берун аз истифодаи забони адабӣ буда, аз як тараф дар худ қабати махсуси лексикаи жаргонҳои иҷтимоӣ, гуфтори касбиро дар бар гирифта, аз тарафи дигар қабати лексикаи паҳншуда ва фразеологии нутқи ғайризабониродар бар мегирад [4, с. 76].

Сленг низоми доимо инкишофёбандаро дорост. Дар мавриди истифодабарии сленгҳо вожаи кӯҳна аз байн рафта, вожаи нав ба зухур мекунад. Сленг хеле гуногун ва ҷандтаркиба буда, онро аз рӯи мақсад тасниф кардан мумкин аст. Таркиби луғавии сленги ҷавонони америкоиро вобаста ба усулҳои калимасозӣ тасниф кардан мумкин аст.

Таркиби лексии забон ҳамеша ғанӣ мегардад, аз он ҷумла таркиби луғавии сленгҳо меафзоянд. Ин ғанигардонӣ на танҳо дар натиҷаи ба забони англисӣ ворид шудани вожаҳо аз дигар забонҳо, балки вобаста ба рушди ҳуди ҷомеа сурат мегирад. Якҷанд усулҳои калимасозии сленгҳо мавҷуданд, аз қабилӣ фонологӣ, семантикӣ, морфологӣ ва ғайра. Дар таҳқиқоти худ мо ин усулҳоро бо таъба ба сленгҳои филмҳои бадеӣ дида мебароем. Дар вақти таҳлили мавод қариб ба 1000 воҳиди сленгӣ рӯ овардем. Мақсади таҳқиқот, пеш аз ҳама, муайян кардани усулҳои маъмули калимасозии сленгҳо, инчунин, муайян кардани сарчашмаҳои пайдоиши сленгҳо ба шумор меравад.

1. Усули фонологии калимасозии сленгҳо. Ба усули фонологии калимасозӣ сохтори ономотопея дохил мешавад. Ономотопея ин тақлиди овозӣ буда, асосан, лексикаеро, ки ба ашӯҳо ва сарчашмаҳои овоз мутааллиқанд, дар бар мегирад. Ин метавонад ҳам феъл ва исм, ки овози махсус медиҳанд, шуда тавонад. Дар ҷумла ҷунин калимаҳо аз ҷиҳати синтаксисӣ мустақил буда, метавонанд вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда ва пуркунандаро иҷро намоянд. Боз ин калимаҳо аз нидо фарқ карда, эҳсосотро ифода намуда, дар як вақт воҳиди мустақили синтаксисӣ шуда метавонанд.

Дар ифодаи вожаҳо талаффузу ишора ва мимика нақши асосиро мебозанд. Вожаҳои овозии тақлидӣ на эҳсосот, ҳиссиётро ифода мекунанд, балки тақлиди овозии ашӯҳо, ҳодисаҳо ба шумор мераванд. Вожаҳои овозии тақлидӣ хусусияти вазифаи лексикиро ифода мекунанд, ки дар ин ҷо мо онро дида наметавонем. Маънои вожаҳои овозии тақлидӣ бо талаффуз вобастагии зич надоранд. Якҷанд намунаҳои тақлидҳои овозиро меорем:

- тақлиди овози ҳайвонҳо, паррандаҳо, ҳашаротҳо. Ҷунончи: buzz-овози занги телефон. Соо-соо-сискоо - девона;

- тақлиди овозҳои ҳодисаҳои табиӣ: toglug - то маст шудан нӯшидан;
- тақлиди овозии ашӯҳои бечон: clackers - дандонҳои сунъӣ, ticker - соат, дил.
- тақлиди овози одамон: ding-dang - занозанӣ, hush - сиёсати пинҳонӣ.

2. Усули маъноии калимасозӣ. Ба ин усул, пеш аз ҳама, ивазкунии маъноии вожаҳои ҷойдошта дохил мешаванд. Ба ин васеъ ва муъҷаз кардани вожаҳо, метонимия ва метафора дохил мешаванд.

Мусаллам аст, ки дигаргунии семантикӣ, ки дар дохили вожа иҷро мегардад, пеш аз ҳама, мазмуни нави калимаҳо ва истифодаи номи ашӯ ё ҳодисаи ҷойдошта дар ифодаи ашӯ ё ҳодисаи ҳамшабеҳ мебошад. Бо ин усул инкишофи мазмун ба навкунии семантикаи пурраи вожа дар маҷмӯъ, алоқа дошта, дар як вақт васеъкунӣ ва муъҷазкунӣ иҷро мегардад. Васеъкунии мазмуни вожаи умумӣ аз ифодаи маҳдуди вожа ба ифодаи васеъ гузаштан аст. Дар ин вақт ҷузъиёти маъноӣ аз байн меравад.

Кӯчонидани номгузорӣ номи ашӯҳо, ҳодисаҳоеро, ки ҷой доранд, нисбати дигар ашӯ ва ҳодиса истифода намудан аст. Чунончи, кӯчонидани метафориҳои вожаҳо дар худ ифодаи дигари дарбаргириро мефаҳмонад. Нақши муҳимро дар ивазкунӣ ин мазмуни тамоми дигарро ифода намудани вожа мебошад. Вале ин вожаҳо аз ягон ҷиҳат ҳамшабеҳанд. Чунончи: bad-(бад) - олій; box (кутӣ) - телевизор. Coconuts (кокос) - кокаин, eyes (чашм) - синаи зан, Getsmbwet (тар кардан) - касеро кӯфтани, куштан. Go to the dog (ба назди сағҳо рафтан) - кашшоқ шудан. Grass(алаф)-марихуана. Guts (рӯдаҳо)-мардонагӣ, часурӣ. Job (кор)-ҷиноят. Pickled (сиркододашуда)-маст. Jungle juice(шарбатазчангал)-шароби худкаш. Intel (номи маркаи компютер)-маълумот, ахбор. Lamb-time (вақти гӯсфандҳо)-баҳор. Law (қонун)-пулис. Magic (сеҳрнок)-олій. Make a bomb(сохтан)-сарватманд шудан. Merry-go-round (арғунчак)-фиребгар. Naked (луч)-бепоил; Rolling (даврзананда) - сарватманд; Sharp - (тез) - оқил.

3. Усули морфологӣ калимасозӣ яке аз усулҳои маъмули калимасозии сленги ҷавонони англисзабон ба шумор меравад. Ин усул дар асоси пайвастунии ду асос ва вожаи мураккаб (compound word) сохта мешавад. Вожаи мураккаб ин воҳиди лексикӣ аст, ки дар асоси пайвастунии ду-се вожа сохта шуда, як мазмунро ифода менамояд. Ин пайвасткунӣ бо грамматика, лексика ва дигар усулҳои калимасозӣ алоқаманд аст. Ин усули хеле қадимаи калимасозӣ буда, дар замони мо низ роиҷ мебошад.

Вобаста ба мавзӯ якҷанд мисолҳоро меорем, ки дар забони адабии англисӣ ҷой дошта, вожаи мураккабро ташкил медиҳанд. Чунончи: toothpaste-ҳамираи дандоншӯйӣ, highway-роҳи мошингузар, hair-cut-мӯйқайчикунӣ.

Чунин калимасозӣ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дорад. Якҷоякунии ду ҳиссаи нутқ (toothpaste): сифат ва исм, исм ва феъл (hair-cut- hire cut) ва ғайра.

Бояд қайд намоем, ки вожаҳои мураккаб дар истифодаи усули калимасозии морфологӣ на танҳо бо исм, балки бо феъл, сифат низ меоянд. Аммо истифодаи исм бештар аст. Чунончи: air head-аблаҳ, asshole-аҳмак, bullshit-ҳарза, cakehole-дахан, dirtbay-халтаи ахлот, datemouth-лаққӣ, head lights-синаҳои калони зан, hayseed-деҳотӣ, lamb-time-баҳор, lunchbox-гаранг, moon-ass-ошиқ, mourh piece-ҳуқуқшинос, shithouse-ҳочатхона. Исмҳои мураккабе, ки дар асоси пайвастунии исм ва сифат сохта шудаанд: deadbeat-нокомӣ, dead head-аблаҳ, hard eyes-нигоҳи бад, limp dick-ҳеч, loud mouth-лаққӣ, numbskull-беақл, shit-scored-ба ҳадаф расидан, sick-ass-демона, wethecd-одами нав. Исмҳои мураккабе, ки бо пайвасти исм ва феъл сохта шудаанд: blabber mouth-лаққӣ, milksop-тарсу. Исмҳои мураккабе, ки бо пайвасти исм ва зарф сохта шудаанд: come back-эътироз. Исмҳои мураккаби бо исм ва ҷонишин сохташуда: she-map-марди ҳамчинсгаро. Исмҳои мураккаб, ки дар асоси пайвасти ду ҷонишин сохта мешаванд: he-she-ҳамчинсгаро.

Дар сленги ҷавонони англисзабон феълҳои мураккабе мавҷуданд, ки бо пайвастунии ду исм сохта шудаанд. Чунончи: towindow-shop-сатҳи мағозаро тамошо кардан, to lolygeg-бекорхӯчагӣ кардан; бо пайвасти сифат ва феъл: -toblackwash-тӯҳмат кардан; сохта шудани сифатҳо бо пайвастунии исм бо сифат: smokefree-бедуд, sorry-ass-беарзиш; сохта шудани зарфҳои мураккаб бо пайвасти исм ва зарф: awesome-олиҷаноб.

Метатеза (чойивазкунии овоз ва хичо). Дар сленги чавонони англисзабон метатезаро дар чунин усулҳои калимасозӣ дучор шудан мумкин аст:

-ингикоси оинагии вожа ё «back-slang»: Dabnam-ба чойи badman-одами бад. Doog ба чойи good-хуб, Eno ба чойи one, On ба чойи no, reeb ба чойи beer-пиво, wen ба чойи new-нав, Yob ба чойи boy, Yeh ба чойи yes;

-дигаргункунии решаи калима-(centre+slang): Ilkem ба чойи milk-шир; utchker ба чойи catch-дастгир кардан;

-рифмгузорӣ (rhymingslang): applesandpears-знаток, breadand-honey-пул, catandmouse-хона, fleaandlouse-хона, joyofmylife-хурсандии зиндагии ман, house-dhog-саги посбон;

-аффиксатсия. Аслан, дар зери мафҳуми аффиксатсия сохтани калимаҳои нав бо воситаи пешванд ва пасванд фаҳмида мешавад. Дар тарҳи ҷузыи маъноӣ истифодаи аффиксатсия чунин аст: пешванд-over(ovedose);

-аз андоза берун баромадан, out (ounstan-ding)-олиҷаноб, by (uncool)-дағал, up(upstairs)-боло, ба боло;

-пасвандҳо-out (dropout)-шуғло бас кардан, knockout-зебосанам, down(shakedown)-пул рӯёндан, shotdown-бемаза, up (pile-up)-садама, piss-up-мастигарӣ кардан, ie (baddie)-золим;

-пешванд+пасванд (up-anddowner)-занозанӣ; аффиксоид-(woreholic)-меҳнатӣ.

Баъзе сленгҳо бо роҳи ба калимаҳо ҳамроҳ кардани исм, феъл пешоянд ё ҳиссаҷа сохта мешаванд. Чунончи: buncha-гурӯҳ, righto-ҳа, хуб, албатта, to-do-хархаша, weirdo-ғайриоддӣ, аҷоиб.

Мухтасарот. Ба ихтисораҳо аббревиатура, акроним дохил мешаванд. Бо мақсади сарфа кардани вақт ҳангоми навишт ихтисораҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Истифодабарии ихтисораҳо дар сленгҳо низ ба мушоҳида мерасанд. Яке аз роҳҳои мухтасарсозӣ дар сохтани сленгҳои чавонони англисзабон anokon (ихтисор кардани асос) мебошад. Чунончи: 2 night-tonight-имшаб, 4 ever-forever-ҳамеша, coz-becouse, cause-азбаски, hon-honey-азизакам, to-moment-лаҳза, ops-operetion-ҷарроҳӣ, uni-university-дониишгоҳ, X-mas-Christmas

Чунин ихтисораҳо ба вожаҳои сленгӣ дохил шуда, дар «нутқи дуруст» истифода намешаванд ва гуфтори ғайрирасмӣ ба шумор мераванд.

Аббревиатура. Дар сленги чавонони муосири англисзабон теъдоди зиёди аббревиатура мавриди истифода қарор дорад. Аббревиатура ин як шакли ихтисора буда, бо ҳарфи аввали ҳар як вожаи лексикӣ сохта мешавад. Махсусан, дар истифодаи истилоҳоти компютерӣ шумораи зиёди аббревиатура истифода мешавад. Дар сленгҳои имрӯзаи англисӣ як қатор аббревиатура ҷой доранд, ки дар вақти навиштани иттилоот бо ҳадафи кӯтоҳ кардан дар истифодаанд. Чунончи: AFAIK (as far as I know)-чӣ хеле ки ман медонам; ATB (all the best) беҳтарро ба шумо таманно дорам, BBLK (be back later)-баъдтар бармегардем, HAND (have a nice dag)-рӯзи хуб таманно дорам, IMNO (inmyhumbleopinion)-бино ба ақидаи хоксоронаи ман, Lol (laughing out loud)-ҳа –ҳа-ҳа, MSG (message)-иттилоот, MYOB (mind your own business)-ба кори ба ту дахл надошта даҳолат нақун, OMG (oh my God)-О, Худоё!

4. Антономазия. Ин усули услубиест, ки номи исмҳои хосро барои тавсифи дигар шахсият ё ашё, ки ба ҳам аз ҷиҳати характер ё мақсад истифода мебаранд. Ин метавонад номи шахсияти воқеӣ, таърихӣ, қаҳрамони филм ё адабиёти бадеӣ бошад. Чунончи: Theironlady-зани оҳанин, Маргарет Тетчер.

Аз рӯйи ақидаи муҳаққиқ Н.В.Волкова, истифодаи исми хос ва муроди ӯ он ба сифати воҳиди лексикӣ-фразеологӣ яке аз вижаҳои сленгҳои чавонони муосири англисзабон маҳсуб меёбад [3, с. 68]. Чунончи:

George-оқил хирадманд. DebbieDownez-ҳариф аз рӯйи қаҳрамони барномаи SaturdayNightLive, ҳамон ба ҳама чиз зид аст ва ҳамаро зерӣ танқид мегирад. Joan Crawford-achild-abusing rich-biteh-mather-модари золим; Leemervin—гурӯсна (аз номи ситораи синамо).

5. Таъсири дигар забонҳо. Таҳлили ҳаматарафаи ҳолати луғавии сленги чавонони англисзабон бе донишани таърихи инкишофи он имконнопазир аст. Ҳамчун ҳар як

маърифати забонии сленг аз рӯйи таркиби худ гуногун мешавад. Он мисли забони англисӣ ба зери таъсири дигар забонҳо афтодааст.

Тибқи ақидаи В.В.Елисеева, махсусияти таркиби луғавии забони англисӣ дар он зухур меёбад, ки дар 70% вожаҳои лексикӣ баромади дигар забонҳо ҷой доранд [6, с.80]. Сленг низ аз ин раванд берун нест. Мо таъсири забони испанӣ, лулигӣ, ҳатто русиро дучор меоем. Чунончи: Chokey-махбас, cull-полис, аблаҳ, cushy-кор, шуғл, dixu-кӯзаи оҳанин, dookin-dockering-фолбинӣ, kurve-зани сабукпой, lour-пул, macho-марди ҳақиқӣ, pochemuchka-шахсе, ки доимо савол медиҳад, puta-фоҳиша, putz-аблаҳ, аҳмақ, Shlong-олоти таносули мард, tochell-комёб шудан, todog-дидан, zhlob-хасис.

Вожаҳои аз дигар забонҳо гирифташуда вожаҳои махсус мебошанд ва хусусияти ҳазл ва арзёбино дороанд.

Мусаллам аст, ки калимаҳо ба сленг бо воситаҳои гуногун мубаддал мешаванд. Мо дар таҳқиқоти худ 5 усули калимасозиро дар сленгҳои ҷавонони муносири англисзабон нишон додем. Ин роҳҳои калимасозӣ ба ашёҳои мавҷуда, ҳодисаҳо ё номи нави медиҳанд, ё ин ки онро дигар мекунанд. Баъзе сленгҳо пайдо мешаванд, баъзеи он аз истифода мебароянд, баъзеи онҳо дар забон устувор шуда, аз сленг ба нутқи шиғоҳии ғайриодабӣ табдил меёбанд.

Ин таҳқиқот метавонад барои корҳои оянда дар мавзӯи калимасозии сленгҳои ҷавонон ҳамчун оғоз хизмат намояд. Ҷӣ хеле мутаваҷҷеҳ шуда будем, забон дар як ҷо намеистад, пайдоиши воҳиди нави лексикӣ хусусияти асосии зухуроти забонӣ ба шумор меравад. Инчунин, талабот ба шаклҳои нави иғода, ба мисли муъҷазбаёнӣ, мушаххасбаёнӣ, таъсирбахшӣ бештар гардида истодааст. Ин, албатта, мавзӯи омӯзиши психоллингвистика ба шумор меравад.

Мукарир: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улғзода
Адабиёти истиғодашуда

1. Алексеев, Д.И. Аббревиатуры как новый тип слов // Развитие словообразования современного русского языка. М.:1966. С, 13 – 37
2. Антрушин, Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка. - М.: Дрофа, 2000. - 201с.
3. Антрушина, Г. Б., Афанасьева О. В., Лексикология английского языка: Учебн. пособие для студентов. - 3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2001. – 288 с.
4. Волкова, Н.А. Имя собственное и его производные в структуре молодежной жаргонной лексики и фразеологии // Мова и сучасність. Висник Львівського у-ту. Серія: Філологія. Львов, 1990. Вип. 21. С. 30—40.
5. Волошин, Ю.К. Американский сленг в разговорной речи // Лингвистические единицы разных уровней и их функциональные характеристики. – Краснодар, 1982. – С. 13-17.
6. Елисеева, В.В. Лексикология английского языка. СПб.: СПбГУ, 2003. -210 с.
7. Хомяков, В.А. Три лекции о сленге: пособие для студентов педагогических институтов. – Вологда, 1970. – 62 с.
8. Ҷамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978 с.
9. Ҷумъаев, Р, Ҳасанов Ф. Методҳои инноватсионии омӯзиши забони англисӣ дар донишгоҳҳои ғайризабонӣ. Душанбе: Эр-граф, 2023. - 175с.
10. Шаҳобова, М.Б. Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 204 с.
11. Швейцар, А.Д Очерк современного английского языка в США. - М.: Высшая школа, 1963. - 151 с.

СЛЕНГ ҲАМЧУН ҶУЗЪИ ВОЖАҲОИ ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ ВА УСУЛҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ОНҲО

Таркиби лексии забон ҳамеша ғайи мегардад, аз он ҷумла, таркиби луғавии сленгҳо меағзоянд. Ин ғанигардонӣ на танҳо дар натиҷаи ба забони англисӣ ворид шудани вожаҳо аз дигар забонҳо, балки вобаста ба рушди худӣ ҷомеа сурат мегирад. Якҷанд усулҳои калимасозии сленгҳо мавҷуданд, аз қабилӣ фонологӣ, семантикӣ, морфологӣ ва ғайра. Дар таҳқиқоти худ мо ин усулҳоро бо таъба ба сленгҳои филмҳои бадеӣ дида мебароем. Дар вақти

тахлили мавод қариб ба 1000 воҳиди сленгӣ рӯ овардем. Мақсади таҳқиқот, пеш аз ҳама, муайян кардани усулҳои маъмули калимасозии сленгҳо, инчунин муайян кардани сарчашмаҳои пайдоиши сленгҳо ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: сленг, тарҷуманоназирӣ, усулҳои калимасозӣ, морфологӣ, фонологӣ, филмҳои бадеӣ, вожа, таркиби луғавӣ, ганигардонӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

СЛЕНГ КАК ВИД БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ И СПОСОБЫ ИХ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Лексический состав языка всегда обогащается, в том числе и лексический состав сленгов. Это обогащение происходит не только в результате внедрения в английский язык слов из других языков, но и за счет развития самого общества. Существует несколько способов образования сленга: фонологический, семантический, морфологический и т. д. В нашем исследовании мы рассмотрели эти виды словообразования на основе сленга художественных фильмов. В ходе анализа материала мы встретили почти 1000 жаргонных единиц. Целью исследования является, прежде всего, определение распространенных способов формулировки сленгов, а также их источников.

Ключевые слова: сленг, непереводаемость, способы словообразования, морфологический, фонологический, художественные фильмы, слово, словарный состав, обогащение, английский язык, таджикский язык.

SLANG AS A TYPE OF NON-EQUIVALENT VOCABULARY AND WAYS OF THEIR WORD FORMATION

The lexical composition of a language is always enriched, including the lexical composition of slangs. This enrichment occurs not only as a result of the introduction of words from other languages into the English language, but also through the development of society itself. There are several ways of forming slang: phonological, semantic, morphological, etc. In our study, we examined these types of word formation based on the slang of feature films. During the analysis of the material, we came across almost 1000 slang units. The purpose of the study is, first of all, to determine common ways of formulating slangs, as well as their sources.

Keywords: slang, untranslatability, methods of word formation, morphological, phonological, feature films, vocabulary, lexical composition, enrichment, English language, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанова Шайло Раҳмоновна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултети забонҳои Осиё. **Нижонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи. Муҳаммадиев, 17/6, Тел: +992919225504; E-mail: laylo.hasanov@mail.ru.

Сведения об авторе: Хасанова Шайло Раҳмоновна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент, декан факультета языков Азии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева, 17/6, Тел: +992919225504; E-mail: laylo.hasanov@mail.ru.

Information about the author: Hasanova Shalo Rahmonovna - Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Asian Languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., [Tel: +992919225504](tel:+992919225504); E-mail: laylo.hasanov@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ЗАРУБЕЖЬЯ

Шоназарова Д.С.

Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова

Когнитивная лингвистика как научная область была изучена в работах американских лингвистов.

Когнитивная наука – это стадия исследования, где изучаются взаимоотношения между языком и мышлением, выявляется роль человека в языке и роль языка для человека.

Цель статьи - краткая история формирования когнитивной лингвистики в современном таджикском языке и за рубежом; обзор имеющихся теорий авторитетных представителей зарубежной и таджикской лингвистики.

Когнитивная наука происходит от английской когнитивной науки, ее еще называют когнитологией. Предметом его изучения является структура и функционирование человеческого знания.

Так как основным источником проявления когнитивной науки считаются работы американских учёных, считается, что когнитивные науки являются исследованием американских исследователей.

Но одновременно исследованием данной науки стали заниматься и в Европе, где изучались проблемы понимания текстов, и их содержания с точки зрения их национальных особенностей. В них входят лексические единицы и их семантические значения, а также фреймы. Впервые когнитивная лингвистика была исследована американскими учёными такими как Дж. Лакоффом и М. Джонсоном [4, с. 47].

Когнитивная лингвистика зародилась в США, и её эволюция связана с именами американских учёных как Г. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, М. Джонсон, Дж. Миллер, Ф. Джонсон – Лэрд, И. Свитер и т.д. В своих исследованиях российские учёные подробно описали историю происхождения американской когнитивной науки.

Главной проблемой с которыми столкнулись учёные, был вопрос осмысления и была проблема понимания и получения сообщения из текста, а также вопрос о ментальном багаже знаний, изучение значения слов на когнитивном подходе, в которой последовательно формировались прототипная семантика и фреймы.

Зарубежная когнитивная лингвистика до начала 1990-х годов играла роль совокупности некоторых исследовательских программ (Дж. Лакофф, Р. Ланганкер, Т Ван Дайк, Дж. Хеймана) и др.

Официальное «рождение» когнитивной лингвистики приурочено к Международному лингвистическому симпозиуму, проходившему весной 1989 года в Дуйсбурге (Германия).

Участниками симпозиума была организована Международная ассоциация когнитивной лингвистики (International Cognitive Linguistics Association), они основали журнал Cognitive Linguistics, а также задумали серию Cognitive Linguistics Research, в которой были опубликованы работы видных представителей этой области, а также сборники статей по наиболее актуальным темам.

Однако заслуги когнитивной лингвистики возникли в начале и конце 1980-х годов – это период не ее зарождения, а уже расцвета, при этом публикуются бесчисленные труды.

В это время к моменту организации познавательной лингвистики уже были напечатаны монографии, которые считались классическими работами того периода в области исследований по когнитивному подходу. Публикация книги Джорджа Миллера и Филипа Джонсона - Лэрда «Язык и восприятие» является основным материалом для дальнейших исследований в языкознании по когнитивным подходам.

Понятие «категоризация», как определённый способ организации человеческого опыта, впервые было исследовано Дж. Лакоффом.

Исследуя традиционный когнитивный вопрос как «постижение человеком мир», отражение знания о мире в языке через систему родственных взглядов-категорий, составляющих систему понятий, фокусируется на традиционном подходе к категоризации.

По мнению Дж. Лакофф экспериментализм (от английского «experience») это и есть «объективный», и разработанный новый подход, который так называется.

Ученый рассматривает образные средства разума: метафора, метонимия, обусловленные познавательными особенностями человека как биологического и социального существа.

В период формирования когнитивной лингвистики уже существовал ряд монографий, которые впоследствии были признаны классиками этого направления, такими как Лакофф, Лангакери и др.

Большинство лингвистов связывают появление на свет когнитивного подхода в лингвистике с изданием знаменитой книги Джорджа Миллера и Филиппа Джонсона Лэрда «Язык и восприятие». Возникновение когнитивной лингвистики можно рассматривать в двух аспектах:

- как этап в развитии лингвистики;
- в результате формирования когнитивной парадигмы в науке [4, с. 38].

Обобщая сказанное, следует сказать, что, значительность введения идей американских исследователей по когнитивным подходам в формировании и современное состояние когнитивной лингвистики в лингвистике нами не отрицается. Тем не менее, существование личной основы, не является новой тенденцией, по мнению ряда учёных, когнитивной лингвистике удалось не только закрепиться, но и развиваться обширно и значительно.

Когнитивная лингвистика в настоящее время растет и развивается, об этом указывает наличие единой базы терминологии.

Наиболее актуальным в настоящее время в лингвистике является вопрос представления психических механизмов формирования языка и модели его структурирования, объединения познавательных, языковых, и коммуникативных субъектов сознания, выявления черты национального мышления от национальной культуры и менталитета.

Актуальные проблемы современной когнитивной лингвистики, состоят из следующего:

- точное объединение когнитивной лингвистики и когнитологии, концептосферы и языковой области (семантического пространства языка), концепта и языковых средств его выражения;
- дефиниция важнейших понятий, прежде всего – понятия концепт;
- типологический анализ концептов;
- определение методов лингво-когнитивного анализа, которые базируются на именно языковые факты и лингвистические методы, которые определили бы когнитивную и культурологическую информацию, выявляющую всевозможные стороны существующих в языке концептов.

На сегодняшний день когнитивные исследования имеют очень широкое распространение, а также известными и актуальными в нынешнем языкознании являются работы в сфере менталитета и этноконцептов, которые являются когнитивными.

Таким образом, концепты широко используются исследователями дифференциальных назначений.

Следует отметить, что в настоящее время в современной лингвистике умело и находчиво исследуются концептуальные системы национального языка.

Действительно, не вызывает сомнений то, что такие исследования являются важными и не вызывают никакого сомнения и находятся на грани развития современной лингвистики. Такие работы имеют антропоцентрическое направление языка как системы, сколько действующего, «зависящего от человека», «зависящего от народа» языка.

Важным является точное определение предмета когнитивной лингвистики и найти сходство и различие по проблематике и изучению наук.

Следует различать объект и цель когнитивной лингвистики, психолингвистики и когнитологии.

Предметом лингвистики является регулярный и системный инструмент языка, изучающий единицу, структуру языка.

Предметом лингвистики является язык как система в статистике и динамике. Целью является системное описание языка, смоделирование системы и выявление значений языковых единиц. Системность концептов в сознании людей считается предметом когнитивной науки. Этнопсихология - это психологическая наука, изучающая психологию и поведение этнических групп в разнообразных условиях, а также стереотипы, влияющие на межнациональное общение и взаимодействие.

В задачи когнитивной лингвистики как предмета исследования входит анализ таких языковых средств, как слова, предложения, тексты, представляющие определенные понятия в языке и речи.

Понятие «концепт» широко применяется в когнитивной лингвистике. Здесь изучаются и имитируются концепты как единицы концептосферы, являются объектом исследования тех или иных областей различных языков, они способствуют выявлять основные характеристики внутреннего единства и их структурирования. Концепты в когнитивной лингвистике рассматриваются на основе фразеологических единиц, паремий, анализируются синтаксические связи системы языка.

Изучения в рамках когнитивной лингвистики включают такие темы, как "понятие свободы (воли, любви, терпимости, природы, войны, частной жизни, друга, врага, интеллекта и т.д.) в русском (английском и т.д.) языках" - где изучаются многообразные средства представления этих понятий во всем многообразии их содержания:

- Прямое значение лексем и их использование;
- Переносное значение лексем и их использование;
- Эвфемизмы и синонимические ряды;
- Части речи с разными единицами, словообразование, которое считается основным лексическим средством вербализации понятия (однокоренные слова);
- стабильные рассеченные категории (стабильные фразы);
- фразеологические единицы;
- синтаксические структуры;
- паремии (паремии, поговорки);
- афоризмы (общие афоризмы, раскрывающие разные стороны понятия);
- субъективные определения;
- публицистические и художественные тексты

Концепт одновременно может выступать как начальная основа для идентификации определенного набора языковых средств, которые находятся в отношениях репрезентации (вербализации, объективации) с концептом.

Понятие «лексика» раньше, до когнитивной лингвистики использовался как концепция лексика – семантическая группа, лексическое поле, лексико-фразеологическое поле, но эти номинации ограничивались тем или иным типом языковых единиц, которые вошли в них, они не предполагали рассмотрения паремий, текстов, афоризмов, отдельных авторских текстов и определений, использования экспериментальных методов для определения содержания единиц, образующих эту языковую группировку.

Нам пришлось изучать все средства языкового представления конкретного концепта, закрепленного в языке и возможного в нем, который позволяет выявить разные элементы содержания концепта и его суть как единицы мышления данного общества.

В результате исследования лингвистических, психолингвистических, этнолингвистических, этнопсихологических, культурологических наук, можно описать любое понятие методами, присущими этим наукам.

Когнитивная лингвистика относится к числу этих наук, которая способствует идентификацию и описанию понятий путем лингвистических средств, посредством семантики языковых единиц.

Результаты, полученные когнитивной лингвистикой, вносят большой вклад в описание концептов национальной концептосферы, хотя и ограничиваются изучаемым материалом и используемыми методами.

В то же время богатство языкового материала ставит когнитивную лингвистику на лидирующие позиции в современных науках, изучающих национальные концептуальные сферы.

Когнитивная лингвистика – это новая современная наука, которая исследует проблемы когнитивной лингвистики. При исследовании прежде всего, уделяется внимание изучению сущности понятия, поскольку существуют различные трактовки таких терминов, как концепт, понятие и значение. Исследователи, изучающие концепты, дают разные определения, поэтому в когнитивной лингвистике при решении этой проблемы как можно больше своих исследователей, как можно больше своих точек зрения.

Курс исследований в области когнитивной лингвистики в настоящее время изучается таджикскими исследователями.

На сегодняшний день многочисленные вопросы в области когнитивной лингвистики исследуются в направлении разработки различных концептов: судьба, хлеб, счастье, богатство, сердце, ложь, измена, еда, красота и др., основанные на материале таджикского, русского, китайского, польского и французского языков в сопоставительном плане.

Исследования касаются таких важных тем, как менталитет, языковая личность (в том числе двуязычие), ценностные доминанты, стереотипы и др., современность таких исследований обусловлена современной тенденцией к интеграции, которая обосновывается необходимостью использования данных о когнитивных процессах при изучении различных аспектов дискурсивной деятельности, психо–, этно– и социолингвистики.

Анализируя данное направление исследований, следует отметить, что оно относительно молодо, но бурно развивается в таджикской лингвистической науке, что обуславливает наличие небольшого количества завершенных научных работ по когнитивной направленности.

Среди исследований в этой области можно отметить диссертационное изучение Давлатмирова М.Б. "Универсальное и этноспецифическое в языковой репрезентации макроконцепта "судьба" (на материале таджикского, арабского и шугнано-рушанской группы языков) которое определяет национально-характерные особенности макроконцепта "судьба" в таджикском, арабском и шугнано-рушанской группе языков [6,с.18].

Используя огромный лексический материал, Давлатмирова М.Б. проводит лексикографический анализ макроконцепта "судьба".

Анализируя общее понятие со значением "судьба" во фразеологизмах и пословицах таджикского языка, автор выявляет, что "судьба" - это судьба, которая является велением Бога, и говорится, что мудрость, цивилизация и нравственные ценности людей отражены в паремиях, пословицах и выражениях» [8,с.18].

Таким образом, анализируя лексемы, словосочетания и выражения на основе материалов различных словарей, автор отмечает о богатом семантическом поле общего понятия "судьба" в сопоставительных языках.

Исследование Мирзоева Х.Х. по вопросам семантического и лексического пространства в таджикском и английском языках посвящено историко-сопоставительному анализу лексико-семантических и структурно-грамматических способов терминологии таджикского и английского языков, где рассматривается сопоставление данной лексики в таджикском и английском языках. Автору впервые удалось выявлять проблемы структурных связей гиппологической терминологии в таджикской и английской лингвистике [5, с. 16].

Исследование Имомзода М. М. «Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологической и паремиологической системах таджикского

и китайского языков», посвящено когнитивному исследованию, где изучается состав и семантика языковых явлений, представляющих понятие "семья" в таджикском и китайском языках, а также анализируются языковые единицы, отражающие понятие «семья» [2, с. 6].

В диссертационном исследовании Фазиловой Ш. К. анализируется «Концепт «богатство» в английской, русской и таджикской культурах (на материале фразеологизмов, пословиц и поговорок)». В работе впервые рассматривается полный сопоставительный анализ паремий, реализующие концепт «богатство» в таджикском, русском и английском языках [5, с. 5].

В исследовании Бойматовой Н. «Семантическое поле концепта «Красота» в таджикском и английском языках» рассматривается история становления и развития современной когнитивной лингвистики за рубежом, определяются основные понятия языковой картины мира и его основные характеристики, выявляется специфика национального концепта как единицы языкового сознания рассматривается репрезентация концепта “zeбой - beauty” лексемами-репрезентантами ближней и дальней периферии в таджикском и английском языках, а также национально-культурная специфика отражения концепта “zeбой - beauty” в лексико-фразеологической системе английского и таджикского языков [5, с. 8].

Таким образом, анализированные исследования по изучению лингвокультурологической лексики и концептов утверждают, что, в последние десять лет таджикское языкознание является деятельным научным этапом в исследованиях сферы лингвокультурологии и лингвистики. В исследованиях анализируются таджикский, русский, китайский, английский, арабский и другие языки в сопоставительном плане.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.п.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде
ЛИТЕРАТУРА:

1. Lakoff, G., Johnson M Metaphors we live by. Chicagoe London, 1980. – 247 p.
2. Медведева, А.В. Национальный менталитет и языковая личность / А.В. Медведева // Филология и культура. – Тамбов, 2003. – С. 95-97.
3. Минаева, Л.В. Слово в языке и речи / Л.В. Минаева. М.: Высшая школа, 1986. – 145с.
4. Мирзо, Хасани Султон (Султонов М.Б.). Становление и развитие персидской-таджикской научной терминологии. – Душанбе: Дониш, 2008. – 235 с.
5. Мирзоева, З. Дж. Концепт Хлеб/Нон в русском и таджикском языках. автореф. ... дис. ... канд.фил.наук: 10.02.20 / З. Дж. Мирзоева. - Душанбе: РТСУ, 2016 – 25 с.
6. Мирзоев, Х.Х. Лексико-семантическое поле horse/асп в английском и таджикском языках: автореф ... дис. ... док. фил. наук: 10.02.20 / Х.Х. Мирзоев. – Душанбе, 2014. – 33 с.
7. Давлатмирова, М. Б. Универсальное и этноспецифическое в языковой репрезентации макроконцепта «судьба» (на материале таджикской, арабской и шугнано – рушанской групп языков): автореф. дис. канд. филол. наук. / The РТСА. – Душанбе-2019. – 42с.
8. Демьянков, В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33.
9. Денисов, П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. – М.: Русский язык, 1980. – 251с.
10. Дубровин, М. И. Английские пословицы и поговорки в иллюстрациях / М.И. Дубровин. – М.: Просвещение – 1993. – 330 с.
11. Жигадло, В.Н. Современный английский язык / В.Н. Жигадло. - М., 1956 – 289 с.
12. Жуков, В.П. Пословица / В. П. Жуков // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М., 1990. – 389с.
13. Залевская, А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – С. 36-45.
14. Звегинцев, В. А. История арабского языкознания: Краткий очерк / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1958. – 80с.
15. Имомзода, М.М. Национальная специфика языковой объективации концепта "семья" в лексико – фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. // Имомзода М.М. – Душанбе, 2017. – 192 с.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ЗАРУБЕЖЬЯ

Исследуется когнитивная лингвистика в парадигме концепций нынешнего мирового языкознания. Собственно, ее проявление и бурное развитие на нынешнем этапе являются присущей чертой языкознания рубежа веков, определяется, в таджикском, русском и английском языкознании, что на сегодняшний день является одним из самых известных вопросов. В этой связи в настоящее время она является одним из фундаментальных концептов, отражающих существование и атрибуты человека, его взаимоотношения с миром. Концептуальные исследования изучают формы представления знаний о мире и способы их реализации на языке, рассматриваются различные мнения и взгляды лингвистов о понятии «концепт» и самого «понятия», исследуется концептуальная картина мира, которая является единым субъектом реальности и предназначается как основа для разбедения всяких кругов человеческой деятельности.

Ключевые слова: концепт, понятие, таджикский язык, картина мира, человеческая деятельность, наука, когнитивная лингвистика.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ЗАБОНШИНОСИИ КОНГНИТИВӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИК ВА ХОРИҶ

Забоншиносии когнитивӣ дар парадигмаи мафҳумҳои забоншиносии имрӯзаӣ ҷаҳонӣ таҳқиқ мешавад. Воқеан, зухур ва рушди босуръати он дар марҳилаи имрӯза хусусияти ҳоси забоншиносии ибтидоӣ аср буда, дар забоншиносии тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ муайян шудааст, ки имрӯз яке аз масъалаҳои машҳуртарин ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, дар айни замон он яке аз мафҳумҳои бунёдӣ ба ҳисоб меравад, ки мавҷудият ва сифатҳои инсон, муносибати ӯро бо ҷаҳон инъикос мекунад. Таҳқиқоти концептуалӣ шаклҳои ифодаи дониш дар бораи ҷаҳон ва роҳҳои татбиқи онҳо дар забонро меомӯзанд, андешаҳо ва дидгоҳҳои гуногуни забоншиносон дар бораи мафҳуми «концепт» ва ҳуди «мафҳум»-ро баррасӣ мекунанд, тасвири концептуалии ҷаҳонро меомӯзанд, ки предмети ягонаи воқеият буда, ҳамчун асоси ҷудо кардани тамоми доираҳои фаъолияти инсон пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: концепт, мафҳум, забони тоҷикӣ, тасвири ҷаҳонӣ, фаъолияти инсон, илм, забоншиносии маърифатӣ.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF COGNITIVE LINGUISTICS OF THE MODERN TAJIK LANGUAGE AND FOREIGN

Cognitive linguistics is explored in the paradigm of the concepts of current world linguistics. Actually, its manifestation and rapid development at the current stage are an inherent feature of linguistics at the turn of the century; it is determined, in Tajik, Russian and English linguistics, that today it is one of the most famous issues. In this regard, at present it is one of the fundamental concepts reflecting the existence and attributes of a person, his relationship with the world. Conceptual studies study the forms of representation of knowledge about the world and ways of their implementation in language, various opinions and views of linguists about the concept of “concept” and the “concept” itself are examined, the conceptual picture of the world is explored, which is a single subject of reality and is intended as the basis for the separation of all circles human activity.

Keywords: concept, concept, Tajik language, picture of the world, human activity, science, cognitive linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоназарова Дилора Субхонназаровна, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бободжон Гафуров, унвонҷӯии кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд. Телефон: 551002707.

Сведение об авторе: Шоназарова Дилора Субхонназаровна, Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, соискатель кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, Телефон: 551002707.

Information about the author: Shonazarova Dilora Subkhonnazarovna, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Applicant of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Khujand, Phone: 551002707. Phone: 551002707

Асри XXI асри муколамаи фарҳангҳои мухталиф ба шумор меравад, ки дузабонӣ ва бисёрзабониро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар тамоми кишварҳои мутамаддин, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мегардад. Дар замони мо дузабонӣ ва бисёрзабонӣ як падидаи паҳнгардида ва хоси қисмати калони аҳолии сайёраи мо маҳсуб мешавад ва инро робитаҳои сиёсӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, тичоратӣ замони муосир ва дурнамои ҷомеаи ҷаҳонӣ талаб мекунад. Дар ҷаҳони муосир бо суръати беназир робитаҳои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои фарҳангӣ тавсеа меёбанд.

Яке аз падидаҳои ҷолиби забонӣ ва масъалаи муҳими мавриди таваҷҷуҳи забоншиносони муосир ин робитаи таъсирпазирӣ забонҳо аз ҳамдигар ва ё таъсири мутақобилаи забонҳо ба шумор меравад. Таваҷҷуҳи донишмандон ба ин падидаи забонӣ решаи қадима дорад ва нахустин нишонаҳои он, ба ақидаи муҳаққиқони ин соҳа, ба давраи антиқа рост меоянд. Чунончи, Афлотун дар асари маъруфаш “Кратил” зикр кардааст, ки калимаҳо метавонанд аз як забон ба забони дигар иқтибос шаванд. Вале масъалаи мазкур дар он давра бевосита таваҷҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб накард. Сабабаш мавҷуд набудани шавқу рағбати ҷунониҳою римӣҳо ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ маҳсуб мешавад [2,4].

Нахустин олимоне, ки дар Аврупо дар ташаккули забонҳои муосири романи нақши муҳим доштани омили таъсирпазирӣ забонҳоро нишон додаанд, донишмандони инсонпарвари италиянӣ буданд. Онҳо аз Лоренсо Балли сар карда, ба ин ақида буданд, ки забонҳои муосири романи дар натиҷаи омезиши забони латинӣ бо забонҳои барбарҳо, пеш аз ҳама, бо забонҳои германи, ташаккул ёфтаанд. Қобили зикр аст, ки масъалаи таъсирпазирӣ забонҳо бевосита ҳамчун объекти омӯзиш мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст ва дар асрҳои XVII- XVIII чунин ақидаҳо вусъат наёфтаанд. Бо пайдо шудани забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX забоншиносӣ ҳамчун илми мустақил арзи вучуд мекунад. Аз ҳамин давра сар карда забоншиносон ба масъалаи таъсирпазирӣ забонҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд. Вале дар ибтидо, чунон ки Карлинский А. Е. қайд мекунад, таваҷҷуҳи забоншиносон асосан, ба пайдоиши забонҳои хеш, яъне ба забонҳои алоҳида ҷудо шудани яқвақтҳо забони ягона ва ё нахустзабон равона гардида буд [4,38]. Дар ин давра дар забоншиносӣ назарияи дивергенсия, яъне бо роҳи ҷудошавӣ аз забони ягона инкишоф ёфтани забонҳо маъмул буд.

Дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX назарияи дигар, яъне бо роҳи таъсирпазирӣ аз ҳамдигар (конвергенсия) инкишоф ёфтани забонҳо ҳам ба вучуд омад. Чунончи, “А. Шлейхер ба нақши таъсирпазирӣ забонҳо дар ташаккули забонҳои романи ишора мекунад ва идеологи асосии ҷавонграмматикҳо Г. Паул ба омезиши забонҳо боби махсуси асари бунёдии худ “Принсипҳои таърихи забон”-ро бахшидааст. Ин боб асосан, ба иқтибоси воҳидҳои луғавӣ бахшида шудааст, аммо дар ин боб Г. Паул дар бораи васеъшавии доираи маънои луғавии калимаҳои забони модарӣ бо таъсири забонҳои дигар, пайдоиши калимаҳо бо роҳи калка, иқтибосшавии пасвандҳо ва флексияҳо ҳам навиштааст ва муҳимаш он аст, ки ба нақши дузабонии фардӣ ва гурӯҳӣ ҳам, ҳамчун омили асосие, ки таъсири як забон ба забони дигарро имконпазир мегардонад, ишора кардааст” [2, 4].

Назарияи субстрат сабаби тағйирот дар забонро дар таъсирпазирӣ забони муҳочирон аз забони аҳолии бумӣ медонад. Тибқи назарияи омезиши забонҳо, ҳар як забон аз маҷмуи воҳидҳои, иборат аст, ки аз забонҳои лаҳҷаҳои гуногун иқтибос шудаанд. Дар ин маврид асосан, ба иқтибосшавии воҳидҳои луғавӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Пайравони ин назария Г. Шухардт, И. Бодуэн де Куртинэ, Л.Шерба ва дигарон мебошанд [4,38]. Сарфи назар аз он ки забоншиносони мазкур баъзе фарзияҳои ҷолибро пешниҳод карданд, вале қорҳои таҳқиқотии онҳо дар ин самт ночизанд. Онҳо асосан ба масъалаи таъсирпазирӣ забонҳо дар бахши луғат, на забонҳо дар маҷмӯъ, таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар ин маврид на худӣ раванду

механизми таъсирпазирии забонҳо, балки танҳо натиҷаи таъсирпазӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Хизмати забоншиносии италянӣ Г.И. Асколи – асосгузори назарияи субстрат ва забоншиносии австриягӣ Г.Шухардт дар омӯзиши робитаи забонҳо ва таъсирпазирии онҳо аз ҳамдигар қобили зикр аст. Ба хусус, Г. Шухардт, ки на танҳо ба масъалаи омезиши забонҳо машғул шуда буд, балки бисёр масъалаҳои дигареро ҳам, ки ба соҳаи таъсирпазирии забонҳо иртибот доштанд, мавриди баррасӣ қарор додааст. Вай аз ҷумлаи нахустин олимоне буд, ки ба таҳқиқи забонҳои пидчин ва креолӣ машғул шуда буд. Мавсуф бори нахуст ба омӯзиши ҳодисаи забоние машғул шуда буд, ки баъдтар номи интерфренсияро гирифт, инчунин доир ба дузабонӣ ҳам, фикрҳои ҷолибро баён кардааст.

Дар Россия дар байни забоншиносоне, ки ба робитаю таъсирпазирии забонҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, И. А. Бодуэн де Куртинэ ва Л.В. Шербаро метавон ном бурд. Барои забоншиносии ҷаҳонӣ андешаҳои нисбатан муҳимро Л.В.Шерба баён кардааст. Номбурда дар асоси маводи забони сербии Лужитск ду навъи дузабонӣ – ҳолис ва омехтаро муайян кардааст [9, 60-61], ки аз ҷониби У.Вайнрайх ва дигар забоншиносон ҳам эътироф гардидааст ва яке аз нукоти муҳим дар назарияи таъсирпазирии забонҳо ба шумор меравад.

Дар солҳои 30-юми асри XX ба истилоҳ назарияи иттиҳоди забонҳо ба вучуд омад, ки пайравонаш Н. Трубетской, Р.Якобсон ва Г. Беккер буданд. Олимони мазкур гурӯҳи забонҳои ҳудуди муайянро новобаста аз ҳешигарии онҳо аз нигоҳи мавҷудияти аломатҳои умумии фонологӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ мавриди таҳқиқ қарор доданд. Вале бояд зикр кард, ки пайравони назарияи мазкур ҳам ба раванди таъсирпазирии забонҳо ва натиҷаҳои он таваҷҷуҳ зоҳир накарданд [4, 39].

Дар забоншиносии тоҷик, аз ҷумлаи забоншиносоне, ки масъалаҳои марбут ба таъсирпазирии забонҳоро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, метавон Р.И. Ҳошимов ва Х. Ҷ. Шамбезодаро ном бурд.

Ҳамин тавр, метавон ҷунин натиҷагирӣ кард, ки то нимаи дуюми асри XX дар забоншиносӣ назарияи ягонаи ҷамъбасти доир ба таъсирпазирии забонҳо вучуд надошт, гарчанд ки заминаҳо барои пайдоиши он ҳанӯз дар ибтидои ин аср гузошта шуда буданд.

Соли 1953 китоби забоншиносии америкой У.Вайнрайх бо номи “Робитаи забонҳо” ва китоби забоншиносии дигари америкой Э. Ҳауген зери унвони “Забони норвегӣ дар Амрико” ба нашр мерасанд. У. Вайнрайх дар асараш кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ҳамаи адабиёти доир ба робитаю таъсирпазирии забонҳо дар забоншиносӣ ҷамъшударо аз лиҳози назариявӣ ба низом дароварад. Асари Э. Ҳауген бошад, дар асоси маводи забони мушаххас таълиф ёфтааст, вале дар он баъзе масъалаҳои назариявӣ ҳам баррасӣ мешаванд.

Пас аз асарҳои таҳқиқотии У. Вайнрайх ва Э. Ҳауген соҳаи забоншиносие, ки ба робитаю таъсирпазирии забонҳо машғул аст, вусъат пайдо мекунад ва аз солҳои 70-уми асри XX теъдоди қорҳои таҳқиқотӣ дар ин самти забоншиносӣ афзоиш пайдо мекунад.

Масъалаҳои асосие, ки дар ҷаҳорҷӯби назарияи робитаю таъсирпазирии забонҳо таҳқиқ карда мешаванд, дар асари У. Вайнрайх муайян шудаанд, вале бояд зикр кард, ки назарияи мазкур нисбатан нав аст ва раванди ташаккулёбии он идома дорад. Аз ин рӯ, масъалаҳои мавриди омӯзиш ва истилоҳоти он мунтазам нав мешаванд [2, 5]. Яке аз вижагӣҳои назарияи мазкур ҳам дар ҳамин зоҳир мегардад.

Вижагии дигари назарияи робитаю таъсирпазирии забонҳо аз он иборат аст, ки ҳамаи масъалаҳои мавриди омӯзиши он ба мафҳумҳои асосии он, яъне робитаи забонҳо, дузабонӣ (билингвизм), иктибос, интерфренсия, субстрат, суперстрат, конвергенсия ва дивергенсия, ивази код (гузаштан аз як забон ба забони дигар ҳангоми муошират), забони пидчин ва забонҳои креолӣ иртибот доранд.

Робитаи назарияи мазкур бо соҳаҳои дигари забоншиносӣ, пеш аз ҳама, бо сотсиолингвистика, психолингвистика ва ғайра ва истифодаи методҳои таҳқиқи онҳо ҳам аз ҷумлаи вижагӣҳои он ба шумор меравад.

Яке аз мафҳумҳои асосии назарияи таъсирпазирии забонҳо ин ” робита ва ё таъсирпазирии забонҳо” мебошад. Таъсирпазирии забонҳо яке аз омилҳои фарозабонии

инкишофи забон ба шумор меравад. Амалан ҳар як забон дар рафти инкишофи таърихии худ аз таъсири забонҳои дигари хешу бегона ва дуру наздик дар канор намондад. Дар таъсирпазирии забонҳо аз ҳамдигар робитаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Қобили зикр аст, ки дар ин раванд омилҳои дигаре ҳам нақш доранд. Чунончи, профессор Мачидов Ҳ. сабабҳои таъсири зиёди забони арабӣ ба забони тоҷикиро аз инҳо иборат медонад: “Ба ҷумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII, дини мубини Ислом, ки мардуми мо онро охири охирон қабул кардааст, ҳамчунин кӯшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки дар ифодаи маънавияти худ ба вожаҳои мухталифи ин забон муроҷиат кардаанд, номбар карда мешаванд” [5.,101]. Маҳз таъсирпазирии забонҳо бештар боиси тағйирот дар забон ва инкишофи он мегардад.

Фаҳмиши мафҳуми робитаю таъсирпазирии забонҳо аз ҷониби забоншиносон як ҳел нест. Чунончи, Розенсвайг В. Ю. онро “муоширати забонӣ байни ҷомеаҳои забонӣ” [6, 3] мефаҳмад ва Ахманова О. С. бошад, онро ҳамчун “барҳӯрди забонҳо дар натиҷаи шароитҳои махсуси ҷуғрофӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ, ки боиси зарурати муоширати забонии байни ҷомеаҳои инсонии дорои забонҳои гуногун мегардад” [1,7] маънидод мекунад. Дар баъзе қорҳои пажӯҳишии марбут ба мавзӯи мазкур ин истилоҳ ба маънои маҳдуд ва маънои васеъ ҳам қор фармуда шудааст. Ба маънои маҳдуд танҳо нисбат ба дузабонӣ ва ба маънои васеъ иқтибоси калимаҳо дар раванди робитаҳои мухталифи иҷтимоию сиёсӣ, таърихӣ фарҳангӣ, иқтисодӣ тичоратӣ ва робитаҳои дигар истифода мешавад. Дар қорҳои таҳқиқотии муосир таърифиҳои дигар истилоҳи мазкур низ ҷой доранд [1,7].

Яке аз омилҳои, ки робитаю таъсирпазирии забонҳоро имконпазир мегардонанд, ин дузабонӣ аст. Дузабонӣ як ҷузъи бисёрзабонӣ ба шумор меравад, вале, азбаски ҳодисаи дузабонӣ бештар ба назар мерасад, истилоҳи “дузабонӣ” нисбат ба истилоҳи “бисёрзабонӣ” қорбурди бештар дорад. Дар забоншиносии тоҷик баробари истилоҳоти мазкури забони тоҷикӣ муродифҳои байналмилалӣ онҳо – билингвиз ва мултилингвизм низ ба қор мераванд.

Аз ҷумлаи беҳтарин қорҳои таҳқиқотии марбут ба масъалаи мазкур дар забоншиносии ҷаҳонро метавон қорҳои В. А. Аврорин, Е. М. Верашагин, Ю. А. Жлутенко, М. С. Полинская, R. Beton, С. А. Ferguson, P. Gurdy, R. Lafont, F. Grosjean, G. Ludi, S. Syssman, P. Maysken ва ҷанде дигаронро ном бурд [1,5].

Дар забоншиносии тоҷик ба қатори ҷунин қорҳо метавон қорҳои Р. И. Ҳошимов ва Х. Ҷ. Шамбезода, Т. Бердиева, А. Рустамов, Н.Шарофов, А.Нозимов, Ҷураев Т. Б. ва З.Мамадаминоваро дохил қард. Вале қобили зикр аст, ки бисёре аз қорҳои муҳаққиқони мазкур, ба ҷуз аз қорҳои профессорон Ҳошимов Р.И. ва Шамбезода Х.Ҷ., ба масъалаҳои марбут ба иқтибос баҳшида шуда, масъалаҳои дузабонӣ бисёрзабонӣ ва мушкилоти интерференсия дар онҳо мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Дар робита ба ин Шамбезода Х.Ҷ. ҳам ҷунин ибрози андеша намудааст: “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аҳолияш гуногунмиллату бисёрзабона мебошад, масъалаи робитаю таъсирпазирии забонҳо дар баъзе таҳқиқоте, ки асосан, ба масъалаи иқтибос баҳшида шудаанд,... , мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба масъалаи робитаю таъсирпазирии забонҳо аз лиҳози забоншиносии иҷтимоӣ бошад, танҳо қори Ҳошимов Р.И. “Таджикско- русское двуязычие” баҳшида шудааст... ” [10, 5]. Бояд хотиравон қард, ки профессор Ҳошимов Р.И. доир ба масъалаҳои дузабонӣ ва интерференсия ба ғайр аз мақолаҳои зиёд, инҷунин як монография бо номи “Двуязычие и интерференция: Сущность, типология и функционирование ” ва як дастури таълимӣ зери унвони “Языковые контакты и заимствование (учебное пособие по спецкурсу)”-ро ҳам ба нашр расондааст.

Омӯзиши дузабонӣ фардӣ дар солҳои 70-80-уми асри XX боиси мустақил гардидани фанни навест, ки ба омӯзиши азхудкунии забони ғайримодарӣ машғул аст ва дар забоншиносии англис номи Second Language Acquisition-ро касб кардааст, гардидааст.

Худи ҳодисаи дузабонӣ ба мисли инсонӣ забони он таърихӣ қадима дорад. Дар робита ба ин профессор Р. И. Ҳошимов ҷунин ибрози андеша намудааст: “Агар суханони К.Маркис

ва Ф. Энгелс доир ба забон ва шуурро бо каме тағйирот бозгӯйӣ намоем, метавон гуфт, ки дузабонӣ ҳам ба мисли худи забон ва шуур қадимӣ аст” [5, 10].

Нахустин таърифи мафҳумҳои “робитаи забонҳо” ва “дузабонӣ ” ба бунёдгузори назарияи робитаи забонҳо ва дузабонӣ забоншиносии америкӣ У. Вайнрайх тааллуқ дорад. Мавсуф дар монографияи машҳураш “Робитаи забонҳо” мафҳумҳои мазкурро чунин маънидод кардааст: “... ду ва ё якчанд забон ҳамон вақт дар робита қарор доранд, ки агар онҳоро худи ҳамон як шахс истифода мебарад. Ҳамин тавр, ҷойи робитаи забонҳо нафарони ҷудогона ба шумор мераванд” [3, 22]. Мафҳуми дузабониро бошад, чунин таъриф мекунад: “Амали ба навбат истифода бурдани ду забонро мо дузабонӣ ва шахсе, ки ин амалро анҷом медиҳад, нафари дузабона меномем” [3, 22]. Ин таърифи олими мазкурро забоншиносони баъдӣ бо каме тағйирот ба қор мебаранд. Чунончи, тарифи ин мафҳум аз ҷониби забоншинос Карлинский А. Е.: “Зери дузабонӣ (билингвизм) амали ба навбат ба қор бурдани ду забон аз ҷониби шахс ба мақсади муошират дар ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ фаҳмида мешавад” [4,4].

Ҳодисаи дузабонӣ як падидаи мураккаб буда, ба омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи он илмҳои забоншиносӣ, сотсиология, равоншиносӣ ва ғайра машғул мебошанд. Аммо, пеш аз ҳама, чунон ки забоншинос Р. И. Ҳошимов таъкид мекунад: “Ҳангоми муайян намудани хусусиятҳои дузабонӣ ва бисёрзабонӣ зарур аст, ки ду ҷанбаи онро бояд аз ҳам фарқ кард: яке ҷанбаи ҳудудӣ, ки дар ин маврид амалқарди забон ва ё якчанд забон дар ҳудуди муайян фаҳмида мешавад ва дигаре ҷанбаи инсонмехварӣ, яъне истифодаи ду ва зиёда забонҳо аз тарафи шахс” [7, 10].

Доир ба моҳияти ҳодисаи дузабонӣ ва дараҷаи дониستاني забонҳо забоншиносони ақидаҳои мухталиф доранд. Масалан, ба ақидаи Аврорин... “дузабониро бояд озодона дониستاني ду забон эътироф кард. Ба ибораи дигар, дузабонӣ дар сурате мешавад, ки дараҷаи дониستاني забони дуюм ба дараҷаи дониستاني забони якум наздик шавад”. Аз назари Бондалетов В. Д.: “билингвизм ин дузабонӣ аст, яъне донистание ду забон аз ҷониби шахс ва ё тамоми халқ, ки якумӣ забони модарӣ ва дуюмӣ забони омӯхташуда мебошад” [3,10]. Аз ин рӯ, дузабонӣ аз ҷиҳатҳои гуногун тасниф мешавад.

Масъалаи дигаре, ки назарияи таъсирпазирии забонҳо ба омӯзиши он машғул аст, ин интерференсия мебошад. Азбаски сохтори забонҳо ва тасвири забонии ҷаҳон дар забонҳо гуногун аст, дар раванди ташаккули нутқ ба забони дигар, ба сабаби он ки ҳангоми интиҳоби воҳидҳои забон барои баёни фикр воҳидҳои луғавӣ ва воситаҳои грамматикӣ забони модарӣ аз рӯйи одатҳои пешини ташаккули гуфтор рӯйи қор меоянд, дар ин маврид бархурди ду система дар нутқи нафари дузабона ба вучуд меояд, ки дар навбати худ ба ин ё он тарз боиси зоҳир гардидани интерференсия мегардад.

Ба забоншиносӣ истилоҳи “*интерференсия*”-ро намоёндогони мактаби забоншиносии Прага ворид карда буданд, вале истифодаи бештари он баъд аз нашри монографияи машҳури У. Вайнрайх “Робитаи забонҳо” сурат гирифт. Мазкур дар ин асараш мафҳуми “интерференсия”-ро ин тавр маънидод мекунад: “ҳолати вайрон шудани меъёрҳои забон, ки дар нутқи шахсони дузабона, дар натиҷаи он ки онҳо зиёда аз як забонро медонанд, яъне дар натиҷаи таъсирпазирии забонҳо, сурат мегирад” [3,22].

Қобили зикр аст, ки фаҳмиши мафҳуми интерференсия ҳам аз тарафи забоншиносони як хел нест. Аз ин рӯ, истифодаи истилоҳи “интерференсия” дар забоншиносии муосир гуногун аст. Масалан, У. Вайнрайх интерференсияро ба навҳои интерференсия дар нутқ ва интерференсия дар забон ҷудо кардааст. Интерференсия дар забон гуфта номбурда иқтибос аз як забон ба забони дигарро дар назар дошт. Дар ин бора ба таври образнок чунин мегӯяд: “Дар нутқ интерференсия ба мисоли қуме, ки дар ҷараёни об аст ва дар забон онро метавон ба ҳамон қуме қиёс кард, ки дар таги қӯл тақсон шудааст. Ин ду марҳилаи интерференсияро аз ҳам фарқ кардан зарур аст. Дар нутқ интерференсия дар ифодаҳои шахси дузабона ҳамчун натиҷаи шиносии ӯ бо забони дигар зоҳир мегардад. Дар забон бошад, мо ҳамон ҳодисаҳои интерференсиониро мебинем, ки дар натиҷаи ҷандин бор дар нутқи шахсони дузабона зоҳир шуданашон хусусияти доимӣ ва устуворро касб карданд. Қорбурди баъдии онҳо аз шахсони дузабона дигар вобаста нест ” [3, 36]. Баъзе муҳаққиқон дар пайравӣ бо У. Вайнрайх

интерференсияро ҳамчун тағйирот дар забон, ки дар натиҷаи таъсирпазирии забонҳо сурат мегирад, мефаҳманд ва онро ба “иктибосгирӣ бо нигоҳ доштани забон” ва “интерференсия дар натиҷаи ҳазм шудан дар забон (ассимилятсия)” чудо мекунанд, вале ҳар ду ҳодисаро “навъҳо”-и интерференсия ҳисоб мекунанд. Гурӯҳи дигари забоншиносон *интерференсияро* ҳамчун тағйироти сохтори шакл ва маъноӣ воҳидҳои як забон дар зери таъсири забони дигар аз иктибосгирӣ бевоситаи воҳидҳои забон (морфемаҳо, калимаҳо ва ғайра) фарқ мекунанд. Гурӯҳи сеюми муҳаққиқон интерференсияро таҳо ба маъноӣ раванди аз худ кардани забони дуҷум кор мефармоянд ва тағйироте, ки дар натиҷаи таъсирпазирии забонҳо сурат мегирад, бо истилоҳи “иктибос” ном мебаранд. Зери истилоҳи “интерференсия” инчунин таъсирпазирии системаи забонҳо дар шароити дузабонии табиӣ (вақте ки забони дигар дар муҳити соҳибзабонон бидуни омӯзиш аз худ карда мешавад) ва дузабонии сунъӣ (вақте ки забони дигар дар муассисаи таълимӣ аз худ карда мешавад) фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи таъсирпазирии забонҳо сурат мегирад ва дар ҳалал ёфтани системаи забони дуҷум дар зери таъсири забони модарӣ зоҳир мегардад [2,22].

Қобили зикр аст, ки дар забоншиносӣ истилоҳи “*интерференсия*” ба маъноӣ васеъ ва маъноӣ маҳдуд ҳам кор фармуда мешавад. Ба маъноӣ васеъ зери интерференсия ҳамаи тағйирот дар сохтори забон, ки натиҷаи таъсирпазирӣ аз забони дигари бо он дар робита қарордошта фаҳмида мешавад. Ба маъноӣ маҳдуд *интерференсия* ба кор бурдани меъёрҳои забони модарӣ дар забони дигар дар раванди муоширати шифоҳиро ифода мекунанд. Чунин фаҳмиши интерференсия асосан, дар қорҳое, ки ба методикаи таълими забони хориҷӣ бахшида шудаанд, ба назар мерасад [2,23].

Ҳодисаи интерференсия дар ҳамаи қабатҳои сохтори забон зоҳир мегирад ва вобаста ба қабатҳои сохтори забон навъҳои зерини интерференсия фарқ карда мешаванд: интерференсияи фонетикӣ, фонологӣ, интерференсияи грамматикӣ, интерференсияи луғавӣ- маъноӣ .

Хулоса, назарияи робитаю таъсирпазирии забонҳо соҳаи нисбатан нави забоншиносӣ ба шумор меравад. Гарчанд ки заминаҳои назарияи мазкур дар нимаи аввали асри XX гузашта шуда бошанд ҳам, вале ташаккули он аз солҳои 50-уми ин аср оғоз меёбад ва асосгузори он олими америкаӣ У. Вайнрайх эътироф карда мешавад. Масъалаҳои мавриди омӯзиши он робитаю таъсирпазирии забонҳо, дузабонӣ, интерференсия, иктибос, субстрат, суперстрат, дивергенсия ва конвергенсия, ивази код, забони пиджин ва забонҳои креолӣ маҳсуб мешаванд. Масъалаи меҳварии он дузабонӣ ва интерференсия ба шумор меравад. Омӯзиши ин масъала аҳамияти қалони илмӣ ва амалӣ дорад.

Муқарриз: Олимов Қ.Ҳ., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов.- М.: Советская энциклопедия, 1969.- 608 с.
2. Багана Ж., Хапилина Е.В. Контактная лингвистика. <https://www.Litres.ru>. -110 с.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Киев. Выща школа, 1979.- 246 с.
4. Карлинский А.Е. Взаимодействие языков: билингвизм и языковые контакты.Алма-Ата. КазУМО и МЯ, 2011.- 264 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. 1. Луғатшиносӣ. Душанбе, 2007. – 242 саҳ.
6. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты: лингвистическая проблематика. Вопросы теории языкознания. – Л. “Ленинградское отд-ние "Наука", 1972. – 80 с
7. Хашимов Р.И. Интерференция и ее идениты// Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. 2003, № 4 (38).
8. Хашимов Р.И. Двухязычия и интерференция. Сущность, типология и функционирование. Монография. – М. Изд. «Флинта», 2019.- 320 с.
9. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Изд. 2-е. – М., 1974. 112 с.

10. Шамбезода Дж. Функционированные бесписьменного языка малой народности в условиях полиэтнического социума (на материале шугнанского языка в таджико-русском окружении). АДД. – Воронеж, 2007. - 44 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ НАЗАРИЯИ ТАЪСИРПАЗИРИИ ЗАБОНҲО

Дар мақолаи ҷавоб муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки таърихи ташаккули таҳаввули назарияи таъсирпазирӣ забонҳо, баъзе вижагиҳо ва масъалаҳои мавриди омӯзиши он ва амсоли инҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки яке аз падидаҳои ҷолиби забонӣ ва масъалаи муҳими мавриди таваҷҷуҳи забоншиносони муосир ин робитаи таъсирпазирӣ забонҳо аз ҳамдигар ва ё таъсири мутақобилаи забонҳо ба шумор меравад. Таваҷҷуҳи донишмандон ба ин падидаи забонӣ решаи қадимӣ дошта бошад ҳам, вале омӯзиши ҷиддии он аз солҳои 50-уми асри гузашта оғоз меёбад. Масъалаҳои асосие, ки дар ҷаҳорҷӯи назарияи робитаи таъсирпазирӣ забонҳо таҳқиқ карда мешаванд, дар асари У. Вайнрайх муайян шудаанд, вале бояд зикр кард, ки назарияи мазкур нисбатан нав аст ва раванди ташаккули он идома дорад.

Аз ҷумлаи масъалаҳои мавриди омӯзиши он робитаи забонҳо, дузабонӣ (билингвизм), иқтибос, интерференсия, субстрат, суперстрат, конвергенсия ва дивергенсия, ивази код, забони пиджин ва забонҳои креолӣ махсус мешаванд.

Дар бораи омӯзиши проблемаҳои таъсири мутақобилаи забонҳо дар забоншиносии тоҷик муҳтасар маълумот медиҳад. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки дар забоншиносии тоҷик оид ба ин масъала, бахусус дар масъалаи таъсири мутақобилаи забонҳо дар нутқи дузабонаҳо қорҳои илмӣ кам сураат гирифтааст. Аксари қорҳои тадқиқотии марбут ба ин мушкилот ба иқтибоси калимаҳо бахшида шудаанд.

Дар мақола инчунин ақидаҳои муҳталифи забоншиносон доир ба мафҳумҳои робитаи таъсирпазирӣ забонҳо, дузабонӣ, интерференсия ва навҳои он мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: *робитаи забонҳо, таъсирпазирӣ забонҳо, дузабонӣ, бисёрзабонӣ, интерференсия, субстрат, суперстрат, иқтибос, дивергенсия, конвергенсия.*

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ТЕОРИИ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ЯЗЫКОВ

В данной статье автор попытался рассмотреть историю становления и развития теории языкового контакта, некоторые особенности и проблемы, которым занимается данный отрасль лингвистики. В частности, отмечается, что одним из актуальных языковых явлений, которое привлекает внимание современных лингвистов, является взаимодействие и взаимовлияние языков. Хотя интерес ученых к этому языковому явлению начался ещё в древние времена, серьезное его изучение началось в 50-х годах прошлого века. Основные вопросы, которые исследуются в рамках теории языковых контактов, определены в монографии американского лингвиста У. Вайнрайха, однако следует отметить, что эта теория в лингвистике относительно новая и процесс ее становления продолжается.

Среди вопросов, исследуемые в рамках данной теории, следует отметить взаимосвязь и взаимовлияние языков, двуязычие или билингвизм, заимствование, интерференция, субстрат, суперстрат, конвергенция и дивергенция, переключение кода, язык пиджин и креольские языки.

Вкратце приводятся сведения об изучении проблем, связанных с взаимовлиянием языков в таджикском языкознании. В частности отмечается, что в таджикском языкознании проделано незначительно научных работ по данной проблеме, особенно по вопросу взаимовлияния языков в речи билингвов. Большинство исследовательских работ, касающихся этой проблеме, посвящены заимствованию.

Также в статье анализируются различные точки зрения лингвистов относительно понятий языкового контакта, двуязычия, интерференции и ее видов, факторы, способствующие возникновению данной языковой явления в речи билингвов.

Ключевые слова: *языковой контакт, взаимовлияние языков, двуязычие, многоязычие, интерференция, субстрат, суперстрат, заимствование, дивергенция, конвергенция.*

EXPLORING SOME OF THE ASPECTS OF THE THEORY OF MUTUAL INFLUENCE OF LANGUAGES

In this article, the author explores the history, formation, and development of the theory of language contact, focusing on features and issues within this branch of linguistics. Notably, modern linguists are drawn to the interaction and mutual influence of languages. Although interest in this linguistic phenomenon dates back to ancient times, serious study began in the 1950s. The theory of language contacts is primarily defined in the monograph by American linguist U, but it remains relatively new in the field, with ongoing development.

Within this theoretical framework, several key issues are investigated, including language relationships, bilingualism, borrowing, interference, substrate and superstrate influences, convergence and divergence, code-switching, and Pidgin and Creole languages. The article highlights the limited scientific work within Tajik linguistics concerning language interaction, particularly in bilingual speech. Most research papers on this topic focus on borrowing.

Additionally, the article analyzes various perspectives from linguists regarding language contact, bilingualism, interference, and the factors contributing to this linguistic phenomenon in bilingual speech.

Keywords: language contact, language interaction, bilingualism, multilingualism, interference, substrate, superstrate, borrowing, divergence, convergence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шосаидов Акбаршо Олимшоевич, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забониноӣ ва журналистика. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 93-411-38- 54*

Сведения об авторе: *Шосаидов Акбаршо Олимшоевич, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры лингвистики и журналистики. Адрес: 734019 Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/ 6, тел.: 93-411-38-54*

Information about the author: *Shosaidov Akbarsho Olimshoevich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Department of Linguistics and Journalism. Address: 17/ 6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019 Republic of Tajikistan, tel: 93-411-38-54*

**РОЌЕЪ БА АЛОҚАИ КАТЕГОРИЯИ САМТ БО ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-
НАҲВИИ ФЕЪЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Эшонкулова М.Б.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар мақолаи мазкур масъалаи категорияи самт ва алоқаи он бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Самт ҳамчун категорияи грамматикӣ феъл на танҳо бо морфология, балки бо самти амал нисбат ба иҷрокунандаи он, инчунин бо категорияҳои наҳвии мубтадо ва пуркунанда алоқаманд аст.

Робитаи категорияи самт бо морфология дар он зоҳир мешавад, ки ҳар як самти феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шакли категориалии худро дорад:

1. I had seen the captain [17, 58]. - Ман капитанро дида будам.

2. The paper had been sealed in several places in a thimble by way of seal [17, 50]. -

Ба конверт аз якҷанд ҷояш муҳри сургӯҷӣ зада шуда буд.

Дар мисоли аввал “had seen” ва “дида будам” шаклҳои фоилро дар забони англисӣ дар замони Past Perfect ва дар забони тоҷикӣ дар “замони гузаштаи дур” ифода мекунанд. Дар мисоли дуюм “had been sealed” ва “зада шуда буд” шаклҳои самти мафъул дар ҳамон шаклҳои замони забонҳои муқоисашаванда қарор доранд. Фарқи байни шаклҳои фоил ва мафъул дар муқобилгузори “to be + Participle II” (дар заб. англ.) ва “сифати феълии замони гузашта + шудан” (дар заб. тоҷ) бо шаклҳои фоили феъл, яъне шаклҳои ғайри боло ҳувайдо мешавад.

Алоқаи самт бо мафҳумҳои мубтадо ва пуркунанда дар он зоҳир меёбад, ки ҳангоми шакли фоил мубтадо ҳамчун иҷрокунандаи (агенс) амале, ки бо феъл-хабар ифода ёфтааст, баромад мекунад. Дар шакли мафъул бошад, мубтадо чунин вазифаро бар дӯш надорад, он баръакс, таҳти таъсири амали беруна мондааст:

1. The Gadfly spread his arms on the table [18, 206].

2. Вай аз ин хаёли даст кашида, боз рӯчаро ба даст гирифт [9, 56].

3. At seven o'clock a dull meal was served in an oakpanelled dinning room [13, 256].

4. Дар рӯи дастархони сап-сафед ду арақ шиша, колбаса, панир, равғани зард, помидору бодаринги шӯр, нони булка, ду кутӣ консерваи моҳӣ гузошта шуда буд [9, 526].

Дар ду ҷумлаи аввали забонҳои муқоисашаванда феълҳои “spread” ва “ба даст гирифтани” шаклҳои самти фоиланд. Иҷрокунандагони ин амалҳо “The Gadfly” ва “Вай” маҳсуб меёбанд. Дар ду ҷумлаи минбаъда калимашаклҳои “was served” ва “гузошта шуда буд” барои ифодаи маънои категориалии мафъул хизмат мекунанд. Иҷрокунандагони ин амалҳо мутаносибан мубтадоҳои “a meal” (дар заб. англ.) ва “арақ, колбаса...” (дар заб. тоҷ.) нестанд. Субъектҳои ин амалҳо дар ин ду ҷумлаҳои ҳар ду забонҳо, ки муҳимият надоранд, баёншуда боқӣ мондаанд. Аммо дар ҷумлаҳои зерини забонҳои мазкур субъектҳои амал ҳозиранд:

1. You have been led away by bad companions [3, 73].

2. Ту аз тарафи ҳамсафони бадрафтор бераҳ карда шудӣ [3, 79].

Дар мисоли англисӣ агенс ибораи “bad companions” мебошад, ки вазифаи синтаксисии пурракунандро адо менамояд. Ва дар ҷумлаи тоҷикӣ субъекти амал ибораи “ҳамсафони бадрафторат” ба шумор омада, ба мисли забони англисӣ ба вазифаи синтаксисии пуркунандаи бавосита амал мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар даркунӣ ва тафсири категорияи луғавӣ-наҳвии феълҳои гузаранда – монда дар адабиёти забоншиносӣ ягонагии афкор вучуд надорад. Аз ҷумла, ба ақидаи М.А. Ганшина ва Н.М. Василевская, ҳам феъли “to see” дар ҷумлаи “I see the boy (him)” – Ман писарбачаро (ӯро) мебинам” ва ҳам феъли “to help” дар ҷумлаи “I help the boy (him)” – Ман ба писарбача (ба ӯ) ёрӣ мерасонам” гузарандаанд. Ин забоншиносони англис

андешаи худро бо он асоснок мекунад, ки исми “boy” дар ҳар ду ҷумла дар шакли падежи умумӣ ва ҷонишини “he” дар шакли падежи объектӣ қарор доранд [14, 131-132].

Бо ин ақида розӣ шудан мумкин нест, зеро гузаранда–монда будани феъл на категорияи морфологӣ, балки категорияи луғавӣ–наҳвӣ махсуб меёбад. Шаклҳои падежии исм ё ҷонишин бевосита ба гузаранда– монда будани феъл алоқамандӣ надоранд. Агар мо алоқаи категорияи гузаранда–мондари бо категорияи падеж эътироф кунем ҳам, муносибатҳои мавҷудаи байни феъли “to see” ва “to help” бо объектҳои онҳо яхела нестанд. Дар ибораи “to see the boy (him)” (бачаро (ӯро) дидан) муносибати самти амали бо феъли “to see” ифодаёфта ба объект ба назар мерасад. Мазмуни ин муносибат идроки ҳисси ба ҳисоб меравад. Ҳолатҳои низ ҳастанд, ки дар онҳо феъли гузаранда объекти таҳти таъсири амал мондари талаб менамояд:

1. Мамарачаб гап назада, аробаро аз роҳи калон ба тарафи ҷуйбор гардонд [10, 196].

2. The young man had opened the drawer in his writing table [18, 96].

Дар ҷумлаи “I help the boy (him)” (Ман ба писарбача (ба ӯ) кӯмак мекунам) байни амал ва объекти он муносибати тамоман дигар ба назар мерасад. Дар ин ҷо на самти амал ба объект, балки ирсоли амал ба шахси муайян ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба қатори феълҳои гузаранда мансуб кардани феълҳои наҳви “to help” ба ҳеҷ вачҳ имконнопазир аст, зеро ин гуна феълҳо амали бевосита ба предмет гузарандари ифода намекунад.

Дар китоби дарсии забони тоҷикӣ барои макотиби олии Тоҷикистон омадааст, ки дар асоси муносибати байни субъекту объект ва муносибати амал ба онҳо тамоми феълҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: гузаранда ва монда [5, 259].

1. Агар ҳар як колхозчизан ва духтар монанди Озода кор кунад, хонад, хононад, ин колхозии пешқадами мо дар Тоҷикистон ҷойи якумро мегирифт [7, 42].

2. Биёед, барои муваффақиятҳои ҷангии гузашта ва ояндаи шумо нӯшем. Елена қадаҳи худро бардошта аввал бо Сафар, баъд бо Воҳидов ҷанг андохт. Ҳар се нӯшиданд [9, 117].

3. With a deep sigh he rose from the table and walked from the room, the fork with which he had been eating still held in his hand [19, 27].

4. “Can’t you read and write?” asked the newcomer [Ibid, 158].

Дар ҷумлаҳои тоҷикӣ калимаҳои “хонад”, “хононад” ва инчунин “нӯшем” шаклҳои аористӣ аз феълҳои гузаранда мебошанд. Бо вучуди ин, онҳо бе пурқунандаҳои бевосита истифода шудаанд. Феъли “хондан” дар ҷумлаи аввал ба маънои “чизи навишташударо дарк карда тавоништан” истифода шудааст. Дар ҷумлаи дуюм бошад, калимаи “нӯшем” бидуни пурқунанда омада, диққати ғоянда ба худӣ ҷараёни амал нигаронида шудааст, яъне зикри объект дар ин ҷумла муҳим нест.

Чунин қорбурди феълҳои гузаранда на танҳо барои забони тоҷикӣ хос аст. Тавре ки аз мисолҳои 3 ва 4-уми дар боло зикршуда маълум мешавад, дар забони англисӣ низ феълҳои “to eat, to read, to write” бо вучуди гузаранда буданашон, бидуни пурқунандаҳои бевосита мавриди истифода қарор дода шудаанд. Мисли забони тоҷикӣ феълҳои “to read, to write” қобилияти иҷрои ин ду амалро ифода карда, феъли “to eat” бошад, дар ин ҷумла ба маънои “аз объект таҷрид кардан” омадааст. Дар асоси ин гуфтаҳо мафҳуми гузарандагӣ истифодаи доимии феълҳои мазкури қатори луғавӣ–наҳвиро бо пурқунандаи бевосита дар назар надорад.

Дар адабиёти забоншиносӣ боз як тафсири дигари категорияи гузаранда – монда мавҷуд аст. Аз ҷумла, О.С. Ахманова таҳти мафҳуми “гузаранда” чунин категорияро мефаҳмад, ки дар асоси он феълҳо бо ифода кардани амали предметро фарогиранда, ки объекти ин амал мебошад, фарқ карда мешаванд. Ва феъли монда категорияест, ки амали феълро на чун ифодакунандаи предмет, ки ба он ин амал равона карда мешавад, ифода мекунад [1, 263-320].

Чунон ки аз ин таъриф аён мегардад, муаллифи мазкур мафҳуми вусъатёбии амал ба предметро бо мафҳуми самт нагирифтани амал ба предмет муқобил гузоштааст. Ба назари

мо, якчоя кардани ин ду мафҳуми ба якдигар на чандон мувофиқ: “вусъатёбӣ” ва “ғайрисамтӣ” ҳилофи дарки ин категорияи забонӣ аст. Дар тафсири О.С. Ахмонова, вусъатёбии амал бо мафҳуми объект ва самт нагирифтани амал бошад, бо мафҳуми предмет алоқаманд аст. Мусаллам аст, ки предмет метавонад ҳам объект ва ҳам субъекти амал бошад. Муқоиса кунед: Ҷо-ҷо гурӯҳ-гурӯҳ одамон ба назар менамоянд [9, 180]. Дар ин мисол вожаи «одамон» предметро ифода намуда, вазифаи синтаксиси мудтадорро бар дӯш дорад. Калимашакли “ба назар менамуданд” хабари ин ҷумла маҳсуб ёфта, амалеро ифода менамояд, ки ба предмет (people) равона карда шудааст, гарчанде ки ин калимашакл шакли самти мафъул нест. Ин мисол аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бар ҳилофи таърифи О.С. Ахмонова, амал метавонад на танҳо ба объект, балки ба предмет (субъект) ҳам равона карда мешавад, ки ҷумлаи охирини тоҷикӣ бо феъли «ба назар менамуданд» инро собит менамояд. Гузашта аз ин, ин фаҳмиши зикршудаи гузаранда ва монда будани феъл ба муқаррароте, ки дар «Грамматикаи русӣ» омадааст, муҳолиф аст, ки дар он ҷунин омадааст: «Феълҳои гузаранда амали ба объект нигаронидашударо тавсиф медиҳанд, ки он бо исми вобасташуда дар шакли падежи винительный ифода шудааст». Феълҳои монда амали ба объект равона нашударо дар шакли падежи винительный ифода мекунад» [11, 614].

Мафҳуми паҳншавии амал ба объект (ҳам бевосита ва ҳам бавосита) дар забоншиносии англис номи дигарро гирифтааст. Аз ҷумла, профессор М.Я. Блох пешниҳод менамояд, ки мафҳумҳои «гузаранда – монда» (transitivity–intransitivity) ва “объектӣ – ғайриобъектӣ» (objectivity – non-objectivity) фарқ карда шаванд. Таҳти гузарандагӣ ӯ қобилияти пуркунанда қабул кардани феълро мефаҳмад, яъне ҷунин пуркунандае (объект), ки бевосита зери таъсири амале мондааст. Мутаносибан, феълҳои монда равона нашудани амалро ба объект ифода менамоянд [12, 99]. Ҷунин шарҳи гузаранда – монда будани феъл бо тавзеҳи дар “Грамматикаи забони русӣ” овардашудаи категорияи мазкур мувофиқат мекунад.

Дар адабиёти забоншиносӣ ба ғайр аз мафҳуми «гузаранда-монда» боз як таснифоти луғавӣ-наҳвӣ феълҳо низ пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, М.Я. Блох вобаста ба омӯзиши категорияи самт феълҳоро ба объектӣ ва ғайриобъектӣ ҷудо мекунад. Ба ақидаи М.Я. Блох, объективияти феълӣ ин қобилияти ҳамгуна пуркунанда – бевосита ё бавосита қабул кардани феъл ба шумор меояд. Мутаносибан, ғайриобъективияти феълӣ ин имконнопазирии истифодаи пуркунанда бо феъл мебошад [12, 99]. Ба сифати мисол ҷуфтҳои зерини ҷумлаҳоро аз забонҳои муқоисашаванда овардан мумкин аст:

1. Собиров суп-сурх тасфида, дар чаккаю атрофи лабонаш ва биниаш майда-майда донаҳои арақ пайдо шуданд [10, 224].
2. Сафар хушнудона ба ҷанговар ташаккур гуфту ӯро гусел намуд [Ҷамон ҷо, 293].
1. She went into her room and remained silent for two hours [15, 529].
2. She did not put the book on the table, but gave it to the old lady [Ibit, 1017].

Дар мисолҳои рақами якуми забонҳои қиёсшаванда калимаҳои “went” ва “remained” ва ҳамҷунин “тасфид” ва “пайдо шуданд” феълҳои ғайриобъектӣ мебошанд, зеро бо онҳо ҳар гуна навъи пуркунандаро истифода кардан мумкин нест. Баръакс, дар мисолҳои рақами дуюм феълҳои англисии “put” ва “gave”, инҷунин феълҳои забони тоҷикӣ “ташаккур хонд” ва “гусел намуд” ба гурӯҳи феълҳои объектӣ шомиланд, зеро феълҳои “gave” ва “ташаккур хонд” дар паҳлӯи худ пуркунандаи бавосита доранд, феълҳои “put” ва «гусел намуд» бошанд, бо пуркунандаи бевосита истифода шудаанд. Аз лиҳози гузаранда – монда будани феълҳои англисии “put” ва “gave” ва феълҳои тоҷикӣ “гусел намудан” гузаранда буда, боқимонда феълҳои ҷумлаҳои болои забонҳои муқоисашаванда ба қатори гузаранда мансубанд.

Феълҳои гузаранда ду ё сеактанта буда метавонанд. Аз ҷумла, феълҳои “to give – додан” ва “to send – фиристондан” сеактантаанд, зеро онҳо дар ҷумла ба ғайр аз субъект ҳам бо объект ва ҳам бо адресат алоқаманд шуда метавонанд: I hope you noticed that I gave you the grander buttonhole [19, 151]. Дар ин ҷумла “the buttonhole” – объекти бевосита, “I” - субъект ва “you” – адресат маҳсуб меёбанд. Ба ҳамин тарз дар мисоли тоҷикӣ “Ҷонишини

командири полк ин мактубро ба шумо дод” [10, 45] ибораи “ҷонишини командир” – субъект, “мактубро” – объекти бевосита, “ба шумо” – адресат мебошад. Бояд қайд кард, ки адресат дар забони англисӣ метавонад бо пешоянд ё бе пешоянд омада бошад, вақте ки дар забони тоҷикӣ он бо амал танҳо бо ёрии пешоянд робита барқарор мекунад: Мо дардамонро танҳо ба шумо мегуфтем [10, 68]. I am able to help you in thinking out your plan [18,188]. I may give a piece of advice to you [19, 160]. Агар адресат пас аз феъл ҷойгир бошад, пас он дар паҳлуи худ пешоянд надорад, аммо дар сурати ҷойгиршавии адресат пас аз пуркунандаи бевосита он тавассути пешоянди "to" ворид карда мешавад.

Феълҳои навъи “to read – хондан”, “to find – ёфтан”, “to warn – таъкид кардан” ва дигарҳо феълҳои дуактантаи гузаранда мебошанд. Онҳо метавонанд бо объект ва субъекти бевосита алоқаманд бошанд: Гулбиби онҳоро таъкид кард [10, 69]. = Gulbiby warned them (тарҷумаи хабаррасон).

Феълҳои монда бошанд, метавонанд ё як ё дуактанта бошанд:

I have been thinking about them [13, 211]. = Ман дар бораи онҳо фикр карда истодаам (тарҷумаи хабаррасон).

Онҳо дар сари столи дароз рӯ ба рӯ нишастанд [10, 223]. – They set down at a large table opposite each other (тарҷумаи муаллиф).

Дар ин мисолҳо феълҳои “to think – фикр кардан” дар ҳар ду забон дуактанта аст, зеро он аз як тараф бо мубтадо – субъекти “I – ман” ва аз тарафи дигар бо объект – пуркунандаи бевоситаи “about them – дар бораи онҳо” алоқаманд аст. Феълҳои “нишастанд ва “set down” бошанд, якактантаанд, зеро онҳо танҳо бо мубтадо – субъектҳои “they – онҳо” алоқаманданд.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ феълҳои гузаранда метавонанд ба сифати феълҳои монда истифода шаванд, ки дар забоншиносии тоҷик ба мушоҳида мерасад, аммо сабаби чунин гузариш шарҳ дода нашудааст. Аз ҷумла, дар китоби дарсии морфология барои донишгоҳҳо омадааст, ки баъзе феълҳо вобаста ба маъно, мавқеъ ва муносибати худ бо аъзоҳои ҷумла баъзан чун монда ва баъзан чун гузаранда истифода мешаванд: шикастан, пухтан, рехтан: Коса афтоду шикаст (монда). – Вай косаро шикаст (гузаранда) [4, 261].

Дар мисолҳои англисии “the book reads well” ва “The door closed with a crack” феълҳои “to read” ва “to close” бе пуркунандаи бевосита мавриди истифода қарор дода шудаанд, гарчанде ки онҳо ба гурӯҳи феълҳои гузаранда тааллуқ доранд. И.Б. Долинина дар ин ҳолат ин шаклҳои феълро ба қатори самти миёна дохил мекунад ва чунин мешуморад, ки “диққат на ба он далел, ки ӯ (иштирокчи дуюм) таҳти таъсири агентс қарор дода мешавад, балки ба қобилияти шахсии ӯ барои иштирок дар амал равона мегардад” [6, 166].

Ба назари мо, истифодаи феълҳои гузаранда дар маънои монда бо нисбат додани ягон аломат, ҳосият ё ҳолати псевдосубъект алоқаманд аст. Дар мисолҳои тоҷикии навъи Ба монанди “Табақча шикаст”, “Ин корд нағз мебурад” ва ғ. ғўянда меҳода ҳолати табақча ва ҳосияти тез будани кордро таъкид кунад. Дар ҷумлаҳои англисии навъи “The knife cuts well”, “The book reads easily” диққати шунаванда ба хусусияти тезии корд ва диққатҷалбкунанда будани китоб равона карда шудааст. Дар ин бора истифодаи модификаторҳои феълҳои навъи “well” дар забони англисӣ ва “нағз” дар забони тоҷикӣ низ хабар дода метавонад. Онҳо барои тақвияти ин аломат ё ҳолат хизмат мекунанд. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолатҳо дар забонҳои муқоисашаванда феъл-хабарҳо барои ифодаи аломат ё вазъияти псевдосубъект ба қор мераванд. Истифодаи феълҳои тавсифӣ (qualificative) ва ҳолат (stative) дар шакли мафъул дар забонҳои муқоисашаванда ғайриимкон аст.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои баръакс мавҷуданд, яъне феълҳои монда дар ҳолатҳои муайяни луғавӣ-наҳвӣ метавонанд ҳамчун гузаранда истифода шаванд. Дар ин бора Ю.А. Левитский менависад: “Дар забони англисии муосир, таҳвили пасивӣ дар ҳолатҳои низ имконпазир аст, ки дар ҷумла умуман ягон пуркунада вучуд надошта, балки ҳоли макон, ки номи предметро ифода карда барои амали муайян (ҷараён, ҳолат) пешбинӣ шудааст, ҷой дошта бошад”. Муқоиса кунед:

1. Nobody slept in this bed – This bed is not slept in.

2. Nobody lived in this house – This house was not lived in [8, 228].

Дар ин мисолҳо феълҳои мондаи “to sleep” ва “to live” дар шакли пасив истифода шуда, ба феълҳои гузаранда табдил ёфтаанд.

“Истисноҳо аз қоидаҳо”-и дар боло зикршуда дар соҳаи хосиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таркиби маъноии калимаҳои протсессуалӣ зич алоқаманд мебошанд, ки аз он бисермаъноии аксари феълҳо вобаста аст. Дар як ҳолат ба мадди аввал як семаи он мебарояд, дар ҳолати дигар семаи дуюм, ки ба таркиби маъноии феъли полисемантикӣ дохил мешавад ва ин бештар аз маъноии актантҳои ин гурӯҳи калимаҳо вобастагӣ дорад.

Дар баробари феълҳои гузаранда ва монда дар забони англисӣ баъзе феълҳои мавҷуданд, ки мисли феълҳои гузаранда пуркунандаи бевосита қабул мекунад. Ба ин гурӯҳ феълҳои “to weigh”, “to equal”, “to measure”, “to lack”, “to fit”, “to possess”, “to suit”, “to resemble” ва ғ. шомиланд. Чунин пуркунанда метавонад на танҳо бо исм, балки бо ҷонишини шахсӣ дар шакли падежи объектӣ ифода карда шавад, ки ин бори дигар собит менамояд, ки ҷонишини мазкур вазифаи наҳвии пуркунандаро иҷро мекунад. Мисол: This costume suits her perfectly.

Аммо чунин феълҳоро дар шакли самти фоил истифода бурдан мумкин нест. Мо наметавонем бигӯем: She is submitted by this costume. Аз ин рӯ, Р.А. Якобс онҳоро феълҳои миёна (middle verbs) меномад. Ба ақидаи ӯ, феълҳои ин гурӯҳ дар байни феълҳои гузаранда ва монда ҷойгир шудаанд. Ҳамаи онҳо бештар ба ҳолат на ба амал ишора мекунад [16, 163].

Баъзан чанде аз ин феълҳо метавонанд дар шакли мафъул бошанд: The custom’s officials weighed twenty pounds of rice – Twenty pounds of rice were weighed by the custom’s officials. Her assistants measured the younger children – The younger children were measured by her assistants.

Дар чунин ҷумлаҳо бештар амал ё рӯйдодҳо нисбат ба ҳолатҳо ифода мегарданд. Дар ин ҳолат ишора ба натиҷаи амали касе, ки дар натиҷаи амали чизе рух додааст, меравад.

Муодилҳои тоҷикии ин феълҳо низ ғайр аз “to weigh – баркашидан”, “to measure – муқоиса кардан”, наметавонанд дар шакли самти мафъул истифода шаванд: Мо гӯсфандро баркашидем – Гӯсфанд аз тарафи мо баркашида шуд. Онҳо себҳоро муқоиса карданд – Себҳо аз ҷониби онҳо муқоиса карда шуданд.

Аз ин лиҳоз, Л.С. Бархударов ва Д. А. Штелинг фикр мекунад, ки дар забони англисӣ фарқи байни феълҳои гузаранда ва монда нисбат ба забони он қадар аён нест. Аз рӯйи қоида, гузаранда ё монда будани феъли мувофиқ аз контекст, дар таркиби ибора ошкор карда мешавад [2, 143].

Аз ин рӯ, мувофиқи муносибати онҳо ба самти мафъул, ҳамаи феълҳои забони англисиро М.Я. Блох ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунад: 1) гурӯҳи феълҳои пасивизатсияшуда (мафъулкардашуда), 2) гурӯҳи феълҳои пасивизатсиянашуда (фоил) [12, 177]. Дар самти мафъул танҳо феълҳои пасивизатсияшуда истифода мешаванд. Дар рисолаи мазкур мо ба ин нуқтаи назари М.Я. Блох ҳангоми таҳлили категорияи самт дар забони англисӣ пайравӣ мекунем.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои гузариши феълҳои ғайриобъектӣ ба гурӯҳи феълҳои объектӣ ба назар мерасанд, ки ин ё бо бисермаъноии феъл ё бо таснифоти он алоқаманд аст. Ва дар забони тоҷикӣ чунин чараён бо дериватсия алоқаманд аст. Ҳама гуна феъл (ҳам гузаранда ва ҳам монда) бо ёрии пасванди махсуси “-он (-ён)” каузативӣ мешавад ва мувофиқан ба феъли гузаранда табдил меёбад, ки ба истифодаи он дар ду шакли самти феълӣ мусоидат мекунад. Ин хусусиятро феълҳои алоҳидаи англисӣ дар ҳолатҳои махсуси контекстуалӣ пайдо мекунад, ки ин яқинан бо бисермаъноии онҳо алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, аз сабаби он ки тазоди “актив-пасив” дар забони англисӣ бо объективӣ будани феълҳо ва дар забони тоҷикӣ бо гузаранда будани онҳо алоқаманд аст, шакли мафъул дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бештар истифода мешавад, зеро феълҳои гузаранда, ки яке аз навъҳои феълҳои объектӣ мебошанд, тақрибан чоряки онҳоро ташкил медиҳанд.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Рӯйхати адабиёт

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Бархударов, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. / Л. С. Бархударов, Д.А.Штелинг. М.: «Высшая школа», 1973. –424 с.
3. Войнич, Э.Л. Гурмагас / Э.Л. Войнич. Душанбе: Маориф, 1982. - 320 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи адабии тоҷик. Қ.И.Фонетика ва морфология. Душанбе: «Дониш», 1985. –355 с.
5. Гухман, М.М. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках. М.: 1964. – 242с.
6. Долинина, И.Б. Рефлексив и средний залог в английском языке и проблема «гиперлексемы». // Проблемы теории грамматического залога. М.: «Наука», 1978. – с.162–171.
7. Карим, Ҳ. Окшуда. Асарҳои мунтахаб / Ҳ. Карим. Душанбе: «Ирфон», 1965. – 368 с.
8. Левицкий, Ю.А. Пассив в системе глагольных форм. // Проблемы теории грамматического залога. Л.: «Наука», 1978. – с. 226–229.
9. Ниёзӣ, Ф. Ҳар беша гумон мабар, ки холист / Ф. Ниёзӣ. Душанбе: «Ирфон», 1957. -526с.
10. Ниёзӣ, Ф. Вафо. Китоби дуюм / Ф. Ниёзӣ. Сталинобод: «Нашриёти давлатии Тоҷикистон», 1958. – 448 с.
11. Русская грамматика. Том 1. М.: «Наука», 1982. –784с.
12. Blokh, M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. M.: Higher School Publishing House, 1983. – 384p.
13. Dickens, Ch. Martin Chuzzlewit / Ch. Dickens. M.: Foreign Languages Publishing House, 1950. – 256p.
14. Ganshina, M.A., Vasilevskaya, N.M. English Grammar. M.: Higher School Publishing House, 1964. – 544p.
15. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A.S. Hornby. Oxford University Press, 1989. – 1578p.
16. Jacobs, R.A. English Syntax. Oxford University Press, 1955. – 378p.
17. Stevenson, R.L. Treasure Ireland. Third Edition / R.L. Stevenson. M.: Foreign Languages Publishing House, 1963. –280p.
18. Voynich, E.L. The Gadfly / E.L. Voynich. M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 332p.
19. Waugh, E. Prose. Memories. Essays / E.Waugh. M.: Progress Publishers, 1980. – 448p.

РОҶЕЪ БА АЛОҚАИ КАТЕГОРИЯИ САМТ БО ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-НАҲВИИ ФЕЪЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи алоқаи категорияи самт бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвии феълҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки категорияи самт дар забонҳои муқоисашаванда бо қудратҳои луғавӣ-наҳвии феълҳо, ки дар ҳар як забони таҳқиқшаванда ба таври худ зухуроти хос пайдо мекунанд, зич алоқаманд аст. Аз ҷумла, барои забони англисӣ таснифоти луғавӣ-наҳвии феълҳо ба феълҳои объектӣ ва ғайриобъектӣ нақши махсусро мебозад. Таҳлили мисолҳои ҷамъоварда аз маводди фактологӣ нишон медиҳад, ки он феълҳои забони англисӣ, ки қобилияти қабул кардани пуркунандаи бавосита ва бевоситаро доранд, метавонанд дар ду шакли самти феълӣ истифода шаванд. Барои забони тоҷикӣ бошад, таснифоти луғавӣ-наҳвии феълҳо ба гузаранда ва монда асосӣ аст. Дар ин забон танҳо феълҳои гузаранда метавонанд дар шаклҳои самти фоил ва мафъул истифода шаванд.

Калидвожаҳо: феъл, категорияи самт, хусусияти луғавӣ-наҳвӣ, феълҳои объектӣ, феълҳои ғайриобъектӣ, феълҳои гузаранда, феълҳои монда, пуркунандаи бевосита, пуркунандаи бавосита, самти фоил, самти мафъул

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ КАТЕГОРИИ ЗАЛОГА С ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена всестороннему рассмотрению связи категории залога с лексико-синтаксической характеристикой глаголов в английском и таджикском языках. Отмечается, что категория залога в сопоставляемых языках тесно связана с лексико-синтаксическим потенциалом глаголов, которые по-своему демонстрируют специфическое проявление в каждом из исследуемых языках. В частности, для английского языка особую роль играет лексико-синтаксическая классификация глаголов на объектные и неobjектные. Анализ примеров, собранных из фактологического материала показывает, что любой глагол, способный принимать прямое или косвенное дополнение, может употребляться в двух залоговых формах. Что касается таджикского языка, то для него ведущей является лексико-синтаксическая классификация глаголов на переходные и непереходные. Здесь только переходные глаголы могут употребляться в формах действительного и страдательного залогов.

Ключевые слова: глагол, категория залога, лексико-синтаксическая характеристика, объектные глаголы, неobjектные глаголы, переходные глаголы, непереходные глаголы, прямое дополнение, косвенное дополнение, действительный залог, страдательный залог

ON CONNECTION OF VOICE CATEGORY WITH THE LEXICAL-SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF VERBS IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to a comprehensive analysis of voice category and its connection with the lexical-syntactic characteristics of verbs in the English and Tajik languages. It is noted that the category of voice in compared languages is closely related to the lexical-syntactic of verb potencies, which in their own way find a specific manifestation in both languages. In particular, the lexical-syntactic classification of verbs into object and non-object verbs plays a special role for the English language. Analysis of examples collected from factual material shows that any verb of the English language that can take a direct or indirect object can be used in two voice forms. As for the Tajik language, the lexico-syntactic classification of verbs into transitive and intransitive is the main one. In this language, only transitive verbs can be used in active and passive forms.

Keywords: verb, voice category, lexical-syntactic characteristics, objective verbs, non-objective verbs, transitive verbs, intransitive verbs, direct object, indirect object, active voice, passive voice

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонкулова Муслима Бахтиёровна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. Нишони: ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

Сведения об авторе: Эшонкулова Муслима Бахтиёровна – Худжандский государственный Университет имени академика Бободжона Гафурова, ассистент общеобразовательной кафедры иностранных языков. Адрес: г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

Information about the author: *Ishanqulova Muslima Bakhtiyorovna* - Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, assistant of the all-university department of foreign languages. Address: Khujand city, Mavlonbekov Avenue 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

ТДУ: 82

БАРРАСИИ МАВЗУИ БАЧАГӢ ВА ТАБИАТИ ДИӢР ДАР ШЕӢРИ НУРМУҲАММАД СИРОЧӢ

Салими Х., Имомиён Р.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хисрав**

Мавзуи бачагӣ ва дилбастагӣ ба табиати диёр яке аз бахшҳои умдаи эҷодиёти Нурмуҳаммад Сирочӣ ба шумор меравад, ки ҳатто метавон ин қисмати ашъори ӯро ба бахши меҳварии эҷодиёти ин шоир маҳсуб донист. Новобаста ба ин ҳам бояд тазаққур дод, ки на танҳо шоири манзури мо, балки ҳар як шоири хушсалиқа бо таваҷҷуҳ ба ин мавзӯ, нахуст ба таассурот ва эҳсосоти ботинии ҳеш мувоҷеҳ мегардад, ки ӯро водор ба асолати тасвир ва ҳунари рӯнамоии ҳаёл дар ин мавзӯ гардонда бошад. Зеро амри офариниши чунин ашъор вобаста ба тахайюл ва ормонҳои ширини шоир ба шумор мераванд, ки мебояд ин ҳамаро, ки андешаҳои отифиро тақозо мекунанд, бедареғ ва бо майлу хостаҳои манзарнигарии худ аз дарунмояи афкор ва биниши ботин ба ҳақиқат дарёфта бошад.

Албатта, ин гуфта ба он далел аст, ки мавзуи мавсуф бояд тадбир бар таъбир бошад, чунон ки ба тавассути чунин як тасвир, ки хос ва марбут ба дунёи бачагиву наврасист, шоир бояд олами рангину гуворо ва ҳаёлотии ширинеро пеши назари хонанда гузошта тавонад, ки барои ӯ низ, ки ба саргузашти ин давраи беолоиш нигарон шудааст, муассир бошад. Вале, агар бо муқоиса бар ин мавзӯ ба шеъри ағлаби шуарои давр ва, бахусус, дар баробари муқоиса бо шеъри Нурмуҳаммад Сирочӣ таваҷҷуҳ намоем, нахуст ҳамбастагҳои амиқ доштани ин ҳамаро ба тасвирҳои меҳварии эҷодиёти шоирони гузаштаамон низ ба ҳубӣ эҳсос мекунем ва баъдан мебинем, ки дар интиҳоби мақсад пасовандон аз пешиниён бархӯрдории амиқ доранд ва ин ҳамгироии назарӣ ва бардоштҳои маънавии мо хонандагонро низ бевосита ба хотироти ёдмону ёдгори деҳа ва табиати диёр раҳнамун мегардонанд.

Дар иртибот, ҳамчунон бояд иқрор кард, ки агар мо ба таҳқиқ ба мавзуи “бачагӣ” ва ё тавсифи табиати диёр таваҷҷуҳ зоҳир намоем, пеш аз ҳама, аз падидаҳои адабиёти муосир ашъори ҷудогонаи устод Мирзо Турсунзода, шеъри «Бачагиям бекасу танҳо гузашт»-и устод Лоик Шералӣ ва як қатор ашъори дар мавзуи “деҳа” иншонамудаи Бозор Собир пеши назар меоянд, ки тасвири манзара ва мазмуну муҳтавои ҷойдошта гувоҳи шеърятӣ баланди онҳо ба шумор мераванд.

Ин навъи тасвирпардозӣ дар шеър, ки мусалламан тамоми шоирони тоҷик ба он даст задаанд, бо инъикоси гузашти бачагӣ, хотироти ширин ва ёдмони як давраи бебозгашти зиндагии инсон, ки бо образфариниҳои дилнишин дар шеъри шоир тасвир ёфта ва ба тариқи чунин нигорандагии ҷозиб ба дилу руҳияи ҳаводорони калом роҳ ёфтаанд, омӯзандаву диққатрабо мебошанд ва шоири мавриди назари мо низ аз чунин бардоштҳои маънавӣ бар шеъри устодони пешин комёб шудааст. Вале, айнӣ чунин таассурот бо офаридани образҳои тоза ва назаррабо, ки аз зехни шоир зухур кардаанд, албатта, метавон ба сифати иброзгари самимияти шоирӣ арзёбӣ кард, ки дар баҳои чунин тозагӯӣ, ширинбаёнӣ ва ороияи мазмун барои тақвият ёфтани мундариҷаи шеър муносиб аст. Чунон ки бармеояд, бо дарназардошти чунин таносуби ҳамназариву ҳамфикрӣ дар офариниш ва тасвир, шоир бештар бо мақсади таъсирбахш кардани мазмуну мундариҷа ва ғояи шеър аз дарунмояи он саъй мекунад, то ки ҳар манзари онро хотирмон ба манзари дид оварда тавонад ва Сирочӣ дар ин ҷаҳд аз эҷодкорони хушном ва муваффақ аст.

Намунаи чунин ашъор, ки бештар рӯнамоии тасвирро тақозо мекунанд, дар тамоми жанрҳои анъанавии шеърӣ метавонанд падидадор гарданд, чунон ки намунаи бехтарини онҳоро дар эҷодиёти шоирони ҳар давраи адабиёт дучор омадан мумкин аст ва омӯзиши анвоъ ва мақсади гӯяндагони чунин ашъор водор мекунад, ки дар маврид ҳамчунон ба ақидаи шеърсозии онҳо низ таваҷҷуҳ дошта бошем.

Тасвиргарой дар мавзуи бачагӣ, офаридани образи деҳа, тавсифи табиати диёр, дидани рангофариниҳои фаслҳои сол ва дигар ороҳои тасвирсоз, албатта ифодагари сароғози мавзуҳои хотирмони ҳар инсон ба шумор мераванд, ки иртиботи онро бештар ва, пеш аз ҳама, ба диду шинохт ва дӯст доштани зебоиҳои диёру табиат ва ба тавассути самимияти қалбӣ қадр карда тавонистани меҳри Ватан ва ватандорӣ қувват бахшидаанд.

Ин аст, ки дар шеъри Нурмуҳаммад Сирочӣ низ офаридани ин навъи тасвир, агарчи собиқа дорад, аммо ӯ аз навпардозонест, ки суханонаш дар сабки тозаву нав буда, дунёи назарӣ ва завқии шоирро обуранги тоза эъто мекунанд ва ба ӯ дар роҳи эҷод илҳами тоза мебахшанд. Чунон ки намунаи онро, ки бо таассуроти гуворбахш моро ба олами дур, ба дунёи фаротар аз назари мушоҳидакор, ба гузаштаи сарнавишти мо боз меҳонад, дар шеъри “Бачагиам бар намегардад” ба мушоҳида мегирем, ки мегӯяд:

Бачагиамро миёни кӯдакон,
Дида, мегардам ҳаме масруртар...
Лек, ҳар қадраш бихонам сӯйи хеш,
Меравад ӯ аз канорам дуртар [6, с. 178].

Бачагӣ ва даврони он барои шоир азиз аст, ки ба ёди лаҳзоти гуворову ширини ин давраи аздастдодаш ранҷ мебарад ва дар ҳоли тамошои манзари он низ, ки аз гӯшаи ёдҳову ҳаёлотӣ маҳзунаш ба ҳасрат менигарад, дармеёбад, ки аз ин варта, ки як пораи умри аздастдодашро ба манзар овардааст, ҳам ба лаҳзаҳо ва ҳам ба фосила дур афтодааст.

Ӯ, дар ҳолати равонӣ, дар олами тахайюлот, руёҳо ва орзуҳои беохирӣ андешаояш, ба хоҳири пайдо кардани гумкардаи ормони хеш ҳадафмандона иқдом кардааст ва мақсуд ин аст, ки бо шаклу услуби тасвиргарой ва ҳунари офарандагӣ бояд худро қоне карда тавонад ва бо чунин ҳадаф шеъре офаридааст, ки саршор аз тасвир ва маъниву мазмунҳои шоирона аст.

Ин аст, ки дар шеъри “Хумори бачагӣ” бо афсӯси он, ки: “оҳ, ҳастам зор, зори бачагӣ” мегӯяд, ҳамзамон лаҳзаҳои ширини умри бачагиро ёдовар мешавад ва дар зимн тасвири ҷолиби хотираҳояшро болои сафҳа мерезад:

Ҳар қадар солор дар умрам шавам,
Боз мегирад хумори бачагӣ...
Орзуо аспӣ зарринёл хуш,
Дар лаҷоми шахсавори бачагӣ.
Меширобам беибо сӯи мурод,
Дар кафӣ по неши хори бачагӣ [6, с. 59].

Ва дар маврид, ҳамин ифодаҳои “аспӣ зарринёл”, “кафӣ по”, “нешӣ хор” ва ба ҳайси радиф истифода шудани сифати «бачагӣ» ва дар ҳар банд ба такрор омадани он низ ҷанбаи ба тақвият нишон додани назари таъсиргузори шоир ба шумор меравад, ки метавонад хотироти ширинро ба шаҳодат пеши назар ҷилвагар намоянд ва хонандаро низ ба гузаштаи дури хотироташ бозгардонад. Ва, албатта, ин манзари ҷолибу диданист, ки шоир ва ҳам хонандаро дар иртботи қавӣ қарор додааст.

Мавзуи вобаста ба табиати диёр бошад, низ бо ҳамин таассуроти иштиёқмандонаи шоир иртиботи қавӣ дорад, чунон ки дар осори адибони дигар низ ҳаммонанд ба мушоҳида мерасад. Аммо, Нурмуҳаммад Сирочӣ низ аз кайфияти ин эҳсосот канор намондааст. Зеро амин аст, ки ин мавзӯ дар эҷодиёти адибони аҳди қадим то ба шоирони имрӯзӣ борҳо ва борҳо тавсиф шудааст, вале мекӯшад, ки дар бандубасти андешаву афкор назари худро баён карда бошад.

Чунон ки тавсифи зебоеро дар шеъри “Ҳочамӯмин” аз ин шоир ба мушоҳида дармеёбем, ки ба як гӯша ва манзараи зебои табиати диёраш бахшида шудааст. Ҳарчанд ин мавзӯ иборат аз як кӯҳи азими намак аст, аммо худӣ вожаи “намак” дар ифодаҳои ҳикматомези мардуми тоҷик рамзи қадриносии меҳмон ва гиромидошти башарият аст ва ҳикмати он ба маънои “дӯстӣ”-ст, ки инсонӣ намакхӯрдаро дӯст мегардонад ва “пос”-и намак низ бар ин иддаост, ки дӯстонро сари хони муҳаббат гирд меоварад. Аммо дар ҳад, шоир худӣ кӯҳи Ҳочамӯминро ба сифати як инсонӣ сахиманд, ки чорагару тадбир аст ва халқ бар

ӯ эътиқод овардааст, ба тавсиф мегирад. Ба сифати ҳамон инсоне, ки “чорасоз” аст ва башарият ва ҳамчинсони худро ком мебахшад, чунон ки меситояд:

Чашмаҳоят мисли ширанд, сачдагоҳи беназиранд,
Пири ботадбиру доно, Хоҷамуъмин, Хоҷамуъмин!
Халқ бар ту рӯй оранд, чорасозат мешуморанд,
Эй ниғаҳбон аз балоҳо, Хоҷамуъмин, Ёҷамуъмин! [6, с. 109]
Фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилотун,
-V- -/V- -/V- -/V- -

Нурмуҳаммад Сирочӣ аз як бачаи деҳотӣ будани худ меболад. Ӯ дар ин сифат тамоми ифтихороту камолоти маънавӣ ва маърифатии худро мебинад, зеро дар ин тавсиф як гӯшаи Ватани маҳбубро дарёфтааст ва ин шоистагӣ, албатта, бояд барои тамоми мардуми кишварамон ибратомӯз бошад. Чунон ки дар шеъри “Қишлоқӣ” ба содагиву пурсафо будани руҳу ҷони худ мутмаин аст ва аз чунин боландагии худ ифтихормандона ситоиш мекунад:

Ман ҷавони содаи қишлоқиям,
Ошику дилдодаи қишлоқиям! [6, с. 177]

Бар асари ҳамин эҳсосот аст, ки дар муносиботи байни ҳамдигар, санъат, услуб, мундариҷа ва мазмун дар шеъри ӯ ба шакли нав сурат мебаранд ва ӯро ба ташаккул додани мавзӯ аз маҳдуде, ки андармон мешавад, берун мекашад ва дар ибрази назар бар гуфтани шеър истиклолият фароҳам меорад.

Назари зебоишносии ин шоир, ки қомилан ба саъю талошҳои ботинӣ, бар хостаҳои отифии он равона шудааст, бо шӯр додани шавқу рағбат ва моил намудани эҳсосоти ӯ ба хостаҳои зеҳнӣ шуурии он иртибот фароҳам мекунад. Чунон ки бо ҳамон тафоҳури ошиқона ва содиқонаи деҳотӣ буданаш дар шеъри “Рустоиям”, ки оғози шаҳр ва бо тасаввур Ватани маҳбубро аз ҳамин деҳа мебинад, ба тавсиф ва эътирофи қавӣ меситояд:

Ин деҳаи хурд пеши чашмам,
Бас шаҳри бузург менамояд...

Ва, мутмаин аст, ки бо офаридани аносири бадеӣ ва ё бозтоб намудани хунари шоирии хеш воқеияти хостаҳои ормониро дар тасвирҳои шоирона муносиб ва ба таъби дил ифода карда тавониста бошад. Барои ифодаи чунин манзур, албатта, ҷойи муносира ҳам нест ва қифоят аст, ки дар байти зер, ки дар идомаи байти фавқ оварда шудааст, таваққуф дошта бошем, чунон ки шоир дар он бо руҳи фаронигар бар оғози мавҷудият ва ҳастӣ меафзояд:

Ҳар шаҳр зи деҳа ибтидо ёфт,
Ҳар шаҳр зи деҳа гардад оғоз! [6, с. 220]

Ва ё ба тавсифе, ки ифтихормандии хешро дар шинохти Ватани бузург дармеебад, дар шеъри “Деҳаи Лангар”, ба навъу гунаи тақтеъ, ки ба вазни зерин рост меояд, ба шаҳодат мегирем:

Фарз созам, Тоҷикистони азиз,
Дастаи гулҳои бо ҳам баста аст...
Деҳи Лангар, пораи хоки Ватан,
Як гули зебои ин гулдаста аст [6, с. 199].
Фоилотун, фоилотун, фоилун
-V- -/V- -/V-

Ҳамин тахайюлот ва ҷустуҷӯҳои ҳадафмандона дар шеър аст, ки барои офаридани тасвири сифатан ҷавобгӯ ба мавзӯ ва мазмун дар эҷодиёти ӯ созгор болои қор омадаанд. Ва, бо дарназардошт бар ин гуфтаҳо дар фавқ ҳам иброз доштем, ки муҳаббату самимияти гарм доштан ба Ватан аз деҳа сар гирифтааст, ки тасвири онро дар байти зерини “Шеъре барои диёр” низ ба мушоҳида мегирем, чунон ки дар маврид дидани макон, баҳусус деҳа, худ манзараи тасвирсоз аст, ки шоирро бо мӯқалами ҳаёл ба худ ҷалб мекунад ва рангинии тасаввури шоирона бар мавзеъ, диёру маҳал ва, билхосса зодгоҳ аст, ки дар буни ҳар санги он шукӯҳ ва шаҳомати Ватанро мебинад ва меғӯяд:

Сари ҳар кӯҳу санги он барои ман Ватан бошад,

Ба хокаш сачда бинмоем, равам бар сӯйи Шуробод [6, с. 203]!

Мафоилун, мафоилун, мафоилун, мафоилун,

-- V -/- -- V -/-V-, -- V -/- -- V -/-V-

Мавриди дигар, арҷгузори шоир ба суннатҳои миллии ниёгон аст, ки дар ин радиф мухтарам доштани чашнҳои расмгардидаи Мехргон, Сада, Наврӯз ва маросиме чунин пурҳишом монанди инҳоро дар ашъори худ васф намудааст, ки тавсифи чунин муқаддасотро чун қарзи фарзандӣ бо ҷону дил қабул кардааст. Тавсифи чашни қадимаи миллии тоҷикон, Наврӯзи оламафрӯз, ки имрӯзҳо ҷаҳонӣ шудааст, дар шеърҳои “Наврӯз даррасид”, “Наврӯзи куҳан омад”, “Наврӯз”, “Шеърҳо барои “Ҳафт син” ва “Ҳафт шин”-и Наврӯзӣ”, “Наврӯз муборақ” ва ғайра, ба сароҳат дарёфтем, ки хеле самимӣ ба шумор мераванд.

Чунон ки бо қофияпардозӣ қардани калимоте чун “болида”, “чида”, “хандида”, “дида”, “нашнида”, “варзида”, “борида”, “бахшида” ва ба сифати радиф ва бо санъати такрор кор гирифта ба ҷумлаи кӯтоҳи хитобии “Наврӯзи куҳан омад” мефармояд:

Бо чехраи болида, Наврӯзи куҳан омад!

Гул дар бағалаш чида, Наврӯзи куҳан омад! [6, с. 34]

Ба ҳамин монанд шеъри дар сабки маснавӣ иншошудаи ӯ, ки бо номи “Наврӯз” дар китоби “Мунтахаби ашъор”-и ин эҷодкори босалиқа ва ҳунарманд ҷойгир карда шудааст, бо санъати шеърии зерин. ба тарзи қофиябандии аа, бб, вв, бо саршориву самимият аз эҳсосоти болидарӯҳона ва тарабзҳои шоир манзури хонанда гардидааст:

Шафақ гул кард аз дидори Наврӯз,

Ҳаё пиндор аз рухсори Наврӯз!

Гулафшон ҷомаи сабзи табиат,

Дурафшон хомаи сабзи табиат!

Накӯй шуд аён аз фоли Наврӯз,

Бағал бикшо ба истиқболи Наврӯз [6, с. 35]!

Мафоилун, мафоилун, фаулун

-- V -/- -- V -/-V-

Дар ҳар сурат, шоир бо тавачҷуҳ бар посдории “ҳафт хон”-и наврӯзӣ, ба тарзи истифода аз “ҳафт” ҳарфи роиҷ ва дарёфти калимаҳои қабулшуда ба расмиёти наврӯзӣ, ба мероси фарҳангии ниёгон рӯ меоварад ва оину русуми онро, ки бешикаст нигоҳ медорад, самимона меситояд ва бо роҳи тасвири тоза ва пардозҳои пуровозаи он, чунон ки дар силсилаи абёти “Шеърҳо барои “Ҳафт син” ва “Ҳафт шин”-и Наврӯзӣ”, асолати онро ҳифз медорад ва чунин усули пос доштан аз муқаддасоти миллиро барои хонандаи ҳеш ва, бахусус, насли оянда тарғибу талқин менамояд. Чунон ки дар тасвир бо истифода бар ҳарфи “син”, ки мансуб ба зебу орои датурхони наврӯзист, дар калимаи “сир” кифоят дошта бошем, ки саршор аз маъниҳои нухуфта аст, ҳарчанд ин ҷо метавон аз ҳафт ҳарфи расо кор гирифт:

Сираму дар худ ҳазорон сирр дорам,

Дардхоро ҷумлагӣ тадбир дорам [6, с. 37]!

Фоилотун, фоилотун, мафъулотун,

- V - -/- V - -/-V- -

Шоир, ҳамчунон ки бо истифода аз калимаҳои “санҷид”, “себ”, “сабза”, “суманак”, “сирко”, “сипанд” дар ҳарфи “син” кор гирифтааст, ба ҳамин монанд бо ифодаи вожаҳои дилнишине бо саршавии ҳарфи “шин” абётеро бо унвонии “шамъ”, “шамшод”, “шона”, “ширинӣ”, “шир”, “шароб” ва “шарбат” бо тасвирҳои дорои хусусиёти бадеӣ ва саршор аз вижагиҳои маънӣ дар қори санъатҳои бадеӣ болои кор овардааст ва инро ҳам ба шаҳодат дар як байти “Шамъ” ба мушоҳида гирифтаем ва барои исботи назар ва далел манзур доштани як байти онро дар ин ҷо раво медонем:

Шамъаму аз сӯзи ман олам сафо ёбад ба шаб,

Аз фидокории ман дарси вафо ёбад ба шаб [6, с. 38]!

Нурмуҳаммад Сирочӣ ҳар фасли солро бо руҳияи пурэхтиром истиқбол менамояд. Аз расидани баҳор тифлона шодӣ мекунад ва дар баробари сабзадами ин фасл сабз мешавад. Бо

шамими атри боронаш саршор мешавад ва ҳолати фараҳфизоеро низ ба мушоҳида мебинем, ки худ саропо баҳор мешавад.

Ашъори ба фасли баҳор бахшидаи шоир, монанди “Баҳор омад”, ”Монологи баҳор”, “Баҳори деҳа”, “Бӯи баҳор”, “Бӯи баҳор бар машом”, “Шамолак” ва дигар суруду таронаҳои ӯ тараннумгари ин фасли дилрабо ва гувоҳи гуфтаҳои фавқанд, ки дар руҳияи хонанда низ таъсиргузор мебошанд.

Агар хонанда ба тасвирҳои офаридаи шоир дар шеъри “Шамолак”, ки дар вазни маъмули дубайтиҳои мардумӣ ва, бавижа, сабки тараннумҳои мардумӣ иншо шудааст, назар бандад, сароғоз худро дар дунёи беғашӣ бачагӣ, наврасӣ ва ҷавонӣ, ки молотомол бар шӯру ҷунуну васвасаи ишқ аст, пойбанд ва дилбанд дармеебад ва бевосита ҳамроҳи шоир аз дунёи сайронии ишқ бодбарсар мегузарад. Ҷунон ки дар таронаҳои мардумӣ “шамолак мевазад бо барги гандум” тасвир ёфта бошад, Сирочӣ ин мафҳуми халқиро тақомул бахшида, вазидани онро ба тамоми “барг”-ҳо, аз ҷумла “шолӣ”, “анҷир”, “санҷид”, “торон”, “ангур”, “лола” ва, билохира, бо барги “армон”, ки воситаи орзуиву ҳиссиву мадракии шоири ошиқ аст, таносуб медиҳад ва ба тавассути он ҳоли дили шайдои худро арза медорад ва ин шабоҳат армони дили ҳар ошиқи дигар низ буда метавонад.

Таҷассуми “шамолак”, ё ин боди васвосӣ аз дидгоҳи шоир воситаест, ки хонандаи ҳавобарсари ӯро низ ба сӯ ва кӯи маъшук майл медиҳад ва дар амри дигар шоир восифи ҳаводору хонандаи худро ӯ ба эҳсос мегирад ва бо ҳидоятчи ин шамолак ва ё бод, ки бо навои ҳузни ошиқона дар “най”-и вучуди ӯ дам меамад, ҳамзамон ӯро низ ба навҳаву нолиш водор месозад:

Шамолак мевазад бо барги шолӣ,
Аё дилбар, кучой? Дар чӣ ҳолӣ?
Маро дил пур зи меҳри ишқи пок аст,
Туро, эй бемурувват, қалби ҳолӣ!...

Шамолак мевазад бо барги армон,
Ба қалби хастаам ишқ аст дармон!
Сирочивор мечӯям вафоро,
Вафодорӣ, ки оре, ҳаст фармон!..[6, с. 76]

Нурмуҳаммад Сирочӣ, пеш аз ҳама, дар интиҳоби мавзӯ, шинохти мазмун ва мусоидат ба бори маънӣ ва мантиқ дар таркиби сухан, мафҳум ва таъбири он дар ҷумла ва ҳарфу ҳичо ва монанди инҳо, ки муайянкунандаи ҳунари шоирӣ дар офаридани тасвири бадеӣ ба шумор мераванд, комёб ва аз шоирони муваффақ аст.

Мавриди дигар тасаввури руёии баҳор ва сабадам аст, ки низ ин ишқро пойдор медорад ва шоирро ҷун мушоҳидагар ба тасвирсозӣ водор мекунад. Барои мисол овардани абётеро аз шеъри “Баҳор омад”, ки дар вазни озод иншо шудааст, дар ин ҷо гувоҳ мешуморем:

Ба қалби ошиқон аз нав парасту мекунад лона,
Зи дони сидқи ушшоқ,
Парасту мебарад дона.
Насими ботароват зулфи ёрон мезанад шона,
Дигар тангӣ кунад аз баҳри ушшоқ,
Дару девори ин хона,
Баҳор омад! [6, с. 215]

Ҷунон ки шоир дар баробари ситоиши фасли баҳор хушиқбол аст, зимистону поизу тобистони Ватанро низ гиромӣ медорад, ба ҳадде, ки сардсори зимистони онро ҷун ҳарорати ишқу муҳаббат ба дил мепазирад ва ба доди табиӣ ва зинати ин фасл арҷ мегузорад. Ба иззат аст, ки намунаи ин гуфтаҳоро дар шеърҳои “Эй барф!”, “Ғазали барф” ва дигар ашъори солинавии ӯ ба мушоҳида дошта бошем. Масалан, дар шеъри “Ғазали барф” бо шикоят мефармод, ки:

Ман, ки бар сармо надорам тобу таб,

Бо шикоят лаб кушоям сӯйи барф! [6, с. 189]

аммо дар ҳар сураат хеле шукргузор аст, ки ҳатто, мунтазири расидани ин фаслро муддате дар сар дошт, айни чунин интизор дар шеъри ӯ ба истикбол сураат мебандад ва ӯро фараҳманд медорад. Бо натиҷагирӣ аз чунин тавсифоти шоирро дар ашъори зикргардида ва монанди инҳо метавон дар эҷодиёти ӯ ба сароҳат ва фаровон дарёфт ва ба мушоҳида гирифт. Чунон ки дар шеъри “Эй барф” ин манзараро дар ҳоли пушаймон, ки инсонро ба “шукру шикоят” водор кардааст, бо сипос меситояд:

Эй барф, эй сафедии тақдир,
Эй покию сафои оламгир!
Ваҳ, бар сарам чу шаддаи марворӣ,
Меборию меборию меборӣ!..
Эй барф, эй сапедаи Раббонӣ,
Ту номаи сафед зи Кайҳонӣ! [6, с. 216].

Ӯ ба тариқи ифодаҳои тасвирбор ва бархӯрдорӣ аз диду боздидҳои табиат ва фаслҳои он, дар тасаввури хонанда ҳаёли худро ба дунёи беолоиш ва рангини бачагӣ мекашад ва дар манзари тамошогаҳи руъёҳои хеш ҳавои обу хоки деҳаро бо ҳиссиёти волои нишотофар, ки аз дили софу беғаш сар овардаанд, дар тасвири барфу борону гарму сарду бӯйи раёҳину нони расида аз танӯри тафсони модарони деҳу диёрро мавриди назар қарор медиҳад.

Дар хулоса метавон илова кард, ки Нурмуҳаммад Сирочӣ дар натиҷаи ба даст овардани таҷрибаҳо дар тарзи корбурди калимаҳо ва ибораҳои дилнишин ва сабки фардии худ, шеърро сифатан ҷолибтару ҷаззобтар болои сафҳа резад ва бо истифода аз бозёфтҳои ҳиссӣ раванӣ ва ҳаёлии худ, тасвирҳои диққатрабо офарад. Ӯ ба мусиқӣ, ки иртиботи қавӣ дорад, аз ин лиҳоз раванӣ, бар авзони каломӣ мавзун, ҷанбаи савтӣ овой, мусиқӣ ва оҳанги шеърашро низ форами барҷо ва дилнишин манзур карда тавонистааст.

Шоир аз роҳи ҳаёлшардозӣ бар мавзӯҳои зикргардида ҳамчунон барои рӯнамоии ғановати фикрӣ зехнӣ ва густариши ҷанбаҳои забонӣ шеъраш зебӣ офарида ва низ то ҳадди ниҳой барои зевар бахшидани суварӣ ҳаёлаш дар шеър саъй ба ҳарч дода ва бар ин асос аст, ки аз ғановати маънавии ашъораш низ хонандаро баҳрабӣ гардондааст.

Муқаррир: Олимӣ Х.Х., д.и.ф., ДБЗХТ ба номи С. Улугзода

Рӯйхати адабиёт:

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
2. Аҷамӣ, М. Аз қаламрави шеър, то қаламрави ишқ. (Нигоҳи гузаро ба шеъри Салими Хатлонӣ). – Душанбе: Ҳумо, 2003. - 34 с.
3. Зехнӣ, Тӯрақул. Санъати сухан. – Душанбе: Адиб, 2017. - 400 с.
4. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам (Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп: У. Тоиров). – Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.
5. Сафаров, У. Сиёвуши Касроӣ ва “шеъри нав”-и форсӣ. - Душанбе, 1996. – 144 с.
6. Сирочӣ, Н. Мунтахаби ашъор - Шоҳини маънӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 440 с.
7. Сирӯс, Б. Арӯзи тоҷикӣ. - Душанбе, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 288 с.
8. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам. – Душанбе: Маориф, 1991. – 560 с.
9. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти асри бистуми тоҷик. – Душанбе, 2006. – 455 с.
10. Шеърдӯст, А. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон. – Техрон, 1390. – 758 с.

БАРАСИИ МАВЗУИ БАЧАГӢ ВА ТАБИАТИ ДИӢР ДАР ШЕЪРИ НУРМУӢАММАД СИРОЧӢ

Мақолаи мазкур назару андешаи Нурмуҳаммад Сирочиро бо эҳсосоти ботинӣ ин шоири дақиқбин ба мавзӯи бачагӣ ва табиати диёр дар ашъори ӯ мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Афкори дар ин мақола баррасишаванда бо тавачҷуҳ ба мавзӯи тавсифӣ рӯзгори хотирмони бачагӣ ва табиати диёр болои кор омада, бештар назари шоиронаи Нурмуҳаммад

Сирочиро, ки ба ин мавзӯ дахл дошта ва ифшоғари рози дили ҳассоси шоир мебошанд, ифшо мегардонад.

Калидвожаҳо: Ватан, диёр, баҳор, тобистон, тирамоҳ, зимистон, бачагӣ, ишқ, ҳушиносӣ, ватандӯстӣ, муҳаббат.

ТЕМА ДЕТСТВА И ПРИРОДЫ СТРАНЫ В ПОЭЗИИ НУРМУХАММАДА СИРОДЖИ

Данная статья подробно рассматривает мысли и взгляды Нурмухаммада Сироджи, а также внутренние чувства поэта на тему детства и его впечатления о родной природе в его поэзии.

Собранные в этой статье мысли посвящены теме детства и симпатии поэта к родной земле и природе, которые опираются на поэтическое чувство Нурмухаммада Сироджи, а также обобщающие его взгляды на тему, что прослеживаются во всем цикле стихов поэта.

Ключевые слова: Родина, край, весна, лето, осень, зима, детство, любовь, самопознание, верность к отчизне, симпатия.

THE THEME OF CHILDHOOD AND THE NATURE OF THE COUNTRY IN THE POETRY OF NURMUHAMMAD SIROJI

This article carefully examines the thoughts and views of Nurmuhammad Siroji, as well as the poet's inner feelings on the topic of childhood and his impression of his native nature in his poetry.

The thoughts collected in this article are devoted to the theme of childhood and the poet's sympathy for his native land and nature, which are based on the poetic feeling of Nurmuhammad Siroji, as well as his generalizing views on the topic that can be traced throughout the poet's entire cycle of poems.

Keywords: Motherland, region, spring, summer, autumn, winter, childhood, love, self-knowledge, loyalty to the fatherland, sympathy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Имомӣён Рачабалӣ - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, докторант (PhD). Нишонӣ: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. тел.: (+992)882005777.

Сведения об авторах: Салими Хатлони – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муоҳаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Имомӣён Раджабали - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, докторант (PhD). Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айна, 67. тел.: (+992) 88200577

Information about the authors: Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.

Imomiyon Rajabali - Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, (PhD) doctorate student. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street, 67, tel. : (+992)88200577

**ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ ТАДЖИКСКО-БЕЛОРУССКИХ
ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ В XX ВЕКЕ**

Салими Н.Ю., Солехов Ш.А.

*Национальная академия наук Таджикистана,
Таджикский государственный педагогический университет им С.Айни*

Таджикско-белорусские литературные связи берут своё начало почти с первых десятилетий XX века – они ровесники Октябрьской революции. В двадцатые годы дружба и творческие контакты двух великих поэтов Янки Купалы и Абулькасыма Лахути явились главным фактором и прочным фундаментом продуктивного и длительного литературного, духовного сближения белорусского и таджикского народов. Этих двух великих поэтов, прежде всего, объединяла похожая судьба, сближали идеалы, за которые они боролись. Янка Купала и Абулькасым Лахути с раннего возраста связали свою судьбу со своим народом, принимали активное участие в освободительных движениях начала XX века в Иране и Белоруссии. Янка Купала был одним из активистов первой русской буржуазной революции, Абулькасым Лахути основал партию «Туда» и боролся за освобождение иранского народа.

Кроме того, оба поэта свою поэтическую деятельность начали с создания стихов на патриотические и освободительные темы.

По мнению Н. Масуми: «А. Лахути в лице простого народа видел смысл человечности, а Янка Купала, в свою очередь, в простом народе видел могучую силу».

1 Надо отметить, что после победы Октября и освобождения Белоруссии от гнёта панской Польши начинается новая жизнь, и она существенно влияет на творчество Янки Купалы. А. Лахути также после переезда в Советский Союз в двадцатые годы XX века, становится революционным поэтом и основоположником современной таджикской поэзии. Не зря Якуб Колас назвал сборник «Наследие» (1922) Янки Купалы мостиком между прошлым, настоящим и будущим.

2. В этом сборнике поэт показал широкому кругу читателей сущность революции и свободы. Поэзия двадцатых и тридцатых годов А. Лахути также посвящена идеям свободы и справедливости. В годы Великой Отечественной войны эти революционные поэты своим пером успешно боролись против фашизма, они призывали народы Белоруссии и Таджикистана бороться против врага.

Надо отметить, что после образования Таджикской ССР (1929г.) экономические, культурные и литературные связи между Таджикистаном и Белоруссией приобрели качественно новый уровень развития. В духовном и культурном сближении этих народов немаловажную роль сыграло творчество Янка Купалы и Абулькасыма Лахути. Как справедливо отмечает литературовед Х. Шодикулов, «дружба и творческое сотрудничество А. Лахути, которого с 1935 года хорошо знают в Белоруссии, с великим Янка Купалы связана яркая страница истории белорусско-таджикской литературной связи».

3. Первая встреча этих двух великих поэтов состоялась в 1932 году на заседании организационного комитета Союза советских писателей. Затем полезные встречи, содержательная переписка, ознакомление с творчеством друг друга и творческий диалог упрочили фундамент долгой дружбы и плодотворного сотрудничества поэтов. Это сотрудничество стало началом эффективной литературной связи между таджикским белорусским народами. Братство и дружба между Янкой Купалой и Абулькасымом Лахути стало символом дружбы этих двух народов.

Другой страницей книги дружбы и братства таджикского и белорусского народов явилось интервью А. Лахути, посвященное заслугам великого белорусского поэта Янки Купалы и его роли в развитии литературных связей между народами Советского Союза. Как отмечает М.Турсунзаде: «В те годы патриотизм и осмысление сущности справедливости стало главной причиной популярности творчества Янки Купалы среди широкого круга советских читателей».

4.Первый съезд Союза писателей СССР дал новый импульс этим творческим контактам и личной дружбе двух революционных поэтов. В 1935 году А. Лахути с высокой парижской трибуны международного конгресса писателей высоко оценил роль Янки Купалы и его творчества в развитии дружеских отношений и сближения народов Советского Союза. Таджикский поэт начал своё выступление с прочтения стихов Т.Г. Шевченко и Янки Купалы. Таким образом, дружба и сотрудничество между А. Лахути и Янкой Купалой год за годом приобретала новый оборот, переходя в братские отношения.

В августе 1934 года накануне первого Съезда союза писателей Советского Союза в Москве была издана книга «Избранные стихи» Янки Купалы. Белорусский поэт одну из первых экземпляров этой книги подарил своему другу А. Лахути с надписью: «Дорогому Гасиму Лахути с братским приветом от Янки Купала».

5.Надо отметить, что названную книгу открывает известное стихотворение поэта «Я не поэт», которому позже А. Лахути дал поэтический отклик под названием «Октябрь и поэт». Янка Купала в начале своего стихотворения пишет:

*Я не поэт, о, избавь меня боже,
К славе подобной не рвусь я не мало,
Хотя песенку-думку и вытку, быть может,-
Зовусь я всего только Янка Купала.*⁶

А. Лахути в своем отклике пишет:

*Витязь могучий – смелое око
Чести и мудрости свет изучало-
Поступью твердой, пришел издалека
В край позабытый Янки Купалы.*⁷

Таким образом, А. Лахути пишет поэтический ответ с особым уважением и чувством дружбы на все семь куплетов стихотворения Янки Купалы. Он особо подчеркивает величие личности и таланта Янки Купалы, его долг и литературную миссию перед белорусским народом. В 1935 году вышла другая книга Янки Купалы «Избранные стихи и поэмы». Поэт с чувством искреннего уважения и со следующей надписью подарил одну книгу А. Лахути и его супруге - блестящей переводчице «Шахнаме» Фирдоуси Сицилии Бану: «Уважаемым друзьям, товарищам Бану и Лахути от всей души и с чувством дружбы».

8.Спустя десять дней после получения книги А. Лахути приезжает в Минск в составе делегации Союза писателей для участия в торжестве, посвященный тридцатилетию творческой деятельности Янки Купалы. На творческом вечере белорусского поэта А. Лахути прочитал свой ответ на стихотворение Янки Купалы «Я не поэт» - «Октябрь и поэт». На следующий день в Минске стихотворение в переводе Н. Федоровича было напечатано в газете «Звезда». Кроме того, А. Лахути в своем выступлении высоко оценивает творчество Янки Купалы и его заслугу в развитии современной белорусской литературы и советской многонациональной литературы. Он особо подчеркивает: «Я очень рад, что приехал поздравить своего друга Янку Купалу, великого поэта, которого знают во всех республиках Советского Союза, в том числе таджики на своем родном языке читают его стихи и высоко ценят талант нашего друга. Мы договорились с Янкой Купалой, что в следующем году весной поедem в Таджикистан, и Янка Купала расскажет таджикскому народу о дореволюционной жизни белорусского народа, о его борьбе и успехах в составе Советских республик».

В будущем А. Лахути выступает в Москве с поздравительной речью на церемонии вручения Янке Купале в честь его юбилея орденов Ленина, Знак Почета, где высоко оценивают его творчество. Надо подчеркнуть, что эти личные отношения, дружба А. Лахути и Янки Купалы заложили прочную основу литературных связей между Таджикистаном и Белоруссией. Таджикские поэты и переводчики в те годы с особым уважением и любовью переводили и издавали образцы белорусской поэзии и прозы. Во второй половине XX века на таджикском языке были изданы четыре сборника стихов Янки Купалы и несколько

антологий белорусской поэзии и прозы. На страницах литературных изданий постоянно печатались произведения белорусских литераторов.

Известные таджикские поэты М. Рахими, М. Турсунзаде, А. Дехоти, К. Киром, М. Фархад с особым интересом переводили белорусскую поэзию. Среди белорусских поэтов особую симпатию всегда вызывало творчество Янки Купалы. Переводом поэзии Янки Купалы постоянно занимался известный таджикский поэт М. Фархад. Его любовь и особое отношение к Белоруссии непосредственно связано с его судьбой в годы Великой Отечественной войны. Он в те тяжелые годы активно участвовал в освобождении Белоруссии и был непосредственно знаком с менталитетом и культурой белорусов.

М. Фархад вспоминая годы войны, отмечает, что поэзия Янки Купалы, больше всего поднимала боевой дух советских воинов и белорусских партизан».

10. Надо подчеркнуть, что М. Фархад свою плодотворную переводческую деятельность начинает с перевода стихов Янки Купалы: «Своему народу», «Дороги», «Белорусским партизанам», «Твердите вы» и др., которые полны чувства гуманизма, патриотизма. Эти стихи в те трудные годы подняли дух белорусскому и таджикскому народу. М. Фархад отмечает, что в стихах Янки Купалы его больше всего привлекала тонкая поэтическая натура и душевность белорусского поэта. В последующие годы таджикские поэты и переводчики Б. Дияри и И. Мукадас с особым интересом переводили стихи белорусских поэтов. Они издавали отдельные сборники стихов белорусских поэтов «Мальчик и лётчик», «Подарок дружбы» на таджикском языке. В 1961 году в Таджикистане была издана солидная книга под названием «Поэзия друзей», которая более подробно познакомила таджикского читателя с лучшими образцами белорусской поэзии. В этом добром деле надо отдельно подчеркнуть заслуги популярного таджикского поэта-фронтовика М. Фархада, более тридцати лет постоянно занимавшегося переводом творчества белорусских поэтов на таджикский язык.

С теоретической точки зрения литературные связи обычно развиваются различными способами и путями, ярко проявляясь в творческих контактах отдельных литераторов или в тенденции развития поэзии и прозы. Поэтому, мы вправе связать начало таджикско-белорусских литературных связей с именем двух великих поэтов – Янки Купалы и Абулькасыма Лахути. В последующие годы эта дружба и творческая связь превращается в тенденцию таджикско-белорусских литературных связей в период, которого была установлена творческая связь между известными таджикскими поэтами М. Турсунзаде, М. Миршакар, М. Каноат и другими известными белорусскими литераторами Я. Коласом, М. Танком, П. Бровкой, И. Шемякиным, В. Быковым и др.

Благодаря, этим дружественным и творческим связям на таджикский язык были переведены лучшие образцы поэзии и прозы современных белорусских литераторов. Сегодня таджикский читатель благодаря плодотворным литературным связям на родном языке читает стихи Р. Бородулина, П. Бровки, Я. Колоса, М. Танка, повести и романы Я. Брыля, В. Быкова, И. Шемякина, В. Витки и многих других белорусских авторов. Произведение этих литераторов вошли в сокровищницу тысячелетней литературы таджикского народа.

После распада Советского Союза, наряду с экономическими, культурными и другими связями прервались и литературные связи между республиками СССР. Ныне благодаря личной дружбе и плодотворному политическому сотрудничеству Президента Белоруссии А. Лукашенко и Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона связь между Таджикистаном и Белоруссией снова возрождается.

В последние годы на таджикский язык переведены образцы творчества таких ярких белорусских литераторов как Владимир Мазго, Виктор Гордей, Вячеслав Дашкевич, Павел Воробьев, Микола Метлитский, Анатолий Козлов, Георгий Марчук и большинство других, несомненно, влияющих на развитие таджикско-белорусских литературных связей. В 2000 году в Душанбе была издана «Антология белорусской поэзии и прозы», которая ярко показывает творческие достижения белорусских литераторов в последние десятилетия. Названная книга была издана по инициативе Ато Хамдама и Алеса Карлюкевича. Эту

антологию можно считать блестящим результатом творческого сотрудничества между А. Хамдамом и А. Корлюкевичом.

В целом, в последние годы усилиями президентов Белоруссии и Таджикистана созданы прочный фундамент и благоприятные условия для развития экономических, культурных и литературных связей. К сожалению, культурные и литературные круги этих республик недостаточно используют благоприятными возможностями этого сотрудничества. По нашему мнению, сотрудничество и творческие контакты между Союдами писателей Таджикистана и Белоруссии надо поднять на новый уровень развития. Сегодня должны появиться непосредственные связи между издательствами, литературными журналами и другими изданиями Белоруссии и Таджикистана, которые, несомненно, положительно повлияют на развитие белорусско-таджикских литературных связей.

Литература

1. Масуми Н. Великий мастер поэзии // Маориф и Маданият, 1962 г., - 7 июля.
2. Хамрох Ш. Великий след // Маданияти Тоҷикистон, 1982 г., 6 июля.
3. Турсунзаде М. Певец счастья народа // Маданияти Тоҷикистон, 1982 г., 6 июля.
4. Купала Я. Собрание сочинений (в трех томах) - Т.1. – М.:худож. лит. 1982 г., - С.73.
5. Лохути А. Избранное (стихотворения и поэмы). – М.: худож. лит. 1987 г., - С.208.
6. Шодикулов Х. Музы дружбы // Тоҷикистони совети, 1982 г., 7 июля.
7. Ночной светильник (антология белорусской поэзии и прозы).- Душанбе: Адиб, 2009 г.

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ ТАДЖИКСКО-БЕЛОРУССКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ В XX ВЕКЕ

Белорусско-таджикские литературные связи берут своё начало почти с первой половины XX века. Эта яркая и весьма плодотворная тенденция в таджикской литературе формировалась благодаря усилиям и личным заслугам великого белорусского поэта Янки Купала и одного из основоположников современной таджикской поэзии Абулькасыма Лахути. Вторую половину XX века можно назвать самым плодотворным периодом в развитии и углублении таджикско-белорусских литературных связей.

В период независимости Белоруссии и Таджикистана благодаря развитию литературных связей и сотрудничеству между республиками это отношение поднимается на качественно новый уровень.

Сегодня на таджикском языке, как и в минувшие годы, постоянно переводятся и издаются лучшие образцы белорусской поэзии и прозы, которые, несомненно, влияют на развитие литературных связей между Белоруссией и Таджикистаном.

Ключевые слова: литературные связи, Белоруссия, Таджикистан, Янка Купала, Абулькасым Лахути, поэзия, проза, перевод, стихотворения, антология, творческое сотрудничество.

МАСОИЛИ ТАЪРИХ ВА ЗАМОНИ МУОСИР ДАР РОБИТАИ АДАБИИ ТОҶИКИСТОНУ БЕЛОРУССИЯ ДАР АСРИ XX

Робитаҳои адабии белорус ва тоҷик қариб ба нимаи аввали асри 20 рост меоянд. Ин равиҷи дурахшон ва хеле пурсамар дар адабиёти тоҷик ба шарофати ҷидду ҷаҳд ва хизматҳои шахсии шоири бузурги белорус Янка Купала ва яке аз асосгузори назми муосири тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ ташаккул ёфт. Нимаи дуюми асри 20-ро метавон давраи пурсамартарин дар инкишоф ва амиқ шудани робитаҳои адабии тоҷику белорус номид.

Дар давраи истиқлолияти Белоруссия ва Тоҷикистон ба шарофати инкишофи робитаҳои адабӣ ва ҳамкориҳои байни ҷумҳуриятҳо ин муносибатҳо ба зинаи сифатан нав мебароянд.

Имрӯзо ба забони тоҷикӣ мисли солҳои гузашта беҳтарин намунаҳои назму насри белорус пайваста тарҷума ва нашр карда мешаванд, ки ин ба инкишофи алоқаҳои адабии Белоруссия ва Тоҷикистон, бешубҳа, таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: робитаи адабӣ, Белоруссия, Тоҷикистон, Янка Купала, Аблкҷосим Лоҳутӣ, назм, наср, тарҷума, ашъор, антология, ҳамкориҳои эҷодӣ.

PROBLEMS OF HISTORY AND MODERN TAJIK-BELARUSIAN LITERARY RELATIONS IN THE XX CENTURY

Belarusian and-Tajik literary relations have their origin almost from the first half of the 20th century. This bright and very fruitful tendency in the Tajik literature was formed due to the efforts and personal merits of the great Belarusian poet Yanka Kupala and one of the founders of modern Tajik poetry Abulkasym Lahuti. The second half of the 20th century can be called the most fruitful period in the development and deepening of the Tajik-Belarusian literary ties.

During the independence of Belarus and Tajikistan, this relationship, thanks to the development of literary connections and cooperation between the republics, rises to a qualitatively new level. Today, in the Tajik language, as in former times, the best examples of Belarusian poetry and prose are constantly translated and published, which undoubtedly influence the development of literary connections between Belarus and Tajikistan.

Keywords: literary connections, Belarus, Tajikistan, Yanka Kupala, Abulkasym Lahuti, poetry, prose, translation, poems, anthology, creative cooperation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Салимӣ Носирҷон Юсуфзода - академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 42.

Солехов Шамсиддин – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишони: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Сведения об авторах: Салими Насирджон Юсуфзода – академик Национальной академии наук Таджикистана, доктор филологических наук, профессор. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 42.

Солехов Шамсиддин – ТГПУ имени С. Айни, доктор филологических наук, заведующей кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734003, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Information about the authors: Salimi Nosirjon Yusufzoda – academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology, professor,. Address: 42 Rudaki ave., Dushanbe.

Solehov Shamsiddin – TSPU named after S. Ayni, the Doctor of Philology, head of department of the Theory and History of Literature. Address: 734003, Highway Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Доир ба адабиёти гуфторӣ ва таълифии забонҳои маҳаллии мардуми Бадахшон дар илми муосири тоҷик баъзе қорҳо анҷом ёфтаанд [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10] ва бояд қайд намуд, ки таъсири ин рукни фарҳанги мардумӣ ба адабиёти таълифии забонҳои маҳаллии сокинони ин сарзамин хеле муассир аст. Роҷеъ ба шеърӣ шоири дузабонаи Бадахшон ба мисли Сардор Раҳдор ибрози назар намуда, таъсири адабиёти ғановатманди фолклории ин минтақаро набояд сарфи назар кард. Мушоҳидаҳои шеърӣ рӯшонизабони устод Сардор Раҳдор собит месозанд, ки дар дар баёни маъно ва мазмуни гуфтори ӯ таъсири адабиёти гуфторӣ ин минтақа зиёд ба назар мерасад. Дар хусуси шеърӣ Сардор Раҳдор аз ҷониби мутахассисони каломӣ мавзун чизе гуфта нашудааст. Фақат дар мавриди шеърҳои ба забонҳои маҳаллии помӣ таълифшуда муаллифи ин сатрҳо дар китоби «Фарҳанги дузабонаи шеърӣ Бадахшон» дар қисмати «Оғози назми таълифӣ» роҷеъ ба ҳамбастагии жанри халқӣ даргилик ва баъзе аз шеърҳои ба забони рӯшонӣ таълифнамудаи шоир Сардор Раҳдор – ҳоса дар мавриди шеърӣ ошиқонаи «Нозак ба ноз», ки зоҳиран шакли шеърӣ тарҷеъбандро ба хотир меоварад, баъзе андешаҳо баён намуда будам ва он ҷо қайд гардида буд, ки ғунҷоиши мазмун ҷи дар байти восила ва дар абёти хонаҳои мураббаъ назари жанри қадимаи фолклории даргилик мебошад [4, 202].

Ху мод пуцак, ху мод виро,
Тоқа хъабенат му ҳамро.

Лайлай кинам, созен лувам,
Тар че та ху розен лувам?...

Ху мод пуцак, аз чонанде,
Дурдонаяк аз конанде.

Ғулā сāве равон сāвам,
Тар даргоят майдон сāвам...

Индиш ху йа, тотойак лув,
Ху зив қатай мамояк лув.

Буцик пуцак, тоза пуцак,
Чавонат озода пуцак.

Хушрӯйпуцак, ширинпуцак,
Ху мод чилла, нигин пуцак...

Ширинпуцак байбай лувам,
Худмакам йач лайлай лувам.

Хъабак хушат мисъак диروز,
Тайорам чуг маш мум ху соз

Тарҷумаи тахтуллафз

Алла гӯям, суруд хонам,
Ба кӣ розхоямро гӯям.

Писараки модар аз чонамӣ,
Дурдонаяк аз даруни конӣ.

Калон шавӣ, равон шавем,
Пеши хонаву майдон шавем.

Бархез, биё, қадамзанон
Бо забонат «модар» гӯён.

Писараки майдаякам, писараки тозаякам,
Чавони озода, писаракам.

Хушрӯй писарак, ширин писарак,
Чиллаи оча, нигин писарак.

... Шабакат хуш, рӯзак дароз,
Тамом кардем аллаамонро [9, 65].

Ин шеъри устодонаи Сардор Раҳдор аз лиҳози сохтори шаклӣ дар заминаи матни сурудҳои суннатии минтақаҳои Рӯшону Шугнон ва Вахон эҷод шудааст. Роҷеъ ба жанри даргилик, ки аз сурудҳои қадимаи мардуми Рӯшону Шугнон мебошад, фолклоршиноси шинохта марҳум Н. Шакармамадов тадқиқоти бунёдӣ ба сомон расондаанд [10].

Бояд қайд намуд, ки суруди номбурда ба ягон маросим иртибот надошта, онро дар мавридҳои гуногун меҳонданд, зеро он матни муайян надошта, аз байтҳои ҷудогона мураккаб гардидааст. Азбаски ҳудуди паҳншавии он низ васеъ аст, вобаста ба шароитҳои ҷудогонаи зисту зиндагии мардуми кӯхистон ва муносибати онҳо бо арзишҳои моддиву маънавӣ масоили гуногуни зиндагиро дар бар гирифтааст. Ба монанди «Даргилик» ё «Даргилмодик» дар водии Вахони ноҳияи Ишкошим суруди машҳуре таҳти унвони «Булбулик» вучуд дорад, ки матнаш аз бандҳои ҷудогона иборат буда, ҳар банд бо нақарот аз ҷаҳор мисраъ иборат мебошад. Як хусусияти муҳими ҳар ду суруд дар он аст, ки сухан аз забони модар баён шуда, мавриди хитоб духтар қарор мегирад. «Ҷустуҷӯи илмӣ муҳаққиқи мазкур (Шакармамадов Н.) нишон доданд, ки ин навъи суруд бо вижагии мазмуну мундариҷа ва фарогирии зиндагии мардуми кӯхистон асосан суруди фироку ҷудой, мотам, ҳасрату надомат ва дар айнаи замон суруди ишқу вафо низ мебошад» [4, 147]. Барои тақвияти фикр аз суруди «Дагилик» ду байт ҷиҳати арзёбии андеша мавриди қорбурд қарор мегиранд:

Нахчиргучек тапал инҷувд,
Аз зараҳек ху кал инҷувд.

Оҳубара теппаро маскан гирифт,
Аз дарди сӯзон сарашро дошта гирифт [10, 27].

Пис осмӯнак ҷӯра каргас,
Ху йор винтов кинам авас.

Бар осмон як ҷуфт каргас,
Дидани ёр дорам ҳавас [10, 27].

Дар байни шеърҳои ба забони рӯшонӣ эҷоднамудаи шоир Сардор Раҳдор махсусан шеъри «Лай-лайак» (Аллаи модар) умумият ва шабоҳати хосро ба матни суруди «Даргилик» мушоҳида қардан мумкин аст. Аввалин умумияти намунаҳои суруди дар боло овардаи халқӣ ва шеъри таълифии Сардор Раҳдор дар ягонагии вазни онҳо мебошад. Барои қиёси вазни

абёти мавриди таваҷҷуҳамон аввал миқдори ҳиҷоҳои суруди «Даргилик»-ро ҳисоб мекунем:

Нах-чир-гу-чек-та-пал-ин-чувд, 8 ҳиҷо
Аз-за-ра-хек-ху-кал-ин-чувд. 8 ҳиҷо

Пис-ос-мӯ-нак-ҷӯ-ра-кар-гас, 8 ҳиҷо
Ху-йор-вин-тов-ки-нам-а-вас. 8 ҳиҷо

Ду байт аз шеъри «Лай-лайак»-и Сардор Раҳдор:

Лай-лай-ки-нам- со-зен-лу-вам, 8 ҳиҷо
Тар-че-та-ху-ро-зен-лу-вам? 8 ҳиҷо

Ху-мод-пу-цак-аз-чо-нан-де, 8 ҳиҷо
Дур-до-на-як-аз-ко-нан-де. 8 ҳиҷо

Тавре мушоҳида мекунем, шеъри «Лай-лайак»-и Сардор Раҳдор дар вазни ҳиҷоӣ сохта шудааст ва оҳанги матни суруди «Даргилик»-ро ба хотир меорад. Аксари абёти суруди «Даргилик» аз ҳашт ҳиҷо иборат аст ва абёти шеъри мавриди назар будаи шоир Сардор Раҳдор низ аз ҳашт ҳиҷо иборатанд, вале тафовути маъноии шеъри устод Сардор аз суруди дар боло зикршуда дар он аст, ки мухотаби модар на духтар, чунон ки хоси суруди «Даргилик» аст, балки писарбача қарор гирифтааст ва модар бо забони ширин кӯдаки дӯструякашро «лай-лай» мегӯяд.

Хусусияти дигари фарқкунандаи шеъри «Лай-лайак»-и Сардор Раҳдор аз матни суруди «Даргилик» дар истифодаи зиёдтари таркибу ибораҳои ва ҷумлаҳои мукаммали забони тоҷикӣ мебошад. Тавре ки мушоҳида мекунем, ифодаҳои нисбатан мукамалтари забони тоҷикӣ дар бархе аз мисраҳои дуҷуми абёти шеъри шоир ба назар мерасанд ва ин ҳолат аз диди инҷониб, ба хусусияти ҷамбасткунандаи маъноии мисраҳои дуҷум марбут аст, зеро дар ин мисраҳо неруи эмотсионалии тасвир қавитар мегардад. Масалан, дар байти аввал «Тоқа ҳябенат му ҳамроҳ» истифодаи калимаҳои «тоқа» ва «ҳамроҳ», ки хусусияти тазодӣ доранд, дар байти сеюм мисраи «Дурдонаяк аз конанде», дар байти чорум мисраи «Тар даргоят майдон савам», дар байти панҷум мисраи «Ҷавонат озода пуцак», дар байти ҳафтум мисраи «Ху мод чилла, нигин пуцак» хусусияти муассирӣ доранд, ки ҳаракати зеҳнии шахси шоирро баръало эҳсос мекунем.

Дар ин шеър таъсири равонии каломӣ модар ба кӯдаки хурдсол, ки бо сӯзи муҳаббатӣ отифати модарона баён мешавад, шабеҳи абёти суруди «Даргилик» буда, таносуби олии лафзу маъноро дар вучуди худ нигоҳ доштааст.

Шеъри ошиқонаи «Нозак ба ноз», ки дар вазни шеъри дар боло овардаи суруди халқии «Даргилик» таълиф шудааст, аз лиҳози шакл ва қорбурди мавзӯ ба намунаҳои дар боло овардаи суруди дар боло оварда шабоҳат дорад:

Нозак бар ноз тӯт нозиён,
Ғайр аз ху иҷге мавизон.

Ар товта йодъ аз тӯ кинум,
Амак му йухък разд, ам му чон.

Дарройи тӯ фук сут сафед,
Амак му ғунч, амак му бон.

Нозак бар ноз тӯт нозиён,
Ғайр аз ху иҷге мавизон.

Чиз аз му райстат чиз аз та,
Аз норизо, тўтат пихьмон.

Аз му мабат, аз та сураг,
Йи чакра йухк, йи мут ситхон.

Тарчумаи тахтулафз

Нозак бар ноз ту эркай,
Ғайр аз худ дигар ҳеҷ касро машинос.

Ҳар гоҳ кунам ёд аз ту ман,
Ҳам ашкам резад, ҳам ҷони ман.

Аз бароят ҳама шуд сафед,
Ҳам мӯйи сар, ҳам риши ман.

Нози бар ноз, ту эркай
Ғайр аз худ дигар ҳеҷ касро машинос.

Чӣ аз ман монад, чӣ аз ту,
Ман норизо, ту пушаймон.

Аз ман муҳаббат, аз ту сураг,
Як чакра ашк, як мушт устухон [9, 23].

Муҳимтарин хусусияти ин навъи ашъор, ки, бешубҳа, зери таъсири абёти жанри мардумии «Даргилик» эҷод гардидаанд, дар он аст, ки ҳаракати зехнӣ дар абёти он аз ҷанбаи айният бартарӣ надорад, вале самимияти тасвири айният, ки дар асоси табиати забонҳои гурӯҳи рӯшонӣ-шугнонӣ шакл гирифтаву бо хусусиятҳои равонии соҳибони забону таърихи гузаштаи талхи мардум тавбаам аст, ҷозибави шеърро афзун гардонидаст. Ин шеърӣ ишқӣ низ дар заминаи вазну оҳанги байтҳои суруди қадимаи «Даргилик» эҷод шудааст ва агар миқдори ҳичоҳи онро ҳисоб кунем, ба теъдоди ҳичоҳи абёти ин суруди қадима баробар меоянд, вале ин шеърӣ ба забони рӯшонӣ эҷодшудаи шоири номбурда аз шеърӣ «Лай-лайак» дар истифодаи калимаву ибораҳо тафовут дорад. Матлаб ин аст, ки дар шеърӣ «Лай-лайак» корбурди ифодаҳои заминаи тоҷикидошта, ки болотар оварда шудаанд, камтар ба назар мерасанд. Дар шеърӣ дуҷумлаи унвони шеър қомилан тоҷикӣ буда, бархе аз вожаҳои шеър мансуб ба гурӯҳи забонҳои шарқӣеронӣ – забонҳои рӯшонӣ ва шугнонӣ марбутанд, вале калимаҳои «ғайр», «ҷон», «сафед», «норизо», «пихьмон» (пушаймон), «мабат» (муҳаббат), «чакра», «ситхон» (устухон) дар забони тоҷикӣ маъмуланд ва дар ҳамбастагӣ бо калимаҳои ин забон шарқӣеронӣ фазои маъноии шеърро тақвият доданд. Рӯҳияи ошиқонаи шеър бо иштироки калимаҳои маъмули забони тоҷикӣ ҳамон эҳсоси надомату пушаймонӣ, сӯзу гудози ҷудои ошиқонро, ки дар абёти суруди қадимаи «Даргилик» ба назар мерасад, дар шеърӣ «Нозак бар ноз» бо неруи фаъолиятҳои зехнии шоир қавитар намудааст.

Аз истифодаи ин қолабҳои шеърӣ метавон хулоса баровард, ки шоирони насли нисбатан ҷавон, ҳоса муаллифи ин шеър, барои ибрази масоили ҷанбаи эмотсионалӣ дошта, чунин шаклҳои суннатии мардумиро, ки имкони бардошти шӯру ангеҷаҳо дар ифодаҳои содаву раво ва самимӣ фарохтар доранд, мақбул мешуморанд.

Агар матлабро ҷамъбаст намоем, чунин натиҷаҳо ба даст мебароянд:

1. Таъсири осори адабиёти шиғоҳии мардуми Бадахшон дар ашъори рӯшонизабони Сардор Раҳдор ҷашмрас мебошад.

2. Бархе аз ашъори рӯшониабони шоири номбурда дар вазни суруди мардумии «Даргилик» таълиф гардидаанд.
3. Тарзи баёни матлаб дар шеърҳои «Лай-лайак» ва «Нозак бар ноз» шабеҳи абёти суруди «Даргилик» буда, ифодаҳои хитоби меҳрубонаи модар ба фарзанд ва баёни эҳсоси ошиқонаву надомату пушаймонии ҷудои ошиқон назари байтҳои суруди халқии номбурда мебошад.
4. Тафовути шеърҳои Лай-лайак» ва «Нозак бар ноз» аз абёти суруди фолклории «Даргилик» дар истифодаи калима, таркибу ибора ва ҷумлаҳои қомилан тоҷикӣ буда, шоир барои сарехтар ва дилнишин баён намудани маъно ва матлаб аксаран онҳоро дар мисраҳои дуҷумлаи абёти ашъораш қорбасти намудааст.

Муқарриз: Олимӣ Х.Х., д.и.ф., ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:

1. Абдулназаров А. Нодир Шанбозода – шугнаноязычии поэти / А. К. Абдулназаров // Вестник Хорогского государственного университета. – Хорог, 2011. -№9. – с. 95-102 (на тадж. яз.).
2. Абдулназаров А. Влияние таджикской классической литературы на шугнаноязычную поэзию Н. Шанбозода/А. Абдулназаров// Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский университет). – Душанбе РТСУ, 2013. - №4(43). – с. 283-284.
3. Абдулназаров А. Нодир Шанбозода–основоположник шугнаноязычной поэзии/А. К. Абдулназаров// Вестник Государственного университета права, бизнес и политики Таджикистана. Худжанд, 2014. - № 4(60). – с. 210-217 (на тадж. яз.).
4. Давлатбеков Л. Фарҳанги дузабонаи шеъри Бадахшон/Л.Давлатбеков. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 288 с.
5. Давлатбеков Л. Суннатҳои шифоӣ ва ҳатти адабиёти тоҷик дар Бадахшон (нимаи дуҷумлаи асри XIX ва ибтидои асри XX) /Л. Давлатбеков. – Душанбе: ИРАМ 2017, 2023. - 400 с.
6. Охонниёзов В. Пайдоиш ва ташаккули шеъри таълифии помирзабон (гурӯҳи забонҳои шугнано-рӯшонӣ)/ В. Охонниёзов. диссер. н.и.ф. Хоруғ, 1997. – 179 с.
7. Охонниёзов Варка Дӯстович. Возникновение и развитие авторской поэзии на памирский языках: автореф. диссер. на соискание учен степени канд. фил. наук / В.Д.Охонниёзов. –Душанбе, 1997.
8. Охонниёзов В. Нодир Шанбозода ва адабиёти муосири тоҷик / В. Охонниёзов. –Душанбе, 2012. 188 с.
9. Сардор Раҳдор. Мод зив. – Душанбе: «Visa Print», 2012. – 144 с.
10. Шакармамадов Н. Даргилик – жанри махсуси фолклор./Н. Шакармамадов. –Душанбе: Дониш, 1993. -212 с.

ТАЪСИРИ АДАБИЁТИ ГУФТОРИИ БАДАХШОН ДАР АШЪОРИ САРДОР РАҲДОР

Адабиёти шифоӣ мардуми Бадахшон аз ду қабат иборат мебошад ва қишри аввали он аз забонҳои маҳаллии рӯшониву шугнаноӣ ва ваҳонӣ иборат буда, қабати дуҷумлаи он ба забони тоҷикӣ қорбасти шудааст ва бо ҳам таъсири мутақобила доранд. Махсусан таъсири қабати аввали он дар ашъори шоирони рӯшонӣ ва шугнаноизабон баръало эҳсос мешавад.

Сардор Раҳдор аз суханварони дузабонаи Бадахшон буд ва дар ашъори ба забони рӯшонӣ таълифнамудаи ӯ таъсири унсурҳои фолклории қабати аввали он, ҳоса, суруди машҳури мардумии ин минтақа – «Даргилик» назаррас мебошад.

Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, ки дар асоси ду намунаи ашъори ба забони рӯшонӣ таълифнамудаи Сардор Раҳдор таъсири суруди мардумии «Даргилик»-ро собит намояд. Аз андешарониҳои муаллиф возеҳ мегардад, ки суруди номбурдаи халқӣ ҳам ба қолаби шаклӣ ва ба мазмуни шеърҳои шоири номбурда нуфузи назаррас дорад, зеро шоир зимни таълифи шеърҳо ҳам ба сохтори шаклӣ ва ҳам ба рӯҳияи мазмуну мундариҷаи суруди мардумӣ таваҷҷуҳ намудааст ва шеърҳои таълифнамудаи шоир бо суруди машҳури мардумӣ як навъ ҳамбастагии маъноӣ ва шабоҳати қолабӣ доранд.

Муҳокимарониҳои муаллиф ва гузориши масъалаҳои илмӣ тибқи қонуниятҳои талаботи қори илмӣ буда, натиҷагирӣ асоснок мебошад. Мулоҳизаҳо ва андешарониҳои муаллиф бо далелҳо асоснок шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, фолклор, суруд, шеър, баён, маъно, мазмун, байт, шоир, вазн, ҳичо, тарҷеъбанд, каломӣ мавзун, адабиёти гуфторӣ, забонҳои маҳаллӣ, суханварони дузабона, шакли шеърӣ, байти восила, жанри халқии даргилик, вазни ҳичой, тафовути маъноӣ.

ВЛИЯНИЕ УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ БАДАХШАНА В СТИХАХ САРДОРА РАХДОРА

Устная литература народа Бадрахшана состоит из двух пластов, причем первый слой состоит из местных рушанского, шугнанского и ваханского языков, а второй пласт используется в таджикском языке, которые взаимодействуют друг с другом. Особенно влияние его первого слоя отчетливо ощущается в стихах рушанских и шугнаноязычных поэтов.

Сардор Рахдор был одним из двуязычных носителей Бадрахшана, и в его стихах, написанных на рушанском языке, заметно влияние элементов фольклора первого слоя, особенно знаменитой народной песни этого региона - «Даргилик».

В статье автор попытался доказать действие народной песни «Даргилик» на основе двух образцов стихотворений, написанных на рушанском языке Сардором Рахдором. Из слов автора ясно, что упомянутая народная песня оказывает существенное влияние на форму и содержание стихотворений указанного поэта, поскольку при этом поэт обращал внимание как на формальную структуру, так и на дух содержания народной песни. сочинение стихотворений, а стихи, написанные поэтом, основаны на народных песнях, обладают своеобразной смысловой связностью и стилистической схожестью.

Обсуждения автора и изложение научных вопросов соответствуют законам требований научной работы, а выводы обоснованы. Рассуждения и комментарии автора основаны на достоверных фактах.

Ключевые слова: литература, фольклор, песня, стихотворение, выражение, смысл, содержание, стих, поэт, ритм, слог, перевод, тематическое слово, устная литература, местные языки, двуязычные носители, поэтическая форма, инструментальный стих, народный жанр даргилик, слоговой ритм, смысловое отличие.

THE INFLUENCE OF SPOKEN LITERATURE OF BADAKHSAN IN THE POEMS OF SARDAR RAHDOR

The oral literature of the Badakhshan people consists of two layers, and the first layer consists of the local Roshan, Shughnan and Vakhani languages, and the second layer is used in the Tajik language, and they interact with each other, and especially the influence of the first layer is evident in the poems of Roshan and Shughnan-speaking poets. it is felt.

Sardar Rakhdor was one of the bilingual speakers of Badakhshan, and the influence of folklore elements of the first layer, especially the famous folk song of this region - "Dargilik" is noticeable in his poems written in Roshan language.

In the article, the author tried to prove the effect of the folk song "Dargilik" on the basis of two samples of poems written in Roshan language by Sardar Rakhdor. It is clear from the author's opinion that the mentioned folk song has a significant influence on the form and content of the poems of the mentioned poet, because the poet paid attention to both the formal structure and the spirit of the content of the folk song while composing the poems, and the poems written by the poet are based on popular folk songs. they have a kind of semantic coherence and stylistic similarity.

The discussions of the author and the report of scientific issues are in accordance with the laws of the requirements of scientific work, and the conclusions are justified. The opinions and opinions of the author are substantiated with facts.

Keywords: literature, folklore, song, poem, expression, meaning, content, verse, poet, weight, syllable, translation, theme word, oral literature, local languages, bilingual speakers, poetic form, instrumental verse, folk genre of Dargilik, weight syllabic, semantic difference.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатбеков Лоло Мирзоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.

Сведения об авторе: Давлатбеков Лоло Мирзоевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.

Information about the author: Davlatbekov Lolo Mirzoevich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 931924884.

АНДЕШАҶО РОҶЕЪ БА МАНШАЪ, ПАЙДОИШ ВА БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ ЖАНРИ РУБОЙ

Боев Ш.Э.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Дар таърихи адабиёти деринасоли мо назм аз наср бартарӣ дошта, тақрибан се дарсади осори адабии моро назм ташкил медиҳад. Қаламкашони соҳибзавқи мо сухани худро дар қолабҳои гуногуни шеърӣ баён намуда, ғановатмандии ин адабиёти куҳанбунёдро таъмин намудаанд. Дар ин замина даҳҳо истилоҳоти адабӣ рӯи кор омадааст, ки онҳо бо хусусияти хосси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Рубой яке аз ин гуна жанрҳои куҳантарин ва нобтарини адабии лирикӣ ба шумор меравад, ки аз замони пайдоиш то ба имрӯз асолати худро аз даст надодааст.

Муҳассаноти ин жанро чунин ба қалам додан мумкин аст, ки шоир метавонад андешаҳои худро дар қолаби ҷаҳор мисраи мавзун ва хушоҳанг баён сохта, писанди хоҳири муҳотаби хеш қарор бидиҳад. Шамси Қайси Розӣ дар ин бора чунин изҳори назар намудааст: «Хосу ом мафтунӣ ин навъ шудаанд, олиму осӣ машъуфи ин шеър гашта, зоҳиду фосикро дар он насиб, солеҳу толеҳро бад-он рағбат, кажтабъоне, ки назм аз наср нашиносанд ва аз вазну зарб хабар надоранд, ба баҳонаи таронае дар рақс оянд. Мурдадилоне, ки миёни лаҳни мусиқору наҳқи ҳимор фарқ накунанд ва аз лаззати бонги чанг ба ҳазор фарсанг бошанд, бар ду байте ҷон бидиҳанд. Басо духтари хона бар ҳавасронаи дару девори хона исмати худ дарҳам шикаст. Бас астӣ, ки бар ишқи ду байте тору пӯди пирохани иффиати хешро бар ҳам гусаст ва ба ҳақиқат ҳеҷ вазн аз авзони мубтадаъ ва ашъори мухтареъ, ки баъд аз Халил ибни Аҳмад арӯзиён эҳдос кардаанд, ба дил наздиктар ва дар табъ овезандатар аз ин нест. Ба ҳукми он ки арбоби синоати мусиқӣ бар ин вазн илҳони шариф сохтаанду тариқи латиф таълиф карда...» [12, с. 102].

Дар бобати таърифи ва мафҳуми рубой Сируси Шамисо дар китоби худ «Сайри рубой» чунин мегӯяд: «Рубой аз вожаи рубоъ дар луғат ба маънии ҷаҳоргон аст ва ҳар чизеро, ки дорои ҷаҳор ҷузъ бошад, метавон рубоъ гуфт ва гуфтаанд, ки он муодили арбаъа ё арбаъ аст. Рубой бо «й»-и нисбат, яъне шеъре, ки дорои ҷаҳор мисраъ бошад» [10, с. 14]. Илова ба гуфтаҳои Сируси Шамисо бояд афзуд, ки рубой бо номҳои дубайтӣ, тарона, ҷаҳордона, ҷаҳорхона ва байт низ ёд шудааст.

Чун ҳадафи мо дар мақолаи ҳозир қабл аз вижагӣ таъин ва ташҳиси маншаъ ва пайдоиши жанри рубой аст, инчониб назари худро бар мабноси мутолиоте, ки дар ин замина сурат гирифт ва ҳамзамон баҳси муҳаққиқон дар масъалаи мавриди назар баён менамоем.

Аз ривоёти адабӣ бармеояд, ки рубой нахуст аз миёни мардум пайдо шудааст. Суфия аз мардум ва бо мардум буданд ва ҳеҷ гоҳ бо адабиёти расмӣ-дарборӣ, яъне қасидапардозӣ ва маддоҳӣ коре надоштанд ва бештар ба ғазалу рубой тамоил доштанд. Муҳотибони суфия мардуми кӯчаву бозор буданд, ки дар маҷолиси хонақоҳҳо омаду рафт мекарданд. Дар оғоз сӯфиён ба забони ҳамин мардум, яъне забони гуфтору муколама рӯз бурда сӯхбат мекарданду менавиштанд ва гоҳе ҳатто аз навиштан ибто мекарданд. Аммо муридони гуфтори эшонро бо ҳамон лаҳҷаи мардумӣ менавиштанд.

Чӣ гунае ки медонем, назарияпардозон маншаъхоро дар адабиёт дар асоси ду маҳак: арабият ва аҷамият мавриди санҷиш қарор додаанд, ки ин меъёрҳо дар мавриди жанри рубой ҳам созгор мебошад. Аз рӯи иддаои аксари муҳаққиқон рубой маншаи аҷамӣ дорад, на маншаи арабӣ.

Донишмандони назарияпардоз ба ин боваранд, ки рубой аз ихтирооти форсизабонон буда ва дар Хуросонзамин ба вучуд омада, сайри таҳаввулу такомули худро сипарӣ намудааст. Муҳаққиқон дар таъия ба осори назарӣ ва адабии гузаштагонанон, ба хусус, «Ал-муъҷам»-и Шамс Қайси Розӣ, Рӯдакии Самарқандиро нахустин касе медонанд, ки рубой ва авзони онро сурудаву ихтироъ кардааст. Ғайр аз ин, Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» нуқтаи қобили таваҷҷуҳи дигареро ҳам овардааст. Ӯ мегӯяд: «Баҳри Ҳазач дар ашъори араб

мураббаъулачзост. Пас ҳар байт дар ин вазн ду байти арабӣ бошад, лекин ба ҳукми зиҳофе, ки дар ин вазн мустақил аст ва дар ашъори араб набудааст, дар қадим бар ин вазн шеър тозӣ нагуфтанд ва акнун муҳаддиси арбоби таъбар он иқболе тамом кардаанду рубоӣ тозӣ дар ҳама билоди араб шоеъ ва мутадовил гаштааст» [12, с. 115].

Роҷеъ ба матлаби ба форсизабонон мутааллиқ будани маншаи ин жанр муаллифони кутуби назарию адабӣ ва таъкиранигорон ривоятҳоеро зикр намудаанд, ки баёни онҳоро дар ин навишта зарур мешуморем:

Ривояти аввал, дар «Ал-муъҷам» омадааст, ки ба тариқи зайл аст: «Рӯзе Рӯдакӣ дар яке аз гардишҳои Ғазнин мегузашт, дар он ҷо мушоҳида кард, ки гурӯҳе ба тамошои гарду бозии кӯдаконе чанд машғуланд, кӯдаки зеборӯеро дид, ки дар ҳангоми бозӣ ширинзабонӣ мекард ва дар гуфтори худ саҷӣ мутавозин ва мутавозӣ ба кор мебард. Як бор пас аз андохтани гардуе, гардуе аз гудолбозӣ берун афтод (ба сабаби бархӯрди ду гарду), аммо ақиб-ақиб ба тарафи гудвол бозгашту кӯдак гуфт: «Ғалтон-ғалтон ҳамеравад то буни қуз» шоирро ин калимот дилнавоз омад ва чун ба қавонини арӯз рӯҷӯ кард, вазни онро бо яке аз мутафариоти баҳри Ҳазач мутабақ ёфт. Сипас дар ин вазн ашъоре гуфт дар ду байт, байти аввал мусарраъ ва байти дуюм – муқаффо. Чунин асли ин вазн сохтани кӯдаке тару тоза буд, ин гуна шеър тарона ном гирифт» [12, с. 113].

Аз гуфтаҳои Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» маълум мешавад, ки: рубоӣ яке аз қолабҳои шеърӣ форсизабонон асту вазни он баъд аз авзони арӯзии Халил ибни Аҳмади Басрӣ пайдо шудааст ва Рӯдакӣ аз аввалин шоиронест, ки ба эҷоди ин жанр пардохта, онро маълуму машҳур гардонидаст. Ривояти дувум дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ оварда шудааст, ки чунин мебошад: «Ҳикоят кунанд, ки Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ писаре дошт кӯчак ва ўро бағоят дӯст медошт. Рӯзи ид он кӯдак бо кӯдаки дигар ҷавз мебохт. Амир ба сари кӯй расид ва ба тамошои фарзанд соате биистод, фарзандаш ҷавз биандохту ҳафт ҷавз ба қӯз афтод ва яке берун ҷаст. Амирзода ноумед шуд, пас аз лаҳзае он ҷавз низ ба ҷониби қӯз ғалтон шуд. Амирзода масрур гашт ва аз ғояти ибтиҷоҷ бар забонаш гузашта, ки: «Ғалтон-ғалтон ҳамеравад то лаби қӯз». Амир Яъқуб ин калом ба мазоқ хуш омад, нудамову ҳукаморо ҳозир гардониду гуфт, ки ин аз ҷинси шеър асту равон бувад.

Абудулафи Аҷамӣ аз сардорони арабинажоди Маъмун буд, ки дар ҳудуди соли 829 ба ҳукумати Ҳамадон мансуб гардид ва Ваҳаб ибни ал-Қаъб ба иттифок ба таҳқиқу тақтеъ машғул шуданд. Ин мисраъро навъе аз баҳри Ҳазач ёфтанд. Мисрае дигар ба тақтеъи мувофиқи ин мисраъ афзуданд ва як байти дигар мувофиқи он зам карданду дубайтӣ мегуфтанд, то фузало лафзи дубайтиро неқӯ надиданд. Гуфтанд, ки ин ҷаҳор мисраъест, рубоӣ низ мешояд гуфтан ва чанд гоҳе аҳолии ғазоил ба рубоӣ машғул буданд ва хуш-хуш ба аснофи суханварӣ машғул шуданд» [2, с. 26].

Аз баррасии ин ривоят метавон ба ин натиҷа расид, ки ин жанрро аҷамиён дар аҳди Тоҳириёну Саффорӣён ихтироъ намудаанд. Дар алоқамандӣ ба ин мабҳас афзудани ин нукта, ки жанри порчаи шеърӣ машҳури яке аз нахустин шоирони форсигӯ, Ҳанзалаи Бодғисӣ, ки қабл аз устод Рӯдакӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст:

Ёрам сипанд гарчи дар оташ ҳамефиканд,

Аз баҳри ҷашм то нарасад мар варо газанд.

Ўро сипанду оташ наёяд ҳаме ба кор,

Бо рӯи ҳамчу оташу бо холи чун сипанд [1, с. 20], рубоӣ аст, далели дигаре бар оғозгоҳи ин навъи адабӣ будани даврони мавриди назар аст.

Аммо бояд таъкид намоем, ки ба ақидаи баъзе аз донишмандон қолаб, мазмун ва муҳтавои рубоӣи фавқ ба руҳи замони ин шоири нахустини форсигӯ чандон созгор нест. Агар чунин аст, боз ҳам муҳтареи жанри рубоӣ устод Рӯдакӣ боқӣ мемонад.

Бояд ёдовар шавем, ки шоирони ҳамасри Рӯдакӣ аз қабили Шаҳиди Балхӣ, Сонегӣ Балхӣ, Абушақури Балхӣ, Робиаи Балхӣ ва дигарон низ рубоӣ сурудаанд. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб менависад, ки «Мазмунӣ яке ду рубоӣ, ки аз Шаҳидӣ Балхӣ боқӣ мондааст, бо мазмунӣ заминаи фикрии рубоӣҳои Ҳаким Умари Хайём бисёр нағзтару пухтатар аст. Рубоӣи мавриди назар ин аст(Б.Ш):

Дӯшам гузар афтод ба вайронаи Тӯс,
Дидам чуғзе нишаста чойи товус.
Гуфтам: “Чӣ хабар дорӣ аз ин вайрона?”
Гуфто: “Хабар ин аст, ки афсӯс, афсӯс.

Шаҳид дар ин замина бар Хайёми Нишопурӣ фазлу тақаддум дорад ва фикре, ки он то рӯзи марғ Хайёмо ором нагузошт ва ҳар лаҳза ба сурате дар сафҳати зеҳни ӯ чилвагарӣ кард ва бо иборати гав ба дафтари хотираш нақш баст, ба гуфтаи Шаҳид мушобехату мутобиқати тамои дорад» [4, с. 127].

Вачҳи дигаре, ки рубоиро дар байни хосу ом аз дигар жанрҳо матбуътар ва мақбултар гардонидаст, ин дар яке аз форамтарин ва хушоҳангтарин бахрҳои арӯзӣ, яъне баҳри ҳазач суруда шудани он аст. Шамси Қайси Розӣ дар ин бора менависад:

«Авзони дубайтӣ бисту чаҳор навъ шавад: Дувоздаҳ бар садри аҳраб ва дувоздаҳ бар садри аҳрам. Хоҷа Имом Ҳасани Қаттон, ки яке аз аймаи Хуросон будааст, мухтасаре дар илми арӯз сохтааст ва авзони дубайтиро бар ду шаҷара ниҳода. Ман дар ин таълиф ҳамон мурат нақш кардам ва бар ҳар навъи мисраъе шеър навишту азоҳифи ҳар як боз намуд, то ба фаҳм наздиктар бошад» [12, с. 31].

Авзони шаҷараи аҳраб:

1. Мафъӯлу, мафъилун, мафъйлу, фоъ
2. Мафъӯлу, мафъилун, мафъйлу фаъ
3. Мафъӯлу, мафъилун, мафъйлу фаъул
4. Мафъӯлу, мафъилун, мафъйлу фаъал.
5. Мафъӯлу, мафъилун, мафъйлу, фаъул
6. Мафъӯлу, мафъилун, мафъулун фоъ
7. Мафъӯлу, мафъилун, мафъулун фаъ
8. Мафъӯлу, мафъилун, мафъӯлу фаъал.
9. Мафъӯлу, мафъйлу, мафъилун, фоъ
10. Мафъӯлу, мафъйлу, мафъилун фаъ
11. Мафъӯлу, мафъйлу, мафъйлу фаъул
12. Мафъӯлу, мафъйлу, мафъйлу фаъал.

Авзони шаҷараи аҳрам:

1. Мафъӯлун, фъилун, мафъилун, фоъ
2. Мафъӯлун, фъилун, мафъилун, фаъ
3. Мафъӯлун, фъилун, мафъйлу, фаъал
4. Мафъӯлун, фъилун, мафъйлу, фаъул.
5. Мафъӯлун, мафъулун, мафъӯлу, фаъал
6. Мафъӯлун, мафъилун, мафъулун, фоъ
7. Мафъӯлун, мафъӯлун, мафъӯлун, фаъ
8. Мафъӯлун, мафъӯлун, мафъӯлу, фаъул.
9. Мафъӯлун, мафъӯлу, мафъилун, фаъ
10. Мафъӯлун, мафъӯлу, мафъйлу, фоъ
11. Мафъӯлун, мафъӯлу, мафъйлу фаъул
12. Мафъӯлун, мафъӯлу, мафъйлу фаъал.

Оид ба ҳар ду шаҷара адабиётшинос Шамси Қайси Розӣ менависад: «Авзони шаҷараи аҳраб матбуътар аз авзони шаҷараи аҳрам аст» [12, с. 36]. Овардани ду рубоиро аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз ин ду шаҷара дар ин матн зарур мешуморем.

Аз шаҷараи аҳраб:

Дил сер нагардадат зи бедодгарӣ,
Чашм об нагардадат, чу дар ман нигарӣ.

Ин турфа, ки дӯсттар зи чонат дорам,

Бо он ки зи сад ҳазор душман батарӣ [9, с. 218]!

Аз шаҷараи аҳрам:

Рӯят дарёи ҳусну лаълат марҷон,

Зулфат анбар, садаф даҳан, дур дандон.

Абрӯ киштию чини пешонӣ мавҷ,

Гирдобӣ боло ғабғабу чашмат тӯфон [9, с. 212].

Ба назар чунин мерасад, ки офаридани жанри рубой чандон осон нест, зеро ин жанр аз замони пайдоиш то ба имрӯз қолаби ягонаи худро ҳифз намуда, аз шоир маҳорати баланди касбиро тақозо менамояд. Шоир дар интиҳоби вазни дигар анвои шеърӣ озод бошад ҳам, дар интиҳоби вазни рубой озод буда наметавонад.

Ҳамин тариқ, аз арзёбии масъалаи мавриди назар метавон ба ин натиҷа расид, ки аксари муаллифони кутуби назарии адабӣ ва аҳли таҳқиқ тавлидгоҳи ин жанро Хуросони бузург медонанд ва таъйид менамоянд, ки аз тариқи адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти таълифӣ роҳ ёфтааст.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 467 с.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. – Техрон: 1338. – 431 с.
3. Комёр Тақӣ Ваҳидиён. Баррасии маншаи вазни шеъри форсӣ. – Техрон: Остони қудси Разаӣ, 1370. – 157 с.
4. Маҳҷуб, Муҳаммад Ҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ. Баррасии мухтассоти сабки шеъри форсӣ аз оғози зуҳур то поёни қарни панҷуми ҳиҷрӣ. – Техрон, 1345. – 749 с.
5. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоғ» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» / таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов. – Душанбе: нашриёти Дониш, 1987. – 144 с.
6. Мусулмонқулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
7. Мусулмонқулов Р. Асрори сухан. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 113 с.
8. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 240 с.
9. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2007. – 414 с.
10. Шамисо Сирус. Анвои адабӣ. – Техрон: Ойина, 1373. – 399 с.
11. Шамисо Сирус. Сайри рубой. – Техрон. Интишороти Фирдавс, ҷопи дувум, 1374. – 394 с.
12. Шамисо Сирус. Ошноӣ бо арӯз ва қофия. – Техрон: Фирдавс, 1381. – 150 с.
13. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам... Бо эҳтимоми У. Тоиров. – Душанбе, 1991. – 464 с.

АНДЕШАҲО РОҶЕЪ БА МАНШАЪ, ПАЙДОИШ ВА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИ РУБОЙ

Дар мақола сухан аз бартарии назм аз наср, гуногунавӣи жанрҳои шеърӣ, бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ кардани навъҳои лирикӣ оғоз гардида, яке аз қуҳантарин ва нобтарин жанри лирикӣ будани рубой таъкид мегардад. Дар идома андешаи Шамси Қайси Розӣ роҷеъ ба муҳассаноти ин навъи адабӣ баён мешавад. Муаллиф дар бобати таърифи ва мафҳуми рубой аз андешаҳои Сируси Шамисо, ки дар китоби худ “Сайри рубой” баён намудааст, суд ҷуста, илова бар он назари шахсии худро изҳор медорад. Сипас, муаллифи мақола ба ҳадафи аслии худ наздик шуда, нахуст аз миёни мардум пайдо шудани рубоиро таъкид менамояд ва дар оғоз ба ғазалу рубой тамоюл доштани мардуми одиро ба қалам медиҳад. Бар асоси ду маҳак: арабият ва аҷамият мавриди санҷиш қарор додани назарияпардозон жанри рубоиро дар баробари дигар жанрҳо идомаи баҳс дар мақола буда, маншаи аҷамӣ доштани ин навъи адабӣ таъкид мегардад. Аз ихтирои форсизабонон будани ин жанр, дар Хуросон ба вуҷуд омадани он, Рӯдакиро нахустин сарояндаи рубой шуморидани аксари муҳаққиқон низ дар мақола арзёбӣ шудааст. Ғайр аз нукоти матраҳгардида ривояти дар “Ал-муъҷам” овардаи Шамси Қайси Розӣ дар бобати нахустин бор аз забони кӯдаке бо калимоти дилнавоз падид омадани мисраи “Ғалтон-ғалтон ҳамеравад то буни куз” хангоми бозии гирду оварда мешавад.

Дар мақола роҷеъ ба вазни рубой, дар шаҷараҳои аҳраб ва аҳрам иншо шудани он, дар форамтарин ва хушоҳангтарин баҳрҳои арӯзӣ суруда шудани ин навъи адабӣ ва то имрӯз қолаби худро гум накардани жанри мавриди назар низ сухан рафтааст.

***Калидвожаҳо:** жанр, маншаъ, рубой, вазн, таҳқиқ, пайдоиш, аруз, навъ, баҳр, шаҷара.*

МНЕНИЯ О НАЗНАЧЕНИИ, ПРОИСХОЖДЕНИИ И НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЖАНРА РУБАИ

Статья начинается с доминирования поэзии над прозой, разнообразия поэтических жанров, различия лирических жанров со своими особенностями и подчеркивает, что рубаи - один из древнейших и наиболее неразличимых жанров. Далее приводится мнение Шамси Кайси Рази о

достоинствах этого литературного жанра. Автор обращается к определению и концепции рубаи, основываясь на мыслях Сируса Шамисо, изложенных в его книге “Рубаи”, в дополнение к выражению своего личного мнения. Далее автор статьи подходит к своей главной цели, прежде всего, акцентирует внимание на появлении рубинов в народе, и, в первую очередь, на склонности простых людей к газали и рубаи. Основываясь на двух критериях арабской и персидской теорий, в продолжение дискуссии в статье автор подчеркивает, что жанр рубаи, наряду с другими жанрами этой литературы, является персидским по своей природе. С момента изобретения персидскоязычного жанра и его появления в Хорасане многие исследователи считали Рудаки первым исполнителем рубаи. В дополнение к упомянутым моментам приводится легенда в “Аль-Муъджам”, цитируемая Шамси Кайси Рози, о том, как во время игры с орехами на языке ребенка впервые появляется проникновенное слово “Галтон-галтон сопровождает его до самого конца”.

В статье также говорится о значимости рубаи, его появлении в ритмах ахраба и ахрама (шаджары), воспевании этого литературного жанра в наиболее торжественной и радостной форме, а также о том, что жанр не теряет своей формы и по сей день.

Ключевые слова: жанр, источник, рубаи, ритм, исследование, происхождение, аруз, род, шаджара.

OPINIONS ON THE PURPOSE, ORIGIN AND SOME FEATURES OF THE RUBAI GENRE

The article begins with the dominance of poetry over prose, the diversity of poetic genres, the distinction of lyrical genres with their own characteristics, and emphasizes that the rubai is one of the oldest and most indistinguishable genres. Shamsi Qaysi Rozi's opinion on the students of this literary genre will continue. The author seeks a court in the definition and concept of rubai from the thoughts of Sirus Shamiso, expressed in his book “The Rubai”, in addition to expressing his personal opinion. Then, the author of the article approaches his main goal, first of all, emphasizes the appearance of rubies among the people, and at first, the tendency of the ordinary people to ghazal and rubai. Based on two criteria of Arabic and Persian theories, in the continuation of the debate in the article the author emphasizes, that rubai genre, along with other genres of this literary is the Persian by nature. From the invention of the Persian-speaking genre, its emergence in Khorasan, Rudaki was considered the first rubai singer by many researchers. In addition to the points mentioned the legend in “Al-Mu’jam” quoted by Shamsi Qaisi Rozi about the first appearance of a child’s tongue with a heartfelt word “Running-running accompanies him to the notch” during the game with nuts.

The article also speaks about the weight of the rubai, its appearance in the akhrab and akhram rhythms (shajaras), the singing of this literary genre in the most formal and joyful, and the fact that the genre does not lose its form till nowadays.

Keywords: genre, origin, rubai, weight, research, appearance, currency, variety, meter, rhythm (shajara).

Маълумот дар бораи муллиф: Боев Ш.Э. – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 93- 544-54-50.

Сведения об авторе: Боев Ш.Э. – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)93 - 544-54-50.

Information about the author: Boev SH.E. – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 17/6 Muhammadiev Street, Dushanbe, 734019. Tel: (+992) 93-544-54-50.

МАЧМУАИ НОМАҲОИ “АРОИС-УЛ-ХАВОТИР ВА НАФОИС-УН-НАВОДИР”-И РАШИДАДДИНИ ВАТВОТ

Гадозода М.Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Анъанаи ба сурати маҷмуа фароҳам овардани номаҳои ба забони порсии дарӣ навишташуда дар асри XI оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Чунонки аз қорҳои илмӣ муҳаққиқони соҳа, аз ҷумла, таълифоти М. Нарзиқул бармеояд, аввалин дабирони дарборие, ки муншаот ва номаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ худро ҷамъ намуда, ба сурати маҷмуа даровардаанд, ду дабири машҳури асри XII, яке Рашидаддини Ватвот – дабири машҳури Хоразмшоҳиён ва дигаре ҳамкор ва ҳамасри вай Мунтаҷибуддини Бадеъ мебошанд [6, с. 44-52]. Маҷмуаҳои номаҳои адибони мазкур дастрас мебошанд. Қабл аз адибони мазкур ҳам чунин кӯшиш сурат гирифтааст, вале китоби алоҳидаи фароғири нави адабии нома то он замон боқӣ намондааст. Агар дабирони расмӣ дарборҳоро аз оғози шаклгирии адабиёт ба забони порсии дарӣ то замони Ватвот номбар кунем, бояд аз номҳои Муҳаммад ибни Васиф ба сифати нахустин дабири расмӣ ва дабири расоил дар дарбори Яъқуби Саффорӣ, Абӯнасири Мушкон ва шогирди вай Абулфазли Байҳақӣ ёдоварӣ кунем, зеро ки онҳо дабирони машҳури дарбори Ғазнавиён буданд. Дабирони мазкур дар сарғаҳи амалияи фанни дабирӣ қарор доранд ва ҳанӯз дар замони онҳо дар як маҷмуа ҷамъ овардани номаҳо расм нашуда буд. Намунаи номаҳои дабирони мазкурро дар миёни саҳифаҳои китобҳои таърихӣ пайдо кардан мумкин аст. Вале анъанаи мудавван кардани номаҳо дар китоби ҷудогона аз асри XII ба ҳукми расмӣ даромадааст. Бинобар ҳамин, равнақи адабиёти номанигорӣ форсу тоҷикро бояд аз асри XII ба ҳисоб бигирем, на аз давраи ҳучуми муғул, зеро ки Маликушшуаро Баҳор дар китоби “Сабкшиносӣ” бар ҳамин назар аст [1, с. 195].

Дар аҳди Салҷуқӣ равиши тадвини маҷмуаи номаҳо ба дараҷаи камол расида, ғайр аз номаҳои дабирони расмӣ номаҳои адибони дигар ҳам дар маҷмуаҳо тадвин мешуданд, бинобар ин, адабиёти номанигорӣ дар ин давра ба дараҷаи таҳаввули ниҳой расидааст. Дар аҳди муғул низ суннатҳои идома пайдо мекунам ва андаке баъдтар оид ба расоил (номаҳо) китобҳои комили назарӣ таълиф мешаванд.

Маҷмуаи номаҳои “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” ҳам дар радифи маҷмуаи “Абкор-ул-афкор ғӣ-р-расоил ва-л-ашъор”-и Рашидаддини Ватвот то кунун ба сурати пароканда дар сарчашмаҳои адабӣ ва дар таркиби асарҳои илмӣ-тадқиқотӣ ишораҳо ҷой дорад. Гузашта аз ахбори муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ аз суханшиносони муосир баҳси нисбатан ҷомеъро перомунӣ ин асар Қосими Туйсирконӣ ба миён гузоштааст. Ин муҳаққиқ номаҳои Рашидаддини Ватвотро дар китобе бо унвони “Номаҳо” фароҳам оварда ва ҷоп кардааст, ки дастрас мебошад [2]. Дар таркиби ҳамин асар номаҳое ҳам ҷой дода шудаанд, ки аз китоби “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” гирифта шудаанд [2, с. 68-96]. Дар бораи нусхаҳои хаттӣ мавҷуд аз китоби мазкур Аббос Иқболи Оштиёнӣ ва Заҳро Белгаил ҳамроҳи Ҳабиб Идрисӣ маълумот додаанд, ки дар ин бора дар охири мақола сухан меравад [8, с. 86-90; 5, с. 560-570].

Дар адабиётшиносии тоҷик муҳаққиқ М. Нарзиқул ҳам дар таълифоти ба адабиёти эпистолярӣ форсу тоҷик бахшидаи худ [4, с. 86] ва ҳам дар қолаби мақолаи энциклопедӣ китобҳои “Абкор-ул-афкор ғӣ-р-расоил ва-л-ашъор” ва “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир”-ро муаррифӣ карда, ба баъзе хусусиятҳои онҳо ишора кардааст [7, с. 93].

Китоби “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” аз нигоҳи тартиби таърихӣ дуҷумин маҷмуаи мудавван аз номаҳои Рашидаддини Ватвот буда, он низ аз ҷониби ҳуди нависанда тартиб дода шудааст. Сабаби ҷамъоварии номаҳо дар таркиби як маҷмуа ва тартиби дарҷи матолиби он дар муқаддимаи Ватвот чунин тавзеҳ ёфтааст: “...чунин гӯяд муаллифи ин мақолот ва мусаннифи ин рисолат Хоҷа имоми аҷал Рашидаддин Саъдулисом, маликулқуттоб, зулбаёнӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдулҷалил ал-Умарӣ..., ки чун даргоҳи маймуну боргоҳи ҳумоюн... пайваста дар маҷлиси олии он худованд, зодаҳу-л-Лоҳу

улувван, баноти фикри маро чилва мекарданд ва баййиноти сеҳри маро арза медоданд..., вочиб дидам ва аз лавозими хидмат ва маросими тоат шинохтам ин китоб чамъ кардан ва дар ӯ андаке аз расоили тозӣ ва порсии хешро овардан, то мучовирони ҳазрат ва мулозимони суддати он худованд... вақт-вақт мутолиа мекунанд ва зикри ихлоси ман дар мутовии даргоҳ ва мутобиати боргоҳи ӯ тоза медоранд.

Ва тартиби ин китоб бар ду қисм дода омад:

Қисми аввал – бисту панҷ номаи тозӣ дар маонии мухталиф ва руқъае чанд муъҷаз.

Қисми дувум – бисту панҷ номаи порсӣ дар маонии мухталиф ва руқъае чанд муъҷаз.

Номи китоб “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” ниҳода шуд ва яқини ман восиқ аст, ки ба баракоти давлати он худованд, зода-л-Лоҳу маҷдаҳу ва аъло ҷаддаҳу, ин китоб дар ақтори дунё ва атрофи олам соир гардад ва дар маҷоми мухофили ақобиру амосил доир...” [2, с. 2-3].

Агар мақсади асосии Рашидаддини Ватвотро дар чамъу тадвини номаҳои ин маҷмуа бо маҷмуаи нахустинаш муқоиса кунем, чунин ҳолат пеши назар меояд, ки манзури вай дар ин маврид танҳо маҷмуаи расоил, ё худ номаҳояш мебошад. Бинобар ин, дар ин маҷмуа ба ғайр аз нома намунаи дигари эҷодиёти адиб ҷойгир нашудаанд.

Қисмати аввали маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир”, ки номаҳои арабии Рашидаддини Ватвотро дар бар мегирад, аз ин рӯ, онҳоро дар мақола муаррифӣ накардаем.

Муҳтавои қисми дуҷуми китоби мазкур, ки шомили “бисту панҷ номаи порсӣ дар маонии мухталиф ва руқъае чанд муъҷаз” мебошад, ба тартиби зерин аст:

1. Номаи аввал таҳиянома буда, аз номи Хоразмшоҳ ба “Маҷлиси худойғони банӣ Одам Абулҳарас Санҷар ибни Маликшоҳ, анора-л-Лоҳу бурҳонаҳу, дар таҳияти берун омадани ӯ аз миёни лашкари Ғуз” навишта шудааст.

Масъалае, ки дар ин нома матраҳ мешавад, аз нигоҳи муносибати миёни зиммдорони вақт ва мавқеъгириҳои сиёсӣ муҳим мебошад. Аз ин ҷост, ки ҳамин маънӣ ва ё алоқаманд ба воқеае, ки дар нома сухан дар он хусус аст, дар номаҳои дигари Ватвот ҳам сухан рафтааст. Матни номаи мазкур аз назари тариқи баён ва тарҳи масъала хеле ҷолиб мебошад.

2. Номаи дуюм ҳам аз навъи номаи яқум буда, “Ҳам ба маҷлиси аълои Султон нависад дар ин маънӣ” унвон дорад. Муҳтавои номаҳо ба ҳам монанд, вале тариқи тарҳи андешаҳо фарқ дорад.

3. Номаи сеюм низ аз навъи номаҳои пешин буда, “Ба маҷлиси аълои Султон нависад ҳам дар ин маънӣ” унвон дорад. Аз муҳтавои нома бармеояд, ки дар маънии мазкур чандин нома навишта шудааст, вале боз ҳам зарурат пеш омадааст, то номаи дигар навишта шавад. Зарурати ирсоли ин нома, ба назари мо, аз он иборат аст, ки таваққуоте, ки аз натиҷаи номаҳои аввал бояд ба даст меомад, нависандаи номаро қонеъ нагардондааст. Бинобар ин, ин нома чандон тӯлонӣ набуда, аз руқъа андаке бештар аст ва дар он орзуи хидмат ва омодагии соҳиби нома аз ҳар амру фармоне, ки аз ҷониби мухотаб меояд, таъкид шудааст.

4. Номаи чаҳорум ҳам навъи номаҳои қаблӣ буда, “Ба амири Сифаҳдор Имоуддин Аблүфатҳ Аҳмад ибни Алоуддин Қумоч, адома-л-Лоҳу улувваху, нависад ҳам дар ин маънӣ” номида шудааст.

5. Номаи панҷум таҳиянома буда, “Ба Хоқони аъзам, ҷалол-уд-дунё ва-д-дин Абулқасим Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Бугроҳон, ло зол олиян, дар таҳияти он ки ўро сипоҳи Хуросон ба подшоҳӣ биншонд, нависад” унвон дорад.

6. Номаи шашум ҳам ба мухотаби номаи боло навишта шуда, “Ҳам бад-ӯ нависад дар таҳияти малик ва таъзият ба вафоти волидаи ӯ, хотун, маликаи маҳди Ироқ, баррада-л-Лоҳу мазчаъаҳо ва сақо равзатаҳо” номида шудааст. Дар ин нома ба лутфи баён ва тариқи яққояи арзи таҳияту таъзият рӯ ба рӯ ҳастем, мазмуни таъриф ва таъзия моҳирона ба ҳам омадаанд.

Аз муҳтавои нома маълум мешавад, ки фоҷиаи марғи волида ҳангоме руҳ дода, ки аз воқеаи ба тахт нишастани подшоҳ ҳанӯз муддати зиёде сипарӣ нашудааст. Номае, ки дар он

мазмунӣ таҳияту таъзият, ё худ таърифу таҳият ба ҳам омада бошанд, дар эҷодиёти Ватвот боз ҳам дучор мешаванд.

7. Номаи ҳафтум истидъонома буда, унвони он чунин аст: “Ба малики Нимрӯз Абулфазл Наср ибни Халаф ал-Сехрӣ дар истидъои ӯ ба муовинати Султони аъзам, халладал-Лоҳу мулкаҳу”.

8. Номаи ҳаштум ҳам дар маънии мазкур дар номаи ҳафтум буда, “Бад-ӯ нависад дар ин маънӣ” унвон дорад. Маълум мешавад, ки чанд бор матлаби мазкур дархост шуда, вале посухи мақбул ба даст наёмадааст.

9. Номаи нухум “Ба исфаҳбади исфаҳбадон, малики Мозандарон Абулфатҳ Рустам ибни Алӣ ибни Шаҳриёр нависад дар ин маънии собиқ” унвон дорад. Манзур аз маънии собиқ, чунонки аз матни нома бармеояд, дархост барои қабули масъулият дар дарбори подшоҳӣ мебошад.

10. Номаи даҳум “Ба подшоҳи Ҷибол Алоуддин, малик-ул-машрик, Абӯалӣ ал-Ҳусайн ибни Алӣ нависад, дар ин маънӣ” номида шудааст.

11. Номаи ёздаҳум чунин унвон дорад:

Номаи даҳум ва ёздаҳум аз назари муҳтаво ба ҳам наздик буда, ба як подшоҳ навишта шудаанд. Муҳтавои номаҳо аз собиқаи пайванди муҳотаб бо хонадони Хоразмшоҳӣ, зикри чанд нуктаи муҳими вобаста ба тарафайни нома ва дархостҳои иборат мебошад, ки мазмунӣ сиёсӣ дошта, сухан дар бораи ба ҳам овардани лашкарҳо дар мавқеи муайян ба хотири маводдат мебошад.

12. Номаи дувоздаҳум ҳам аз ҷумлаи номаҳои расмӣ буда, “Ҳам ба ҷониби маҳруси амир, сипоҳсолори аҷали кабир, муайяди музаффарӣ мансур, носир-уд-давлат ва-д-дин Абӯшӯҷ Тӯтӣ ибни Исҳоқ, адома-л-Лоҳу харосатаҳу, нависад” номида шудааст.

13. Номаи сёздаҳум тақлиднома буда, “Дар тақлиди вилоят нависад” ном дорад. Бо ин нома силсилаи номаҳои сар мешаванд, ки дар онҳо исми муҳотаби муайян забт нагардида, ҳамчун навиштаи қолабӣ пешниҳод шудаанд, ки ба ҳукми дастури навиштани номаҳо дар мазмунҳои ҳамгун пешниҳод шудаанд. Ба ҷойи исми муҳотаб дар ин навиҳои номҳо аз калимаи “фалон” истифода мешавад, ки дар вақти навиштани нома ба исми шахси муайяне номи лозима ба ҷойи калимаи “фалон” оварда мешавад.

14. Номаи чаҳордаҳум дар тақлиди амали қазоват навишта шудааст, ки аз рӯи он вазифаи қозӣ ва ё қозиюлқузотӣ ба касе воғузур карда мешавад.

15. Номи понздаҳум дар тақлиди хитобат навишта шудааст. Яъне, аз рӯи он имомат дар гузоридаи намоз ба уҳдаи касе воғузур карда мешавад.

16. Номаи шонздаҳум “Дар тафвиқи мадраса ва тақлиди тадрис ва авқоф нависад” номида шудааст.

Ин нома чандон тӯлонӣ нест, вале аз нигоҳи муҳтаво бисёр ҷолиб мебошад, махсусан, бахши дуюми он, ки ба мавқеъ ва мақоми иҷтимоии мударриси мадраса дар он замон нигаронида шудааст.

17. Номаи ҳабдаҳум дар тақлиди истифои хиттае навишта шудааст.

18. Номаи ҳаждаҳум чунин унвон дорад: “Ба яке аз уммоли атроф нависад, дар тартиби умури вилоят ва таҳзиби аҳволи раият”. Дар ин нома дар радифи дигар матолиб ба табақаҳои мухталифи ҷомеа ишора шуда, равиши муносибат ба онҳо таъкид гардида, раиятпарварии подшоҳ таҳрир шудааст.

19. Номаи нӯздаҳум аз ҷумлаи номаҳои ихвониёт (дӯстона) буда, муҳотаби он бародари Ватвот мебошад. Нома чунин унвон дорад: “Ба бародари хеш Начибаддин Умар ибни Муҳаммад ал-Умарӣ ал-Балхӣ нависад, салому-л-лоҳи таъоло ала-л-аҳй ал-аъзизи-л-акрами Начибаддини ва таҳийётуху-с-сомиёту ва баракоту-с-сомиёту”.

20. Номаи бистум ҳам аз навиҳои ихвониёт (дӯстона) аст, ки ба Мунтаҷибаддин Бадъ Атобак, адома-л-Лоҳу фазлаҳу, навишта шудааст.

21. Номаи бисту якум ҳам аз навиҳои ихвониёт (дӯстона) буда, чунин унвон дорад: “Ба аҷали олам, комили мукаррами муфаззал, муҳаззабиддин, малику-н-нуввоби Абӯғоними ал-Бастомӣ нависад”.

22. Номаи бисту дуом ба яке аз катобаи Хуросон навишта шудааст.

23. Номаи бисту сеюм ҳам аз навъи ихвониёт аст, ки ба Баҳоуддин Абӯмуҳаммади Харақӣ, адома-л-Лоҳу фазлаҳу, навишта шудааст.

24. Номаи бисту чорум ба хоҷа, имом Адиб Собир, адома-л-Лоҳу фазлаҳу, навишта шудааст.

25. Номаи охир “Бар сабили мутоиба нависад, дар имтиҳони яке аз дабирони аблаҳ” номида шудааст.

Мундариҷаи руқъаҳое, ки таҳти унвони “Руқъае чанд муъҷаз” дар ин қисмати маҷмуа оварда шудаанд, ба тартиб фарогири чунин матлаб мебошанд: дар ҳаққи алавие, дар истизодат, бар сабили ҳазл, бар сабили салом ба бузурге, дар истидъои бузурге аз асҳоби қалам.

Аз рӯйи ахбори сарчашманигорон ва муҳаққиқоне, ки доир ба нусхаҳои хаттии маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир” даст задаанд, маълум мегардад, ки аз ин маҷмуа айни замон ду нусхаи аксӣ дар Китобхонаи миллии ҶИЭ маҳфуз мебошад, ки асли ҳар ду дар Туркия ва маҳалли китобаташон шаҳри Қуния аст [2, с.36].

Чунонки маълум аст, Қосими Туйсирконӣ маҷмуаи номаҳои форсии Рашидаддини Ватвотро ба чоп омода намуда, ба он китоб муқаддимаи муфасссале ҳам нигоштааст. Мувофиқи маълумоти ӯ, таърихи ҷамъоварии маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” дар миёни солҳои 551 ҳ. / 1156 м. - 568 ҳ. / 1173 м. ба вуқӯъ пайваستاаст [2, с. 18].

Агар таърихи мазкурро ба назар бигирем, пас, маълум мешавад, ки номаҳои Рашидаддини Ватвот, дар ҳақиқат, агарчи дар давраҳои мухталифи ҳаёти ӯ бино ба тақозои вазифааш нигошта шудаанд, ҷамъ ва тадвини онҳо дар айёми пириӣ нависанда сурат гирифтааст. Зеро ҳуди нависанда дар муқаддимаи маҷмуаи “Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор” ва дар сатрҳои поёнии муқаддимаи маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” доир ба ин масъала суҳан рондааст.

Дар охири умр ва пас аз касби таҷрибаи кофии нависандагӣ ба ҷамъоварии номаҳои худ оғоз кардани Рашидаддини Ватвотро аз тариқи ба маҷмуаҳо ворид кардани маҳсули эҷодиаш ҳам дарёфтани мумкин аст. Ба ин маънӣ, ки Ватвот ҳамаи номаҳояшро шомили маҷмуаҳояш накардааст, балки дар он миён ҳамонҳоро баргузидааст, ки ҳамчун дастуруламали нависандагӣ истифода шуданашон мумкин аст. Аз ин ҷост, ки Рашидаддини Ватвот дар баъзе номаҳояш исми муҳотабонро ҳазф карда, номаро ҳамчун қолаби муайян пешниҳод кардааст.

Агарчи Рашидаддини Ватвот дар масъалаи тадвини нахустин маҷмуаи номаҳо дар таърихи адабиёти форсу тоҷик нақши калидӣ дошта бошад ҳам, илова бар ин, ӯ низ дар маҷмуаи номаҳои худ аз навъҳои гуногуни нома, дар мисолӣ: султониёт (хусусӣ), ихвониёт (дӯстона) таҳниятнома ва тақлиднома, бо риояи меъёри муайяни забонӣ ва истифодаи моҳиронаи санъатҳои бадеӣ нақши босазое гузоштааст.

Муқарриз: Исрофилниё Ш., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улугзода
Адабиёт:

1. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ / М. Баҳор : ҷилди савум. – Техрон: Сипехр, 1341. – 465 с.
2. Ватвот, Рашидаддин. Номаҳо / Р. Ватвот : бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Қосими Туйсирконӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1965. – 262 с.
3. Ватвот, Рашидаддин. Латоиф-ул-амсол / Р. Ватвот: бо тасҳеҳ ва баргاردони Анварова Маърифат ва Оқилов Оқилбой. – Хучанд: Ношир, 2016. – 264 с.
4. Дехлавӣ, Амир Хусрав. Расоил-ул-эъҷоз, маъруф ба Эъҷози Хусравӣ / А. Х. Дехлавӣ : матни илмӣ-интиқодӣ бар асоси ҷаҳор нусха : бо муқаддима, тасҳеҳи матн, тавзеҳот ва шарҳи луғоту таркибот: Мисбоҳиддини Нарзикул. – Душанбе: Дониш, 2013. – 470 с.
5. Идрисӣ, Ҳабиб. Муаррифии нусхаи ҷадиди Абкор-ул-афкор фӣ-р-расоил ва-л-ашъор / Ҳ. Идрисӣ ва З. Белгагил. – Маҷаллаи эроншиносӣ, Соли сеюм. – 559- 604 с.
6. Нарзикул, М. Таърих ва назарияи номанигорӣ / М. Нарзикул. – Душанбе: Сино, 2009. – 140 с.

7. Нарзикул, М. Абкор-ул-афкор фй-р-расоил ва-л-ашъор / М. Нарзикул / Энциклопедияи милли тоҷик. – Ҷ. 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2011. – 607 с.
8. Оштиёнӣ, Аббос Иқбол. “Нусхаи хаттии “Абкор-ул-афкор фй-р-расоил ва-л-ашъор”” / А. И. Оштиёнӣ. – Техрон: Маҷаллаи ёдгор, 1891. – 86-95 саҳ.
9. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4-9 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
10. Халифа, Ҳочӣ. Кашф-ун-зунун / Ҳ. Халифа. - Истанбул: ҷилди I, 1895. – 332 с.

МАЧМУАИ НОМАҲОИ “АРОИС-УЛ-ХАВОТИР ВА НАФОИС-УН-НАВОДИР”-И РАШИДАДДИНИ ВАТВОТ

Дар мақола масъалаҳои аввалин анъанаҳои ба сурати маҷмуа фароҳам овардани номаҳо ба забони тоҷикӣ ва таҳияи маҷмуаи номаҳои “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир”-и Рашидаддини Ватвот мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ин маҷмуа, ки аз ду қисм иборат буда, қисмати аввал фарогири бисту панҷ нома бо забони арабӣ дар маъниҳои мухталиф ва яқчанд номаҳои кутӯҳро дар бар мегирад. Муҳтавои қисми дуюми китоби мазкур, ки шомили бисту панҷ нома бо забони тоҷикӣ дар маъниҳои мухталиф ва яқчанд номаҳои кутӯҳ иборат буда, ки онҳо бо тартиби муайян дар мақола баён гардидаанд.

Аз муқаддимаи маҷмуаи мазкур бармеояд, ки мақсади асосии Ватвот дар ҷамъу гирдоварӣ намудани номаҳои ин маҷмуа, танҳо маҷмуаи расоил ё худ номаҳояш мебошад. Бинобар ин, дар ин маҷмуа ба ғайр аз нома намунаи дигари эҷодиёти адиб ҷойгир нашудааст.

Дар маҷмуаи “Ароис-ул-хавотир” навъи гуногуни номаҳо истифода шудааст, ки онҳоро дар мақола бо тариқи зерин ҷудо намудаем, аз қабилӣ: султониёт (расмӣ), ихвониёт (дӯстона), таҳниятнома ва тақлиднома. Адиб дар ин навъи номаҳо сабки баёнро хуб истифода бурда, ҳунари волои худро бо обу ранги бадеӣ ҷилва додааст, ки аз назари тариқи баён ва тарҳи масъала хеле ҷолиб мебошад.

Калидвожа: Рашидаддини Ватвот, адиб, дабир, маҷмуа, нома, тоҷикӣ, арабӣ, султониёт (хусусӣ), ихвониёт (дӯстона), таҳниятнома, тақлиднома.

СБОРНИК ПИСЕМ “АРОИС-УЛ-ХАВОТИР ВА НАФОИС-УН-НАВОДИР”- РАШИДАДДИНИ ВАТВОТА

В статье рассматривается вопрос появления первых традиций составления сборников в виде писем на таджикском языке и анализируется сборник писем “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир”- Рашидаддина Ватвота. Этот сборник состоит из двух частей, в первой части собраны двадцать пять писем на арабском языке в развернутом виде и несколько коротких писем. Во вторую часть также включены двадцать пять писем на таджикском языке в развернутом виде и несколько коротких писем.

Из содержания настоящего сборника можно сделать вывод о том, что основная цель Ватвота собрать в один сборник все письма, состоящих из свода правил и личных писем. В связи с этим в сборник кроме писем не вошли другие произведения из творчества писателя.

В сборнике “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир” использованы различные виды писем, которые в данной статье мы разделили в нижеследующем виде: султанят (официальные), ихвоният (дружеские), таҳниятнома (поздравительные) и тақлиднома (подражание). Писатель в этих письмах показал свое мастерство и использовал хороший стиль изложения мысли в виде писем.

Ключевые слова: Рашидаддин Ватвот, писател, писец, сборник, письмо, таджикский, арабский, султанят (официальные), ихвоният (дружеские), таҳниятнома (поздравительные) и тақлиднома (подражание).

COLLECTION OF LETTERS "AROIS-UL-HAVOTIR AND NAFOIS-UN-NAVODIR" - RASHIDADDINI WATVOTA

The article discusses the emergence of the first traditions of compiling collections in the form of letters in the tajik language and analyzes the collection of letters “Arois-ul-havotir and

nafois-un-navodir” Rashidaddini Watvota. This collection consists of two parts, the first part contains twenty-five letters in arabic in expanded form and several short letters. The second part also includes twenty-five letters in the tajik language in expanded form and several short letters.

From the contents of this collection, we can conclude that Watvota main goal is to collect in one collection all letters consisting of a set of rules and personal letters. In this regard, in addition to letters, the collection did not include other works from the writer's work.

The collection “Arois-ul-havotir and nafois-un-navodir” uses various types of letters, which in this article we have divided in the following form: sultaniyat (official), ikhvoniya (friendly), takhniyatnoma (congratulatory) and taklidnoma (imitation). The writer in these letters showed his skill and used a good style of presenting thoughts in the form of letters.

Keywords: *Rashidaddini Watvot, writer, collection, letters, tajik, arabic, sultaniyat (official), ikhvoniya (friendly), takhniyatnoma (congratulatory) and taklidnoma (imitation).*

Маълумот дар бораи муллиф: *Гадозода М. Д. – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел: (+992) 93- 446-10-45.*

Сведения об авторе: *Гадозода М. Д. – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992)93 - 446-10-45.*

Information about the author: *Gadozoda M. D. – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 17/6 Muhammadiev Street, Dushanbe, 734019. Tel: (+992) 93 - 446-10-45.*

Манзур аз баррасии мавзуи “Ваҳдат” дар ашӯори Шаҳрия, пеш аз ҳама, бо мақсади рӯнамоии назари тасвиргаро ва диду боздидҳои ин шоири сарехбаён дар атрофи назари манзури ӯ ба диққатрабоиву ҷалб кардани ҷомеа ба ҳамгироиву ҳамбастагии бештар аст, ки дарёбем, то ӯро то чӣ ҳад муваффақ дошта бошад. Аз ин ҷиҳат аст, ки нахуст меҳом ба баромаду мабонии калимаи “ваҳдат” назари таҳқиқӣ дошта бошем ва чунон ки аз луғот ва фарҳангномаҳо бармеояд, аини мафҳум ба маъниҳои “ягонагӣ”, “сарҷамъӣ”, “муттаҳидиву иттиҳод”, “ба ҳам овардан” ва “муттасил” шуданро муайян мекунад, инчунин, бо така бар румузи ирфониву тасаввуфӣ, дар ҳадди ниҳой пайвандгариву васила бахшидан миёни инсонҳо ва ҳулосаи равобити инсон бо Худоро низ таъбир мекунад.

Мавзуи ваҳдат аз серистеъмолтарин мафҳумҳо дар осори бадеӣ ва дархурди ҳама замонҳо ба шумор меравад, ки адибон ва шоирон дар ҳар даври муҳите истифодаи босамари онро дар осор ва ашӯори хеш муҳим арзёбӣ кардаанд ва ба тариқи истифодаи каломии ифодагари ваҳдату тавҳид ҳамзистии озоишта ва ҳамраъйиву ҳамбастагӣ, ягонагиву баробариву бародарии миёни инсонҳоро тарғиб кардаанд. Чунон ки мавзуи асосии эҷодиёти адибони классики тоҷик Абдуллоҳи Ансорӣ, Носири Хисрав, Абӯсаиди Абулхайр, Бобоафзали Кошонӣ, Умари Хайём, Ҳаким Санои Ғазнавӣ, Фаридудини Аттор, Фаҳруддини Ироқӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Бедили Деҳлавӣ ва садҳо тани дигар дар осори хеш восяфи ин мавзуи куҳанашаванда ва то ҷовидон тарғибшавандаи адабиёт буданд ва то кунун ин ҷараён бо тавачҷуҳ бар каломии ба тавҳид ҷазбдиҳанда дар забони шоирони наваҷодаи мо, монанди Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Мирсаид Миршакар, Муъмин Қаноат, Ғоиб Сафарзода, Лоик Шералӣ ва дигарон низ батадрич идома ёфта, ҳамчун падидаи фикрӣ ва фитрии ташвиқшаванда ба саҳифаҳои пандомӯзи адабиёти тоҷик афзунӣ бахшидааст.

Дар ин миён як идда шоирони замони соҳибистиклолии кишвар низ, аз ҷумла, Ҳақназар Ғоиб, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Муҳаммад Ғоиб, Салими Хатлонӣ, Раъноӣ Мубориз, Алимӯҳаммад Муродӣ, Муҳаммад Холиқ ва дигарон низ ба ин мавзуи пураҳаммияти адабиёт бештар даст зада бошанд ҳам, вале Шаҳрияи Аҳтамзода аз зумраи он қаламкашони хушсалиқа ва боистеъдодест, ки албатта бо сурудани ашӯори тарғибгари сулҳ ва тараннумгари ваҳдат дар ин миён ҷойгоҳи махсусро ишғол намудааст.

Ҳоло, дар мавриде, ки ба мавзуи тавсияи “ваҳдат” дар шеъри Шаҳрия рӯ меоварем, бевосита тавачҷуҳ бар он равона мегардад, ки бояд бо огоҳӣ бар гуфтаҳои ин шоири хушқалом далоили арзишмандеро рӯйи даст дошта бошем ва ин назар комил аст, ки андешаву афкори ӯ нахуст ба ҳамзистиву ҳамбастагии мардумони олам ва, бахусус истеҳкоми устувори бо ҳам будани миллат, гиромӣ доштани дастовардҳои сулҳу пойдорӣ истиқлолу озодии кишварамон, Тоҷикистонро пеши рӯ мегузоранд ва ғундаи сатрҳои манзурро аз ҳар ҷиҳат муваффақ мебаранд.

Муҳимтарин падидаҳои таҳайюлии Шаҳрия дар шеърҳои бахшида бар ин мавзӯ, дар натиҷаи бардоштҳои ҳиссӣ ва таассуроти ӯ бар ҳаводиси солҳои 90-уми кишвар рост меоянд, ки мардумро ба вартаи ноамниву ҷангу ҷидол гирифта карда буд ва ҳассосияти шоирони ин даврро бештар ба худ ҷалб карда ва ба мавзуи рӯзмарраи аҳли адаб табдил ёфта буд. Ў, бештар иллату ранҷ ва ормонҳои ин замони пуртаҳлукаро дар шеъри хеш ба мавқеъ ҷой дода, бо маҳорати ғавқулӯда тавонистааст, ки ба ин усул розу дарду орзуҳои мардумро ба тариқи шеъри асил бозгӯ намояд.

Шаҳрия аз шоиронест, ки рӯзгори пурташаннучи ин солҳои мудҳишро, ки бар сари мардуми Тоҷикистон таҳлукаовару бадбахтиофар буд, беш аз дигар шоирон таҳаммул кардааст. Ў, бар асари бедодгариҳои ҷанги миллаткуш дар ин гирдобӣ ҳоил ва рӯзгори пур аз мочарову мушқил, аздастдодаҳо дорад ва ин ҳасрату озурдаҳолро беш аз дигарон ба ғудозу

ранҷ дарёфтааст. Ё, фоҷиаро бо чашми худ дидаву таҳаммул кардааст ва онро мешиносад ва бо ранги дарду доғи боровардаи ин фоҷиа шеърро мусаввар мегардонад ва дар симои ин шахси аздастдодаш сӯғвораи тамоми мардуми Тоҷикистонро менолад ва ба навҳа мегирад. Чунон ки дар шеъри “Марсияе барои падар”-аш, ки бо хитоб бар камондорону киноя бар ҳоли падари меҳрубонаш фармудааст, меҳонем:

Хабари куштани ту кушт маро,
Ё касе тир зад аз пушт маро?
Падаро, дасти ғаму андӯҳат,
Ҳар нафас мезанадам мушт маро!..

Падарам, во падарам, во падарам,
Тир зад бепадаре бар баданат.
Омадӣ зинда ту аз Ҷанги Ҷаҳон,
Ки шавӣ кушта ба ҷанги Ватанат?[9, с. 52]

-ва ҳулосаи чунин андух ва рӯзҳои саҳт ёро шоири ваҳдатсаро кардаанд.

Шоир, аз саҳтиҳо ба сарбурдаи мардуми Тоҷикистонро, чунон ки басарбурдаҳои худӣ ӯ ба шумор мераванд, бо ғаму андух дарёфтааст ва бо таваҷҷуҳ ба ин ҳама бори ташаннуҷ ва шикастҳо, расидани сулҳу субот ва ба ваҳдат гироидани мардуми кишварро дар ин шеъри саропо тасвир, самимона истиқбол мекунад ва, чунон ки иқрор мешавад, ваҳдати миллат барои ӯ руҳафзоиву болидагӣ ато кардааст. Бар ин асар аст, ки Шаҳрия расидани ваҳдати миллатро бо каломии сифатсозӣ “пайки шодӣ”, муждаи расидани “васл” ва “шерӣ вафо” дар “найистон”-и вучуд ба тасвир мегирад ва дар маврид ба арзи хушҳолии хеш меафзояд:

Муждаи ваҳдати миллат ба танам ҷон овард,
Субҳи нилуфариву шомӣ фурӯзон овард.
Даст бар даст ниҳоданду ҷу як мушт шуданд,
Пайки шодӣ ду бародар сарӣ як хон овард...
Домани нола ҷу барҷид наӣ миҷгонам,
Васли мо, шерӣ вафо, сӯи найистон овард [8, с. 22].

Ваҳдати миллӣ, тақвиятбахши пойдорӣ ва истехкоми ризоят ва сулҳ аст, зеро дар ин мафҳум ҳамдигарфаҳмиву ҳамраъӣ, мустақилияту озодиҳо ва ҳамзистии мардумон манзур гардидааст. Дар мавриди дигар, ваҳдат, аз назари Шаҳрия, ба сифат намунаи “қудрат бар ҷону имон”, фасли шукуфоиву айёми “фарвардини боғу бустон”, “тарҷумони олами садгуна”, “доруву дармони сулҳ” ва натиҷаи камол ётани истиқлоли инсонҳо ба шумор меравад. Чунон ки дар абёти зер меғӯяд:

Қудрате бар ҷону имон ваҳдат аст,
Фарвадини боғу бустон ваҳдат аст.
Олами садгунаву пурҳарфро,
Тарҷумону коргардон, ваҳдат аст.
Сулҳ мисли шишаву сангаш мазан,
Сулҳро доруву дармон ваҳдат аст...[8, с. 23]

Ҳатто, агар таъкид карда шавад, ки мундариҷаи ғоявии осори шаҳрияро мавзӯи диққатрабӯи ишқу муҳаббат ва садоқат ташаккул додаанд, ҷои шак нест, вале чунон ки аз қавли адабиётшиноси донишманд Анзурати Маликзод расидааст: “Дар эҷодиёти Шаҳрия ба ҷуз аз мавзӯи ишқ, мавзӯҳои дигар низ, аз қабилӣ ифтихори миллӣ, худшиносӣ, ваҳдату сулҳу салоҳ мавқеи намоёне доранд. Шаҳрия аслан посухгӯӣ ниёзмандиҳои ҷомеаи худ буда, меҳодад ормонҳои руҳониву маърифатии замонро дар шеър гунҷонад”[10, с. 5]

Бо таваҷҷуҳ бар ин гуфтаҳо ва ҳулосагирӣ бар мундариҷаву муҳтаво, дар асл метавон ҳулоса кард, ки шеъри Шаҳрияро бештар мафҳум ва маонӣ сулҳу истиқлолу ваҳдат ва дар натиҷа ормонҳои ватандорӣ, ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ ташаккул додаанд ва дар ин

эътимод муболигае нахоҳад буд, зеро айна мавзуъ дар эҷодиёти ӯ мавқеи калидӣ ва муносиб дошта ва ҳар тасвиру мазмуни асосӣ дар ин ашъорро метавон ба сифати рӯидаи эҳсосоти фарогир ва хунари офариниши ӯ дар каломии мавзун маҳсуб донист.

Ин сароҳатбаёнӣ Шаҳрияро метавон дар шеъри “Паёми ваҳдат”-и ӯ ба фасоҳат дарёфт, чунон ки меҳонем:

Шодам, ки аз чудой шеъре дигар нагӯям,
Ҳар сатри оташинам, бошад ба номи Ваҳдат!
Сарчамъ бод мардум, то ин, ки Тоҷикистон,
То ҷовидон бимонад, андар мақоми Ваҳдат! [8, с. 24]

Дар ҳар сурат тавсифи калимаи “ваҳдат”, бештар метавонад руҳдодаи дараҷоти муҳайяли рӯҳониву ҳиссиву мадракии Шаҳрия бошад, ки ба тасвири он бештар ба тариқи ҳавосу ҳисси ҷазбшуда саъй кардааст ва маълум мегардад, ки ӯ дар ҳоли офаридани шеър, баҳусус, ба ин калима ва маънии ботинии он амиқ ғӯтавар шудааст ва бар печидагӣ дар мазмуни он ҳассос аст.

Дар ин маврид метавон бар назари Матлубаи Мирзоюнус таъя кард, ки маҳз бо таваҷҷуҳ бар чунин эҳсосоти шоирон андешаи қавӣ дорад ва бо дарназардошти ҳиссиёти шоири хушному ҷовидон зиндаёд Фурӯғи Фаррухзод мегӯяд: “Дар чунин мавридҳо ашхоси ҳассос бештар рӯ ба шеър меоранд ва маҳз дар фазои ҳарири он паноҳгоҳе барои рӯҳи ранҷури худ пайдо мекунанд” [4, с. 5]. Ва Шаҳрия ба каломии руҳбахши даъваткунанда ба ҳамбастагии инсонҳо пайваста аз эҳсосоти ҳеш кор мегирад ва айна чунин паноҳгоҳеро дар сояи калимаи “ваҳдат” пайдо кардааст ва ин иддоро метавон дар ашъори ба ин мавзуъ бахшидаи ӯ ба шаҳодат дарёфт.

Чунон ки аз мутолеот бар меояд, ҳарчанд дар ин мавзуъ қариб ҳама шоирони давр таваҷҷуҳ зоҳир карда бошанд ҳам, аммо назару дид, интиҳоби мавзуъ ва тарзу услуби шеъроярии Шаҳрия дар сабку қолаби тарҳнамудаи ҳуди ӯ ва ба шеваи хос падид омадаанд, ки метавонанд ҳамзамон таҳо бар асолати шоирии ӯ мутааллиқ бошанд. Аз ин лиҳоз, метавон афзуд, ки Шаҳрия шоирест, ки, баҳусус, ба каломии мадракии “ваҳдат” ба тариқи назару диди ормонии худ менигарад ва дар маврид соҳиби сабку савту салои худ аст ва чунин хунари волаи шоирӣ дар миёни дигар эҷодкорон қору эҷоди ӯро ба тафовут ва бо бартаи бештар муаррифӣ кардааст. Аз ин ҷост, ки дар шеъри мондагор ва ормонии Шаҳрия, каломии ваҳдат бештар муассир мерасад ва ба тавассути чунин каломии тарғибӣ ва даъватгар, мувофиқи мақсад ба иттиҳод ва ҳамбастагиву ягонагӣ ва, баҳусус сарчамъ намудани мардуми кишвар, инчунин матраҳ намудани заминаи худшиносӣ ва дарки хувияту ифтиҳороти миллӣ, шиносонидан ва ҷалб намудани мардум қомеъ аст ва ҳамчунон ки маълум аст, Шаҳрия ба тариқи шеър даъват ба амал оварданро пуртаъсир ва авлотар донистааст. Ӯ бар ин ақида аст, ки шоирон мунодиёни сулҳу ваҳдат маҳсубанд вар робита ба пойдории сулҳу субот сухани аҳли эҷод бештар метавонад муассир бошад:

Шоиронро сулҳ бинвозад мудом,
Вожа-вожа шеъри онон ваҳдат аст.
Метаровад аз найи ҳар хома шеър,
3-ин найистон, шаккаристон ваҳдат аст.
Ман ниёиш хонамат, эй ҳамватан,
Нусрати мо, тоҷдорон, ваҳдат аст.
Марзу буми орзуву ишқро,
Офтобу обу борон ваҳдат аст... [8, с. 23].

Чунон ки бармеояд, Шаҳрия шоири вассофи ишқу муҳаббатӣ зебой ва, пеш аз ҳама, шоири тараннумгари сулҳу ваҳдат аст. Ӯ шоири ватанпараст ва ватандӯст аст, ки ба ҳеҷ ваҷҳ дарди маҳалгарой ва маҳалгароёнро тобу тавон надорад ва дар ҳама ашъори ҳеш маҳалгароёнро мазаммат, сарзаниш ва нақӯиш мекунад ва бар оқибати ногувору нохуши дарди маҳалгарой хушдор медиҳад. Мақсади Шаҳрия бо чунин тарзи муносибат ба

бардоштҳои ҳиссиӣ ӯ, расидан ба истиклолияти давлат, гиромидошти ёдвораҳои таърихиву тамаддунӣ, устувор намудани ваҳдати миёни инсонҳо, баҳусус ҳамватанон ва пайвандҷустани мардум ба арзишҳои башарӣ ва борвар доштани нахли дӯстиву рафқат ва бародариву ягонагии ҷомеаи инсонӣ мебошад. Ӯ, дар шеъри “Ваҳдат”, ки дар ғавқ низ зикр гардида, бо таваҷҷуҳ ба дӯстиву ҳамбастагии аҳли башар мефармояд:

Дил ба Ваҳдат додани мо зиндагист,
Ҷовидон ин ҷону ҷонон Ваҳдат аст!..
Зистан аз баҳри худ, ҷоно, хатост,
Буданат бо ҷумла ёрон, Ваҳдат аст! [8, с. 23]

Дар маврид, шеъри Шаҳрия, ёдовари ин байти ҷовидонаи устод Мирзо Турсунзода аст, ки гуфта буд:

Халқи олам дӯст бо мо гаштааст,
Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун!

Ваҳдат, аз дидгоҳи Шаҳрия, нерӯи созанда аст, ки манбаъ ва сарчашмаи ҳамбастагӣ ва якдили миёни аҳли башариятро танзим менамояд ва устувориву побарҷо будани он нисбат ба ғайри ваҳдатро таъмин мекунад. Шоир дар саросари осори хеш, ки дар мавзӯи ишқ бошад ва ё ҷи лирикаӣ иҷтимоӣ бошад, умуман дар ҳар маврид ба дастоварди мардуми Тоҷикистон, ваҳдати комил, ки бо аҳли комилу сабқӣ дуруст бар ибтикороти созандаи Пешвои миллат комёб гардидаанд, мардумро ба ҳамдигарфаҳмиву ваҳдат даъват менамояд, ба ҳақде ки ин иддаоро дар шеъри “Диёри Ваҳдат” метавон ҷун намунаи арзишманд ба мушоҳида гирифт, ҷунон ки бар ин истикбол болида меғӯяд:

Гулхандаи мо баҳори Ваҳдат бошад,
Лабхандаи мо нисори Ваҳдат бошад!
Моему муҳаббат аст дар пешаи мо,
Ин шева ҷи ифтихори Ваҳдат бошад!
Дардест агар ба ҷони мо танҳой,
Хушбахт касе, ки ёри Ваҳдат бошад!
Бо ҳам будан, ҷу ҳаст армони дилам,
Дилро ҳама дам хумори Ваҳдат бошад!
Аз сидқу вафодории ин миллати ишқ,
Шашӯи Ватан диёри Ваҳдат бошад!..
Таърихи башар ба ёди худ бинвишта:
-Тоҷик, худ аз табори Ваҳдат бошад! [8, с. 25]

Имрӯзҳо дар Тоҷикистон ҷумбише унвонии “Ҳаракати эҳё ва ваҳдати миллий” фаъолият дорад, ки бевосита пеш аз ҳама, онро ҳосили талошҳои ҳастанопазир, афкори созанда, ҳирадмандона ва ибратомӯзи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, бо ҳулоса бар иқдоми наҷотбахши ӯ аз падидаҳои номатлуб, ки давлат ва миллатро ба хатари нобудшавӣ мубтало мекарданд, метавон маҳсуб донист. Ҷунон ки маълум аст, ин ҳаракат тамоми нерӯи ҳудро барои таҳкиму тақвият бахшидани дастовардҳои тамаддуниву фарҳангӣ, якпорчагии миллату давлат, ҳифзи мероси ниёгон ва ваҳдати комили мардуми мамлакат равона карда ва комёб ҳам шудааст.

Дар шеъри «Гулафшони Ваҳдат» шоир вобаста ба имконоти тасвир тамоми гузаштаи таърихӣ миллати тоҷик, шикасту рехт, ҳазору сад соли шикаст ва ибратомӯз будани “қисмат”-и нахустин давлати Сомониён ва, баҳусус, Оли Сомонро, ки рӯзгоре бо сабабҳои носозгорӣ боиси аз ҳам рехтани ин давлати абарқудрат гардида буд, фаротар аз тахайюлотӣ хеш давр мезанад ва бо пешӣ рӯ овардани ҷасорату матонат, муросо бо раият, инчунин ба ваҳдат овардани миллат ва ташаккул додани сохти нави давлатдории расмӣ тоҷикон, бо ибтикори Пешвои он, ба сифати панду насиҳат ва хушдор барои насли оянда, моҳирона ба риштаи назм кашида, ба тавсиф овардааст, ки:

Оли Сомон дарси Ваҳдат медиҳад тоҷикро,
Қисмати Сомониён омӯзгори Ваҳдат аст!
Тахти Сомон дар Бухоро гар фурӯ афтода буд,
Ҳайкалаш дар Тоҷикистон шаҳриёри Ваҳдат аст!...[8, с. 26]

Таркибот ва ибораву ифодаҳои зерин, аз ҷумла сулҳи пойдор, хувияти миллӣ, ягонагии миллат, якпорчагии Ватан, ҳифзи муқаддасот, устувории амният, таҳкими худшиносӣ, оини ватандорӣ, ватандӯстӣ, ифтихороти миллӣ, саодати мардум, ҳамзистии мустаҳками мардуми тоҷик, озодиву ободии Тоҷикистон, гиромидошти гузаштаи таърихӣ, посдорандагии урфу одот ва русуми мардуми тоҷик, шукргузорӣ бар муқаддасоти миллӣ, эҳтиром бар Парчаму Нишон, Суруди миллӣ, пайғирӣ аз иқдоми созанда ва хирадмандонаи Пешвои миллат ва ғайра, барои тақвият додани афкори ваҳдатгарои Шаҳрия бештар мувофиқ расида ва ба ин тариқ, чунин усулҳои тасвирифари сабки ҳоси шоир ва ҷойгоҳи ӯро дар назми тоҷик бештар рӯнамо гардонда, ӯро ҳамчун шоири тараннумгари таронаи ваҳдат, бештар маҳбуи мардум ва умуман ҳаводорони каломаш гардондааст.

Ваҳдат, вожаи ормонии Шаҳрия буда, манзур аз ин маънӣ, мафҳуми “Ваҳдати миллӣ” ба шумор меравад, ки дар он иттиҳоду иттифоқ ва якдили мардуми кишварро ба тавсиф мегирад ва ба посдори “ваҳдат” аҳсант меҳонад:

Аҳсант ба оне, ки дар ин хоки Ватан,
Шоиствау посдори Ваҳдат бошад! [8, с. 27]

Нақши ваҳдат дар ин ашъори Шаҳрия дар маркази диққати ӯ ҷой дошта, паҳлуҳои рушду камоли аҳли ҷомеа ва тарбияи маънавию маърифатии он бо устувор нигоҳ доштани таъсир ва мавқеъпазирии каломи ваҳдат дар чунин иқдоми созанда, бо услуби ҳоси шоирӣ ва истеъдоду саликаи баланди шоирии ӯ дар офаридани образи бадеӣ воқеъбинона болои қор омадааст.

Шаҳрия аз зумраи адибоне ба шумор меравад, ки дар пайғирӣ бо чунин ибтикор бештар ба сулҳу ваҳдати миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, тасвири ваҳдатро бо тавсифоти тарғибгарона беш аз дигар шоирони ҳамқадами худ тараннум кардааст. Ҳамзамон, истифодаи фаровони калимаи “ваҳдат”, маҳз дар шеъри Шаҳрия, дурри бебаҳоро менамояд, ки аз нигоҳи ӯ заминаи сулҳи фароҳамомадаро бо устувориву пойдорӣ ва таҳкиму эмин доштани он тарғиб менамояд.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Рӯйхати адабиёт:

1. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ. Фанни шеър. (Танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Хусейнзода ва Х.Шарифов). – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
2. Асозода, Худойназар. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
3. Зехнӣ, Тӯрақул. Санъати сухан. – Душанбе: Адиб, 2017. - 400 с.
4. Матлубаи Мирзоюнус. Шукуфаи андӯх. Нашриёти давлатии ба номи Р. Ҷалил. – Хучанд, 1999. - 232 с.
5. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам (Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп: У. Тоиров). – Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.
6. Сафаров, Умар. Сиёвуши Касроӣ ва “шеъри нав”-и форсӣ. - Душанбе, 1996. - 144 с.
7. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти асри бистуми тоҷик. – Душанбе, 2006. - 455 с.
8. Шаҳрияи Аҳтамзод. Бар ман дуо кунед... - Душанбе: Адиб, 2021. – 168 с.
9. Шаҳрияи Аҳтамзод. Таронаҳои ватандорӣ. – Душанбе: Донишварон, 2019. - 68 с.
10. Шаҳрияи Аҳтамзод. Зан дар асорати танҳой. – Душанбе: Адиб, 2003. - 96 с.
11. Шеърдӯст, А. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон. – Техрон, 1390. - 758 с.

ТАРАННУМИ ВАҲДАТ ДАР АШЪОРИ ШАҲРИЯИ АҲТАМЗОД

Мақолаи мазкур назару андешаи Шаҳрияи Аҳтамзод ва мавзӯи “Ваҳдат” дар ашъори ӯро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Афкоре, ки дар ин мақола баррасӣ шудаанд, дар тавсифи тараннуми мавзуи “Ваҳдат” болои қор омада, бештар ба назари шоиронаи Шаҳрия дар ин мавзӯ дахл дошта, ифшоғари рози ватандӯстонаи шоир мебошанд, ки дар саросари ашъори ӯ ба чашм мерасанд.

Муаллиф ба чунин натиҷа омадааст, ки нақши ваҳдат дар ашъори Шаҳрия дар маркази диққати ӯ қой дошта, паҳлуҳои рушду камоли аҳли ҷомеа ва тарбияи маънавия маърифатии он бо устувор нигоҳ доштани таъсир ва мавқеъпазирии каломи ваҳдат дар чунин иқдоми созанда, бо услуби хоси шоирӣ ва истеъдоду салиқаи баланди шоирии ӯ дар офаридани образи бадеӣ воқеъбинона болои қор овардааст.

Калидвожаҳо: Ваҳдат, Ватан, Пешво, Тоҷикистон, сулҳ, тоҷик, таърих, истиқлол, шиқ, ҳушиносӣ, ватанпарастӣ, садоқат ва ғайра.

ВОСПЕВАНИЕ ЕДИНСТВА В СТИХАХ ШАХРИИ АХТАМЗОД

Данная статья подробно рассматривает мысли и взгляды Шахрии Ахтамзода и внутренние чувства одарённой поэтессы на тему “Единство” в его поэзии.

Собранные в этой статье мысли посвящены теме “Единство”, которые опираются на поэтическое чувство Шахрии, а также обобщающие её взгляды на тему, что прослеживаются во всем цикле стихов поэтессы.

Автор пришел к выводу, что роль единства в стихах Шахрии находится в центре её внимания. В создании художественного образа поэтессы реалистично рассмотрела аспекты развития общества, его духовно-познавательного воспитания, сохраняя влияние и позицию слова единства в таком творческом движении, обладая уникальным поэтическим стилем и высоким талантом.

Ключевые слова: Единство, Родина, Лидер, Таджикистан, мир, таджик, история, независимость, любовь, самопознание, верность к отчизне, преданность и другие.

THE CHANTING OF UNITY IN THE POEMS OF SHAHRIYA AHTAMZOD

This article carefully examines the thoughts and views of Shahriya Ahtamzoda and the inner feelings of a gifted poetess on the topic “Unity” in her poetry.

The thoughts collected in this article are devoted to the topic “Unity,” which are based on Shahriya’s poetic feeling, as well as her generalizing views on the topic that can be traced throughout the poetess’s entire cycle of poems.

The author came to the conclusion that the role of unity in Shahri’s poems is at the center of her attention. In creating an artistic image, the poetess realistically considered aspects of the development of society, its spiritual and cognitive education, preserving the influence and position of the word of unity in such a creative movement, possessing a unique poetic style and high talent.

Keywords: Unity, Motherland, Leader, Tajikistan, peace, Tajik, history, independence, love, self-knowledge, loyalty to the fatherland, devotion and others.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Анӯшаи Салимдухт – Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти (PhD) кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 883001154

Сведения об авторе: Гулова Анушаи Салимдухт – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 883001154

Information about the author: Samadova Guljahon – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, (PhD) doctoral student theory and history of literature. Address: 734019, 17/6 Muhammadiev st., Dushanbe, phone: (+992) 883001154.

Яке аз шоирони асри X, ки суннати андарзофарии адабиёти аҳди бостонро идома дода, мазмунҳои пандуахлоқиро дар эҷодиёташ ба мавқеи аввалиндараҷа расондааст, Абушакури Балхӣ мебошад. Шиносоии умумӣ бо осори боқимондаи Абушакури Балхӣ ва асарҳои таҳқиқии мавҷуд, бар ин нукта далолат намуда, аз шоири тавоно буданаш дарак медиҳанд. Мутаассифона, аз мероси адабии Абушакури Балхӣ, ки воқеан ҳам, соҳиби ашъори зиёд будааст, то замони мо миқдори каме расидааст.

Афкор ва таълимоти пандуахлоқии Абушакури Балхӣ аз ҳама бештар дар маснавии “Офариннома”-и ӯ ба тариқи барҷаста ифода ёфтааст. Аз ин маснавии бузург қисмати каме боқӣ монда бошад ҳам, он имконият медиҳад, ки дар хусуси диду назари ахлоқии шоир ва тарзу воситаҳои ифодаи он то дараҷае тасаввурот пайдо намуд.

Маснавии мазкур дар соли 948 мелодӣ, ҳангоми дар дарбори Нӯҳ ибни Насри Сомонӣ будани Абушакури Балхӣ навишта шудааст. Саид Нафисӣ маснавии мазкурро яке аз шоҳкорҳои баланди забони форсӣ донистааст, ки шоир дар баҳри мутақориб ва дар ҳикмату андарзу панд сурудааст [9, с. 1233].

“Офариннома”-ро дар таърихи адабиёти навини классикии форсу тоҷик метавон нахустин маснавии комилан ахлоқӣ донист, ки бо риояи суннати адабиёти аҳди бостон иншо шудааст. Суннати мазкур ҳам дар мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам шеваи баёни “Офариннома” ҳис карда мешавад. Гузашта аз ин, Абушакури Балхӣ дар таълифи маснавӣ ба андарзҳои адабиёти қадим, баҳусус, паҳлавӣ, таъя намудааст. Баррасии мавзӯҳои ахлоқии “Офариннома” бар ин шаҳодат дода, аслан, дар кушодани моҳияти хирад, дониш, аҳли дониш ва ҳосиятҳои доноён, дар нодонӣ ва муҷтаниб будан аз нодонӣ, дар сухан гуфтан, дар ҳикмату амсол, дар дӯстӣ ва ҳуқуқи он, дар душманӣ кардан ва асбоби душманӣ ва душман, дар мавъизаи фарзанд ва тарбияти вай, дар подшоҳӣ кардан, дар хидмати подшоҳон, андар сабр ва шитоб, дар боби некӣ ва бадӣ, дар ҳӯи неку бад, дар нухуфта доштани розҳо, дар дунё ва хирс гуфта шудаанд.

Номгӯи мавзуи овардашуда матолиби асосии андарзномаҳои адабиёти аҳди бостонро ташкил медиҳанд, ки дар таъя ба шарифтарин сифати инсонӣ ва неъматҳои худододӣ – хирад, гуфта шудаанд. Мавзӯҳои мазкур, ки дар маҷмӯъ, асоси таълимоти ахлоқии Абушакури Балхиро ташкил медиҳанд, бо низоми муайян ироа шудаанд ва дар асоси ҷаҳонбинӣ ва нуктаи назари шоир нисбат ба маърифати оламу одам ироа гардидаанд. Аз ин нуктаи назар ҷаҳонбинии шоир бо воқеияти объективӣ, ки бо муносибатҳои ҳаёти иҷтимоии замони зиндагӣ робита дорад, мутобиқат мекунад. Ин маъниро Холиқ Мирзозода пай бурда, менависад, ки дар фикрҳои пандомези шоир андешаҳои фалсафии ҷиғунагии ҷаҳонро маънидод кардан мушоҳида мешавад. Дар шеърҳои ӯ ба кори худ мустақил будани ҷаҳон, ба хоҳиши инсон вобаста набудани кори ҷаҳонфарин ва аз дунё бадӣ дидани одам сухан рафтааст, ки дар он оҷизии инсон дар назди тақдир ва мазлумии ӯ дар ҷаҳони торики феодализм акс ёфтааст:

Напояд ҷаҳон бар ту, в-ар пояде,
Аз ӯ ҳар бадӣ, к-ояде, шояде.
Чунин омаду ту нахоҳӣ чунин,
Писанда най бо ҷаҳонфарин.
Нагардад ба коми ту ҳаргиз равиш,
Равиш дигару ту ба дигар маниш.
На ҳар-ч ояд андар дили мо гумон,
Ба он гуна гардиш кунад осмон [8, с. 218].

Азбаски асли “Офариннома” боқӣ намондааст, мо намедонем, ки маснавӣ бо кадом мазмуну матлаб оғоз ёфта бошад. Мураттибони ашъори боқимондаи Абушакури Балхӣ

хангоми ба нашр расондани “Офариннома” дар мавриди тартибу низом бахшидан ба абёти маснавӣ, онро бо порчае дар мавзуи хирад оғоз бахшидаанд [2, с. 150].

Абушакури Балхӣ дар масъалаи муайян намудани моҳияти хирад бар ин назар аст, ки он ҳокими инсон буда, тани ӯ ходими он ба ҳисоб меравад:

Хирадманд гӯяд: “Хирад подшост,
Ки бар хосу бар ом фармонравост.
Хирадро тани одамӣ лашкар аст,
Ҳама шахвату орзу чокар аст”. [3, с. 47].

Шоир ба мисли андарзномаҳои аҳди бостон таъкид мекунад, ки маҳз ба василаи хирад инсон “бе миёнчиву бе раҳнамоӣ” ба ин маънӣ мерасад, ки ҷаҳонро соҳибе чун Худованд аст:

Хирад бе миёнчию бе раҳнамоӣ,
Бидонад, ки ҳаст ин ҷаҳонро Худой [3, с. 47].

Танҳо шахси соҳиби хирад медонад, ки покию шарм ва дурустиву роҳию гуфтори нарм аз ҳӯи ашхоси пок дар рӯи замин ва малоик дар фалак мебошанд:

Хирадманд донад, ки покию шарм,
Дурустиву роҳию гуфтори нарм
Бувад ҳӯи покуну ҳӯи малак,
Чи андар замину чи андар фалак [3, с. 47].

Аз ин рӯ:

Хирад, чун надонӣ, биёмӯзадат,
Чу пажмурда гардӣ, барафрӯзадат [3, с. 47].

Баъди ин ҳама Абушакури Балхӣ ҷанбаҳои гуногуни хираду хирадмандиро дар робита бо ҳаёти маънавии инсон, аз он ҷумла ахлоқи ӯ, баён медорад. Ба қавли шоир, аз миёни гурӯҳи одамон хирадмандонро мартабаи баландтаре насиб гаштааст, зеро хирад дар тани мардумӣ подшоҳест, ки ба сифати шубон онро аз ҳавою ҳавас ва ози гургона нигоҳубин менамояд, марди хирадманд хешро назора мекунад ва аз гуноҳу бадӣ пок нигоҳ медорад, аз ин рӯ, хирад барои инсон аз ҷашму биной ва доноӣ болотар меистад. Ниҳоят, шоир барои одамон хирадро роҳбалад ва ёри ҳамешагӣ таманно менамояд:

Хирад бод ҳамвора солори ту,
Мабод аз ҷаҳон ҷуз хирад ёри ту [3, с. 47].

Дар низоми таълимоти ахлоқии Абушакури Балхӣ баъди хирад масъалаи дониш, аҳли дониш ва ҳислати доноён қарор дода шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки барои инсон танҳо хиради азали бастанда нест, балки онро ба василаи дониш такмил додан зарур меояд.

Абушакури Балхӣ ба арзиши илму дониш дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа баҳои воқеӣ додааст. Ӯ ба василаи иброи ҷандин матлабҳои шоирона барои равшан намудани моҳияти дониш ба натиҷае мерасад, ки дунёро танҳо аз роҳи дониш метавон маърифат намуд:

Касе к-ӯ ба дониш барад рӯзгор,
На ӯ ёфта монад, на омӯзгор.
Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан,
Ба дониш тавон риштану тофтан [3, с. 47].

Аз мисраҳои зерин чунин ҳулоса карда мешавад, ки ба инсон таъйиду фар на бо зар, балки бо дониш мерасад ва қимату арзиши инсон аз дониш аст:

Хирадманд гӯяд, ки таъйиду фар
Ба дониш ба мардум расад, на ба зар.
Чу доно шавад марди бахшандакаф,
Мар ўро расад бар ҳақиқат шараф [3, с. 47].

Бузургии инсон аз дониши ӯ ҳосил мегардад. Мартабаву мансаб на донишро, балки дониш мансабу мартабаи шахсро ба вуҷуд меорад:

Бад-он кӯш, то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, зуд воло шавӣ.
На донотар он, ки волотар аст,

Ки волотар аст он, ки донотар аст [3, с. 47].

Шоир чойи ин мансабу мартабаро муқаррар карданӣ шуда, иброз медорад, ки шоҳон дар ҳукмронии худ аз донишмандон роҳ мечӯянд ва ҳамеша ба онҳо ниёз доранд:

Набинӣ зи шоҳон, ки бар тахту гоҳ

Зи донандагон боз чӯянд роҳ.

Агарчи бимонанд деру дароз,

Ба доно бувадшон ҳамеша ниёз [3, с. 47].

Тавре ки дида мешавад, дар таълимоти ахлоқии Абушакури Балхӣ дониш хиради инсонро такмил дода, соҳиби хислатҳои ҳамида мегардонад. Рафтору амали инсон зухуроти хиради ӯ мебошанд ва дар ин маврид волоияти хирад бо дониш робитаи мустаҳкам дорад:

Хирадманд гӯяд, ки бунёди хӯй

Зи шарм асту дониш ниғаҳбони ӯй [3, с. 47].

Дар таълимоти ахлоқии Абушакури Балхӣ баъди хираду дониш ба забон ва суҳан диққати хосса дода шудааст. Шоир аҳаммият ва моҳияти суҳанро дар ҳаёти инсон кушода, як қатор фикрҳои арзишманд баён намудааст. Аз ҷумла, ӯ ба забон ҳамчун восита ва қувваи бурро ва тавоно баҳо додааст:

Шунидам, ки бошад забону суҳан

Чу алмоси бурроғу теғи куҳан.

Суҳан бифканад минбару дорро,

Зи сӯроҳ берун кашад морро [3, с. 48].

Қадру манзалати ҳар як инсон бо вазни суҳан, яъне бо таъсири он ба ӯ баҳо дода мешавад, ки метавонад гуногун бошад. Аз нуқтаи назари шоир, суҳан – забон, дар мавқеи муносиб ва ба тариқи баркашида бояд баён гардад, суҳани бад ба мисли мори заҳрдор аст, ки аз гуфтани он худдорӣ ва ҳазар кардан зарур аст, суҳани нек ба ёқут нисбат дода шудааст, ки дар вазн сабуку аз нигоҳи арзиш қиматнок аст, дар як маврид суҳан ифодакунандаи хирад ва андешаи соҳиби он аст.

Фикри дигари Абушакури Балхӣ ин аст, ки қадру манзалати суҳан ба гӯяндагони он робита дорад ва аз забони некусуҳанон баланд ва аз гуфтори бадзабонон паст мешавад:

Суҳан гарчи бошад гаронмоятар,

Фурӯмоя гардад зи кампоятар.

Суҳан к-аз даҳони бузургон равад,

Чу неку бувад, достоне шавад [3, с. 48].

Дар “Офариннома” баъди кушода додани моҳияти хирад, илму дониш ва суҳан дар ҳаёти инсон бо абёте воমেҳӯрем, ки ба панду амсол ва ҳикмат бахшида шудаанд.

Байтҳои зиёдеро аз “Офариннома” овардан мумкин аст, ки намунаҳои арзишманди суҳанони ҳикматомез мебошанд, мо бо овардани ду намуна аз онҳо қаноат мекунем:

Маниш бояд аз мард чун сарв рост,

Агар бурзу боло надорад, равост [3, с. 57].

Ва:

Задан мардро чӯб бар тори хеш,

Беҳ аз боз гаштан зи гуфтори хеш [3, с. 63].

Дар низоми таълимоти ахлоқии шоир ба ҳикмат ҳамчун фазилати инсонӣ диққати махсус дода шудааст, зеро он шахсро аз офати дунё ҳифз мекунад. Вале ҳикмат ҳамчун шаклдиҳандаи зиндагии ахлоқии инсон пас аз таҷриба андӯхтан дар дунё ҳосил мешавад ва барои он фурсат ва замони тулонӣ зарур аст. Шоир барои кӯтоҳ кардани ин фурсат ҳикмати аслофро, ки аз таърихи тулонӣ ва таҷрибаи дуру дарози наслҳо гузаштааст, ба ҳонанда пешниҳод намуда, зеҳни онҳоро тоза мекунад. Дар ин маврид Абушакури Балхӣ, на танҳо ба сифати шоири тавоно, балки ҳаками фозилу хирадманд ҷилвагар гардида, ҳикматҳои хешро дар қолаби байт ба тариқи барҷаста баён менамояд.

Ҳикмати Абушакури Балхӣ доманаи васеъ дошта, мавзӯҳои гуногуни ҳаёти инсонро дарбар мегирад. Инҳо боварии инсонро ба кушода шудани мушкilotи ӯ, омадани шодӣ пас аз андух, ба дониши худ мағрур нагашта, пайваста аз дигарон омӯхтан, дар коре бе раҳнамо

машғул нагаштан, аз кори наомадаву нашуда ғусса хӯрдан, пайваста машғули омӯхтани илму дониш будан, сабру таҳаммулро аз даст надодан ва амсоли инро фаро мегиранд.

Ҳамин тавр, аз баррасиҳои анҷомшуда маълум мегардад, ки манбаи асосии абёти ҳикматомези Абушакури Балхӣ, пеш аз ҳама, андарзномаҳои аҳди бостон ба ҳисоб мераванд. Шоир аз омӯзаҳои ахлоқии аҳди бостон ба таври васеъ истифода намудааст, ки чунин муносибат намунаи барҷастаи идомаи суннати андарзнигории адабиёти аҳди бостон ва содиқ мондан ба ҳикмати аслоф буда, дар қиёс бо дигар қавлу матлабҳои “Офариннома” возеҳтар ба назар мерасад.

Ҳодисаи мазкурро метавон чунин ҳам шарҳ дод, ки дар таълимоти ахлоқии Абушакури Балхӣ, ба мисли таълимоти ахлоқии оини зардуштӣ ва дар робита бо он андарзномаҳои аҳди бостон, хирад муҳаббати худододисту мартабаи он ташаккул додани ахлоқ ва дар айнаи ҳол, зиндагии ахлоқӣ шартӣ асосии хирад аст. Илму дониш воситаи асосии баланд бардоштану қувват додани хирад мебошанд. Сухан ва забон ифодагари дараҷаи тафаккури инсон ё хиради ӯст. Ин се унсур: хирад, илму дониш ва сухан камолоти маънавию ахлоқии инсон ва мавқеи ӯро дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ муайян намуда, дар як маврид ин муносибатҳоро ба танзим мегиранд. Ба тарзи дигар, унсурҳои мазкур барои баҳо додан ба арзишҳои ахлоқии шахсияти инсон ҳамчун меёр ба ҳисоб мераванд.

Дар низоми таълимоти ахлоқии шоир ба ҳикмат ҳамчун ғазилати инсонӣ диққати алоҳида дода шудааст, зеро он шахсро аз офати дунё ҳифз мекунад. Вале ҳикмат ҳамчун шаклдиҳандаи зиндагии ахлоқии инсон пас аз таҷриба андӯхтан дар дунё ҳосил мешавад ва барои он фурсат ва замони тулонӣ зарур аст. Шоир барои кӯтоҳ кардани ин фурсат ҳикмати аслофро, ки аз таърихи тулонӣ ва таҷрибаи дуру дарози наслҳо гузаштааст, ба хонанда пешниҳод намуда, зеҳни онҳоро тоза мекунад. Дар ин маврид Абушакури Балхӣ, на танҳо ба сифати шоири тавоно, балки ҳаками фозилу хирадманд чилвагар гардида, ҳикматҳои хешро дар қолаби байт ба тариқи барҷаста баён менамояд.

Адабиёт:

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Суннати андарзофаринӣ то даврони Фирдавсӣ. // Садои Шарқ. – №2. – С. 104-116.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ: // Ахтарони адаб; таҳияву тадвини матн бо муқаддимаи Х. Шарифов ва А. Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ: дар таҳти таҳрири А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 407 с.
4. Балхӣ, Бадё. Пандномаи Анӯшервон // Ахтарони адаб; Ашъори ҳақимон ва орифон: таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Х. Шарифов ва А. Абдусатторов. – Ҷилди 13. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с. – С. 79-179.
5. Бертельс, Е. Э. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс // Избранные труды. Т. 1. – Москва: Издат. восточ. литер., 1960. – 555 с.
6. Занд, М. Шесть веков славы. Очерки истории персидско-таджикской литературы / М. Занд. – М.: Наука, 1964. – 252 с.
7. Лозор, Жилбер. Ашъори парокандаи қадимтарин шуарои форсизабон (аз Ҳанзалаи Бодғисӣ то Дақиқӣ). – Техрон, 1362. – 224 с.
8. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII) / Х. Мирзозода; Китоби 1 (II). – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
9. Нафисӣ, Саъид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Дар 3 ҷилд. – Техрон, 1344. – 1172 с.
10. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Душанбе: Интишороти байналмилалии «Алхудо». – Тоҷикистон, 2001.
11. Шоирони аҳди Сомониён; мураттибон ва омодакунандагони ҷоп Х. Шарифов, А. Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 1999. – 144 с.

МАЗОМИНИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ДАР “ОФАРИННОМА”-И АБУШАКУРИ БАЛӢӢ

Дар мақола доир ба мазмунҳои панду ахлоқӣ дар “Офариннома”-и Абушакури Балхӣ сухан меравад. Ба назари муаллифи мақола, афкор ва таълимоти панду ахлоқии Абушакури Балхӣ нисбат ба дигар осори бозмондаи ӯ бештар аз ҳама дар маснавии “Офариннома”-и ӯ ба тариқи барҷаста ифода ёфтааст.

Бар мабной таҳқику баррасии ҳеш, муаллиф ба ин натиҷа расидааст, ки “Офариннома”-ро дар таърихи адабиёти навини классикии форсу тоҷик метавон нахустин маснавии комилан ахлоқӣ донист, ки бо риояи суннати адабиёти аҳди бостон иншо шудааст ва Абушакури Балхӣ дар таълифи маснавӣ ба андарзҳои адабиёти қадим, бахусус паҳлавӣ, тақя намудааст.

Муаллифи мақола ба ин андеша аст, ки фалсафа ва ҳикмат дар “Офариннома”-и Абушакури Балхӣ доманаи васеъ дошта, шоир дар маснавии ҳеш доир ба мавзӯҳои мухталифе, амсоли дар қушодани моҳияти хирад, дониш, аҳли дониш ва хосиятҳои доноён, дар нодонӣ ва мучтаниб будан аз нодонӣ, дар сухан гуфтан, дар ҳикмату амсол, дар дӯстӣ ва ҳукуки он, дар душманӣ кардан ва асбоби душманӣ ва душман, дар мавъизаи фарзанд ва тарбияти вай, дар подшоҳӣ кардан, дар хидмати подшоҳон, андар сабр ва шитоб, дар боби некӣ ва бадӣ, дар ҳӯи неку бад, дар нухуфта доштани розҳо, дар дунё ва ҳирс ва монанди инҳо ибрази назар намудааст.

Аз баррасии анҷомдода маълум мегардад, ки манбаи асосии абёти ҳикматомези Абушакури Балхӣ, пеш аз ҳама, андарзномаҳои аҳди бостон ба ҳисоб ёфта, шоир аз омӯзаҳои ахлоқии аҳди бостон ба таври васеъ истифода намудааст, ки чунин муносибат намунаи барҷастаи идомаи суннати андарзнигории адабиёти аҳди бостон ва содиқ мондан ба ҳикмати пешиниён мебошад.

***Калидвожаҳо:** Абушакури Балхӣ, “Офариннома”, маснавӣ, мавзӯ, ахлоқ, суннат, панд, андарз, андарзнома.*

НРАВСТВЕННОЕ СОДЕРЖАНИЕ «ОФАРИННОМА» АБУ ШАКУРА БАЛХИ

В статье рассматривается нравственное содержание «Офариннома» Абу Шакура Балхи. По мнению автора статьи, мысли и моральные учения Абу Шакура Балхи наиболее ярко выражены в его месневи «Офариннома» по сравнению с другими его произведениями.

На основе своих исследований и анализа автор пришел к выводу, что «Офариннома» в истории современной персидско-таджикской классической литературы можно считать первым вполне этическим месневи, написанным в соответствии с традициями литературы древнейших времен. Абу Шакура Балхи при составлении месневи опирался на традиции древней литературы, особенно пехлеви.

Автор статьи придерживается мнения, что философия и мудрость в «Офаринноме» Абу Шакура Балхи имеют широкий размах. В своем эссе поэт выразил свои взгляды на различные темы, как, в раскрытии сущности мудрости, и свойств мудрецов, в знании и незнании, в мудрости и премудрости, в невежестве и свободе от невежества, в разговоре, в мудрости и премудрости, в дружбе и ее праве, во вражде и орудии вражды, в проповеди ребенка и его воспитании, в царстве и на службе у царей, в терпении и спешке, на добро и зло, в хранении тайн, в жадности и корысти и тому подобное.

Из обзора видно, что основным источником мудрых стихов Абу Шакура Балхи являются, прежде всего, древние заветы. Причем поэт широко использовал нравственные учения древнего завета. Такие отношения являются выдающимся примером продолжения древней и верной традиции литературы древних заветов.

***Ключевые слова:** Абу Шакура Балхи, «Офариннома», месневи, тема, мораль, традиция, наставление, андарз, андарзнаме.*

MORAL CONTENT OF "OFARINNOMA" BY ABU SHAKURI BALKHI

The article examines the moral content of "Ofarinnoma" by Abu Shakur Balkhi. According to the author of the article, the thoughts and moral teachings of Abu Shakur Balkhi are most clearly expressed in his mesnevi "Ofarinnoma" in comparison with his other works.

Based on his research and analysis, the author came to the conclusion that "Ofarinnoma" in the history of modern Persian-Tajik classical literature can be considered the first completely ethical mesnevi, written in accordance with the traditions of literature of ancient times. Abu Shakuri Balkhi, when compiling the mesnevi, relied on the traditions of ancient literature, especially Pahlavi. The author of the article is of the opinion that the philosophy and wisdom in "Ofarinnoma" by Abu Shakur Balkhi have a wide scope. In his essay, the poet expressed his views on various topics, such as, in revealing the essence of wisdom, and the properties of sages, in knowledge and ignorance, in wisdom and wisdom, in ignorance and freedom from ignorance, in conversation, in wisdom and wisdom, in friendship and her right, in enmity and the weapon of enmity, in preaching a child and his upbringing, in the kingdom and in the service of kings, in patience and haste, for good and evil, in keeping secrets, in greed and self-interest, and the like.

From the review it is clear that the main source of the wise verses of Abu Shakur Balkhi are, first of all, the ancient covenants. Moreover, the poet widely used the moral teachings of the ancient testament. Such a relationship is an outstanding example of the continuation of the ancient and faithful tradition of ancient testament literature.

Keywords: *Abu Shakuri Balkhi, "Ofarinnoma", mesnevi, theme, morality, tradition, instruction, andarz, andarzname.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Изатзода Зулайхо Тоир* – Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини ректор оид ба корҳои тарбия ва иҷтимоӣ. **Нижонӣ:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Борбад 73 а. E-mail: izatzodaz@bk.ru

Сведения об авторе: *Изатзода Зулайхо Тоир* – Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, кандидат филологических наук, доцент, проректор по воспитательной работе. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр.Борбад 73 а. E-mail: izatzodaz@bk.ru

Information about the author: *Izatzoda Zulaikho Toir* – Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda, candidate of philological sciences, vice-rector for educational work of the, Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 73a Borbad ave.. E-mail: izatzodaz@bk.ru

МАЛИКУШШУРО БАҲОР ДАР МАНЗАРИ НАҚД

Қамбаров Н.Ч.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Рочеъ ба зиндагӣ ва паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Маликушшуаро Баҳор таҳқиқоту пажӯҳишҳои зиёде анҷом шуда ва дар таърихи фарҳангу адаби муосири форсӣ ўро ҳамчун номдортарин шоири форсӣ дар имтидоди чанд қарни охир шинохтаанд. Китобу мақолоте, ки марбут ба Баҳор ва эҷодиёти таҳқиқаш аст, ниҳоят фаровон аст ва ҳатто зикри номи онҳо низ душвор аст. Ховаршиносони собиқи Шуравӣ иддае ба паҳлуҳои гуногуни корномаи шоир ишораҳо намудаанд. Аз муҳаққиқони рус шояд К. Чайкин нахустин адабиётшиносе бошад, ки осори ўро мавриди арзёбӣ қарор додааст. Тавре ки ў менависад, Маликушшуаро Баҳор яке аз шоирони муосири Эрон аст ва «намунае чанд аз ашъори бехтарини мардумӣ, ки дар даврони инқилоб мунташир шуда, мутааллиқ бо қалами ўст» [18, 58].

Аз дидгоҳи К. Чайкин шеъри Баҳор пас аз вуқуи инқилоб тағйири сабку услуб мекунад ва содатару муъҷазтар мешавад. Муҳаққиқи дигари рус Е. Э. Бертелс дар навиштаҳои худ зимни зикри вижагиҳои ашъори шоир бархе аз шеърҳояшро таҳлил менамояд. Эроншиноси рус Кляшторина В. Б зимни арзёбии ашъори Баҳор чунин баҳогузорӣ мекунад: «Таърихи эҷодиёти ўро метавон зиндагиномаи адабии Эрони қарни XX номид. Истеъдоди ин шоири гаронмояи муосир анқариб аз маҳдудии шеъри суннатии классикӣ берун нашуда ва ҳамеша салосату ғасоҳат ва лаҳни маҷзу шохисҳои шеъри ўро ташкил додаанд» [9, 124].

Аз муҳаққиқони тоҷик метавон аз А. Абдуманонов ва Ф. Наҷмонов ном бурд, ки перомунӣ корномаи Баҳор қорҳои арзишмандеро анҷом доданд. А. Абдуманонов рисолаи таҳти унвони «Қасида ва суннати он дар эҷодиёти М. Баҳор»-ро таълиф намудааст, ки ба таҳлилу арзёбӣ ва таъини ҷойгоҳи қасида дар эҷодиёти шоир бахшида шудааст. Ба андешаи мо, рочеъ ба қасоиди Баҳор таълифоте дар сатҳи ин рисолаи номбаршуда вучуд надорад. Ф. Наҷмонов низ мақолоте перомунӣ мавзуоти осори Баҳор, нақши ў дар адаби форсӣ ва пайвандҳои адабӣ таълиф намудааст, ки дар маҷаллоти илмӣ Тоҷикистон ба ҷоп расидаанд. Ин муҳаққиқи тоҷик зикр мекунад, ки «Маликушшуаро Баҳор сари пуршўр, қалби ҳасос ва руҳи озодихоҳона дошт. Ба ин вачҳ дар тули зиндагии пур аз фарозу шеби худ дар баробари шоирӣ дар сиёсат таълиму тарбия, муҳаққиқӣ ва рӯзманигорӣ ҳам машхур шуда, аксаран комёб гардидааст» [10, 113].

Мавсуф дар мақолаи арзишманди дигараш, ки «Шеър он бошад, ки хезад аз дил» номгузорӣ шудааст, нукоти ҷолиберо дар бораи навоарӣ ва навапардозӣҳои Баҳорро мавриди арзёбӣ қарор дода, чунин менигорад: «Маликушшуаро Баҳор ба хоҳири навоарӣ ва навапардозӣ шикастани вазн ва партофтани қофияро қори саҳеҳе намешуморид. Вале ў, бар ҳилофи баъзе шоирону адабиётшиносони муътақид ба арузу қофия, пайравони «шеъри озод»-ро ба зерӣ тозиёнаи танқид намегирифт ва ин роҳ онҳоро «ҳаробкорӣ»-и илму адаби форсӣ намеҳисобид ва итминон дошт, ки дорои заминаи иҷтимоӣ будан ва ё набудани «шеъри озод» -ро ҳудӣ ҳаёт нишон дод» [10, 13].

Марҳум Жола Бадеъ дар рисолае, ки перомунӣ Баҳор навишта буд, ўро бузургмарди адаби муосири Эрон медонад, дар мақолаи алоҳидааш, ки «Шеъри нав чист?» ном дорад, пиromунӣ жанри тасниф (суруд) ибрази андеша намуда, таснифи машхури Баҳор «Мурғи саҳар»-ро бо чунин арзёбӣ намудааст: «Яке аз машхуртарин таснифҳо «Мурғи саҳар»-и Баҳор аст (соли 1932). Ин «Нағмаи озодии навӣ башар» билфосила сар то сари Эронро зерӣ пар гирифт, аз ҳудудҳои Эрон гузашт ва дар ҳонаҳои Қобул ва қўҳҳои Помир печид (ман дар наздикӣ ин шеърро дар Тоҷикистон шунидам). Дар идома дар ҳамин мақола муҳаққиқ таъкид менамояд: «Бо вафот қардани Маликушшуаро Баҳор соли 1951 лақаби маликушшуарой, ки аз замони Унсурӣ ба фармони подшоҳон ба шоирон дода мешуд, матрук гардид [21, 3]. Абдулҳамиди Ирфонӣ хотирнишон намудааст, ки «марҳум Маликушшуаро Баҳор бузургтарин шоири муосири сабки хуросонӣ аст ва метавон гуфт, ки дар тули ҷаҳон панҷ

карни охир шоире ба ин қариҳа ва завқ дар сабк набудааст» [1,119]. Адабиётшиноси муосир Абдулалӣ Дастгайб зимни изҳори назар перомуни мақому манзалати шоир дар адабиёти муосир таъкид мекунад, ки Баҳор шоири озодманиш ва нависандаи пурмоя буд ва шаку шубҳае нест, ки охирин даврони шукуҳу дурахшиши шеърӣ классики форсӣ дар шеърӣ Баҳор таҷассум ёфтааст [2, 1].

Донишманди ўзбек Ш. Шомухаммедов низ таҳқиқоти арзишманде дар бораи осори Баҳор анҷом дода натиҷаи таҳқиқоти худро дар шакли китоби алоҳида ба ҷоп расонидааст. Бояд гуфт ки аз шоирони муосир Жолаи Исфаҳонӣ рисолае дар мавзӯи Маликушшуаро Баҳор навиштааст, ки дар он бештар ба эҷодиёти манзуми ӯ таваҷҷуҳ шудааст. Устод А. Зарринкуб дар мақолоту таълифоти алоҳидаи худ ба ҷанбаҳои арзишманди осори шоир ишора менамояд. Дар китоби арзишманди «Аз гузаштаҳои адабии Эрон» мунаққид ба мактаби Баҳор ва муборизае, ки миёни навгароиёну куҳангароён сурат мегирифт, таъкид менамояд ва ба нақши Баҳор ҳамчун гардонандаи ин мактаб арзиши босазо қоиладар мешавад. Ба андешаи ӯ: «Муҳаммадтаки Баҳор муътақид буд, ки дар маҳдудии суннатҳо набояд таваққуф кард. Аммо тундтару пештар аз замон ҳам набояд ҳаракат кард. Маҷаллаи «Донишқада» ва рӯномаи «Навбаҳор»-и ӯ ҳудуди таҳаввулро, ки ӯ дар қорӣ шеърро шоирӣ тавсияву илзом менамуд, муайян мекард... Баҳор теъдоди қобили мулоҳизае аз истеъдодҳои ҷавонро таҳти таъсири ашъори пӯё, аммо ороми хеш қарор дод. Қасоне, ки ба ҷирғай ӯ мулҳақ нашуданд, ё тундравони ифротӣ буданд, ё шоироне, ки ҳангоми ба вучуд омадани вай худ дар заминаи шеърро шоири овоза ё доида доштанд» [10, 543-544].

Муҳаққиқи ёдшуда дар ҷойи дигар хотирнишон месозад, ки сабки баёнаш то поёни умр, қатъи назар аз поре тафанинҳо бар суннати қадимӣ устувор буд ва махсусан дар қасоиди дар ин замина қудрати қариҳа нишон дод. Чунон ки дар қасидаи «Ҷӯғди ҷанг», ки аз ҷумлаи охирин ашъораш махсуб мешавад, шеваи Манучехриро бо қудрат татаббуъ ва эҳё карда буд.

Қасидаи зикригардида, яке аз шоҳқориҳои Баҳор буда, ба тарафдорони роҳи сулуҳу амонӣ бахшида шудааст. Дар ин қасида Баҳор ҳамчун шоҳиди ду ҷангӣ ҷаҳонӣ, ки тамоми бадбахтиҳо ва нобасомониҳои ин ҳаводисро ҷашидааст, ба тасвир ҷашидааст ва саркардагонашро ба зерӣ тозиёнаи танқид мегирад:

Ба ҳар замин, ки бодӣ ҷанг барвазад,
Ба халқҳо гиреҳ шавад ҳавои ӯ,
Фаноӣ ҷанг хоҳам аз Худо, ки шуд,
Бақои халқ баста дар фаноӣ ӯ.
Зиҳӣ кабутари сапеди оштӣ,
Ки дил барад суруди ҷонфизоӣ ӯ.
Расид вақт он ки ҷӯғди ҷангро,
Ҷудо кунанд сар ба пеши пой ӯ.
Бар ин ҷакома офарин кунанд қасе,
Ки порсӣ шиносаду бақои ӯ [5, 121] .

Дар Эрон соли 1950 «Ҷамъияти ҳаводорони сулҳ»-ро таъсис доданд, ки Баҳор дар ин айём, аллақай, ба бемории саҳт гирифта буд, аммо новобаста аз ин, роҳбарии ин ташкилотро ба уҳда доштанд. Мароми асосии ин ташкилот, дифоъ аз сулҳу суботи ҷаҳонӣ ва истодагарӣ алайҳи ҷангандозон мебошад. «Ман,- хотирасон намудааст Баҳор, - амри сулҳро на ба хоҳири он қасоне, ки дар бораи он суҳбат мекунанд, дӯст медорам. Хоҳ ҳаводорони сулҳ аз Амрико ва Инглистон бошанд хоҳ аз Шуравӣ ва Чин, фарёди сулҳхоҳӣ асил ва қобили эҳтиром аст [5, 7] .

Тавре ки маълум аст, замоне, ки Инқилоби Машрута ба вуқӯ пайваست, Маликушшуаро Баҳор шоири ҷавоне буд. Вале ҳаводису муҳити замон комилан ўро дигаргун сохта буд. Перомуни он яке аз муҳаққиқон ва шоирони эронӣ Раъдии Озарахшӣ чунин гуфтааст: «Ҷашиш ва ҷозибай неҳзату Инқилоби Машрутият ва ормонҳои навидбахши он ба ҳадде қавӣ буд, ки аз тарафе шоирони номдоре монанди Адибулмамолики Фароҳонӣ ва Маликушшуаро Баҳорро, ки то он замон ба суннати шуарои қадим бештар мадеҳа

месуруданд, водор сохт, ки гоҳе дар қасоиде комилан ба сабки қудамо ва гоҳҳо дар манзумау мусамматҳое бо баёне сода дар мавзӯҳои иҷтимоӣ суҳансароӣ кунанд ва аз тарафи дигар, баъзе аз шоирони гумно то он таърих, масалан Абулқосим Орифи Қазвинӣ, Саид Ашрафиддини Гелонӣ ва Алиакбар Деҳхудоро монанди оҳанрабо ба худ ҷазб кард ва ононро ба сабаби падида овардани осоре муассиру муҳайҷ, ки аз лиҳози фикру мавзӯ ва ҳатто гоҳе аз лиҳози шакли зоҳирии шеър вочиди тозагӣ буданд, ба авҷи шуҳрату маҳбубият расонид» [14, 484].

Яҳёи Ориёнпур дар китоби «Аз Сабо то Нимо» дар бораи Баҳор менависад, ки Баҳорро ба ҳеҷ риштаи адабӣ мансуб доништан наметавон. Зеро ғайриятиаш ниҳоят домандор аст. ӯ ҳам шоир аст, ҳам рӯзноманигор, таърихнавис, муҳаққиқ ва мунаққиди сиёсату иҷтимоӣ. Муаллиф дар зимн сабӣ намуда, пайомаду манзари таҳаввулоту дигаргуниҳои замонро, мушаххасоти муҳити мавҷударо дар сурудаҳои шоирони аср нишон диҳад. Чунон ки маълум аст, ин тағйиру дигаргунӣ дар солҳои ҷанги аввали ҷаҳонӣ ба нуқтаи олии худ расид.

Аслан, мавзӯи таҷаддуд ва таҷаддудҳои шоирон дар адабиётшиносии Эрон ниҳоят густурда аст. Вале дар миёни шоирони аҳди таҷаддуд ҷойгоҳ ва андешаҳои М. Баҳор дигаргуна аст. «Баҳор низ ғаҳ-ғаҳ бо навъе талош барои аҳзи мазомини урупой макрун мешавад, аммо ба таври кулӣ ғолибан ҳамроҳ ба андешаи миллият ва бо фикри эҳёи ҳисси миллии аст. Таҷаддуд ва миллият, ки баъзе соҳибназарони ин аср, аз ҷумла Абулҳасан Фурӯғӣ аз лузumi таодули байни онҳо суҳбат мекарданд, дар шеъри Баҳор фикри озодиро, ки тақрибан тамоми девони Баҳор ситоиши он аст, мисли пуле кардааст, байни ҳисси миллият ва фикри таҷаддуд ва аз ҳамин рӯст, ки шеъри Баҳор бо ҳама тақарруде, ки шоир ба ҳифзи русуму сунани қудамо дорад, муаррифи асри ӯст, яъне асре, ки равшангарони воқеии он ҳам аҳзи тамаддуни хориҷиро ба унвони шартӣ аслии имкони давому бақои қавме лозим медонанд ва талфиқу ҷамъи байни ин ҳар ду амрро фақат дар сояи озодӣ, - навъе озодӣ аз он гуна, ки боби завқу писанди табақоти буржу аст, меҷӯянд. Агар дар ин давра мавриде аст, ки шеър садои тамоми як миллитро мунъакис мекунад, шеъри Баҳор аст» [11, 311].

Хусрави Фаршедвард дар мақолаи «Баҳор шоири бузурги муосир» ба ҷанбаҳои муҳталифи қарномаи Баҳор ишора мекунад ва менависад, ки шоир шеърро насрро ба сифати ду силоҳи буранда барзидди истибдоду ситам ба қор бурда ва барои барқарории адолату озодӣ борҳо ба ҳонадони Қочор ва давлати Россия ба набард бархостанд. Ба ақидаи мазкур шеъри Баҳор дар ҳақиқат, зиндагиномаи ӯст ва намоишгари масоиле, ки дар зиндагӣ бо онҳо гиребангир буд. Нуқтаи ҷолиб аз ғуфтаҳои Фаршедвар ин аст, ки «Баҳор бо ниҳодани шеър дар хидмати сулҳу озодӣ ва адолату афкори тоза собит кард, ки дар қолабҳои қудан низ метавон андешаҳои наву масоили имрӯзро баён кард. Баҳор аз он ҷо ки худ навҷу ва навоар буд, монанди баъзе дигар аз суннатгароеҳои ифротӣ бо шеъри озод ба ҷидол бар нахост ва бар ин падидаи тозаи адабиёти муосир ба дидаи ситезу инод нанигарист ва монанди ҳар шоири боинсофе қазоват дар бораро ба замона вогузор намуд» [17, 280-283].

Нависанда ва муҳаққиқи муосир Муҳаммадали Исломии Надушан дар мақолае, ки ба муносибати даҳумин соли даргузашти Баҳор навишта буд, ниҳоят муҳаққиқона раванди рушду қамолоти Баҳорро чун як шахси равшанфикру фозил, ҳунарманд, сиёсатмадор мавриди арзёбӣ қарор медиҳад. Ба ғуфтаи ӯ, мо ҳазорон шоири соҳибдевон дорем. Вале теъдоди шоироне ки шеършон дар имтидоди замон сояфкан бошад, ба бист ҳам намерасад. Шоиреро наметавон бузург номид, магар он ки синаи қудода дошта бошад, то олами вучуд бо ҳама нақисаҳову оростагӣҳо ва хубиҳову зиштиҳояш дар он ҷой гирад. Номбурда таъкид меварзад, ки «рози бузург будану ҷовидонӣ мондани инон, дар мавзӯ ва маъно аст, ки дар бар гирифтаанд. Ба иборати дигар марбут ба вусъати қаламрави фикрии онон аст» [12, 144].

М. Надушан бо зикри ҳасоиси шохиси зиндагии шахсӣ ва ҳунарии Баҳор ӯро шоири бузург медонад. Мазкур дар поёни мақолааш хотирнишон менамояд, ки «он чи Баҳорро аз бисёре аз шеърҳои қудани сабки ҳамзамонони ӯ мутамоиз месозад, ҳуно ҳолу обу рақсе аст, ки дар онҳост. Қасоиди ӯ монанди бадани гарми зинда аст ва монанди меваи обдору шаффоф аст. Қалимоти қудану фаромӯшшуда дар дасти ӯ аз нав ҷон мегиранд ва, ҳатто агар маъноӣ

онҳо низ бар хонанда мафҳум нагардад, ҳамон навозиши мусиқиву хуруши дарунии шеър ва танҳои ўро мерабоянд» [17, 152].

Нуктаи дигаре, ки адабиётшиносон зимни бархурд бо ҷаҳони Баҳор рӯи он таъкид меварзанд, масъалаи тарҳи озодӣ ва қимати он барои башар дар осори ўст. Зимнан агар нигоҳи иҷмолӣ, ба осори Баҳор андохта шавад, равшан мегардад, ки ў бузургтарин ситоишгари озодӣ аст ва дар арзёбӣ таҳлили мафҳуми озодӣ, муқаддимоту заминаҳои он ҳеҷ адиби дигаре ҳампову ҳамсони ў нест. Сабаби аслии мафҳуми ом, мавзуи рӯз, масъалаи ҳаёту мамот шудани озодӣ низ иборат аз он буд, ки бо инқилоб насли тозае вориди майдон шуда буд, ки меҳост Эронро аз заъфу нодорӣ, пасмондагӣ, аз занҷири бегонагон, аз ситаму зулми сардамдорони вақт раҳой бахшад. Ин эҳсос буд, ки дар тамоми манотиқи Эрон соя афканда буд. Ба қавли дигар, вай ба ҳисси умумӣ, ҳисси мардумӣ табдил ёфта буд. Баҳор низ дар қатори дигар муборизони ватан ба мубориза бархост ва дар ин роҳ аслиҳаи ў сухани ў буд, ки расотару коргартар аз ҳар василаи дигаре метавонист аз озодиву мустақилият, тамомияти арзии Эрон ҳифозат кунад. Озодӣ мусаллам аст, ки сарчашма ва хоستانгоҳе дорад, ки он марбут ба марзу бум аст. Марзу буме, ки онро бояд дӯст дошт, таъриху фарҳангашро шинохт. Огоҳӣ доштан аз нишебу фарози таъриху фарҳанги Ватан, марзу бум, миллат бешак зояндаи эҳсосоти бузургест, мисли ватандӯстиву меҳанпарастӣ, ки дар ин қисмат Баҳор бебаҳра набуд. Ошноӣ бо таърихи пуриштилофи Эрон ишқу муҳаббати биловасфро дар ниҳоди ў ба вучуд оварда буд. Яке аз шогирдони Баҳор ва адабиётшиноси машҳури Эрон Ғуломхусайни Юсуфӣ дар мақолаи «Ба ёди Ватан» зикр намудааст, ки «Усулан насли Баҳор бар хилофи пешиниён дӯстдори таъриху огоҳ аз таърих буданд. Ба ҳамин сабаб алоқашон ба Ватан огоҳона буд ва ба истеъдодҳову ниёзҳову муқтазиёти миллату мамлакати хеш ба ҳубӣ ошноӣ доштанд. Беҳабарӣ аз таъриху фарҳанг, ки самарааш берешагиву бесуботӣ аст, ба назари онон нораво менамуд» [20, 483].

Аслан «Ба ёди Ватан» номи қасидае аз Баҳор аст, ки дар адабиёти имрӯз ниҳоят машҳур аст ва чизе, ки Баҳорро дар осораш аз дигар шоирон мутамоиз месозад, ин ишқу муҳаббати бепоёни ў ба Эрони куҳану таърихи он аст. Аз дидгоҳи Баҳор танҳо таърихи Эрон аст, ки метавонад намунаи ибрату омӯзандагӣ бошад. Шоир ба хоҳири баёни аҳдофи худ дар қасоидаш аз қаҳрамонони таърихӣ ва асотирӣ ёд мекунад. Бо шефтагиву дӯстдории махсус аз номоварони таърихи шухратёри Эрон ёдовар мешавад, то бад-ин васила роҳро барои ҷавонон ҳамвор созад. Инак чанд байте аз қасидаи «Ба ёди Ватан» зикр мешавад:

Эрон бувад он чашмаи софе, ки ба тадриҷ,
Бигрифта лаҷан то гулӯву зер зақанро.
Ку марди далере, ки ба бозуи тавоно,
Биздояд аз ин чашма гилу лою лаҷанро.

Гуфтори Баҳор аст Ватанро ғазии руҳ,

Мом аз лаби кӯдак накунад манъ лабанро.
Ин гуна сухан гуфтан ҳадди ҳама қас нест,
Донад шаман орогани рӯи васанро.
Ё раб, ту ниғаҳони дили аҳли Ватан бош,
К-умед бад-эшон бувад Эрони куҳанро [5, 34-35].

Муҳаққиқон зимни нақди қасидаи мазкур чунин хотирнишон намудаанд: «Баҳор шоири иҷтимоӣ, марди пуртаҷрибаи адабу сиёсат ва рӯзноманигори огоҳ бар нуктаи ҳассоси ҷомеа ангушт мениҳод ва дарду дармонро дуруст таҳлил мекард. Дар мақоми роҳнамоӣ мушкили мардуми Эронро бенасибӣ аз тарбияту фарҳанг медонист ва бидуни тарбияти дуруст ҳар ислоҳро беасар мешумурд. «Озодӣ ва қонун»-ро ниёзи бузурги миллати хеш медонист, ки қарнҳо аз он маҳрум будаанд, аммо ба назари ў, бе тарбияти саҳеҳу устувор хусули он имконнопазир менамуд» [19, 456].

Ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки қасидаи ёдшуда замоне иншо гардид, ки шоир дар солҳои поёни умри худ хориҷ аз ватан зиндагӣ мекард. Донишмандон дар атрофаш зиёд нақд навиштаанд ва онро яке аз шохкорҳои Баҳор ҳисобидаанд. Аз миёни навиштаҳо махсусан, андешаи муҳаққиқи шоири маҳбуб Муҳаммадали Сипонлу ниҳоят диққатҷалбкунанда аст.

«Байтҳо аз оғоз чун ҷӯйборҳои такуфтода аз гӯша ба роҳ меафтанд. Нарм чун такзахмҳои тор, ки ба тадриҷ фузунӣ гирад. Ҷӯйборҳо ба ҳам мерасанд, захмҳо ба ҳам мепайванданд, чараёни мумтаду зариф мечӯшад ва пеш меояд. Байтҳо кам-кам маънии ҳамро комил мекунанд ва тоблӯи чашмандозу марде, ки назари чашмандоз аст, наққошӣ мекунанд. Он гоҳ бо расидани калимаи «Эрон» ногаҳон чараён меистад. Мушиқиву садоҳои ҳошия хомӯш мешавад. Эрон як калимаи рамз аст, ки сукути ҳушёрона падида меоварад. Аммо як лаҳза, то шеър бо ҳамаи энергияи маҳбусаш мунфачир шавад» [16, 356].

Бояд зикр намуд, ки Сипонлу аз зумраи муҳаққиқонест, ки дар китоби худ «Чаҳор шоири озоӣ» бахшро ба Баҳор ва нақши ӯ дар фарҳангу адабиёт ва ҷомеаи муосири Эрон бахшидааст. Аз муҳаққиқони муосир ҳамчунин муносиб аст аз Комёр Обидӣ зикри ном шавад. Мазкур асари арзишмандеро бо номи «Ба ёди меҳан» мунташир намудааст, ки ба зиндагиву шеъри Маликушшуаро Баҳор ихтисос дорад. Китоб иборат аз даҳ бахш аст, ки дар ҳар бахш порча аз зиндагии шоир баррасӣ шудааст. Дар асари ёдшуда ҳамзамон бо зикри чараёни зиндагӣ ва эҷоди шоир нигоҳи муҳаққиқона ба дидгоҳҳо ва назариёти пажухандагону адабиётшиносоне сурат гирифта, ки дар бораи шоир ва ҳунару эҷоди ӯ изҳори назар намудаанд. Обидӣ дар радифи таҳлилу бознигарии назару ақоиди муҳаққиқон фикру андешаҳои фардии хешро роҷеъ ба устод Баҳор баён медорад. Нахустин натиҷае, ки дар иртибот ба ин мавзӯ зикр мекунад, ин аст, ки «Баҳор шоире буд, ки тавоноҳои азиму васеи забону адаби форсиро бо қудрату тасаллут ба қор гирифт ва шеъри форсиро ки дар авоҳири давраи Қочория бо вопасин дамҳову боздаҳои мактаби бозгашт ҳолати низору беморгунае ёфта буд, ба шеъри ҳаяҷону шуқуҳу туфандагӣ табдил сохт» [13, 4].

Дар ҷойи дигар мегӯяд: «Шеъри Баҳор шеърест дорои ҷанбаи таърихӣ, иҷтимоӣ ва вачҳи таълимӣ ва муътабит бо орзуҳо ва ормонҳои милливу меҳанӣ ва ин ҷиҳате нест, ки дар муқобили тағазулу гироишҳои фардгароёна ва перомунӣ шеъри нави классикии ҷадид ҷандон писандида шавад» [13, 7].

Муҳаққиқону пажухишгарон арзишу қиммати мероси шоирро, қабл аз ҳама, дар он медонанд, ки ӯ тавонист забону вожагони салису пурфасоҳати классиконро ба ҷирадастии маҳсусе ба қор гирад ва дар зимн бо истеъдоди баланду зеҳни товоноӣ хеш ба ин сарчашмаи пойдори забони форсӣ таъбироту ибороти тоза зам кунад. Гузашта аз ин, ба ҷаҳорҷӯбаи аз пеш таъиншуда дар адабиёти форсӣ, ки атрофи маҷмуае аз мавзӯҳо мечархид, доманаву густардагии вижае бахшид ва фазоро барои баёни матолибу мавзӯҳои мухталиф ва дархури аҳаммияти рӯз боз қард. Нақши шоир дар баҳрагирӣ аз забони маъмул ва роиҷи мардумӣ, вожагоне, ки қаблан дар адабиёти расмӣ ҳузур надоштанд, ниҳоят бориз аст.

Маликушшуаро Баҳор ҳамзамон бо ин бо донишу огоҳии амиқе, ки аз фарҳангу адабиёти форсӣ, забонҳои аз байн рафтаи эронӣ дошт, бо завқу салиқаи ба худ хос, ба иддаи зиёде аз калимаҳои куҳану ҷоуфтода зиндагии дубора бахшид ва бад-ин васила ба забони форсӣ дар баёни матолиб имконоти фаровонро муҳайё намуд. Аз дидгоҳи Яҳёи Ориёнпур: «Баҳор дар назм аз пайравони сабки қадим ва, пеш аз ҳама, шоири қасидасарост ва дар қасидасарой устодии фавқулода аз худ буруз медиҳад. ӯ дар давраи дувуми фаъолияти адабӣ, давраи ҷанги ҷаҳонгирӣ аввал ба баъд, ки дар Техрон иқомат гузид, қадам ба қадам ба асру замон пеш меояд. Ба тарзҳову услубҳои навин рағбат пайдо мекунад. Ба таҷаддуд мегарояд, ба шеъри ҷавону муттаҷаддид ҳамқорӣ мекунад. Шеъраш пухтатару санҷидатар мешавад. Дар баҳсу ҷидол миёни куҳнапарастону навҷавонон ҳар гуна таҷаддуд дар адабиётро усулан мепазирад. Мунтаҳо онро бо шароити хоҳе, ки иборат аз ҳифзи усулу сунани қадиме бошад, маршрут мекунад ва худ дар навиштаҳо ва сурудаҳои хеш ҳамеша ба ин сунану усул пойбанду вафодор мемонад» [20, 328].

Абдулҳусайни Зарринқӯб оид ба тадвин ва арзиши китоби «Сабкшиносӣ»-и М. Баҳор, ки як марҷаи муътабар дар адабиёти муосири форсу тоҷик маҳсуб мешавад, чунин менависад: «Бешак кашф ё баёни хусусияти мактабҳои шеъри форсӣ, ки имрӯз онро дар сабки хуросонӣ ва сабки ҳиндӣ ва сабки ироқӣ ҳулоса мекунанд, фазли ифтихоре агар дорад, ба Маликушшуаро Баҳор мерасад, ки тайи ним қарни ахир он ҳамаро бо мулҳизоти ҷолиб дар сабки назму наср таҳти зобита (қоида, дастур) даровард. Қорҳое, ки баъдҳо дар ин боб

шудааст, чизе ҷуз такрору тавзеҳи баёни Баҳор бо ҷамъ овардани шавоҳиди бештар дар исбот ё табиини назарҳои куллии ӯ, коре, ки ғолибан ё ақволи ӯро таъйид мекунанд, ё ҳадди аксар тавзеҳ». Ба қавли муҳикқикони шинохтаи Эрон Фурӯзонфару Лутғалии Сурутгар ва Абдулҳусайни Зарринқӯб, Маликушшуаро Баҳор дар қасидасарой қудрати факулодае доштааст. Фурӯзонфар дар бораи тавоноии шоир дар сароиши жанри қасида чунин андеша баён намудааст: «баъд аз Ҷомӣ ҳеҷ кас дар мақоме, ки дар қасидасарой қобили муқоиса бо Баҳор бошад, ироаи қудрат накардааст» [3, 44].

Бояд қайд кард, ки Баҳор илова бар шоиру мунаққид буданаш, яке аз рӯзноманигорони шинохтаи замони худ маҳсуб мешуд, ки Муҳаммадҷаъфарӣ Ёҳақӣ, дар бораи фаъолияти рӯзноманигории Баҳор, чунин ишора мекунад: «хирфаи рӯзноманигорӣ ӯро бо афкори ҷадид ва ҳаводиси он рӯзгор ошно ва истеъдоди шоирӣ ӯро ба роҳҳои тозае хидоят кард». [15, 43]. Лозим ба зикр аст, замоне ки М. Баҳор ба майдони адабиёт ворид шуда буд, ягона марҷаи дастрас барои мардум рӯзнома буд. Рӯзномаҳое, ки аз тарафи Баҳор таъсис дода шуданд, дар фосолаҳои таърихи муосири Эрон нақши муҳим доштанд. Донишманди фақид Хусрави Фаршедвард зикр намудааст, ки Баҳор дар радифи шоирӣ рӯзноманигори ҷирадаст низ ба шумор мерафт. Ба навиштаи ӯ «аз роҳи рӯзнома буд, ки садои худро ба гӯши миллати Эрон расонид ва салоҳи машрута ва озодӣ дар андохт ва ба бедор кардани афкори мардум пардохт ва дар натиҷаи ин кор душмани бегонагон ва мустабидонро барои худ ба ҷон харид. Мақолоти оташини ӯ борҳо мучиб шуд, ки рӯзномааш тавқиф ва шахси вай таъйид гардад» [17, 283]. Баҳор аксари осори сиёсиашро, ки баъдан дар шакли китобҳои алоҳида нашр шуданд, нахуст дар рӯзномаҳои «Навбаҳор» ва «Тозабаҳор, ба ҷоп расониданд.

Хулоса, таъкид мекунем, ки бо гузашти замон таваҷҷуҳи муҳаққиқони имрӯз насли ҷавон ба корномаи Маликушшуаро Баҳор бештар мегардад. Иллати ин пайванду дилбастагӣ ба худи ҳадамоти фарҳангии ин бузургмарди адабиёти муосир ихтисос дорад. Ҷустуҷуву омӯзиши корномаи илмӣ-паҷуҳиши Баҳор бараъло нишон дод, ки хидмати ӯ дар бозшинохти мероси таърихӣ, шинохту маърифати бисёре аз падидаву пешомадҳои таърихӣ ниҳоят бузург аст. Бархурди Баҳор ба таърих, ҳамчун номаи мондагор ё албоми пуртасвири гузашти замон, аз рӯи ҳавову ҳавас нест. Вай зимни омӯзишу дақиқ шудан ба ҳаводиси таърихӣ талош варзидааст то ба моҳияту тинати нақши замониву маконии ҳодисот ва ҷиғунагии оқибатҳои онҳо пай барад. Ҷойгоҳи онҳоро дар раванди рушду таракқии адабиёт муайян созад.

Баҳор дар радифи шоири шинохтаи адабиёти муосири Эрон буданаш, дар самти забоншиносӣ қорҳои арзишмандеро дар заминаи матншиносӣ анҷом додааст, ки бознигарии онҳо барои мо нуктаҳои камшинохташударо равшан намуд. Дар маҷмӯъ, нақши осори илмӣ-паҷуҳиши Маликушшуаро Баҳор дар шинохти адабиёти классик ва тамоилҳои нави адабиёти муосир, аҳамияти адабиёту фарҳанг дар ҳастии башарӣ ниҳоят бузургу судманданд. Афқору андешаҳои адабии Баҳор, ки дар байни солҳои 1910-1950 иброн шудаанд, то кунун арзиши худро гум накардаанд.

Муқарриз: Солиҳов Н. Ҳ. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ

1. Абдулҳамиди Ирфонӣ. Шарҳи аҳвол ва осори Маликушшуаро Муҳаммадҷаъфарӣ Баҳор. / А.Ирфонӣ. - Техрон, 1335. – 325 с.
2. Абдулалӣ Дастғайб. Маликушшуаро Баҳор. / А. Дастғайб // Паёми навин, урдубиҳшт. 1340, - № 8.
3. Абдулҳусайни Зарринқӯб. Маликушшуаро Баҳор / А.Зарринқӯб // - Ошно, 1374. - № 22.- С. 44.
4. Абдулҳусайни Зарринқӯб. Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб. / А.Зарринқӯб, - Техрон: Ҷовидон, 1986.-338 с.
5. Баҳор, Маликушшуаро. Девони Маликушшуаро Баҳор. / Б. Маликушшуаро // Матни комил. Ҷилди 1 ва 2. - Техрон, 1352.-1300 с.
6. Баҳор, М.Т. Сабқшиносӣ. Ҷ.3 / М. Т. Баҳор. – Техрон, 1349. – 488 с.
7. Баҳор ва адаби форсӣ. Маҷмуаи сад мақола аз М.Баҳор (бо кӯшиши Гулбуни Баҳор). // Г. Баҳор. - Техрон, 1351. Ҷ. 1.

8. Жале Бади. Малек-ош-шоаро Бахар (Жизнь и поэтическое творчество) / Ж. Бади // Автореферат канд. фил. наук. М., 1959. - 20 с.
9. Журнал «Народы Азии и Африки». 1965. - №5.
10. Журнал «Садои Шарқ». 1987.- №7.
11. Зарринқуб А. Аз гузаштаи адабии Эрон. Муруре бар насри форсӣ, сайре дар шеъри форсӣ, бо назаре бар адабиёти муосир /Абдулхусайни Зарринқуб. -Техрон: Алхудо, 1375. - 588 с.
12. Ислон Надушан. Эронро аз ёд набарем. (Мачмуаи мақолот). / И. Надушан // - Техрон, 1358.- 345с
13. Обидӣ Комрон. Ба ёди миҳан. Зиндагӣ ва шеъри Маликушшуаро Баҳор. / О.Комрон. - Техрон, 1358. - 230 с.
14. Раъдии Озарахшӣ. Шеъри муосири Эрон / Р.Озарахшӣ // – Яғмо, 1927. - № 9.
15. Сафаров У. Инқилоби Машрута ва шеъри муосири Эрон. / Сафаров У.-Душанбе, 2007. – 87 с.
16. Сипонлури Муҳаммад Алӣ. Чаҳор шоири озоӣ / С. Муҳаммад Алӣ / -Техрон: Нигоҳ, 1329.- 536 с.
17. Хусраваи Фаршедвард. Дар бораи адабиёт ва нақди адабӣ. /19.Х. Фаршедвард. - Техрон, 1323.- 261с.
18. Чайкин К.И. Краткий очерк новейшей персидской литературы / К.И. Чайкин // М.: Книгосоюз, 1928. – 157 с.
19. Юсуфӣ Ғуломхусайн.Чашмаи равшан. /Ю.Ғуломхусайн.- Техрон: Интишороти илмӣ, 2536. - 151 с.
20. Яҳёи Ориёнпур. Аз Сабо то Нимо /Я.Ориёнпур. Таърихи 150 соли адаби форсӣ. Ҷ. 1. 1379.- 422 с.
21. Яктои Мачид. Пайдоиши Машрута дар Эрон /Я. Мачид. -Техрон, 2536.- 151с.

МАЛИКУШШУРО БАҲОР ДАР МАНЗАРИ НАҚД

Дар ин мақола муаллиф дар бораи нақди осори яке аз шоирони номовар, адибу адабиётшинос, рӯзноманигору мунаққид, сиёсатмодору тарҷумон Маликушшуаро Баҳор ибрази андеша намуда, таъкид мекунанд, ки Маликушшуаро Баҳоро, аз худ асри пураъза ба мерос гузоштааст. Ин ғайбати сермаҳсули Баҳор, диққати паҷӯшигаронро ба мурури замон, бештар ба худ ҷалб намудааст. Мероси адабии ин нобиға, дар Шарқ Ғарб мавриди таваҷҷуҳи мустаҳрикони ва мутарҷимони қарор гирифтааст. Муҳаққиқон зимни нақди мероси адабии Баҳор хотирнишон намудаанд, ки Баҳор шоири иҷтимоӣ, марди ҷурҷурибаи адабу сиёсат ва рӯзноманигори оғоҳ бар нуқтаи ҳассоси ҷомеа ангушт мениҳод ва дарду дармонро дуруст таҳлил мекард. Арзиши китоби «Сабкиноши» М. Баҳор ва як марҷаи муътабар дар адабиёти муосири форсӣ тоҷик маҳсуб мешавад, ки баёни хусусияти мактабҳои шеъри форсӣ, ки имрӯз онро дар сабки хурӯсӣ ва сабки ҳиндӣ ва сабки ироқӣ ҳулола мекунанд ва адабиётшиносон ба ҷунин натиҷагирӣ омаданд, ки қорхон, ки баъдҳо дар ин боб шудааст, ҷиҳаз ҷуз тақрору таваҷҷуҳ баёни Баҳор нест. Зимнан агар нигоҳи иҷмолӣ ба осори Баҳор андохта шавад, равшан мегардад, ки ӯ бузургтарин ситоишгари озоӣ аст ва дар арзёбӣ таҳлили мафҳуми озоӣ, ҳаҷ шоири дигаре ҳамаву ҳамсонӣ ӯ нест. Бояд қайд кард, ки Баҳор аз роҳи ҷои рӯзномаҳе, ки бо ибтиқори ӯ таъсис дода шуданд, садои озоиро ба ғӯши миллати Эрон расонид. Ин шоири озоӣҳе, ақсари осори сиёсӣашро, ки баъдан дар шакли китобҳои алоҳида нашр шуданд, нахуст дар рӯзномаҳои «Навбаҳор», «Тозабаҳор, ба нашр расониданд. Илова ба ин, Баҳор аввалин шуда анҷумане бо номи «Донишқада» таъсис дод, ки баъдан маҷаллаи адабу ҳунаро ба ҳамин ном интишор дод.

***Қалидвожаҳо:** Маликушшуаро Баҳор, нақди осори адабӣ, адабиёти муосири Эрон, шеърҳои шоир, ҳовариношон, муҳаққиқон, сабкиноши, забон, ғайбатиҳои сиёсӣ, рӯзноманигорӣ.*

ЛИТЕРАТУРНЫЕ КРИТИКИ О ТВОРЧЕСТВЕ МАЛИКУШШУАРО БАХОР

В данной статье автор рассматривает разные точки зрения литературных критиков на литературное творчество знаменитого поэта, литературоведа, журналистика, литературного критика, политика и переводчика Маликушшуаро Бахара, который оставил после себя богатое и ценное литературное наследие. Многогранная и продуктивная деятельность Бахара со временем всё больше и больше привлекает к себе внимания исследователей. Литературное творчество данного выдающего поэта привлекает к себе внимание востоковедов и переводчиков и на Западе и на Востоке. Исследователи при рассмотрении творчества Бахара с позиции критики, отмечают, что Бахор является поэтом, пишущий на социальные темы, человеком, обладающим огромным опытом в литературе, политике и журналистике, хорошо чувствующий и знающий социальные проблемы общества. Во всех сферах своей многогранной деятельности, в том числе и в литературной деятельности социальным вопросам он уделял особое внимание. Оценивая книгу «Сабкиноши» (Стилистика) М. Бахара - важного источника современной персидско-таджикской литературы в котором отражены основные особенности индийского, хурасанского иракского стиля персидского

стихотворчества литературоведы пришли к такому выводу, что научными работами, написанными последующими исследователями являются повторения высказываний Бахара и ничего нового не содержат.

Следует отметить, что даже поверхностным рассмотрением творчества Бахара станет ясно, что он является величайшим воспевателем свободы, и в оценке свободы и толковании данного понятия он бесподобен. Примечателен и тот факт, что Бахар путём издания газет, которые были организованы по его инициативе доводил до сознания иранского народа значение свободы. Свободолюбивый поэт большую часть своего творчества, написанную на политическую тему, которая в дальнейшем была опубликована в виде книг сперва напечатал в газетах «Навбахар» и «Тозабахар». Кроме этого Бахар впервые создал кружок под названием «Донишгада». Впоследствии под этим названием начал опубликовать художественный литературный журнал.

Ключевые слова: *Маликушшуаро Бахар, критика литературных произведений, современная иранская литература, стихотворение и поэт, востоковеды, стилистика, язык, политическая деятельность, журналистика.*

MALIKASHUARO BAHOR IN THE VIEW OF LITERATURE CRITICS

In this article, the author expresses his opinion about the works of one of the famous poets, writers and literary experts, journalist, critic, politician and translator Malikushshuaro Bahor, and he emphasizes that Malikushshuaro Baharo left valuable works after him. This productive activity of Bahar has attracted the attention of researchers more and more over time. The literary legacy of this genius has attracted the attention of orientalists and translators in the East and West.

The researchers, while analyzing Bahar's literary heritage, reminded that Bahar was a social poet, an experienced man of literature and politics, and an informed journalist who pointed out the sensitive points of the society and correctly diagnosed the pains and problems.

The value of the book "Sabkshinosi" of M. Bahar, which is considered to be a respected margin in modern Persian-Tajik literature, describes the characteristics of schools of Persian poetry, which today is concluded in the Khurasan, the Indian and the Iraqi style, and the experts of literature have come to the conclusion that the works that will be published later in this chapter is nothing but a repetition and explanation of Bahar's statement. By the way, if we take a look at Bahar's works, it becomes clear that he is the greatest admirer of freedom, and no other poet is equal to him in the evaluation and analysis of the concept of freedom. It should be noted that Bahar brought the voice of freedom to the ears of the Iranian nation through the publication of newspapers founded by him. This freedom-loving poet, most of his political works, which were later published in the form of separate books, were first published in the newspapers "Navbahar" and "Tozabahr". In addition, Bahar was the first to establish a convention called "Donishkada", which later published a literary and artistic magazine with the same name.

Keywords: *Malikashuaro Bahor, criticism of literary works, modern Iranian literature, poem and poet, orientalists, stylistics, researchers, language, political activity, journalism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қамбаров Ниёзали Чоршанбиевич* -Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Назди факултети Осиё. Суроға : 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Тел.:** (+992) 93413 0309.

Сведения об авторе: *Камбаров Ниёзали Чоршанбиевич* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Ближнего Востока факультета языков Азии. **Адрес:** 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Тел.:** (+922) 934130309.

Information about the author: *Qambarov Niyozali Chorshanbievich*- International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology faculty Asian languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., **E-mail:** niyozali75@list.ru. **Phone:** (+922) 93 413 0309.

«Музақкири аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ (ваф. 1598) аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти рӯзгор ва осори шуарову адибони асри XVI Мовароуннаҳр мебошад. Нисорӣ тазкираи худро соли 974/1566 таълиф намуда, он шомили муқаддима, мақола, ҷаҳор боб ва як хотима мебошад. Он дар шинохти ҳаёти адабӣ ва маданияи замони худ аз шумори тазкираҳои хусусии асрии дорой аҳаммияти вежаест.

Дар мавриди манбаҳои тазкираи «Музақкири аҳбоб» баҳс кардан кори сахлу сода нест, зеро муаллифи тазкираи мазкур бештар шарҳи ҳоли шуароро бевосита аз шиносӣ бо ҳуди шоирон гирифтааст. Ҳамчунин, доираи ин баҳс аз он сабаб ҳам танг буда метавонад, ки Хоҷа Нисорӣ кори худро асосан бар минтақаи воҳид анҷом додаву ба воситаи шоири мавриди баҳсашро мешинохтааст. Яъне, агар фаразан шиносоии ӯро бо шоире дар китобаш, ҳамин гуна шоирон низ бисёранд, ғайримустақим қаламдод кунем, ӯ ба воситаи падараш, ё писараш, ё устодаш, ё ягон ақрабияш аз сарчашмаи худ дарак медиҳад. Аммо ҳар коре сарчашмае ва манбаи илҳоме дорад, ки ба ғайр аз таъсири дақику мустақим расонидан, нависанда ва муаллиф тарз ва равиши кори онҳоро асоси кори худ қарор додааст. Ба ин нукта ҳуди Нисорӣ дар муқаддимаи китоб ишораи ҷолиб қардаву гуфтааст: «Ба забти асомии сомии шуарои мутақаддамро амири боинтибоҳ Давлатшоҳ, наввараллоҳу марқадаҳу, дар зимни зобитаи (навиштаи—З.М.) неку забт қарда... то қариби ғуруби офтоби салтанаташ Амири кабир Алишер, саттараллоҳу ғалайҳи (яъне, Худованд айбхояшро ниҳон дорад—З.М.), номи номӣ ва асомии сомии шуароро дар қайди китобат мастур гардонид...» [5, с. 9].

Аз ин иқтибос бармеояд, ки тазкираи мавриди назар асоси кори худро бар тазкираҳои пешин, аз ҷумла «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Маҷолис-ун-нафоис»-и Амир Алишери Навоӣ ниҳода будааст. Аммо дар китоби мавриди омӯзиш шарҳи ҳол ва намунаи осори шуарое ҷамъ шудаанд, ки фаъолиятшон пас аз иншои ин ду тазкира будааст.

Пас аз ғавру баррасии китоби Нисории Бухорӣ метавон сарчашмаҳои мавриди истифодаи онро ба се даста тақсим кард:

Якум, сарчашмаҳои асосӣ, ки ҳуди муаллиф бар он дар зимни шарҳи ҳоли шуаро ишора мекунад.

Дуюм, манобеи номаълум, ки дар баёни шарҳи ҳоли шоирон истифода мешавад ва он бар асоси нақлу ривоятҳое, ки дар мавриди ин ё он шоир муаллиф аз касе шунидаасту номи ғўяндаашро намеорад.

Сеюм, сарчашмаҳои фаръӣ. Ба ин даста китобу рисолаҳое дохил мешаванд, ки Нисорӣ аз онҳо на дар шарҳи ҳоли шуаро, балки дар баёни ягон воқеа ва ё мушаххасоти дигар истифода мекунад.

Сарчашмаҳои асосӣ. Дар мавриди сарчашмаҳои асосии китоби Нисории Бухорӣ мо болотар ишора кардем, ки асосан, аз ду китоб ба худ тарзи қор ва андак-андак маълумот гирифтааст. Ин ду китоб «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Маҷолис-ун-нафоис»-и Амир Алишери Навоӣ аст.

Агар аз ин муқаддамот бигзарем, муаллиф танҳо дар як маврид аз тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ ёд қардааст, ки он дар зикри Абулмузаффар Рустам Баҳодурхон ибни ҳазрати Ҷонибек Султон ибни Хўҷуғум-ус-султон ибни Абулхайрхон мебошад: «Дар тазкираи Давлатшоҳӣ мазкур аст, ки ғўянд яке аз авлоди ҳазрати имом Зайнулобидин, разийаллоҳу анҳу, дар миёни ўзбакон афтода буд ва Чингизхон аз авлоди ўст, валлоҳу аълам. Ва Хони олимақонро ба содоти Бадахшон қаробате ҳаст...» [5, 34]. Ин гуфтаи Нисориро мо дар бахши тарҷумаи ҳоли Лутфуллоҳи Нишопурӣ, вақте ки Давлатшоҳи Самарқандӣ дар бораи Амир Темур сухан мекунад, дида метавонем: «Насобай атроқ насаби амири кабир Теури Ғўрақонро ва насаби Чингизхонро ба Нақвохотун ба ҳам мулҳақ месозанд. Ва ин Нақвохотунро яке аз аҳфоди Имом ал-ҳумом Алӣ Зайнулобиддин (р) ба никоҳ даровард ва аз

ӯ (Амир Темур – 3.М.) ин дудмони шариф мунташир шуда» [7, 302]. Ҳамчунин, ишораи Ф.Насриддинов як нуктаро равшан мекунад, ки дар бахши хотима Давлатшоҳ дар бораи шаш суҳанвари муосири худ маълумот оварда ва «дар фароварди ин қисмат фаслери дар мақомоти Ҳусайн Бойқаро тартиб дода, ба шеваи таърихнигорон манқабат ва футӯҳоти султони мазкурро баён доштааст» [4, с. 7]. Пас, маълум мешавад, ки як қисмати «Музаққирӣ аҳбоб»-ро ба манқабати ҳокимони давр қарор додан ва вежаи суҳанварии онҳоро сутудан асос дар тазкира Давлатшоҳ дорад, ки баъдан тақрибан дар чанд тазкираи мовароуннаҳрӣ ба ҳайси яке аз вежагиҳо шинохта шудааст.

Аз тазкираи Навоӣ бошад, дар ду маврид истинод ҷустааст, ки яке дар зикри Ҳоҷа Абдуллоҳи Меҳна ва дигаре дар мавриди Мавлоно Қазоӣ мебошад. Дар мавриди аввал ба таври хеле мухтасар ва дар мавриди дуюм муфассал аз ин китоб истифода гардидааст. Ҷунони, зери сарлавҳаи «Зикри ҷамили Ҳоҷа Абдуллоҳи Меҳна» мастур аст: «Валади аршади Ҳоҷа Абулфазл аст, ки шаммае аз маноқибаш Амир Низомуддин Алишер дар тазкира баён фармуда. Фазоиلى бисёр дошт, аммо ба воситаи заъфи басар фазоилаш аз назари улулабсор пӯшида монд. Ва ин ду байт бад-ӯ мансуб аст: Абёт:

Ҳеч шаб нест, ки аз ҳаҷри туам мотам нест,
Бе ту рӯзи мани мотамзада аз шаб кам нест.
Марҳаме нест, ки гӯяд суҳани ман бо ӯ,
Он, ки гӯяд суҳани ман бари ӯ, маҳрам нест.
Дар кибари син фавт шуд» [5, с. 120].

Дар ин ҷо ишораи «шаммае аз маноқибаш Амир Низомуддин Алишер дар тазкира баён фармуда» беҳуда зикр намешавад. Яъне, бо он ки Нисорӣ дар кори худ аз китоби Навоӣ имдод ҷустааст, як андоза кори пешиниёнро такмил ҳам додааст. Дар иқтибоси боло ҳам «шаммае аз маноқиб» гуфтани соҳиби тазкира беасл нест. Барои он ки дар китоби «Маҷолис-ун-нафоис» ҷумлаи зери дар бораи Ҳоҷа Абдуллоҳи Меҳна зикр мегардад: «Ҳоҷа Абутоҳир – писари Ҳоҷа Абдуллоҳи Меҳна аст ва бисёр латифтабъ аст...» [2, 280]. Пас, маълум мешавад, ки писари Ҳоҷа Абдуллоҳи Меҳна низ ба шеърӯ шоирӣ алоқа доштааст ва ин маълумот танҳо дар китоби «Маҷолис» зикр шудаву тамом. Дар ҳоле ки дар бораи табъи шоирӣ доштани ҳуди мавсуф ягон ишорае дида намешавад. Пас, маълум мегардад, ки соҳиби тазкираи «Музаққирӣ» маълумоти аз дигарон гирифтаашро кӯшиш мекунад, то дар шакли такмилшуда нишон диҳад. Ҷунони, ин падида дар баёни шарҳи аҳволи шоири дигар бо номи Мавлоно Қазоӣ бидуни муқоиса ҳам аён гаштааст: «Валади Мавлон Бақоист дар тазкираи Амири қабир Амир Алишер, Мулло ба қамонгарӣ нисбат карда. Фақир аз ӯ пурсид, ки «мулозимон ба ҷӣ сабаб ба ин сифат мансубанд?» Гуфт: «Дар ин нисбат маро санъате нест, ин маъниро ба ин шикаста бастаанд, ба тақриби он, ки бо Музаффарбек Барлос аз Ҳинд ба Ҳарӣ рафта будам ва дар қамонгарӣ дар ҳалқаи устодон гӯша гирифта, ба гумони худ гӯшагирӣ мебастам...»

Ва ба забони туркию форсӣ ашъор дорад ва маснавии неку гуфта ва «Ноз ва Ниёз» ном карда...» [5, с. 141].

Нисорӣ аз маснавии «Ноз ва Ниёз» як байт ба ҳайси намуна сабт кардаву сипас як ғазали туркии Мавлоно Қазоиро пурра ба риштаи қайд мекашад. Маҷмаи ин маълумотро баъди аниқ қардани маълумоти тазкираи Навоӣ ба анҷом расонидааст. Яъне, ҷунони гуфта шуд, маълумоти муаллиф хусусияти такмилдиҳанда дорад. Дар мавриди ҳамин Мавлоно Қазоӣ ҳам, ки дар «Маҷолис-ун-нафоис», умуман, маълумот дида намешавад, баҳс бисёр ҷолиб аст. Яъне, шояд дар ягон нусхаи хаттии ин китоб, ном ва шеъри ӯ бошад, аммо дар нашри мавриди истифодаи мо аз ӯ ном бурда нашудааст. Ҳуллас, баъди он ки маълумоти аз забони Навоӣ нақлшударо ботил мекунад, ҷунин овардааст: «Ба ҷурми шурби мудом Мулло волиди фақир аз шайхӣ Мазор Таракчандӣ азл карда буд, Мулло Соқиро мансуб намуда. Мулло баъд аз тавба ин рӯбино гуфта, ба хидмати Ҳоҷа омад:

Ҷурми май доштам, ки бар ҷоям
Садрӣ аъзам нишонд Соқиро.
Ҷун ман аз май гузаштаам, бо ман

Ҳеч боқӣ намонд сокиро.

Ба тақриб Мираки Ғўзак, ки бародари ўст, ба мусиқӣ муносибате дошт ва ба қонун дасте меандоخت ва ин матлаъро, (ки – байт):

Гар дурам аз ту, нақши туам дар назар бас аст,

Дил пеши туст, давлати ман ин қадар бас аст, дар оҳанги ғазал баста буд. Дар Балх, муддате дар манзили фақир мебуд ва ҳамон ҷо ғавт намуд ва дар ҷивори мазори Хоҷа Султон Аҳмади Хазравия, қариби Ҳаким Анварӣ мадфун аст...

Ва ин байт аз абёти валади ўст:

Гул зор мешавад ба ту, эй гулӯзори ман,

Ҳар гаҳ назар ба ҷониби гулзор мекунӣ» [5, с. 142].

Аз маълумоти мазкур чанд нукта, аз ҷумла бародари ғўянда доштани шоир, ба шеърӯ адабиёт алоқаманд будани писари ӯ ва амсоли ин равшан мешавад. Бо ин ҳама, бояд зикр шавад, ки тазкираи Нисорӣ ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам аз нигоҳи муҳтаво дар пайравӣ ва тақлиди асари Навоӣ ба қалам омадааст. Ба ин нукта муҳаққиқ Б.Норик низ ишора мекунад [6, 190]. Аммо онро ба ҳайси асари комилан наве, ки дар тақмили китоби Навоӣ гуфта шудааст, бояд шиносем.

Ба ҷуз ин китобҳо муаллифи тазкираи мавриди пажӯҳиш як манбаи дигар ҳам дорад, ки дасти аввал ба ҳисоб меояд. Ин манбаъ гуфтаҳои волиди муаллиф аст. Азбаски падари соҳиби «Музаккири аҳбоб» яке аз шахсиятҳои меҳварии муҳит ва замони худ дар адабиёт ва равияи маъмули ирфонӣ ба шумор мерафт, нодида гирифтани ақволи ӯ дар заминаи шахсиятҳои маъруф кори чандон дуруст нест. Муаллиф дар чанд ҷо, чун барои исботи иддаои худ далел пайдо намекунад, ба падари арҷмандаш Подшоҳхоҷа ишора менамояд: «Волиди фақир мефармуданд, ки ханӯз Шайх Имоуддин мултаҷӣ нашуда буд, ки хатти иҷозат ҳосил кард ва толибонро ба Ҳақ даъват менамуд...» [5, с. 101].

Дар ҷойҳои дигар ба қавли падар ишора накарда бошад ҳам, ба ягон ҳодисае, ки бо Подшоҳхоҷа вобаста будааст, нақл мегардад. Яъне, ӯ ҳароина меҳоҳад, ки ба воситаи нишон додани ягон ҷиҳати пайванди падари худ бо шоир нуктаҳои бигӯяд. Мисол, дар мавриди Ҳофиз Мираҳмади Хатиб менигорад: «Вақте ки волиди фақир Саййид Подшоҳхоҷаро дар Балх тақлифи шайхулисломӣ намуданд, Ҳофиз ин китъаро ба тариқи таҳният гуфта: Назм:

Шайхулислом чун шудӣ, Хоҷа,

Аҳли исломро паноҳ туй!

Подшаҳ кард шайхулисломат,

Шайхулисломи Подшоҳ туй.

Аҳли Балх ба самъи қабул истимоъ намуданд ва дар таҳсини Ҳофиз афзуданд» [5, с. 125].

Дар баъзе мавридҳои дигар мутлақи он, ки алоқаи падари худро ба шоири мавриди зикр нишон дода, аз шиносӣ ва воҳӯрии шахсии худ низ шаммае баён кардааст. Чунончи, дар бораи Шайх Муҳаммад Тоҳири Ансорӣ менигорад: «Аз авлоди амочиди Абдуллоҳи Ансорист, қуддиса сирруху. Аз ғазоил ҳолӣ набуд. Аз Ҳарӣ ба тақриби волиди фақир омада, ба Ҳинд гузашт. Ва ин матлаъро бар пушти китоби фақир навишта буд: Байт:

Навиштам бар китобат хатте, эй маҳ, аз вафодорӣ,

Ки шояд аз мани мискин ба ин тақриб ёд оӣ» [5, с. 163].

Нуктаҳои мазкур ба маълумоти китоб бештар ҷанбаҳои мустаҳками ба асл ва сарчашма наздик мебахшанд.

Манобеи номаълум. Бо он ки Нисорӣ мекӯшад, ки аз манобеи мавриди истифодаи худ дарак диҳад, аммо тамоми ин манбаъҳоро гирд овардан амри муҳол аст. Ҳамчунин, ҳаҷми тазкира ва хусусияти тақсимбандии он ҳам имкон намедиҳад, ки дар хусуси ҳар шоир, дақиқан, аҳзи маълумотро биёварад. Фақат ин нукта, ки тазкиранигор шоиронро дар китобаш ба дараҷаи шиносоии худ ба онҳо ҷудо мекунад, андешаҳои моро тақвият медиҳад. Ба маҳзи хусусияти мазкур ҳам дастаи сарчашмаҳои сониро бояд ин ҷо зикр намоем, ки манобеи номаълум аст. Ин навъ манобеъро барои он номаълум гуфтем, ки Нисорӣ дар бораи шоирон ба тариқи «манқул аст», «ғўянд, ки», ё «ки нақл аст, ки» гӯён нуктаҳои зикр мекунад. Дар

ин навъ нақлҳо, одатан, муаллиф ба гӯяндаи он ишора намекунад, ки ин падида аз боризтарин хусусиятҳои дастаи мазкури сарчашмаҳо ба ҳисоб меравад. Чунончи, дар мавриди Мирзо Қабулӣ омада: «Аз амирзодагони Чағатой мебошад... Манқул аст, ки чун Мавлоно Қабулии Ҳиравӣ нақл карда, ҷаноби Амир Алишер бо аъёни Ҳарӣ ба манзили ӯ нузул фармудаанд ва девони Муллоро ба ҷиҳати ҳасби ҳол кушудаанд, ин мақтаъ омада. Байт:

Агар қабули ту бошад Қабулиям, варна

Ба ҳар ду кавн чу ман ноқабул натвон ёфт» [5, с. 176].

Одатан Нисорӣ дар ин гуна нақлҳо аз масоили марбут ба рӯзгор ва ё ягон ҷиҳати осори шоирон баҳс мекунад. Чунончи, дар пораи зер дар бораи як ғазали Мулло Девонаи Нишопурӣ баҳс рафта, сабаби суруда шудани он низ баён гардидааст: «Аз шоирони муътабар ва аз хуштабъони муқаррар аст. Абёти зебо ва ашъори ғарро дорад ва ин ғазалаш шоҳиди ҳоли ӯст: Ғазал:

Эй зи хатти анбарафшонат муаттар мичмара,

Ҳасрати чашми ту дорад дар Хито охубара.

...Аз либоси даҳр чун Девона бо шоле бисоз,

Гар ҳавои суф дорӣ, тан бинех бар чандара.

Нақл аст, ки касе аз ҳазрати Мулло ғазале талабида, ки ба Самарқанд тухфа бибарад, ин ғазалро лутф фармудаанд» [5, с. 95].

Чунонки аз гуфтаи мазкур бармеояд, муаллиф аввал матни ғазалро пурра оварда, сипас сабаби ба риштаи таълиф даромадани онро баён кардааст. Ҷиҳати дигари ин навъ нақлҳо ба масоили шахсияти шоир таваҷҷуҳ кардани муаллифи «Музаққири аҳбоб» аст. Масалан, Нисорӣ дар мавриди Шарафуддин Иброҳими Шарвонӣ гуфта: «Ва чунон манқул аст, ки дар кибари син(н) ба ҳифзи каломи Малики Аллом эҳтимоми тамом дошта ва бо вучуди касрати иштиғоли дарс ба шеър низ ҷиҳати иншироҳи қалб таваҷҷуҳе менамуда...» [5, 65]. Ё ин ки дар бораи Фаҳруддин Алиӣ Воиз низ бад-ин минвол мегӯяд: «Гӯянд: дар ҷанби ӯ (падараши—З.М.) мадфун аст «ва-л-ъилму ғиндаллоҳи» — Ӯ беҳ медонад» [5, с. 81]. Аммо ҳамаи ин ривоятҳо ба асли воқеият рост намеоянд. Чунончи, дар мавриди Мавлоно Лисонии Шерозӣ оварда: «Аз шуарое машҳури пурзӯри вилояти Ироқ аст. Абёти хубу ашъори марғуб дорад. Гӯянд, ашъораш аз суҳбати ӯ беҳтар буда, аммо суханонаш ҳамвору якдаст нест. Ва касрати ашъораш ба мартабае буда, ки дар таҳти забт намеомада. Гӯянд, агар шоире ба суҳбаташ расидӣ, поре аз мусаввадаҳое худ ба ӯ мебахшида, то он кас ба таҳаллуси худ бихонад. Ва гӯё беҳолате набуда...» [5, с. 91]. Ё ин ки дар зикри Шайх Имоуддин Фазлуллоҳ ибни Хоҷа Алоуддин Алӣ ибни Хоҷа Камолуддин Неъматуллоҳ чунин нақли афсонамонанде оварда: «Нақл аст, ки Шайх дар воқеае диданд, ки бозе дар дасти эшон нишаст ва рӯяш ба одаме мемонд ва номаш Шаҳбозхур аст. Баъд аз он воқеа ходим ба арз расонида, ки «ҷавоне ба мулозимат омада». Чун назари Шайх бар ӯ афтода, ба ҳамон шакли боз намуда. Ва дар ҳамон маҷлис сайд гашта. Ва баъд аз инбат ба хидмат маъмур шуда, нафси нафисашро дар хилват ғолиб ба муҷоҳидат машғул гардонидаву ба сайқали зикр оинаи дилро дар ҳалқаи руҳонӣ ба тавре мусаффо сохта, ки маҳалли мушоҳадаи асрори ҳафиву анвори ғайбулғайбӣ гашта...» [5, с. 101].

Як хусусияти боризи падидаи мазкур дар таъкири ин ки зимни овардани шарҳи шоир дар он ба масоили дигаре низ таваҷҷуҳ мешавад ва бевосита матолибе дарҷ мегардад, ки ба шоири мавриди зикри муаллифи китоб шояд дахле надошта бошад. Мисол: «Дар вилояти Систон ду қозӣ буда: Яке фарбеҳ, яке лоғар. Гӯянд, малики Систон қозии фарбеҳро ба ҷиҳати сиёсати малик кушта ва бар қозии лоғар миннат ниҳода, барои нокуштани ӯ. Қозии лоғар ин матлаъро навишта (матлаъ):

Қатли маро на аз сари ёрӣ гузоштӣ,

Аз баҳри лоғариву низорӣ гузоштӣ» [5, с. 84].

Арзиши илмии нақлҳои мазкурро, ки ба ҳайси сарчашмаи китоби Нисорӣ қарор гирифтаанд, мо аз ду ҷиҳат баррасӣ карда метавонем. Яке, самти ирфон, ки дар ин самт бештар шахсияти шоир, мақоми ирфонии ӯ ва зоҳир шудани ҳар гуна қаромату одатҳои

хорикулода аз шоир мебошад. Ин нукта аҳаммияти хоса дорад, барои он ки дар гузашта шинохт ва дарки мақоми маънавию ирфонии шоир бобе аз дараҷаи суханварӣ ва хунармандии ўро боз менамуд. Ҳамчунин, нуктаи дигар дар он ҳам нухуфта буд, ки пазириш ёфтани ўро ҳамчун шахсият дар муҳити адабӣ ва ирфонӣ нишон меод.

Нуктаи дигар ва муҳим ин муаррифӣ шудани падидаҳои адабист. Яъне, ба маҳзи ишора кардани Ҳасани Нисорӣ аз шахсияту ҷаҳонбиниву масоили марбут ба рӯзгор ба масъалаи адабиёт ва анъанаҳои адабӣ дар муҳити худ хабар медиҳад.

Дар мавриди қаромоти шоирон нуктаҳои зиёде нақл мегардад, ки ин ҷо овардани ҳамаи он берун аз имкон аст. Ҳасани Нисорӣ дар шарҳи ҳоли Шайх Имоуддин Фазлуллоҳ ибни Ҳоҷа Алоуддин Алӣ ибни Ҳоҷа Камолуддин Неъматуллоҳи Тӯсӣ овардааст: «Гӯянд, Шайхро кашфи қубур ба тавре буда, ки қасонеро, ки ҳаргиз надида ва сифаташ нашунида, ба андак таваҷҷуҳе баёни аҳволи ӯ мекарда ва сурату син(н) ва марази мавти ўро мегуфта...» [5, с. 101]. Ё ин ки дар мавриди шоири дигар чунин маълумот медиҳад: «Гӯянд: «Ва ҷаноби Қозӣ Ихтиёр туркӣ намедониста, ҳазрати Хон ба ҷиҳати ӯ нисоби туркӣ тасниф намудаанд» [5, с. 20]. Дар иқтибоси мазкур масъалаи туркӣ надоништан, вале ба туркӣ шеър гуфтани шоир ҳамчун қаромати ӯ қаламдод мешавад.

Чунонки гуфта шуд, Нисорӣ баъзе масъалаҳои марбут ба адабиёт ва падидаҳои адабиро низ дар тақия ба нақлу ривоятҳо меорад. Мисол: «Гӯянд Мавлоно Котибӣ ҷаҳорсад маънии хос дорад, ки зодаи таъби ўст ва яке аз он маонии хоси ӯ дар ин байт воқеъ шуда:

Қонро садои теғи ту аз ранҷи тан раҳонд,

Овози об заҳмати бемор мебарад.

Мавлоно Восифӣ дар татаббуи ин маънӣ панҷ ғазал гуфта ва ба алмоси фикрат дурҳои хос суфта, аммо бинобар иқтисод (бояд ихтисор бошад—З.М.) матолеи он ғазалҳо навишта шуд: Назм:

1. Гирифт теғи ту бар ҳалқ роҳи рафтани қон,

Зи оби тез гузаштан наметавон осон.

2. Чун бар сар аст теғи ту, натвон кашид оҳ,

Бояд ба зери об нафас доштан нигоҳ.

3. Музтариб гардам чу гирад дар гулӯям теғи ёр,

Дар гулӯи ҳар кӣ гирад об, гардад беқарор.

4. Гуфти зи теғи ман шавад охир ҷаҳон хароб,

Оре, ҷаҳон хароб шавад оқибат зи об.

5. Аз тани хокӣ барорад гард ҳар дам оби сард,

Теғ бардору ба оби лутфи худ кун дафъи гард.

Ва ин панҷ ғазалро ҳамсаи мутаҳаййира ном ниҳода, зеро ки аҳли ҳасад аз он истимоъ мутаҳаййир мондаанд» [5, с. 88].

Сарчашмаҳои фаръӣ. Ба ҷуз сарчашмаҳое, ки барои пурра кардани шарҳи ҳоли шоирон мавриди истифодаи Нисорӣ қарор гирифтаанд, муаллиф як идда китоб ва маводди дигареро барои равшану возеҳ кардани ҳолатҳои дигар, аз ҷумла масоили марбут ба шахр, макон, рӯдхона ва кӯҳ, ривоят аз пайғомбари охируззамон вобаста ба ягон шоири ориф ва ё чизи дигар ва ғайра ба риштаи истифода мекашад. Мо дар қатори сарчашмаҳое, ки исмашон дар матн китоб рӯ ба рӯ мешаванд, ба китобҳое, чун «Сувари ақолим»-и бидуни муаллиф, «Таърихи Банокатӣ»-и Абусулаймони Банокатӣ, «Ҳайрат-ул-фуқоҳо»-и Бурҳон ибни Умар ибни Абдулазизи Ҳанафӣ, «Аҷоиб-ул-булдон»-и Фозили Берҷандӣ, «Мишкот»-и Абдуллоҳи Хатиб, «Матлаи Саъдайн»-и Камолуддин Абдурраззоқи Самарқандӣ, «Таърихи Ҷаҳонкушой»-и Чувайнӣ, «Фавоид-уз-зиёия» ва «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Шарҳи Виқоя»-и Убайдуллоҳ ибни Масъуди Ҳанафӣ, «Ҳидоя»-и Бурҳонуддини Марғелонӣ ва ғайра рӯ ба рӯ мешавем, ки на ҳама ба ҳайси манбаъ истифода гаштаанд. Аз ин миён, аксаран, барои намуна ва қиёс кардани ягон матлаб дар матн зикр шудаанд. Аммо ҳолатҳои бисёре ҳам ба мушоҳида гирифта мешавад, ки ҳиссае аз кутуби зикрефта дар мавриди худ манбаи фикре қарор гирифтааст. Аксаран, ривоятҳое, ки дар ин бахш аз китобҳои мазкур оварда шудаанд, асоси воқеи надоранд. Чунончи, «ва дар «Аҷоиб-

ул-булдон» Ҷозили Берҷандӣ аз «Сувар-ул-ақолим» нақл карда, ки Носири Хусрав подшоҳи Балх буда ва аҳли Балх бар вай хуруҷ карданд, аз он ҷо фирор қарор дода, ба Юмгон омада ва дар он ҷо ҳисни ҳасин ва қалъаи матин сохт ва дар ӯ имороти ғариба намуд. Аз он ҷумла ҳаммоме бино карда, ки ҳамаи банноён олам дар таҳайюранд, ҷомаи хонааш мураббаъ аст ва мунаққашу мусаввар ба суvari ҳайвонот кардаанд ва дари ҳаммом пайдо нест ва бар ҳитонаш бисту чаҳор ҳалқа аст, ҳар ҳалқаеро, ки бикашанд, даре боз шавад ва қуббае пайдо гардад, мисли ҷомаи хонаи аввал, илло он, ки бар деворҳои он ҳафдаҳ ҳалқа бувад ва ҳар ҳалқа, ки бикашанд, қуббае пайдо шавад монанди қуббаи аввал, илло он, ки бар деворҳои он нӯҳ ҳалқа бувад ва ҳар ҳалқа, ки бикашанд, мисли қуббаи моқабл зоҳир гардад, илло он, ки ҳалқаҳои он ҳафт бувад ва ҳар ҳалқаеро, ки бикашанд, қуббае пайдо ояд ва дар ин қубба дари ҳаммом боз шавад...» [5, с. 31]. Мутаассифона, китоби «Аҷоиб-ул-булдон» дастраси мо нагардид, вале ин нукта дар китоби «Сувар-ул-ақолим» вуҷуд надорад [ниг.: 8].

Як хусусияти овардани сарчашмаҳо дар китоби Нисорӣ дар ин бахш он ки ӯ бо вучуди истинод қардан ба китобҳои ғавқуззикр ба овардани нақлу ривоятҳо низ пардохтааст. Як қисми ин нақлу ривоятҳоро номи шахсиятҳои маъруф ташкил диҳад ҳам, қисмати дигараш бидуни ровӣ нақл мешавад. Масалан, дар қисмати зер аз номи Ҳасани Басрӣ нақле мухтасар зикр мешавад: «Ва аз Шайх Ҳасани Басрӣ, разийааллоҳу таъоло ӯанҳу, манқул аст, ки гуфтааст, ки ҳазрати Айюб, ӯалайҳиссалоту вассалом, ба Бухоро расидаанд ва аҳли Бухоро зиёфати эшонро неку намуданд ва эшон дар ҳаққи аҳли Бухоро дуои бабаракат карданд. Баъзе бар онанд, ки қабри мутаҳҳари он ҳазрат, ӯалайҳиссалом, дар Бухорост, ҳамон ҷо, ки машҳур аст. Ва баъзе гӯянд дар билоди Ҳиворон аст, ки аз музофоти шарқии Димишқ аст...» [5, с. 27].

Дар пораи зерини дигар бошад, нақл бидуни зикри исми ровӣ гуфта мешавад: «Нақл аст, ки беҳтарини коинот, ӯалайҳи афзал-ус-салавот, дар шаби меъроҷ нури уламои Бухороро мушоҳида кардаанд, ки ба олами улвӣ сууд менамуда...» [5, с. 27].

Аксари нақлҳое, ки дар қисмати сарчашмаҳои иловагӣ оварда мешавад, бо як хусусият ба ҳам монанданд. Ин вежагӣ доир ба макон ва ё шаҳре будани онҳост. Чунончи: «Ҳарот ба ғатҳи «ҳо»-ст ва ба касри «ҳо» машҳур шуда, дорулмулки Хуросон аст ва аз иқлими робеъ мешуморанд. Тӯлаш аз ҷазоири Холидот... мусаммо ба исми Бонӣ аст, ки яке аз умарои Наримон аст. Ва баъзе гӯянд Сикандари Зулқарнайн бино карда ва аз аъдали (муътадилтарин – З.М.) амкина аст ба қавли имом Фаҳри Розӣ. Ва назди баъзе аъдали амкинаи масокини ҳатти истивост ва дар он навоҳӣ соле ду баҳору ду тобистон ва ду тирамоҳу ду зимистон мешавад...» [5, с. 25].

Агарчи дар банди мазкур номи Фаҳри Розӣ ҳам омадааст, аммо бештар ҷанбаи нақливу ривоятӣ дорад. Мо дар қиёс бо маълумоти боло ба хеле китобҳои ҷуғрофӣ муроҷиат кардем, вале айнан аз кучо аҳзи маълумот қардани Нисорӣ таъин нашуд. Фақат ин нукта бидуни зикри ҷиғунагии шакли навишти калимаи «Ҳирот» ва бо каме тағйирот дар китоби «Бӯстон-ус-саёҳа»-и Зайнулобиддин ибни Искандари Шервонӣ ба назар расид [9, с. 105]. Ҳатто, шеърӣ мазкур дар китоби Нисорӣ ҳам бо андак тағйир дар асари Шервонӣ дида мешавад:

Ғар касе пурсад туро: «Аз шаҳрҳо хуштар қадом?»

Дар ҷавоб, ар рост хоҳӣ гуфтаи ӯро, гӯ: “Ҳарӣ” [9, с. 105].

Пас, маълум мешавад, ки муаллифи «Бӯстон-ус-саёҳа» ҳам маълумоти китобаширо аз кутуби гузаштаи ҷуғрофӣ аҳз карда будааст. Аз сӯйи дигар, маълум мешавад, ки Нисорӣ ҳам ба ҷуз улуми адабиву ирфониву динӣ, аз улуми дақиқа, мисли ҷуғрофиё хеле баҳраманд будааст. Чунончи, ин нуктаро У.Назирова дар рисолааш оварда ва бо зикри иқтибоси мазкур дар бораи Ҳирот Нисорино ҳамчун олими ҷуғрофидон сутудааст [3, с. 53].

Бояд қайд карда шавад, ки бештари нақлҳо ба маконҳо ва шарҳи онҳо вобастагӣ дорад. Масалан, дар бораи шаҳри Балх меҳонем: «Балх аз иқлими чаҳорум аст... Ва гӯянд Каюмарс бино ниҳода ва Тахмураб ба итмом расонида ва Луҳросб таҷдиди имораташ карда. Баъзе гӯянд: “Билох ибни Ахнух бино карда ва баъзе бар онанд, ки Манучеҳр ибни Эраҷ ибни Фаридун Фаррух бино карда ва ало ихтилоф-ил-ақвол касеро дар қадимии Балх суҳан нест ва Балхро «Қуббат-ул-ислом» ва «Умм-ул-билод» ва «Ҷаннат-ул-арз» ва «Ҳайр-ут-туроб»

меноманд...» [5, с. 36]. Бештари ин гуна маълумоти Нисорӣ, чунонки мо аз кутуби соҳавӣ ҷустуҷӯ кардем, аз якчанд китоби ҷуғрофӣ чамъ омадаанд. Масалан, ин нукта, ки Балхро биношуда ба дасти Манучеҳр ибни Эраҷ медонад, маъхуз аз китоби «Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод»-и Закариёи Қазвинӣ мебошад [1, с. 331].

Аз ин навъ шуруҳ аст, ки муаллиф Ҳинду Синдро номи ду бародар аз авлоди Ҳом ибни Нӯҳ (а) [5, с. 48], таҷдид шудани бинои Каъбаро аз Абдуллоҳ ибни Зубайр [5, с. 55], аввалин кӯҳ будани кӯҳи Абуқайс [5, с. 12] ва ғайраро меорад, ки ҳеҷ кадом аз ин ривоятҳо асоси воқеӣ ва ё сарчашмаи баргирифташавӣ надоранд. Албатта, аз ин даст ривоятҳо дар кутуби ҷуғрофии гузашта хеле зиёд бошад ҳам, қобили эътимод нестанд. Ҳамчунин, аз якчанд сарчашма баргирифта шудаанд, ки кори шинохти дақиқи сарчашмаҳои ақидаҳои Нисориро якандоза душвортар мекунад.

Хулоса, Нисорӣ аз тазкираҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ, Алишери Навоӣ ва баъзе сарчашмаҳои дигари таърихӣ ҷуғрофӣ бардоштҳо кардааст, ки ин манбаъҳоро шартан метавон ба се даста ҷудо кард. Тазкираҳои мазкур ва гуфтаҳои падару дигар донишмандони ҳамзамони Нисориро ба дастаи аввал ва китобҳои «Суварӣ ақолим», «Таърихи Банокатӣ», Ҳайрат-ул-фуқоҳ», «Аҷоиб-ул-булдон» «Мишкот», «Матлаи Саъдайн», «Таърихи Ҷаҳонкушӣ»-и Ҷувайнӣ, «Фавоид-уз-зиёя» ва Нафаҳот-ул-унс»-и Абдуллоҳи Қомӣ, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Шарҳи Виқоя» ва «Ҳидоя»-и Марғелонӣ ба дастаи дуюм шомил мешаванд. Ҳамчунин, дар «Музаккири аҳбоб» суҳанони бузургони илму адаб, ҷеҳраҳои ирфониву сиёсӣ ва динӣ низ ба ҳайси манбаи гуфтори Нисорӣ ба қор гирифта шудаанд, ки онҳоро шартан ба дастаи сеюми сарчашмаҳои қори муаллифи тазкира мансуб донистаем.

Муқарриз: Шарипов Ш.Р., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Қазвинӣ, Закариё. Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод [Матн]: Тарҷума ва тавзеҳи Абдушукур Ғафуров / Закариё Қазвинӣ. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 684 с.
2. Навоӣ Амир Низомуддин Алишер. Маҷолис-ун-нафоис [Матн]: Таҳия, тасҳеҳ, таҳқиқ ва муқаддимау тавзеҳоти Урватулло Тоиров ва Мухриддин Низомов / Амир Низомуддин Алишери Навоӣ. – Душанбе: Мубориз, 2018. – 528 с.
3. Назиров, У. Нисори и его антология «Музаккир-ул-ахбоб» (Напоминания о любимых) [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06. Литература народов СССР – таджикская литература / У.Назирова. – Душанбе, 1990. – 168 с.
4. Насриддинов, Ф. Давлатшоҳи Самарқандӣ ва тазкираи ӯ [Матн]: / «Тазкират-уш-шуаро» Давлатшоҳи Самарқандӣ. Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. – С 3-14.
5. Нисорӣ, Баҳоддин Ҳасанхоҷа. Музаккири аҳбоб [Матн]: Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Начиб Моили Ҳиравӣ / Баҳоддин Ҳасанхоҷа Нисорӣ. – Техрон: Нашри Марказ, 1377. – 377 с.
6. Норик, Б. В. Жизнь и творчество среднеазиатских историков литературы XVI-XVII вв. Хасана Нисари и Мутриби Самарканди [Текст] / Письменные памятники Востока. Вып. 1 (2) / Б.В.Норик. – Москва. – Нашриёт, 2005. – С. 183-216.
7. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро [Матн]: Таҳияи Мухлиса Нуруллоева / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – 544 с.
8. Ҳафт кишвар ё Сувар-ул-ақолим [Матн]: Таҳия ва таҳшияи Манучеҳр Сутуда. – Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1353. – 138 с.
9. Шервонӣ, Зайнулобиддин. Бӯстон-ус-саёҳа [Матн]: Ба тасҳеҳу муқобала ва муқаддимаи Асғар Ҳомиди Раббонӣ / Зайнулобиддини Шарвонӣ – Техрон: Заҳро, 1339.

МАНОбЕИ «МУЗАККИРИ АҲБОБ»-И ҲОҶА ҲАСАНИ НИСОРИ

Дар мақола ба масъалаи манобеи яке аз тазкираҳои маъруфи асри XVI «Музаккири аҳбоб»-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ дахл карда шуда, зимнан манбаъҳои китоби мазкур ба се даста тақсим гардидаанд. Ба дастаи аввал сарчашмаҳое, ки бевосита ҳуди муаллиф ба онҳо ишора кардааст, яъне «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Маҷолис-ун-нафоис»-и Амир Алишери Навоӣ дохил мешаванд. Ба дастаи дуюм нақлу ривоятҳое шомил мешаванд, ки муаллиф доир ба ин ё масъала овардааст. Ба дастаи сеюми сарчашмаҳо, китобҳои улуми муҳталиф, чун «Суварӣ ақолим», «Таърихи Банокатӣ», Ҳайрат-ул-фуқоҳ», «Аҷоиб-ул-булдон» «Мишкот», «Матлаи Саъдайн», «Таърихи Ҷаҳонкушӣ»-и Ҷувайнӣ,

«Фавоид-уз-зиёия» ва Нафаҳот-ул-унс»-и Абдуррахмони Ҷомӣ, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ ва ғайра мебошанд. Инҳоро мо ба ҳайси сарчашмаҳои фаръии китоб ном бурдем, зеро аз китобҳои фавқ танҳо ба матолиби дуюмдараҷаи китоб иқтибос карда шудаасту ҳалос. Муқоисаи матолиби сарчашмаҳо, агар аз як тараф, вежагии таъсирпазирии китоби «Музаққирӣ аҳбоб»-ро нишон диҳад, аз тарафи дигар, фардияти услуб ва хусусиятҳои тақмилдиҳии маълумоти аҳзшударо аз манобеъ низ рӯнамо мегардонад.

Вожаҳои калидӣ. «Музаққирӣ аҳбоб», манобеъ, тазкира, Нисорӣ, «Тазкират-уш-шуаро», «Маҷолис-ун-нафоис», ривоятҳо, кутуби ҷузғрофӣ ва таърихӣ, шахсиятҳо.

ИСТОЧНИКИ «МУЗАККИРИ АХБОБ» ХОДЖИ ХАСАНА НИСАРИ

В статье рассматривается вопрос об источниках одного из знаменитых тазкиров XVI века «Музаққирӣ Аҳбоб» Ходжи Хасана Нисари, в связи с чем источники данной книги разделены на три группы. В первую группу входят источники, на которые непосредственно ссылается сам автор, то есть «Тазкират-уш-шуаро» Давлатшаха Самарқанди и «Маҷолис-ун-нафоис» Амира Алишера Навои. Ко второй группе относятся рассказы и легенды, которые приводил автор по тому или иному вопросу. Третья группа источников включает различные научные книги, такие как «Суварӣ Акалим», «История Банокати», «Хайрат-уль-Фукаҳо», «Аджаиб-уль-булдан», «Мишкот», «Матлай Садаин», «История Джаханкушай». Джувеини, «Фавоид-уз-Зияйя» и «Нафахат-ул-унс» Абдурахмана Джами, «Гулистон» шейха Саади и др. Мы назвали их вторичными источниками книги, потому что из книг часто задаваемых вопросов цитировалось только вторичное содержание книги. Сравнение материалов источников, с одной стороны, показывает эффективность книги «Музаққирӣ Ахавоб», с другой стороны, показывает индивидуальность стиля и особенности совершенствования информации, собранной из источников.

Ключевые слова: «Музаққирӣ аҳбоб», источники, тазкира, Нисари, «Тазкират-уш-шуаро», «Маҷолис-ун-нафаис», легенды, географический и исторический полюс, личности.

SOURCES OF "MUZAKKIRI AHBAB" BY KHOJA HASSAN NISARI

The article considers the question of the sources of one of the famous anthologies (tazkiras) of the XVI century "Muzakkiri Ahbab" by Khoja Hassan Nisari, in connection with which the sources of this book are divided into three groups. The first group includes sources directly referenced by the author himself, that is, "Tazkirat-ush-shuara" by Davlatshah Samarqandi and "Majalis-un-nafais" by Amir Alisher Navai. The second group includes stories and legends that the author cited on a particular issue. The third group of sources includes various scientific books such as "Suvari Akalim", "The History of Banokati", "Khairat-ul-Fuqaha", "Ajaib-ul-buldan", "Mishkot", "Matlay Saadain", "The History of Jahankushai". Juveini, "Favaid-uz-Ziyaiya" and "Nafahat-ul-Uns" by Abdurahman Jami, "Gulistan" by Sheikh Saadi, etc. We called them the secondary sources of the book, because only the secondary content of the book was quoted from the books of frequently asked questions. A comparison of the materials of the sources, on the one hand, shows the effectiveness of the book "Muzakkiri Ahbab", on the other hand, shows the individuality of the style and the peculiarities of improving the information collected from the sources.

Keywords: "Muzakkiri akhbab", sources, anthology, tazkira, Nisari, "Tazkirat-ush-shuara", "Majalis-un-Nafais", legends, geographical and historical pole, personalities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансурӣ Замира Мирзоализода – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, унвонҷӯй. **Нишонӣ:** 735700, ш. Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузар. Мавлонбеков, 1. Тел.: (+992)928850081

Сведения об авторе: Мансури Замира Мирзоализода – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель. **Адрес:** 735700, г. Худжанд, Республика Таджикистан, пр. Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992)928850081

Information about the author: Mansuri Zamira Mirzoalizoda - Khujand State University named after academician B. Ghafurov, applicant. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, 1 Mavlonbekov str., Tel.: (+992)928850081

МАВҚЕИ ЯК ҒАЗАЛИ АНДАРЗИИ ЛАЪЛЧУБАИ МИРЗОҲАСАН ДАР БАРНОМАИ МАДҲИЯСАРОЁНИ БАДАХШОН

Таваккалов Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Лаълчубаи Мирзоҳасан аз чехраҳои машҳур ва шахсияти маъруфи адабиёти муосири Бадахшон маҳсуб ёфта, соли 2023 ба ӯ бо Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон унвони фахрии Шоири халқии Тоҷикистон дода шуд. Ин шоир бо ашъори пурмухтавоҷаш таваҷҷуҳи муҳаққиқони бумӣ ва хориҷиро ба сӯйи худ кашидааст. Лаълчубаи Мирзоҳасан шоири ҳақиқатбину нозукадо ва аз ҷумлаи ҳассостарин шоирони муосири Бадахшон маҳсуб мешавад. Муҳаққиқи адабиёт Лоло Давлатбеков дар мақолаи “Дар қаламрави андеша ва таҳайюлотии шоир” аз хусуси пуробуранг будани ашъори Лаълчуба ва зарурати омӯзиши он чунин ибрази назар намудааст: “Ашъори ӯ аз лиҳози мазмуну мавзӯ ғанию бой ва аз нигоҳи маҳорату ҳунар ва истеъдод қобили таҳқиқу омӯзиш аст” [3, с. 8].

Қобили қайд аст, ки дар замони мо, ки гуфтугӯи тамаддунҳоро тазодҳои сиёсӣ фарҳангӣ қой гирифтааст, суҳан рондан дар бораи мавқеи инсон, пешрафту тақомули ӯ аз ҷиҳати маънавӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеа, ки ҳоси фарҳангҳои тамоми мардумон мебошанд, хеле муҳим аст.

Дар дунёи имрӯз суолҳои зиёде дар тафаккури инсон тавлид мешаванд ва равшанфикрон, ки шоирон ҳам аз зумраи онҳо мебошанд, бояд аз боби суолҳои дар зер омада андеша намојанд, пеш аз ҳама, агар мо мафҳуми зиндагии ақлонӣ ва равшанфикриро дар назар бигирем, имрӯз аломати суоли бузурге бар мафҳуми равшанфикрон ва зиндагии ақлонӣ ва равшанфикрии онҳо соя афканда аст. Қойгоҳи равшанфикрон дар иҷтимоъ дар кучост? Оё онҳо як назарияпардоз, яъне тарафдор ё пуштибони андешаи ошкоро ва баргузида дар ҷомеа ҳастанд? Пас инҳо пурсишҳои ҳастанд, ки дар бораи ақл матраҳанд. Барои ба суолҳои ғавқ ҷавоб додан аз равшанфикрон дониши мукамал тақозо карда мешавад. Ва мо бояд барои пайдо кардани посуҳашон ба гузаштаи ҳеш, яъне мероси гузаштаи аҷододонамон тақя намоем.

Дар посуҳи суолҳои ғавқузикр Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳои ҳеш таъкид менамојанд, ки дар марҳалаи кунунии пешрафти Тоҷикистон ба соҳаҳои илму маориф афзалияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро онҳо дар таҳкими пояҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши калидӣ мебозанд. Вобаста ба ин, ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ”-ро баргузор намуда, ба он доираи ҳарчи васеи ҷомеа ҷалб ва ҷиҳати ҳавасмандсозии ғолибон аз мактаб сар карда, то мақомоти маҳалливу марказии ҳокимияти давлатӣ чораҷӯӣ карда шавад.

Яъне Вазорати маориф ва илм, вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, роҳбарони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда мешаванд, ки минбаъд ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-ро аз рӯйи се самт: яқум - миёни тарбиягирандагон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ; дуҷум - таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва сеҷум - дар байни калонсолон васеъ ба роҳ монанд.

Китобхонаҳо бояд ба маркази муҳими илму фарҳанг табдил дода шаванд, зеро китоб маҳсули ақлу заковати мардуми соҳибтамаддун, омили асосии ҳифзи фарҳанги миллий ва яке аз муҳимтарин воситаҳои маърифатнок кардани аҳли ҷомеа буда, қобилияти суҳандониву суҳанрониро сайқал медиҳад, доираи андешаву тафаккур ва ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва ӯро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамоӣ мекунад.

Вобаста ба ин, ба вазоратҳои маориф ва илм, фарҳанг, сохторҳои илмӣ, роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва муассисаҳои таълимии ҳамаи зинаҳои таҳсилот супориш дода мешавад, ки ба хоҳири баланд бардоштани сатҳи маънавияти аҳоли ҷопи китобҳои бадеиро зиёд намуда, дар як сол хондани на камтар аз панҷ китоби бадеӣ ва ҳифзи асарҳои манзуму мансури адабони гузаштаву муосирро барои калонсолону хонандагон ба роҳ монанд ва

ичрои онро зери назорати қатъӣ қарор диҳанд. Олимону донишмандони моро зарур аст, ки ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихӣ миллати тоҷик нақш бастаанд, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Бахусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллии осон гардондааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби хеш барои ҳар як фарди миллат, хусусан, насли наврасу ҷавон зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Мо кӣ будани аҷдоду гузаштагонӣ худро бояд донем, ба онҳо арҷ гузорем ва бо насли ориёӣ, яъне ориёитабор будани худ ифтихор кунем [11, с. 8].

Дар робита ба гуфтаҳои Ғафӣ яке аз таърихшиногонӣ Ғафӣ Азиз Исмоил дар мақолае чунин ибрози назар намудааст: “Дар дунёи имрӯз, ки дар он инсон на бо як суннат, ё бо гурӯҳе аз суннатҳо, балки бо суннатҳои бисёр рӯ ба рӯст, ба кадом суннат бояд пайравӣ кунад ва онро ғиромӣ бидорад? Суннатҳои бисёр дар ҷиҳатҳои мухталифи якдигар ҳаракат мекунанд, дар ҳам тадохул пайдо мекунанд ва бо ҳам бархурд меёбанд. Гузашта аз ин, васоили иртиботи ҷамъӣ ва паёмрасонии электронии ҷадид ва наҳве бесобиқа, ғаврӣ ва бевосита суннатҳои мухталифи ҷаҳонро дар дастрасии бахшҳои мухталифи кураи ҳок қарор додааст. Дар чунин авзоъ инсон чӣ гуна метавонад ба суннат, ё суннатҳои таърихӣ ҳосе така кунад?” [9, с. 537].

Дар хусуси раванди бархурди маънавӣ яке аз сиёсатиносони амрикоӣ Самюел Хангтингтон дар китоби хеш “Бархурди тамаддунҳо” андешаҳои ҷолибро иброз намудааст, ки бояд дар таҳлил ин масъала ба инобат гирифта шаванд [9, с. 537]. Аз ҷумла, дар замони муосир бархе аз ҷавононе, ки аз сабаби маънавияти заиф доштанишон фирефтаи гуруҳҳои ифротӣ ва экстремистии террористӣ мешаванд ва мехоҳанд пояи истиқлолиятро хароб намоянд, бояд тавассути панду ҳикмати симоҳои фарҳанги гузаштагон ва имрӯзиён тарбият дода шаванд.

Ашъори адабиёти классикӣ форсу тоҷик саршор аз панду ҳикमत буда, муҳаққиқон ва пажӯҳандагонӣ ватанӣ ва хориҷӣ мутобиқ ба замони муосир аз осори пурқимати онҳо ба мисли Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ [8, с. 562], Носири Хусрав [10, с. 107], Саъдии Шерозӣ [2, с. 43], Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ [3, с. 104], ва дигарон ба таври васеъ истифода бурда, барои пешрафти маънавияти имрӯзаи насли наврас таълифоти зиёде аз худ боқӣ мондаанд.

Аз ин рӯ, омодагии маънавияи наслу наврас, доштани камолу маърифат, дарк намудани мақом ва ҳақду ҳудуди одамият дар ҷомеаи имрӯза яке аз омилҳои ғайриҷиҳадҳои масъулиятноки онҳо бояд қарор бигирад. Бо итминон гуфта метавонем, ки ҳикмати гуфтаҳои андарзии шоирон, агар бештар дар байни ҷавонон ташвиқу тарғиб карда шаванд, он ҳисси ватандӯстиро дар дилу хотирашон парвариш дода, меҳру муҳаббаташонро нисбат ба давлати сулҳдӯсти Тоҷикистон дучанд зиёд менамояд, чаро ки бузургони илму адаб чун хидматгузори халқу меҳани хеш вазифаи босазое анҷом дода, саодат ва сарфарозиро осоишии мардум доништаанд.

Бояд тазаққур дод, ки мавзӯҳои аз қабилӣ одаму одамгарӣ, дӯстию рафқат, меҳрубонӣ, некиву накукорӣ ва мақоми илм яке аз мавзӯҳои абадӣ ва ҳамчунон башарӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳоро дар ҳар давраи замон адибон васф мекарда ҷомеаро дар руҳияи ахлоқӣ онҳо тарбия менамуданд. Чун ин мавзӯҳо абадӣ буда, васфи онҳо низ ҷовидона хоҳад буд.

Бо дарназардошти масъалаҳои боло, ашъори шоир Лаълҷубаи Мирзоҳасанро муште аз хирвори ашъори ҳамсон қабул кардан меарзад, ки асрҳо суруда хоҳад шуд. Аз ин лиҳоз, зарур шуморидем, ки ба таври мухтасар перомунӣ як ғазали ахлоқӣ шоир изҳори ақида намоем. Сабаби таваҷҷуҳи мо ба ин ғазал он буд, ки ошноии мо бо матни мазкур, пеш аз ҳама, тавассути шунидани он аз даҳони қасидаҳои мардумӣ сурат гирифт.

Ҷойи зикр аст, ки мадҳиясарой ё қасидаҳои дар маросими гуногуни мардуми Бадахшон мавқеи махсус ва мадҳияҳо дар он ҷойи устувор дорад. На ҳар порайи шеърӣ ё назми эҷодшуда метавонад ба ҳайси мадҳия интишори зуд ва васеъ дошта бошад. Аммо маҳз ғазали зикршуда аз сазовори ҳамин бартарият гардидааст.

Ғазали мавриди таҳлил аз 16 байт, иборат буда, андешаҳои ахлоқии шоири нуктадонро дар бар гирифтааст. Ғазал роҷеъ ба бузургии инсон суруда шудааст. Қобили қайд аст, ишорае, ки аз хусуси баландҳимати инсон дар китоби адабиётшинос ва муҳаққиқи варзида Худой Шарифов “Рози ҷаҳон” дар мавриди андешаҳои Носири Хусрав нисбат ба инсон оварда шудааст, дар иртибот ба мавзӯ чунин аст: “Инсон нигини гавҳари олам аст ва бо ҳамин аз ҷонвару гиёҳ фарқ дорад. Ғазали инсонӣ дар ҷони суҳанвар ва ақлу хирад доштаниш аст ва бартарии ӯ аз дигар махлуқот дар ҳамин аст” [12, с. 149]. Инсон ҳамчун нодираи айём ва тоҷи ифтихору шарафи сайёра дар тамоми даврҳои замонҳо санги маҳаки ситоишу ниёиши мутафаккирони адабу фарҳанги ҷаҳоншиноси куҳансоламон ва хориҷ аз он қарор гирифта буд.

Минҷумла, дар даврони эҳёи Итолиё инсонро “нигини кайҳон” меномиданд ва арҷгузориаш менамуданд. Суҳанвари барҳақ ва пешвои удабову шуарои Машриқзамин Одаму-ш-уаро Абуабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Абдурраҳмон – ар-Рӯдакӣ дар қарни пурфурӯғу раванқпазири асри X дар қаламрави шеърӣ ҷӯшандаву ноби порсӣ аз нахустин суҳансолороне буд, ки бани одамро маърази таваҷҷуҳи вижа беш аз пеш қарор дод ва дар маснади баланд ва ба маснади шаҳаншоҳиаш нишонд. “Рӯдакӣ воқеъбинона, менигорад, И.С. Брагинский, дар шеърӣ форсӣ аз аввалин адибоне буд, ки нигоҳи хешро ба инсон дӯхт, онро рӯи сахнаи адабиёт овард ва мавриди назари ҳамагон гузошт. “Ман инсонӣ хокӣ ва алоҳидаро месароям”. Ин нуктаҳои Уолт Уитменро Рӯдакӣ низ ифшо карда метавонист. Ӯ ҳам анғезаҳои фалсафӣ ва ҳам ҷамоаҳои маддоҳонаашро танҳо аз тариқи инсонӣ оддӣву заминӣ, ки сареху возеҳ ва тавозуъкорона андеша мекунад, тасвиркорӣ кардааст” [11, с. 65-76].

Аз пайравӣ ба ин нуктаҳои ғавқуззикр, Лаълҷубаи Мирзоҳасан хилқати беҳтаринро дар олам зуҳури одам ба қалам дода, устувории пояи оламро ба дониши инсон вобаст медонад. Байти дуҷум идомии маъноӣ байти яқум буда, қадру қимати Ҷоми Ҷамро шоир ба истеъдоди беназири шоҳ Ҷамшед мутааллиқ медонад, чунончи:

Беҳтарин хилқат ба олам худ зуҳури одам аст,
Одамӣ ҳусну бақою пояи ин олам аст.
Чун ба номи одамӣ пайваст ашё, ёфт қадр,
Ҷоми Ҷамро шуҳра аз фарру қамолоти Ҷам аст. [5, с. 167].

Ба қавли шоир, неку бад ба аъмоли инсон муртабит аст ва ӯ бо истифода аз санъати тазод Ҳаҷҷочро яке аз золимтарин шоҳ ва Ҳотамро яке аз саховатмандтарин шахс тасвир намудааст. Дар байти дигар як ривояти марбут ба шоҳ Искандарро мавриди истифода қарор додааст, ки шуруъаш чунин аст: «Ривоят аст, ки модари Искандар ба ӯ амр додааст, ки ба рӯзи мавлудаш ашҳосеро даъват намояд, ки вучудашон аз ғам орӣ бошад. Искандар ба ҳар хонавода рафта, суҳанони модарро гуфта, баъд ба наздаш бармегардад. Дар мавлуди модараш ягон нафаре аз даъватшудагон ширкат намекунад. Сонӣ, Искандари дар тааҷҷуб монда, аз модар аз наомадани мардумон суол пурсидааст. Модараш ба суоли ӯ чунин посух додааст: Дар дунё инсоне нест, ки ғам дар вучуди ӯ набошад» [11, с.67]. Шоир лаҳзаӣ ғавқро дар шеърӣ хеш ба ин тарз мавриди тасвир қарор додааст:

Ҳар киро аъмоли ӯ шуд масдари бозътимод,
Шоҳи зулм Ҳаҷҷоч гашту дар саховат Ҳотам аст.
Ҷашми наргис дар гулистон донаи шабнам гирифт,
Қавли Искандар, ки ҳар одам гирифтори ғам аст. [5, с. 169].

Муҳаққиқ Холиқ Мирзозода дар асари таърихӣ хеш мурдани Фарҳод дар ишқи Лайлиро чунин ба қалам овардааст:

“Низомӣ дар тасвири ғаму андух маҳорати беандоза дошта, ҳолати Фарҳодро баъд аз шунидани хабари “Ширин мурд” чунин тасвир намудааст:

Чу афтод ин суҳан дар гӯши Фарҳод,
Зи тоқи кӯҳ чун кӯҳе дарафтод.
Баровард аз ҷигар оҳе чунон сард,
Ки гуфти, дур боше дар ҷигар х (в)ард,

Ба зорӣ гуфт, к – оваҳ, ранҷ бурдам,
Надида роҳате, дар ранҷ мурдам” [7, с. 324].

Ишқи Фарҳод ишқи қалбие буд, ки ҳар мушките, ки ба вукуъ мепаиваст, аз он натарсида барои ба даст овардани ишқи Ширин меҳнати кӯҳкании хешро идома додааст, дар мактаи дoston аз шунидани муждаи вафоти дурӯғини Ширин ҷонро аз даст медиҳад.

Лаълҷубаи Мирзоҳасан ишқи устувори ўро ба кӯҳи Бесутун ташбеҳ кардааст. Ишқи Фарҳод ботинӣ буд, ба қавли шоир, шоҳа аз он чиҳат сабз аст, ки сарчашмаи қудрати он аз рағу ҷонаш маншаъ мегирад:

Бесутун дигар напарвард аз ғами Фарҳод ишқ,
Бин, ки то имрӯз кӯҳи Бесутун дар мотам аст.
Бо умеди рӯшанӣ гумкардараҳ дорад шитоб,
Сабз бошад шоҳае, ки дар рағи ҷонаш нам аст [5, с. 168].

Кибру ғурур аз хислатҳои ношоистаи одамай маҳсуб мешавад. Суханварон ва донишмандон дар таълифоти хеш ин хислати хилофи шаъни одамай ва одамони мағрури мутақаббирро ҳамвора зери тозиёнаи танқид ва мазаммату накуҳиш гирифта пайваста одамонро аз ин феълӣ атвори манфур парҳез фармуданд.

Аз бузургони дину оин ҳазрати Алӣ тарки ин хислати носавоб фармуда, оқибати номатлуби онро низ ҳакимона ғўшрас сохтааст. Ў дар ин бора ҷунин фармудааст: «Офаридагори тавоно саркашони мутақаббирро зуд дар ҳам шиканад ва гарданфарозонро саҳт ба гардан андозад». [5, с. 537-544].

Шоир Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар ивази кибру ғурур дар бораи хоксорӣ суҳан ронда, онро далели хушбахтиҳои инсон маҳсуб медонад. Тақаббуру ҳавобаландии ашхоси беҳирадро мазаммат намуда, тавассути ибораҳои «ноқай пурбор» ва «хушай пурбор» инсонро ба сабру таҳаммул ҳидоят намудааст. Дар байти дуюм баҳори дилкашро ҷун ҷавонии инсон, ки дар айни камолот ва ҷўшу хурўши зиндагист, тасвир намуда, ҳазони зиндагониро ба маънои пирӣ васф намудааст:

Ноқай пурбор вазнин меравад то истгоҳ,
Хўшай пурбори гандумзор доим сарҳам аст.
Дар баҳорон дар рағи дунё бичўшад хуни сабз,
Дар ҳазони зиндагонӣ ҷўшишу туғён кам аст [5, с. 168].

Масъалаи зебоӣ ва мақоми инсон дар ақоиди ахлоқӣ ва ашъори андарзии Лаълҷубаи Мирзоҳасан ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Шоир қадри баҳори нозанинро аз нақши рангини он доништа, шўхрати Юмгонро, ки як деҳай санглоҳ ва аз ҷаҳор тараф дар ихотаи кўҳ қарор дошта аз дониши беназири Носири Хусрав медонад. Пайдоиши оби Замзамро низ ба қудрати инсон вобаст медонад:

Навбаҳор аз нақши рангин ёфт қадру эътибор,
Шўхрати Юмгони Носир бо Сураё тавъам аст.
Қатра аз покию софӣ оби Замзам ёфт ном,
Осмон ҳар субҳ рақсон дар ҳарири шабнам аст [5, с. 168].

Рўзманигор Қурбон Аламшоев дар мақолаи хеш дар бораи рисолати шоирӣ Лаълҷубаи Мирзоҳасан ҷунин менигорад: “Мо фикр мекунем дар Тоҷикистони муосир ин навиштаҳои устод Лаълҷуба на танҳо дар рушди адабиёти муосир, балки дар пойдеории давлати ҷавони мо арзиши бузурге доранд. Шоир Лаълҷуба бо ашъори рангин, пурфалсафааш ҷароғдореро мемонад, ки бо фонуси хирад роҳи мардуми худро ба сўи оянда мунаввар мекунад. Аз ҳар гуфтаи суфтаи шоир бармеояд, ки вай кўшидааст бо ашъори хеш дар ҷаҳон фарде барои ҳама муфид бошад, ба рўҳ, ақлу идрок, хулқу атвори хонандааш таъсире мусбат расонад... Ин аст “сапедӣ овардани шоир барои хонандааш, ин аст рисолати шоирӣ ӯ.” [6, с. 5].

Ба қавли шоир, ишқи оламгир асосан аз оғоз то анҷоми даҳр ҳоси инсон буда, дар маҷрои зиндагӣ ҷун тору пуд ба ҳам пайванд мебошад:

Ишқ оламгир аз оғоз то анҷоми даҳр,
З он ки тору пуди ӯ пайванди номи одам аст [5, с. 168].

Аз қадим ҳар мушките, ки дар чомеа рух меод, ҳакимону родмардони инсондӯст роҳи инсониятро бо машғалҳои ғурузи ҳикмат, дониш ва андеша равшан сохта ва бо қалами буррои хеш бар ҷабборон, табаҳкорон, бадамалон ва соири нобакорон тохта, ҳамнавбонро аз бадихо парҳез фармуда ба сӯи хислатҳои шоистаи инсонӣ таблиғ ва раҳсипор менамуданд.

Бояд таъкид кард, ки имрӯз ҳам ишораҳои ғавқуззикр ба ашхосе, ки метавонанд бо шиорҳои бемаънии хеш ба сулҳ ва хуррамие, ки дар Тоҷикистони азизамон тавассути ҷонбозиҳои Пешвои Миллат ба даст омадааст, як ғизои маънавӣ маҳсуб ёфта, барои пешрафти ахлоқи чунин афрод таъсири мусбат мерасонанд. Ғазали зикршуда намунае аз он пандномаест, ки тавассути оҳанг ва хосса оҳангҳои маросимӣ дар суннатҳои маҳсус иҷро мегарданд ва ҳанӯз ҳам метавонанд ба ахлоқи чомеа таъсири мусбат гузоранд. Бо дарназардошти он, ки ҳофизони мадҳиясаро, ё ки ҳофизони касбӣ феълан ба сурудани матнҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳи зиёд доранд, эҷоди чунин ашъори воло аини марҳабо гуфтан аст. Ба тариқи мушаххас, мавқеъ пайдо кардани чунин ашъор, дар мисоли ғазали Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар барномаи ҳофизони ҷавони мадҳиясаро аз чунин омил вобастагӣ дорад: Васфи шарафи инсонӣ аз тарафи шоир.

Дар ғазали мазкур шоир шарафи инсониро асоси тасвири худ қарор додааст, бино бар ин, ғазал мавриди таваҷҷуҳи зиёди ҳофизони мадҳиясаро ва ҳофизони касбӣ қарор гирифтааст. Ин ғазал барои он дар барномаи ҳофизони маҳалҳои гуногун мавқеъ пайдо кардааст, ки дар он Лаълҷубаи Мирзоҳасан башарро дар силсилаи офариниш бузургтар аз ҳамаи мавҷудот дониста, тамоми мавҷудоти дигарро ба туфайли он офаридашуда мешуморад.

Ба гуфтаи яке аз мадҳиясароёни ҷавони боистеъдоди деҳаи Хичези ноҳияи Рӯшони водии Бартағ Наврузбеков Ширинбек ғазали шоир бо унвони “Хилқати инсон” барои он маъруфият пайдо кардааст, ки он мазмуни баланди инсоншиносӣ дорад. Ғазали мазкур дар дигар навоҳии Бадахшон низ дар қатори дигар ғазалҳои машҳур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар шабҳои маърифат, оши худӣ ва даъвати Шохносир суруда мешавад.

Дар иктифои сухан метавон гуфт, ки Лаълҷубаи Мирзоҳасан яке аз сухантiroзони соҳибсабкест, ки дар ашъораш бузургӣ ва хирадмандии инсонро мавриди тасвир қарор додааст. Аз мазмун ва муҳтавои шеъраш бармеояд, ки инсон бо донишу хирад дар ҳар даври замон барои пешрафти чомеа саҳмгузори қарда метавонад.

Муқарриз: Турсунов Ғ.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улугзода
Адабиёт

1. Азизи Исмоил. “Дебача” / Исмоил Азиз // Суннатҳои ақлонӣ дар Исломи Нашриёти “Нодир” 2002.- С. 17.
2. Арабзода Нозирҷон. Ҳикмати амалии Саъдӣ. / Нозирҷон Арабзода. Душанбе: Нодир, 2002. -132 с.
3. Давлатбеков Лоло. Дар қаламрави андеша ва таҳайюлотӣ шоир. / Лоло Давлатбеков. // Дар хошияи андешаи соҳибназарон. Душанбе: ЭР – граф. 2021. – С. 8.
4. Зиёев Х.М. Мавлавия ва таърихи таҳаввули он. / Х.М.Зиёев. – Душанбе: Ирфон, 2004. - 206 с.
5. Зоҳир Аҳрорӣ. Арзишҳои ахлоқӣ дар андешаҳои шуарои аҳди устод Рӯдакӣ. / Аҳрорӣ Зоҳир // Рӯдакӣ : Дируз ва имрӯз Мурағибон: Аскаралӣ Раҷабов, Рустам Муқимов ва Маҳмадраҳим Каримов. – Душанбе, 2007. - С. 506-544.
6. Қурбонов Аламшо. Шоире ватансаро ва миллатро” / Аламшо Қурбонов // Адабиёт ва санъат. 2015. - №5. -С.5.
7. Мирзоҳасанов Лаълҷуба. Суруди дарё. / Лаълҷуба Мирзоҳасанов.– Душанбе: Адиб, 2007. –190 с.
8. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. / Х. Мирзозода. Китоби I (II). –Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019, ш. Душанбе. – Низоми дастрасӣ: president.tj. Санаи мурочиат 22.02.2021.
10. Рудакӣ дирӯз ва имрӯз. Муратибон: Аскаралӣ Раҷабов, Рустам Муқимов, Маҳмадраҳим Каримов. – Душанбе, 2007. – 680 с.
11. Сайфуллоев Н. “Мақоми инсон дар “Авасто” ва шохкорихои Рӯдакӣ / Н. Сайфуллоев. // Рудакӣ : Дируз ва имрӯз Муратибон: Аскаралӣ Раҷабов, Рустам Муқимов ва Маҳмадраҳим Каримов. – Душанбе, 2007 -С. 65-76.
12. Фолклори Помир. Ҷ. II (Нақл ва ривоятҳо). Муратиб Н. Шакармамадов (Мусаввадаи чилд дар Паҷуҳишгоҳи улуми инсонии АИ Тоҷикистон маҳфуз аст) - Душанбе, 2005. - 450 с.
13. Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизации. / Самюэль Хантингтон. – Москва: Изд.во АСТ, 2003. – 603 с.
14. Хонсбергер С. Алис. Носири Хусрав. Лаъли Бадахшон. / Алис С. Хонсбергер. – Душанбе: Нодир, 2003. - 328 с.
15. Шарифов Худой. Розӣ ҷаҳон / Худой Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. – 352 с.

МАВҚЕИ ЯК ҒАЗАЛИ АНДАРЗИ ЛАЪЛҶУБАИ МИРЗОҲАСАН ДАР БАРНОМАИ МАДҲИЯСАРОЁНИ БАДАХШОН

Лаълҷубаи Мирзоҳасан яке аз шоирони хушзавқ ва шахсияти маъруфи адабиёти муосири тоҷик маҳсуб ёфта, дар сурудани ашъори пандунасиҳатӣ мавқеи худро дар миёни шоирони муосири ҳавази Бадахшон пайдо намудааст.

Дар ғазали мазкур шоир шарафи инсониро асоси тасвири худ қарор додааст, бинобар ин, ғазал мавриди таваҷҷуҳи зиёди ҳофизони мадҳасаро қарор гирифтааст.

Ба гуфти яке аз мадҳиясароёнӣ ҷавони боистеъдоди деҳаи Хичези ноҳияи Рӯшони водии Бартағ Наврузбеков Ширинбек, ғазали шоир бо унвони “Хилқати инсон” барои он маъруфият пайдо кардааст, ки он мазмунӣ баланди инсоншиносӣ дорад.

Ғазали мазкур дар дигар навоҳии Бадахшон низ дар қатори дигар ғазалҳо машҳур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар мавриди шабҳои маърифат, оши худӣ ва даъвати Шохносир сароида мешавад.

Қобили қайд аст, ки дар замони муосир бархе аз ҷавононе, ки аз сабаби маънавияти заиф доштаниашон фирефтаи гурӯҳҳои ифротӣ ва экстремистии террористӣ мешаванд ва меҳондояи пояи истиқлолиятро хароб намоянд, бояд тавассути панду ҳикмати симоҳои фарҳангӣ гузаштагон ва имрӯзиён тарбият дода шаванд.

Ин намуди ашъор барои тарбияи насли нави миллат ҳамчун як воситаи асосӣ ба шумор рафта, алоқамандии он бо маросимҳои мухталифи сокинони Бадахшон таъсири онро дар раванди тарбия пурзӯртар менамояд.

Дар мақола алоқамандӣ ва сабабҳои ба репертуари мадҳияхонони муосири Бадахшон дохил гардидани як ғазали шоир таҳлил гардидааст. Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки ворид гардидани ин ғазал ба мутуни ашъори ахлоқии суннати мадҳияхонӣ ба мавзӯ ва мундариҷаи он саҳт алоқамандӣ дорад.

***Калидвожаҳо:** мадҳия, суннати мадҳиясароӣ, мазмуну мундариҷа, ашъори панду андарзӣ, инсон, хилқати инсон, шарафмандии инсон, мутуни мадҳия, қиссаҳои.*

РОЛЬ ОДНОЙ ГАЗЕЛИ ЛАЪЛДЖУБЫ МИРЗОХАСАНА В РЕПЕРТУАРЕ ИСПОЛНИТЕЛЕЙ МАДХИЯ БАДАХШАНА

Лаълдҷуба Мирзоҳасан ҷаъба аз самых қасноречивых поэтов и известных деятелей современной таджикской литературы и нашел свое место среди современных поэтов Бадахшанского региона благодаря пению назидательных стихов.

В этой газели поэт сделал человеческую честь основой своего образа, поэтому газель стала предметом большого внимания исполнителей мадхия.

По словам молодого исполнителя Ширинбек Наврузбеова, (село Хиджез долины Бартанга) эта газель поэта под названием «Сушность человека», очень популярна среди жителей, поскольку имеет высокое гуманистическое содержание.

Он очень популярен и в других регионах, и исполняется в погребальных церемониях (Чарогравшан- свет лампы) и Даъвати Носир (проповед Носира Хусрава).

Стоит отметить, что в современном мире некоторые молодые люди, которые в силу своей слабой духовности обольщаются экстремистскими и террористическими группировками и хотят разрушить основы независимости и должны воспитываться по советам и мудрости прошлых деятелей и культуры.

Этот вид поэзии считается основным средством воспитания подрастающего поколения. Следовательно, ее связь с различными обрядами жителей Бадахшана усиливает воздействие на процесс воспитания.

В статье анализируются актуальность и причины включения газели в репертуар современных исполнителей мадхии. Автор подчеркивает, что включение газели в сборник текстов традиционной воспитательной поэзии тесно связано с ее тематикой и содержанием.

Ключевые слова: мадхия, традиция мадхиясарои, содержание и смысл, поэзия о нравственности, человек, созидание человека, достоинство человека, контекст Маддо, рассказывание преданий.

THE ROLE OF GAZELLE (A LYRIC POEM) OF LALJUBA MIRZOKHASANOV IN THE REPERTORY OF THE MADHIA PERFORMERS IN BADAKHSHAN

Laljuba Mirzohasanov is considered one of the talented and well-known poets in modern Tajik literature who occupies a prominent position among the modern poets of Badakhshan region for composing moral and ethical poetry. In this ghazal that has been analysed the poet mainly describes the human dignity due to which it has been attracting the attention of many praising-poetry singers. According to Shirinbek Nawruzbekov a young talented “madoh” singer from Khijez village, the ghazal of the poet that titled “The Creation of Man” has got very famous due to its highly significant meaning dedicated humanities.

The mentioned ghazal is very popular the other ghazals in Badakhshan region and is performed by “Madoh”singers at “Charoqgravshan” (Kandle Lightening) or “Davati Shohnosir” ceremony.

Must be mentioned, that in modern world, some of the youth generations are very weak in their spirituality. Therefore, majority of them seduced by extremist and terrorist groups which would like to destroy the foundations of independences. Actually, they should be provided the wisdom and cultural advices from the past educators.

This kind of poetry is considered the fundamental means of education for young generation of the nation as well as relates to various customs of the habitants of Badakhshan which strengthens its impact to the process of education.

The article analyses the relevance and reasons of inclusion this ghazal of the poet into the repertory of the contemporary Madhiya performers in Badakhshan. The author of the article emphasizes that the inclusion of this ghazal into the ethical poetry context of “Madoh” performing tradition is related to its theme and content.

Keywords: madhiya, the tradition of madhiyacaroi, content and meaning, poetry about morality, human, creation of human, the dignity of human, the context of maddoh, religious-panegyric songs

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Ҳайдармамад – Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигорӣ. Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Сведения об авторе: Таваккалов Хайдар – Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики.; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Information about the author: Tavakkalov Haydarmamad – Khorog State University name after M.Nazarshoev, candidate of philology sciences of the Literature department and Journalism. Phone: (+992)28213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Ғазал аз назраи шакл се марҳалаи кулӣ аз ашъори малҳун то ғазал ба шакли тақомулётҳои имрӯзиро пушти сар гузоштааст. Аз сӯйи дигар, муҳтаво ва мазмуни ғазал ғолибан дар зикри зебоиҳои маъшук, ситоиши ӯ ва ғайра будааст. Аммо ба мурури замон, мазомини мадҳӣ, таълимӣ, ирфонӣ ва ғайра дар ғазал ворид шуд. Бо тадриҷ мазомини сиёсӣ ва иҷтимоӣ, бавежа мазомини интиқодӣ ва эътирозӣ, низ дар миёни мазомини ғазал ҷой барои худ боз кард ва доираи мазомини ғазал густурдатар шуд. Аз ин рӯ, вобаста ба навъи мазмуни бақоррафта дар ғазал, гунаҳои мутафовите аз ғазал, аз ҷумла, ғазали мадҳӣ, ғазали интиқодӣ ва ғазали таълимӣ шакл гирифт, ки дар ин қисмати қор дар бораи ғазали мадҳӣ баҳс мешавад. Бо таваҷҷуҳ ба ашъори мактуби дар дастрас ва назароти гуногуни муҳаққиқон, собиқаи мадҳ дар шеърӣ форсӣ ба қарнҳои IX ва X мерасад ва мадҳ аксаран дар қасида матраҳ мешудааст.

То кунун пажӯҳиши густарда ва қомиле доир ба сайри ғазали мадҳӣ анҷом нашудааст. Аммо дар бораи танаввуи мазмун дар ғазал ба таври қулӣ ва дар ғазали Ҳофиз ба таври хос пажӯҳишхое сурат гирифтааст [2; 20].

Дар бораи мадҳ дар ғазал ва басомаду собиқаи он низ муҳаққиқон назари мухталиф доранд ва аксаран Ҳофизро мубдеи чунин ғазал донистаанд [2;20].

Муҳаққиқи Эрон Саййиди Ҳамидиён дар мақолае бо унвони «Баҳсе дар сохтори ғазали форсӣ», бо таҳлил ва баррасии ғазал аз қарни XII то замони Ҳофиз, ба ин натиҷа расид, ки танаввуи мазмун ва махсусан истифодаи мадҳ дар ғазал дар абёти ғазали Ҳофиз ҳалқасе аз занҷираи суннат аст ва ба якборагӣ дар ғазал ба вуҷуд наомадааст, ки битавон онро муҳтаси Ҳофиз донист, балки ин вижагӣ аз ҳудуди садаи XII кам-кам поягузори шуд ва дар садаҳои XIII-XVI мушаххасоти бештаре ёфт.

Сируси Шамисо дар «Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ (аз оғоз то имрӯз)», муътақид аст, ки Ҳоконӣ зоҳиран аввалин қасе аст, ки ба сурудани ғазали мадҳӣ иқдом кард [17, 130]. Аммо таҳқиқ ва назари девони шоирони барҷастаи XII-XIII, аз ҷумла, Саной, Анварӣ, Ҷамолуддин Абдурразоқи Исфаконӣ, Ҳоконӣ, Аттот, Саъдӣ, Мавлавӣ ва Ҳофиз ин масъала рад шудааст. Донишманди Эрон Тоҳира Эшонӣ мақолае дорад таҳти унвони «Сайри ғазали мадҳӣ дар адаби форсӣ (аз Саной то Ҳофиз)» ва дар он ҷо ба сароҳат исбот мекунад, ки аввалин қасе, ки ғазали мадҳӣ суруд, Саной буд [21, 1].

Дар ғазали мадҳӣ, шоир гоҳ мамдуҳ ва гоҳ низ ҳунари ғазалсарони хешро мадҳ мекунад. Чунин ғазал бо мавзуи мадҳи мамдуҳ, аввалин бор дар девони Саной мушоҳида шуд. Метавон гуфт аз он ҷо, ки Саной дар ибтидои шоирӣ, қабл аз таҳаввули руҳӣ ва рӯй овардан ба ирфон ва тасаввуф, маддоҳи ҳокимони вақт буд, мазмуни мадҳ ва ситоиши мамдуҳро дар ғазал ба қор бурд:

Хусрави Мозандарон ояд ҳаме,
 Ё Масеҳ аз осмон ояд ҳаме.
 Ё зи баҳри маслиҳат рӯҳуламин,
 Сӯи дунё 3-он ҷаҳон ояд ҳаме.
 Ё Сикандар бо бузургони Ироқ,
 Сӯи Шарқ аз Қирвон ояд ҳаме.
 Реги омуву дарози роҳи ӯ,
 Зери помон парниён ояд ҳаме.
 Оби Ҷайҳун аз нишоти рӯйи дӯст,
 Асби моро то миён ояд ҳаме.
 Ранҷи ғурбат рафту тимори сафар,
 Бӯи ёри меҳрубон ояд ҳаме.
 Ин аз он вазн асту гуфта Рӯдакӣ,

Ёди чўйи Мулиён ояд ҳама [21, с. 8].

Саной дар ғазали ошиқонаи мадҳии зайл, пас аз абёте чанд дар аҳволи худ, дар байти охир ба мадҳи мамдуҳ гурез мекунад:

Мо ҳама роҳи лаби он дилбари яғмо занем,
Шаккари ўро ба бўса ҳар шабе яғмо занем.
Ҳам тавон аз ду лабаш шаккарзадан яғмо валик,
Ҳар шабе роҳи лаби он дилбари яғмо занем.
Мо чу Вомиқ ў чу Узро мо чу Ромин ў чу Вис,
Ратл зебад дар чунин ҳоле агар саҳбо занем.
Шахс роминвор ҳар шаб дар бари Вис афканем,
Бўса вомиқвор ҳар дам бар лаби Узро занем.
Бар ба хуфтан гоҳи суҳбат дар бари мо афканд,
Лаб ба бўса гоҳи ишрат бар лаби ў мо занем.
Хеш ба даст имрӯзу дӣ бо он нигоринайш мо,
Хуштар аз имрӯзу дӣ фардову пас фардо занем.
Гар висоли ў ба чавр аз мо ситонад рӯзгор,
Даст дар адли Ғиёсуддину ваддунё занем [21, с. 9].

Баъд аз Ҳаким Саной, Анварӣ низ ғазали мадҳӣ суруд, ки намунаи боризи он ғазали зер аст:

Маро вақте хуш аст имрӯзу ҳоле,
Қадаҳҳо пур кунеду ҳучра холӣ.
Ки донад то чӣ хоҳад буд фардо,
Бизан рӯду биёвар бода ҳоле,
Раҳӣ дилсӯзтар аз рӯзи ҳичрон,
Майи хуштар зи шабҳои висоле
Зи табъи худ нахоҳад гашт гардун,
Агар з-ў шукар гӯӣ ё бинолӣ.
Қадаҳ бар дасти ман неҳ то бинӯшам,
Ба ёди Мачдуддин Зайнулмаолӣ [21, с. 10].

Пас аз Анварӣ, ғазали Чамолуддин Муҳаммад ибни Абдурразоқи Исфahонӣ низ шоистаи таваҷҷуҳ аст. Метавон гуфт, ки беш аз 99 дарсад аз ғазалёти ў мазмуни ошиқона дорад ва теъдоди ангуштшуморе дорои мазомини мадҳӣ аст. Нуктае, ки дар бораи ғазалёти мадҳии ў бояд гуфта шавад ин аст, ки ғазали шоир бо тавсифи табиат ва рӯзи базму шодӣ дар фазои табиат оғоз мешаванд ва шоир фақат дар мисраи охир ишораи кӯтоҳе ба мамдуҳи худ ва мадҳи вай кардааст гоҳ мамдуҳро «шоҳ» ё «малик» мегӯяд ва гоҳ низ номи вайро меорад. Барои мисол, дар ғазале бо матлаи зайл:

Абри наврӯз зи ғам рӯйи ҷаҳон мешӯяд,
Боз ҳар дилшудае дилбари худ меҷӯяд [21, с. 12].

Шоир пас аз тавсифи баҳор ва зебоиҳои он дар чанд байт, абёти зайлро ба сурати мадҳ месарояд:

Гул чу ман мадҳи малик гуфту даҳан пурзар кард,
Лола бингар баҳасад рӯй ба хун мешӯяд.
Ҳар шабе булбули сармаст бўяд ғазале,
То чу ман фардо дар пеши малик мегӯяд.
Шоҳи ҷаҳонбахши ҷаҳонгир Ҳисомуддин он-к,
Ки сӯйи дарғаҳаш иқбол ба сар меӯяд [16, с. 218].

Дар сурудаҳои Ҳоконӣ низ мазомини мадҳӣ сароҳатан дида мешавад. Дар ғазали зайл ба истифода аз истилоҳот ва вожаҳои хосси ирфонӣ рангу бўйи ирфонӣ ба ғазал додааст, вале ба шеваҳои нав ин мазмунро ба мадҳи заминии мамдуҳ марбут кардааст:

То маро савдои ту холӣ нагардонад зи ман,
Бо ту нанишинам ба коми хештан беҳештан.
Хори пойи худ манам худро зи худ фориғ кунам,

То дуй як сӯ шавад ҳам ман ту гардам, ҳам ту ман.

Боқӣ он гоҳе шавам, к-аз хештан ёбам фано,

Мурда акнунам, ки нақши зиндагӣ дорам кафан ...

Солҳо шуд, то дили ҷонпоши азрақпӯши ман,

Муътакифвор андар он зулфи сияҳ дорад ватан.

Аз дари ту барнагардам гарчи ҳар шаб рағми хеш,

Посбонон бином он ҷо анҷуман дар анҷуман.

Дар азал бар ҷони Ҳоконӣ ниҳодӣ муҳри меҳр,

То абад бе рухсати Ҳокон Акбар бар макан [21, с. 14].

Шайх Аттор қариб, ки ғазали мадҳӣ надорад ва Мавлоно ғазали мадҳӣ надоранд.

Дар ғазалҳои мадҳӣ гузашта аз он, ки шоир ин ё он нафарро мадҳ мекунад, ҳамчунин, ба мадҳ ва ситоиши худи ашъори худ низ дасат мезанад, ин гуна ғазалҳо ва байтҳои мадҳиро бештар дар ашъори Ҳоконӣ мебинем. Дар воқеъ, метавон гуфт Ҳоконӣ аввалин шоире аст, ки ошкоро шеърӣ худро сутудааст ва шоирони шаҳире чун Саъдӣ ва Ҳофиз ба пайравӣ аз ӯ ба барҷаста кардани ҷойгоҳ шеърӣ худ иқбол нишон додаанд. Саъдӣ ва сипас Ҳофиз низ, ҳамчун Ҳоконӣ, охирин байт ё чанд байти охири ғазалро ба ситоиш ва таъриф аз ғазали хеш ихтисос медиҳанд.

Саъдӣ ҳам, ки дар сурудани ғазали ошиқона саромади шоирон аст, ба ғазали мадҳӣ таваҷҷуҳ нишон додааст. Аммо ин гуна ғазалиёти ӯ сирфан мадҳӣ нестанд, балки ӯ мадҳ ва ситоиш, мамдуҳ ё ситоиши сухани хешро дар таркиб бо мазмуни ошиқона ба кор бурдааст. Барои мисол, дар ғазали ошиқонаи мадҳии зайл, пас аз абёти ошиқона, сухани худро меситонад:

Ҳар кӣ ҳасм андар ӯ каманд андохт,

Ба муроди ваяш бибояд сохт.

Ҳар кӣ ошиқ набувад, мард нашуд,

Нукра фоиқ нагашат, то нагдохт.

Ҳеҷ муслиҳ ба кӯйи ишқ нарафт,

Ки на дунё ва охират дарбохт.

Онҷунонаш ба зикр машғулам,

Ки надонам ба хештан пардохт.

Ҳамчунон шукри ишқ мегӯем,

Ки гарам дил бисӯхт, ҷон биनावохт,

Саъдиё, хуштар аз ҳадиси ту нест,

Тухфаи рӯзгори аҳл шинохт,

Офарин, бар забони ширинат,

К-ин ҳама шӯр дар ҷаҳон андохт [21, с. 14].

Нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ дар шеърӣ фавқ иртибот байни абёти панҷ ва шаш аст, дар нигоҳи аввал ба назар мерасад байни ин ду байт, ба далели тағйири муҳотаб, иртиботи маъноӣ вучуд надорад, аммо бо каме тааммул шояд битавон гуфт, ки Саъди дар байт панҷум мегӯяд: Ман ҳамчунон шукргузори ишқам, чаро ки агар ишқ диламро гирифтӣ кард ва сӯзод, ҷони маро мавриди лутфу муҳаббат қарор дод ва хитоб ба худ мегӯяд, ки эй Саъдӣ! тухфае хуштар аз сухани ту дар ин рӯзгор барои аҳли шинохт нест. Офарин, бар забони ширини ту бод, ки ин ҳама шӯро ғавғо дар ҷаҳон ба по кардааст.

Аммо ғазали Ҳофизро, ки дар авҷи танаवвуи мазмун дар давраи мавриди баҳс қарор дорад, метавон маҷмуае аз кулли ғазалиёти шоирони мазкур донист. Ӯ илова бар ғазали чандмазмунӣ, ғазали такмазмунӣ бо мазомини ирфонӣ, қаландарӣ, мадҳӣ, ва ғайра низ сурудааст.

Намунаҳо аз ғазалиёти мадҳии Ҳофиз:

Туй, ки бар сари хубони кишварӣ чун тоҷ,

Сазад агар ҳама дилбарон диҳандат боч [Тоҳира].

Хусраво, гӯйӣ фалак дар ҳамаи ҷавғони ту бод,

Соҳати кавну макон арсаи майдони ту бод [21, с. 16].

Насими боди сабо дӯшам огаҳӣ овард,
Ки рӯзи меҳнату ғам рӯ ба кӯтаҳӣ овард [21, с. 16].

Теъдоди ғазалиёти мадҳии Ҳофиз беш аз шоирони дигар аст ва шояд ба ҳамин далел аст, ки иддае муътақиданд, ки ғазали мадҳӣ аз ибдооти Ҳофиз будааст. Ҳол он, ки бо баррасии девони чанд тан аз шоирони барчааста аз замони шаклгирии ғазал ба сурати тақомулёфта то замони Ҳофиз, ба яқин метавон гуфт, ки Ҳофиз мубдӣи ғазали мадҳӣ набуда ва сурудани чунин ғазал, дар воқеъ, бо Саной оғоз шудааст. Ҳарчанд, набояд фаромӯш кард, ки Ҳофиз беш аз соири шуарои пеш аз худ ба корбасти мадҳ дар ғазали хеш тавачҷуҳ нишон додааст.

Ҳамчунин, Тоҳира Эшонӣ дар мақолаи зикршудаи хеш чунин натиҷа гирифтааст, ки «бо баррасии девони шоирони барчааста аз қарни шашум то қарни ҳаштум (Саной, Анварӣ, Ҷамолуддин Муҳаммад ибни Абдуррзоқи Исфажонӣ, Ҳоконӣ, Аттот, Саъдӣ, Мавлоно ва Ҳофиз) метавон гуфт, ки Саной илова бар ин, ки дар ғазали хеш мафҳуми ирфонӣ ва каландарӣ дорад, ғазали мадҳӣ низ сурудааст. Теъдоди ин ғазалҳо ҳарчанд андак аст, наметавон аз онҳо ҷашм пӯшид, зеро дар баррасии чунин ғазале вучуди ҳатто рағажое аз он аҳаммияти зиёде дорад, ба тавре ки метавон Санойро мубдӣи ғазали мадҳӣ ба шумор овард. Дар девонҳои Анварӣ ва Ҷамолуддин ҳам ғазал мадҳӣ, ангуштшумор мушоҳида мешавад. Аммо Аттот ва Мавлавӣ, ки диди қомилан ирфонӣ дар ашъори хеш доштанд, ғазали мадҳӣ насароидаанд. Дар баррасии ғазалёти Ҳоконӣ низ чунин ғазале мушоҳида мешавад. Зимни ин, ки метавон гуфт Ҳоконӣ барои нахустин бор мазмуни «ситоиши ғазали хеш» бо дигар мазмунин ҳамроҳ кардааст ва пас аз ӯ Саъдӣ ва Ҳофиз ба мадҳ ва ситоиши шеърӣ худ иқбол нишон додаанд. Саъдӣ на ба сурати қомилан мадҳӣ, балки дар таркиб бо соири мазмунин аз мазмуни мадҳӣ дар ғазал баҳра бурдааст. Ҳофиз низ, ки ҳам дар сурудани ғазалёти чандмазмунӣ ва ҳам дар ғазалиёти мадҳӣ саромади шоирон аст, ин мазмунро фаровон ба қор бурдааст» [21].

Метавон гуфт, ки ғазали мадҳӣ бо Саной оғоз шуд, дар девонҳои Ҳоконӣ ва Саъдӣ қам-қам шакл гирифт ва дар ғазали Ҳофиз қорбурди васеъ ёфт; Бино бар ин, наметавон Ҳофизро мубдӣи ғазали мадҳӣ донист [21, с. 12].

Ҳумоми Табретӣ низ шоири қарни XIII ва мунису дӯсти Саъдӣ буд, табиист, ки дар девони ӯ низ ғазалҳои қомили мадҳӣ ва абъти мадҳӣ дида мешавад.

Қисме аз сурудаҳои Ҳуморо ғазалҳои мадҳӣ ташкил медиҳад, ки аз рӯйи ихлос ба ин ё он давлатмард ва ашхоси варзидаи даври худ бахшида шудаанд. Тавре дар боби якуми диссертатсия ишора намудем, Ҳумом ба подшоҳон, вазирон ва амалдорони Элхонӣ унсу улфат дошт ва пайваста мавриди эъзозу қадрдонии онҳо буд. Аз ин сабаб, баъзе аз афроди ин ҳонадонро гузашта аз маснавиҳо, дар баъзе аз ғазалҳояш низ сутудааст. Бояд зикр намоем, ки мадҳи Ҳумом барои қилла ва тамаъ набуда, ӯ баъзе афродро аз рӯйи ихлос ва қадрдонӣ сутудааст. Масалан, шоир бо Шарафуддини Ҳорун – писари Шамсиддини Ҷувайнӣ дӯстӣ дошт ва маснавии «Сухбатнома»-ро ба номи ӯ сурудааст. Гузашта аз ин, шоир ҷо-ҷо дар ғазалҳояш шахси мазқурро ситудааст. Ғазали зер қомилан дар мадҳи Шарафуддини Ҳорун навишта шудааст:

Хона имрӯз биҳишт аст, ки Ризвон ин ҷост.

Вақти парвардани ҷон аст, ки ҷонон ин ҷост.

Нест моро сари бӯстону раёҳин имрӯз,

Наргиси масту гулу сарви хиромон ин ҷост.

Ҳабаре аз дили зоеъшудаи зиндонӣ,

Боз пурсед, ки он сарви хиромон ин ҷост.

Ман зи ғайрат шавам оташқадае, гар ёбад,

Огаҳӣ Хизр, ки Искандари хубон ин ҷост.

Шаккар аз Миср ба Табрет маёред дигар,

К-он шакарро чи маҳал, ин шакарисотон ин ҷост.

Ҳарки ӯро адаби маҷлиси шоҳон набувад,
Гу бад-ин дар мағузоре, ки султон ин ҷост.
Бандагиро камар имрӯз бибандед ба ҷон,
Чун набандем миён? Юсуфи даврон ин ҷост.
Чашму абрӯи ту карданд ишорат ба Ҳумом,
Ки аз ин хусну малоҳат бигузар, кон ин ҷост.
Моҳ худ кист, надорам сари хуршеди фалак,
Соия лутфи Худо, руҳу дилу ҷон ин ҷост [24, с. 140].

Ғазалҳои мадҳӣ, ки аз оғоз ба мадҳ мепардозанд, мисли қасидаи муқтазабанд. Ҳумом дар ин навъи ғазалҳо монанди дигар шоирони мадҳ аз аввал ба мадҳи мамдуҳ мепардозад, бо игроқ ӯро таҳсин мекунад, мақоми волеяшро баён мекунад. Аз буданаш изҳори хурсандӣ мекунад, аз рафтани ғамгин мешавад. Ҳарчи хуб аст, барояш орзу мекунад ва гоҳе низ мамдуҳро иршод мекунад. Ғазалҳои мадҳии Ҳумом аз рӯи сохтор устухонбандии хоссе надоранд. Тавре дар ғазали фавқ мушоҳида шуд, шоир аз оғози он ба мадҳ рӯй овардааст. Таъбири мадҳ дар ҳамаи он оварда шудаанд.

Дар девони Ҳумом ғазали мадҳии дигаре вучуд дорад, ки ба мадҳи яке аз шоҳон бо номи Ғиёсуддин навишта шудааст.

Аҷаб бошад тан аз ҷон офаридан,
Зи гил хуршеди тобон офаридан.
Миёни чашмаи хуршеди тобон,
Лабе чун оби ҳайвон офаридан.
Биҳиште бар сари сарви хиромон,
Барои назҳати ҷон офаридан.
Даҳони писта додан одамиро,
Забонаш шаккаристон офаридан.
Миёни заррае ёкути аҳмар,
Зи дурр сиву ду дандон офаридан.
Ба зерӣ ғамзаҳои чашми ҷоду,
Ҳазорон сеҳру дастон офаридан.
Зи рӯи нозанину холи мушкин,
Ба як ҷо куфру имон офаридан.
Зи шаб бо рӯз рӯшан соябоне,
Зи мӯю рӯи ҷонон офаридан.
Аҷибтар з-ин бигӯям чист, донӣ?
Чу шоҳ аз навъи инсон офаридан.
Ғиёсиддин, ки чун ӯ подшоҳе,
Нахоҳад низ Яздон офаридан.
Таъоло подшоҳе, к-ӯ тавонад,
Аз инсон мисли эшон офаридан [24, с. 180].

Мадҳу ситоиши мамдуҳ дар ин ғазалҳои Ҳумом фарогири мавзуоте монанди ҷалолу шукуҳ, ҳашамату ғайб, салобату сарбаландӣ, адлу дод, ҷасорату далерӣ, ҷуду саховат ва дигар сифоти ҳисоли шоистаи инсонӣ мебошад, ки аз тариқи онҳо шоир василаи мурочиати худ ба мамдуҳро фароҳам меоварад. Аз баррасии ин қисмати қор ба натиҷае расидан мумкин аст, ки ғазалҳои мадҳӣ нисбати дигар навъи ғазалҳо дар ашъори шоир кам ба чашм меафтад.

Тавре болотар зикр шуд, дар ғазалҳои мадҳӣ гоҳе шоир ба мадҳу ситоиши худ иқдом мекунад. Ин гуна мадҳҳо дар девони Ҳумом низ ҷой дорад. Масалан, шоир мегӯяд:

Ғазале лоиқӣ самъат набувад в-ар бошад,
Ҳам ғазалҳои Ҳумом ибни Алоӣ ту бувад [24, с. 180].

Ҳумом андар ғазал дур мечаконад,
Зи ту боре кам аз таҳсин набошад [24, с. 86].

Ҳумомро сухани дилфиребу ширин аст,
Вале чӣ суд, ки бечора нест шерозӣ [24, с. 181].

Ҳайф бошад, ки бихонанд ғазалҳои Ҳумом.

Пеши хоме, ки надорад хабар аз муштоке [24, с. 182].

Дар чамбасти ин мақола чунин натиҷа гирифта мешавад, ки ғазали мадҳӣ аз Саной шуруъ шуда, нуктаи баланди он ғазалҳои Ҳофиз мебошанд. Дақиқ шуд, ки Ҳофиз мухатареи ин навъи ғазал набуда, балки пеш аз ӯ низ ин навъи ғазал собиқа ва басомади фаровоне доштааст.

Аз таҳлили ғазалҳои мадҳии Ҳумом чунин натиҷа ба даст меояд, ки ӯ ҳам ба мисли дигар ғазалсароёни аҳди классикии мо ин мавзӯро дар ғазал матраҳ карда, ақида, оро ва андешаҳои худро хуб, расо ва бо лафзи ширин ба мамдуҳ расонидааст.

Муқаррир: Маҳмудуллоев Ф., номзоди илми филология Адабиёт

1. Абдуманнонзода, М. А. Поэтикаи ғазалиёти Саъдӣ / А.М. Абдуманнонзода. - Хучанд, 2022. –165 с.
2. Алии Ҳайдарӣ, Меҳрнуши Дижам. Қойгоҳи таҳаллус дар ғазалҳои мадҳии Ҳофиз // Маҷаллаи «Бӯстони адаб»-и Донишгоҳи Шероз, соли панҷум, шумораи чаҳорум, зимистони соли 1392, С.17.
3. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим /Розӣ Амин Аҳмад. Бо тасҳеҳи Ҷаввуд Фозил. – Техрон, 1371. – Ҷ. 3, 540 с.
4. Афсаҳов Ансор. Сайфи Фарғонӣ. /Ансор Афсаҳов.-Душанбе.-Маориф, 1978.-130 с.
5. Ғиёсуддин ибни Ҳумомуддин Ҳусайн маъруф ба Хондмир. Ҳабиб-ус-сияр / Хондмир Ҳумомуддин Ҳқсайн ибни Ғиёсуддин. – Техрон: Китобхонаи Хайём, Ҷ. 2. 1333. – 670 с.
6. Дод, Симо. Фарҳанги истилоҳоти адабӣ. Воҷаномии мафохим ва истилоҳоти адабии форсӣ ва урупой (татбиқӣ ва тавзеҳӣ) / Симо Дод, – Чопи 3. – Техрон: Марворид.– 1385. – 592 с.
7. Кадканӣ, Шафӣ Муҳаммадризо. Мусикии шеър / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1373 ҳ. – 680 с.
8. Мақсудов Бадриддин. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ / Бадриддин Мақсудов. – Душанбе, 1994. – 162 с.
9. Мақсудов бадруддин. Чустучӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ. / Бадриддин Мақсудов. – Душанбе: Пайванд, 2009.- 555 с.
10. Мирзо Солеҳов. Арӯз ва омӯзиши он./ Солеҳов, Мирзо. Душаебк: Эр-граф, 2016. – 272 с.
11. Муҳсини Аҳмад. \Радиғ ва мусиқӣ дар шеър. Аҳмад, Муҳсин. Машҳад, 1382. – 203 с.
12. Муҳаммадризо Тоҷидинӣ. /Тоҷиддинӣ, Муҳаммадризо. Оинаи Ҳофиз ва Ҳофизи оина. – Техрон, 1368.–159 с.
13. Лутғалии Сурутгар/ Сухансанҷӣ / Сурутгар, Лутғалӣ. – Техрон: Ибни Сино. – 1348. – 203 с.
14. Ризозода Шафақ. Таърихи адабиёти Эрон /Шафақ, Ризозода.–Техрон, 1313.-700 с.
15. Сайфи Фарғонӣ Девон /Фарғонӣ, Сайф. Бо кӯшиши Усмон Каримов. – Душанбе:Дониш, 1978.- 380 с.
16. Саъдӣ. Куллиёт/ Саъдии Шерозӣ. – Техрон: Инқилоб.-1393. - 670 с.
17. Сирусӣ Шамисо./Сайри ғазал дар адабиёти форсӣ. Шамисо, Сирус.–Техро: Фирдавс, 1375.– 320 с.
18. Умринисо Казакова./Назаре ба ғазали Салмони Совачӣ. Казакова, Умринисо. Душанбе, 2003.– 136 с.
19. Урватулло Тоиров / Каломии манзум. Тоиров, Урватулло. – Душабе, 2005. – 455 с.
20. Темири Молмир ва Фотимаи Муҳаммадхонӣ. Нақду баррасии мадҳисароии Ҳофиз. Техрон, «Куханномаи адаби порсӣ», Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, шумораи севум, тирамоҳи соли 1392.– саҳ 18.
21. Тоҳира Эшонӣ. Сайри ғазали мадҳӣ дар адаби форсӣ (аз Саной то Ҳофиз.Эшонӣ, Тоҳира. «Куханномаи адаби порсӣ», Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, шумораи севум, тирамоҳи соли 1392. – С. 28.
22. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асриXX). Муҳаррирон: М.Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Ҷ. 2. – М: Советская энциклопедия, 1969. – 948.
23. Ҳақимов Саъдулло Тағоимуродович. Имомии Ҳиравӣ ва хусусиятҳои услубиву бадеии осори ӯ. Диссертатсия, Бохтар, 2021. –170 с.
24. Ҳумоми Табрезӣ. Девон / Табрезӣ, Ҳумом. Ба кӯшиши Рашид Айвазӣ. – Техрон: Таърих ва фарҳанги Эрон, 1351. - 469 с.

ҒАЗАЛИ МАДҲӢ ДАР ДЕВОНИ ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ

Дар мақолаи мазкур ғазалҳои мадҳии Ҳумоми Табрези баррасӣ шуда, ҳамчунин, саҳми ӯ дар навиштани чунин навиҳои ғазалҳо муайян карда шудааст. Ғазал аз назари шакл се марҳалаи кулӣ аз ашъори малҳун то ғазал ба шакли тақомулфтои имрӯзиро пушти сар гузоштааст. Аз сӯйи дигар, муҳтаво ва мазмуни ғазал ғолибан дар зикри зебоиҳои маъшук, ситоиши ӯ ва ғайра будааст. Аммо бо мурури замон, мазмунҳои мадҳӣ, таълимӣ, ирфонӣ ва ғайра дар ғазал ворид шуд. Бо тадриҷ мазмунҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, бавежа мазмунҳои интиқодӣ ва эътирозӣ, низ дар миёни мазмунҳои ғазал ҷой барои худ боз кард ва доираи мазмунҳои ғазал густурдатар шуд.

Ҳумом дар ин навиҳои ғазалҳо монанди дигар шоирони мадҳ аз аввал ба мадҳи мамдух мепардозад, бо игрок ӯро таҳсин мекунад, мақоми волаятро баён мекунад. Аз буданаш изҳори хурсандӣ мекунад, аз рафтани ғамгин мешавад. Ҳарчи хуб аст, барояш орзу мекунад ва гоҳе низ мамдухро иршод мекунад. Ғазалҳои мадҳии Ҳумом аз рӯйи сохтор устухондбандии хосе надоранд.

Аз таҳлили ғазалҳои мадҳии Ҳумом чунин натиҷа ба даст меояд, ки ӯ ҳам ба мисли дигар ғазалсароёни аҳди классикии мо ин мавзӯро дар ғазал матраҳ карда, ақида, оро ва андешаҳои худро хуб, расо ва бо лафзи ширин ба мамдух расонидааст.

Калидвожаҳо: девон, Ҳумом, таҳқиқот, ғазал, мадҳ, қофия.

ХВАЛЕБНЫЕ ГАЗЕЛИ В ДИВАНЕ ХУМОМА ТАБРЕЗИ

В данной статье обсуждаются хвалебные газели Хумома Табрези и определяется его вклад в создание такого типа газелей. С точки зрения формы газель прошла три этапа: от первых простых стихотворений до современной газели. С другой точки зрения, содержание газели в основном касалось красоты возлюбленного, его восхваления и т.д. Но со временем в газель вошло хвалебное, просветительское, мистическое и т.п. содержание. Постепенно среди газелевых тем открыли себе место политические и социальные темы, особенно критическая и протестная, а сфера применения газели стала шире.

В газелях этого типа Хумам, как и другие поэты мадды, с самого начала воздаёт хвалу мадхаду, восхваляет его с весельем и выражает его высокий статус. Он рад быть там, но грустен уезжать. Что бы ни было хорошо, он желает этого и иногда направляет возлюбленную. Гимнические газели Хумома не имеют характерного окостенения по строению.

Анализ газелей Хумама показывает, что он, как и другие певцы газелей нашей классической эпохи, поднимал в своих газелях эту тему и хорошо, ясно и сладкими словами передавал свои мысли, идеи и размышления.

Ключевые слова: диван, Хумам, исследования, газель, хвалить, рифма.

PRAISING GHAZALS ON THE DIVAN OF HUMAMI TABREZI

This article discusses the laudatory ghazals of Humami Tabrezi and identifies his contribution to the creation of this type of ghazals. In terms of form, the ghazal has gone through three stages: from the first simple poems to the modern ghazal. From another point of view, the content of the ghazal was mainly related to the beauty of the beloved, his praise, etc. But over time, the ghazal included laudatory, educational, mystical, etc. content. Gradually, political and social themes, especially critical and protest ones, found a place among the ghazal themes, and the scope of the ghazal became wider.

In this type of ghazal, Humam, like other madhad poets, praises the madhad from the very beginning, praises him with cheerfulness and expresses his high status. He's happy to be there, but sad to leave. Whatever is good, he desires it and sometimes guides his beloved. The hymnical gazelles of Humam do not have a characteristic ossification in structure.

An analysis of Humam's ghazals shows that he, like other ghazal singers of our classical era, raised this topic in his ghazals and conveyed his thoughts, ideas and reflections well, clearly and in sweet words.

Keywords: divan, Humam, ghazal, praise, research, rhyme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умарзода Фатҳулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи адабиёти тоҷик. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 987762376.

Сведения об авторе: Умарзода Фатхулло - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры таджикской литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987762376.

Information about the author: Umarzoda Fathullo - Tajik National University, graduate student of the Department of Tajik Literature. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 987762376.

АНДЕШАҲОИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ ПЕРОМУНИ МУХТАССОТИ ШЕЪРИ САБКИ ХИНДӢ (Баррасии афкори Соиб перомуни сабки нигориши худ)

Ўрунова М.Р.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар мақолаи «Дигарнигарӣ ба адабиёт» перомуни хизматҳои донишманди адабпажӯи эронӣ Шафеии Кадканӣ «дар бораи мактаби фурмолизи русӣ, ки таъсири бузург ба андешаҳои ин муҳаққиқи бориқбину жарфандеш дорад» [12, с. 5], андешаҳои судманд баён шудааст. Аз ҷумла, таъкид меравад, ки «фурмолистон аз муқобили ҳам қарор додани мақулаҳои сурат ва маъно, ки дар илм роиҷ буд, даст кашида, онҳоро ба ду мафҳуми нав - «фурм» ва «маводд» иваз карданд. Маводди асари бадеӣ, ба ақидаи онҳо вожагон, тасвирҳои гуногун, мазомин, ибораҳо, гуфторҳо ва ғайра аст, ки адиб дар натиҷаи мутолаа ва мушоҳидаҳои хеш пайдо кардааст. Тарзу усули ҷобачогузориҳои ин маводд фурми асари бадеиро созмон медиҳад. Ба ин роҳ фурмолистони русӣ гунҷоиши маъноии истилоҳи «фурм»-ро васеътар карданд» [12, с.7]. Ин масъаларо тавзеҳ дода, мавсуф таъкид месозад, ки «чунин шинохт мафҳуми «шакл»-ро ба яке аз масъалаҳои асосии пажӯишҳои фурмолистӣ табдил кард. Фурмолистон тарзи тағйир додани вожаи маъмулиро ба каломи ҳунарий яке аз принципҳои асосии ба вучуд омадани шеър барангоштанд ва ин амали ҷойгузин кардани вожагонро «художественный прием» номиданд, ки муродифи онро Шафеии Кадканӣ «ҳунарсоза» (Artistic Device) номидааст» [12, с. 7]. Дар тавсеи ин андеша Ш.Сӯфизода чунин нигоштааст: «Аз ин дидгоҳ шеър маҷмуаи вожагон ва ҳамсадоии онҳо не, балки ҳамнишинӣ ва муносибати байни онҳост, ки тавассути ҳунарсоза созмон меёбад... Дар сурати иваз намудани ҷойи вожа дар мисраъ низоми ҳамсадоии вожагони он вайрон шуда, шакли шеър, яъне латофату зебоии он аз байн меравад» [12, с. 7-8]. Аз ин нуқтаи назар вақте ба адабиёти форсу тоҷик назар меафканем, мусаллам мегардад, ки суҳанварони классики мо, аз ҷумла Соиби Табрезӣ, ҳамвора дар андарёфти мазомини тоза пай ҷустуҷӯи шеваҳои тозаи гуфтор басо раҳ паймудаанд. Беҳуда нест, ки Соиб дар яке аз байтҳои фармуда:

Аз забони хомаи ман лафзҳои ошно,

Дар либоси маънии бегона меояд бурун [1, с. 2986/6].

Мусаллам аст, ки аз ибтидои садаи ХҶ-ум дар қаламрави адабиёти форсӣ-тоҷикӣ сабки нави адабӣ, яъне сабки ҳиндӣ роиҷ гардида, сабки мазбур «аз авоили қарни ёздаҳум то авосити қарни дувоздаҳум ба муддати 150 сол дар адабиёти форсӣ ривож дошт» [16,с.274] ва суҳанварон дар ҷодаи эҷод тарзи навро пеша намуданд. Яке аз нахустшояноне, ки ба шеваи тозаи нигориш майли беандоза зоҳир намуд, Мавлоно Соиби Табрезӣ маҳсуб меёбад, ки «дар ғазалҳои ба сабку салиқа ва ҳосағҳои гуфтораш муттасил ишораҳои ҷолиб баён доштааст» [13,с.2]. Чунончи:

Мунсифон устод донандам, ки дар маъниву лафз,

Шеваи тоза, на расми бостон овардаам [11, с. 587].

Ҷои дигар гӯяд:

На чунон рабуд фикрам зи миёни аҳли олам,

Ки тавон расид Соиб ба ҳаёли дургардам [1, с. 2886/5].

Боз гуфта:

Ҳар ҷо ки шавад хомаи Соиб гуҳарафшон,

То ҳашир бимонад ҷу садаф боз даҳанҳо [1, с. 403/1].

Ғолибан, аксари шуарои форсу тоҷик дар осори хеш дар баробари баҳо додан ба ҷиғунагии шеърҳои ҳунари шоирӣ ба сабку салиқаи гуфтори хеш низ бетафовут набуданд ва ишораҳои сареҳ ба мухтассоти ашъорашон намудаанд. «Ағлаби шуароро дидгоҳе хос дар маърифати шеър ва афкори мунтақидона ба равишҳои аз сурудаҳои хеш ва дигарон будааст, ки ин амр мӯҷиби зуҳури нақди адабӣ дар оинаи шеър дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик гардидааст» [5, с.43]. Аз ин нуқтаи назар вақте ба ғазалиёти Соиби Табрезӣ назар меандозем,

мусаллам мегардад, ки ин суханвари хушсалиқа дар радифи баёни тарзу шеваи хоси сухангустирии худ, перомуни чигунагии каломи мавзун ва талаботҳо нисбат ба он андешаҳои судманд ироа намудааст. «Як мавзуи муҳим дар шеъри ин давра, махсусан дар шеъри Соиб, вуфури истилоҳоти сабкшиносӣ ва нақди адабӣ.... зимни ғазал... аст, ки метавон онҳоро чамъ кард ва дар шарҳи онон рисолае сохт» [16, с. 291]. Мавлоно Соиб дар ғазалҳояш борҳо аз «маънии бегона», «маънии печида», «маънии рангин», таносуби лафзу маънӣ, мақоми лафз дар ифодаи маънӣ ва ғайра ёд кардааст, ки ҳамоно ақидаҳои фурмолистони русро ба хотир меорад, ки ҳосили андешаи онҳо «шаклҳои нав тавлидгари маъниҳои нав аст» [3]. Воқеан, чун такбайтҳои Соибро мавриди баррасиву таҳлил қарор медиҳем, ба кунҳи тозақориҳои шоир дар ҷодаи суханпардозӣ хоҳем расид.

Афзудан мебояд, ки Соиби Табрэӣ аз зумраи он пешгомони сухани бадеист, ки маҳз ба василаи нигоҳи тоза андохтан ба тарҳи сухани бадеӣ соҳибтарз гардид, ки дар адабиётшиносии муосир бо мафҳуми «ошноизудой» (бори аввал ин истилоҳро дар соли 1917 формалисти рус Виктор Шкловский мақолаеро таҳти унвони «Хунар - ҳамчун шигард» матраҳ намуда, дар он вожаи «ошноизудой» [«остранение»]-ро истифода намудааст) [3], маъруфият дорад. Воқеан, агар аз ин дидгоҳ ба шеъри шуарои садаи ХУП-ум, хосатан, Соиби Табрэӣ назар меандозем, мусаллам мегардад, ки ин шоири шаҳир бас маъниву мазоминеро вуруди олами шеър гардонидаст, ки ба қавли ҳудаш «фикри рангинаш хиттаи Табрэро дар баҳори сурхрӯй ҳамчу чаннат ғӯта дод»-аст [11, с. 145].

Мавлоно Соиб борҳо дар девонаш кори сахл набудани шеърғӯиро таъкид намуда, дар сурати хуни чигар шудан ҳосил гардидани сухани волоро қайд карда, нигошта буд:

Аз хуни чигар ранг пазирад сухани мо,

Баргест хазондида Сухайл аз Ямани мо [11, с. 41].

Ба андешаи Мавлоно Соиб «домани фикри баланд» «ба даст осон намеояд», барои як мисраи пурмазмун гуфтан шоир риёзати беандоза бояд кашад ва барои исботи фикр тамсил мезанад ба сарв, ки барои нашъунамо ёфтаниш вақти зиёд сарф хоҳад шуд, яъне ба ифодаи шоиронаи Соиб «мисрае мавзун кунад» – қад кашад, вай чӣ қадар «бо худ мепечад» – ранҷ мекашад:

Домани фикри баланд осон намеояд ба даст,

Сарв мепечад ба худ, то мисрае мавзун кунад [11, с. 447].

Сируси Шамисо перомуни мухтассоти адабии шеъри сабки ҳиндӣ иброи назар намуда, аз ҷумла нигоштааст: «Дар сабки ҳиндӣ чандон ба бадеъ ва баён тавачҷуҳ намешавад. Албатта, ташбеҳ асоси сабки ҳиндӣ аст, аммо аз дигар умури бадеиву баёнӣ ҷуз ба сурати табииву тасодуфӣ хабаре нест, зеро шеъри сабки ҳиндӣ шеъри мазомини эҷобангезу эҷоди робитаҳои ғариб аст ва бар тибқи назария хабар, ки шеърро хабаре бузург медонад» [16,с.291]. Соиби Табрэӣ, ки намояндаи маъруфи сабки ҳиндист, тавачҷуҳ ба перояи бадеии сухан надоштаниро дар байти зерин басо ҷолиб баён кардааст:

Дар ҳусни бетакаллуфи маънӣ назора кун,

Аз раҳ марав ба ҳолу хати истиораҳо [11,с.110].

Мавлоно Соиб чунин андеша дорад, ки суханвар барои он ки ҳарфе бигӯяд, онро борҳо дар мизони ақлу ҳунар бармекашад, то гавҳари суханаш суфта барояд ва «дар дилҳо нишинад» ва малолӣ хоҳири хонанда нагардад:

Дар номаи мо ҳарфи насанҷида набошад,

Аз чайби садаф суфта барояд сухани мо [11, с. 47].

Табиист, ки обишхӯри осори ҳар суханвар эҷодиёти пешгузаштагони худ аст ва маҳз ҳамин баҳрабардорӣ аз осори пешинагон ва тақомул бахшидани он вачҳи соҳибсабк гардидани суханварони баъдӣ мегардад. Шеъри Мавлоно Балхиву Хоҷа Ҳофиз дар радифи дигар шуарои форсу тоҷик дар ғазалҳои Мавлоно Соиб нақш дорад, вале хизмати ин суханвари нодиракор иборат аз он аст, ки ӯ дурдонаҳои сухани пешгомони хешро сара кард ва бо тақозои сабки давронаш дар сухан тарҳи тоза андохт. Мавлоно Соиб «бештар аз ҳар шоире дар мавриди шеърӯ сабк, махсусан сабки ҳиндӣ сухан гуфтааст ва дақиқан ба

аҳамияти сабк воқиф аст ва медонад, ки шеър, яъне сабк ва то шоире ба сабки хоси худ нарасад, шоири бузург нест» [16, с. 285].

Воқеан, агар ба вазъи шеър дар садаи шонздаҳум назар андозем, мусаллам мегардад, ки шуарои давр талошҳои зиёд дар ҷодаи тарҳи нави шеър доштанд, ки намояндагони мактаби вуқӯъ ва восӯхт намунаи чунин гароишхост [16, с. 258-262]. Вале ин талошҳои намояндагони мактабҳои мазбур бенатиҷа монд ва суҳанвароне, мисли Калими Кошониву Соиби Табрэзӣ тавонистанд дарҳамбарҳамиҳои маҷрои суҳанро бартараф намуда, барои аҳли қалам роҳро ҳамвор созанд. Мавлоно Соиб ба ин ибтикороти хеш ишораи ҷолибе дорад:

Рӯи дарёи суҳанро хору хас пӯшида буд,

Ин хасу хошокро ман бар қарон андохтам [11, с. 619].

Бинобар ин, Мавлоно Соиби Табрэзӣ бо шеваи бикри суҳан миёни суҳанварони давр ангуштнамо гардид ва пайравони зиёде низ пайдо кард. Суҳанвар дар мақтаи яке аз ғазалҳои нигоштааст:

Ба вачд омад замини осмон аз шӯриши Соиб,

Майшомони маъниро ҳаёху инчунин бояд [11, с. 516].

Дар байти дигар суҳанвар ишора ба таъби баланди шоирӣ хеш карда, мармуз суҳан менамояд ва мегӯяд, ки ту набояд аз «сардии даврон»- нотаваббинон «ҳазон» – беқадр гардӣ, чунки аз «навбаҳори таъби ту» - тарзи тозаат дар суҳанварӣ «айём» – олами шеърӣ шоирӣ маҷрои дигар гирифт:

Соиб, туро зи сардии даврон ҳазон мабод,

К-аз навбаҳори таъби ту айём тоза шуд! [11, с. 511].

Мавлоно Соиб ҳамвора таносуби лафзу маъниро риоя намуда, дар як сатҳ қарор доштани ин ду мафҳумро шартӣ асосии шеър меҳисобад ва иртиботи байни лафзу маъниро шабеҳи пайванди ғушту ноҳуну «ҷонону ҷон» доништа чунин мефармояд:

Лафзу маъниро ба теғ аз якдигар натвон бурид,

Кист Соиб, то кунад ҷонону ҷон аз ҳам ҷудо [11, с. 79].

Шуарои сабки ҳиндӣ бештар ба маънӣ таваҷҷуҳ зоҳир месозанд, зеро «шеъри ҳиндӣ шеъри маънигарост, на суратгаро ва шоирон ба маънӣ бештар таваҷҷуҳдоранд то ба забон...» [16, с. 289]. Вале Мавлоно Соиб нахуст ба лафз, баъдан ба маънӣ таваҷҷуҳи зоҳир намудааст, кӯшиш намудааст, ки маънии бикру олиро ба василаи алфози хушоянду ҷаззоб тарҳандозӣ намояд. Ба ин ҷиҳати сурудаҳои чунин ишораи сарехе дорад:

Хун аст зи рангини лафзам дили маънӣ,

Аз бода бувад шишаи ман хушрабатар [11, с. 519].

Мавлоно Соиб чунин андеша дорад, ки агар суҳанвар барои ифодаи маънии нозуку латиф алфози мувофиқро пайдо карда натавонад, мазмун норавшан мемонад ва ин мазмунро дар байте аз ғазалҳои ирфонӣ чунин ба қалам овардааст:

Чунон ки маънии нозук зи норасоии лафз

Нухуфта монд дар ин тангно, чунон мондам [11, с. 602].

Суҳанварони форсу тоҷик суҳанро сеҳру ваҳӣ илоҳӣ доништаанд ва суҳанвари хушсалиқаро сеҳрофарину истеъдоди суҳанофарини ӯро лутфи илоҳӣ қаламдод кардаанд. Дар ғазалҳои Хоҷа Ҳофизу Шайх Камоли Хучандӣ ва дигарон ба ин мазмун абёти маъруф арзи вучуд намудаанд. Мавлоно Камолиддин Биноӣ фармудааст: «Суҳан сеҳр аст, мо сеҳрофаринем, Суҳан ваҳӣ аст, мо арши баринем».

Ба андешаи Мавлоно Соиб низ суҳани баланд назири сеҳр аст ва на ҳар кас метавонад сеҳрофарин бошад. Ин суҳанвари номӣ, ки дар ҷодаи эҷод соҳибсабк гардида, ба эътирофи умум сазовор гардида буд, дар байте аз ифтихорияҳои гуфтааст:

Агар сеҳр инчунин, Соиб, ки аз килки ту мерезад,

Тақаллуф бартараф, ман сеҳро ботил намедонам [11, с. 583].

Чойи дигар суханвар ифтихор аз табъи шоирии хеш намуда, онро худодод меҳисобад ва дар либоси бадеъ мефармояд, ки бо теғи забони худ шамъи Турро – оташе, ки бо муноҷоти Мӯсо пайғамбар дар кӯҳи Тур афтода буд, хомӯш хоҳад кард:

Баланд афтода, Соиб, он қадар табъи худододам,
Ки шамъи Турро хомӯш аз теғи забон созам [11, с. 633].

Суханвар таъкид бар он дорад, ки барои он ки сухан бадеияти том пайдо намуда, пухтаву суфта гардад ва соҳибсуханро соҳибобрӯ дар ҷодаи шеър гардонад, ӯ бояд дар кӯраи сухан бипазад ва шабеҳи «май дар хум бичӯшад», то ранг гираду пухта шавад:

То чу май, Соиб, каломам пухтаву рангин шудааст,
Дар ҳарими синаи худ солҳо чӯшидаам [11, с. 587].

Мавлоно Соиб ба масъалаи эҷоз дар сухан бетараф нест. Ӯ таъкид менамояд, ки ҳар суханваре, ки воқеан ҳам дар дил меҳри суханро мепарварад, дар ин ҷода дастёб хоҳад гардид, аз он ки гиреҳи кори суханвариро бидуни «нохуни эҷоз» натвон кушуд:

Агар завқи сухан дорӣ, бирав, Соиб, қалам сар кун,
Касе ин уқдари бе нохуни эҷоз накшояд [11, с. 474].

Аҳмади Ҳотамӣ перомуни вежагиҳои сабки ҳиндӣ ибрази назар карда, таъкиду печидагиро аз нахустмухтассоти ин сабки адабӣ меҳисобад [15, с. 54]. Мавлоно Соиб низ худ дар яке аз мақтаи ғазалҳояш ба ин хусусияти шеърро равшан ишора карда, шеваи гуфторашро «раҳи печида» ва афкори андешаҳои шоиронаашро «маънии печида» номида, чунин нигоштааст:

Нест осон маънии печида, Соиб, ёфтан,
Раҳнамо аз печуб аст ин раҳи печидаро [11, с. 91].

Аз назари суханвар ба даст овардани «маънии печида» кори сахле нест. Барои он ки суханвар як маънии печида, яъне бикру олиро бигӯяд, ӯ бояд муттасил андеша намуда, риёзат бикашад, зеро мазмуни тоза аз зӯри фикр ҳосил хоҳад шуд.

Мавлоно Соиб Табретӣ дар яке аз байтҳояш таъкид ба интиҳоби шеваи мушкили баён дар шеър намуда, харидори ҳамин гуна сухану ҷонибдори равандаи ҳамин шеваи сухангустарӣ будани ҳешро чунин тарҳандозӣ кардааст:

Дили мушкилписанди ман ба гирди он сухан гардад,
Ки дил пеш аз забон омода гардад ҳарфи таҳсинро [11, с. 170].

Назокат дар шеър ва нозукҳаёӣ аз мухтассоти шеъри ҳиндӣ ба шумор меояд ва ҳар шоире, ки ба ин масъала таваҷҷуҳ дорад, шеърро оламгир хоҳад шуд. Мавлоно Соиб низ ҷонибдори ин андеша аст ва ҳаёли нозукро аз лавозимоти муҳими шеъри ҳиндӣ доништа, бо истифода аз санъати тамсил ин андешаашро тақвият мебахшад:

Хаёли нозук охир мефурӯзад чехраи шӯҳрат,
Маҳи нав мешавад моҳи тамом оҳиста-оҳиста [11, с. 666].

Мавлоно Соиб чунин меҳисобад, ки шоир бояд дами сӯзон – сухани коргар дошта бошад ва дар осмони сухан мисли хуршед партавафшонӣ намояд, то дигарон баҳра бардоранд, на ин ки мисли ситора аз шӯълаи шамс нопадид бимонад:

Ба дам чу оташи сӯзон, ба чехра чун зар бош,
Бар осмони сухан офтоби анвар бош [11, с. 551].

Мӯшикофӣ, яъне маънии тозаву бикр ба даст овардану онро нуктасанҷона баён карданро Мавлоно Соиб аз муҳимтарин шартҳои шоирӣ меҳисобад, зеро ӯ дар бозёфти мисраъҳои барҷаста ҳамто надошт ва ин шеваи баён аз аломатҳои асосии шеъри ӯ маҳсуб меёбад. Сируси Шамисо дар хусуси сохтори сабки байти ҳиндӣ ибрази назар карда,

менависад, ки «қолаби шеър дар сабки ҳиндӣ такбайт аст, на ғазал, мунтаҳо ин абёт бо нахи қофия ва радиф васл шуда ва шакли ғазал ёфтаанд... Сохтори байти ҳиндӣ чунин аст, ки дар мисраъе матлаби маъқуле гуфта шавад, яъне шиоре матраҳ шавад (ки ба лиҳози нақди адабӣ наметавон ба он шеър гуфт) ва дар мисроъи дигар бо тамсил ё робитаи лаффу нашре мутанозир ё ташбеҳи мураккаб, онро маҳсус кунанд. Ҳамаи ҳунари шоирӣ дар ин мисроъи охир аст, яъне дар мисроъе, ки бояд маъқулро маҳсус кунанд ва ҳарчи робитаи байни ду мисроъ ҳунаритару мунсаҷимтар бошад, байт дилнишинтар аст» [16,с.276-277]. Мавлоно Соиб аз ҷумлаи чунин шоироне маҳсуб меёфт, ки маҳорати хос дар дарёфти мисраъҳои маҳсус, яъне ҳунари зоҳир намудааст. Суханвар аз ҷумла фармудааст:

Бар сари мӯшикофист нигоҳам, Соиб,
Чини зулфе, ки диҳад нофаи тотор кучост? [11,с.228].

Чои дигар нигоштааст:

Мисраи барчааст, Соиб, бениёз аз мисраъ аст,
Бо қиёмат ёрро ҳамдӯш дидан мушқил аст [14,с.280].

Азбаски Мавлоно Соиб аз ҷумлаи нахустгомони шеъри ҳиндӣ маҳсуб меёфт, дар ибтидо на ҳамаи аҳли қалам шеърашро пазируфта буданд ва ҳатто ба вай нуктагирӣ низ менамуданд ва сухани ӯро танҳо «аз муҳокима иборат медонистанд» [16,с.253]. Аз ин рӯ, ин суханвари хушқареҳа аз ин тоифа изҳори нигаронӣ намуда, дар байте чунин гуфтааст:

Соиб, аз қаҳти суҳандон ҳама кас мавзун аст,
Кош мебуд дар ин аҳд суҳандоне чанд [11,с.513].

Вале Мавлоно Соиб дар ҷодаи интиҳобкардааш устувор монда, аз ин тоифа – «кӯрдилон» парвоя надошт ва таъкид медошт, ки «бар сухани равшан»-и ӯ «парда кашидан» мумкин нест ва ин даъвоашро бо тамсилҳои талмех тақвият бахшида, чунин нигоштааст:

Чанд бар кӯрдилон чилва диҳам маъноро,
Пеши даҷҷол кашам мӯдаи Исоро...
Натавон бар сухани равшани ман парда кашид,
Чӣ ғам аз мавҷаи Нил аст қафи Мӯсоро [11,с.126].

Суханвар аз натавонбинону нуктагирони суханаш ғиламанд нест, аз он ки чунин ашхосро бо истехзо аъмо – нобино меҳисобад, ки нури басари эшон дар сари ҷӯб аст, яъне онҳо пеши пойи худро ба василаи ҷӯбдасти худ муайян месозанд, кучо бо маъниҳои бикри ашъори ӯ бирасанд. Чунончи:

Хасм ангушт чаро бар сухани ман наниҳад,
Бар сари ҷӯб бувад ҳусни басар аъморо [11,с.126].

Бинобар ин, Мавлоно Соиб аз ин нуктагирон парҳез намуда, асоси пешравӣ дар ҷодаи суханвариро дар сафар ба кишвари Ҳинд мебинад, аз он ки дар садаи ХУП ин сарзамин шуарои бузургу номварро ба ҳам оварда, қадршиносии гавҳариёни сухан низ роҳандозӣ гардида буд. Аз ин рӯ, ин шоири нозукандеш роҳ сӯи Ҳинд гирифт ва суханаш муштарӣ пайдо карду қадр карда шуд. Ба ин масъала суханвар ишораи сарех дорад:

Сафар гузин, ки сухан дар ватан ғариб нагардад,
Шикастапои ватанро сухан ғариб нагардад...
Ғариби рӯи замин гаштам аз ғарибхаёли,
Ки ҳеч кас ба ватан ҳамчу ман ғариб нагардад...
Набинад аз назарам гарм то ғарибнавозе,
Навои Соиби ширинсухан ғариб нагардад [11,с.464].

Чойи дигар Мавлоно Соиб сафар ба Ҳинд кардану ба чойи дурру гавҳар маънии рангин, яъне ашъори баландмазмун раҳовард бурданашро ба муштариёни сухан чунин баён доштааст:

Ба ҷойи лаълу гавҳар аз замини Исфаҳон, Соиб
Ба мулки Ҳинд хоҳад бурд ин ашъори рангинро [11,с.170].

Мавлоно Соиб дар як ғазали худ бо радифи «намемонад» тавонистааст тариқи талмеху тамсилҳои нишонрасу зебо беҳтарин сифати шеъри худ, яъне ғариб будани онро дар силки назм кашад ва собит созад, ки воқеан ҳам сухани пурмаъниву шеъри олии ҳамвора сарҳадхоро убур менамояд, кадру манзалат пайдо менамояд ва муҳимтар аз ҳама ҳеч гоҳ аз лавҳи хотирҳо зудуда намешавад. Чунончи:

Сухан ғариб чу шуд, дар ватан намемонад,
Азизи Миср ба байтулҳазан намемонад.
Гулӯи хеш абас пора мекунад булбул,
Чу гул шукуфта шавад, дар чаман намемонад.
Мабанд дил ба чигаргӯша, чун расад ба камол,
Ки хун чу мушк шавад, дар Хутан намемонад.
Абас Сухайл назарбанд кардааст маро,
Ақиқи номталаб дар Яман намемонад.
Садаф ба сӯҳбати гавҳар абас диле бастаст,
Сухан бузург чу шуд, дар даҳан намемонад.
Ба фикри чашмбароҳони хеш меафтад,
Сухан зи Юсуфи гулпераҳан намемонад.
Хуруҷ мекунад аз байза оташиннафасе,
Ҳамеша боғ ба зоғу заған намемонад.
Сухан зи файзи ғарибӣ ғариб шуд, Соиб,
Ғариб нест, агар дар ватан намемонад [11,с.465].

Дар матлаи ғазал Мавлоно Соиб ба сифати хоси шеъри худ, яъне ғариб – нодир будани он ва ба ин сабаб аз сарҳади ватан берун частани он ишора намуда, талмех мезанад ба Азизи Миср – Юсуф, ки туфайли пешгӯиҳои аҷибу ғарибаш раҳой аз зиндон ёфта буд. Суханвар дар се байти минбаъда низ ҳунардона ғарибии суханро васф намуда, онро ба «гули шукуфта», «мушки расида», «ақиқи Яман» тамсил мезанад, ки низ сарҳадхоро убур намудаанд. Дар байти панҷум бошад, барои ифодаи «бузургии сухан» «сӯҳбати» садафу гавҳарро мисол меорад, ки гавҳар-сухан охир аз ин «бузургӣ» тарки садаф намудааст. Дар байти шашум бошад, шоир боз ҳам талмех мезанад ба қиссаи Юсуф ва меғӯяд, ки шабеҳи он ки Юсуф ҳамвора дар фикри чашмбароҳон, яъне аҳли Канъон, хоса падар буд, сухани олии низ ҳамвора дар ҷустуҷӯи муштариёну ҳаводорони хеш хоҳад буд. Байти пеш аз мактаъ бошад ишора дорад ба шахсияти суханвар, зеро «хуруҷ кардан» ба маънии берун омадан, «байза» истиораи тарзу шеваи баён, «оташиннафас» истиораи шахсияти шоир аст, «зоғу заған» бошад, истиораи шоиртарошон, «боғ» истиораи майдони эҷод аст ва суханвар худро аз сабаби касб намудани тарзи тоза баён оташиннафас меҳисобад, ки бо ин тарҳи нав дар ҷодаи шеър дигаронро аз сахнаи сухан берун андохтааст. Байти мактаъро метавон аз шигардҳои ҳунарии Мавлоно Соиб Табрэзӣ арзёбӣ намуд, зеро дар он маънии олии тавассути санъати таҷнис басо ҷолиб тарҳрезӣ гардидааст. «Ғарибӣ» сифати сухан, яъне оливу нодирии онро ифода кардааст, «ғариб»-и дувум ба маънии аз ватан дурафтодаро мефаҳмонад ва «ғариб»-и сеюм бошад таҳайюру шигифтро ифода намудааст. Суханвар гуфтанист, ки сухани оливу нодиру пурмазмун ҳамеша масофаҳои зиёдро тай хоҳад кард, аз сарҳадҳо берун хоҳад част, «мусофир» хоҳад шуд ва ин аҷаб нест.

Дар маҷмӯъ, Соиб Табрэзӣ сухану суханвариро аз беҳтарин пешаҳо ҳисобида, таъкид бар он дорад, ки «хилвати ҷон»-ро «рӯшноии сухан», яъне шеъри баланд шабеҳи чароғест ва «баҳори зиндадилон» бошад ошноӣ бо сухан аст:

Чароғи хилвати ҷон рӯшноии сухан аст,
Баҳори зиндадилон ошноии сухан аст [11,с.219].

Суханвар чунин андеша дорад, ки сухан бояд дар айни балоғату фасоҳат бошад, яъне расо бошад. Зеро сухани расо аз гӯш бештар ба дил хоҳад расид. Аз ин рӯ, дар байти дигар суханвар мефармояд, ки агар сухан аз гӯш дида бештар ба дил нарасад, бояд иқрор шуд, ки он аз норасоии сухан аст. Аз назари Соиб шеъри олий ҳамон аст, ки дилнишин бошад, на ин ки яке ба гӯш расаду дигар ба фаромӯшӣ расад. Чунончи:

Агар сухан ба дил аз гӯш бештар нарасад,
Яқин шинос, ки аз норасоии сухан аст [11,с.219].

Соиби Табрезӣ эъҷозро яке аз шартҳои муҳим дар санъати суханварӣ мешуморад. Агар эъҷоз набошад уқдаеро наметавон дар ҷодаи суханварӣ боз кард. Чунончи:

Агар завқи сухан дорӣ, бирав, Соиб, қалам сар кун,
Касе ин уқдаро бе ноҳуни эъҷоз нақшоӣ [11,с.474].

Мусаллам аст, ки нозукхаёливу нозукбаёнӣ аз мухтассоти шеъри сабки ҳиндӣ ба шумор меояд. Соиб борҳо дар ғазалҳояш хаёли нозукро аз шартҳои муҳими суханварӣ доништа, ба назокати сухани хеш низ ишораҳои сарех намудааст. Чунончи, дар мақтаи яке аз ғазалҳои хеш ишора бар он менамояд, ки аҳли замона суханфаҳму мӯшикоф нестанд ва тавассути ташбеҳ ба нозукии баёни хеш ишорат менамояд:

Нест, Соиб, мӯшикофӣ дар бисоти рӯзгор
В-арна чун мӯи камар андешаи мо нозук аст [11,с.254].

Дар мақтаи дигаре аз ғазалҳояш низ Соиб аз сухани волову дарёфти маъниҳои нозук дар шеър бо ифтиҳор ҳадс мезанад ва меғӯяд, ки сабаби аз хомӯшӣ парҳез намудани вай, яъне ба суханпардозӣ шугли беандоза доштани дар он аст, ки мардум сангиндиланд, яъне ба қадри сухани шоир намерасанд, онро баҳои сазовор наметавонанд бидиҳанд, чунки ҳарфҳои ӯ нозук асту на ҳар метавонад онҳоро дарку маърифат ва баҳогузорӣ намояд. Чунончи:

Соиб чаро ба лаб наниҳад муҳри хамӯшӣ,
Сангдиланд мардуму гуфтор нозук аст [11,с.255].

Ҷойи дигар мефармояд:

Аз ман мағузар зуд, к-аз андешаи нозук,
Шерозаи ёкутлабон чун рағи конем [1,2875/5].

Ҳамин тариқа, аз баррасиву таҳлили ғазалиёти Мавлоно Соиби Табрезӣ аз дидгоҳи назари суханвар ба шеърӯ шоирӣ ва шеваи баёни худ метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки ӯ дар ғазалҳои хеш тавонистааст перомунӣ мухтассоти шеър ва ҳунари шоирӣ ишораҳои ҷолиб намуда, дар ин замина оид ба хусусиятҳои ашъору ҳунари шоирӣ худ низ андешаҳои мушаххас ироа намояд. Суханвар борҳо дар сурудаҳояш ба шеваи тозаи ашъори хеш ишора карда, шартӣ асосӣ шоириро дар сайди маънии тоза дидааст. Мӯшикофӣ ва нозукхаёливу нозукандеширо аз мухтассоти шеъри даврони худ доништа, риояи таносуб байни лафзу маънӣ ва дастбӣ ба маонӣ ғарибу нодирро аз шохисаҳои шеъри худ қаламдод намудааст, ки воқеан ҳам дуруст метавон арзёбӣ кард. Афзудан ҷоиз аст, ки таҳлили афқору андешаҳои Мавлоно Соиби Табрезӣ перомунӣ шеър ва ҳунари суханварӣ, пеш аз ҳама, ба ашъори ҳуди шоир ва маҳорати шеърғӯи ӯ иртибот мегиранд ва ҳамзамон заруроти шеърӯ шоирӣ замони суханвар низ ба ҳисоб мераванд ва то имрӯз диққату таваҷҷуҳи алоқамандони каломӣ бадеъро ҷалб менамоянд.

Муқарриз: Суфизода Ш.З., д.и.ф., профессор
Адабиёт:

1. Девони Соиб. Иборат аз шаш ҷилд. Ба кӯшиши Муҳаммад Қаҳрамон. – Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1391. - 3677 с.
2. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Санъати сухан / Тӯрақул Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979.- 279 с.

3. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Растохези калимот [Дарсгуфторхое дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус]. Муқаддима, тасҳеҳ, шарҳу тавзеҳот ва замимаи Шодимуҳаммад Суфизода. – Душанбе: Нашри файз, 2023. – 399 с.
4. Маҳмудзода О.Б. Шеър ва шоирӣ аз нигоҳи Назирии Нишопурӣ / О.Б.Маҳмудзода // Номаи Донишгоҳ. Илмҳои ҷомеашиносӣ, №2 [67].–2021.- С.67-73.
5. Нуров Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. / Н.Нуров. – Хучан: Ношир, 2020. – 443 с.
6. Нуруллоева М. Соиби Табрэзӣ [паҷуҳише дар ҳунари шоирӣ] / М.Нуруллоева. Хучанд:Нури маърифат, 2005.-78 с.
7. Пригарина Н.И. Индийский стил и ее место в таджикско-персидской литературы / Н.И.Пригарина. -М.,1991.- 212 с.
8. Саъдиев Садри. Адабиёти тоҷик дар асри ХУП / Садри Саъдиев. - Душанбе: Дониш, 985. - 284 с.
9. Соиб ва сабки ҳиндӣ дар густураи таҳқиқоти адабӣ. Бо кӯшиш ва эҳтимоми Муҳаммад Расули Дарёғашт.- Техрон,1371. – 456с.
10. Соиби Табрэзӣ. Куллийёт. Бо муқаддима ва шарҳи ҳоли шоир аз Муҳаммад Аббосӣ. - Техрон: Исфанд,137.- 1834 с.
11. Соиб. Мунтахабот / Соиби Табрэзӣ. – Душане: Ирфон, 1980. – 703 с.
12. Сӯфизода Ш. Дигарнигарӣ ба адабиёт. Шафеии Кадканӣ. Растохези калимот. – Душанбе: Файз, 2023. С.3-10.
13. Ёрунова М. Маънигарой дар ғазалиёти Соиби Табрэзӣ / М.Ёрунова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, 2021,№6. – С.146-152.
14. Ёрунова М. Килки гавҳарбор / М.Ёрунова. - Хучанд: Андеша,2012.- 110 с.
15. Ҳотамӣ, Аҳмад. Паҷуҳише дар сабки ҳиндӣ ва давраи бозгашти адабӣ / Аҳмад Ҳотамӣ - Техрон,1342.- 234 с
16. Шамисо,Сирус. Сабкшиносии шеър / Сирус Шамисо. - Техрон, 1346.- 420 с.

АНДЕШАҲОИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ ПЕРОМУНИ МУХТАССОТИ ШЕЪРИ САБКИ ҲИНДӢ (Баррасии афкори Соиб перомунӣ сабки нигориши худ)

Дар мақола нахуст перомунӣ андешаҳои сохторгароёни рус дар бораи асари бадеӣ маълумот дода шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, бо таъки ба назароти формалистони рус назари яке аз намоёндагони маъруфи сабки ҳиндӣ Соиби Табрэзиро дар хусуси шеърӯи шоирӣ ба таҳлил расонад. Аз таҳлилу баррасии ғазалиёти Соиби Табрэзӣ муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки ин суҳанвар ҳамеша барои дарёфти маъниҳои нав кӯшиш намуда, лафзу маъниро дар мазмунофаринӣ ҳамради донидааст. Таъкид гардидааст, ки шоир дар ҷараёни таълиф бо тағйир додани зовияи дид ба абзори аҷзои шеър, ҳоса калимот, маъниҳои тозаву бикрро ба даст овардааст. Муаллиф ҳамчунин қайд менамояд, ки аз назари Соиби Табрэзӣ шеър бояд фарогири маъниву мазмунӣ нав бошад ва шоир эҷод дар суҳан, бориқбиниву нозукҳаёӣ ва мӯшикофиро дар ҷараёни таълиф қомилан риоя намояд. Муаллифи мақола аз баррасиву таҳлили ғазалиёти Соиб ба чунин ҳулоса расидааст, ки ин суҳанвар муттасил дар ашъораш ба тарзи тозаӣ нигориши хеш ишора карда, шартӣ асосии шоириро дар андарёфти маънии бегона дидааст.

Вожаҳои калидӣ: Соиби Табрэзӣ, ғазалиёт, сабки ҳиндӣ, шеърӯи шоирӣ, маъниофаринӣ, ошноизудой.

РАЗМЫШЛЕНИЯ САИБА ТАБРЕЗИ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ИНДИЙСКОГО СТИЛЯ В ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ (Взгляд Саиба о собственном стиле)

В статье впервые приводятся сведения о мнениях русских структуралистов о художественном произведении. Автор попытался проанализировать взгляды одного из известных представителей индийского стиля Саиби Табрэзи, опираясь на взгляды русских формалистов. На основе анализа и рассмотрения газелей Саиби Табрэзи автор пришел к выводу, что поэт всегда пытался найти новые смыслы и считал слова и значения

равномерными в создании нового смысла. Подчеркнуто, что поэт в процессе письма приобретал новые, неповторимые смыслы, изменяя средства и элементы стихосложения, особенно слов. Автор также указывает, что, с точки зрения Саиби Табрези, стихотворение должно содержать новый смысл и содержание, а поэт должен в полной мере соблюдать изобилие слов, тонкость в процессе сочинения. На основании обзора и анализа газелей Саиба автор статьи пришел к выводу, что этот оратор последовательно указывал на свой новый взгляд на свои стихи и видел самую главную особенность поэзии в раскрытии нового смысла.

Ключевые слова: Саиб Табрези, газели, индийский стиль, поэт и поэзия, смыслообразование, остранение.

SAIB TABREZI'S REFLECTIONS ON THE FEATURES OF INDIAN STYLE IN PERSIAN POETRY (Sahib's view on his own style)

Initially, the article provides information concerned with Russian precisians' opinions about belles-letters literary productions. Designing on the premise of Russian precisians' opinions, the author of the article makes an endeavor to conduct an analysis in reference to one of the famous representatives' views of the Indian style – Soib Tabrezi. Adducing the results of the analysis and consideration of Soib Tabrezi's ghazals, the author of the article comes to the conclusion that the relevant man-of-letters always tried to find new meanings and considered word with its meanings to be synonymous in content creation. An emphasis is laid upon the idea that the poet has acquired new and unique meanings by changing the perspective of versified devices and elements, especially the words in the course of their writing. Into the bargain, the author points out that from Soib Tabrezi's viewpoints, the poem should contain a new meaning and content, and the poet should fully observe the exuberance in words and subtlety in the process of composition. While considering and analyzing Soib's ghazals the author of the article comes to the conclusion that the mentioned man-of-letters consistently pointed to his new way to look in his poems and see the main condition of poetry in foreign meaning creation.

Keywords: Soib Tabrezi, ghazal, Indian style, verse and poetry, sense creation, defamiliarization.

Маълумот дар бораи муаллиф. Ёрунова Мавҷуда Рустамовна, ДДХ ба номи академик Б.Гафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷик. Суроға: Тоҷикистон, Хуҷанд, E-mail: umavchuda@mail.ru, тел.: 92-736-02-51

Сведения об авторе. Урунова Мавжуда Рустамовна, Худжанский государственный университет имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы. Адрес: Таджикистан, г. Худжанд, E-mail: umavchuda@mail.ru, телефон: 92-736 -02- 51.

Information about the author. Urunova Mavjuda Rustamovna, Khujand State University named after academician B. Ghafurov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Classical Literature. Address: Tajikistan, Khujand, E-mail: umavchuda@mail.ru, Phone: 92-736-02-51

СИТОИШИ МОДАР ДАР АШЎОРИ С. АЙЮБӢ

Ҳафизов Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Адабиёти бадеӣ хазинаи гаронбаҳои ҳамон донишҳои арзишмандест, ки инсоният дар давоми ҳазорсолаҳо фароҳам овардааст ва он донишҳоро дар лафзи хубу маънии нақӯ тавассути ҳунари ва маҳорати суҳангустарӣ барои ояндагон ба мерос гузоштааст.

Яке аз шоироне, ки аз ибтидои солҳои 80-уми қарни XX дар ҷараёни адабиёти нави тоҷик ҷаҳлона ширкат варзида, аз худ мероси арзишманду гаронбаҳо боқӣ гузоштааст, Сафармуҳаммад Айюбӣ [1945-2011] мебошад. Сафармуҳаммад Айюбӣ ба адабиёти тоҷик чун шоир ва драматургӣ бомаҳорат ворид гардида, бо драмаҳои манзуми таърихӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи мамлакат маълуму маъруф гардидааст.

Дар адабиёти давраи нав мавзуи Зан-модар мавқеи басо муҳим дошта, шоирон бузургию тавоноӣ, дарёдилию саховат ва некرويӣ модарро бо садоқату иззати бепоян васф намудаанд. Адабиётшинос профессор Аламхон Кӯчарзода қайд кардааст: “Дар ин айём дар адабиёти тоҷик шоире нест, ки ба ин вучуди муқаддас шеър набахшида бошад. Ин мавзӯ, махсусан, дар эҷодиёти М. Турсунзода ва зиндаёд Л. Шералӣ ба пояҳои баланди ғоявию бадеӣ расидааст” [6, с. 48].

С. Айюбӣ ба ин мавзуи ҷовидонӣ 7 шеър – “Иди занон”, “Модарам, дар ғироқи дидорат”, “Модар-Ватан”, “Тифли раҳпой”, “Забони модарӣ”, “Зан”, “Дар забони мо забони модар аст” ва достони “Як танему раста ҳарсу шох-шох” навиштааст. Ситоиш ва тараннуми модар ҳанӯз аз давраҳои аввали ҷаҳлоияти эҷодияш мавқеи ҳоса пайдо карда, аз садоқати бепоянӣ қаҳрамони лирикӣ нисбат ба ин симои малакутӣ дарак медиҳад.

Дар шеъри ба “Иди занон” бахшидаи С. Айюбӣ тавсифи модар бо андешаҳои ҷолиб ва тазодҳои хотирмон ҷилва намуда, қаҳрамони лирикӣ қуллӣ мавҷудот ва воқеаҳои оламро зерӣ назари поку хотираҳои дилнишин ва роҳнамоии писандида қарор медиҳад:

Модар оинадори тавҳид аст,
Дили модар макони хуршед аст.
Рӯ ба модар биёр ай фарзанд,
Дидани рӯи модарон ид аст [4, с. 466].

Ҷавҳари шеъри Айюбиро муҳаббати беканор нисбат ба пайдоиши инсон-модар ташкил медиҳад. Махсусан, дар шеъри “Тифли раҳпой” объекти тасвир модари дардманд, рангкандаю беҳол ва раҳпою деринтзор, ки дар солҳои пурдаҳшати Ҷанги Бузурги Ватанӣ писарони худро аз даст дода, ғайр аз асочӯб ба қадди ҷангзадаи худ тақягоҳе дастгире надорад. Шоир дар банди ҷамъбастии шеър тавассути ба сарбозҳои дар шинакмонда ташбеҳ додани дидаҳои пуроби модар муассирии шеърро баланд намуда, нафрату адовати хонандаро нисбат ба ҷангҷӯён афзун мегардонад:

Рӯзу шаб роҳпоиҳо дорад,
Хоб норафта меравад пинак...
Дидаҳои пуроби ӯ тобанд,
Чун ду сарбози монда дар шинак [3, с. 7].

Дар хусуси аҳаммияти образ ва тасвири шоирона адабиётшинос Р. Мусулмонкулов чунин андеша дорад: “Муайян намудани асоси образ, дарёфтани ҳақиқати ҳар як тасвири шоирона ва бекамукост дарк кардани марому матлаби аслии шоир, бешубҳа, дорои қимати илмӣ таърихӣ ва аҳаммияти калони тарбиявии мафкуравӣ мебошад. Қашфи ҳаматарафаи моҳияти асосӣ (заминаи) тасвири шоирона чун қалиде хизмат хоҳад намуд, ки ба туфайли он олами дониш ва ҷаҳонбинӣ, дараҷаи маҳорат ва ҷиғунагии завоқи эстетикӣ суҳанвар ҳувайдо мегардад” [8, с. 5].

Шеърҳои ба мавзуи Модар, Ватан ва меҳанпарастӣ бахшидаи шоир низ аз ҷилваю таҷалии мазмунҳои бикр саршор буда, дар онҳо адиб ба тасвирҳои нобу тоза маъно ва муҳтавои баланд ҳақиқати воқеии ватандӯстӣ тараннум менамояд. Дар шеъри “Модар-

Ватан” бошад, адиб бо забону баёни фасеҳу ширадори бадеӣ лолазорони ватанаширо ситоиш намуда, айнияти ҳақиқатни-горонаи шеърро таъмин кардааст:

Ба ёдам мерасад рухсораи ӯ,
Ки ранги лолазорони Ватан дошт.
Ба сар шоли кабудӣ пурситора,
Ба ранги марғзорон пераҳан дошт [3, с. 35].

Дар шеъри “Модарам, дар фироқи дидорат” С. Айюбӣ ситоиш ва тараннуми модарро бо тасвирҳои рангин ва андешаҳои ноб ба ҷилва додааст. Ҳар фарзанди инсон, ки ба дунё умри ҷовидон ёфтааст ва номи абадӣ боқӣ мондааст, аз меҳру шафқату дарёдили модар ва аз саховату тарбияти падар ба ин давлат расидааст. Модар ҳассосу дарднок, ғамхору дилсӯз, софтинату покният ва дурандешу ояндасоз мебошад. Фарзандоне, ки имрӯз ба воя расиданду солор ва хонадор гаштаанд, дар дидагони пурмуҳаббати модар ҳанӯз кӯдак метобанд. Бо калон гардидани фарзанд изтиробу ғамҳои модар калонтар мешаванд. Модар бо умед фарзандашро ба воя мерасонад, ки ӯ дар ҷомеа шахси сазовору обрӯманд гардида, бо фазилату маҳорат ва донишу мартабаи хеш ифтихори волидон бошад:

Гардон бишавад чун нигарам бар тарафи кӯх,
Андар назарам чехраи Холисаи кампир.
Бинҳода яке даст ба зерӣ манаҳи худ,
Умрест, ки раҳпой кунад дар раҳи Қодир [3, с. 12].

Оид ба ин масъала суҳаншинос М. Аҷамӣ таъкид месозад, ки “дар шеъри ҳар шоир меёри вуруд ва ҳузури калимот, таркибот, баёни тасвир ва маъно ба шева, шакл, сохт ва ҷигунагии андешаи шоир вобаста аст, тафаккури бартар, андешаи бартар, ҳузуру вуруди мантиқии калимот таҷаллӣ ва қиёмро дар шеър бештар ва софтар ранг медиҳад” [4-69].

Дар шеърҳои Айюбӣ эҳсосоти бузургии ошиқ ба бузургии наҷобати инсонҳои комил омезиш меёбад. Шоир кӯшиш намудааст, ки дар шеърҳои худ ба руҳи қаҳрамони ғиноӣ диққату эътибори ҷиддӣ дода ва эҳсосоти бузургии қалби ӯро ошкор намояд. Дар ғазали “Зан” маҳфуми ишқ доираи васеъро фаро гирифта, дар он ҳам шодиву хурсандӣ ва нашъаи ишқ, ҳам ғаму азобҳои он, ҳам матонатубу суботу дилдодагон ва ҳам дили нозуку зудранҷи ошиқ ва амсоли инҳо ҷой дода шудааст. Инчунин, адиб аз саховатмандӣ ва ҷароғи хонадони ҳар мард буданаш суҳан намуда, санъати акс волоияту ҷаззобӣ, шевоию зебӣ ва латифии шеърро боз ҳам афзудааст:

Дар хонае, ки зан нест, аз дилбарӣ суҳан нест,
Аз дилбарӣ суҳан нест, дар хонае, ки зан нест.
Нуру зиёи тан нест, он ҷо, ки зан набошад,
Он ҷо, ки зан набошад, нуру зиёи тан нест [3, с. 259].

Ҳамаи шеърҳои С. Айюбӣ ба мавзӯи модар бахшидааст, хусусиятҳои хоси миллӣ доранд. Маҳорати адиб дар ҷунин шеърҳо дар он ифода мегардад, ки ҳақиқати ҳаёт бо образҳои барҷастаи бадеӣ ифода ёфта, қувваи бузургеро соҳиб мешавад. Дар шеъри “Дар забони мо забони модар аст” С. Айюбӣ - “дар тасвири симои муқаддаси модари тоҷик, эҳтимолан баъд аз шоир зиндаёд Л. Шералӣ, дар адабиёти даврони шуравии тоҷик аз калимаҳои **Худо, Кавсар, Нору, Нур**” [146] истифода кардааст. Ин ғазал аз 14 байт иборат буда, дар баҳри рамали мусаддаси маҳзӯф ё мақсур: фоилотун, фоилотун, фоилун ё фоилот (-V--/-V--/-V- ё -V ~) навишта шудааст. Маҳорати адиб дар ҷунин шеърҳо дар он ифода мегардад, ки ҳақиқати ҳаёт бо образҳои барҷастаи бадеӣ ифода ёфта, қувваи бузургеро соҳиб мешаванд:

Он Худое, к-ӯ ба тан ҷон офарид,
Аз гили шӯрида инсон офарид.
Офарид аз Кавсару хоки баланд,
Пайкари занро муҳибу арҷманд.
Одами билҷумла зоти Модар аст,
Нору нураш аз ниҳоди Модар аст [7, с. 67].

Китоби дигари С.Айюбӣ “Модар” соли 2002 ба табъ расида “Як танему раста ҳарсу шох-шох”. Ин достоне, ки ба модар бахшида шуда аст, аз 255 байт иборат буда, дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур: фоилотун, фоилотун, фоилун ё фоилот (-V--/ -V--/-V- ё -V ~) навишта шудааст:

Номи Модар мабдаи меҳру вафост,
Дар забони тифл он номи Худост [2, с. 16].

Китоби мазкур бо сарсухани Шоири халқии Тоҷикистон Раҳмат Назрӣ оғоз шудааст. “Китоб “Модар” номгузорӣ шуда, зан-модареро ситоиш мекунад, ки дар вучуди худ фурӯғи илоҳӣ дорад. Ёро ном Моҳинав аст ва навобаста аз надоштани савод чун моҳи нави осмонӣ фуруғӣ хирад дорад. Аз ин рӯ фарзандони ӯ низ боодобу хирадманданд. Маснавии “Як танему раста ҳар су шох-шох” –ро қироат намуда, боз як бори дигар кас пеши бузургҳои модар сари таъзим фуруд меорад.

Образҳои асосии достон Моҳинав, Рукъатмоҳ, Муллоҷӯра, Гулом, Шахтура, Қаландар буда, онҳо ба персонажҳои манфии асар Абдулазиз, Ситам дар набарду мубориза тасвир ёфтаанд. Хусусан, дар достон образи Моҳинав ва Рукъатмоҳ ва Муллоҷӯра ҳамчун инсонии комил, далеру баору номӯс ва муборизи тавоно нақши асосӣ дошта, дар ҳама гуна ҳолату вазъият ба имону вичдони худ таъя доранд:

Қиссаи мо қиссаи Моҳинав аст,
На сифоту сарди моҳи шабрав аст.
Моҳинав номи зани равшандил аст,
Бесавод, аммо фурӯғи маҳфил аст [3, с. 16].

Адиб дар рафти воқеоти достон дар симои Моҳинав чун намунаи беҳтарини бонувони кӯхистони тоҷик, ки сиёҳро аз сафед, некро аз бад ва дӯстро аз душман ба кулӣ фарқ карда метавонад, тасвир кардааст. Инчунин, услуби халқии баён ифоданокии матнро афзуда, боиси боз ҳам ҷолибу назаррабо тасвир ёфтани мазмун мегардад:

Моҳинавро дидаӣ бар рӯи бад,
Ай басо бинӣ бадиву деу дад [4, с. 16].

Чун бубинӣ моҳи нав дар осмон,
Ноҳақиҳоро зи чону тан бирон [4, с. 16].

Симои Рукъатмоҳ низ дар маснавӣ ҳамчун зани покдомани рустой ва дорони хунари волои мардумӣ ва ҷеҳраи зебои инсонӣ баръало намоён аст:

Буд Рукъатмоҳ номи модараш,
Буд қалби меҳрубон зебу фараш.
Лаззати гуфтор дигар дошт ӯ,
Иззати рафтор дигар дошт ӯ [5, с. 16].

Тавре ки С. Улуғзода гуфтааст: “Маҳорати драматургӣ гуфта, ман дар ин ҷо унсури асосии он ёфта тавонистани конфликти ҳаётиро дар назар дорам. Дар ҷамъияти советӣ синфҳои ба ҳам зид нестанд, вале муборизаи нав ва кӯҳна, байни ба вучудоянда ва мавҳшаванда, байни пешрав ва пасмонда мут-тасил давом дорад. Фақат ҳамон санъаткоре ин муборизаро ба хубӣ дида, онро ба таври дурахшон ва боваринок ба тасвир карда метавонад, ки ҳаётро бодикқат мушоҳида кунад, омӯзад, кофлкти ҳаётиро ёфта тавонистан, онро равшан ва рост тасвир кардан, ғалабаи навро бар кӯҳна ба тарзи бадеӣ боваринок нишондода тавонистан, маҳорати драматургии советӣ асосан дар ҳамин зоҳир мешавад” [5-439].

Чунин тарзи тасвири равону дилкаш ва саршор аз воситаҳои баён, ки дар ифодаи маъниҳои латифу марғиб мусоидат доранд, дар ин достон низ ботамом мушоҳида мешавад. Шоир ёро ҳамчун зани ҳалиму хоксор ва модари меҳрубон тасвир кардааст:

Буд Муллоҷӯрааш исми падар,
К-ӯ будӣ марди начиби пурхуна [5, с. 16].

С. Айюбӣ бо услуби нигорандагӣ аз характери миллии суннатӣ ва муносибати устувори бунёди оила ва ойладорӣ ёдовар шуда, симои Муллоҷӯраро чун марди хоксор ва

заҳматкаш, саробони оқили хонадон будани ўро бо чилваҳои тоза ва тахайюли баланд нигоштааст.

Дар дoston як силсила нақшҳои манфӣ амал мекунад, ки онҳо бо хислатҳои пасту разилонаи худ нафрати хонандаро ба вучуд меоранд. АбдулАзиз шахсиятест, ки барои ба мақсадҳои нопоки худ расидан аз ҳеҷ гуна беинсофию бераҳмӣ рӯ намегардонад. Ў, ҳатто барои Рукъатмоҳи зеборо ба занӣ гирифтанд, шавҳари ўро бо тухмат ҳабс мекунад.

Ў чу Рукъатмоҳи зеборо бидид,
Гашт мафтуну таги чашмаш кашид.
Шавҳари ўро ба тухмат ҳабс кард,
Монд ў бо тифлакаш бо рӯйи зард [6, с. 16].

Бандубаст ва хатти сужети маснавии “Як танему раста ҳар су шох-шох” мулоҳизаи мунаққиди намоёни рус В. Г. Белинский низ дар ин масъала ибро-зи андеша намуда мефармояд: “Адабиёт барои тарбият навишта мешавад. Тарбият бошад воситаи бузургест, ки тақдири инсонро ҳал мекунад” [9, с. 47].

Баъди баргаштани Муллоҷўра аз Сибир, ў ҳамсари зи танҳои ҳакиру хаста, зери меғ будани моҳи мунирро дида, ҳамон лаҳза вучодаш ба ларза даромада, назди Абдулазизи бефурӯғ омада меҳаҳад, ки бо завҷаи меҳрубонаш дубора оила барпо намояд, лекин афсӯс, ки кўшиши ў беҳуда буда, Муллоҷўра дар фироқи ёр дар ғарибӣ аз олам чашм мепаўшад:

Ҳар чӣ кард ў кўшиши беҳуда буд,
Интиқоми марди дардолуда буд.
Дар ғарибӣ бо дили зору низор,
Мурд Муллоҷўра дар армони ёр [7, с. 16].

Табиист, ки чунин хунхорон оқибат ба хуни худ ғарқ мешаванд ва тақдири Абдулазиз аз чунин фоҷеа истисно нест.

Моҳинав бошад аз бераҳмии падарандари худ Абдулазиз ба ў нафрат карда меҳаҳад, ки шахси бообрў ба воя расад. Лекин ку дар он дам мактабу омўзгор. Ва ниҳоят бо Қаландар ном ҷавон изҳори муҳаббат намуда, бо ў издивоҷ мекунад ва:

Тору пуди зиндагиро бофт ў,
Панҷ фарзанд аз Қаландар ёфт ў [11, с. 6].

Ҳамин тариқ, васфи модар дар ашъори лирикӣ ва як достони Сафармуҳаммад Айюбӣ басо самимӣ ва воқеъбинона ба қалам омадааст ва месазад ин қисмати ашъори шоирро чун дастоварди назарраси адабиёти садаи ХХ тоҷик дониста шавад.

Муқарриз: Боев Ш.Э., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:

1. Айюбӣ, С. Гули гандум / С. Айюбӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. — 64 с.
2. Айюбӣ, С. Шоҳаи барқ / С. Айюбӣ – Душанбе: Ирфон, 1986. - 128 с.
3. Айюбӣ, С. Модар / С. Айюбӣ – Душанбе: Матбуот, 2002. — 13 с.
4. Айюбӣ, С. Гулчини ашъор / С. Айюбӣ – Душанбе: Адиб, 2015. — 320 с.
5. Улуғзода, С. Дар бораи маҳорати драматург / С. Улуғзода // Адабиёти советии тоҷик. Сталинобод, 1954-448 с.
6. Кўчарзода, А. М. Турсунзода: Маҳорат ва Садокат / А. Кўчарзода. - Душанбе: Адиб, 2021. - 207 с.
7. Каримов Ш., Аминаи Ш. Васфи Модар / Ш. Каримов. - Душанбе: Адиб, 2022 — 217 с.
8. Мусулмонкулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонкулов. - Душанбе: Маориф, 1987- 88 с.
9. Белинский, В. Г. Назаре ба адабиёти руси соли 1847 / В. Г. Белинский. – Душанбе, 1949. - 300 с.

СИТОИШИ МОДАР ДАР АШЪОРИ С. АЙЮБӢ

Сафармуҳаммад Айюбӣ аз шумори шоирони соҳибистеъдод мебошад, ки ба зехну забони мардум роҳ ёфтааст ва ашъораш, бавижа сурудаҳояш, ба эҷодиёти шифоҳии мардум омўзиш ёфта, боз ҳам дилчасптару марғубтар гардидааст. Ҷавҳари шеърӣ Айюбиро муҳаббати беканор нисбат ба пайдоиши инсон-модар ташкил медиҳад.

Шеърҳои ба мавзӯи Модар, Ватан ва меҳанпарастӣ бахшидаи шоир низ аз чилваю таҷалии мазмунҳои бикр саршор буда, дар онҳо адиб ба тасвирҳои нобу тоза маъно ва муҳтавои баланд ҳақиқати воқеии ватандӯстиро тараннум менамояд.

Ҳамаи шеърхое, ки С. Айюбӣ ба мавзуи Модар бахшидааст, хусусиятҳои хоси милли доранд. Маҳорати адиб дар чунин шеърҳо дар он ифода мегардад ки ҳақиқати ҳаёт бо образҳои барҷастаи бадеӣ ифода ёфта, қувваи бузургеро соҳиб мешавад. Ҳамин тарик, васфи модар дар ашъори лирикӣ ва як достони Сафармуҳаммад Айюбӣ басо самимӣ ва воқеъбинона ба қалам омадааст ва месазад ин қисмати ашъори шоирро чун дастоварди назарраси адабиёти садаи XX тоҷик дониста шавад.

Калидвожаҳо: ситиши модар, ашъор, шоири соҳибистеъдод, зехну забони мардум, вижа, эҷодиёти шифоӣ, меҳанпарастӣ, муҳтавои баланд, ҳақиқати воқеӣ, хусусиятҳои хоси милли, образҳои барҷастаи бадеӣ, лирика.

ВОСХВАЛЕНИЕ МАТЕРИ В СТИХАХ САФАРМУХАММАДА АЙЮБИ

Сафармуҳаммад Айюби – один из талантливых поэтов, вошедших в сознание и язык народа, а его стихи, особенно его песни, прошли обучение в устном творчестве народа и стали еще более страстными и запоминающимися. Суть поэзии Айюби – безграничная любовь к истоку человека-матери.

Стихи, посвященные Матери, Родине и патриотизму поэта, полны яркости и большого содержания, и в них писатель воспевает настоящую истину патриотизма свежими, высокими по смыслу и содержанию образами.

Все стихи, написанные С. Айюби, посвященные теме Матери, имеют особые национальные черты. Мастерство писателя в таких стихах выражается в том, что жизненная правда выражается выдающимися художественными образами и приобретает большую силу. Таким образом, восхваление Матери в лирических стихах и повести Сафармуҳаммада Айюби написано очень искренне и реалистично, и эту часть поэзии поэта можно считать выдающимся достижением таджикской литературы XX века.

Ключевые слова: восхваление матери, поэзия, талантливый поэт, народный ум и язык, особенность, устное творчество, патриотизм, высокое содержание, истинная правда, национальные особенности, выдающиеся художественные образы, лирика.

PRAISE OF MOTHER IN SAFARMUHAMMADA AYYUBI'S VERSES

Safarmuhammad Ayyubi is one of the talented poets who entered consciousness and language of the people, and its verses, especially its songs were trained in oral creativity of the people and steel even more passionate and memorable. Boundless love to the person mother's source is an essence of poetry of Ayyubi.

The verses devoted to the Homeland and patriotism of the poet are full of brightness and high content, and in them the writer sings of the real truth of patriotism images, fresh, high on sense and contents.

Special national devils have all verses written to S. Ayyubi, devoted to Mother's subject. The skill of the writer in such verses is expressed that the vital truth is expressed by outstanding artistic images and gets big force. Thus, praise of Mother in lyrical verses and the story Safarmuhammad Ayyubi is written very sincerely and realistic, and this part of poetry of the poet can be considered outstanding achievement of the Tajik literature of the XX century.

Keywords: praise of mother, poetry, talented poet, national mind and language, feature, oral creativity, patriotism, high content, real truth, national peculiarities, outstanding artistic images, lyrics.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳафизов Темуралӣ** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 001010768

Сведения об авторе: **Хафизов Темурали** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 001010768

Information about the author: **Hafizov Temurali** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, I.V. Head of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature. Address: 734019, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992) 001010768

ТДУ: 371.3

УСУЛИ ТАЪЛИМИ МУҚОИСАВИИ «МАҲБУБ-УЛ-ҚУЛУБ»-И АЛИШЕРИ НАВОЙ ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ

Исрофилниё Ш.Р., Назарова И.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Яке аз методи самарабахши таълими осори адабӣ дар муқоиса таълим додани асарҳое мебошанд, ки дар як мавзӯ ва ё дар пайравии яке бар дигаре эҷод шудаанд. Методистон таъкид намудаанд, ки усули муқоиса “дар ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон, ҷаҳонбинӣ ва салоҳиятҳои онҳо нақши босазо гузошта метавонад, агар объекти муқоиса дуруст интихоб карда шавад” [2, с. 183]. Номзоди илми педагогика, дотсент Шамсулло Исмолов дар рисолаи номзодии худ “Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в IX-X классах” ва мақолаҳои ҷудогонаи худ бо таъкид ба озмоишҳои таълимӣ қарбурди усулҳои ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ ва муқоиса дар таълими адабиёти тоҷик бо далоили илмӣ собит намудааст, ки андешаманд намудани хонанда, ҷустуҷӯ тариқи муқоиса ба даст овардани дониш ва монанди инҳо мақсади асосии таълимиро ташкил медиҳанд” [3]. Муҳаққиқон онро “дар методикаи таълими адабиёти тоҷик як бозёфти муҳими усулӣ” донистаанд” [3, с. 5].

Алишери Навоӣ-асосгузори адабиёти классикии ўзбек аз мактаби адабии бузургтарин шоирони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ сабақ гирифтаву ба ду забон: тоҷикӣ ва ўзбекӣ эҷод кардааст. Аз ин сабаб ҳангоми таълими осори Алишери Навоӣ, чи дар мактабҳои таълимашон ба забони тоҷикӣ ва чи мактабҳои ўзбекзабон, аз методи муқоиса истифода бурдан самараро бештар медиҳад. «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ дар таърихи адабиёти классикии туркӣ-ўзбекӣ мақоми баланд дошта, гуфтан метавон асари мазкур дар ин адабиёт ҳамон нақшро бозидааст, ки «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бозидаанд. Мутаассифона, дар барномаи таълими адабиёти ўзбекӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ўзбекзабони Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши ин асарро ворид накардаанд. Ҳол он ки ин асари насрии Алишери Навоӣ, ки дар пайравии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ эҷод шудааст, дар тарбияи маънавии хонандагон ва ташаккули салоҳиятҳои онҳо нақши муҳим бозида метавонад. Тарҷумони «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ донишманди тоҷик Кароматулло Олимов дар ин масъала менависад: «Мо ба ин бавар ҳастем, ки ҳар фарди ўзбек, ки осори Навоиро бо самимият муталиа мекунад, хусни таваҷҷуҳ ва эҳтиромаш ба адибони бузург тоҷик, ки Навоӣ бузург аз осори онҳо таълим гирифтааст ва дар асарҳояш аз онҳо ба неқӣ ва ифтихор ёд мекунад, ба ҳалқи тоҷик ва фарҳанги ӯ афзун мегардад. Ва ҳар фарди тоҷик, ки осори Навоиро ҳар чи бештар меомӯзад, ба ҳамон андоза ба мисли устод Айни ўро самимона дӯст медорад ва бо ин восита ба адабиёту фарҳанги ўзбек эҳтиром ва дилбастагӣ пайдо мекунад» [10, с. 7].

Озмоиши таълимӣ собит намуд, ки дар муқоиса таълим додани «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо осори насрии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ, алаҳусус бо «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ самараро бештар медиҳад. Таҷриба собит намуд, ки таълим ва таҳлили муқоисавии ин асарҳо ҳам дар мактабҳои тоҷикӣ ва ҳам муассисаҳои таҳсилашон ба забони ўзбекӣ имкон медиҳад ҳам хонандагони тоҷик ва ҳам хонандагон ўзбекзабон на танҳо бо осори Алишери Навоӣ, балки бо асарҳои бузургони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ошно шаванд ва дониши худро дар омӯхтани ҳар ду адабиёт мукамал намоянд. Ин мақола дар асоси озмоишҳои педагогӣ, ки дар синфи 9-и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №2 ноҳияи Рӯдакӣ (таълим ба забони ўзбекӣ) ва синфи 9 «А»-и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №25 ноҳияи Синоӣ шаҳри Душанбе, ки аз муассисаҳои ҷамоати ДДОТ ба номи С. Айни мебошад, гузоришда шуд, навишта шудааст.

Ин ҷо мо хулосаи озмоиши таҷлимиро аз рафти таҳлилу таълими «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ меоварем.

Методистон бар он назаранд, ки усули муқоиса ба сифати методикаи омӯзиши асари бадеӣ тафаккури мантиқӣ, ҷаҳонбинӣ, диди адабиётшиносӣ, зебоипарастӣ ва инсоншиносии хонандагонро рушд медиҳад. Дарвоқеъ, таҷрибаи таълимӣ исбот намуд, ки таълими муқоисавии асарҳои бо ҳам наздик на танҳо тафаккури мантиқӣ, балки салоҳиятҳои коммуникативӣ, донишандӯзӣ, маърифатӣ-ахлоқӣ ва иҷтимоии шогирдони ташаккули медиҳад. Таълими муқоисавии асарҳо, ба гуфтаи методистон, чанд шарт дорад, ки омӯзгор бояд онро риоя намояд: «а) интихоби дурусти объекти муқоиса; б) муайян намудани мақсади муқоиса; в) равшан кардани монандӣ ва тафовути ҷиҳи муқоисашаванда; г) хулоса ҷамъбасти бароварда тавонистанд» [2, с. 127]. Ҳангоми муқоиса асар калонҳаҷми эпикӣ бояд хонандагон аз мазмуну мундариҷаи он огоҳ бошанд. Мо пешакӣ ҳангоми таълими мавзуи «Ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ» ба хонандагон супориш дода будем, ки «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣро мустақилона мутолиа намоянд. Ба хонандагони ўзбекзабон матни асосии китоб, ки соли 1966 дар Тошканд ба ҳатти кирилӣ ҷоп шудааст ва ба хонандагони тоҷик тарҷумаи тоҷикӣ «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ, ки донишманди тоҷик Кароматулло Олимов анҷом додааст, пешниҳод шуда буд.

Дарси муқаддимаӣ дарси аввал доир ба «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ буд. Таҷриба нишон дод, ки дар дарси муқаддимаӣ омӯзгор бояд доир ба сохтор ва мундариҷаи «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ, дар пайравии «Гулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ эҷод шудани асар, наовариҳои Навоӣ дар айни пайравӣ, аҳамияти бузурги тарбиявӣ доштани он, арзиши илмӣ ва тарҷумаҳолии асар ва ғайра маълумот диҳад. Дар дарси аввал хонандагон супориш гирифтанд, ки «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо «Гулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ муқоиса намоянд. Аз суҳбат маълум гашт, ки ба хонандагон синфи тоҷикӣ ин ду асари Саъдӣ ва Ҷомӣ таълим дода шудааст ва онҳо то андозае аз мазмуну мундариҷаи онҳо огоҳанд. Дар муқоиса ба онҳо хонандагони синфи ўзбекӣ номи ин ду шоири бузург ва асарҳои онҳоро шунидаанд, аммо ҳеҷ як тасаввуроти дуруст надоштанд. Барои он ки қор ба хонандагон осон шавад. «Шарҳи мунтахаби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ» ва «Шарҳи мунтахаби ҳикоятҳои «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ»-и Ш.Р. Исрофилниё, ки маҳз барои хонандагони мактаб навишта шудааст, пешниҳод гардид. Хонандагон супориш гирифтанд, ки то дарси оянда ин се асарро мутолиа намуда, дар бораи монандӣ ва фарқи онҳо андешаҳои худро баён кунанд.

Бояд зикр кард, ки «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ ҳамагӣ аз 117 саҳифа иборат аст ва мураттибону мутарҷимони ин асар дар «тавзеҳот» доир ба он маълумоти фаровон дода, қисмати мушкили онро шарҳ додаанд. Шарҳи мунтахабе, ки адабиётшинос Ш.Р. Исрофилниё доир ба «Гулистон»-у «Баҳористон» анҷом додааст, имкон медиҳад, ки хонандагон ба осонӣ мушкилоти пешомадаро дар мавриди дарки ин ду асар рафъ намоянд.

Дарси дуюм ба мавзуи «Монандӣ ва фарқи «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ аз «Гулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ» бахшида шуд. Дарс аз санҷиши супоришҳои дарси гузашта шуруъ шуд. Аз пурсиши вазифаи ҳонагӣ маълум шуд, ки на ҳама хонандагон ин се асарро пурра мутолиа кардаанд, аксар сарсарӣ ҳикояту пораҳои ҷудогона хондаанду ҳангоми нақли ҳикоятҳо ва ҳикматҳо душворӣ мекашиданд. Дар синфи 9 «а» МТМУ №25 ба номи Убайд Раҷаб ду нафар хонандагон ҳар се асарро бо диққат хондаанд, аммо дар муқоисаи ин се асар очиз монданд. Барои он ки хонандагон ба усули муқоиса асарҳоро баррасӣ кунанд, дар дарси дуюм бевосита баъзе қисматҳои китобҳои зикршударо мавридӣ муҳокимаву баррасӣ қарор додем. Аз он сабаб, ки мақсади дарс, пеш аз ҳама, таълими «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ ва муқоисаи он бо асарҳои суханварони форсу тоҷик аст, мо хониши порае аз қисмати онро дар синф ташкил кардем. Боби ҷаҳордахуми қисмати дуюми «Маҳбуб-ул-қулуб» «Дар зикри қаноат» аст ва он ҳамагӣ аз 1,5 саҳифа иборат аст: «Қаноат чашмаест, ки бо гирифтани об аз он хушк нагардад, ҳазинаест,

ки нақди он аз пошидан кам нашавад, мазраест, ки тухми иззат ва шавкат бор оврад ва дарахтест, ки шохаш истиғно ва ҳурмат самар диҳад...»[10, с. 52].

Қироати матни нахуст аз тарафи мо сурат гирифт ва хонандагон ҳам гӯш карданду ва ҳам ба матни китоб назар мекарданд. Ин амал сабаб шуд, ки таваҷҷуҳи хонандагон ба матн ҷалб гардад. Баъд аз он аз хонандае хоҳиш кардем, ки матн бори дигар қироат намояд. Суолу ҷавоб дар бораи ҳуди калимаи «қаноат» ва тавсифҳое, ки нависана доир ба қаноат баён кардааст, дар байни хонандагон баҳс ба вучуд овард. Хонандагон озодона фикри худро доир ба қаноат баён мекарданд. Баъд аз мубоҳисаву мунозира дар бораи қаноат савол гузошта шуд, ки оё Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» перомуни қаноат маълумот додааст ё не?

Чанд хонанда, ки «Гулистон»-ро мутолиа карда буданд, даррав ҷавоб доданд, ки боби севуми «Гулистон» «Дар фазилати қаноат» аст. Ҳама хонандагон китоби «Шарҳи мунтахаби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ»-ро боз кардан два боби сеюми он, ки «Дар фазилати қаноат» аст, мутолиа намуданд. Бо мутолиаи ду ҳикоят аз «Гулистон» чунин саволҳо пеш гузошта шуд:

1. Дар номи бобҳои ҳар ду асар, ки дар бораи «қаноат» ҳастанд, чӣ монандӣ ва чӣ фарқият аст?
2. Алишери Навоӣ чӣ тавр дар бораи қаноат маълумот медиҳад ва Саъдӣ бо кадом роҳ ғоидаи қаноатро ба хонанда мефаҳмонад?
3. Оё мақсад ҳар ду суҳанвар дар мавриди қаноат ягона аст, ё мақсадҳои гуногун доранд?
4. Навоӣ оё дар ин қисмат ба «Гулистон»-и Саъдӣ пайравӣ кардааст, ё комилан идеяи навро талқин намудааст?

Баҳодиҳӣ ба матн, ки марҳалаи дуҷуми муносибати босалоҳият ба таълим аст, имкон фароҳам меоварад, ки хонандагон дар бораи матни мутолиа намудаашон изҳори назар кунанд. Усули муқоисаи ду матни бадеӣ, ки дар як мавзӯ суруда шудааст, имкон медиҳад, ки ҷандин салоҳият дар хонандагон ташаккул ёбад. Қироати матни кӯтоҳ аз ҳар ду асар, ки хонандагон бевосита иштирок доштанд ва дар баҳодиҳӣ ба матн ғайрарӯ буданд, шароит фароҳам овард, то онҳо ба суолҳои пешгузошта ҷавоби дуруст диҳанд ва мақсади нависандагонро фаҳманд. Ҷавобҳои хонандагонро ба саволҳои боло, ки бо роҳбарии мо ҷамъбаст гардид, ба таври фишурда меорем:

1 Ҷавоби хонандагон ба саволи: Алишери Навоӣ дар боби чаҳоруми қисмати дувуми «Маҳбуб-ул-қулуб» ва Саъдии Шерозӣ дар боби сеюми «Гулистон» дар бораи қаноат маълумот додаанд. Алишери Навоӣ номи бобро «Дар зикри қаноат» ва Саъдии Шерозӣ «Дар фазилати қаноат» унвон гузоштаанд, ки ҳар ду як маънӣ доранд.

Ҷавоби хонандагон ба саволи 2: Алишери Навоӣ бевосита дар бораи қаноат ва ғоидаю аҳамияти он дар зиндагии инсон маълумот медиҳад, аммо Саъдии Шерозӣ бо воситаи ҳикоят фазилати қаноатро ба хонанда мефаҳмонад.

Ҷавоби хонандагон ба саволи 3: Ҳар ду шоир бузург аҳамияти қаноатро дар зиндагии инсон ситоиш намуда, моро ба ба қаноатпешагӣ ва дур будан аз тамаъкорию баднафсӣ ва хорию мутеи дигарон будан даъват мекунанд. Яъне ҳар ду нависанда як мақсад доранд, тарбияти инсонро.

Ҷавоби хонандагон ба саволи 4: Алишери Навоӣ идеяи «Гулистон»-ро пайравӣ кардааст, аммо дар баёни мақсадаш комилан навоар аст.

Аз баҳсу мунозираи хонандагон дар атрофи «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ маълум шуд, ки онҳо моҳияти масъаларо фаҳмидаанд ва метавонанд мустақилона матни бадеиро мутолиа намоянду фикрашонро баён кунанд ва онро баҳо диҳанд. Барои он ки хонандагон ба салоҳиятҳои донишандӯзӣ, иҷтимоишавӣ, коммуникативӣ ноил гарданду қор бо матну баррасии итилоотро ёд гиранд, барои дарси оянда чунин саволҳо пешниҳод гардад:

1. Чаро Алишери Навоӣ номи асарашро «Маҳбуб-ул-қулуб» номидааст?
2. «Маҳбуб-ул-қулуб» аз чанд қисм иборат аст?

3. Ба кадом далел шумо Алишер Навоиро дар навиштани «Маҳбуб-ул-қулуб» пайрави суҳанварони форсу тоҷик, аз ҷумла Саъдию Ҷомӣ медонед?
4. Оё Алишер Навоӣ дар навиштани «Маҳбуб-ул-қулуб» муқаллиди маҳз будааст ва ё навоариҳо дорад?
5. Монандии «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Навоиро бо «Ғулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомӣ бо мисолҳо нишон диҳед.
6. Фарқияти «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Навоиро аз «Ғулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомӣ бо ду-се мисол баён кунед.
7. Навоариҳои Алишери Навоиро дар асар нишон диҳед.
8. Кадом масъалаҳоро Навоӣ дар «Маҳбуб-ул-қулуб» оварда, ки дар «Ғулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомӣ дида намешаванд.

Дарси сеюм бо пурсиши вазифаи ҳонагӣ ва ҷавоб ба саволҳои пешниҳодшуда оғоз шуд. Ҳар як савол аз чанд хонанда пурсида шуд ва ҷавобҳои хонандагон чуни н ҷамъбаст гардид:

Ҷавоби хонандагон ба саволи 1: Алишери Навоӣ дар қисмати аввали китобаш дар ин бора менависад: «Чун маҳбубияти ин мақолот ба дилҳо маълум шуд, ба он «Маҳбуб-ул-қулуб» ном ниҳодем». Маҳбуб-ул-қулуб ба маънии маҳбуби дилҳо мебошад.

Ҷавоби хонандагон ба саволи 2: Алишери Навоӣ китоби худро ба се қисм тақсим намудааст, ки ҳар як қисм аз бобу фаслҳо иборатанд.

Ҷавоби хонандагон ба саволи 3: Аз тарҷумаи ҳоли Алишери Навоӣ медонем, ки ӯ дар мактаби адабии адабиёти форсӣ- тоҷикӣ камол ёфтааст ва ба суннатҳои адабии он пайравӣ кардааст. Худи шоир дар ин масъала борҳо суҳан кардааст. Аз ҷумла дар мавриди устои худ Абдурахмони Ҷомӣ мегӯяд:

Кетурғил соқий ул жоми киромий
Ки, тутсун риндлар сархайли Жомий.
Чу пири дайр май қилди ҳавола,
Ичармен гар эрур гарлун пиёла...[1, с. 53]

Ҷавоби хонандагон ба саволи 4: Аз тарҷумаи ҳоли Алишери Навоӣ медонем, ки ӯ муқаллиди суҳанварони бузурги адабиёти форсу тоҷик набуда, дар айни пайравӣ навоариҳои зиёде дорад ва ҳудаш низ дар ин масъала мегӯяд:

Ани назм этки тарҳинг тоза булғай,
Улусқа майли беандоза бўлғай.
Йуқ эрса назм қилгонни халоиқ,
Мукаррар айламак сендин не лойиқ?[8, с.113]

Бояд зикр кард, ки мақсади асосии дарс дар саволи панҷум, яъне “Монандии «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Навоиро бо «Ғулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомӣ бо мисолҳо нишон диҳед” ба нақша гирифта шуда буд. Саволҳои дигар барои омодагии хонандагон ба мақсади асосӣ ва тақмилу мустаҳкамкунии он нигаронида шудааст.

Дар мавриди саволи панҷум, ки мақсавди асосии дарсро ифода мекард аз хонандагон хоҳиш шуда буд, ки монандиҳои “Маҳбуб-ул-қулуб” ва “Ғулистон”-ро бо мисолҳо нишон диҳанд ва дар шакли лоиҳа пешниҳод кунанд. Барои ин мақсад, яъне амалӣ намудани лоиҳа хонандагон ба се гурӯҳ тақсим карда шуданд. Гурӯҳи аввал “Маҳбуб-ул-қулуб”-и Навоиро бори дигар баррасӣ намуда, мавзӯи васъаҳои асосии онро пешниҳод мекунанд. Гурӯҳи дуюм ҳамон мавзӯи масъалаҳоро дар “Ғулистон”-и Саъдӣ ва гурӯҳи сеюм дар “Баҳористон”-и Ҷомӣ ҷустуҷӯ мекунанд. Пешниҳодҳои хонандагон дар шакли лоиҳа чунин ҷамъбаст гардид:

Мундариҷаи “Ғулистон”	Матни аз “Ғулистон”	Мундариҷаи “Баҳористон”	Матн аз “Баҳористон”	Матни аз “Маҳбуб-ул-қулуб”	Мундариҷаи “Маҳбуб-ул-қулуб”

Дар сирати подшоҳ он	Бар раийяти заиф раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ.	Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳикам	Шоҳ он бошад, ки равшанхотиру бихрад бувад, Некувонро ҳол аз ӯ некӯ, бадонро бад бувад.	Ба мазлум бахшоиш нишон деҳ, то ки аз золим осоиш биёбӣ. Ба зердастон нафъ расон, то ки аз забардастон зарар набинӣ.	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар ахлоқи дарвешон	Луқмонро гуфтанд:-Адаб аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт: Аз беадабон: Ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз феъли он парҳез кардам.			Барои олими хушбахт сухани нодонҳо мучиби ибрат ва эътибор; барои чоҳили бадбахт аз сухани олим ор	Қисми сеюм Дар баёни танбеҳҳо
Дар одоби суҳбат	Дӯстери, ки ба умре фарочанг оранд, нашоёд, ки ба як дам биёзоранд.	Дар нашри раёҳини чида...	Дар дунё ҳеч чиз нохуштар нест, аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои ғаразе бошад ё ивазе	Ҳар кӣ бо касе дӯстӣ кунад ё даъвои дӯстӣ намояд, зарур аст, ки он чи ба худ раво намедорад, ба дӯст раво мадорад	Қисми сеюм Дар баёни танбеҳҳо
Дар одоби суҳбат	Олими беамал – дарахти бебаргу зоҳиди беилм – хонаи бедар; Олими нопарҳезгор кӯри машъаладор аст.			Олими форсиқ донишмандест, ки золими худ аст, сарватманди бахил нодонест, ки бар зиёни худ кор мекунад...	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Якери гуфтанд: олими беамал ба чӣ монад? Гуфт: Ба занбӯри беасал			Сарватманди ҳасис абри беборон аст ва олими беамал ҳайвонест, ки ба он китоб бор кардаанд.	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Некбахт он ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду хишт.			Ҳар кас аз мол баҳра бардошт, мол азони ӯст ва ҳар кас, ки нигоҳ дошт, аз он дигарон аст. Он чироки бо заҳмат пайдо кардаӣ, барои худ сарф намо, он чи бо меҳнат бо дӯстон гун кардаӣ, барои душман эҳтиёт макун.	Дар боби саховат ва ҳиммат
“Дебача”-и “Гулистон”	Сухандони парварда, пири куҳан Бияндешад он гаҳ бигӯяд суҳан.	Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳикам	Хомӯш нишин, ки чамъ нишастан ба хомушӣ Беҳтар зи гуфтани, ки парешонӣ оварад!	Гар забон беихтиёр аст, дар байни мардум безътибор аст. Он кӣ сухани ҳарза бисёр гӯяд, мисли сагест, ки то субҳ аккос намояд... (84)	Дар боби саховат ва ҳиммат

Дар фавоиди хомӯшӣ	Гар ту Куръон бар ин намат хонӣ, Бибарӣ равнақи мусулмонӣ.			Бадовозе, ки сухани беҳудааш дароз ва овозаш кароҳатовар аст, ба ин овозаш ба ғук монанд аст	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Дурӯғ гуфтан ба зарбати лозим монад, ки агар низ чароҳат дуруст шавад, нишон бимонад.			Ба кас гар ҳарфи дурӯғ ёр шавад, чун фош гардад шармсор шавад...(86)	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Миёни ду кас чанг чун оташ аст, Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.			Он касе, ки суханеро аз як макон ба макони дигар мебарад, гуноҳи гузаштаи мардумро ҳам ба гардани худ мегирад. Суханчин агар бузург ё хурд ҳам бошад, ҳезумкаши оташ аст.	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Хабаре, ки донӣ, ки диле биёзорд, ту хомӯш, то дигаре биёрад.			Хабари нохушро рост бошад ҳам ба дӯст нарасон ва айби касеро ба рӯяш таъна манамо. Бигзор, ки он хабари ростро душман бирасонад ва таҳаммул намо, ки айби ўро адӯяш бигӯяд	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Марди бемурувват зан асту обиди ботамаъ раҳзан.	Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳикам	Се кор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз подшоҳон ва ҳирс(тамаъ) бар мол аз доноён ва бухл аз тавонгарон	Тамаъ далели хорию мазаллат аст ва тамаъкор шахси хору залил...	Дар боби саховат ва ҳиммат
Дар одоби суҳбат	Ҳар кӣ илм хонду амал накард, бад-он монад, ки гов ронду тухм наяфшонд;			Касе, ки илм омӯхту амал накардааст, мисли он, ки заминро шудгор карда, тухм напошидааст ё аз маҳсули он баҳра набардоштааст.	Дар боби саховат ва ҳиммат
		Дар таршеҳи шақоиқи дақоиқи ҳикам	На мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад.	Агар гавҳар ба гил уфтад, қиматаш накоҳад ва баҳои он кам нагардад. Агар хармухраро ба тоҷ бандад, он ҷои фирӯзаро нагирад ва ҳеҷ кас аз камбаҳои он беҳабар намонад.	Дар боби саховат ва ҳиммат

Тачрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар методи муқоиса лоиҳасозӣ нақши муҳим мебозад. Кори лоиҳавӣ, «машғулияти мустақилона буда, берун аз дарс таҳия карда мешавад. Он дар

асоси маълумот ва донишу малакаи ҳосилкардаи омӯзгорон (хонандагон) дар марҳилаи муайяни таълим гузаронида мешавад» [7,с.5]. Дар ин лоиҳа хонандагон аввал, лоиҳаи «Луғатсозӣ»-ро амалӣ намуданд. Ҳангоми мутолиаи «Маҳбуб-ул-қулуб» ҳар калимаи душворе, ки пеш омад, навишта гирифтанд, ва аз луғатҳои электронии фарҳангҳо маънии онҳоро пайдо карданд. Хушбахтона, дар дастурҳои таълимии «Шарҳи мунтахаби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ» ва «Шаҳи мунтахаби ҳикояҳои «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ тамоми луғат ва ибояву таркиботи душвор дар зерини матн оварда шудааст, ки қори хонандагонро ба маротиб осон кард. Баъзе калимаву таркиботи душвори «Маҳбуб-улқулуб»-ро хонандагон аз ин китобҳо пайдо карданд. Дар натиҷа теъдоди луғоти ҷамъовардаи хонандагон ба 238 расид, ки ба дастнависи як китобчаи кассагӣ монанд шуд.

Лоиҳаи «луғатсозӣ» барои омода намудани лоиҳаи асосӣ, яъне муайян намудани монандии «Маҳбуб-ул-қулуб» бо «Гулистон»-у «Баҳористон» нақши муҳим бозид, хонандагон бо шарҳи маънии калимаҳо матнро фаҳмиданд. Аз лоиҳаи тартибдода хонандагон ба ҳулоса омаданд, ки Алишери Навоӣ ҳангоми навиштани «Маҳбуб-ул-қулуб» бештар ба «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ пайравӣ кардааст. Зеро баъзе мавзӯҳо ҳам дар «Маҳбуб-ул-қулуб» ва ҳам дар «Гулистон» ба ҳамдаигар хеле наздиканд. Масалан, Дар «Гулистон»: «Бар раиёти заиф раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ». Дар «Маҳбуб-ул-қулуб»: «Ба мазлум бахшоиш нишон деҳ, то ки аз золим осоиш биебӣ. Ба зердастон нафъ расон, то ки аз забардастон зарар набинӣ». Мисоли дигар, дар «Гулистон»: «Некбаҳт он ки ҳурду кишт ва бадбаҳт он, ки мурду ҳишт». Дар «Маҳбуб-ул-қулуб»: «Ҳар кас аз мол баҳра бардошт, мол азони ӯст ва ҳар кас, ки нигоҳ дошт, аз он дигарон аст. Он чиро ки бо заҳмат пайдо кардаӣ, барои худ сарф намо, он чи бо меҳнат бо дӯстон ғун кардаӣ, барои душман эҳтиёт макун». Ҳамин гуна монандиро хонандагон дар байни «Баҳористон»-у «Маҳбуб-улқулуб» пайдо кардаанд, аммо нисбат ба «Гулистон» камтар. Масалан, дар «Баҳористон»: «На мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад». «Маҳбуб-ул-қулуб»: «Агар гавҳар ба гил уфтад, киматаш нахоҳад ва баҳои он кам нагардад. Агар хармуҳаро ба тоҷ бандад, он ҷои фирӯзаро нагирад ва ҳеч кас аз камбаҳории он беҳабар наонад».

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар лоиҳаи муқоисаи «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ чандин усулҳои таълим, аз ҷумла муқоиса, муқоиса, муқолама, суҳбат, проблемагузори, ҷустуҷӯӣ, таҳлилӣ, эвристикӣ истифода шуданд. Ин методҳо дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагон нақши муҳим мебозанд. Аз ҷумла ҳангоме ки хонанда маънии як луғатро мефаҳмад ва ё мустақилона як монандии мавзӯ ё масъалаи «Маҳбуб-ул-қулуб»-ро дар «Гулистон» ва ё «Баҳористон» меёбад, ба шавқ меояд ва фаъолиятҳои бештар мегардад, салоҳияти мустақилона маълумот ба даст овардан, дониш ҳосил кардан ва дониши ҳосил кардари амал татбиқ кардари касб мекунад. Илова бар ин, ҳангоми таълими муқоисавии асарҳои ҳамном ва ё мазмунан ба ҳам наздик бо истифодаи методҳои номбурда хонандагон ба салоҳиятҳои қори қори матн бадеӣ, баррасии сарчашмаҳои иттилоотӣ, истифодаи технологияи иттилоотӣ, монанди қори қори бо планшет, кампютер, тахтаи электронӣ даст меёбанд ва салоҳияти иҷтимоишавӣ, салоҳияти коммуникативӣ ва салоҳияти маърифатӣ алоқӣ дар онҳо рушд менамояд.

Лоиҳаи сохтани хонандагон дар мавзӯи «Муқоиса «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ» қори онҳоро дар иҷрои марҳалаҳои сеюму чаҳоруми муносибати босалоҳият ба таълим ба маротиб осон кард. Марҳалаи сеюми муносибати босалоҳият, ки «тағйири матн» аст, аз хонандагон талаб карда шуд, ки ҳар кас як мавзӯи мақбулашро аз мавзӯҳои матраҳшуда интихоб намояд ва бо таъли ба гуфтаҳои Саъдӣ, Ҷомӣ ва Навоӣ андешаашро шифоҳӣ баён намояд. Масъала барои хонандагон қиматли фаҳмову дастрас буд, зеро ҳангоми мурағбат намудани лоиҳаи худ онҳо мавзӯҳои аз ин се асар пайдо карда буданд. Аз қулли хонандагон синфи 9^А, ки 28 нафар буданд, 8 мавзӯ интихоб шуд (баъзе мавзӯҳо такрор шуданд). Дар синфи 9^Б 18 нафар иштирок карданд, ки 5 мавзӯ интихоб шуд. Хонандагон ҳангоми баён андешаи худ, ин се суҳбати бузург иқтибос меоварданд, монанди «Чи хели ки Саъдии Шерозӣ дар

“Тулистон” гуфтааст...” ва ё “Алишери Навоӣ дар ин мавзӯ мегӯяд...”. Гарчанде андешаҳои хонандагон шогирдона ва беиштибоҳ набуд, аммо мақсад ҳосил шуд, онҳо тавонистанд бо така ба гуфтаҳои адибони зикршуда доир ба мавзӯҳои зарари тамаъкорӣ, фоидаи сабру таҳаммул, некбахт кисту бадбахт кист, саховат, бухлу ҳасад, суҳанчинию хабаркашӣ, илму амал, мансабу мард изҳори назар кунанду матнро аз диди худ тағйир диҳанд.

Барои иҷрои марҳалаи чаҳоруми муносибати босалоҳият, яъне “таҳияи матни худ” дар синф вақт намонд, мо онро вазифаи хонагӣ супоридем. Хонандагон вазифадор шуданд, ки доир ба мавзӯҳои баррасишуда, монади тамаъ, сахову ҷавонмардӣ, бухлу ҳасад, мансабу мард, некбахт кисту бадбахт кист, сабру таҳаммул, суҳанчинию хабаркашӣ ва ғайро мустақилона эссе нависанд. Барои тафтиш ва муҳокимаи эссеи навишта хонандагон як соат аз соатҳое, ки барои корҳои хатӣ муқаррар шудаанд, истифода бурдем.

Хулоса, озмоиши педагогӣ ва таҷрибаи таълимӣ собит намуданд, ки осори Алишери Навоӣро дар муқоиса бо осори суҳанварони адабиёти форсӣ- тоҷикӣ таълим додан аз ҷанд ҷиҳат судманд аст. Авалан, хонандагон аз сачашмаи эҷодиёти Навоӣ огоҳ мешаванд, сониян, методи муқоиса имкон медиҳад, ки хонандагон доир ба равобити адабии халқҳои тоҷику ўзбек маълумоти кофӣ ба даст оваранд. Ҳамчунин усули муқоиса шароит фароҳам меоварад, ки хонандагон дар як дарс бо осори ду-се суҳанвар ошно шаванд. Аз сӯйи дигар, озмоиши педагогии таълими муқоисавии “Маҳбуб-ул-қулуб”-и Алишери Навоӣ бо “Тулистон”-и Саъдии Шерозӣ ва “Баҳористон”-и Абдураҳмони Ҷомӣ дар шароити муносибати босалоҳият собит намуд, ки ҳангоми таълими муқоисавии ин се асари ахлоқию тарбиявӣ ҷандин усулҳои таълим, монанди муқоиса, мубоиса, муқолама, суҳбат, проблемагузорӣ, ҷустуҷӯӣ, ташҳисӣ, эвристикӣ истифода мешаванд, ки заминаи хубе барои ташаккули салоҳиятҳо дар хонандагон мегарданд. Корбурди усулҳои зикршуда дар лоиҳаи “луғатсозӣ”, ки дар асоси матнҳои ин се асар мураттаб шуда буд, боис гардад, ки хонандагон ба салоҳиятҳои кор бо маълумот, донишҳосилкунӣ, иҷтимоишавӣ, коммуникативӣ, ахлоқӣ-маърифатӣ ва ғайра ноил гарданд.

Муқарриз: Негматов С.Э., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Абдугодиров А. Амир Алишер Навоӣ [Матн]. \А. Абдуқодиров.-Хуҷанд: Нури маърифат, 2003.-156 б.
2. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 2) [Матн]. \ М.Аҳмадов.-Хуҷанд: Ношир 2016.-292 с.
3. Бобоева, З.Т. Асосҳои методӣ ва ҷанбаҳои амалии муносибати босалоҳият ба таълими ҳаёт ва эҷодиёти Абдураҳмони Ҷомӣ дар МТМУ [Матн].//Автореф.дис. н.и.п.-Душанбе, 2024,-58 с.
4. Исломов Ш. Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в IX-X классах [Матн]. \Ш.Исломов. Дис. к. п.н.[Текст]-Москва, 1990.-197 с.
5. Исрофилниё Ш.Р. А. Раҳнамо. Шарҳи мунтахаби “Тулистон”-и Саъдии Шерозӣ \Ш.Р. Исрофилниё, А.Раҳнамо [Матн]. –Душанбе: Пайванд, 2016.
6. Исрофилниё Ш.Р. Шарҳи мунтахаби «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ \Ш.Р. Исрофилниё [Матн].- Душанбе: Пайванд, 2016,-210 с.
7. Маърифати таълим: Ҷустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. Мураттибон: Ниёзов, Ф., Олимова, Ф., Зиёев, М. [Матн].-Душанбе, 2012, -78 с.
8. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти таърихи.-Т.: Ўрта ва олий мактаб [Матн]. \Н. Маллаев.-Тошкент, 1983.-395 с.
9. Мухторӣ, Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. \Қ.Мухторӣ \Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе, “Ирфон”-2018, С.58-66.
10. Навоӣ, Алишер. Маҳбуб-ул-қулуб [Матн]//Аз ўзбекӣ тарҷумаи К.Олимов бо муқаддима ва тавзеҳот.-Душанбе: Ирфон, 2018.-168 с.
11. Навоӣ, А. Маҳбуб-ул-қулуб [Матн]/Алишер Навоӣ.-Ташкент, 1966.

УСУЛИ ТАЪЛИМИ МУҚОИСАВИИ «МАХБУБ-УЛ-ҚУЛУБ»-И АЛИШЕРИ НАВОЙ ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ

Дар мақола сухан аз омӯзиши муқоисавии «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ бо «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ меравад. Муаллифони мақола бо таъки ба озмоишҳои таълимӣ ба ҳуҷоса омадаанд, ки дар муқоиса бо осори суханварони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ таълим додани осори Алишери Навоӣ аз ҷанд ҷиҳат судманд аст. Авадан, хонандагон аз сарчашмаи эҷодиёти Навоӣ огоҳ мешаванд, сониян, методи муқоиса имкон медиҳад, ки хонандагон доир ба равобити адабии халқҳои тоҷику ўзбек маълумоти кофӣ ба даст оваранд. Ҳамчунин усули муқоиса шароит фароҳам меоварад, ки хонандагон дар як дарс бо осори ду-се суханвар ошно шаванд.

Муаллифони мақола дар заминаи таҳқику омӯзиш ва озмоиши педагогӣ собит намудаанд, ки ҳангоми таълими муқоисавии “Маҳбуб-ул-қулуб”-и Алишери Навоӣ бо “Ғулистон”-и Саъдии Шерозӣ ва “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷомӣ дар шароити муносибати босалоҳият ҷандин усулҳои таълим, монанди муқоиса, мубоиса, муқолама, суҳбат, проблемагузорӣ, ҷустуҷӯӣ, таҳҳисӣ, эвристикӣ истифода мешаванд, ки заминаи ҳубе барои ташаққули салоҳиятҳо дар хонандагон мегарданд. Корбурди методҳои зикршуда дар лоиҳаи “луғатсозӣ” дар асоси матнҳои ин се асар муаллифони мақолаҳо ба натиҷа расонида, ки маҳз истифодаи ин усулҳо боис мегардад, ки хонандагон ба салоҳиятҳои кор бо маълумот - донишҳосилкунӣ, иҷтимоишавӣ, коммуникативӣ, ахлоқӣ-маърифатӣ ва ғайра ноил гарданд.

***Каливожаҳо:** адабиёт, матни бадеӣ, хонанда, мактаб, метод, муқоиса, салоҳият, коммуникативӣ, маърифатӣ, ахлоқӣ, Навоӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ*

МЕТОДИКА СРАВНИТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ «МАХБУБ-УЛЬ-КУЛУБА» АЛИШЕРА НАВОИ В УСЛОВИЯХ КОМПЕТЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье речь идёт о сравнительном обучении «Махбуб-уль-кулуб» Алишера Навои с «Ғулистаном» Саади Ширози и «Баҳористаном» Абдурахмана Джами в условиях компетентностного подхода к образованию в средних общеобразовательных учреждениях. Авторы статьи на основе педагогических экспериментов пришли к выводу, что по сравнению с произведениями поэтов персидско-таджикской литературы преподавание произведений Алишера Навои выгодно в нескольких аспектах. Во-первых, учащиеся узнают об истоках творчества Навои, во-вторых, метод сравнения позволит ученикам получить достаточно информации о литературных связях таджикского и узбекского народов. Также метод сравнения создает условия для ознакомления учащихся с произведениями двух-трех поэтов за один урок.

Авторы статьи на основе педагогических исследований и практике подтвердили, что в ходе сравнительного преподавания «Махбуб-уль-кулуб» Алишера Навои с «Ғулистаном» Саади Ширози и «Баҳористан» Абдурахмана Джами в условиях компетентностного подхода, используются несколько методов обучения, такие как сравнение, сопоставление, диалог, беседа, решение задач, поиск, диагностика, эвристика, которые становятся хорошей основой для развития способностей учащихся. Использование упомянутых методов в проекте «Словарь» на основе текстов этих трёх произведений привело авторов статьи к выводу, что именно использование этих методов позволит ученикам достичь навыков работы с информацией - обучающихся, социализационных, коммуникативных, нравственно-воспитательных и т. д.

***Ключевые слова:** литература, художественный текст, учащийся, школа, метод, сравнение, компетенция, коммуникативная, образовательная, нравственная, Навои, Саади, Джами.*

THE METHOD OF COMPARATIVE EDUCATION OF "MAHBUB-UL-QULUB" BY ALISHER NAVOI IN THE CONDITIONS OF COMPETENT ATTITUDE

The article deals with the comparative education of "Mahbub-ul-kulub" Alisher Navoi with "Gulistan" Saadi Shirozi and "Bahoristan" Abdurrahman Jami in the context of a competent approach to education in secondary educational institutions. The authors of the article, based on pedagogical experiments, came to the conclusion that, compared with the works of poets of Persian-Tajik literature, teaching the works of Alisher Navoi is beneficial in several aspects. Firstly, readers will learn about the origins of Navoi's work, and secondly, the comparison method will allow students to get enough information about the literary ties of the Tajik and Uzbek peoples. The comparison method also creates conditions for students to familiarize themselves with the works of two or three poets in one lesson.

The authors of the article, based on pedagogical research and practice, confirmed that during the comparative teaching of "Mahbub-ul-kulub" by Alisher Navoi with "Gulistan" by Saadi Shirozi and "Bahoristan" by Abdurrahman Jami in a competent approach, several teaching methods are used, such as comparison, juxtaposition, dialogue, conversation, problem solving, search diagnostics, heuristics, which become a good basis for the development of students' abilities. The use of these methods in the Dictionary project based on the texts of these three works led the authors of the article to the conclusion that it is the use of these methods that will allow students to achieve information skills, educational, socialization, communicative, moral and educational, etc.

Keywords: literature, literary text, reader, school, method, comparison, competence, communicative, educational, moral, Navoi, Saadi, Jami.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933670999;

Назарова Ирода – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ассистенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 988388518

Сведения об авторах: *Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры теория и история литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933670999;

Назарова Ирода – ТГПУ имени С. Айни, ассистент кафедры методики преподавания языка и литературы. Адрес: 734003, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 988388518

Information about the authors: *Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 933670999;

Nazarova Iroda - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, assistant at the Department of Methods of Teaching Language and Literature. Address: 734003, Dushanbe, pr. Rudaki, 121. Tel.: (+992) 988388518

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХС*Нураҳмадзода Д.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода**

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он рӯзе, ки истиқлоли давлатии хешро ба даст овардааст, ба тарбияи ахлоқию маънавӣ ва ватандӯстию худшиносии миллии насли наврас диққати махсус дода истодааст, ки ин иқдом бевосита сол то сол кишвари азизамонро ҷавону зеботар менамояд. Барои боз ҳам мустаҳкаму устувор гардидани сифати таълиму тарбия мо бояд, ки ҷаҳду талоши хирадмандона намоем. Тарбияи насли наврас дар ҷомеаи имрӯза вазифаи басо мураккабу гуногунчанба буда, он аз давраи таввалуд сарчашма гирифта, зери таъсири омилҳои дохилию беруна то охири ҳаёт идома меёбад.

Тарбияи ахлоқӣ яке аз майлҳои муҳимми технологияи муносибати комплекси тарбияи мактабӣ мебошад. Истилоҳи «ахлоқ» аз арабӣ гирифта шуда, маънои «ҷамъи хулқ, ҳӯ, рафтору кирдор, сират»-ро ифода мекунад. Ахлоқ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, маҷмуи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати байниҳамдигарӣ, оилавӣ ва ҷамъиятии одамон аст. Ахлоқ ва қонунҳои инкишофи онро этика (юн. *ethica*, аз *etos* – хулқшиносӣ), ғанни фалсафиро меғӯянд, ки масъалаҳои ахлоқиро меомӯзад [2, с. 67].

Маълум аст, ки дар забони ҳар як тоҷик мафҳумҳои ахлоқ, рафтору одоб, интизом, ватандӯстӣ, худшиносии миллий ҳамчун арзишҳои маънавӣ садо медиҳад. Вақте ки сухан дар бораи одам ё шахс меравад, сараввал арзишҳои маънавӣ, яъне сифатҳои ахлоқии ӯ дар назар дошта мешавад. Ватандӯстӣ ва худшиносии миллий яке аз шуури ҷамъиятӣ буда, ба ташаккулёбии арзишҳои шуури маънавии ҳар як фарди солимақл таъсир мерасонад. Дар баробари шуури ҷамъиятӣ буданаш, ватандӯстӣ ва худшиносии миллий яке аз меъёрҳои асоситарини тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ ба ҳисоб меравад.

Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки дар замонҳои қадим, инсонҳо ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ ва ҳисси худшиносӣ диққати махсус медоданд. Файласуфи Юнони Қадим Сукрот чунин гуфтааст, ки насли наврасро чунон бояд тарбия намуд, ки худро ҳамчун офаридаи ин ҷаҳон шиносанд ва донанд, ки ӯ барои чӣ ба дунё омадааст, агар инро дар рафти тарбия дарк карда тавонист, бояд рафтору гуфтораш (ахлоқаш) мувофиқи ҳамин худшиносияш бошад.

Бадриддини Ҳилолӣ бошад, рафтору одоби неки инсониро ба гул ташбеҳ додааст, ки ин ба ҳама хуш меояд:

Накухӯй аз дари раҳмат дарояд,

Чу гул ҳар ҷо, ки бошад, хуштар ояд [2, с. 88].

Амир Хусрави Деҳлавӣ таъкид намудааст, ки дар қадом ҳолате, ки набошем, мо бояд тарбияи ахлоқию маънавӣ ва худшиносии насли наврасро дуруст ба роҳ монем, зеро ахлоқ ва дарки худшиносӣ барои ӯар як фарди солимақл ҷавшан ва оина ба ҳисоб меравад. Метавон зери таъсири ин ҷавшан ва оина ба дигарон таъсири худро расонид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар ҳамаи баромадҳояш ба тарбияи насли наврас диққат дода, насли наврасро ояндаи миллат ва системаи маорифро бошад, пояи давлату миллат шуморидааст, ки ин ҳама аз самараи истиқлол баҳри рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст омадааст.

Барои дуруст ба роҳ мондани сифати таълиму тарбия дар системаи маориф, алаҳусус, дар муассисаҳои таълимӣ як қатор ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-давлатӣ аз тарафи давлат қабул карда шудааст. Консепсияи миллии тарбия яке аз ҳуҷҷатҳои муҳимми давлатӣ буда, ифодагари сиёсати кунунӣ ва дурнамои давлат дар тарбияи ахлоқию маънавӣ ва худшиносию ватандӯстии насли наврас мебошад. Он моҳият, мақсаду вазифаҳо ва мазмуни тарбияи миллиро дар марҳилаи нави таърихӣ муайян намуда, нақш ва мақоми онро дар ҳар як насли навраси имрӯза ташаккул медиҳад.

Тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар илми педагогика қисми таркибӣ ва ҷузъи ҷудонашавандаи системаи тарбияи насли наврас ба ҳисоб меравад, ки он ба ташаккулёбии олами маънавии насли наврас равона карда шудааст. Мақсад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқии насли наврасу ҷавонон аз тарафи олимони замони шуравӣ ба таври амалию назариявӣ асоснок карда шудааст, ки ҳамаи унсурҳои тарбия дар Консепсияи миллии тарбия инъикос ёфтааст [4, с. 23].

Консепсияи миллии тарбия омӯзгоронро водор менамояд, ки дар дарсҳояшон бояд ҳар чӣ бештар ба ин унсурҳои тарбияи миллий диққат диҳанд ва дар баробари дониш додани насли наврас, шахсияти онҳоро низ ташаккул диҳанд.

Тарбияи ахлоқӣ қисми таркибии тарбия буда, он муносибати байни одамонро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ ба тартиб мебарорад. Ахлоқ ҳамаи муносибатҳои ҳуқуқ одоби одамонро дар бар мегирад ва яке аз шаклҳои шуури ҷамъият мебошад. Ахлоқ, пеш аз ҳама, бо шароити ҳаёти моддии ҷамъият муайян карда шуда, ҳастии ҷамъиятии одамонро инъикос мекунад. Дар баробари тағйир ёфтани сохти ҷамъиятӣ, ахлоқи одамон низ тағйир меёбад. Ахлоқ ҳодисаи таърихӣ-ҷамъиятӣ буда, дар ҷамъияти синфӣ характери синфӣ дорад. Тарбияи ахлоқ аз оила оғоз ёфта дар муассисаҳои томактабӣ ва мактаб идома меёбад. Дар мактаб хонандагон дар руҳияи ватандӯстӣ, интернационализм, муносибати демократӣ ба меҳнат, гуманизм, коллективизм, рафоқат, покҷидонӣ, ростқавлӣ, ба назари танқидӣ баҳо дода тавониш ба рафтори худ тарбия карда мешавад. Моҳияти ахлоқ аз он иборат аст, ки инсон ва ахлоқ бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонад, инсон дар ҳар ҷомеа аз рӯйи қоидаҳои мавҷудаи он амал ва зиндагӣ мекунад.

Одобу рафтори инсонӣ комилро ахлоқ муайян намуда, муносибати одамонро ба аҳли ҷомеа, давлат ва истеҳсолот нишон медиҳад. Ахлоқу одобрӣ чӣ тафовутест? Ахлоқ бо донишу ҷаҳонбинӣ ва олами ботинии инсон алоқаманд аст; одоб бошад, рафторест, ки дар ҳаракату муносибатҳои ҳар шахс ба назар мерасад.

Меёр ва аломатҳои тарбияи ахлоқӣ аз инҳо иборат аст: ғаъол будан, хизмати бегаразона ба ватан қардан, мунтазам ғанӣ ғардонидани тарбияи ахлоқии худ ва ғайра. Бояд гуфт, ки ахлоқ оид ба тафовути неқ ва бад баҳс карда, роҳи қамолот ва ҳушахлоқ шудани одамонро мунаввар менамояд.

Ахлоқ маҷмуаи ҳусну ҷамол аст,

Баҳоре дар қамолӣ эътидол аст [5, с. 87].

Тарбияи ахлоқӣ дар асоси арзишҳои миллий, маънавий ва умумибашарӣ ба амал бароварда мешавад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ аз инҳо иборат аст:

- ташаккул додани муносибати неқи одам ба ҷамъият;
- барҳам додани иллату қамбудихҳои ахлоқӣ;
- тарбияи интизоми бошууруна;
- инкишофи қаматарафаи шахсият.

а) ташаккул додани муносибати неқи одам ба ҷамъият, яъне дар руҳияи адлу инсоф, фарқ намудани амалу суҳан, инсондӯстӣ, муҳаббат ба ҷамъият ва ватан тарбия қардан аст. Ин вазифаҳоро дар машғулиятҳои дарсӣ, қорҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ амалӣ қардан мумкин аст.

б) барҳам додани иллату қамбудихҳои ахлоқӣ – қамбудихҳои ахлоқии бачагон, пеш аз ҳама, дар мактаб ва оила ба назар мерасад. Алалҳусус, дар муқориза ба нуқсонҳои ахлоқии хонандагон муаллиму волидайн нақши муҳим мебозанд. Мактабу оила дар яққоягӣ қор қарда, дар қарзандон самимият, ташаббусқорӣ, ғаъолиятноқӣ, меҳнатдӯстӣ барин сифатҳои ҳуби ахлоқиро бояд қаравариш намоянд.

в) тарбияи интизоми бошууруна яке аз вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ мебошад, ки дар ғаъолияти қаррӯза, қарқору қирдор, дар муомила бо дигарон, яъне дар ҷаҳонбинии шахс қадидор меқардад. Танҳо муаллимон, ки ҳислатҳои неқро соҳибанд, дар руҳияи хонандагон гузоштани тарзи қарқори дурустро дар ҷамъият вазифаи омӯзқорони босалиқа ва собиқадору баландҳисос мебошад, алалҳусус, роҳқарони синф.

г) инкишофи ҳаматарафаи шахсият – мақсади он одамони хушрафторро тайёр кардан аст. Дар ин чода истифода намудани панду ҳикматҳои ахлоқии ниёгонамон ниҳоят муҳим аст.

Гуфтам: - чӣ кунам, ки бар табиб ҳочат набошад?

Гуфт: - кам хӯрдану кам хобидану гуфтан.

Гуфтам: - аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт: - он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад [2, с. 106].

Хусусиятҳои синнусолӣ ва фардӣ дар тарбияи ахлоқӣ шартӣ муҳимми пешрафти кор мебошад. Агар муаллим, роҳбари синф хусусиятҳои хонандагонро донад, самарабахшии кори тарбиявии ӯ меафзояд. Дар мактаб тарбияи ахлоқӣ, ки аз боғча оғоз шуда буд, идома меёбад, муаллим одатҳои хуби ахлоқиро, ки хонанда дар боғча пайдо кардааст, инкишоф медиҳад. Яке аз хусусиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки онҳо ба калонсолон бовар мекунанд, супоришҳои онҳоро бечунучаро иҷро мекунанд. Онҳо дар синни 7-10 солагӣ аз қоидаҳои рафтор воқиф гашта, риояи онҳоро зарур мешуморанд. Тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои V-VI бо як хусусият фарқ мекунад. Дар ин синну сол хонандагон бисёртар донишмандии қоидаҳои ахлоқиро пайдо мекунанд, ба одоби рафтори рафӣ ва ҳадашон аз нуқтаи назари танқидӣ баҳо медиҳанд. Шуури ахлоқии ин хонандагон инкишоф ёфта, мафҳумҳои меҳнатдӯстӣ, интизомнокӣ, ҳокориву фӯртанӣ, адлу инсоф, қатъият ва ғайраҳо мефаҳманд.

Дар синфҳои VII-XI бошад, мафҳумҳои обрӯӣ, қарз, вазифа ва масъулият ба онҳо фаҳмову дастрас мегардад. Одами аз ҷиҳати ахлоқӣ тарбиягирӣ шаҳсест, ки на танҳо донишҳои ахлоқиро аз бар намудааст, балки дар вазъияти ғайриодӣ чӣ тавр рафтори дуруст карданро медонад. Ҳамин тавр, тарбияи ахлоқии хонандагон бо назардошти хусусиятҳои синну сол ва фардии онҳо, бояд ба роҳ монда шавад. Дар синфҳои ибтидоии мактаби асосӣ ва миёна талабе вучуд дорад, ки шакл, тарзу усулҳо, воситаҳои тарбияи ахлоқӣ мувофиқи вазифаҳо ва дараҷаи тарбияи шогирдон бошад.

Тарбияи ҳислату сифатҳои ахлоқӣ бидуни таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтору одоби хонанда имконнопазир аст. Барои таъсиррасонӣ ба онҳо шаклҳо ва услубҳои тарбияи ахлоқӣ ба вучуд омадааст, ки ин шаклу услубҳо ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд.

Ба гуруҳи якум услубҳои шомиланд, ки бо ёрии онҳо шуури ахлоқӣ, муҳокимаҳо, баҳодиҳӣ, мафҳумҳо, эътиқод ташаккул меёбад. Сухбати ахлоқӣ, нақлҳо оид ба мавзӯҳои ахлоқӣ одоб, лексияҳо, муҳокимаву конфронсҳо бахшида ба масъалаҳои ахлоқӣ, экскурсияҳо ба ҳамин гуруҳ дохил мешаванд.

Гуруҳи дуюм услубҳо ба ташкили ҳаёт ва фаъолияти хонандагон нигаронида шуда, ба пайдо кунидани таҷрибаи муносибату рафтори ҷамъиятӣ хизмат мекунад. Ба ин гуруҳи шаклу услубҳои тарбияи ахлоқӣ машқ ва одаткунӣ мутааллиқ мебошад [8, с. 45].

Фаромӯш набояд кард, ки шаклҳо ва услубҳои тарбияи ахлоқӣ аз якдигар ҷудо, дар алоҳидагӣ гӯё истифода мешуда бошанд. Ҳаргиз чунин нест. Услубҳо ҳангоми ташаккули ҳаёти шахсияти тоҷикон дар алоқамандии зич кор бурда мешавад ва ҳамеша бо вазифаҳои тарбия, хусусиятҳои синнусолии хонандагон ва дараҷаи тарбияи ғайриҷамъиятӣ мувофиқ мебошад.

Инсоният он арзишҳои суннатӣ баъриеро, ки дар бораи онҳо гуманистони бузургӣ давраи эҳё, файласуфон, маърифатпарварон афкори ҷолиб доштанд, аз даст додааст. Ба ғайр аз ин, инсон бештар боварӣ ҳосил кард, ки дар натиҷаи тараққиёти илму техника ӯ ба табиат, ҷомеа ва инчунин дар ҳадаш метавонад дигаргунӣ ворид созад, аммо тафаккури технологӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт мавриди истифода қарор ёфта, ҷанбаи ахлоқии ҳаёти инсониро аз назар дур намуда истодааст.

Сабабҳои асосии ғайригуманистӣ шудани ҳаёти инсон ин бетараф будани волидон дар тарбия намудани насли наврас мебошад, зеро тарбияи насли наврас аз оила сарчашма мегирад. Вале баъзан падару модарон тарбияи фарзандро танҳо вазифаи мактаб дониста, дар фикри он ҳастанд, ки наврас, ки калон шуд, бо ақлаш соҳиб шаваду он вақт метавонад ба тарбияи вай шуруъ намояд.

Тарбияи хонандагон дар мактаб ҷавобгӯии талаботи имрӯзаи ҷомеаи шахрвандӣ нест, зеро насли наврас дар муносибат нисбат ба ҳамдигар ва нисбат ба калонсолон безътиборӣ зоҳир намуда, ҳангоми муносибат ба ҳиссиёт дода мешаванд. Агар ғояҳои гуманистии насли наврасро аз оила сар кунему ахлоку ҳисси худшиносии онҳоро мустаҳкам намоем, он вақт тараққиёти илму техника ба инсон ғоидаи зиёд мерасонад. Барои ноил шудан ба тарбияи дурусти насли наврас, пеш аз ҳама, шахсиятро бояд тарбия намоем. Тарбияи ахлоқӣ ва дарки ҳисси худшиносии миллӣ дар ниҳоди насли наврас ҳислатҳои башардӯстӣ, доштани муносибати хуб бо волидон, ҳешу табор, омӯзгорон, ҳамсинфон ва нисбат ба халқу миллати худ ва дигар миллатҳо пайдо мекунад. Ҳар як хатмкунандаи мактаб бояд ба ғайр аз дониши ҳуби фанҳои таълимӣ доштаниш, дорои сифатҳои беҳтарини инсонӣ бошад.

Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ,

Бинех бар сар, бирав, ҳар ҷо, ки хоҳӣ [8, с. 77].

Вазифа ва масъулияти муаллимон имрӯзҳо бештар ба назар мерасад, дигар наметавон бо равишҳои суннатӣ тарбияи насли наврасро ба сӯйи пеш барем. Имрӯз дар мактаб дониши хонанда мавқеи асосиро ишғол мекунад, на шахсияташ хонанда илмро аз худ менамояд, лекин дар аксари мавридҳо барои фикри худро озодона баён кардан, душворӣ мекашад. Хонандаи мо чӣ дар давраи мактабҳои ва чӣ баъди хатми мактаб дониши гирифтаашро дар ҳаёт истифода бурда наметавонад. Агар мо дар хонандагон тарбияи ахлоқӣ зебопарастӣ, меънатдӯстӣ, ватандӯстӣ, худшиносӣ, ҳештаншиносӣ, инсондӯстӣ, ифтихори миллӣ ва масъулиятшиносиро напарварем, ҷомеаи мо ҳамқадами ҷомеаи башарӣ шуда наметавонад.

Аз муаллимон талаб карда мешавад, ки ҳамқадами замон бошанд, зеро ки ҷаҳони имрӯза воридоти бузурги ахбордихӣ аст. Маҳз муаллим бояд онро ба хонандагон омӯзонад, то ки ахборро истифода бурда тавонанд. Бо рафтори худ аз истифодабарии илму техника ва илмҳои замонавӣ ба хонандагон намунаи ибрат бошад, то ки онҳо низ мафҳуми асосии илму техникаро дарк карда, дар ҳаёти худ аз он оқилона ва ба нафъи ҷомеа истифода бурда тавонанд. Аниқтараш муаллими асри ХХI бояд худшинос, масъулиятшинос, гуманист ва иттилоотчӣ бошад.

Барои ташкил намудани ҷомеаи шахрвандӣ мо бояд, ки даст ба даст шуда, аз як гиребон сар барорему дар тарбияи ахлоқӣ ва худшиносии насли наврас камари ҳиммат бандем. Албатта, дар пешрафти тарбия на танҳо омӯзгорон, балки саҳми кулли шахрвандон метавонад Тоҷикистони ҷавонро боз ҳам ҷавонтар намояд.

Мазмуни ахлоқро муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва базиси иқтисодӣ муайян мекунад. Баробари тағйир ёфтани базис тасаввуроти одамон дар бораи адолат, неқӣ ва бадӣ ҳам тағйир меёбад. Агар меъёр ва принципҳои ахлоқ ба ҷиҳатҳои асосии рафтори ботинии шахсият гузориш ёбад ва шаклҳои одати ӯро муайян кунад, он гоҳ онҳо ба сифати шахсият табдил мегарданд [11, с. 37].

Аз ин рӯ, дар назди мактаб мақсад гузошта шудааст, ки ба дастпарварони худ мувофиқи мазмуни тарбияи ахлоқ чунин сифатҳои мақбули ахлоқиро ташаккул диҳад: ғояҳои эътиқоди ахлоқӣ, ватандӯстӣ, байналмилалӣ, вичдонан муносибаткунӣ ба меҳнат, муносибати эҳтиёткунӣ ва сарфакорӣ ба дастовардҳои шахсӣ ва умумиинсонӣ, ҳифзи табат, тарбия дар руҳияи коллективизм, интизоми бошуурона, рафтори маданӣ адлу инсоф, тарбияи ҷинсӣ ва ғ. Ҳамаи ин сифатҳои ахлоқӣ бояд дар заминаи демократӣ комплексона пардохта шавад.

Таҷрибаҳо собит мекунанд, ки шуурнокии хонандагон ҳамон вақт бо муваффақият ташаккул меёбад, ки агар он ба ягонагии дониш ва таҷрибаи рафтор таъя карда бошанд. Аз ҳамдигар ҷудоии онҳо донишҳои ахлоқӣ ва таҷрибаи фардӣ инкишофи яктарафаи тарбияи ахлоқии шахсиятро ба вучуд меоранд. Натиҷаи меъёри тарбияи ахлоқ ягонагии омехтаи донишҳо, итминон ва фаъолияти амалӣ мебошад. Маълумот ва фаҳмиши ташаккули ахлоқӣ дар бораи неқӣ ва бадӣ бе эътиқод ва ақидаи шахсӣ табдил ёфтани онҳо шаклҳои дарс, лексия, ҳикоя, сӯҳбат мувоҳисаи этикӣ, маҳфилҳо, хониши берун аз синф ва ғайраҳо мадад мерасонанд.

Омӯзгоре, ки меҳодад шахси солимро тарбия намояд ва ахлоқи ўро ислоҳ кунад, аввалан бояд характер ва хусусиятҳои психологӣи ўро хуб омӯзад ва тамоми камбудии моддӣи маънавӣ ва иқтисодӣи омӯзад, вагарна тарбиятгар аз уҳдаи вазифаи худ барои наметавонад. Ибни Сино дар бобати тарбияи шахси солим чунин мефармояд: «Тарбия, дар роҳи аз ҳиссиёти бади ахлоқӣ раҳо кардани хонанда ва дар ӯ парваридани ҳислатҳои неки ахлоқӣ сурат мегирад». Педагогони замони гузашта чунин гуфтаанд, ки «њар кӣ бо ҳулу ахлоқи неки пайравӣ кунад, ба ҳадафаш мерасад ва хушбахт мешавад» Ахлоқи неки пояи ҳома ва некиҳост. Вазифаи асосии тарбия таъсиррасонии ахлоқӣ мебошад ва дар ин асос К.Д.Ушинский чунин мефармояд: "Инкишоф додани ақл аз пур кардани он бо дониш муҳимтар аст". Инчунин, мутафаккирони дигар дар бораи ахлоқ чунин гуфтаанд: М.Қошғарӣ- дар асари худ «Девонулуғотитурк» гуфтааст, ки «писарам, илм омӯз, дар миёни аҳли илм фарқ кун». А.Н.Фаробӣ меғӯяд, ки донишу маърифат бо ахлоқи неки ҳамбастагӣ дорад [12, с. 69].

Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқии хонандагон яке аз вазифаҳои пешбарандаи омӯзгорони босалиқа, соҳибтаҷриба ва шахсияташон ташаккулёбанда мебошад. Моњияти тарбияи ахлоқӣ ташаккули шуури ахлоқӣ, ҳисси одоби ахлоқ дар хонандагон мебошад. Он аз ташаккули малака ва одоби рафтор иборат аст. Камолоти маънавии шахс дар раванди фаъолият ба амал меояд. Зеро ҳар гуна фаъолият ҷиҳати ахлоқӣ дорад. Хонандагон дар асоси меёри талаботи ахлоқӣ, ки дар рафти фаъолият омӯхта шуда ва принсипҳои ахлоқӣ ба роњ монда шудаанд, ба рафтори ахлоқӣ ҷалб карда мешаванд. Ахлоқ ба ҳаёт ва шуури мо фаъолоне таъсир мерасонад, неки бад, адолат ва беадолатӣ, ишк ва зулм, қобили қабул ва ғайриқобили қабул, ҳатто амалхоро дар муносибатҳои одамон ба манфиати ҳомаи инсонӣ муайян мекунад. Кирдори ҳилофи меёрҳои ҳукуқӣ кирдори бадахлоқона ҳисобида мешавад. Қайд бояд кард, ки агар ҳукуқ ҳатмӣ бошад, ахлоқ ихтиёрист. Мутафаккирони Шарқ ахлоқро ба ду қисм тақсим мекунанд. Мисли ахлоқӣ, бадахлоқӣ, ахлоқи неки ё бад.

Чӣ тавре ки маълум аст, ахлоқ ядрои маънавиёт аст. Маънавият ягонагии илм ва амал аст, ахлоқ бевосита муносибати ахлоқии ҳар як шахсро нисбат ба дигарон ифода мекунад. Ахлоқ амали руҳонӣ аст. Маънавият худшиносӣ буда, пеш аз ҳама, ба мафҳумҳои аслии маънавиётӣ амалӣ, аз қобили ҳисси инсоф ва адолат, имон ва ростқавлӣ алоқаманд аст. Дар ҳама ҳама чиз тағйир меёбад, аммо қонунҳои неки тағйир намеёбанд.

Фаъолияти махсуси тарбиявӣ ба ташаккули шахсияти комил нигаронида шуда, вазифаҳои зерини тарбияи ахлоқиро иҷро мекунад: тарбияи шуури ахлоқӣ, эҳтиқоди мустақами ахлоқӣ; тарбияи ҳиссиёти ахлоқӣ, ки ба фаҳмидани муносибати насли наврас ба Ватан, ҷамъият, меҳнати худ ва одамон нигаронида шудааст [12, с.98].

«Таълим, ки ба одат наомадааст, бинест, ки дар болои рег сохта шудааст». — гуфтааст К.Д.Ушинский. Ҳадаф ва вазифаи асосии тарбияи ахлоқӣ эҷоди таҷрибаи фаъоли ҳаёт мебошад. Дар байни сифатҳои ахлоқие, ки муносибати инсонро дар ҳома муайян мекунанд, ватандӯстӣ қойи аввалро ишғол мекунад.

Ватандӯстӣ муҳаббат ба Ватан, ғамхорӣ ба манфиатҳои кишвар, омода будан ба ҳифзи Ватан, ифтихор аз дастовардҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвари худ, эҳтиром ба гузаштаи таърихӣ кишвар ва анъанаҳои онро дар бар мегирад. Ватандӯстӣ ва ақидаи ҳиссиёти интернационалӣ дар асоси чуқур ва ҳамаҷафаи донишдони Ватан, ҳаёти гузашта ва имрӯзаи қаҳрамонони он ташаккул меёбад.

Маъсалаи худшиносӣ ба тарбияи ахлоқии инсон алоқаи бевосита дорад, зеро инсоне, ки дар раванди тарбия моҳияти худшиносиро дарк карда наметавонад, дар вай меёрҳои арзишҳои ахлоқӣи маънавӣ пурра тараққӣ намеёбад. Дар мадди аввал ин мафҳум барои инсон шояд аҷиб намояд. Вале мафҳуми худшиносӣ танҳо номи худро донишмандон оилаи худро шинохтан ва ё фарзандонро ба воя расонидан нест. Дар урфият меғӯянд: «Олим шудан осон, одам шудан мушкул». Дар солҳои охир мардуми ҳамаҷафаи имрӯзҳо чунин андешаҳо ба ташвиш овардааст: «Барои чӣ пешрафти илму техника ба инсоният ба ғайр аз шароити қулай боз мушкулоти маънавӣ эҷод намудааст? Чаро офариниши технологияи нав инсониятро бо ҳатари нобудшавӣ рӯ ба рӯ сохтааст?». Эйнштейн сабабҳои аввалини ин ҳолатҳои

дахшатнокро ба костагии ахлоқи одамон мансуб медонад. Ба ақидаи ӯ, ҷанбаи руҳию маънавии ҳаёти инсон аз таҳаввул боз мондааст, ки аз як ҷиҳат, ба пешрафти илму техника марбут мебошад [12, с.115].

Дар баробари инкишофи шароити иҷтимоию иқтисодии ҷамъият ахлоқ ҳам тағйир ва инкишоф меёбад. Зеро дар раванди рушди ҷомеа андешаҳои мардум дар бораи ахлоқу бадахлоқ, некиву бад, адолату ноадолатӣ низ тағйир меёбад. Китобе, ки некии рафтори нек ва бад будани рафтори бадро бо далелу мисолҳо баён мекунад, «Ахлоқ» номида мешавад. Агар нафси инсон дар айёми ҷавонӣ фосид шуда, бе тарбияву ахлоқ калон шуда бошад, аз ин гуна ашхос умед дорам, аз замин хеста, ба ситорагон даст дароз мекунад.

Ҳатто дар ҳадисҳо ҳам оварда шудааст, ки «амалҳои неки шумо суҳбатҳои гуворо ва ширини шумост». «Ва бади шумо касоне ҳастанд, ки даҳон пур мекунанду бисёр ҳарф мезананд», «Фарзияти мардуми муъмин рафтори нек аст», «Ҳама бадӣ аз бисёргӯӣ аст», «Муносибат як мулоҳиза, эҳсоси эҳтиёткорӣ аст» ва ғайра. Иззат ба маънои покдоманӣ, бакорат, нигоҳ доштани мавқеъ ва гиромӣ доштани мақом ва нагузорад, ки ӯисси хичолат ба иззати хонавода ва ниёгон доғ гузорад [14, с. 65].

Хулоса, мувофиқи қоидаҳои ахлоқ ҳар як шахс дар ҷомеа бояд софдилона муносибат кунад, одамони меҳнатиро эҳтиром намояд, ба моликияти хусусӣ ва умумихалқӣ ва табиат сарфакорона рафтор кунад, ба давлату халқи худ содиқ бошад, коллективи меҳнатиро дӯст дорад, бовиҷдон, ростқавл, хоксор бошад, шарафу шуҳрати дигаронро дастгирӣ намояд, боадлу инсоф бошад. Ахлоқи ҷомеаи демократӣ муносибатҳои зиёдро дар бар мегирад. Агар онҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунем, он гоҳ дар бораи мазмуни қорҳои тарбиявӣ нисбати ташаккули тарбияи ахлоқи хонандагон тасаввуроти возеҳ пайдо карда метавонем. Ибораҳои ахлоқии дар боло зикршуда ташкили тарбияи ахлоқии фарзандонро дар оила бо роҳҳои ба худ хос дар назар доранд.

Муқарриз: Шоҳиён Н.Н., д.и.п., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улугзода

Адабиёт

1. Афзалов, Х., Раҳимов Б., Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. - Душанбе, 1994. - 180с.
2. Абдулина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Просвещение. - 1990. - 250 с.
3. Азаров, Ю.П. Радость учить учиться. - М. Политиздат.1999. - 300с.
4. Анин, В. Учитель в моей жизни. - М.: Просвещение, 1977. 185ст.
5. Зазюна, А.И. Асосҳои маҳорати педагогӣ – М.: Просвещение.1988. – 200 с.
6. Давидов, В.В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1982. – 300 с.
7. Дурнамои «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (солҳои 2020 – 2040). – Душанбе, 2020. - 380с.
8. Лутфуллоев, М. Современная дидактика. – Душанбе, 2001. – 250 с.
9. Мустафокулов, Т., Нарзуллоева М. Основы педагогики и возрастной психологии - Куляб, 1993. – 200 с.
10. Носиров, С.Ш., Давлатова М. Д. Педагогика. - Душанбе, 2014. - 178 с.
11. Исмоилов, И., Насимов А. Асосҳои идоракунии маориф. – Душанбе, 2008. – 200 с.
13. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для педвузов / И.А. Зязуна. - М.: Просвещение, 1989. - 302с.
14. Раҳимов Х., Нурув А. Педагогика. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 500 с.
15. Раҳмонов, М. Педагогикаи мактаб.- Душанбе, 1988. 290с.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (28.12.2023) [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/32191>

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХС

Дар мақолаи мазкур тарбияи арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар илми педагогика қисми таркибӣ ва ҷузъи ҷудонашавандаи системаи тарбияи насли наврас нишон дода шудааст, ки он ба ташаққулёбии олами маънавии насли наврас равона карда шудааст. Мақсад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқии насли наврасу ҷавонон ба таври амалию назариявӣ асоснок карда шудааст, ки ҳамаи унсурҳои тарбия дар Консепсияи миллии тарбия инъикос ёфтааст.

Муаллиф чунин овардааст, ки ахлоқ, пеш аз ҳама, бо шароити ҳаёти моддии ҷамъият муайян карда шуда, ҳастии ҷамъиятии одамонро инъикос мекунад. Дар баробари тағйир ёфтани сохти ҷамъиятӣ, ахлоқи одамон низ тағйир меёбад. Ахлоқ ҳодисаи таърихӣ-ҷамъиятӣ буда, дар ҷамъияти синфӣ характери синфӣ дорад.

Бояд гуфт, ки ахлоқ аз оила оғоз ёфта, дар муассисаҳои томактабӣ ва мактаб идома меёбад. Дар мактаб хонандагон дар руҳияи ватандӯстӣ, интернационализм, муносибати демократӣ ба меҳнат, гуманизм, коллективизм, рафоқат, поквичдонӣ, ростқавлӣ, ба назари танқидӣ баҳо дода тавонида ба рафтори худ тарбия карда мешаванд. Моҳияти ахлоқ аз он иборат аст, ки инсон ва ахлоқ бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонад, инсон дар ҳар ҷома аз рӯйи қоидаҳои мавҷудаи он амал ва зиндагӣ мекунад.

Тавре ки муаллиф дар мақолаи худ нишон додааст, масъалаи худшиносӣ ба тарбияи ахлоқии инсон алоқаи бевосита дорад, зеро инсоне, ки дар раванди тарбия моҳияти худшиносиро дарк карда наметавонад, дар вай меъёрҳои арзишҳои ахлоқию маънавӣ пурра тараққӣ намеёбад. Дар мадди аввал ин мафҳум барои инсон шояд аҷиб намояд. Вале мафҳуми худшиносӣ танҳо номи худро доништану оилаи худро шинохтан ва ё фарзандонро ба воя расонидан нест.

Калидвожаҳо: *раванди тарбия, мақсад, ахлоқ, ватандӯстӣ, моҳияти худшиносӣ, шароити иҷтимоӣ, муносибати насли наврас, адлу инсоф, рафтори маданӣ, муҳаббат, ғамхорӣ, камолоти маънавӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳештанишиносӣ, инсондӯстӣ, ифтихори миллӣ, шуурнокии хонандагон, баҳодиҳӣ, мафҳумҳо.*

СУЩНОСТЬ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

В данной статье воспитание духовно-нравственных ценностей в науке педагогике показано как составная и неотъемлемая часть системы воспитания подрастающего поколения, которая направлена на формирование духовного мира подрастающего поколения. Практически и теоретически обоснованы цели и задачи нравственного воспитания, а все элементы воспитания отражены в национальной концепции образования.

Автор утверждает, что мораль, прежде всего, определяется материальными условиями жизни общества и отражает социальное существование людей. Вместе с изменениями в социальной структуре меняется и нравственность людей. Мораль есть общественно-историческое явление и в классовом обществе имеет классовый характер.

Следует сказать, что нравственность начинается в семье и продолжается в дошкольном и школьном возрасте. В школе учащихся воспитывают в духе патриотизма, интернационализма, демократического отношения к труду, гуманизма, коллективизма, дружбы, честности, умения критически оценивать свое поведение. Сущность морали состоит в том, что человек и мораль не могут существовать друг без друга, человек действует и живет в каждом обществе исходя из существующих в нем правил.

Как показал автор в своей статье, вопрос самосознания напрямую связан с нравственным воспитанием человека, поскольку у человека, который не может понять сущность самосознания в процессе воспитания, не в полной мере вырабатываются нравственные нормы и духовные ценности. Поначалу это понятие может показаться человеку странным. Но понятие самопознания – это не только знание своего имени, знание своей семьи или воспитание детей.

Ключевые слова: воспитательный процесс, цель, мораль, патриотизм, сущность самопознания, социальные условия, отношение подрастающего поколения, справедливость,

культурное поведение, любовь, забота, нравственная зрелость, правовые нормы, самопознание, гуманность, национальная гордость, осведомленность студентов, оценка, концепции.

THE ESSENCE OF MORAL EDUCATION IN PERSONALITY FORMATION

In this article, the education of spiritual and moral values in the science of pedagogy is shown as an integral and integral part of the system of education of the younger generation, which is aimed at shaping the spiritual world of the younger generation. The goals and objectives of moral education are practically and theoretically justified, and all elements of education are reflected in the national concept of education.

The author argues that morality is, first of all, determined by the material conditions of society and reflects the social existence of people. Along with changes in social structure, people's morality also changes. Morality is a socio-historical phenomenon and in a class society has a class character.

It should be said that morality begins in the family and continues in preschool and school age. At school, students are brought up in the spirit of patriotism, internationalism, a democratic attitude to work, humanism, collectivism, friendship, honesty, and the ability to critically evaluate their behavior. The essence of morality is that man and morality cannot exist without each other; man acts and lives in every society based on the rules that exist in it.

As the author showed in his article, the issue of self-awareness is directly related to the moral education of a person, since a person who cannot understand the essence of self-awareness in the process of education does not fully develop norms of moral and spiritual values. At first, this concept may seem strange to a person. But the concept of self-knowledge is not only about knowing your name, knowing your family or raising children.

Keywords: educational process, goal, morality, patriotism, the essence of self-knowledge, social conditions, attitude of the younger generation, justice, cultural behavior, love, care, moral maturity, legal norms, self-knowledge, humanity, national pride, student awareness, assessment, concepts.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нураҳмадзода Дилафруз – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи педогогика. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел: 988432506*

Сведения об авторах: *Нураҳмадзода Дилафруз - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улуғзаде, ассистент кафедры педагогики. Адрес: 734019, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 98-8432506.*

Information about the author: *Nurahmadzoda Dilafruz - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the department of pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev street, 17/6. Tel.: 98-8432506.*

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДӢ ДАР МЕРОСИ ПЕДАГОГӢ ВА АДАБИИ КЛАССИКОНИ ФОРСУ ТОҶИК

Собирова С.Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Адабиёт коргоҳи кимиёгарии вожагонро мемонад, ки бо бархӯрду ихтилоли ҳамдигарӣ зоёи маънову мафҳумҳои тоза мегардад. Фақат кимиёгари моҳир – суҳанваре зарур аст, ки аз сохтори дохилии ин мавод огоҳ бошад аз онҳо иксири аъзам офарад. Ба ҳамин маънӣ, калимаву мафҳумҳои иқтисодӣ дар коргоҳи шоирону адибони классики тоҷик, бо пайвандпазирӣ ва ҳамнишинӣ бо дигар вожагон барои ифодаи эҳсосоти ҳаяҷонҳои шоирона бисёр зебо падидор гаштаанд. Онҳо барои нишон додани вазъи маишию иҷтимоӣ ва сиёсии замони худ аз истилоҳоти иқтисодӣ бо истифода аз тобишҳои маъноӣ ва маҷозии онҳо дар таркибҳо моҳирона истифода кардаанд.

Донишманди эронӣ Алӣ Деҳқон дар мақолааш “Ҳунарнамоии Ҳофиз аз истилоҳоти иқтисодӣ” меоварад, ки Ҳофиз бо истифода аз 109 истилоҳи иқтисодӣ бо ҳунари волои шоирона вазъи замони ҳешро ба тасвир гирифтааст. “Шеърӣ форсӣ аз ҷиҳати пайванд додани вожагони маъмулии иқтисодӣ бо эҳсоси отифаи шоирона дар қалами Ҳофиз ба авҷ расидааст... Баҳше аз андешаҳои ирфониву фалсафӣ, ҷаҳонбинӣ ва тасвири зиндагии матлуби вай дар қолаби ҳамин истилоҳот мунъакис шудааст” [9, с. 129]. Ба андешаи Алӣ Деҳқон, истилоҳоти иқтисодӣ дар девони Ҳофиз ба чанд даста тақсим мешавад, ки қорбурди мафҳуми маҷозии он бори маъниро меафзояд. Ҳунари Ҳофизро дар ин шева нишон медиҳад, авзои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва мазҳабӣ ва дидгоҳи шоирро дар бораи онҳо дар оинаи истилоҳоти иқтисодӣ менамоёнад ва равишҳои ӯро дар тароҳии фазои иқтисодии шоирона ва бозори шавқӣ орифона баррасӣ мекунад.

Мавриди зикр аст, ки истифода аз истилоҳоти иқтисодӣ дар асрҳои XIV-XV дар шеърӣ форсӣ мақоми бештаре касб мекунад. Ба гуфтаи муҳаққиқи ин мавзӯ Алӣ Деҳқон, шоирони пеш аз Ҳофиз натавонистанд аз истилоҳоти иқтисодӣ ба таври лозим истифода кунанд [9, с. 143]. Дар замони Ғазнавиён ва Салҷуқиён, ки шоирон бо сарвату моландӯзӣ унсу улфат доштанд, натавонистанд аз истилоҳоти иқтисодӣ ба тарз ва шеваи Ҳофиз барои ҳунарофаринӣ баҳра бигиранд.

Воқеан, истифода аз истилоҳоти иқтисодӣ дар шеърӣ форсӣ дар осори классикон хеле зиёд ба мушоҳида мерасад ва онро мо тахминан, ба тариқи зер гурӯҳбандӣ намудем:

1. **Истилоҳоти пулӣ**, аз қабилӣ зар, сим, сикка, танга, дирҳам, дирам, динар, фалс ва амсоли инҳо, ки барои баёни мавзӯи гуногун ба қор рафтаанд, аз ҷумла:

Дар баёни муҳаббату вафодорӣ:

Сиккаи руҳсори мо ҷуз зар мабодо бе шумо,
Дар тағи дарёи дил гавҳар мабодо бе шумо.

(Девони Шамс)

Дар хушгузаронии умр ва абадӣ набудан дар дунё:

Хез дар косаи зар оби тарабнок андоз,
Пештар з-он ки шавад косаи сар хокандоз.

(Ҳофиз)

Дар тез гузаштани умр:

Бедор шав, эй дил, ки ҷаҳон мегузарад,
В-ин мояи умр ройгон мегузарад.
Дар манзили тан махуспу ғофил манишин,
К-аз манзили умр қорвон мегузарад.

(Девони Шамс)

Дар моҳияти тарбият:

Аз тарбият аст, ки хок гавҳар гардад,
Хун дар тағи нофа мушки асгар гардад.

Он оҳани тирарӯи беҳимматро
Иксир чу тарбият кунад, зар гардад.

Дар байти зерин Фирдавсӣ ба аҳамияти пул таъкид мекунад, ки метавон тавассути дираму динар бисёр мушкилотро ҳал кард.

Туро ҳаст динору ганҷу дирам,
Чу бошад дирам дил набошад диҷам.
Чунон дон, ки ин ганҷ то пушти туст,
Замона кунун пок дар пушти туст.

(Фирдавсӣ)

Аз ҷумлаи истилоҳоти иқтисодии шеърӣ классикии форсӣ-тоҷикӣ вожаи “ҷав” аст, ки ба чизи каммоя ишорат менамояд.

Дар мисоли истилоҳи “ҷав” аз ғазалиёти Ҳофиз:

Чу беҳуд гашт Ҳофиз, кай шуморад,
Ба як ҷав мулкати Ковусу Кайро.

(Ҳофиз)

Барои баёни матлаби худ Саъдӣ аз вожаҳои **сангу лаъл** истифода мекунад, ки таносуби сухан олий омадааст. Шоир гуфтанист, ки агар ҳама чиз дар олам якрангу яксон арзиш медошту фаровон мебуд, пас ҳама чиз як хел қимат дошт, ки ин номумкин аст:

Гар санг ҳама лаъли Бадахшон будӣ,
Пас қимати лаълу санг яксон будӣ.

(Саъдӣ)

Мафҳумҳои **фалс** ва **дирам** дар байти зерини Ҳочӣ Ҳусайн ба маънои асли худ омадааст:

Хосияти таҳқиқ зи тақлид наёяд,
Аз фалс нашоёд, ки кунӣ кори дирамро.

(Ҳочӣ Ҳусайн)

Фалс дар луғат ба маънии сиккаи мисӣ, пули сиёҳ мебошад, ки арзиши пастро дорост. **Дирам** сиккаи нукра, тангаи нукрагии қадимро мегуфтанд. Муроди Ҳочӣ мазаммати тақлид аст, ки наметавон бидуни таҳқиқ, кореро анҷом дод ва намешавад бо тақлид ба ҳадаф расид. Чун Ҳочӣ Ҳусайн аз пайравони сабки ҳиндист дар байти дувум чиҳати тақвияти мисраи якум аз санъати ирсоли масал кор гирифтааст. Шоир гуфтанист, ки тақлид амали нохубест ва ба масали **фалс** аст, ки бо он кори дурустero намешавад анҷом дод.

Дар ҷаҳор мисраи аввалин малик-уш-шуарои адабиёти форсии тоҷикӣ Унсурӣ бо истифода аз тасвири табиат ва зебоиҳои гулҳои **гули сурӣ** ва **лола** истилоҳоти иқтисодии **дур(р)** ва **зар** истифода шудааст. Манзури шоир тавсифи гулҳои зебост, ки ин зебоиҳо ба манзалаи зару **дур(р)** таъби ҳар бинандаро болида месозанд. Аз мушоҳидаҳои шоир бо истифода аз санъати ташбеҳ баргҳои гули суриро ба **дур(р)** ва зардии гули лоларо ба **зар** монанд кардааст.

Бирехт. Кӣ? Гули сурӣ. Чӣ рехт? Барг. Чаро?
Зи ҳаҷри лола. Кучо рафт лола? Шуд пинҳон.
Аз он чӣ хезад? Дур(р). Аз ин чӣ хезад? Зар,
Саҳо кӣ варзад? Ин. Ато кӣ бахшад? Он.

(Унсурӣ)

“Симу зар” дар байти зерини Мавлонои Балхӣ назираест ба байти болое, ки аз Саной оварда шуд. Шоир гуфтанист, ки ташвишу изтиробӣ сарватмандон дар муқоиса ба бесимон дахҳо маротиба бештар аст. Нуктае, ки аҳли сарватро тарсу изтироб ҳамеша ҳамроҳ аст, дар адабиёти классикии форсу тоҷик зиёд воমেҳӯрад.

Мо хеле гадоён, ки зару сим надорем,
Чун сим надорем, зи касе бим надорем.

(Девони Шамс)

2. **Истилоҳоти ченаку андоза**, аз қабилӣ *иёр*, *ман(н)*, *киса*, *ҳамён*, *хирман*, *ҷав*, *ду гандум*, *корвон*, *галла* ва монанди инҳо:

Мақоли арабист, ки *“Мардро мансаб бидеҳ, сипас мардиашро мефаҳмӣ”*. Аммо дар байти зерин мо баръакси ҳолро ба мушоҳида мегирем:

Бе факр ошкор нагардад иёри мард,
Бахти сияҳ бувад маҳаки эътибори мард.

(Бедил)

Бедил мегӯяд, ки факру бечорагӣ, ночуриҳои рӯзгор дар зиндагӣ иёр, тавоноӣ ва арзиши мардро нишон медиҳад. “Маҳак” санге аст, ки тилло ва нуқраро бо он соида сара ва носарагиашро муайян мекунанд. Пас, маҳаки эътибори мард ба таъкиди Бедил ҳамон бахти сияҳи ўст, ки то чӣ дараҷа сабру таҳаммули ўро нишон медиҳад.

Шоир дар ин байт ба қудрати зар ишора кардааст, ки бо сармоя метавон ҳар кореро анҷом дод:

Чи хуш гуфт он тигидасти силахшӯр,
Қўйӣ зар беҳтар аз панҷох ман зӯр.

Барои ифодаи матлаб Ҳофиз бо истифода аз вожаҳои “ҷав” ва “гандум” матлаби худро баён доштааст:

Падарам равзаи Ризвон ба ду гандум бифурӯхт,
Нохалаф бошам, агар ман ба ҷаве нафрӯшам. (Ҳофиз)

Мисраи аввал ишораи Ҳофиз ба сарнавишти инсон ва ронда шудани ӯ аз Биҳишт аст. Дар ояти 24 сураи “Аъроф” мазмуни мазкур низ таъкид шудааст: *“Пас гуфт: фуру шавед ва фуруд оед ба замин дар ҳоле, ки баъзе бархе дигарро душман доред ва шуморо дар замин қароргоҳ ва моёи таъин аст”* [Қуръон: 7, 24; 5. 38]. Аммо дар ин байт ҳадафи Ҳофиз бебақои умру гузаронии дунёст

3. **Истилоҳоти бозаргонӣ, аз қабилӣ бозор, харид, фуруш, савдо, нақд, нася, сӯд, зиён, дахл, харҷ, қимат, арзон** ва монанди инҳо:

Маърифат нест дар ин қавм, Худоро сабабе,
То барам гавҳари худро ба харидори дигар.

Адибон вожаи “бозор”-ро дар адабиёти форсӣ дар мавридҳои гуногун корбаст кардаанд. Мурод аз бозор дар рубоии зерини Қорӣ Раҳматуллоҳи Воеҳ дунё маънидод шудааст. Ибораҳои “қолаи ноқис” ва “бозори ҷаҳон”-ро дар ин рубоӣ истифода намуда, аз рӯзгори нобасомон, эҳтиёҷоти моддӣ ва бетаваҷҷуҳии ҳокимонро дар нисбати хунари худ баён доштааст:

Афсӯс, ки дар ҷаҳон маро ёре нест,
Ғам бисёру нишони ғамхоре нест.
Он қолаи ноқисам ба бозори ҷаҳон,
К-аз бекадрӣ маро харидоре нест. [2, с. 299]

Ба ҳамин мазмун бо истифода аз вожаҳои иқтисодӣ шоир дар ҷойи дигар мегӯяд:

Хуна меҳарад айём – ғайр аз инам нест,
Кучо равам ба тиҷорат ба ин матои касод. [2, с. 299]

Дар ин байти Ҳофиз **бозор** ба маънии аслии худ омадааст:

Имрӯз, ки бозорат пурҷӯши харидор аст,
Дарёбу бинех ганҷе аз моёи некӯй!

(Ҳофиз).

Ҳадафи Ҳофиз дасти афроди ниёзмандро гирифтани аз худ номи нек гузоштан аст, чунки ин ҳама фурсатҳо даргузар аст.

Вожаи “бозор” дар ин байти Иқбол ба маънии ҷомеае, ки шоир дар он рӯзгор медид омадааст. *“Юсуфи ман баҳри ин бозор нест”*, чӣ ифодаи зебои шоиронаест, ки дарк нашудани суханаширо барои ҳамзамонаш баён мекунад ва андешаи Иқбол баъд аз сари ӯ аҳамият пайдо хоҳад кард:

Асри ман донандаи асрор нест,
Юсуфи ман баҳри ин бозор нест.

(Иқбол).

Дар адабиёти тоҷик вожаи “бозор” ба маънои маҷозӣ, амсоли “бозори ҳусн”, “гармии бозор”, “бозори тез”, “хунукии бозор” ва ғайра зиёд истифода шудааст. Мисол аз шоири қарни XVII Мавлавӣ Шарифи Бухорӣ:

Гарм дорад оташи ҳусни ту бозори туро,
Гармии бозор месӯзад харидори туро. [2, с.70]

Ба ҳамин монанд мурод аз вожаи “бозор” дар ин байти Саъдӣ рӯзи қиёмат “бозори охират” аст:

Ай тихидаст рафта дар бозор,
Тарсамат, пур наёварӣ дастор.

Мафҳумҳои “дахл” ва “харч” дар тичорат ҳадафи аслии тоҷир ва ҳар одам аст. Саъдӣ гуфтанист, ки бояд дахлу харч мавриди назари ҳар як нафар бошад:

Ба дахлу харчи худ ҳар дам назар кун,
Агар дахлат кам аст, харч охистатар кун.

Шоир Мирзоҳодии Навид бошад, дар вожаҳои “суд” ва “зиён” ғафлати инсонҳоро аз умри беҳуда сипаришуда бамаврид баён доштааст:

Барҳез зи хоби ғафлат, эй дил,
К-ин умри азиз ройгон рафт.
Айёми гузашта боз н-ояд
Гар суд бирафт, ё зиён рафт.
З-ин бодия, ки надорад охир,
Якчанд ҳазор корвон рафт.

4. **Истилоҳоти молӣ**, аз қабилӣ *мол*, *матӯъ*, *сарват*, *ҷинс*, *лаъл*, *ёқут*, *ақиқ*, *тилло*, *нуқра*, *мис* ва ғайра:

Шоир илмро мол гуфтааст. Байни мол ва илм тафовут ин аст, ки имкон дорад молро аз дасти соҳибаш кашида гиранд ва ё ба далели варшикастагӣ онро аз даст диҳад, вале илм молу сармояе аст, ки онро касе аз соҳибаш гирифта наметавонад. Воқеан, тавассути илм инсон мушкили иқтисодиро ҳал мекунад ва ба мартабаҳои мерасад.

Моле, ки зи ту кас наситонад илм аст,
Чизе, ки туро ба Ҳақ расонад илм аст.
Ќуз илм талаб макун андар олам,
Чизе, ки туро зи ғам раҳонад илм аст.

(Толиби Омулӣ)

Лаъл аз сангҳои қиматбаҳо аз ҷинси **ёқут** аст, ки дар бозори ҷавохирот арзиши баланд дорад, ва метавон гуфт, ки аз ҷумлаи лексикаи махсус ва истилоҳвораҳои бозаргонӣ аст. Классикони форсу тоҷик онро чизи боарзиш арзёбӣ намуда, ҳамчун киноя аз лаби сурху гаронарзиши маъшӯқ ва низ барои зебоиофарӣ истифода кардаанд.

Шоири тоҷики асри XIX Нодири Бойсунӣ лаби маъшӯқаро ба лаъли Бадахшон, лиқояшро ба офтоби тобон монанд кардааст:

Лаби лаълаш Бадахшон мефурӯшад.
Рухаш хуршеди тобон мефурӯшад.
Ба бўсе гарчи ҷоне меситонад,
Зи тифлӣ турфа арзон мефурӯшад. [2, с. 296]

Мис, ки филизи сурхчаранги бисёр саҳт буда, яке аз унсурҳои кимиёӣ аст, дар саноат зиёд истифода мегардад ва манфиатҳои зиёд мерасонад. Вале дар адабиёти классикӣ дар муқобили зару тилло қарор гирифта, баҳусус, адибони аҳли тасаввуф онро каммояву беарзиш тасвир кардаанд. Ба мисли бевафоии умри инсон ва беҳуда гузаронидани умр. Шавкати Бухорӣ, замоне ки аз миннати шоҳ меранҷад, байти зеринро мегӯяд ва хоҳишаш ин аст, ки аз ин шаъну шуқӯ бадараш оранд ва баргардонанд ўро ба ҳамон ҳолати мисӣ, яъне дарвешӣ:

Миннати иксир моро зинда зери хок кард,
Аз тилло гаштан пушаймонем, моро мис кунед.
(Шавкати Бухорӣ)

Дар масали мардумӣ *миси касеро баровардан*, ё *миси кор баромадан*, маънои сирри касе ошкор шуданро дорад. Бояд гуфт, ки дар гузашта бархе аз кимиёгарон идаои мисро ба тилло табдил додан мекарданд, аммо чунин кор ғайриимкон буд. Аз ин хотир, фиребашон ошкор ва оқибат расво мегаштанд.

Аслан, шинохти мартабаи инсон дар назди Худо аз назари аҳли ирфон ба инсонҳо кам муяссар мегардад. Зеро одамӣ дар дарки масоили мазкур имкон дорад ба иштибоҳ роҳ диҳад ва ё инсони комилро ба дурустӣ нашиносад. Ба ҳамин хотир шоир мегӯяд:

Ман надонам, ки дар ин баҳри амиқ,
Сангпора кадр дорад ё ақиқ.

5. Истилоҳоти марбут ба беҳзистӣ ва комёбӣ, аз қабилӣ: *таҷаммул*, *дунёдор*, *озод ва ғайра*.

Нахустин шартӣ беҳзистӣ ва комёбӣ дар осори классикони форсу тоҷик озод будан ва озода зистан аст. Таъкиди бузургон ин аст, ки вобаставу мутаалиқ будан, ғуломӣ, тамаллуқ ва хушомадро як сӯ гузоранд, зеро ин ҳама рафтор аз ойинҳои ҷавонмардӣ набудааст, агарчи ҳамаи ин боз бармегардад ба иқтисоду вазъи молии шахс. Ҳамин маъниро дар ин байти Ҳофиз мебинем:

Зери боранд дарахтон, ки тааллуқ доранд,
Эй хушо сарв, ки аз бори ғам озод омад.

Ҷомӣ низ дар маснавии зерин гуфтани аст, ки ҳама мушкilotро метавон ба уҳда гирифт, ба ғайр аз миннати нокасонро кашидан:

Ба дандон раҳна дар фулод кардан,
Ба нохун роҳ дар хоро буридан.
Ба фарқи сар ниҳодан сад шутур бор,
Зи машриқ ҷониби мағриб давидан.
Басе бар Ҷомӣ осонтар намояд,
Зи бори миннати дунон кашидан.

Шартӣ дигари комёбӣ дар зиндагӣ ҳамбастагист, чунки наметавон бе мадади якдигар муваффақ гашт. Доду ситад, дастгири ҳамдигар будан ба гуфтаи шоир ба манфиати ҳама ҷонибхост:

Гар офият аст, в-ар шикаст аст ин ҷо,
Аз соғари аъмоли ту маст аст ин ҷо.
Дастат гирад, касе ки гирӣ дасташ,
Музди ҳама кас дасти ба даст аст ин ҷо. [1, с. 73]

Ҳама бузургони адабиёт бардоштани ганҷро ба ранҷ бурдан муносибат додаанд. Саъдӣ дар “Тулистон” мегӯяд, ки “*то ранҷ набарӣ, ганҷ набардорӣ*” ва ин байт ҳам моли ӯст:

Ганҷи беранҷе кучо ояд ба даст,
Фикри ранҷе кун, ки ганҷ ояд ба даст.

Бо умеди дигарон назистану бори худро бар дӯши дигарон напартофтан аз муваффақияти инсонхост. Дар ин бора Бедил мегӯяд:

Агар ғубор шавӣ, махви домани худ бош!
Чунон мабош, ки ташвиши дигарон бошӣ. [1, с. 74]

Саъдӣ дар “Тулистон” овардааст, ки “*Даҳ дарвеш дар гилеме бихуспанду ду подшоҳ дар иқлиме нагунҷанд*”. Аз назари ӯ дунёдорон ба ҷойи хайру эҳсон дар сар андешаи бештар намудани сарвату молашон ҳастанд ва васеъ кардани ҳудуди қаламрави худ:

Ним ноне гар хӯрад марди Худо,
Базли дарвешон кунад ними дигар.
Мулки иқлиме бигирад подшоҳ,
Ҳамчунон дар банди иқлиме дигар.

Ба таъкиди Саъдӣ, ҳама чиз – ҳам фақру ҳам ғано гузаранда аст. Хитоби шоир ба сарватмандон аст, ки ба худ оед, дуруст бингаред ва ёрии хешро аз эҳтиёҷмандон дарёғ мадоред:

Баргузарию нангарӣ, боз нигар, ки бигзарад,

Фақри ману ғанои ту, чаври ту в-эҳтимоли ман.

(Саъдӣ)

Ин баҳсро бо ин шоҳбайти Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ хотима мебахшем, ки Пири Тус дунёро сарои дурушт гуфтааст. Аз он сарои дурушт, ки олам яқсону якмаром нест ва ҳар лаҳза рӯзгори одамон дар он имкони тағйир ёфтано дорад:

Чунин аст расми сарои дурушт,
Ғаҳе зинсавору ғаҳе зинбапушт.

Ҳамин тариқ, корбурди вожаҳо ва истилоҳоти иқтисодӣ дар мероси педагогӣ ва адабии классикони форсу тоҷик, бо истифода аз саноеи бадеӣ, баҳусус, санъатҳои маънавий мафҳуми маъноҳои тоза касб кардаанд.

Муқарриз: Шарифов М., н.и.п., дотсент

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Мирзо Абдулқодири Бедил. – Душанбе: Ирфон, 1954.
2. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: 2010. – 540 с.
3. Алексеев, Н.А. Экономические учения Платона и Аристотеля // Вестник ТГПИ, Гуманитарные науки, №2. – С. 14-16.
4. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои факултети филологии олий. – Душанбе, 2013.
5. Боқизода, А. Тафсири навини Қуръони карим. Ҷилди якум. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2012. – 880 с.
6. Каримзода, О. Таърихи афкори иқтисодӣ (қисми 1). – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 188 с.
7. Макеев, М.С. Николай Некрасов: поэт и предприниматель (очерки о взаимодействии литературы и экономики). – М., 2008.
8. Партав Алавлӣ. Тафсири сад байти Ҳофиз. – Душанбе: МПТО “Панорама”, 1992. саҳ.38).
9. علی دهقان. هنرنمایی حافظ با اصطلاحات اقتصادی // فصلنامه زبان و ادب پارسی، شماره 47، بهار 1390. – ص. 160-129.
10. سید احسان واعظی. برخی از مفاهیم و مقولات اقتصادی در ادبیات کلاسیک فارسی- دری. (Санаи дарёфт 14.12.2023) <https://sapidadam.com/posts/adabi/5578>

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДӢ ДАР МЕРОСИ ПЕДАГОГӢ ВА АДАБИИ КЛАССИКОНИ ФОРСУ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур масъалаи истифодаи калимаву истилоҳоти иқтисодӣ дар осори педагогӣ ва адабии суханварони адабиёти классикии форсу тоҷик матраҳ гардидааст. Калимаву мафҳумҳои иқтисодӣ дар забони осори шоирону адибон, бо пайвандпазирӣ ва ҳамнишинӣ бо дигар вожагон барои ифодаи эҳсосоти ҳаяҷонҳои шоирона, нишон додани вазъи маишию иҷтимоӣ ва сиёсии замон худ бо истифода аз тобишҳои маъноӣ ва маҷозии онҳо дар таркибҳо бисёр зебо падидадор гаштаанд.

Муаллиф дар ин мақолаи худ истилоҳоти иқтисодиро ба чанд даста тақсим карда, вобаста ба ҳар кадоми онҳо аз осори классикон, аз қабилӣ Саъдӣ, Ҳофиз, Ҳоҷӣ, Иқбол ва дигарон намунаҳо овардааст. Бояд зикр кард, ки бо истифодаи истилоҳоти иқтисодӣ бозаргонӣ баён кардани андешаҳои тарбиявӣ, ки яке аз мавзӯҳои калидӣ маҳсуб меёбад, моҳирона анҷом дода шудааст.

Муаллиф дар мақода махсусан таъкид намудааст, ки корбурди вожаҳо ва истилоҳоти иқтисодӣ дар мероси педагогӣ ва адабии классикони форсу тоҷик, бо истифода аз саноеи бадеӣ, баҳусус санъатҳои маънавий мафҳуми маъноҳои тоза касб кардаанд.

Калидвожаҳо: осори педагогӣ ва адабӣ, иқтисод, тарбия, бозор, пул, мол, суд, зиён, дахл, харҷ, мис, тилло, лаъл.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ И ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ КЛАССИКОВ

В данной статье обсуждается вопрос использования экономических слов и терминов в педагогических и литературных произведениях носителей классической персидско-таджикской литературы. Экономические слова и понятия в языке произведений поэтов и

писателей, в их связи с другими словами для выражения поэтических эмоций, показывают социальную, политическую и экономическую ситуацию своего времени, используя свои смысловые и метафорические оттенки, очень красиво выступили в композиции.

В данной статье автор делит экономическую терминологию на несколько групп и приводит примеры из произведений классиков, таких как Саади, Хафиз, Хаджи, Икбал и других. Следует отметить, что выражение образовательных идей, которое считается одной из ключевых тем, умело осуществлено с использованием экономических и маркетинговых терминов.

В статье автор особо подчеркнул, что употребление экономических слов и терминов в педагогическом и литературном наследии персидско-таджикской классики, с использованием художественных искусств, особенно духовных, приобрело новые смыслы.

Ключевые слова: педагогические и литературные произведения, экономика, образование, рынок, деньги, товар, прибыль, вред, доход, расход, медь, золото, рубин.

USE OF ECONOMIC TERMS IN THE PEDAGOGICAL AND LITERARY HERITAGE OF THE PERSIAN-TAJIK CLASSICS

This article discusses the issue of using economic words and terms in pedagogical and literary works of speakers of classical Persian-Tajik literature. Economic words and concepts in the language of works of poets and writers, in their connection with other words to express poetic emotions, show the social, political and economic situation of their time, using their semantic and metaphorical shades, appeared very beautifully in the composition.

In this article, the author divides economic terminology into several groups and gives examples from the works of classics such as Saadi, Hafiz, Haji, Iqbal and others. It should be noted that the expression of educational ideas, which is considered one of the key themes, is skillfully carried out using economic and marketing terms.

In the article, the author especially emphasized that the use of economic words and terms in the pedagogical and literary heritage of the Persian-Tajik classics, with the use of artistic arts, especially spiritual ones, acquired new meanings.

Keywords: pedagogical and literary works, economics, education, market, money, goods, profit, harm, income, rahsod, copper, gold, ruby.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирова Саида Буриевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. **Телефон:** (+992)888795151. **E-mail:** devid9191@list.ru

Сведения об авторе: Собирова Саида Буриевна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзада, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. **Телефон:** (+992)888795151. **E-mail:** devid9191@list.ru

About the author: Sobirova Saida Burievna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the university-wide Department of pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992)888795151. **E-mail:** devid9191@list.ru

Сарчашмаи пайдоиши истилоҳи “шаҳрвандият” назари моро ба таърихи демократияи Юнони бостон ва шаклҳои гуногуни он ва инчунин ба ташаккули шаҳрполисҳо бурда мерасонад. Демократияи шаҳрполисҳо дар бораи рушди дарки шаҳрвандият ба мо маълумот медиҳад, ки дар шакли яке аз муҳимтарин нақуриҳои озод ва тарбияи эллинии фарқкунанда аз варварҳо ва ё ғуломӣ намудор мебошад.

Чӣ тавре ки қайд намудем, қадамҳои нахустини дарки муҳимияти ташаккули шаҳрвандӣ ба умқи бостон рафта мерасад, ки дар ин бора дар осори мутафаккирони Юнони қадим Сукрот, Афлотун, Перикл ва Арасту нишон дода шудааст. Дар замони империяи Рим ва замони Эҳё бошад ҷанбаҳои тарбияи шаҳрвандӣ дар навиштаҳои Марк Аврелий, Ситсерон, Сенека, Томас Кампанелла ва дигарон таҷассум ёфтааст.

Системаи маърифати шаҳрвандӣ омили муҳимтарини ташаккули шаҳрвандият мебошад. Бешубҳа, оила, васоити ахбори омма, гурӯҳҳои мақсаднок, ташкилотҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ, мақомоти идоракунии давлатӣ, институтҳои иҷтимоие мебошанд, ки ба самти арзишҳои шаҳрванд ва мавқеи он бетаъсир намеронанд. Аммо нақши муштараки маориф ва оила, дар ин самт, яке аз нуктаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарду ниҳоди номбаргардида асоси институтсионалӣ барои ташаккули шаҳрвандӣ боқӣ мемонад.

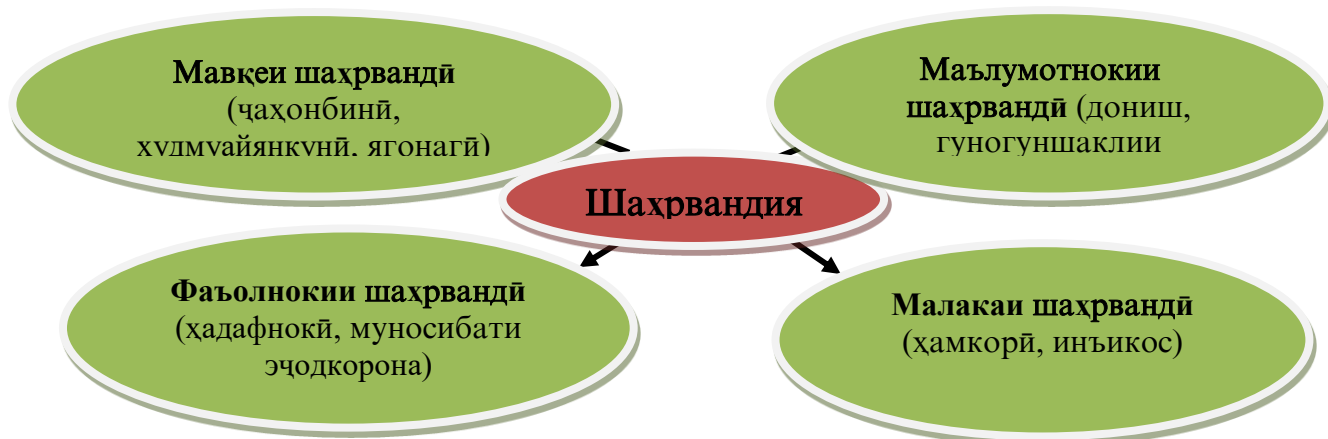
Ҳадафи рушди стратегияи иҷтимоии кишвари мо ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бунёди давлати ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Баланд бардоштани маърифати шаҳрвандӣ – ҳуқуқӣ дар алоқаманди барои ба даст овардани натиҷаҳои хуби рушди стратегияи иҷтимоӣ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бунёди давлати ҳуқуқӣ, махсусан мавқеи актуализиро касб менамояд. Зеро, дар ҳолати саводнокии пасти сиёсии интиҳобкунандагон, қафомонии маҳорат ва хоҳиши ғайилона ширкат наварзидан дар ҳаёти ҷомеа, бе инкишофи эҳсоси масъулият ба тақдирӣ кишвар, ҳама гуна андешаҳои дигаргунсозӣ дар сатҳи назариявӣ боқӣ монда, тағйиротҳои демократӣ рӯйи кор намеоянд. Дар алоқаманди бо ҳамин дар моддаи якуми қонун “Дар бораи маориф”, ки соли 1999 ба тасвиб расидааст ва муассисаҳои таълимии кишвар дар асоси он имрӯз фаъолият менамоянд, мақсади маориф ин гуна таҷассум ёфтааст: “Маориф – раванди бомароми таълиму тарбия ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлат, ки дар он соҳиби меъёри муайяни таҳсилот гардидани шаҳрвандро давлат муқаррар кардааст” [17] мебошад. Корҳои комплексӣ дар ин самт, фикр мекунам, асосҳои маърифати шаҳрвандиро ташкил менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари қабули “Консепсияи миллии маърифати шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз соли 2010, масъалаи маърифати шаҳрвандиро мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор додааст. Хусусан, дар Консепсия нақши маориф дар ташаккули маърифати шаҳрвандии аъзоёни ҷомеа, хеле дақиқ нишон дода шудааст. “Таҳсилот-воридшавии инсон ба олам, таҳсилот-дарки маънии зиндагии инсон, таҳсилот-худро шинохтани инсон, таҳсилот-роҳи ба даст овардани арзишҳои миллий” [6, с.13] – сабт гардидааст маънои таҳсилот дар Консепсия.

Боз дар “Консепсияи миллии маърифати шаҳрвандии Тоҷикистон” гуфта мешавад: “Татбиқи Консепсия сарфи назар аз синну сол, мансубияти қавмию миллий, ақида, мақоми ҷамъиятӣ ва тафовути дигари иҷтимоӣ ба ташаккули андеша ва хулқи (характери) миллий, шахсияти ватанпарасту дорои фарҳанги ғанӣ ва ахлоқи волои миллии инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, шароит фароҳам меоварад” [6, с.6].

Барои самаранок ба роҳ мондани маърифати шаҳрвандӣ моҳияти ҷиддиро донишҳои азхуднамудаи омӯзгор дар самти асосҳои назарияи иҷтимоишавӣ тавассути маърифати шаҳрвандӣ, шаклҳои асосӣ ва муосири муассисаҳои таълимии фаъолияти хонандагон, асосҳои демократия ва ҳуқуқҳои инсон, назарияи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқӣ, назарияи муосири демократикунории мактабҳо, раванди омӯзиш ва идоракунии мактаб,

ҳамкорию таълимӣ, асосҳои низоъшиносӣ, асосҳои методикаи ташаккули тафаккури интиқодӣ ва ғайра дар бар мегирад. Аз ҳамин нуқтаи назар метавон салоҳияти шахрвандии омӯзгорро бо схемаи зерин ишора намуд:

Ба сифати талаботи нав ба педагог пешниҳодҳои зерин ироа мегардад: ташаккул додани мавқеи фаъоли шахрвандии педагог; худмуайянқувии боарзиши шахсияти омӯзгор, ки асосанро арзишҳои гуногуншакл ва таҳаммулпазирӣ дар бар мегирад; ташаккулёбии демократии сабки фаъолияти педагог; рушди маърифати коммуникативии педагог [12, с. 26].

Нигоҳ накарда ба мавҷудияти ҷиддии ҳуқуқӣ барои рушди маърифати шахрвандӣ, қайд намудан зарур аст, ки дар таҳлили ин ибора то ба ҳол фаҳмиши умумӣ ба даст наомадааст ва ақидаи ягонаи кормандони дар ин самт фаъолиятдошта ба мушоҳида намерасанд. Проблемаи асосӣ муносибати вучуддоштаи фанҳои самти “ҷомеашиносӣ” ва дигар фанҳои мактабии самти иҷтимоӣ-сиёсӣ бо маърифати шахрвандӣ мебошад, ки ба дараҷаи зарурӣ дар системаи таҳсилоти муносири тоҷик ба назар намерасад. Чунин шакли муҳокима беназир буда наметавонад. Масалан, мутахассиси номвари амрикоӣ дар соҳаи педагогика Питер Марторелла дар китоби худ “Teaching Social Studies in Middle and Secondary Schools” (“Омӯзиши дарсҳои вобаста ба иҷтимоӣ дар мактабҳои миёнаи умумӣ”), дар асоси омӯзиши таҷрибаи гуногуни педагогӣ панҷ варианти фаҳмиши маърифати шахрвандиро пешниҳод намудааст:

- ✓ мувофиқшавии илм бо шароити педагогии мактаб;
- ✓ яқоя намудани илмҳои иҷтимоӣ барои рушди салоҳияти шахрвандӣ;
- ✓ системаи таҳсилот барои шахрванди ҷомеа бо мақсади минбаъдаи иҷтимоишавӣ;
- ✓ баҳамоии таҷриба ва дониш бо мақсади рушди шахрвандӣ;
- ✓ ташаккули нишонаи муҳимият, ки дар байнашон афзалияти бештар таҳаммулпазирӣ, эҳтиром ба дониши илмӣ ва нигарони ба рушди шахсият дорад.

Муҳаққиқи рус Воскресенская Н.М. се намунаи асосии маърифати шахрвандиро қайд менамояд: намунаҳои фанӣ, институтсионалӣ ва лоиҳавӣ.

Намунаи фанӣ раванди ташкили таълимро дар алоқаманди бо ҳадафҳои маърифати шахрвандӣ таҷассум менамояд ва хонандагонро водор месозад, ки дониш, маҳорат, малака, воситаи фаъолият, азхуднамудани тамоюли аҳамиятнок дар ҷаҳорҷӯбаи фанҳои алоҳидаи таълимии таҳсилоти мактабӣ – шахрвандшиносӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, иҷтимоъшиносӣ, таърих, адабиёт, иқтисодиёт ва ғайра ба даст оваранд.

Ба ҳар ҳол, барои амалӣ гардидани намунаи номбаргардида барқарор намудани алоқаи байни фанҳо ва мутобикати фаъолияти педагогии омӯзгорони ҳамаи фанҳои таълимӣ бо фаҳмиши ягонаи мақсадҳои умумии таҳсилот зарур ба шумор меравад.

Зери намунаи *институтсионалӣ* “кӯшиши назорати муштаракӣ омӯзгор ва хонанда дар раванди таҳсил, ҳамчун таъминкунандаи ташаккули зарурияти инсон дар ҷомеаи шахрвандӣ, яъне сифати махсуси салоҳияти иҷтимоӣ” [2, с.6] фаҳмида мешавад.

Дар чорчӯбаи ин намунаи фанни таълимии алоқаманд бо маърифати шаҳрвандӣ, танҳо на он қадар бузурги системаи умумӣ, ки ҳамчун раванди синфӣ-таълимӣ ва инчунин шакли таълим ва тарбияи беруназдарсиро дар бар мегирад.

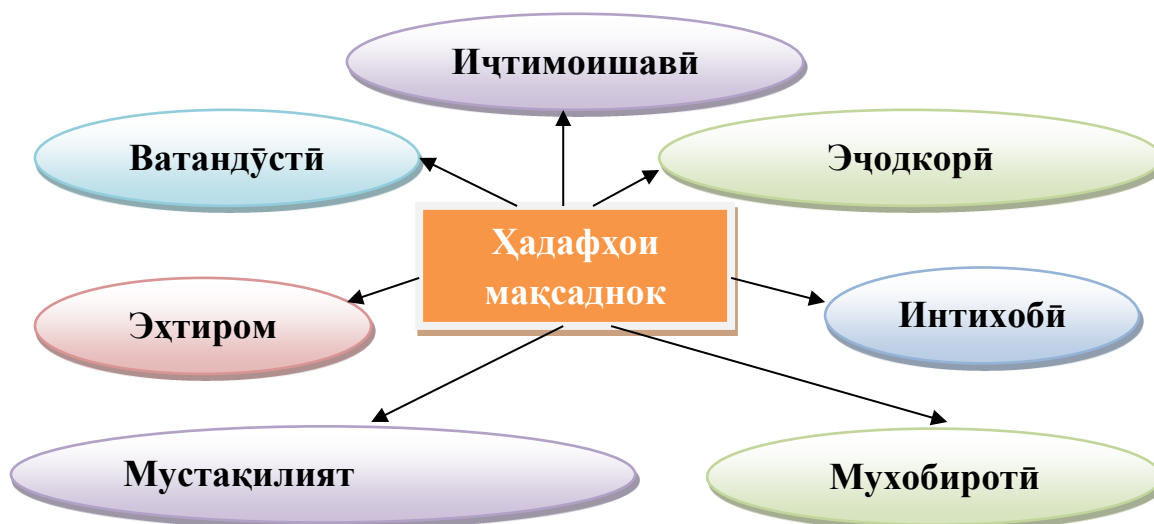
“Сифати маърифати шаҳрвандӣ – тасдиқ менамоянд тарафдорони ин намуна – интизорӣ аз раванди таҳсилот дар маҷмӯъ, вобаста ба натиҷанокии фаъолияти мактаб ҳамчун институти иҷтимоӣ” [14, с.6-7] мебошад. Ин намуна бо баҳодиҳии муҳаққиқон, барои татбиқи амалия мураккаб мебошад, зеро шумораи зиёди қисматҳои субъективӣ ва объективӣ, ягонагии системаи таълиму тарбия, ҳамчунин иттиҳодияҳои ғайрирасмиро дар худ дорад.

Намунаи лоиҳавӣ дар асоси ба ҳам мувофиқ намудани қорҳои таълимӣ ва тарбиявии амиқ тавассути омода ва амалӣ намудани лоиҳаҳои самти шаҳрвандӣ сохта шудааст. Тарафдорони фаъолияти лоиҳавӣ қайд менамоянд, ки “аломати мусбӣи технологияи ба нақшагирии иҷтимоӣ маҳдуд намудани он дар маҷмӯи машғулиятҳои ин ё он силсилаи шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ ба шумор меравад” [13, с.86]

Дар ин самт, инчунин роҳи дигар қоркард гардидааст, ки имконият медиҳад лоиҳакашӣ дар чорчӯбаи маводҳои таълимии амалкунанда ба роҳ монда шавад. Ҳадафи асосии фаъолияти лоиҳавӣ ба даст даровардани ҳолати иҷтимоии наврасон, салоҳияти эҷодкорӣ ва бароварда тавониستاني қарор аз ҷониби онҳо ба ҳисоб меравад.

Воридшавии лоиҳавӣ ба маърифати шаҳрвандӣ дар соҳаи омода намудани омӯзгорон дар роҳи бунёди фазои шаҳрвандӣ дар системаи таҳсилот воситаи лоиҳакашии муштаракӣ шаҳрванд бо ҷомеа ва давлат фаҳмида мешавад. Шартан альон ҷудой андохтан баъни лоиҳаҳои таълимӣ ва иҷтимоӣ кифоя аст. Лоиҳаҳои таълимӣ дар ҳаҷми калон дониш ва малакаи муайянро дар самти фан ғанӣ намояд, лоиҳаҳои иҷтимоӣ ба таҷрибаи ҳақиқӣ, “иштирок дар ҳаёти ҷомеа тавассути қарори амалӣ доир ба проблемаҳои воқеии иҷтимоӣ” ба амал меояд.

Қор қардан аз болои фаҳмиши “маърифати шаҳрвандӣ”, дар маҷмӯъ, ҷунин хусусияти ҳоси муайянкунандаи мафҳуми маърифати шаҳрвандиро ба таври зерин пешниҳод намудан мумкин аст: “маърифати шаҳрвандӣ – таъсиррасонандаи мақсадноки педагогӣ ба ҳудушносии мактаббачагон бо роҳи додани системаи муайяни донишҳо, рушди эҳсоси муҳаббат ба Ватан, ҳавасмандӣ ба таърихи мардуми ҳуд, қонунҳои давлат, тарбияи ҳиссиёти масъулият ба амалҳои ҳуд ва тақдири кишвар мебошад”. Қайд намудан зарур аст, ки шаҳрванд бояд донишҳоро (доир ба ҳуқуқи инсон, давлат, интиҳобот ва ғайра) аз ҳуд намояд, қобилияти тавонистан (афкори танқидӣ, таҳлил намудани ҳолати сиёсӣ, ҳамқорӣ намудан бо дигар одамон ва ғайра), арзиш гузошта тавонистан (эҳтироми ҳуқуқҳои одамон, таҳаммулпазирӣ, мусолиҳақорӣ ва ғайра), инчунин ҳавсалаи иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва қобил будан ба фаъолияти шаҳрвандӣ (фаъолнокии шаҳрвандӣ) дошта бошад. Андешаҳои болозикрро метавон ба шакли ҷунин схема қорбасти намуд:

Муҳаққиқони саршиноси рус Н.М. Воскресенская ва И.Д. Фрумин чаҳор қисмати фароғири мафҳуми “шаҳрвандият”-ро махсус қайд намудаанд:

- ба амал баровардани ҳуқуқ ва озодиҳои худ, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои дигар шаҳрвандон ҳалал нарасонад;
- қобилияти гуфтор доштан бо сохтори ҳокимият, бо шаҳрвандони дигар ва муттаҳидӣ бо онҳо;
- ҷавобгарӣ ба амалҳо ва интиҳоби худ, эҳсоси масъулияти ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар назди ҷомеа ва давлат;
- муносибати интиқодӣ ба ҳақиқати иҷтимоӣ, амал ва назари нек доштан ба азнавсозӣ [14, с.1].

Бо дарназардошти андешаҳои боло, доир ба амалӣ намудани Консепсияи маърифати шаҳрвандӣ пешниҳод менамоем, ки:

- 1) бо мақсади сифатнок амалӣ намудани лоиҳаи дарки маърифати шаҳрвандӣ дар ҷомеа, тақмили ихтисос ва бозомӯзии мутахассисони роҳбарикунанда ва педагогӣ дар марказҳои тақмили ихтисос ба роҳ монда шавад.
- 2) дар алоҳидагӣ барои роҳандозии босамари маърифати шаҳрвандӣ, диққати асосии омӯзгорон ба соҳаҳои: асосҳои демократия ва ҳуқуқи инсон, назарияи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд, асосҳои назарияи иҷтимоишавӣ тавассути маърифати шаҳрвандӣ, шаклҳои асосии муносири фаъолияти таълимии хонандагон, назарияи муносири демократикунонии мактаб, раванди таълим ва идоракунии мактаб, ҳамкориҳои таълимӣ, асосҳои эҷодии коммуникатсионӣ, асосҳои низоъшиносӣ, асосҳои ташаккули методикаи андешаи танқидӣ ва ғайра ба роҳ монда шавад.
- 3) ба сифати талабот ба педагог хислатҳои зеринро ба роҳ мондан, фикр мекунам, аз манфиат ҳолӣ набояд бошад: ташаккули мавқеи фаъоли шахсии педагог, худмуайянкунии арзишнокии шахсияти муаллим, ки асосанро таҳаммулпазирӣ ва гуногунандешӣ ӯ ташкил мекунад, ба роҳ мондани услуби фаъолияти демократии педагогӣ, рушди фарҳанги коммуникативии педагог.

Муқаррир: Қайюмов А.Ҷ., н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Абрамян Т.М. Подготовка будущих учителей к гражданскому воспитанию подростков: дис. ... канд. пед. наук / Т.М. Абрамян. – М., 1991. – 185 с.
2. Бутенко А.В. Критическое мышление [Текст] : метод, теория, практика : учебно-методическое пособие / А. В. Бутенко, Е. А. Ходос. – М.: МИРОС, 2002. - С. 6

3. Воскресенская Н.М., Иоффе А.Н., Рэй Д., Сиарс А., Хьюз Э. Дух демократии: пособие для преп. школ, проф. и доп. образования, классных руководителей и организаторов воспитательной работы / Н.М. Воскресенская и др. - М., 2003. - 172с.
4. Гражданское образование в информационный век: сборник материалов конференции. - Красноярск, 1999. - 81 с.
5. Дьюи Дж. Демократия и образование / Дж. Дьюи. - М.: Педагогика-Пресс, 2000. -384 с.
6. Зиёзода Т.Н., Кунтувдий Н.А. Концепсияи миллии маърифати шаҳрвандии Тоҷикистон. - Душанбе, “Ирфон”, 2010. - 38 с.
7. Зиёев Т.Н., Кунтувдий Н.А., Шаснович И.В., Ниязова Л. Введение в курс гражданского образования. - Душанбе, “Ирфон”, 2009. -384 с.
8. Зиёзода Т.Н., Кунтувдий Н.А., Чононов С., Каримова И., Бобосодиқова Г., Чумаев Б. Концепсияи маърифати шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 120 с.
9. Зиёзода Т.Н., Кунтувдий Н.А. Теоретические проблемы стратегии развития гражданского образования в республике Таджикистан. - Душанбе, “Ирфон”, 2008. - 288 с.
10. Зиёзода Т.Н., Кунтувдий Н.А. Маърифати шаҳрвандӣ: барнома ва асосҳои методологии таълиқи он. - Душанбе, “Ирфон”, 2008. -156 с.
11. Зиёзода Т.Н., Давронов Х., Чумаев Б. Асосҳои илмии тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар таълими таърихи кишвар. - Душанбе, “Паёми ошно”, 2004. - 208 с.
12. О развитии гражданского образования в России. Преподавание истории и обществознания в школе. -2003. -№8. -26 с.
13. Пахомов В.П. Гражданское образование в России: новые подходы и региональный опыт: из опыта работы / В. П. Пахомов // Гражданское образование в российской школе / сост. Т.И. Тюляева. - М., 2003. - С. 86.
14. Пособие по гражданскому образованию. Для педагогов и работников образования / Сборник материалов под эгидой Совета Европы. Под ред. Н. Воскресенской, И. Фрумина. - М., 2000.
15. Тубельский А.Н. Правовое пространство школы [Текст] : учеб.-метод. пособие / А.Н. Тубельский. - М. : МИРОС, 2002. - С. 6-7.
16. Фрумин И.Д. Введение в теорию и практику демократического образования / И.Д. Фрумин. - Красноярск: Общество «Знание», 1998. - 240 с.
17. <http://maorif.khujand.tj/index.php?option=com>

МАҶҲУМИ МАЪРИФАТИ ШАҲРВАНДӢ ВА ТАЛАБОТ БА ТАЙЁРИИ ОМУӢЗГОР

Мақола масъалаи маърифати шаҳрвандӣ, концепсияи маърифати шаҳрвандӣ, шаҳрвандият ва таърихи пайдоиши шаҳрвандиятро фаро гирифта, зарурияти тарбияи шаҳрвандиро дар замони муосир бармалло месозад.

Муаллифи мақола афкори олимони соҳаро дар масъалаи фаҳмиши маърифати шаҳрвандӣ ба шакли муқоиса нишон дода, андешаи худро мушаххасан баён намудааст.

Ба андешаи муаллиф, барои дарк намудани моҳияти “маърифати шаҳрвандӣ” чунин хусусияти ҳосилтасвирӣ ин маҷҳумро бояд пешниҳод намуд: “маърифати шаҳрвандӣ – таъсиррасонандаи мақсадноки педагогӣ ба худшиносии мактаббачагон бо роҳи додани системаи муайяни донишҳо, рушди эҳсоси муҳаббат ба Ватан, ҳавасмандӣ ба таърихи мардуми худ, қонунҳои давлат, тарбияи ҳисси масъулиятшиносӣ ба амалҳои худ ва тақдирӣ кишвар мебошад”.

Илова бар ин, муаллифи мақола қўшиш намудааст, ки таъсири тарбияи шаҳрвандӣ ва маърифати шаҳрвандиро дар омода намудани омӯзгорони оянда нишон диҳад ва дар фароварди мақолаи худ дар роҳи амалӣ намудани Концепсияи маърифати шаҳрвандӣ тавсияҳои ҷолиб пешниҳод намудааст.

Важҳои калидӣ: шаҳрвандият, концепсия, педагог, ҷомеашиносӣ, лоиҳа, таҳсилот, маориф, Юнон, демократия, шаҳрполис, тарбия, иҷтимоӣ, коммуникативӣ.

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ

В статье освещаются вопросы гражданского воспитания, понятия гражданского воспитания, гражданства и истории возникновения гражданства, а также раскрывается необходимость гражданского воспитания в современную эпоху.

Автор статьи в форме сравнения изложил мнения ученых в данной области и высказал свое мнение конкретно.

По мнению автора, для понимания сущности «гражданского воспитания» необходимо представить следующие особенности рекомендации этого понятия: «гражданское воспитание – это целенаправленное педагогическое воздействие на самосознание школьников» путем предоставления определенной системы знаний, развития чувства любви к Родине, мотивации к истории своего народа, законов государства, воспитания чувства ответственности за свои действия и судьбу страны».

Помимо этого, автор статьи попытался показать влияние гражданского образования и гражданского воспитания на подготовку будущих учителей и представил интересные рекомендации по путям реализации концепции гражданского образования.

Ключевые слова: гражданство, концепция, педагог, социология, проект, образование, просвещение, Греция, демократия, городская полиция, воспитание, социальное, коммуникативное.

THE CONCEPT OF CIVIC EDUCATION AND REQUIREMENTS FOR TEACHER TRAINING

The article covers issues of civic education, the concept of civic education, citizenship and the history of citizenship, and also reveals the need for civic education in the modern era.

The author of the article, in the form of a comparison, presented the opinions of scientists in this field and expressed his opinion specifically.

According to the author, to understand the essence of “civic education” it is necessary to present the following features of the recommendation of this concept: “civic education is a targeted pedagogical influence on the self-awareness of schoolchildren.” by providing a certain system of knowledge, developing a sense of love for the Motherland, motivation for the history of one’s people, the laws of the state, and instilling a sense of responsibility for one’s actions and the fate of the country.”

In addition, the author of the article tried to show the influence of civic education and civic education on the training of future teachers and presented interesting recommendations on ways to implement the concept of civic education.

Keywords: citizenship, concept, teacher, sociology, project, education, education, Greece, democracy, city police, education, social, communicative.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Муҳсин Ғаффорович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика. Нишони: 734019, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 003333880. E-mail charifov63@inbox.ru

Сведения об авторе: Шарифов Муҳсин Ғаффорович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: (+992) 003333880. E-mail charifov63@inbox.ru

Information about the author: Sharifov Mukhsin Gafforovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of Pedagogy. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel: (+992) 003333880. E-mail sharifov63@inbox.ru

ТДУ: 39(575.3)

ТАЪСИСЁБИИ АВВАЛИН МАКОТИБИ ОМЎЗИШӢ ВА ИЛМИИ БАДАХШОН ДАР ОХИРИ АСРҲОИ МИЁНА ВА ТАҲИЯИ НАХУСТИН ДАСТУРҲОИ ТАЪЛИМӢ

Муллоҷонов С., Мамадшерзодиев У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.И. Искандарови АМИТ

Чуноне ки аз осори муаррихон ва адабиётшиносони муосири тоҷик ва рус маълум мегардад, ҳар яки онҳо доир ба арзи вучуд қардани мактабҳо ва мадрасаҳо дар Бадахшон то соли 1917 андешаҳои гуногун иброз доштаанд. Бархе аз онҳо собит мекунаанд, ки мактаб ва илм дар Бадахшон то замони давлати Шуравӣ вучуд надошта, он аз солҳои 20-уми қарни бист ба вучуд омадааст. Гурӯҳи дигари олимон, баръакс, исбот мекунаанд, ки дар асрҳои гузашта дар Помир мактабҳо ва мадорис вучуд доштанд ва теъдоди муайяни муҳассилин дар онҳо тарбия ёфта, ба мардум хидмат мекарданд.

Муаррих Давидов А.С. бо ақидаҳои забоншинос Л. Ф. Моногарова баҳс намуда, ба хулосае омадааст, ки Л.Ф. Моногарова аҳамияти аввалиндараҷа доштани забони форсиро дар Бадахшон нодида мегирад ва қўшиш мекунад забонҳои помириро, ки онҳо забонҳои шифоҳии мардум махсуб мешаванд ва танҳо дар миёни соҳибони ин забонҳо истифода мешаванд, дар ҷойи аввал мегузорад. Л. Моногарова бо ин ақида исбот қарданӣ мешавад, ки ғўё то инқилоби октябр дар Помир мактабҳо вучуд надоштаанд. А.С. Давидов ин фикрҳои Л.Ф. Моногароваро ботил ҳисобида, менависад, ки ин ақидаҳо дорои аҳамияти аввалиндараҷа доштани забони форсӣ дар Бадахшон ва вучуд доштани мактабҳоро дар ин минтақа зерӣ шубҳа мегузорад. Бо ин исбот қарданӣ мешавад (Л.Ф. Моногарова - У.М.), ки ғўё то барқарор шудани ҳокимияти Шуравӣ дар Помири Ғарбӣ «мактаб вучуд надоштааст». Вале ин чунин нест. Дар Қўҳистони Бадахшон мактабҳои мазҳабӣ (макотиб), арзи вучуд мекарданд, ки дар онҳо таълим ба забони форсӣ сурат мегирифт. Доир ба мактабҳои Қўҳистони Бадахшон муҳаққиқони зиёд навишта буданд, ба мисли С.П. Ванновский, Б.В. Станкевич, А. Сребренников ва дигарон. Аз ҷумла, А. Сребренников менависад: «Одамони бодавлат фарзандони худро байни 3-12 сола ба мактаб меоданд, ки дар он ҷо ба онҳо хондан ва навиштанро ёд меоданд. Дараҷаи баланди таҳсил омӯзиш ва тафсири Қуръон махсуб мешуд, ки он танҳо бо раҳбарии яке аз пирон гузаронида мешуданд... Дар Шугнон саводнокӣ хеле кам рушд ёфта буд, барои мисол дар тамоми ҳудуди Шохдара фақат як мактаб фаъолият мекард, ки дар он ҷо 8 писарбача ва 4 духтар таҳсил мекарданд» [6, с. 49-50].

Ҳамчунин, А.С. Давидов собит мекунад, ки то соли 1917 дар Помир натавон мактабҳои хусусӣ вучуд доштаанд, балки аз ҷаҳол будани як мадраса низ иттилоъ медиҳад. Масалан, ӯ менависад: «Ҳабаре мавҷуд аст, ки дар Бадахшони Қўҳӣ мадраса-муассисаи олии динӣ низ вучуд доштааст. А. И. Болдирев дар соли 1935 ба ин вилоят ташриф оварда, менависад: «...мувофиқи ҳикояти Муҳаммад Азим сокини деҳаи Сист, 41 сола, маълумоти дусоларо дар мадрасаи Дорумадори Ғорони Боло гирифтааст ва ба омӯзиши таърихи қалъаи Сист шуғл дорад» [6, с. 50].

А. С. Давидов андешаҳои худро идома дода, зикр мекунад, ки ғайр аз мактабҳо ба мисли ноҳияҳои дигари Осиёи Миёна шогирдон дар хонаҳо савод меомӯхтанд. Шахсони босавод ба фарзандони худ ва фарзандони хешону ҳамсояҳо таълим меоданд. Доир ба ин масъала як қатор муҳаққиқон навишта буданд. Яке аз онҳо шарқшинос А.Е. Бертелс аст, ки менависад: «Тасаввурот паҳн шудааст, ки то инқилоб ғоизӣ шахсони саводнок дар миёни аҳолии Помир ғавқуллода паст буд ва дастрас шудани дастанависҳо аз ҷониби И.И.Зарубин ва А.А. Семёнов барои ин маконҳо рӯйдодӣ нодир махсуб мешуданд, ки онҳо ба руҳониёни калон тааллуқ доштанд. Вучуд доштани дастанависҳои зиёд дар китобхонаҳои хусусии

колхозчиён гурӯҳи эъзозии соли 1959-ро муътақид сохт, ки вазъият дар ин минтақа дигар аст. Дар ҳақиқат, чуноне ки калонсолони маҳаллӣ иттилоъ медиҳанд, то пойдории Ҳокимияти Шуравӣ дар Помир, ҳатто, шабакаи сустарини мактабҳои асриёнагӣ ба мисли ноҳияҳои дигари Аморти Бухоро вучуд надоштанд. Шахсони босавод - куҳансолон (донандагони хуби адабиёти классикӣ) нақл мекунанд, ки онҳо маълумотро ба таври хусусӣ аз ҳамсоёҳо гирифтаанд, ки ин дониш ба онҳо аз бобоёну падарон мерос мондааст, ё ин ки аз шахсоне, ки онҳо дар Бухоро, Афғонистон ё Ҳиндустон таҳсил намудаанд. Ба назар мерасад, ки дар он давра теъдоди шахсони босавод кофӣ буданд.

Ҳамин тавр, далелҳо собит мекунанд, ки то инқилоб саводноқӣ дар Бадахшони Кӯҳӣ барои он давра хеле баланд буд ва забони ягонаи омӯхтан ва навиштан тоҷикӣ буд» [6, с. 50-51].

Академик Б.И.Искандаров доир ба вазъи саводнокии мардуми Помир то пирӯзии ҳокимияти Шуравӣ сухан ронда, менависад: «То барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ аҳолии Помир тамоман бесавод буданд. Сокинони Помири Ғарбӣ аз фиристодани фарзандони худ барои таҳсил ба Бухоро, ки то инқилоб он маркази динӣ ва омӯзишӣ тамоми Осиёи Миёна махсуб мешуд, худдорӣ мекарданд. Ба фикрам ин дар баробари дурдаст будан сабаби дигар низ дошта буд - мушкilotи мазҳабӣ. Аҳолии Аморти Бухоро пайрави мазҳаби сунний ислом буданд, вале дар Помири Ғарбӣ аксари аҳоли пайрави исмоилияи шоҳаи фирқай шиай исломӣ ба ҳисоб мерафтанд.

То ифтитоҳи мактабҳои Шуравӣ дар минтақа дар деҳоти ҷудогона метавон мактабҳои ба тарзи куҳна, ки дар онҳо шахсони босавод аз ҳисоби сокинони деҳот, маъмулан муллоҳо дарс медоданд. Чунин мактабҳо 9-10 шогирд доштанд, ки ҳамаашон писарбача буданд. Духтарҳо фақат дар хона таҳсил мекарданд. Дар он давра фақат фарзандони шахсони сарватманд имкони таҳсил кардан доштанд. Ба ғайр аз ин, дар он ҷо таҳсил фақат дар фасли зимистон оғоз мешуд, вале дар мавсими тобистон бо оғоз шудани корҳои саҳроӣ тамоми таҳсилот қатъ мегардид. Дар ин мактабҳо, асосан, алифбо ва панду ҳикматҳо аз Қуръон ва адабиёти форсу тоҷик ёд дода мешуд. Худи муаллимон дониши кофӣ надоштанд» [9, с.13].

Муҳаққиқон Т.В.Каширина ва Д. Давлатёров сабаби ин ақибмонии мардуми Помиро дар суи будани тараққиёти иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақа ва зери зулми ҳокимон қарор доштани мардуми одӣ меҳисобанд: «Қариб ҳамаи аҳолии ғайри руси Осиёи Миёна дар лаҳзаи ба вучуд омадани Инқилоби октябр бесавод буданд. Ин натиҷаи рӯйдоди таърихӣ ақибмондагии ин мардум дар масъалаи рушди иқтисодиёт, фарҳанг ва сиёсати истисморгароёнаи ҳукумати подшоҳӣ буд. Теъдоди мактабҳо дар ин ноҳияҳо нисбат ба навоҳии марказии Россия даҳҳо маротиба кам буданд» [10, с. 242].

Вале новобаста аз он, ки то инқилоб ҳаёти иқтисодӣ ва маънавии мардуми Помир ба сабаби нобасомониҳои вазъи сиёсӣ кам рушд карда буд, сокинони ин минтақа мувофиқи иқтисоди худ илмҳои мухталифро дар Помир инкишоф дода, донишмандонро ба воя расонида буданд. Онҳо ҳамеша орзу мекарданд, ки фарзандонашон босавод бошанд ва бо ин ният онҳоро ба назди мулло ба мактаби хусусӣ медоданд. Ҳамчунин, баъзеҳо ба фарзандонашон дар шароити хона дарс медоданд. Академик Б.И. Искандаров дар ин бора чунин навиштаанд: «Тавре, аллакай, гуфта будам, баъзеҳо аз сокинони маҳаллӣ ҳудашон ба фарзандони худ савод меомӯхтанд. Дар хотир дорам, ки читавр яке аз сокинони деҳа барои фарзандони худ дарси навбатиро мегузарониданд. Кӯдакон бо овози баланд алифбои куҳнаро мехонданд ва ман дар болои бом нишаста, онҳоро бо диққат гӯш мекардам. Ин чанд рӯз давом кард. Рӯзе муаллим санҷид, ки шогирдон то чӣ андоза дарсро аз худ намуда буданд, вале онҳо чизро ба хотир оварда натавонистанд. Ман аз болои бом овоз баровардам: «Ман барои шумо дарсатонро такрор мекунам! Муаллим розӣ шуд, ман такрор кардам, вале ростӣ гап бо хатоҳо. Зеро дар он давра ман бесавод будам, вале ҳама чизро ба таври механикӣ ҳифз мекардам. Вале муаллим бо ин қадар ҳам дар ҳайрат афтод.

Ман муболиға намекунам, вале фикр дар бораи гирифтани маълумот аз синни хурдсолӣ дар дил мепарваридам. Аммо то замоне, ки дар деҳаи мо мактаби ибтидоӣ кушода намешуд, ман дар бораи таҳсил кардан орзу намекардам. Зеро дар мактабе, ки дар он

фарзандони шахсони сарватманд таҳсил мекарданд, барои кӯдакони аз оилаҳои камбағал мушкил буд, ки ба он дохил шаванд» [9, с. 14].

Муаррих А. Набиев менависад, ки то соли 1917 на амири Бухоро ва на ҳукумати подшоҳии Россия барои инкишоф додани маданияти мардуми Помир ягон чораҷӯӣ накарда буданд. Дар давоми чоряк аср, ки Помир дар ҳайати ҳукумати подшоҳии Россия буд, дар ин вақт тамоми мардум бесавод буданд. А. Набиев доир ба мактабҳои тоинкилобии Помир ишора намуда менависад: «Дар мактабҳои камшумори хусусӣ, ки халифаю муллоҳо дарс медоданд, талабагон, асосан, хондани китобҳои диниро ёд мегирифтанд» [13, с. 19].

Қурбон Аламшоев вазъи саводнокии мардуми Помиро то пойдории ҳукумати Шуравӣ таҳқиқ намуда, ба хулосае омаданд, ки то таъсисёбии ҳукумати Шуравӣ 95 ғоизи мардуми Бадахшон бесавод буданд ва дар мактабҳо шогирдон фақат таълими динӣ мегирифтанд: «Камбуди макотиб ва нарасидани афроди саводнок бузургтарин мушкилоти сартосарии Помир дар охири асри XIX ва аввали асри XX буд. Тавре таърихшигори менигоранд, 95 дар сади сокинони Бадахшон бесавод будаанд ва ин бесаводӣ, албатта, ба сифати ҳаёти онҳо таъсири сахти манфӣ мерасонд. То ин вақт одамони шавқманд саводно танҳо аз охонҳо ва муллоҳо ёд гирифта метавонистанд. Ин савод, албатта, сатҳӣ ва сирф динӣ буд ва асосан хондану навиштан ва аз худ кардани рукҳои асосии диниро талқин мекарду халос. Ва охонҳо ҳам танҳо дар фасли зимистон, яъне дар замони фароғат аз киштукор ба шавқмандон таълим медоданд» [2, с. 69].

Муҳаққиқи дигар Абусаид Шохуморов низ ба вазъи саводомӯзии мардуми Бадахшон дар асрҳои гузашта, ишора намуда, иброз доштанд, ки бархе аз донишмандон ба сабаби нодорӣ имкон пайдо накарданд, ки дар мадрасаҳои кишварҳои ҳамсоя таҳсил кунанд. Яке аз чунин донишмандони Бадахшон ғазалсарои машҳури нимаи дувуми қарни XVIII ва нимаи якуми асри XIX Сайид Ҷаъфар ибни Сайид Шохтемур ба ҳисоб меравад ва ӯ саводно дар назди падараш омӯхтааст. Абусаид Шохуморов дар ин бора менависад: «Тамоми умри худро ӯ (Сайид Ҷаъфар ибни сайид Шохтемур – У.М.) дар зодгоҳаш гузаронидааст. Таҳсили илмо низ дар ҳамон ҷо дар назди падараш фаро гирифта буд. Чун дар тули беш аз навад соли умри худ шоир ба шахре сафар накарда буд, бинобар ин таҳсили оӣ дар мадраса барояш муяссар нашуд. Аз ин сабаб аст, ки дар «Девон»-аш баъзан иштибоҳоти сарфу наҳв, вазну қофия, истифодаи калимоту иборот дучор меоянд. Ин ҳолро худӣ шоир дар яке аз рубоӣҳои охиринаш эътироф намуда, аз хонандагонаш хоксоруна узр хостааст:

Ин ғуфтани шеър дар китоб охир шуд,
Ин назми ғалат ба изтироб охир шуд.
Аз фаҳму хирад пиёдаам, айб магир,
Ин нусха ғалат ба ёдгор охир шуд».

Барои рафъи ин гуна навоқиси имлоии шоир, бино ба қавли худаш, ба шахси форсизабоне мурочиат карда будааст, вале вай, тавре ки аз ҳолати нусхаи мавҷудаи «Девон» бармеояд, ин хоҳиши Сайид Ҷаъфарро иҷро накардааст, зеро дар ин сурат бояд нусхаи дувуми китоб ба шакли тасҳеҳшуда тадвин мегардид» [15, с. 3].

Адабиётшинос Лоло Давлатбеков доир ба саводомӯзии Сайид Ҷаъфар ишора намуда, навиштаанд: «Вочиби зикр аст, ки дар мулкҳои Рӯшону Шугнон дар ягон маъҳази адабию таърихӣ аз хусуси мавҷудияти мадрасаҳо маълумот нест. Омӯхтани хату савод ва илму дониш дар мулкҳои зикршуда дар хонаводаҳо чун мероси бобой аз насл ба насл идома доштааст. Яъне хонаводае, ки ба касби ҷӯбтарошӣ машғул буданд, ҳунарашонро ба ворисони худ меомӯзонданд. Хатту савод ва илм низ дар инҳисори як гурӯҳи иҷтимоӣ буд ва аз доираи авлоди онҳо берун намерафт. Сайид Ҷаъфар баъд аз он, ки соҳиби хату савод гардид, ба омӯзиши Қуръон ва таъриху фалсафаи дину мазҳаб машғул шудааст.

Дар бораи маълумоти қофии диниву адабӣ ва мазҳабии Ҷаъфар худӣ девони ӯ низ ғувоҳи хубе шуда метавонад. Зеро, вақте ки девони шоирро мутолиа менамоем, мебинем, ки ӯ дар муҳити хонаводагӣ аз Қуръону ҳадис, улуми шаръӣ ва осори шоирони гузаштаи форсу тоҷик хеле хуб огоҳ будааст» [5, с.46].

Тавре аз иттилооти сарчашмаҳои таърихӣ ва осори пажухандагон собит мегардад, аввалин донишманде, ки дар Бадахшон илмҳои мухталифи замонро поягузорӣ намуд ва макотиби омӯзиширо ифтитоҳ намуданд, пири исмоилиёни Бадахшон Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ махсуб мешавад. Аз асарҳои фалсафӣ ва адабии ин мутафаккири тоҷик маълум мегардад, ки ӯ касби илму ҳикматро дар ҳаёти ҳар инсон муҳим мешумурд ва шахси донишмандро инсонӣ ба камолрасида меҳисобид. Профессор Нозир Арабзода андешаҳои фалсафии Носири Хусравро мавриди таҳқиқ қарор дода, навиштааст: «Чунонки мебинем, Носири Хусрав маърифатро (касби илму дониш - У.М.) мақсади асосии ҳаёти инсон пиндошта, дар охир онро ба маромномаи дин (дар охират ёфтани саодати ҳақиқӣ тобеъ гардонидаст). Дар ин ҷо чанд нуктаи асосии назарияи маърифати Носири Хусрав ифода гардидааст, ки барои тавзеҳи дурусти моҳият ва тамоюли ҷаҳонбинияш муҳим мебошад. Аввалан, ӯ бепоёнии роҳи маърифатро эътироф мекунад, сониян иқрор мешавад, ки маърифати олам на амри якбораю фавқуллода, балки тадриҷию пайдарҳам аст. Аз ин лиҳоз одам ҳамеша машғули омӯзиш буда, дар ин роҳ ҳаргиз осоиш намеёбад» [3, с. 121-122].

Ҳаким Носири Хусрав дар ибтидо дар зодгоҳаш Қубодиён таҳсили илм намуд ва мувофиқи маълумоти асари «Оташкадаи озар»-и Лутфалибек Озари Бегдилӣ ва «Саргузаштномаҳои Носири Хусрав»-и дар Бадахшон мавҷуд буда, ӯ ҳанӯз пеш аз сафари ҳафтсолаи худ аксари илмҳои замонашро азбар намуда буд. Муаллиф Лутфалибек дар асари худ фаслро бо унвони «Аҳволоти Ҳаким Носири Хусрав раҳматуллоҳи алайҳи» ба зиндагиномаи Ҳаким Носири Хусрав ихтисос дода, доир ба усули таълими замони ин донишманд ва кадом илмҳоро ин мутафаккир дар зодгоҳаш омӯхта буд ёдовар мешавад. Мувофиқи иттилои ин таъкири Ҳаким Носири Хусрав дар хурдсолияш китобҳои осмонӣ Таврот, Забур, Инҷил ва Қуръонро мутолиа кард. Ҳамчунин, илмҳои дигари замонаш ба мисли лугат, сарфу наҳв, арӯз ва қофия, тиб, нучум, ҳайат, рамл, фикҳ, тафсири Қуръон, ахбори носих ва мансух аз бар намуда, бо осори файласуфони ҷонӣ ва ҳиндӣ низ ошноӣ пайдо намудааст [11, с. 655-656]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Носири Хусрав дар баробари дониш омӯхтан, пайравонашро низ ба илмҳои замон ошно мекард. Ӯ китобҳоеро таълиф намуда, дар миёни муридонаш пахш мекард. Масалан, дар яке аз шеърҳои худ дар ин бора ишора мекунад:

Ҳар сол яке китоби даъват

Б-атрофи ҷаҳон ҳамефиристам.

Ҳаким Носири Хусрав ҳангоми ҷонро ба Ҳақ таслим кардан ба бародари худ Абусаид чунин васият карда буд, ки Лутфалибек онро дар китобаш ба ин тариқ овардааст: «Ва чун маро дар ҳок дафн кунӣ, он китоби маро, ки дар илми ҷонист бо китоби дигари ман, ки дар сеҳриёти мулҳидия аст бисӯз, агарчӣ машҳур шудааст. Ва «Қонуни аъзам»-ро наздики писари амми ман ба ҳадя фирист ва китоби дигари ман, ки «Зод-ул-мусофирин» ном дорад, ба наздики малик сайид-ал-ҳукамо Алӣ ибни Асад Ал-Алавӣ фирист ва китоби дигари маро, ки дар фикҳ аст ва «Дастури аъзам» ном дорад ба фақеҳ Насруллоҳ қозии Бадахшон бидеҳ ва китоби ашъори маро ба Ҷаҳоншоҳ ибни Геви Юмгонӣ соҳиби хутбаи шиъа бидеҳ ва боқиро мавқуф барои худ бикун ва он чӣ хоҳӣ бидеҳ ба ҳар кӣ хоҳӣ» [11, с. 664].

Мувофиқи иттилои сокини н. Шуғнон М. Шозодамамадов, чун дар замони Носири Хусрав дар Бадахшон макотиб ва мадорис вучуд надоштанд, аксари мардум таҳсилкарда набуданд. Дар натиҷа на ҳамаи мардум маънии асарҳои фалсафӣ аз ҷумла осори Носири Хусравро дарк мекарданд. Махсусан, дар он асрҳо сокинони соҳили ростии Бадахшон дорои саводи кофӣ набуданд. Ба ин хотир Носири Хусрав китобҳои худро ба ду гурӯҳ ҷудо кард: китобҳои, ки даркашон саҳл ва осон аст ва китобҳои, ки ба ҳикмату фалсафа бахшида шудаанд ва на ҳар кас қодир аст онҳоро дарк кунад. Носири Хусрав савияи дониши сокинони соҳили ростии Омуро санҷида, барои онҳо осори осонфаҳми худро ба мисли «Девони ашъори кӯхистонӣ»-и Носири Хусрав, «Шаш фасл ё рушноинома», «Саодатнома» ва «Рӯшноинома»-ро тавсия медиҳад. Ва китобҳои душворфаҳми худро, ба мисли «Зод-ул-мусофирин», «Хон-ул-ихвон», «Кушоиш ва раҳоиш»-ро барои муридони Афғонистон ва Эрон тавсия мекунад [12].

Дар мактабҳои суннати Бадахшони то инқилоб зинаҳои таълимиро мисли мадориси Бухоро ва Самарқанд сабақ мегуфтанд. Устод Садриддин Айний низ дар асараш «Мақтаби куҳна» ба ин масъала ишора намуда будааст [14, с.22-23].

Дар мактабҳои тоинқилобии Бадахшон шогирдон сабақ мегирифтанд ва дониши худро такмил медоданд. Вақте ки фаҳмиданд донишашон доир ба ин ё он илм такмил ёфт, онҳо барои санҷидани дониши худ бо шахсони соҳибилми дигар мунозира мекарданд. Мунозира кардан ҳам дар гузашта расму одоби махсусе дошт. Масалан, чанд соҳибилм дар як хона ҷамъ мешуданд ва китоби мавриди назари худро дар назди худ мегузоштанд ва як кас онро меҳонд ва шахси дигар онро шарҳ медод. Шахсони дигар низ фикр худро изҳор мекарданд. Баъзан, баҳсҳои саҳт ва тулонӣ низ ба вучуд меомаданд. Масалан, мувофиқи маълумоти сокини 82 солаи н. Шугнон М. Шозодамамадов, вақте ки муаллифи китоби «Таърихи Бадахшон» Қурбон Муҳаммадзода (Оҳон Сулаймон) аз илмҳои замон баҳравар гардид, барои санҷиши дониши худ назди донишманди дигари Бадахшон Шохзодамуҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ меравад. Вақте ки Оҳон Сулаймон бо Шохзодамуҳаммад вохӯрад, мақсади худро ба ӯ мегӯяд, ки эшон ба хоҳири мунозира омадааст. Шохзодамуҳаммад ин талаби ӯро қабул карда, китобҳоро мебароранд ва ба мунозира мепардозанд. Ин мунозираи онҳо соатҳо давом мекард. Пас аз мунозира Оҳон Сулаймон гуфтааст, ки Шохзодамуҳаммад дар илмомӯзӣ аз ман ҳафт сабақ пеш аст [12].

Аҷиб ин аст, ки устодон бо он китобҳое, ки дар макотиби суннати Бадахшон ба шогирдон дарс мегуфтанд, айнан ҳамон китобҳоро омӯзгорон дар мадориси Афғонистон, Эрон, Самарқанд ва Бухоро низ истифода мекарданд. Яке аз сабабҳои дар макотиби Бадахшон пайдо шудани ин дастурҳои таълимӣ он буд, ки муҳассилини бадахшонӣ то инқилоб ба мадрасаҳои кишварҳои хориҷ ба мисли Самарқанд, Бухоро, Афғонистон, Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳо барои таҳсили илм мерафтанд ва онҳо пас аз фарҷоми таҳсил дастурҳои зарурии таълимиро дастрас намуда, бо худ ба Бадахшон меоварданд. Дар натиҷа донишмандони мазкур дар Бадахшон мактабҳо ташкил намуда, бо ин дастурҳои таълимӣ ба шогирдон илм меомӯхтанд.

Тавре ишора намудем, аввалин мутафаккире, ки дар Бадахшон илмҳои гуногунро поягузори намуда буданд, Ҳаким Носири Хусрав мебошад. Вале аз асри XII то XIV вазъи ҳаёти илмӣ ва адабии Бадахшон норавшан мебошад. Зеро дар ин асрҳо вазъи мардуми Осиёи Миёна хеле сангин гардида, дар ин манотиқ давлатҳои Салҷуқиён, Ғазнавиён, Ғуриён ва Чингизиён ба сари қудрат омаданд ва фарҳанги мардуми тоҷик дар ин асрҳо мавриди таҳоҷуми аҷнабиён қарор гирифт. Адабиётшинос Амирбек Абибов ба ин масъала ишора намуда навиштаанд: «Аммо дар натиҷаи ҳаводисоти замон, аз осори хатти шоирони асрҳои XI-XIV Бадахшон чизе ба мо дастрас нагардид» [1, с. 26]. Вале аз асри XV-XVI сар карда, дар тазкираҳо доир ба ҳаёти фарҳангии Бадахшон итилооти бештарро дучор шудан мумкин аст. Бояд хотиррасон кард, ки ҳарчанд дар ин асрҳо доир ба осори адабии Бадахшон маълумоте пайдо кардан мумкин бошад, аммо рушди илм дар миёни ҳуди зодагони Бадахшон асосан аз асри XVI ба инкишофёбӣ оғоз намудааст, ки ба ин гуфтаҳо бархе аз сарчашмаҳои таърихӣ дар Бадахшон пайдогардида ба мисли «Саҳифат-ун-нозирин» ва рисолаи «Нучум»-и Ғиёсиддин Алии Амирон ал-Исфahонӣ, ки муаллифи ин асарҳо дар охири асри XV ва авоили асри XVI умр ба сар бурдааст, шаҳодат медиҳад. Дар ин давра ҳам аз миёни ҳуди бадахшониён шоирон ва олимони ба майдони илм қадам гузоштанд ва ҳам бо дархости бадахшониён аз ҷониби олимони эронӣ барои онҳо рисолаҳои илмӣ ва дастурҳои таълимӣ таҳия мешуданд. Масалан, дар он солҳо мардуми Бадахшон ба илми ҳисоб ва нучум хеле муҳтоҷ буданд ва чун дар он давра донишмандеро дар ин ришта надоштанд, аз олими эронӣ Ғиёсиддин Алии Исфahонӣ дархост мекунанд, ки дар ин илм барои онҳо як дастури таълимиро таълиф намояд.

Албатта, доир ба Ғиёсиддини Исфahонӣ итилооти зиёде дар даст нест, вале ҷуноне ки аз зиндагиномаи кӯхтоҳи ӯ, ки дар охири рисолаи фалсафиаши «Саҳифат-ун-нозирин» зикр шудааст, номбурда дар хонаводаи ғайриисмоилӣ ба дунё омада, дар синни 12 солагӣ кеши исмоилиро пазируфтааст ва аз мактаби доия гузаштааст. Аз ному насаб ва зиндагиномаи

мухтасари ӯ бармеояд, ки насабаш аз содоти Хусайнӣ буда, зодгоҳаш Исфаҳон мебошад. Ғиёсиддин дар миёни солҳои имомати Муҳаммад ибни Исмоилоҳ ва Мустансири Биллоҳи дувум сиву якумин ва сиву дувумин имомони исмоилӣ зиста, зоҳиран аз ҷониби яке аз онҳо чун шахси донандаи улуми ақлӣ ва нақлӣ ба ҳайси доии исмоилӣ ба Бадахшон фиристонида шудааст ва чанд муддат дар хидмати бадахшониён будааст [16, с. 13-14].

Муаллиф дар муқаддимаи рисолаи «Нучум» собит мекунад, ки ин асарро бо хоҳиши дӯстони бадахшонӣ навиштааст: «Ва баъд аз ҳамду салавот намуда мешавад, ки шуҳуди шуҳури синнин сита ва самона миъа (866 ҳ. Мутобиқи 1461 м.) буд, ки дар мавзеи Бадахшон баъзе аз бузургон ва азизон амсол фармуданд иттифоқи мутеъони эшон бар вачҳи исол бар ин камтарин бандагон Ғиёсуддин Алӣ Амирон Сайид ал-Хусайнӣ ал – Исфаҳонӣ вочиб ва лозим менамуда ва талаби баъзе аз Ғавоиди нучум забт ва Ғаҳм бар атфол ва асғори эшон саҳл ва осон бошад. Бар лисони бекизб ва нуқсон чарайён меафтад» [4, с. 1].

Ё ин ки муаллиф дар муқаддимаи рисолаи «Саҳифат-ун-нозирин» роҷеъ ба сабаби таълифи он ишора мекунад: «Баъда намуда мешавад, ки ин бандаи хонадони ал-муъассимул муътасим ба таъйиди илоҳӣ Ғиёсиддин Алӣ ибни Хусайн ибни Амирон ал- исфаҳонӣ бинобар хоҳиши баъзе азизон (бадахшониён - У.М.) ин чанд сатр, ки Ғавоиди он аз мубойиноти таъвилот аёнест на аз мушобеҳоти танзилот баёне дар силки таҳрир дароварда шуд. Ҳасб-ул-амр вал маъмур ба тартиби ин мухтасар иқдом намудам ва он «Саҳифат-ун-нозирин» ном ниҳода шуд, муштамил бар сиву панҷ саҳифа» [4, с.1].

Ин рисолааро Ғиёсиддин барои бадахшониён ба таври фишурда ва бо забони сода дар риштаи ғалсафаи исмоилия таълиф намуданд, то ин ки шогирдон дар макотиб аз ақоиди ботинӣ ба осонӣ воқиф гарданд.

Пас аз асри XVII дар Бадахшон устодон дар макотиб ба шогирдон дар баробари оёти қуръонӣ, осори исмоилӣ ва адабиёти форсу тоҷик китоби шоир ва луғатшиноси нимаи дууми асри XIII Эрон Абунасири Фароҳии Систонӣ «Нисоб-ус-сибён»-ро ба хотири аз худ намудани забони арабӣ тадрис мекарданд ва ин дастури таълимӣ то ибтидои ҳукумати Шуравӣ дар Бадахшон шӯҳрати беандоза дошт. Имрӯз дар миёни дастнависҳое, ки дар китобхонаҳои хусусии мардуми Бадахшон маҳфузанд, ду нусхаи қуҳани ин асар дучор шуданд, ки яке аз онҳо дар соли 1216 ҳ./ 1801 м. ва дигаре соли 1327 ҳ./ 1908 м. китобат шудаанд.

«Нисоб-ус-сибён» дастури таълимие аст, ки барои кӯдакон ба хотири омӯзиши забони арабӣ ва аз худ кардани вазни арӯз таҳия шудааст. Ин асар нахустин луғатномаи манзуми арабӣ ба форсӣ аст, ки он аз 200 байт иборат буда, дар баҳрҳои мухталифи арӯз эҷод шудааст [7, с. 320].

Баъди имзои қарордод байни Англия ва Россия дар соли 1895 қисмати ҷануби Тоҷикистон, ки аз зулми амири Афғонистон Абдуллоҳмонхон озод карда шуданд, ноҳияҳои ғарбии Помир дар зери итоати амири Бухоро боқӣ монданд [8. с. 343]. Дар натиҷа бо зиёд шудани рафту омади амалдорони Аморати Бухоро ба Помир ва таҳсил кардани муҳассилини бадахшонӣ дар мадориси Бухоро аз ҷониби афроди алоҳида ба Бадахшон теъдоди зиёди дастурҳои таълимӣ интиқол дода шуда, ба воситаи онҳо ба хоҳишмандон дар макотиб таълим медоданд. Дар ин ҷо метавон бархе аз дастурҳои муҳимми таълимиро номбар кард, ки ин китобҳо дар мадрасаҳои Самарқанду Бухоро низ омӯзонида мешуданд. Аз қабилӣ «Чор китоб», «Панҷ ганҷ» (Панҷ китоб шомили НомиҲақ, Маҳмуднома, Каримо, Панднома, Қозии қутб), «Қоидаи бағдодӣ» ва «Ҳафтяки шариф». Бо ин китобҳо алифбои арабӣ, дуруст ёд гирифтани оёти қуръонӣ, масъалаҳои ахлоқи исломӣ, ҳудошиносӣ оинҳои вузӯ, муҷиботи ғусл, таямму, вочиботи намоз, суннатҳои моҳи Рамазон ва ғайра таълим дода мешуданд.

Профессор Расул Ҳодизода дар китобаш «Самарқанднома» доир ба усули тадрис дар мадориси Самарқанд ва Бухоро маълумот дода менависад: «Кӯдакон дар мактаб баъд аз таҳсили савод «Чор китоб» -ро, ки китоби манзуми динӣ ва ахлоқӣ буд, ҳам дар хона ва ҳам дар пеши домолло мехонданд. Сипас ба хондани дурустараш ба азбар намудани китоби «Ҳафт як», ки баргузидаи сураҳои осон ва кӯтоҳи Қуръони маҷид аст, мегузаштанд» [16, с. 317]. Устод Садриддин Айнӣ низ дар китоби худ «Мактаби қуҳна» таҳсили ҳудро дар

мактаби кухна ба хотир оварда зикр намудаанд: «Ман дар мактаби бибихалифа давом мекардам «Ҳафтяк»-ро тамои кардам, чанд сураҳои онро ёд кардам, қуръонро ба поён расонидам, «Чор китоб»-ро ҳам хондам, қадре аз Ҳоча Ҳофиз ҳам хондам» [14, с. 43].

Академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой низ дар асараш «Инсонгарии омӯзиш ва забони милли» доир ба усули таълим дар макотиби то инқилобии тоҷик маълумот дода менависанд, ки то инқилоби соли 1917 ва 1920 дар макотиби кухнаи тоҷикӣ «Гулистони Саъдӣ», девони Ҳофиз, девони Бедил ва «Чор китоб» аз ҷумлаи китобҳои асосии дарсӣ ба шумор мерафтанд [13, с. 22]. Ҳамчунин, донишманди мазкур доир ба усули таълими макотиби кухна ёдовар шуда, қайд мекунад, ки дар мактаби кухна толибилмони хурдсол осори бузургтарин суҳанварони форсу тоҷикро мутолиа мекарданд, ки ин барои донишомӯзии онҳо дорои манфиати бузург буд. Яъне вақте ки кӯдаки панҷсола дар мактаб осори Аттор («Чор китоб», девони Ҳофиз, девони Бедил, «Гулистон»-и Саъдӣ ва дигар саромадони адабиёти форсу тоҷикро меомӯзад ин ба толибилм барои хуб аз худ намудани забони милли ва арзишҳои ахлоқӣ хеле кӯмак мекунад [13, с.68].

Ҳамин тавр, метавон ба ҳулосае омад, ки барномаҳои таълимии мадориси Самарқанд ва Бухоро дар замони ҳукмронии Амроти Бухоро бо макотиби Бадахшон мушобеҳ будаанд. Вале дар макотиби Бадахшон ба зами ин китобҳо Қуръони маҷид, китобҳои аҳодис ва тафосир, аз қабил «Ҷиҳил ҳадис», «Тафсири Ҳусайнӣ», асарҳои адабии форсу тоҷик ба мисли «Маснавӣ»-и Румӣ, «Девон»-и Ҳофиз, «Ашъори Бедил», осори Саной ва Аттор, «Гулистон»-и Саъдӣ ва осори Носири Хусрав ба мисли «Ваҷҳи дин», «Рӯшноинома ва Саодатнома» «Шашфасл» ва мухтасари «Ашъор»-и Носири Хусравро низ меомӯхтанд.

**Муқаррир: Миракзода Ф.Ю., н.и.т., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт:**

1. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Абибов. - Душанбе: Дониш, 1971. - 199 с.
2. Аламшоев Қ. Достони муаллим / Қ. Аламшоев.-Душанбе: Ирфон, 2013, 256 с.
3. Арабзода, Н. Носири Хусрав / Н. Арабзода. - Душанбе: Маориф, 1994. - 176 с.
4. Гиёсиддин Алӣ Амирон ал-Исфаконӣ. Рисолаи нучум./Исфаконӣ Алӣ Амирон Гиёсиддин.- Бо таҳрир ва иловаҳои Шоҳзодамуҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ. Дастхат. Котиб- Шоҳзодамуҳаммад. Санаи китобат 1342/1923.
5. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон / Л. Давлатбеков. - Душанбе: Эр-Граф, 2014. - 180 с.
6. Давыдов, А.С. Этническая принадлежность коренного населения Горного Бадахшана (Памира) / А.С. Давыдов. - Душанбе: Дониш, 2005. - 152 с.
7. Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ. Ҷилди шашум, Техрон. -1373. - 754 с.
8. Искандаров, Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в./Б. Искандаров. - Душанбе: Дониш, 2012. - 732 с.
9. Искандаров, Б.И. Трудный путь к знанию. - М.: МГУ. - 1999. - 160 с.
10. Каширина, Т.В., Культурное строительство в Горно-Бадахшанской Автономной Области / Т.В. Каширина, Д. Давлатёров // Очерки по истории советского Бадахшана. - Душанбе: Ирфон. - 1981. - 384 с.
11. Лутфалибек, Озари Бегдилӣ. Оташкадаи озар/ Бегдилӣ Озар Лутфалибек.- Аҳволоти Ҳаким Носири Хусрав раҳматуллоҳи алайҳи. Дастхат аз китобхонаи профессор Ҷо Анн Гросс. Нухаи фотокопӣ. Сана ва котиб маълум нест. Варақи 3.
12. Мусоҳиба бо Мамадшерзодшо Шозодамамадов. Сокини 82 солаи деҳаи Поршиневи н. Шугнон. Соли тав.1918, таърихи мусоҳиба моҳи март соли 2000.
13. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой. Инсонгарии омӯзиш ва забони милли/ Бухорой Шакурӣ Муҳаммадҷон. - Душанбе: Чопхонаи Пайванд. - 300 с.
14. Набиев А. Советский Памир /А. Набиев. - Душанбе: Ирфон, 1967, 96 с.
15. Садриддин Айний. Мактаби кухна / Айний Садриддин. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. - 48 с.
16. Саид, Ҷ. Девони ашъор / Ҷ. Саид. - Хоруғ: ЧДММ «Хушкор», 2016. - 188 с.

17. Ҳодизода, Р. Самарқанднома/ Р. Ҳодизода. - Душанбе: Чопхонаи Пайванд, 2002, 392 с.
18. Шохзодамуҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ. Осори нучумӣ /Шохзодамуҳаммад ибни Сайидфаррухшоҳ. - Кулӣёт Қ.2. - Душанбе: Паёми ошно, 2017. - 176 с.

ТАЪСИЁБИИ АВВАЛИН МАКОТИБИ ОМУЗИШӢ ВА ИЛМИИ БАДАХШОН ДАР ОХИРИ АСРҲОИ МИЁНА ВА ТАҲИЯИ НАХУСТИН ДАСТУРҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар асоси сарчашмаҳо ва осори илмӣ олимони ватаниву хориҷӣ доир ба асрҳои миёна арзи вучуд кардани макотиб ва улум дар Бадахшон иттилоъ медиҳанд. Тавре маълум аст, бархе аз олимони муосир, аз ҷумла муаррихон собит кардани мешаванд, ки мактаб ва илм дар Бадахшон пас аз соли 1917 ба вучуд омадааст. Вале ин чунин нест, зеро мактаб ва илм дар Бадахшон ҳанӯз аз асри XI арзи вучуд намуда, дар асрҳои минбаъда ба зинаи баланди инкишофи худ расиданд.

Дар мақола исбот карда мешавад, ки дар Бадахшон низ дар асрҳои миёна илмҳои мухталиф, ба мисли забон, адабиёт, таърих, фалсафа, тиб, нучум ва илмҳои дигар арзи вучуд намуда, онҳо барои муҳассилин дар макотиби хусусӣ тадрис карда мешуданд. Албатта, ин шароити мусоид фароҳам овард, ки дар Бадахшон низ донишмандони соҳибкитоб аз миёни сокинони бумӣ тарбия ёфта, онҳо барои саводнок кардани мардуми Бадахшон саҳми босазо гузоранд.

Калидвожаҳо: Бадахшон, мактаб, илм, Носири Ҳусрав, “Саргузаштнама”, “Нисоб-ус-сиён”, “Шаш фасл”, “Зод-ул-мусофирин”, “Саргузаштнамаи Носири Ҳусрав.

СОЗДАНИЕ ПЕРВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И НАУЧНЫХ ШКОЛ БАДАХШАНА КОНЦА СРЕДНЕВЕКОВЬЯ И ПОДГОТОВКА ПЕРВЫХ УЧЕБНИКОВ

В данной статье на основе источников и научных трудов отечественных и зарубежных ученых авторы предоставляют информацию о существовании школ и науки в Бадахшане в средние века. Как известно, некоторые современные учёные, в том числе историки, пытаются доказать, что школа и наука в Бадахшане были созданы после 1917 года. Однако это не так, поскольку школа и наука в Бадахшане существовали с XI века, а в последующие века достигли высокого уровня развития.

В статье доказывается, что в Бадахшане в средние века существовали различные науки, такие как язык, литература, история, философия, медицина, астрология и другие науки, и их преподавали учащимся в частных школах. Разумеется, это создало в Бадахшане благоприятные условия для подготовки ученых-бизнесменов из числа коренных жителей, и они внесли ценный вклад в повышение грамотности населения Бадахшана.

Ключевые слова: Бадахшан, школа, наука, Насир Хусрав, «Приключения», «Нисаб-ус-сиён», «Шаш фасл», «Зод-уль-мусофарин», «Приключения Насира Хусрава».

FORMATION OF THE FIRST EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SCHOOL OF BADAKHSHAN AT THE END OF THE MIDDLE AGE AND THE FIRST PREPARATION OF TEACHING MANUAL

In this article, based on sources and scientific works of domestic and foreign scientists, the authors provide information about the existence of schools and science in Badakhshan in the Middle Ages. As known, some modern scientists, including historians, are trying to prove that school and science in Badakhshan were formed after 1917. However, this is not precise, as school and science in Badakhshan existed since the 11th century, and in subsequent centuries reached a high level of development.

The article proves, that in Badakhshan in the Middle Ages, various sciences existed, such as language, literature, history, philosophy, medicine, astrology and other sciences, and they were taught to students in private schools. Of course, this created favorable conditions in Badakhshan for the training of indigenous business scientists, and they made a valuable contribution to improving the literacy of the population of Badakhshan.

Keywords: *Badakhshan, school, science, Nasir Khusraw, “Adventures”, “Nisab-us-sibyan”, “Shash fasl”, “Zod-ul-musofirin”, “Adventures of Nasir Khusraw”.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Муллоҷонов Сайфуллоҳ** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва археология. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo7272@mail.ru

Мамадшерзодшоев Умед - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.И. Искандаров, ходими илмии шӯъбаи таърих ва мардумшиносӣ. **Суроға:** 736002, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруг, кӯчаи Холдоров 1. Телефон: (+992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

Сведения об авторах: **Муллоджонов Сайфуллоҳ** –Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru

Мамадшерзодшоев Умед - Национальная академия наук Таджикистана, Институт гуманитарных наук имени академика Б.И. Искандарова, научный сотрудник отдела истории и этнографии. **Адрес:** 736002, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Холдорова, 1. Телефон: (+992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

Information about the authors: **Mullojonov Sayfulloh** – Tajik National University, doctor of history, Professor of the Department of the History of the Ancient World, the Middle Ages and Archeology.. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki avenue, Phone: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru

Mamadsherzodshoev Umed- National Academy of Sciences of Tajikistan, Humanitarian Institute named after academician B.I. Iskandarov, researcher at the department of history and ethnography. **Address:** 736002, Republic of Tajikistan, Khorog, Kholdorova street, 1. Phone: (+992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

**СОХРАНЕНИЕ И ВОЗРОЖДЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ ЖЕНСКИХ НАРОДНЫХ
ПРОМЫСЛОВ И РЕМЕСЕЛ В ТАДЖИКИСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ ВЫШИВКИ,
КОВРОТКАЧЕСТВА, ИЗГОТОВЛЕНИЯ КОВРОВЫХ ДОРОЖЕК И
КОШМОВАЛЕНИЯ)**

Мамаджанова М., Юсуфбекова З., Шовалиева М.

**Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальная академия
наук Таджикистана**

Ещё с каменного века человечество вырабатывало в себе чувство красоты, которое вкладывало в рисунки на камнях, стенах, кошмах, различных тканях и украшениях. Впоследствии такие рисунки были найдены в процессе археологических раскопок на позолоченных, серебряных и бронзовых сосудах, серьгах и кольцах, драгоценных камнях, на тканях, таких как поясные платки, подушки, покрывалах, одежде невесты, покрывалах на колыбель и сузани.

Следует отметить, что женское ремесленное производство и промыслы в XIX- начале XX вв. сохранялись как на территории равнинных северных, так и на территории горных северных и южных районов современного Таджикистана вплоть до 50-х годов XX в. Это, отчасти, было связано с сохранением в этих местах натурального хозяйства [9, с. 255-272].

Относительно искусства вышивки, ковроткачества, выделки ковровых дорожек и кошмоваления у таджиков следует отметить, что оно было развито у них, как уже было отмечено, очень давно, однако, в результате того, что подобные изделия стали производиться на фабриках, это искусство частично постепенно стало исчезать, в отличие от вышивки, которая до сих пор хорошо сохранилась. Например, согласно этнографических материалов по свадебным обычаям и обрядам, до сих пор у невесты в приданом в обязательном порядке должны быть вышитые изделия. В том числе, в горных районах Таджикистана - свадебное платье «чакан» или «гулдузи», а также другие вышитые свадебные принадлежности невесты, а в равнинных районах, включая и Гиссарскую долину - свадебные золотошвейные головные накладки для невесты «сарандоз», женский золотошвейный халат «джомаи зардузи», женские шаровары «пойджомаи зардузи», золотошвейные тапочки «жавши зардузи», и вышитый нитками или золотошвейный платочек для переменного покрывания лица невесты - «даструймол». То есть без вышитых изделий не обходится ни одно торжество и, возможно, поэтому вышиванием в Таджикистане занимаются женщины с самого раннего возраста и до глубокой старости. Это творчество играло и продолжает играть исключительную роль в быту таджикских женщин.

Таджикская вышивка – древнее и изящное искусство, она считается одной из форм практического и декоративного народного творчества и важной частью всеобщего культурного наследия. Следует отметить, что важнейшей составляющей таджикского вышивального искусства является подходящая ткань.

Излюбленным материалом для изготовления женских платьев горной таджички издавна являлся гладкокрашеный в яркие цвета сатин или тканый карбос кремового цвета. Вышивку на платья здесь чаще всего производили швом – басма, самым распространенным швом таджикских вышивальщиц. Иногда применялась простая гладь и крест. Элементы вышитых узоров в горной вышивке имеют много общего со всей остальной таджикской вышивкой. Здесь так же в любой композиции применяется узкая или широкая кайма, большое место в орнаменте уделяется и розетке, кусту, пальметте и таким элементам узора как стручки перца, миндаля, вьющиеся стебли и т. д. Важную роль в орнаментике горной вышивки по сравнению с равниной занимают всевозможные геометрические мотивы в виде квадратов, ромбов, треугольников, кружочков, точек и т.д. Они переплетаются здесь со всевозможными растительными и зооморфными мотивами, создавая специфический стиль вышитого узора.

Следует отметить, что по настоящее время практически все женщины горных регионов Таджикистана являются мастерицами по изготовлению предметов домашнего обихода, украшенных вышивкой и бисером, джурабов, тубетеек, тесемок и т.п. Все эти предметы сегодня параллельно служат и сувенирами для туристов и гостей республики, знакомя их с материальной культурой горных таджиков. Исследования показывают, что сохранение по настоящее время этих древних ремесел, передача их из поколения в поколение говорят об их древности, а указ Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации Эмомали Рахмона об объявлении 2019 - 2021 гг. – Годами «Развития села, туризма и народных промыслов» стало существенным толчком к их развитию.

Что касается вышивки, то она является предметом декора национальных женских платьев. Таджички всегда применяли и продолжают применять вышитые нашивки для декора разных деталей, а также пользуются узорной тесьмой. Помимо этого широко распространена тканая полоса с пришитыми серебряными бляжками по чёрному фону. Богатству узора и степени её стилизации и семантики данная вышивка успешно конкурирует с вышивкой «чакан», что было отмечено также рядом экспертов конца XIX-начала XX вв.

В декоративных композициях одежды жителей горных регионов применялись разнообразные мотивы растительного, геометрического, зооморфного, предметного и астрального характера. В отличие от орнамента жителей равнинных районов Таджикистана, где преобладают композиции растительного характера, здесь растительные и геометрические мотивы использовались в равной мере. В декоре платьев и рубашек высокогорных районов вышивка применялась только при оформлении отдельных деталей одежды (вертикального разреза у горловины, концов рукавов). Для украшения шерстяных платьев широко использовалась гладкая тесьма чёрного цвета.

Что касается полевых этнографических материалов последних лет, собранных по вышивке в северных районах Таджикистана, на примере Исфаринского района, то можно отметить вышивку на ткани – сузани. Здесь такой техникой вышивки мастерицы изготавливают большую настенную вышивку – сузани, покрывало на постель – руйджо, молитвенные коврики – джойнамоз, свадебный занавес – чимилик или чодар, простые подушки, шестиугольные подушки, тюфячки – курпача и т.п. Интересно отметить, что в селении Хуснабад к/с Ким Исфаринского района поверх *курока* – пэчвок также делают вышивку *гулдузи*, в том числе и на ткани *велюр*. Кроме того, женщины региона и в настоящее время продолжают заниматься вышиванием женских платков *карсдузи*, мужских поясных платков *киикдузи* и другими видами вышивки.

Относительно вышивки в Зеравшанской долине, следует оговорить, что с древнейших времен женщины Пенджикента и Верховьев Зеравшана занимались как вышивкой нитями, так и золотошвейной. На ткани они пытались показать природную красоту, землю и солнце, моменты из своей жизни. Главным для вышивки являлся выбор ткани и ниток. Женщины Пенджикента с этой целью предпочитали белую, желтую, зеленую и красную ткань. На белой ткани предпочитают вышивать сузани, на желтой ткани – покрывало на подушку, на зеленой ткани – молитвенный коврик и на красной ткани – покрывало для колыбели.

Мастерицы-вышивальщицы из сельсоветов Саразм, Вору, Рудаки и Фароб Верховьев Зеравшана в конце XIX-начале XX вв. применяли для вышивки шерсть, окрашенные натуральными красителями – окрашиваемой кожурой от орехов и гранат. В настоящее время их заменили фабричные шерстяные нити, которые продаются в магазинах. Следует отметить, что сузани, покрывало на подушки – болинпуш, вышитая простыня – руйчо, зардеволи-украшение для стен, гаранг – покрывало для колыбели считались принадлежностями комплекта невесты. Цвета в вышивке имели также свою особую символику: черный и белый цвета обозначали борьбу светлых, добрых сил против злых сил, красное и желтое являлись символами тепла, солнца, радости и т.п.. В конце XIX в. вышивки на тканях делались шелковыми нитями и на протяжении веков они не теряли свою красоту и свежесть. Каждая вышивка зависела от мастерства и навыков вышивальщицы. В орнаменте согдийцев при

вышивке цветка наподобие чаши-*пиёлагул*, цветка наподобие косы – *чиннигул*, тюльпана – *лолагул*, месяца – *мох*, звезд – *ситора* и минарета – *манора* больше использовались черные, белые и синие нитки, которые имели значение утра и вечера, борьбы зла и добра. С тем же значением вышивали такие рисунки и на детской колыбели. Начиная с конца XIX в. и по сегодняшний день невозможно представить ни одной зеравшанской молодой семьи, где бы не было бы *сузани*. Она считается здесь признаком счастья, благополучия. Женщины начинали вышивать эти *сузани* как только родится дочь и до совершеннолетия и дня свадьбы бережно хранили её на дне сундуков с пожеланием благополучия. Следовало бы заметить, что по обычаю второе *сузани* в качестве подарка приносил в дом невесты жених совместно с приданым [9, с. 12].

Свадебный занавес невесты *чимилик* («чодар») также покрывали вышивкой. В связи с этим следовало бы оговориться, что в старые времена, как и сейчас, похоронные носилки (*тобут*) также покрывались вышивкой - *сузани*. Здесь символика *сузани* выражается в том, что «жизни человека, связанной с борьбой со злыми и добрыми силами пришел конец».

Следует заметить, что *сузани* вышиваются различными способами. Например, в джамоате Могиев в вышивке использовали различные цвета. Орнамент здесь больше был с изображением цветка и птиц, нежели традиционный тюльпан. В джамоате Вору *сузани* были более мелких размеров, орнамент был больше растительным. В джамоате Рудаки *сузани* были многоцветные, и по краям вышивались стихи. В Саразме же по краям *сузани* обделывались мережками (турбофи), и вышивались эти *сузани* на самодельной местной ткани карбос. Впоследствии, в конце XIX века с появлением фабричных тканей, стали вышивать *сузани* на хлопчатобумажной ткани – *суф*, *лайс* и сатине, а также различных шелковых тканях – *шохи*. Наиболее распространенными являлись *сузани* 2х3м или 2,5х3,5м. Способ вышивания этих *сузани* был таков, что рисунок от начала до его конца один раз скреплялся длинным стежком, а затем поверх него наносилась мелкая частая вышивка, которая требовала от вышивальщицы большого мастерства. Был также другой вид вышивки называемый *долзани*, *даравидузи*, когда она наносилась крючком. Следует подчеркнуть, что такой способ *даравидузи* был характерен также и для Каратага Гиссарской долины. Здесь в кишлачном совете Алмасы также все женщины занимались и занимаются ручной вышивкой [7, с. 55].

Что же касается нанесения рисунка, то этим ремеслом занимались уже другие рукодельницы – *накишкаши*. Они отражали в своих рисунках природу, солнце, месяц, родник и т.п. Как было уже отмечено, наносили рисунок *пиёлагул*- цветок наподобие чашки для чая, *чиннигул*- изображение цветка побольше наподобие косы, тюльпан – *лолагул*, *мох*- месяц, *ситора* – звезды, *лаби бом* – у края крыши, *аноргул*- цветочки граната, *каждумак* – скорпион, *райхонгул*- цветочки базилика *райхон* и др. К сожалению, в настоящее время это мастерство среди женщин стало редким.

Вышивание поясных платков - *яккабанддӯзи* или *миёнбанддӯзи* – также повсеместно являлось наиболее распространенным видом ремесла у таджичек. Поясной платок – это составная часть одежды мужчин, которую повязывали как поверх так и под верхней одежды – джома или яктак, яктах. Поверх одежды её повязывали обыкновенно во время траура, якобы для укрепления стана настигшего горем человека [15].

В другом случае мужчины обвязывали пояс поясным платком во время полевых работ, также для укрепления стана человека, выполнявшего тяжёлую физическую работу. Кроме того, *миёнбанд* или *яккабанд* выполнял часто, в полевых условиях роль молитвенного коврика – джойнамоза. Поэтому *яккабанды* или *миёнбанды* были необходимой составной частью любого приданого невесты. Кроме того, джома- верхнюю распашную одежду и поясной платок дарили отцу жениха, а также самому жениху в качестве подарка на свадьбе. Следовало бы заметить, что согласно традиционным законам гостеприимства таджиков, самому дорогому гостю дарили *джома*, *яккабанд(миёнбанд)* и вышитую тюбетейку – *токи*. *Яккабанды* вышивались различными способами. В 30-40-х годах XX в. рисунки вышивались

на шелковых тканях шелковыми нитками и их называли «шохибофи». Сейчас поясные платки вышивают на ткани, велюре, атласе и однотонном шелке, называемой «сирийской» и др.

Орнамент вышивки носил геометрический и растительный характер: *шохмотдузи*-вышивка «шахматная» и «*кирмакдузи*»- вышивка наподобие червей. Вышивку шахматами делали в пять рядов - *панчкатора*, в шесть рядов - *шаишкатора* и в семь рядов - *хафткатора*

Материалы экспедиций 2013 года в Гиссарскую долину показывают, что здесь, в частности в к. Калон к/с Зидды почти все население занимается рукоделием: вышиванием и вязанием. Они вышивают мешочки для чая *чойхалта*, мешочки для зеркала *ойнахалта*, поясные платки *миёнбанд* и т.п.

Следует особо отметить, что наши предки придавали большое значение золотошвейному искусству - золотым ниткам и золотошвейным и серебряным изделиям - *симу зар*. Согласно существующим легендам, золотошвейное искусство существовало ещё во время царя Джамшеда, и первым человеком, который обнаружил золотые рудники, по преданию, – был именно царь Джамшед. Золотых и серебряных нитей окутывали множеством различных положительных свойств. Золотошвейное искусство, согласно археологическим находкам в Древнем Пенджикенте, развивалось у таджиков ещё в VII-VIII вв. н.э. Обнаруженные настенные росписи из Древнего Пенджикента содержат две сцены, где трое согдийских высокопоставленных лиц – мужчин сидят за скатертью, на которой видны сладкие фрукты, беседуют и играют на флейте. На них надета золотошвейная праздничная одежда, а также золотошвейные мужские пояса и золотошвейная обувь - *кавш*. В Пенджикенте всегда придавалось большое значение золотошвейному ремеслу. Эта традиция продолжается и сегодня. В Детской Школе искусства г. Пенджикента существует класс, где преподается до сих пор золотошвейное дело. В этом классе в настоящее время обучаются 20 учениц разных возрастов (от 6-7 до 17 лет) и преподавательница Абдурахманова Мавчуда преподает им уроки этого искусства.

Как в прошлом, так и в настоящее время золотошвейное ремесло особенно пользуется большим спросом в свадебном обряде. И для невесты, и для жениха для свадьбы шьются парадные наряды в виде халатов – *чапан и камзулча*, золотошвейные тюбетейки. Следует подчеркнуть, что ни один из свадебных обрядов г. Пенджикента и других северных районов, а также Гиссарской долины Таджикистана и его окрестностей не может обойтись без услуг золотошвеек – *зардуз*.

Интересно отметить, что искусство золотошвеек в настоящее время становится ещё до востребовавшее. Некоторые настенные росписи Древнего Пенджикента и археологические находки Саразма наносятся мастерицами-золотошвейками на ткань велюр в виде золотошвейных изделий, как например рисунок Пенджикентской арфистки «Духтари уднавоз» и «Принцессы Саразма». К различным юбилеям и торжественному проведению различных праздников вышивальщицы для гостей готовят золотошвейные сувениры, которые продаются в сувенирных магазинах.

Как было отмечено выше, вопросами вышивки, кошмоваляния и ковроткачества интересовались ещё в XIX веке русские военные, путешественники и учёные, побывавшие в Средней Азии. Их восхищала прекрасная вышивка, искусно сделанные, многоцветные, с яркими окрасками среднеазиатские ковры и ковровые дорожки, и они фотографировали их, делали различные альбомы. В связи с этим, хотелось бы отметить рецензию, которую написал ещё в начале 20-х годов XX в. известный историк, академик А.А. Семёнов на альбом «Ковровые изделия Средней Азии» из собрания, составленного А.А. Боголюбовым. Это издание представляло собой набор таблиц ковров, собранных генералом А.А. Боголюбовым, бывшим в свое время начальником Закаспийской области. Как писал специально занимавшийся коврами С.М. Дудин, рецензия А.А. Семёнова, «внося ряд поправок в текст боголюбовского альбома, даёт обстоятельную сводку сведений об окраске ковровых изделий, о материалах красок и протрав и, кроме того, включает ряд мелких замечаний и наблюдений технического характера, проверенных автором на местах и уже, поэтому, чрезвычайно ценных»[1, с. 75; 13, с. 206].

Далее указывается, что в рецензии А.А. Семёнова содержался также обзор ковроткачества по основным областям Средней Азии (с ценными этнографическими сведениями). Это была не обычная рецензия, а обстоятельная статья с обширной библиографией, по существу, первая научная работа о среднеазиатских коврах, сохранившая значение по настоящее время[13].

Более подробное описание ремесла ковроткачества и изготовления дорожек конца XIX - начала XX вв. существует относительно таджиков Каратегина и Дарваза. Так, в Каратегине и Дарвазе до середины 50-х годов XX в. продолжало существовать тканье из шерсти некоторых предметов быта, потому что таких предметов в государственной торговле невозможно было найти, а употребление их в силу традиций довольно широко было распространено. Кроме того, следует отметить, что в местных условиях эти шерстяные изделия весьма хорошо отвечали своему назначению [9, с. 255].

Широко были распространены сотканые из козьей шерсти и потом валяные паласы – *чодари бузмуги*, которые стелились на земляной пол в домах старого типа, а также использовались как попоны для лошадей: они совершенно не пропускали влаги и отличались особой прочностью. Покрытая такой попоной лошадь могла находиться сутками под дождем и оставаться совершенно сухой. Эти изделия в конце XIX – начале XX вв. довольно редко встречались на рынках и охотно покупались местным населением [6, с. 212-213].

Обработка шерсти и изготовление шерстяных изделий составляли основную часть домашних промыслов. В основном этим повсеместно в Таджикистане также занимались женщины. Они собирали шерсть животных (овец и коз), разбирали её руками, расчесывали, для того, чтобы разрыхлить, после этого её взбивали струной специального небольшого лучка – ручной шерстобиткой. Она состояла из простого деревянного лука с тетивой, которую в старину делали из овечьей кишки, позднее натягивали металлическую струну. Разрыхленную руками шерсть взбивали тетивой. Тетиву обыкновенно оттягивали пальцем. При этом грубые части шерсти откладывали в сторону, а основную массу – рыхлую и чистую – пускали в дело. Затем пряли на ручном веретене или прялке, широко распространенной у населения многих горных как южных так и северных регионов современного Таджикистана. Этнографические данные свидетельствуют, что все свивания шерстяных и других волокон производили посредством вращения веретена между пальцами или на бедре. Последний прием при эксперименте оказался активнее. Обработанную таким образом овечью шерсть в дальнейшем использовали для прядения из неё шерстяной пряжи, изготовления ткани, вязаных, валяных войлочных изделий. Из овечьей шерсти, а в некоторых местах, и верблюжьей шерсти изготавливали шерстяные изделия, главным образом, джурабы.

На территории горных районов были развиты также и другие виды женского ремесла, особенно тех, что были связаны с обработкой овечьей и верблюжьей шерсти и последующим изготовлением шерстяных изделий, таких как: джурабы, плетеные пояса и накосники, а главным образом шерстяные горные ковры кошмы – намот и др.[12, с. 9].

Значительное место в домашней деятельности таджикских семей в целом издавна занимала обработка шерсти и изготовление шерстяных изделий. Раньше вся эта домашняя работа была направлена для обеспечения потребностей семьи в сукне, войлоке, в войлочных изделиях, в вязаных изделиях, а также в ковровых изделиях. Производство шерстяной одежды от сурового горного климата и для продажи была вопросом выживания. Хотя основные технологические приёмы по производству и изготовлению шерстяных изделий у всех таджикских ремесленников были одинаковыми, но отмечаются особенные местные черты в деталях, цветовой гамме художественной продукции, декоративном убранстве и т.д.

В прошлом была большая потребность к ручным коврам, так как в доме на пол сначала стелили кошмы – намот, а поверх них – ковровую дорожку из козьей или овечьей шерсти. Для изготовления ковров и кошм использовали естественные шерстяные нитки, которые окрашивали красителями, получаемыми из корней миндаля (сурча - красного цвета), из барбариса – зирк и шкурок лука (желтый цвет). Главным промыслом в некоторых северных

районах Таджикистана остаются древнее ткачество по изготовлению орнаментальных ковров – *шол* и изготовление шерстяных ковров – *қолин*.

По материалам экспедиции 2013 года в ягнобском кишлаке Куктеппа сообщили, что они до сих пор помнят как их бабушки занималась ковроделием. В настоящее время этот вид ремесла уже не существует, однако местные жители до сих пор пользуются изделиями, которые были изготовлены в первой половине XX века, наряду с современными заводскими коврами [7, с. 26].

Теперь, например, ремесленникам приходится вспоминать традиционные рецепты изготовления и процесс окраски шерсти, которая имеет природные цвета (белый, серый, коричневый и черный). Различные колеры получают в процессе длительного кипячения разных природных продуктов: оранжевый из кожуры граната, инжира или яблока, темно-коричневый – из ореховой скорлупы *чумоқ*, светло-коричневый – из дикого горного кустарника *пусти зирк*, желтый из шкурки лука *пусти пиез*, молочный из граната, зеленый из листьев.

Ковроткачеством *қолинбофӣ* занимались женщины в к/с Чоркух, в мааллах Зочол и Гузар, которые до 50-х годов XX в. славились своим ковроткачеством.

Чоркух, наряду со многими другими ремеслами, был известен также производством ковровых дорожек *гилембофӣ*. Во время нашей этнографической экспедиции в Исфару, в селения Чоркух и Ворух в 2017 году, было отмечено, что 12 школ Исфары были оснащены станками для производства ковров, где девушек обучают этому ремеслу ещё со школьной скамьи [3; 4].

Кроме того, следует отметить, что в джамоате Магиан (Верховья Зеравшана) также больше сохранилось гилембофи, шолбофи и почти каждая семья занимается указанным ремеслом. До сих пор здесь сохранились ткацкие станки – *дастгох*, на которых работают, главным образом, женщины.

В горных регионах аналогичным ремеслом являлось кошмоваляние. Согласно археологическим, историческим и этнографическим данным с древнейших времён кошмоваляние являлось одним из развитых и популярных отраслей промыслов жителей Верховьев Зеравшана, Горного Бадахшана, Кулябской, Варзобской, Сурхандарьинской долины, Самарканда, Бухары, Хорезма, Ферганы и т.д. Кошма считалась и считается одним из древнейших разновидностей ковровых и шерстяных изделий. Войлочное покрытие на пол считается древнейшим видом ковров в Таджикистане. Существует мнение, что первые войлоки были изготовлены в III-II тысячелетии до нашей эры. К VI веку до нашей эры относятся настенные войлочные ковры, украшенные яркими цветами, а также войлочные седла, найденные в Кургане -5 Пазырик (Горный Алтай) [14].

Изделия из войлока в прошлом занимали большое место в быту горных и равнинных таджиков. Войлок служил основным, единственным материалом для покрытия жилища. Им же покрывали полы внутри помещения. Этнографические материалы свидетельствуют, что в зимний период времени в горных кишлаках Калаи-Хусейн, Хумбой Боло, Дарвазского района, Пой-Мазор, Мурғитга, Старх, Ван - Ванчского района, Рошорф, Савноб, Рухч, Пасор, Нисур, Гудара (Рушанского района); Ван-Калъа, Вер, Миёнакух, Челондех, Шитам, Чарсем, Миёншахр (Меденшорф) Шугнанского района; Шитхарв, Зогван, Зимудт, Питуп, Вранг, Зонг, Исор, Лангар Ишкашимского района; а также все жители кишлаков Мургабского района пользовались кошмами. Славились кошмами Ишкашим, Мургаб, долины Гунта и Бартанга [2].

Первые школы узорчатого кошмоваляния у горных таджиков по данным исследователей появились в начале XVIII в. Производство узорчатых кошм имело давние традиции и перспективы дальнейшего развития, так как глубоко была связана со спецификой местного быта. Им до сих пор занимаются повсеместно. Исследования показывают, что кошмы горных районов Таджикистана имеют больше сходств с кошмами туркменских мастеров как цветосочетанием, так технологией.

Горные мастера создают узор цветной шерстью прямо на циновке, затем покрывают его фоновой цветовой шерстью и следующим двумя слоями серой или коричневой шерсти, составляющие основу кошмы, и таким способом узор органически составляет единое целое с остальным войлоком, и поэтому узорные кошмы, например, на Памире более прочны и долговечны [2].

Кошмы населения горных регионов выделяются яркостью цветов и необычным сочетанием ярко-желтого с красным, белым и синим. Узоры геометрические, растительные и зооморфные. Архаические орнаменты – бараний рог и веточки деревьев и стилизованные следы животных – пай гург, пай мург, пай мургоби – следы волка, куриные и утиные лапки. Растительного орнамента мало, только мотив цветка и веточки.

Производство узорных кошм в Таджикистане – занятие исключительно женское и имеет массовый характер. Все женщины умеют делать узор кошмы. Для выкладывания узора приглашают специальных мастериц. Существуют семейные школы по выделыванию кошмы, в которых обучают детей.

В связи с этим хотелось бы отметить, что Президент Таджикистана Эмомали Рахмон 2018 год провозгласил «Годом развития туризма и народных ремесел», а 2 января 2019 г. подписал указ об объявлении 2019-2021 гг. «Годами развития села, туризма и народных ремесел» с целью решения многих социальных вопросов населения путем улучшения инфраструктуры в сферах образования и здравоохранения, развития туристической инфраструктуры и народных ремесел, повышения уровня услуг и благосостояния народа в каждом селе и населенном пункте. Несомненно, подобное содействие будет способствовать возрождению ремесел и промыслов, в частности искусства ковроткачества, кошмовальния и вышивки в Таджикистане.

Таким образом, как показывают собранные нами этнографические материалы разных лет (с 1980 по 2019 гг.) многие отрасли ремесленного производства таджиков, которые существовали несколько тысяч лет назад по всем регионам Таджикистана сохраняются и продолжают развиваться и сегодня, передаваясь из поколения в поколение [11,170-176;5,117;10]. К таким ремеслам можно отнести искусство вышивки, ковроделия, и кошмовальния, которые сохранились и дошли до наших дней.

Рецензент: Каноатова Г.И., к.и.н., доцент

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дудин, С.М. Ковровые изделия Средней Азии / С.М. Дунин // Сб. Музея антропологии и этнографии Академии наук. – М.1928.Т.У11. – С.75.
2. Мамадамонов, Х.М. Узорчатые кошмы мастериц Памира / Х.М. Мамадамонов // В кН.: Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - 2019, №2.
3. Полевые записи Исфаринской этнографической экспедиции 2017 года Юсуфбековой З.Полевой дневник.-№1.-2017г.
4. Полевые записи Исфаринской этнографической экспедиции 2017 года / М. Шовалиевой // Полевой дневник.- № 2.-2017г.
5. Ремесленное производство Таджикистана (по материалам полевых исследований 2013-2017гг.)(Авт-сост. Додхудоева Л.Н.,Юсуфбекова З.,Шовалиева М.). – Душанбе, 2019.- С.117.
6. Таджики Каратегина и Дарваза. Вып..1. - Душанбе: Дониш,1966. - С.195.
7. Таджикистан. Полевые этнографические исследования 2013 года. - Душанбе, 2014. – 98 с.
8. Таджикистан. Верховья Зеравшана.Полевые этнографические исследования 2014 года / Авторы–составители: Л.Додхудоева, З.Юсуфбекова, М.Шовалиева. Под общ.ред.Р.М.Масова. - Душанбе, 2017. - 197 с.
9. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Традиционные женские промыслы и ремесла таджиков в конце XIX-начале XXвв. // Женщины в зеркале истории. - Душанбе: Сифат, 2020, С.255-272.
10. Юсуфбекова, З., Шовалиева М. Материальная культура Саразма и Пенджикента:прошлое и настоящее // Мачмуаи мақолаҳои конференсияи илми-амалии «Саразм – оғози

тамаддуни кишоварзӣ, ҳунаромандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон» ба ифтихори 5500-солагии Саразм, ш. Душанбе, 20 декабри соли 2019). - Душанбе, 2020, С. 181-192

11. Юсуфбекова З., Шовалиева М. «Преемственность ремесленного производства: период Саманидов и современность» // Традиции государства Саманидов и ее воздействие на культуры и цивилизации народов Центральной Азии и Ближнего Востока. Доклады конференции в ТНУ от 14 марта 2020г. - Душанбе, 2020, С.170-176
12. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Последние этнографические исследования промыслов Западного Памира // Иранское языкознание» - 2020. К 70-летию со дня рождения Б.Б. Лашкарбекова. Труды международной научной конференции «Чтения памяти Б.Б. Лашкарбекова. К 70-летию со дня рождения». 18-20 октября 2018. Москва, Институт языкознания РАН. – М.: Языки Народов Мира, 2020
13. Юсуфбекова З., Шовалиева М. Этнографическое наследие А.А.Семёнова // В сб. «Научный вклад М.С.Андреева и А.А.Семёнова в изучение истории и этнографии таджикского народа (Мат-лы Междун.науч-теорет.конф-ции, 23 октября 2018г.). - Душанбе, 2019.- С.198-210.
14. Юсупова Шахноза как самостоятельная отрасль ремесленной деятельности // Историк, 2019. - №2 (18).
15. Здесь уместно привести информацию известной вышивальщицы, русской по национальности из махаллы Чинор г.Пенджикента Юсуповой Анны. Она научилась вышивать яккабанд после того, как соседки упрекнули её в том, что муж сопровождал похоронную процессию в белом однотонном поясном платке.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ ЖЕНСКИХ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ И РЕМЕСЕЛ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ВЫШИВКИ, КОВРОТКАЧЕСТВА, ИЗГОТОВЛЕНИЯ ДОРОЖЕК И КОШМОВАЛЕНИЯ)

Ещё в каменном веке человечество вырабатывало в себе чувство красоты, которое вкладывало в рисунки на камнях, стенах, кошмах (намот), различных тканях и украшениях. Впоследствии такие рисунки были найдены в процессе археологических раскопок на позолоченных, серебряных и бронзовых сосудах, серьгах и кольцах, драгоценных камнях, на тканях, таких как поясные платки, подушки, покрывалах *руйчо*, одежде невесты, покрывалах на колыбель *гаҳворануш* или *гаранг*, сузани, покрывалах на подушки *болиннуш* и т.п.

Следует отметить, что искусство вышивки, ковроткачества, выделки ковровых дорожек и кошмоваление было развито у таджиков очень давно, однако, в результате того, что подобные изделия стали производиться на фабриках, это искусство постепенно стало исчезать, в отличие от вышивки, которая до сих пор хорошо сохранилась. Согласно свадебным обычаям и обрядам, у невесты в приданом в обязательном порядке должны были быть вышитые изделия, в том числе в горных районах Таджикистана свадебное платье «чакан» или «гулдузи», и в равнинных районах, включая и Гиссарскую долину, свадебные золотошвейные головные накладки для невесты «сарандоз», женский золотошвейный халат «джомаи зардузи», женские шаровары «пойджомаи зардузи», золотошвейные тапочки «кавши зардузи», и вышитый нитками или золотошвейный платочек для переменного покрывания лица - «даструймол». То есть без вышитых изделий не обходится ни одно торжество и вышиванием в Таджикистане занимаются женщины с самого раннего возраста и до глубокой старости. Это творчество играет исключительную роль в быту таджиков и сопровождает их всю жизнь, приобщая с ранних лет к восприятию прекрасного.

В связи с этим хотелось бы отметить, что Президент Таджикистана Эмомали Рахмон 2018г. провозгласил «Годом развития туризма и народных ремесел», а 2 января 2019 г. подписал указ об объявлении 2019-2021 гг. «Годами развития села, туризма и народных ремесел» с целью решения многих социальных вопросов населения путем улучшения инфраструктуры в сферах образования и здравоохранения, развития

туристической инфраструктуры и народных ремесел, повышения уровня услуг и благосостояния народа в каждом селе и населенном пункте.

Несомненно, подобное содействие будет способствовать возрождению ремесел и промыслов, в частности искусства ковроткачества, кошмоваления и вышивки в Таджикистане.

Ключевые слова: *рукодельное искусство, женское, вышивка, ковроткачество, кошмоваление, изготовление ковровых дорожек, шерстяные изделия, вязание, независимость, постановления, традиционно-бытовая культура.*

ЭҶЁИ ҲУНАРҶОИ МАРДУМИИ ЗАНОН ДАР ТОҶИКИСТОН (ДАР МИСОЛИ ГУЛДӢЗӢ, ҚОЛИНБОҶӢ, ГИЛЕМБОҶӢ ВА НАМАДДӢЗӢ)

Ҳанӯз дар асри санг инсоният ҳисси зебӣ пайдо карда, онро дар рӯи сангҳо, деворҳо, матои намӣ (намат), матоҳо ва ороишҳои гуногун тасвир мекард. Минбаъд ин гуна нақшҳо ҳангоми кофтуковҳои археологӣ аз зарфҳои тилло, нукра ва биринҷӣ, ғушвораю ангуштаринҳо, сангҳои қиматбаҳо, дар матоҳо, аз қабилӣ миёнбанҳо, болишт, рӯйчо, либоси арӯс, ғаҳворапӯшҳо (ғаранг), сӯзаниҳо ва ғайра пайдо шуданд.

Бояд гуфт, ки ҳунари гулдӯзӣ, қолинбофӣ, гилембофӣ ва намаддӯзӣ дар байни тоҷикон хеле барвақт инкишоф ёфта буд, аммо дар натиҷаи он, ки ин гуна маҳсулот дар қорхонаҳо ба роҳ монда шуда буд, ин санъат қариб ки аз байн рафта буд, бар хилофи гулдӯзӣ, ки то ҳол хуб нигоҳ дошта шудааст. Тибқи расму ойинҳои арӯсӣ арӯсшаванда бояд дар маҳри худ либосҳои арӯсии “ҷақан” ё “гулдӯзӣ” ва ҳар гуна ашёҳои ороиши хонаи арӯс, аз ҷумла дар водиҳо ҷомаи зардӯзии занона “ҷомаи зардӯзӣ”, шими занонаи «пойҷомаи зардӯзӣ», ҷапонҷаи зардӯзӣ, «кавши зардӯзӣ», рӯймоли гулдӯзӣ ё зардӯзӣ барои рӯяшро пинҳон кардан -«дастрӯймол» медоштааст. Бояд қайд намуд, ки дар Тоҷикистон аз хурдсолӣ то пирӣ ба гулдӯзӣ машғуланд. Ин эҷодкорӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи тоҷикон нақши қалон бозида, онҳоро дар тамоми умр ҳамроҳӣ мекунад ва онҳоро аз хурдӣ бо дарки зебӣ ошно мекунад.

Вобаста ба ин, бояд зикр намуд, ки Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2018-ро ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва аз 2 январи соли 2019 ҳамчун “Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” бо мақсади ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоии аҳоли тавассути беҳуди инфрасохтори соҳаи маориф ва тандурустӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ва некуаҳволии мардуми ҳар як қишлоқ ва маҳалла эълон намуд.

Бешубҳа, чунин иқдомҳо ба эҷоди соҳаи ҳунармандӣ, баҳусус, ҳунари қолинбофӣ, гилембофӣ, намаддӯзӣ ва гулдӯзӣ дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *ҳунарҳои дастӣ, занона, гулдӯзӣ, қолинбофӣ, бофандагӣ, қолинбофӣ, маснуоти пашмӣ, бофандагӣ, истиқлолият, қарорҳо, фарҳанги анъанавии хонавода.*

REVIVAL OF TRADITIONAL WOMEN'S FOLK CRAFTS IN TAJIKISTAN (BY THE EXAMPLE OF EMBROIDERY, CARPET WEAVING, CARPET MAKING AND SCRUBBING)

As early as the Stone Age, humanity developed a sense of beauty, which it put into drawings on stones, walls, mats, various fabrics and jewelry. Subsequently, such drawings were found in the course of archaeological excavations on gilded, silver and bronze vessels, earrings and rings, precious stones, fabrics such as waist shawls, pillows, ruycho veils, bride's clothes, bedspreads on the cradle, suzani, bedspreads on pillows, etc.

It should be noted that the art of embroidery, carpet weaving, carpet making and scrubbing was developed among the Tajiks a long time ago, however, as a result of the fact that such products began to be produced in factories, this art gradually began to disappear, unlike embroidery, which is still well preserved. According to wedding customs and ceremonies, the bride had to have embroidered products in her dowry, including in the mountainous regions of Tajikistan the wedding dress "chakan" or "gulduzi", and in the plain regions, including the Hissar valley, wedding gold-embroidered headcoats for the bride "sarandoz", women's gold-

embroidered robe "Jomai zarduzi", women's trousers "poijomai zarduzi", gold embroidered slippers and a handkerchief embroidered with threads or a gold-embroidered handkerchief for alternating coverage of the face - "dastruymol". That is, there is not a single celebration of embroidered products in Tajikistan, and women are engaged in embroidery in Tajikistan from a very early age to old age. This creativity plays an exceptional role in the life of Tajiks and accompanies them throughout their lives, introducing them to the perception of beauty from an early age.

In connection with this, it must be stressed that the President of Tajikistan Emomali Rahmon proclaimed 2018 the "Year of Development of Tourism and Folk Crafts", and on January 2, 2019, he signed a decree declaring 2019-2021 "Years of Rural Development, Tourism and Folk Crafts" in order to address many social issues of the population by improving infrastructure in the fields of education and healthcare, developing tourism infrastructure and folk crafts, improving the level of services and well-being of the people in each village and settlement.

Undoubtedly, such decree will contribute to the revival of women crafts and crafts overall, in particular the art of carpet weaving, carpet weaving, crubbing and embroidery in Tajikistan.

Keywords: handicraft art, women's, embroidery, carpet weaving, carpet weaving, carpet making, crubbing, woolen products, knitting, independence, regulations.

Маълумот оид ба муаллифон: **Маҳмадҷонова Муҳиба Талатҷонова** - Институти фалсафа, сиёсатиносии ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа, профессор, сарҳодими илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Юсуфбекова Зинатмо - Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Шовалиева Мумина Содиқовна - Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Сведения об авторах: **Махмадҷонова Муҳиба Талатҷановна** - Институт философии, политологии и права имени А.М. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел. (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Юсуфбекова Зинатмо - Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Шовалиева Мумина Садыковна - Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Information about the authors: **Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna** - Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.M. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 33 Rudaki Ave., tel. (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Yusufbekova Zinatmo - Institute of history, archeology and ethnography named after A. Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

Shovalieva Mumina Sadykovna - Institute of History, Archeology and Ethnography named after A.I. A. Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

Тоҷикистон дар даври истиқлолият хеле пеш рафта, дар тӯли 31-сол ба дастовардҳои назаррасе ноил гардид. Аз ин рӯ, ҳифзи нигоҳдорӣ, устувор намудани онҳо масъулияти моро дучанд зиёд мекунад. Агар ба муваффақиятҳои ба дастоварда назар андозем, метавонем бигӯем, ки дар баробари истиқлолияти сиёсӣ, истиқлолияти иқтисодии кишварро низ аз ҳисоби саноатикунони босуръати хоҷагии халқ, таъмин намудаем. Дар ин ҳол мо бояд ба комёбӣ ба дастомада назаре дошта бошем, ки то кадом андоза тавонистем дар баробари истиқлолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, истиқлолияти иқтисодии кишварро низ аз ҳисоби рушди соҳаҳои пешбар, махсусан саноат, таъмин карда тавонистаем. Новобаста аз он ки дар ибтидои солҳои мустақилият мушкилиҳо буданд, аммо то имрӯз, яъне то Истиқлолият натиҷаҳо дар ин самт назаррас ва хурсандӣ бахшанд. Пеш аз овардани далелу санадҳо оид ба дастоварду комёбӣ дар самти рушди саноати миллии вазъи ин соҳаро дар даври гузариш бояд таҳлил намоем.

Қайд кардан зарур аст, ки дар давоми 70 соли мавҷудияти ИҶШС, Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ – аграрии Иттифок табдил ёфта буд. Бинобар ин, дар ин давра маҳсулоти дохили ҳиссаи маҳсулотҳои саноатӣ нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон 2308 ададро ташкил медод. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои саноати вазнин ва 119 адад корхонаҳои саноати сабук буданд [8, с. 594].

Шаҳрҳои калони саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, Хучанд ва шаҳракҳои хурди саноатӣ шаҳри Ҳисор, Норақ, Гулистон (Қайроққум), Бӯстон (Чкаловск), Конибодом, Кӯлоб, Бохтар (Қурғон-теппа) ва ғайра, ба ҳисоб мераванд.

Ҷанги шаҳрвандӣ солҳои 1992-1997 ба фаъолияти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонид. Аксарияти корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1996 то соли 2000 аз фаъолият монданд ва фаъолияти баъзе корхонаҳо қатъ гардид. Соли 1997 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 1990 32,3% кам шуд [14, с. 142]. Сабабҳои асосии кам шудани маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ ин набудани мутахассисон, фарсуда шудани дастгоҳҳои техникӣ, канда шудани ҳамкориҳои байни корхонаҳои саноатии собиқ шӯравӣ мебошад.

Пас аз ба расидани созишномаи сулҳ ва ризоияти миллии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ибтидо аз солҳои 2000-ум ба бунёди саноати миллии ва барқарорсозии он шурӯъ намуд.

Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва амалигардонии чораҳои зарурӣ дар самти рушд ва инкишофи саноати миллии, сол то сол нишондиҳандаҳои иқтисодии саноати Тоҷикистон беҳтар гардид. Солҳои 2010-2015 истеҳсолоти саноатӣ дараҷаи пешинаи худро барқарор намуда, соли 2015 ин нишондиҳанда ба 114,8% нисбат ба соли 1990 афзун гардид [2].

Ин рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки танҳо баъд аз 24 соли Истиқлолият ва 18 соли Ваҳдати миллии амалигардонии сиёсати саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки истеҳсолоти молҳои саноатӣ назар ба солҳои 90-уми асри XX 14,8% зиёд гардад. Солҳои баъдӣ низ ин нишондиҳанда зиёд шуда истодааст, ки аз дуруст ба роҳ мондани сиёсати саноатии давлат ва ҷалб намудани мутахассисони соҳаҳои гуногуни саноатӣ гувоҳӣ медиҳад.

Бо мақсади амалисозии ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, таҳти №159 тасдиқ гардид [5].

Инчунин, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26-уми декабри соли 2018 ҳамчун дастур иҷро гардид, ки нақшаи гузариши иқтисодии кишварро аз шакли аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ бояд таъмин кард. Зеро устувории мавқеи саноат дар таъмини истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистон ва ҳалли масоили муҳимтарини иҷтимоӣ, аз ҷумла зиёд намудани ҷойҳои корӣ ва дараҷаи баланд бардоштани некуаҳволӣ, таъмини беҳатарӣ ва рақобатпазирии иқтисодии миллӣ ҳамчун ҳуҷҷати раҳнамо шароити мусоид фароҳам меоварад.

Нақш ва аҳамияти соҳаи саноатро дар рушди иқтисодии миллӣ муҳим шуморида, Пешвои миллат дар Паёми худ соли 2018 чунин пешниҳод намуданд: “Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шаванд” [3].

Баъди эълон гардидани саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд барномаю стратегияҳои давлатӣ дар самти рушди соҳаи саноат тасдиқ карда шуданд: Таҳия ва татбиқи амалигардонии барномаю стратегияҳои зикргардида имкон додаанд, ки дар соли 2020 шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2274 расида, тибқи ҳадафҳои муайянгардида дар ҳафт соли оянда бояд ба зиёда аз 3500 расонида шаванд, яъне беш аз 54 фоиз афзоиш ёбад. Агар соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 2308 корхонаи саноатӣ ба қайд гирифта шуда бошад, пас танҳо соли 2020–ум 300 корхонаву коргоҳҳои нави саноатӣ бо зиёда аз 6500 ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шудаанд [7, с. 417]. Соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 9,7 % афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи соҳаи саноат низ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ сол ба сол зиёд шуда истодааст ва тибқи пешбиниҳо то амалишавии Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бояд ба 22-23%-ро ташкил диҳад. Маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаи саноатӣ дар 9 моҳи соли 2012 - \$1,4 млрд ташкил медиҳад [1, с. 262].

Дар солҳои охир Ҳукумати кишвар барои сохтани корхонаҳои азим саҳми калон гузошта истодааст. Мувофиқи ахбороти Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ чунин соҳаҳои асосии саноат арзи вуҷуд доранд:

Коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои нодир:

- Саноати мошинсозӣ;
- Истеҳсоли металлҳои ранга (арзиз, тилло, нукра, сурб, руҳ, симоб);
- Саноати масолеҳи сохтмонӣ;
- Истеҳсоли ангишт;
- Саноати пилла;
- Саноати сабук [5].

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар ҷумҳурӣ аз ҳисоби корхонаҳои наваташкилшуда танҳо дар соли 2019 шумораи ҷойҳои корӣ на 2942 ададро ташкил додааст, аз ҷумла, дар вилояти Хатлон -57 корхона бо 678 ҷойҳои кории наф, вилояти Суғд -59 бо 969 ҷойҳои кории наф, ВМКБ-3 корхона бо 87 ҷойҳои кории наф, шаҳри Душанбе - 60 корхона бо 812 ҷойҳои кории наф ва НТҚ - 40 корхона бо 386 ҷойҳои кории наф сохта ба истифода дода шуд. Аз шумораи умумии корхонаҳои наф: 38 корхона ба соҳаи мошинсозӣ, 53 корхона ба саноати сабук, 50 корхона ба соҳаи масолеҳи сохтмон, 62 корхона ба саноати ҳӯрокворӣ, 2 корхона ба саноати маъдан, 1 корхона ба саноати ангишт, 5 корхона ба соҳаи табъу нашр ва 8 корхона ба дигар соҳаҳо рост меояд [6].

Бояд қайд намуд, ки фаъолияти як қатор корхонаҳои бузурги металлургияи ранга имкон медиҳад, ки ҷумҳурӣ дар коркард ва тоза намудани маъданҳои ранга мавқеи ҳудро пайдо намояд. Илова бар ин, захираҳои неруи барқӣ арзон ва захираҳои зиёди маъдан имконият доданд, ки дар ҷумҳурӣ на танҳо корхонаҳои истихроҷ ва коркарди маъдан, балки заводҳои металлургӣ бо истеҳсоли маҳсулоти тайёр бунёд карда шаванд.

Тибқи маълумотҳои дастрасгардида, дар 11 моҳи соли ҷорӣ ҚВД «Ширкати Алуминийи Тоҷик» маҳсулотҳоро, ба монанди алуминийи аввалия ба маблағи 158,0 млн.

доллари ИМА ба хориҷи кишвар, хусусан ба давлатҳои Аврупо содирот намудааст [9, с. 6]. ЧДММ «Талко Кемикал» бо дарназардошти масъалаҳои қабули давлатии иншооти сохтмонаш анҷом ёфтаи корхонаҳои «криолит ва алюминийи фтордор» ва ҳамохангсозии дигар корҳои ташкиливу омодагӣ ба истеҳсолот ва захира намудани ашёи хом дар семоҳаи аввали соли равон ҷаъолият накарда, аз моҳи апрели соли 2019 тибқи нақшаи қаблан тақмил додашуда ба истеҳсоли маҳсулотҳои кимиёвӣ ба монанди алюминийи фтордор, криолит ва коагулянт шуруъ намуд. Корхонаи мазкур дар 11 моҳи соли 2019 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро ба 51,7 млн сомонӣ расонид, ки нисбати ба ҳамин давраи соли гузашта 13,8 млн сомонӣ зиёд мебошад [9,9]. Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулот 136,3% таъмин намудааст. Ҳаҷми молии маҳсулоти истеҳсол намудаи корхона дар 11 моҳи соли равон ба монанди фториди алюминийи 3761,2 тонна, криолит 632,8 тонна ва коагулянт 173,1 тонна истеҳсол гардидааст. Дар 11 моҳи соли равон корхонаи мазкур дар ҳаҷми 3605 тонна фториди алюминий, 417,6 тонна криолит, 438,3 тонна кислотаи сулфат ва 820,0 тонна коагулянт, дар маҷмӯъ бо маблағи 53,5 млн сомонӣ ба фурӯш баровардааст [9, с. 16].

ЧДММ «Талко Кемикал» дар ҳамин давраи соли 2019 ба миқдори 2496,8 тонна фториди алюминий ба маблағи 34,3 млн сомонӣ ба Федератсияи Россия содирот намудааст. Инчунин ба КВД «Ширкати Алюминийи Тоҷик» 417,1 тонна криолит ба маблағи 2961,5 ҳазор сомонӣ ва 1107,9 тонна фториди алюминий ба маблағи 13209,4 ҳазор сомонӣ, дар маҷмӯъ ба маблағи 16171,0 ҳазор сомонӣ маҳсулот интиқол дода шудааст [9, с. 16].

Дар ноҳияи Спитамени вилояти Суғд аз тарафи ҚСП «Норд Азия металл» корхонаи истеҳсоли қубурҳои профили металлӣ даврашакл ва чоркунҷашакл бо иқтидори 60 ҳаз. тонна маҳсулот дар як сол бо истифода аз технологияи муосир оғоз гардид, ки дар натиҷа барои 60 нафар ҷойи кори нав таъсис ёфт [9, с. 6]. Ҳангоми пурра ба ҷаъолияти истеҳсоли шуруъ намудан 120 нафар ҷойи нави корӣ фароҳам мегардад. Бояд қайд намуд, ки маҳсулоти корхонаи мазкур дар бозор талаботи зиёд дорад. Дар 11 моҳи соли 2019 корхона ба маблағи 174,1 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуд, ки назар ба ҳамин давраи соли гузашта 14,8 млн сомонӣ зиёд мебошад [9,6]. Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти корхона 109,2 % баробар таъмин карда шуд. Ҳаҷми молии истеҳсоли маҳсулот дар ин давра ба 25129,82 тонна баробар шуд, ки назар ба ҳамин давраи соли гузашта 957,32 тонна зиёд гардидааст. Намудҳои маҳсулоти дар корхона истеҳсолшаванда аз рӯйи ғафсии металл ва андозаашон то ба 85 намуд мерасанд, ки 40 намуди он профилҳои даврашакл буда, 45 намуди дигараш профилҳои чоркунҷашакл мебошад. Нархи фурӯши 1 тонна маҳсулоти тайёри корхона ба ҳисоби миёна 860 доллари ИМА баробар мебошад. Ашёи хом яъне, варақаи металиро корхона аз Ҷумҳурии Федератсияи Россия ва Қазоқистон харидорӣ ва ворид менамояд. Дар ин давра корхонаи мазкур ба маблағи 4,1 млн сомонӣ (524 тонна) маҳсулоти истеҳсол намудаи худро ба Ҷумҳурии Ўзбекистон содирот намудааст [9, с. 21].

Дар шаҳри Ҳисор дар моҳи сентябри соли 2017 корхонаи нави истеҳсоли қубурҳои профили металлӣ даврашакл ва чоркунҷашакл бо номи ЧДММ «Истеҳсоли труба ва профили тоҷик» ба ҷаъолият шуруъ намуд, ки дар заминаи он ба 41 нафар ҷойҳои кори нав таъсис ёфт. Ашёи хом яъне, варақаи металиро корхона аз Федератсияи Россия харидорӣ ва ворид менамояд. Хатҳои технологӣ ба маблағи 5,8 млн. сомонӣ аз Ҷумҳурии Халқии Чин ворид ва васлу насб карда шудаанд [9, с. 6]. Намудҳои маҳсулоти дар корхона истеҳсолшаванда аз рӯйи ғафсии металл ва андозаашон то ба 30 намуд мерасанд, ки 10 намуди он профилҳои даврашакл буда, 20 намуди дигараш профилҳои чоркунҷашакл мебошанд. Нархи фурӯши 1 тонна маҳсулоти тайёри корхона ба ҳисоби миёна 650 сомонӣ баробар мебошад. Иқтидори солонаи корхона 2500 тонна мебошад [16, с. 9]. Дар 11 моҳи соли 2019 бошад, корхона ба маблағи 38,6 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуд, ки назар ба ҳамин давраи соли гузашта 9,7 млн сомонӣ зиёд мебошад. Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти корхона 133,8% баробар таъмин карда шуд. Ҳаҷми молии истеҳсоли маҳсулот дар 11 моҳ ба 4195,1 тонна баробар шуд, ки назар ба ҳамин давраи соли гузашта 712,4 тонна кам гардидааст [11, с. 12].

Бо иштироки Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон корхонаи чамъу васли автобуси мусофиркаши тамғаи «Акия» дар шаҳри Душанбе 14-уми феввали соли 2018 ва марҳилаи дуюми он 19 марти соли 2019 мавриди истифода қарор дода шуд [14,6]. Истеҳсоли автобусҳои мусофиркаши тамғаи «Акия» аз тарафи Корхонаи муштарақ тоҷикию-туркӣ «Акия Авесто Автоматив Индастри» дар заминаи КВД «Насби нақлиёти барқӣ (тролейбус)»-и шаҳри Душанбе ба роҳ монда шуда, иқтідори истеҳсоли корхонаи мазкур солана аз 250 то 300 автобус мебошад. Аз оғози фаъолиятҳои корхонаи мазкур 162 адад автобусро чамъу васл намуда, ба истифода додааст [16, с. 13]. Дар моҳи ноябри соли 2018 23 адад ва дар 11 моҳи соли 2019, 128 адад автобусро ба маблағи 113,5 млн сомонӣ (нисбат ба соли 2018 121,1 млн сомонӣ зиёд) чамъу васл намуда, ба фурӯш баровардааст, ки нисбат ба соли гузашта 9 адад зиёд мебошад. Айни замон нархи як адад автобуси тамғаи «АКИА»-и истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон 132 ҳазор евро мебошад. Шумораи кормандони корхона ҳоло зиёда аз 40 нафарро ташкил дода, баъди пурра ба истифода додани корхонаи мазкур шумораи ҷойҳои корӣ бояд ба 200 нафар расонида шавад [9, с. 19].

Марҳилаи аввали корхонаи ҶСП «Агротехсервис»-и шаҳри Ҳисор моҳи майи соли 2018 ва марҳилаи дуюм яъне, ба пуррагӣ моҳи сентябри соли 2018 расман бо иштироки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Беларус Александр Лукашенко мавриди истифода қарор дода шуд, ки бо ворид намудани қисмҳои эҳтиётӣ ба чамъу васли тракторҳо ва мошин олотии истеҳсоли Беларус машғул мебошад [9, с. 6]. Дар 11 моҳи соли 2019, корхона ба маблағи 18,5 млн сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудааст, ки назар ба 11 моҳи соли 2018 4,5 млн сомонӣ зиёд мебошад. Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти корхона 132,2 % баробар таъмин карда шуд. Дар 11 моҳи соли 2019 103 трактори тамғаҳои «Беларус 82.1» ва «Беларус 80Х», 38 адад тойбанд 36 адад ядак (прицеп) чамъу васл карда шудаанд [9, с. 18]. Дар 11 моҳи соли ҷорӣ корхона ба миқдори 16 адад ба Ҷумҳурии Ёзбекистон, 8 адад тракторҳои тамғаи «Беларус 80Х» барои коркарди байни қатораҳои пахта ва 8 адад тракторҳои тамғаи «Беларус 82.1», 24 ядак (прицеп) ва ба Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, 10 адад трактори тамғаи «Беларус 512» бе кабина содирот намуд. Иқтідори истеҳсоли соланаи корхона 1700 адад трактор ва мошин олотҳои кишоварзӣ мебошад. Баъдан бо васеъ гардидани истеҳсолот шумораи коргарон низ зиёд карда мешаванд [9, с. 19].

Саноатчиёни кишвар дар соли 2019 дар самтҳои гуногуни саноат фаъолият намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро ба 27 миллиарду 586,6 млн сомонӣ расониданд, ки нисбат ба ҳамина давраи соли 2018 3 млрд 809,4 млн сомонӣ зиёд гардида, суръати афзоиш 113,6 фоизро ташкил дод [9, с. 3].

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 38 млрд 826 млн сомонӣ расонида шуда, нисбати соли 2020 ба 22 фоиз ё 8 млрд сомонӣ зиёд мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар саноати коркард ба 22 млрд 306 млн сомонӣ расонида шудааст, ки нисбат ба соли 2020 16,3 фоиз ё ин, ки ба маблағи 3 млрд 126 млн сомонӣ зиёд мебошад [12, с. 4].

Дар давраи ҳисоботӣ дар саноати истихроҷ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба 8 млрд 401 млн сомонӣ баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2020 2 млрд 763 млн сомонӣ ё 50 фоиз зиёд гардидааст. Ҳиссаи соҳаҳои саноати коркард 57,5 фоиз, таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 20,4 фоиз, саноати истихроҷ 21,6 фоиз ва таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастраси коркарди дуюмдараҷа 0,5 фоизро ташкил медиҳад [10, с. 21].

Бояд қайд намуд, ки дар даврони соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои боз ҳам хубтар фаъолият намудани корхонаҳои саноатӣ ва инчунин таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, ки ин раванд метавонад сатҳи камбизоатиро дар ҷумҳурӣ кам намояд, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд барномаҳо қабул гардидааст. Чунончи:

1. Барномаи рушди саноати сабук дар ҚТ барои солҳои 2006-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005с., № 422);

2. Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техники дар истеҳсолоти саноатии ҚТ барои солҳои 2010-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.10.2009, № 574) ;

3. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 март соли 2019, №128);

4. Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 июли соли 2019, №373);

5. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 27 майи соли 2020, №293)

6. Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.12.2003с., №523);

Бо мақсади амалишавии ҳадафи чоруми милли-саноатикунони босуръати кишвар ва коҳиш додани шиддати омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар бояд қайд намуд, ки дар соҳаи саноати кишвар айни замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 амалӣ гардида, дар доираи он барномаҳои соҳавӣ, барномаҳои саноатикунони босуръати кишвар, рушди металлургияи ранга ва сиёҳ, рушди саноати хӯрокворӣ, рушди соҳаи мошинсозӣ, рушди саноати сабук ва соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла то давраи соли 2025 таҳия гардидааст, ки мавриди амал қарор доранд [5].

Дар соли 2021 рушди саноат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилоятҳои Суғд (131,3 фоиз), Хатлон (111,4 фоиз), ВМКБ (158,4 фоиз), НТҚ (119 фоиз) ва шаҳри Душанбе (111,9 фоиз) таъмин гардид. Ҳиссаи вилояти Суғд 54 фоиз, вилояти Хатлон 26,3 фоиз, ВМКБ 0,8 фоиз, шаҳри Душанбе 8,5 фоиз ва НТҚ 9,5 фоизро дар таркиби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ташкил медиҳад [12,21].

Корхонаҳои соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо дар соли 2021 ба маблағи 12,4 млрд сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуда, суръати афзоишро нисбат ба соли 2020 зиёда аз 4,7 млрд сомонӣ ё 61% зиёд таъмин намудаанд. Дар ин давра, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии корхонаҳои соҳа 32,1% маҳсулоти умумии корхонаҳои саноатии ҷумҳуриро ташкил намудааст. Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли тилло - 115%, хокаи сурб - 144%, хокаи руҳ - 148%, хокаи сурма 100,1% ва сурмаи металл - 139,3% зиёд карда шудааст [12, с. 22].

Дар соли 2021 истихроҷи ангишт ба 2089,0 ҳазор тонна расонида шудааст, ки нисбат ба соли 2020 ба ҳаҷми 60,0 ҳазор тонна ё 2,9 фоиз зиёд мебошад. Дар ин давра 1132,0 ҳазор тонна ё 54,0 фоиз аз тарафи корхонаҳои давлатӣ ва 957,0 ҳазор тонна ангишт ё 46,0 фоиз аз тарафи корхонаҳои хусусӣ истихроҷ карда шудааст.

Аз ҳаҷми ангишти истихроҷ гардида 1833,0 ҳазор тонна (87,7 фоиз) бо таври кушод ва 256,0 ҳазор тонна (12,3 фоиз) бо таври зеризаминӣ истихроҷ гардидааст [12, с. 11].

Ҳамин тариқ, саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиклолият рушд намуда, ба соҳаи пешқадами иқтисодиёт мубаддал гардид. Заводу фабрикаҳо беш аз ҳазор намуди маҳсулот, аз ҷумла таҷхизоти равшанидиҳанда ва пастшиддат, ноқилҳо ва арматураҳо, таҷхизоти технологӣ барои саноати насосӣ, мошиҳои кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётии мошинҳо, тракторҳо ва мошинҳои хочагии кишлоқ, таҷхизоти технологӣ барои савдо ва хӯроки умумӣ, оташдонҳои барқӣ, газӣ ва сӯзишвории саҳт, маҳсулотӣ ширӣ, орд, ғалладона истеҳсол мекарданд.

Рушди саноати ҷумҳурӣ ҳам аз ҳисоби бинёди иқтидорҳои нав ва ҳам азнавсозии корхонаҳои мавҷуда сурат мегирифт. Танҳо дар соли 2023 дар ҷумҳурӣ 729 корхонаи нави саноатӣ бо 4846 ҷойҳои нави корӣ мавриди истифода қарор дода шудааст [13, с. 5].

Муқарриз: Ҳотамов Н.Б., д.и.т., профессор

Адабиёт:

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2018. – 262 с.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 20.01.2016). [Захираи электронӣ] URL: <http://www.president.tj>
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 26.12.2018). [Захираи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/node/19088>

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 21.12.2021). [Захираи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/node/27417>
5. Стратегияи рушди саноат барои Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030. Душанбе.- 27.03.2018, №159.- 118 с.
6. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар 14.10. 2019 с. <http://www.president.tj>
7. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ, Душанбе 2021, - 417 с.
8. Ҳотамов Н.Б., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарси). – Душанбе, 2011, - 715 с.
9. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019. - 35 с.
10. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020. - 23 с.
11. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017. - 38 с.
12. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021. - 40 с.
13. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023. - 24 с.
14. Ҳотамов Н.Б. Социально-экономические переобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.). – Душанбе, 2008. – 265 с.

РУШДИ САНОАТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Дар ин мақола сухан дар бораи рушди саноати Тоҷикистон меравад, ки он ҳадафи чоруми саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, меравад. Саноати Тоҷикистон дар даврони истиқлолият ва замони иттиҳодияи Шуравӣ дар муқоиса нишон дода шудааст. Факту рақамҳои овардашуда аз рушди саноати Тоҷикистон далолат медиҳад.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои саноатикунони иқтисодиёти миллӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд, ки ин яке аз масъалаҳои муҳим ва барномаҳои дарозмуддати Ҳукумати кишвар ба ҳисоб меравад. Баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии мардум дар заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ аз ҷорӣ намудани технологияи муосир вобаста буда, пешрафти илмию техникӣ ба омилҳои дохили истеҳсолӣ ва берунӣ таъсири хеле калон дорад. Дар шароити имрӯзаи рақобати бозор асоси рушди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ аз фаъолияти инноватсионӣ сарчашма мегиранд.

Дар мақола қайд гардидааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои афзалиятнок барои сармоягузoron асосан соҳаҳои энергетика, саноати кӯҳ, саноати химия, сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук ва хӯрокворӣ, кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия ва сайёҳӣ мебошад.

Калидвожаҳо: саноат, истеҳсолот, истиқлолият, саноатикунонӣ, маҳсулот, корхонаҳо, ҷойи қорӣ, КВД, ҚДММ, афзоиш, истеҳсол.

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена развитию промышленности Таджикистана, что является четвертой целью быстрой индустриализации Республики Таджикистан. В сравнении показана промышленность Таджикистана в эпоху независимости и во времена Советского Союза. Приведенные факты и цифры свидетельствуют о развитии промышленности Таджикистана.

В данной статье анализируются вопросы индустриализации национальной экономики, которая считается одним из важных вопросов и долгосрочных программ Правительства страны. Повышение уровня благосостояния людей в условиях обеспечения устойчивого экономического развития зависит от внедрения современных технологий, а научно-технический прогресс оказывает большое влияние на внутренние и внешние факторы производства. В современных условиях рыночной конкуренции основой развития промышленных предприятий является инновационная деятельность.

В статье указано, что приоритетными направлениями для инвесторов в Республике Таджикистан являются энергетика, горнодобывающая, химическая промышленность, строительство и производство строительных материалов, легкая и пищевая промышленность, сельское хозяйство, переработка сельскохозяйственной продукции, транспорт и связь, туризм.

Ключевые слова: промышленность, производство, независимость, индустриализация, продукция, предприятия, рабочие места, ГУП, ООО, рост, производство.

THE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF TAJIKISTAN ON THE EVE OF INDEPENDENCE

This article is about the development of Tajik industry. The fourth goal is the industrialization of the Republic of Tajikistan, which is very well analyzed. The industry of Tajikistan in the era of independence and Soviet union is shown in comparison. The given facts and figures are very interesting for the development of Tajikistan's industry. This article reviewed and analyzed a problem of development of industry in the national economy.

This is one of the main tasks of the long-term Government of the country. Increasing the level of life of society, increasing people's living standards on the basis of sustainable economic development this depends on introduction of modern technologies, as well as the development of scientific and technological progress is influenced by internal and external factors. In today's competitive market environment, the basis for the development of industrial enterprises is the use of innovative technologies.

The article notes that in the Republic of Tajikistan, priority areas for investors are energy, mining, chemical industry, construction and production of building materials, light and food industries, agriculture, processing of agricultural products, transport, communications and tourism.

Keywords: industry, production, independence, industrialization, products, enterprises, tea industry, KVD, LLC, growth, production.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматов Ҳасан Умарович, Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ, докторант (PhD). Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (992)928322122. E-mail: hrahmatov1997@gmail.com

Сведения об авторе: Рахматов Хасан Умарович – Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, доктор PhD. 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (992)928322122. E-mail: hrahmatov1997@gmail.com

Information about the author: Rahmatov Hasan Umarovich - Institute of History, Archeology and Ethnography named A. Donish National Academy of Sciences of Tajikistan, doctoral student, PhD. 734025. Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki avenue, 33. Phone: (992)92 832 2122. E-mail: hrahmatov1997@gmail.com

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Абдурахмонова М.А.</i> Чумлаи пайрави тарзи амал ва тобишҳои маъноӣ иловагӣ он дар забони адабии муосири тоҷикӣ.....	5
<i>Ахмаджонова Н.И., Алламурадова Р. А.</i> Фразеологические единицы с концептом «страх» в русском и таджикском языках.....	11
<i>Ғоибова Г.</i> Назаре ба баъзе хусусиятҳои нидо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	17
<i>Каримов С.Р.</i> Нақши пасвандҳои калимасоз дар ташаккули семантикаи вожагони ороишӣ, ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар баъзе аз осори адабии асрҳои X-XII.....	23
<i>Каримова М.Р.</i> Таснифоти семантикии вожаҳои тақлиди овоз дар забони ҷопонӣ.....	31
<i>Маҳмудзода М.А.</i> Вижагиҳои “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои фразеологии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ.....	40
<i>Мавлонзода Ш.М., Мирзоёров Ф.Н.</i> Бозтоби баъзе масъалаҳои луғат ва луғатнигорӣ дар номаҳои Устод Айни.....	46
<i>Меликнорзода Ф., Қудратова Б.</i> Ҳамзистии фарҳангҳо дар номвожаҳои ҷуғрофӣ Тоҷикистон.....	56
<i>Насруллоев М.Н.</i> Баррасии луғавӣ-маъноӣ алфози дашному таҳқир дар осори Убайди Зоконӣ.....	61
<i>Сафарова А.С.</i> Обзор различных подходов к изучению концептов (на примере концепта “гнев”/ “anger”).....	70
<i>Султонова Р.Р.</i> Анализ имен прилагательных, обозначающих отрицательную нравственную оценку человека, в русском и таджикском языках.....	77
<i>Саъдуллозода У.Қ.</i> Вижагиҳои ҷонишинҳои шахсӣ дар осори тарҷумавии забони форсии дари давраи оғозин.....	82
<i>Соҳибназарова Ҳ.Т., Давлатова М.О.</i> Баррасии таҳвилоти тарҷумонӣ ҳамчун омил номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ ва мушкилоти он дар тарҷумаи бадеӣ.....	89
<i>Тоҷиддинзода М.</i> Ибораҳои исми алоқаи ҳамроҳӣ дар “Рисолаи беном” аз “Расоили форсӣ”-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ.....	96
<i>Турсунова А.Ф.</i> Роҷеъ ба баъзе вижагиҳои таснифии воҳидҳои фразеологии чинӣ.....	102
<i>Усмонова М.Х.</i> Вомвожаҳо омил ба миён омадани ҳамгунаҳо (дар асоси маводи Ҳабибулло Назаров).....	112
<i>Ҳасанова Ш.Р.</i> Сленг ҳамчун ҷузъи вожаҳои тарҷуманопазирӣ ва усулҳои калимасозии онҳо.....	118
<i>Шоназарова Д.С.</i> Становление и развитие когнитивной лингвистики современного таджикского языка и зарубежья.....	123
<i>Шосаидов А.О.</i> Баъзе вижагиҳои назарияи таъсирпазирӣ забонҳо.....	129
<i>Эшонқулова М.Б.</i> Роҷеъ ба алоқаи категорияи самт бо хусусиятҳои луғавӣ-наҳвӣ феълҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	136

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Салими Х., Имомиён Р.</i> Баррасии мавзуи бачагӣ ва табиати диёр дар шеъри Нурмуҳаммад Сирочӣ.....	143
<i>Салими Н.Ю., Солеҳов Ш.А.</i> Проблемы истории и современности таджикско-белорусских литературных связей в XX веке.....	150
<i>Давлатбеков Л. М.</i> Таъсири адабиёти гуфтории Бадахшон дар ашъори Сардор Раҳдор.....	155
<i>Боев Ш.Э.</i> Андешаҳо роҷеъ ба маншаъ, пайдоиш ва баъзе вижагиҳои жанри рубой.....	161
<i>Гадозода М. Д.</i> Маҷмуаи номаҳои “Ароис-ул-хавотир ва нафоис-ун-наводир”-и Рашидаддини Ватвот.....	166
<i>Гулова А.С.</i> Тараннуми ваҳдат дар ашъори Шаҳрияи Аҳтамзод.....	172
<i>Изатзода З.Т.</i> Мазомини панду ахлоқӣ дар “Офариннома”-и Абушақури Балхӣ.....	178
<i>Қамбаров Н.Ч.</i> Маликушшуру Баҳор дар манзари нақд.....	184
<i>Мансурӣ З.М.</i> Манобеи «Музаққири аҳбоб»-и Хоча Ҳасани Нисорӣ.....	192
<i>Таваккалов Ҳ.</i> Мавқеи як ғазали андарзии лаълчубаи мирзоҳасан дар барномаи мадҳиясароёни Бадахшон.....	200
<i>Умарзода Ф.</i> Ғазалҳои мадҳӣ дар девони Ҳумоми Табрешӣ.....	207
<i>Ўрунова М.Р.</i> Андешаҳои Соибӣ Табрешӣ перомуни мухтассоти шеъри сабки ҳиндӣ (Баррасии афкори Соиб перомуни сабки нигориши худ).....	214
<i>Ҳафизов Т.</i> Ситоиши модар дар ашъори С. Айюбӣ.....	223

ПЕДАГОГИКА

<i>Исрофилниё Ш.Р., Назарова И.</i> Усули таълими муқоисавии «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Алишери Навоӣ дар шароити муносибати босалоҳият.....	228
<i>Нураҳмадзода Д.</i> Моҳияти тарбияи ахлоқӣ дар ташаккули шахс.....	238
<i>Собирова С.Б.</i> Корбурди истилоҳоти иқтисодӣ дар мероси педагогӣ ва адабии классикони форсу тоҷик.....	246
<i>Шарифов М. Ғ.</i> Мафҳуми маърифати шахрвандӣ ва талабот ба тайёрии омӯзгор.....	253

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Муллоҷонов С., Мамадшерзодшоев У.</i> Таъсисёбии аввалин макотиби омӯзишӣ ва илмӣ Бадахшон дар охири асрҳои миёна ва таҳияи нахустин дастурҳои таълимӣ.....	259
<i>Мамаджанова М., Юсуфбекова З., Шовалиева М.</i> Сохранение и возрождение традиционных женских народных промыслов и ремесел в Таджикистане (на примере вышивки, ковроткачества, изготовления ковровых дорожек и кошмоваления).....	268
<i>Раҳматов Ҳ.У.</i> Рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол.....	278

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷонии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 2 (54)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳоҷатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 02.07.2024. Ба ҷоп имзо шуд: 08.07.2024.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2024. № 4 (54)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Сдано в печать: 02.07.2024. Подписано к печати 08.07.2024.